М. И. Мәхмутов, К. З. Хәмзин, Г. Ш. Сәйфуллин

ГАРӘПЧӘ-ТАТАРЧА-РУСЧА АЛЫНМАЛАР СҮЗЛЕГЕ

(ТАТАР ӘДӘБИЯТЫНДА КУЛЛАНЫЛГАН ГАРӘП ҺӘМ ФАРСЫ СҮЗЛӘРЕ)

М. И. Мәхмүтов төзегән гарәп теле грамматикасы белешмәсе кушымта итеп бирелде

II том

«Иман» нәшрияты
Казан 1993

М. И. Махмутов, К. З. Хамзин, Г. Ш. Сайфуллин

АРАБСКО-ТАТАРСКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ ЗАИМСТВОВАНИЙ

(АРАБИЗМЫ И ФАРСИЗМЫ
В ЯЗЫКЕ ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)

С приложением
справочника по арабской грамматике,
составленного М. И. Махмутовым

II том

Издательство «Иман»
Казань 1993

Редакторлары:

Р. С. Газизов,
М. Г. Гыймадиев, И. Г. Гыйльфанов

ТӨЗҮЧЕДӘН

80 нче елларның уртасында җәмгыятьтә башланып киткән демократизация процессы Россиядәге рус булмаган халыкларның милли хәрәкәтенә киң юл ачты. 1991 нче елны Татарстан суверенитеты турында Декларация кабул итү милли мәдәниятне торгызу эшендә яңа этап булды; тел, әдәбият тарихы һәм татар халкының үзенең чын тарихы тирәнтен өйрәнелә башлады.

Татар галимнәре үз язмышлары һәм басма хезмәтләре өчен борчылмыйча гына эшли башладылар; алар татар һәм гарәп мәдәнияте мөнәсәбәтләре тарихы, Ислам дине мәсьәләләре буенча китап-мәкаләләрен ачыктан-ачык мәйданга чыгара башладылар. Татар мәктәбен торгызу, яңарту һәм ана телендә укыту өчен кызу эш башланды.

...Мең елга якын татарлар гарәп язуыннан файдаланалар, милли мәктәпләре җитәрлек күп була, XX йөз башында, башка халыклар белән чагыштырганда, Россиядә иң укымышлы халыкларның берсе була. Ләкин 20—30 нчы елларда милли мәдәният зур зыян күрә: халыкның теләге белән исәпләшмичә, ике мәртәбә алфавит алмаштырыла, өлкән буынны ана телендә надан калдыралар, яшь буынны элекке бай әдәби мирастан аералар, мәхрүм итәләр. Гасырга якын коммунистлар партиясе тарафыннан Ислам мәдәниятен эзәрлекләү нәтиҗәсендә милли традицияләргә сусаган халык, рухи таланганлыгын сизеп, озак еллар тыелып торган дини китапларга сузыла.

Лексикасыннан меңләгән гарәп сүзе һәм гыйбарәләре алып ташланган татар теленә бүген игътибар артты. Элекке вакытта «гарәп» дигәнне надан чиновниклар күрә алмаганнар: алар аны бай Ислам мәдәнияте татар теленә, халыкның культурасы үсешенә, китап, язу таралуына гаять көчле (һәм заманасына күрә прогрессив) йогынты ясаган, мәгърифәт китергән Ислам культурасы белән түгел, фәкать дини йолалар белән генә бәйләп аңлаганнар. Хәтта гарәп хәрефләрен мыскыл итеп «комган хәрефләре» дип йөрткәннәр.

Мәгълүм ки, барлык телләрнең дә үсеш тарихы башка телләрдән сүзләр алу шикелле объектив күренеш белән нык бәйләнгән. Бу күренеш татар әдәби теле тарихына да карый. Башка телләрдән кергән күпсанлы алынмалар катламында гарәп һәм фарсы телләреннән алынганнары да шактый урын алып тора. Бу алынмаларның күп гасырларга сузылган тарихы бар. Аларның күбесе әдәби телдә генә түгел, бәлки халыкның гарәп-фарсыны үз сүзе итеп аңлаган (кабул иткән) сөйләм телендә дә киң кулланыла. Мисал өчен, китап, дәфтәр, хат, мәктәп, иман, сабый, сабыр, вөҗдан, намус, каләм, сандык һәм меңләгән шуңа охшашлы көн дә кулланыла торган сүзләр татар сүзләре түгел дип, кем генә әйтә алыр икән?

XX йөзнең башына чаклы булган әдәби әсәрләр телендә (китап телендә) гарәп-фарсы сүзләре татар телендә җитешмәгән сүзләр өчен

генә түгел, хәтта татар телен чупли торган һәм аны аңларга кыенлаштырган, төп үз сүзләре урынына да кулланылган. Ләкин XX йөз башында алынмаларның артыграк өлеше саф татар сүзләре белән алмаштырылган. Калган алынмалар фән һәм әдәби телебезнең совет чоры үсеше башланганчы киң кулланышта булалар.

Соңгы ярты гасыр эчендә элек киң күләмдә кулланылган бу гарәп-фарсы сүзләренең күпчелеге татар теленең үз сүзләре, рус һәм интернациональ сүзләр белән алыштырылдылар. Татар теленә бик кирәкле булган меңләгән сүз һәм сүз тезмәләре алып ташланды. Әдәби телебезнең үсешендә мондый үзгәреш эзлеклелек принцибын җимерде, телне ярлыландырды, ул чор әдәбиятын укуда зур гына читенлек тудыру гына түгел, кешенең хәтта фикерләү сәләтенә дә тискәре йогынтысы булды шикелле.

Татар теленең югалткан сүз байлыгын, теле һәм әдәбиятының милли колориты белән бәйле аның синонимикасын, идиоматик тәгъбирләрен кире кайтару һәм торгызу өчен күп еллар тырышлык күрсәтергә кирәк булыр. Моның өчен халыкны фәнни һәм методик әдәбият белән, мәктәп дәреслекләре, сүзлекләр һәм белешмәләр белән тәэмин итәргә зарурдыр.

1965 нче елны бик зур кыенлыклар белән бастырылган «Гарәп-фарсы алынмалар сүзлеге» милли мәдәниятне советлаштыру процессында бай лексикасы таланган татар теле өчен сүз байлыгы хәзинәсе булды. Ул киң катлау укучылар, укытучылар, студентлар, тәрҗемәчеләргә, әдәбият һәм матбугат өлкәсендә эшләүчеләргә, фән әһелләренә югарыда әйтелгән читенлектән чыгуга ярдәм итүче белешмә-сүзлек итеп төзелде. Аннан файдаланучылар арасында рус телен татар теленә караганда яхшырак белүчеләр булуны искә алып, һәм иске әдәбиятны русчага тәрҗемә итүчеләрнең хезмәтен җиңеләйтү нияте белән, сүзләрнең тәрҗемәсе татар һәм рус телләрендә бирелде.

Сүзләр XIII йөз шагыйре Кол Галидән башлап хәзерге чор шагыйрь әдипләренең әсәрләреннән, шулай ук торле фәнгә караган дәреслекләрдән, элекке чор вакытлы матбугатыннан чүпләп тупланды.

Сүзлеккә, белешмә сүзлек булганга, сүз берәмлеге булган сүзләр генә түгел, әдәбиятыбызда очраган сүз тезмәләре, әйтем һәм мәкаль тосендәге катып калган гыйбарәләр дә кертелде. Сүзләр сүз берәмлеге булган төп формаларында гына алынмады, бәлки әдәбиятта очраган грамматик формаларында да, артикль, бәйлек, зат кушымчалары һ. б. белән бергә килгән хәлендә дә алынды. Мондый сүзләр, татарлар тарафыннан бер сүз итеп үзләштерелгәнлектән, күп очракта кушылып язылалар. Мәсәлән, би-әл-илтифат = билилтифат. Сүзлеккә сүзләр һәм сүз тезмәләре хәзерге татар алфавиты тәртибендә урнаштырылды. Ләкин шуның янында ук шул сүзнең гарәп хәрефләре белән дә (гарәп орфографиясе нигезендә) язылышы күрсәтелде.

Алынмаларга сүзгә-сүз мәгънә бирү белән берләттән, аңлатмалы сүзлекләрдәгечә, аңлатулар һәм, кирәк тапканда, әдәбияттан алынган мисаллар да бирелде. Мисаллар сүзнең мәгънәсен ачыклау өчен китерү белән бергә, әдәбиятта куллану барлыгын, сүзне бозып яки ясап куллану барлыгын, бик борыннан кулланылуын, яки хәзерге чорда да кулланылуын һ. б. күрсәтү өчен дә китерелделәр; файдаланучыларның

эшен жиңеләйтү өчен мисалларның күпчелеге соңгырак чор, XIX йөз азагы һәм XX йөз башы әдәбиятыннан алындылар.

Сүзлеккә кергән күплек санындагы сүзләр, сүзлектә берлек саны булса, тәрҗемә ителмәде, берлегенә юнәлтелде, берлеге сүзлектә булмаса, яки берлегендә булмаган өстәмә мәгънәсе булса, аларга тәрҗемә бирелде. Мәсәлән, мотәгалликат-ис.— 1) Мотәгалликъның күплеге. 2) Якыннар, кардәшләр. 3) грам. Җөмләнең иярчен кисәкләре; Лосус-ис. к. Караклар (берлеге сүзлектә юк).

Бер үк сүз мөзәккәр (м. р.), моәннәс (ж. р.) формасында килгәндә, мәгънәләрендә аерма булмаса, моәннәсе тәрҗемә ителми, мөзәккәренә юнәлтелә, мәсәлән, балига-кара: балигъ. Сүзләрнең русча мәгънәләре дә татарча мәгънәләреннән чыгып бирелде.

Мисаллар, татарча мәгънәгә иллюстрация булганлыктан, русчага тәрҗемә ителмәделәр. Төп сүзне иллюстрацияләүче сүз тезмәләре, идиомалар, лексик берәмлек булганлыктан, русчага тәрҗемә ителделәр. Мәсәлән, **Кәбаир** мн. от Кәбир. Гонахе кәбаир—«грехи великие» дип тәрҗемә ителде.

Татар теленә кергән гарәп һәм өлешчә фарсы алынмаларының грамматик үзенчәлекләре турында сүзлеккә өстәмә итеп «Гарәп теле грамматикасы белешмәсе» бирелде.

Сүзлеккә материал җыю 1940 нчы елларда башланып, таррак күләмдә 1946 елда ук тәмам була язса да, торле сәбәпләр аркасында (төзүчеләрнең берсе шул вакытларда ук мәрхүм булды, икенчесе милләтчелектә гаепләнеп кулга алынды) сүзлекне матбугатка чыгару мөмкин булмады. Эш тик 1956 нчы елда гына башланды, һәм СССР Фәннәр академиясенең Казан филиалының тел, әдәбият һәм тарих институтының Гыйльми советы ярдәмендә дәвам иттерелде. Ләкин аны тәмамлауга һәм рәсми шәхесләрнең шундый сүзлекне чыгару идеясенә каршылыгын җиңеп, гарәп хәрефләрен эзләп табуга (Мәскәүдә генә табылдылар), сүзлекне бастырып чыгаруга күп вакыт сарыф ителде. 30 елга якын элек чыккан сүзлек хәзер сирәк табыла торган китапка әверелде.

Сүзлекне төзегәндә фәнни һәм әдәби әсәрләрдән тыш, төзүчеләр беренче басмада исемләп күрсәтелгән элек төзелгән башка сүзлекләрдән дә файдаландылар. Автор Сүзлекнең икенче басмасын хәзерләргә ярдәм иткән өчен Дилара Шакировага һәм китапны мәйданга чыгарышучы Винерулла Якуповка үзенең рәхмәтен белдерә.

Сүзлекнең яңа басмасы галимнәргә халыкның бай тарихын һәм мәдәни мирасын иске чыганаклардан өйрәнергә, борынгы татар һәм гарәп телләре белән кызыксынучыларга ярдәмлек булыр дип ышанасы килә.

Мирза МӘХМҮТОВ

мәрданә кердем, ник нә арам кирәк (Сайяди).

Никях* نیکاح *м. III.* Өйләнү, өйләнешү. — *м. III.* Женитьба, брак, бракосочетание.

Нилуфәр نیلوفر *ф. ис.* Төнбоек. — *п. сущ.* Водяная лилия. (цветок).

Ним نیم *ф. ис.* Ярты, ярым. — *п. сущ.* Половина.

Ним сабый نیم‌صبی *гф. ст.* Ярты сабый, ярты бала. *Ним сабыйдыр ул, сабыйлык көннәрен бик сагына.* (Дәрд.) — *ар.-п. сс.* Дитя.

Ниса نسا *ис. к.* Хатыннар, хатынкыз. — *сущ. мн.* Женщины.

Нисаб نصاب *ис.* 1) Башлангыч, нигез. 2) *дини* Зәкят бирерлек үлчәүдәге мал күләме. *Милке там белән нисабка малик булмактыр.* (К. Нас.) 3) Пычак (кылыч) сабы. — *сущ.* 1) Начало, основа. 2) *рел.* Ценз (имущественный). 3) Рукоятка, ручка.

Нисан نیسان *ф. ис.* 1) Апрель ае. 2) Апрель яңгыры — ләйсән. *Яз булды, нисан ява пыскып карлар.* (Дәрд.) — *п. сущ.* 1) Апрель. 2) Апрельский дождь.

Нисар نثار *ис.* 1) Чәчү, сибү, тарату. 2) Туйда чәчелгән акча. *Алтын-көмеш, энҗү-мәрҗән нисар кылды.* (К. Гал.) — *сущ.* 1) Рассеивание, рассыпание, разбрасывание. 2) Деньги, рассыпаемые (по мусульманскому обычаю) на свадьбе.

Нисаэ نسا *кара:* ниса. — *см.* Ниса, нисван.

Нисби* نسبی *сф.* Чагыштырма(ча). — *прил.* Относительный.

Нисбәт* نسبت *ис.* 1) Бәйләнеш, мөнәсәбәт. 2) Тиңләштерү, чагыштыру. *Электрик заманнары килмеш, мәгънәви яктылыклар да шул нисбәттә алга китмеш.* (З. Һад.) 3) Пропорция. — *сущ.* 1) Отношение; связь. 2) Соотношение. 3) Пропорция.

Нисбәтән نسبةً *р.* Тиңләштереп карaганда, чагыштырганда. — *н.* Относительно.

Нисван نسوان *ис. к.* Хатыннар, хатын-кыз. — *сущ. мн.* Женщины.

Нисвәт نسوة *кара:* нисван. — *см.* Нисван.

Нисыф نصف *ис.* Ярты, ярым. *Гарәпләр көррәи әрызның там нисфына хаким улмышлар.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Половина.

Нисфе ләел نصف‌لیل *гыйб.* Төн уртасы (кич яртысы). — *фр.* Полночь.

Нисфе нәһар نصف‌نهار *гыйб.* Төш вакыты, көн уртасы. — *фр.* Полдень.

Нисьян نيسيان *м. I.* Онытучанлык, хәтердән чыгару, истә тотмау. — *м. I.* Забывчивость.

Нитәк, нитәкки, нитәккем نيته كم ، نيته‌كى ، نيته‌ك *ф. р.* Ничек, ни рәвешле, кебек. *Нитәкки вагыйзьләр вәгазь арасында мөнәсәбәтле хикәяләр китереп.* (К. Нас.) — *п. н.* Как, каким образом, подобно.

Нифак نفاق *м. III.* Тыштан яхшы булып, эчтән әшәкелек; икейөзлелек, монафикълык, күз буяучылык, алдакчылык. *Нифак выставкасында күп медаль алганымыз бардыр.* (Г. Тук.) — *м. III.* Лицемерие, притворство, обман.

Нифас نفاس *м. III.* 1) Бала тудыру. 2) Аналык каны, бала тудырганнан соң килә торган кан. *Дашкин: „Анда хәез-нифас турында сорамаслар“, — диде.* (Г. Ибр.) — *м. III.* 1) Разрешение от бремени, роды. 2) Послеродовое кровотечение.

Нихрир نحرير *ис.* Күп белүче, атаклы галимгә бирелә торган исем. *Ибне Сина исламнарның фәүкылгадә бер нихрирләре, бер мөәллифләре мабиһил ифтихарлары улан надир бер галимнәре иде.* (Ш. ж.) — *сущ.* Весьма знающий, выдающийся (эпитет ученого).

Нишадир نيشادر *ис.* Нишатыр (нашатырь). — *сущ.* Нашатырь.

Нишан نشان *ис.* 1) Билге, тамга, эз, галәмәт. *Һич калмады шаннан нишан, калды дингә дошман ишан.* (Г. Тук.) 2) Мишень, цель. 3) Егет белән кызның бер-беренә биргән вәгъдә бүләкләре (балдак). 4) Орден; аеру (аерымлык) билгесе. — *сущ.* 1) Метка, след, знак. 2) Цель, мишень. 3) Обручальное кольцо. 4) Орден; знак отличия.

Нишин نشين *ф. ис.* Эш башында торучы дигән мәгънә бирә торган ярдәмче сүз. **Тәхет нишин** — тәхеттә утыручы; **садыр нишин** — башта торучы. — *п. сущ.* Модальное слово, придающее смысл „стоящий во главе...“.

Ништәр نيشتر *ф. ис.* Хирургия пычагы, кан алучының тамыр кисү пычагы. *Хәҗҗәм аның тамырына ништәр орса.* (К. Гал.) — *п. сущ.* Ланцет, скальпель.

Ниябәт نيابت *ис.* 1) Вәкиллек. 2) Урынбасарлык. — *сущ.* 1) Представительство. 2) Замещение.

Нияз نياز *ф. ис.* Үтенү, үтенеп сорау, ялыну, ялвару. *Һөрмез шаһга бер* — *п. сущ.* Просьба, мольба.

җарияне җибәреп, хөҗрәсенә килмәкне нияз итте. (К. Нас.)

Ният* نيت *ис.* Ңият, теләк, максат.
сущ. Намерение, цель.

Ниһал نهال *ф. ис.* Агач үсентесе. *Сәрве ниһал* — кипарис үсентесе (ботагы). *Булды ул кыз һәм җанан сәрве ниһал.* (Мөхм.)
п. сущ. Молодое деревцо, побег растения.

Ниһан نهان *ф. с.* Яшерен, серле.
п. прил. Тайный, скрытый.

Ниһаять* ниһая نهايه ، نهاية *ис.* 1) Соң чик. 2) Ахыр чиктә, соң дәрәҗәдә.
сущ. 1) Конец, предел, окончание. 2) Наконец.

Ногман نعمان *ис.* Лалә чәчәге.
сущ. Тюльпан.

Нократ نقرات *ис. к.* 1) Болгар дәверендә сугылган вак көмеш акча. 2) Вятка елгасының элекке исеме. 3) *кара:* нокрә.
сущ. мн. 1) Монеты, отчеканенные в эпоху Булгарского царства. 2) Название р. Вятки. 3) *см.* Нокрә.

Нокрә نقره *ис.* 1) Эретелгән көмеш кисәге. 2) Кечкенә чокыр.
сущ. 1) Кусок расплавленного серебра. 2) Ямка.

Ноксан نقصان *ис.* Кимчелек, житешсезлек. *Агач рәкыс итмәмәк шагыйрь улан инсанә ноксандыр.* (Г. Тук.)
сущ. Недостаток, порок.

Нокта* نقطه *ис.* Төртке.
сущ. Точка.

Нокта бәнокта — хәрефкә-хәреф.
Точка в точку; буква в букву; точь -в- точь.

Ноктаи назар نقطهٔ نظر *гыйб.* Караш, берәр нәрсәгә караш.
фр. Точка зрения.

Нокыз نقض *ис.* Җимерекләр, хәрабәләр; ватыклар; таш ватыклары.
сущ. Развалины, руины; обломки; битый камень.

Нокыл نقل *ф. ис.* Закуска, шәрап эчкәндә ашый торган татлы аш. *Екет син бадә эчкел, нокыл ашагыл.* (Хорәз.)
п. сущ. Сласти, подаваемые к вину, конфеты, засахаренные фрукты.

Носрәт نصرت *ис.* 1) Ярдәм. 2) Өстен чыгу, җиңү, уңыш. *Сабыр соңында носрәт бар дип белгәй.* (К. Нас.)
сущ. 1) Помощь. 2) Победа, успех.

Нотфә نطفه *ис.* 1) Тамчы. 2) *биол.* Нәсел орлыгы, мәни.
сущ. 1) Капля. 2) *биол.* Семя, сперма.

Нотык نطق *ис.* Хотбә, речь, чыгыш (җыелышларда). *Шул рәвеш нотыкын бетергәчтен ләгыйн, шау кубалар: „яшәсен!.. Амин! Амин!“* (Ш. Баб.)
сущ. Хотба; речь, выступление.

Нохусәт نحوست *ис.* Бәхетсезлек, уңышсызлык, кара бәхетлелек. *Йөзигә михнәт кирде вә нохусәт тузан ки ултырмыш.* (Мәҗмәгыл хикәя≀ь.) — *сущ.* Злополучность, злосчастье, пагубность.

Нун نون *ис.* „Н" хәрефенең исеме. — *сущ.* Название буквы „н".

Нур* نور *ис.* Яктылык, ялтыравык. — *сущ.* Свет, блеск.

Нурани نورانی *с.* Нурлы, якты, ялтыравыклы. — *прил.* Светлый, ясный, блестящий.

Нурдидә نوردیده *гф. ис.* 1) Күз нуры. 2) Кызлар исеме. — *ар. -п. сущ.* 1) Свет очей. 2) Имя собственное (женское).

Нурын галә нур نورعلی‌نور *гыйб.* Нур өстенә нур. *Качан кисәң, нурын галә нур улыр имди.* (К. Гал.) — *фр.* Свет к свету — в смысле: было хорошо, стало лучше.

Нуш نوش *ф. ис.* 1) Эчкелек, татлы эчемлек, эчә торган нәрсә. 2) Ләззәт. *Эчеп гамь парәсен кылып нуш-нуш...* (К. Гал.) — *п. сущ.* 1) Питьё, сладкий напиток. 2) Сладость; наслаждение.

Нуша-нуш نوشانوش *ф.* Кат-кат эчү, күп тапкыр эчү. *Нәшат вә гыйш нуша-нуш кылгыл.* (Хорәз.) — *п.* Глоток за глотком.

Нәбат نبات *ис.* Үсемлек, үлән. *Бәс нәбат дигән сүз гарәпчә булып, гомумән җирдә һәрбер тамырдан үсеп чыккан нәрсәне һәммәсен шамилдер.* (К. Нас.) — *сущ.* Растение, флора; растительность, трава.

Нәбатат نباتات Нәбат-ның *к.* *Гыйлеме нәбатат дирләр, бер фәндер ки җир йөзендә үскән һәртөрле агачларны вә үләннәрне бәян кыйлучы бер гыйлемлектер.* (К. Нас.) — *мн.* от нәбат.

Нәбати نباتی *с.* Үсемлек(кә караган), үсемлек(кә бәйләнешле). — *прил.* Травяной; растительный, ботанический.

Нәббаш نباش *ис.* Кабер талаучы. *Ул нәббаш әйтте: „Гомеремдә мең кабер таладым".* (К. Нас.) — *сущ.* Разрывающий могилы для грабежа; грабитель.

Нәбза نبضه *ис.* 1) Тамырның бер тапкыр тибүе. 2) Тамыр тибү кадәр вакыт. — *сущ.* 1) Удар пульса. 2) Пульс (временнóе понятие).

Нәбзә نبذه *ис.* Бер бүлем, кисәк, парча. *Хәлебездән бер нәбзе.* (М. Гаф.) — *сущ.* Небольшое количество, кусок, частичка.

Нәби نبی *ис.* Пигамбәр. *Нәбиләр, падишаһлар сөрде дәверан.* (Дәрд.) — *сущ.* Пророк.

Нәбиз نبيذ *ис.* Хөрмәдән ясалган эчемлек; ширбәт. *Мин сине нәбиз өчен сукмадым, исереклек өчен суктым, — диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Финиковое вино; напиток, шербет.

Нәбирә نبيره *ф. ис.* Онык. — *п. сущ.* Внук.

Нәбыз نبض *ис.* Тамыр тибү. — *сущ.* Пульс, пульсация.

Нәбүвәт نبوت *ис.* Пигамбәрлек. *Нәбүвәт изгесе һәм исраилсән.* (К. Гал.) — *сущ.* Пророческая миссия, посланничество.

Нәвадир نوادر *ис. к.* 1) Сирәк очрый торган нәрсәләр. 2) Мәзәкләр. *Әсмагый әйтте: „Нәвадир, ягъни мәзах сөйләмәк зиһеннәрне шаяртыр, колакларны ачар".* (К. Нас.) — *сущ. мн.* 1) Редкости; редкие вещи. 2) Анекдоты; смешные рассказы.

Нәвадират نوادرات Нәвадир-ның *к.* *Мәгълүм ула ки нәвадират хосусында галахидә бу бер рәүзадыр.* (К. Нас.) — *мн.* от нәвадир.

Нәвал نوال *ис.* 1) Өлеш. 2) Бүләк, бирелгән әйбер. — *сущ.* 1) Доля, часть. 2) Дар, подарок, даяние.

Нәвамис نواميس *ис.* Намус-ның *к.* — *мн.* от намус.

Нәвахи نواحى Нахия-ның *к.* *Сөләйман Мусин нәвахисендә күп фәсадлар кылды.* (К. Нас.) — *мн.* от нахия.

Нәваһи نواهى Нәһи-нең *к.* — *мн.* от нәһи.

Нәвем نوم *ис.* Йокы. — *сущ.* Сон.

Нәгамь نعم *кис.* Әйе, шулай, дөрес. *Шаһзадәнең ля вә нәгамь димәгә мәҗале калмады.* (К. Нас.) — Частица утверждения — да, да так; правильно.

Нәгяһан نگاها *ф. р. кара:* нагяһан. — *п. н. см.* Нагяһан.

Нәгузе биллаһи نعوذبالله *гыйб. дини* Аллага сыенабыз; алла сакласын. *Нәгузе биллаһи, мөртәт булып китеп.* (З. Биг.) — *фр. рел.* Боже упаси! (мусульманская формула).

Нәгъмә نغمه *ис.* Көй, җыр, моң. *Сазының кыллары арасыннан яныл, елап чыга торган нәгъмәләр...* (Ш. Кам.) — *сущ.* Мелодия, напев.

Нәгъмә саз نغمهساز *гф. ис.* Көйләүче, җырлаучы. — *ар. -п. сущ.* Певец, поющий.

Нәгърә نعره *ис.* Ачы, каты тавыш, акырыш-бакырыш; мөгрәү. *Нәгърәләр берлән диюне уйгата.* (Г. Тук.) — *сущ.* Шум, крики; рёв, мычание.

Нәгыз نغز *ф. с.* Яхшы, гүзәл, әйбәт, шәп. — *п. прил.* Красивый, милый, приятный, изящный, чудесный.

Нәгыйм نعيم *ис.* Нигъмәт, муллык, киң тормыш. — *сущ.* Благоденствие; блаженство, изобилие.

Нәгыль نعل *ис.* 1) Аяк киеме, башмак. 2) Ат дагасы. — *сущ.* 1) Башмаки, лёгкая обувь. 2) Подкова.

Нәгыш نعش *ис.* 1) Эчендә үлек ята торган табут. 2) Күмәр өчен табутка салынган үлек, мәет. 3) Җеназа. *Тик мин үлгәчтен карагыз типмәсеннәр нәгышемә.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Гроб с покойником. 2) Покойник. 3) Погребальные носилки; катафалк.

Нәдамәт ندامت *ис.* Үкенү, үкенеч. *Гаҗизлектән сөкут кылып, сәламәт булмакың, соңыннан нәдамәт китерүче сүздән хәерледер.* (К. Нас.) — *сущ.* Раскаяние.

Нәдбә ندبه *ис.* Яра эзе, яра билгесе. — *сущ.* Порез, шрам, рубец.

Нәдвә ندوه *ис.* Киңәшмә, җыелыш, съезд. — *сущ.* Совещание, собрание; съезд.

Нәдем ندم *ис.* Үкенү. — *сущ.* Раскаяние.

Нәдим نديم *ис.* 1) Бергә яшәүче иптәш, мәҗлестәш, эчкедәш. 2) Матур сүзләр, гүзәл хикәяләр сөйли ала торган кеше. 3) Бер зур кешегә матур хикәяләр сөйләп күңелен ачучы, кәефләндерүче кеше. *Солтан Мөхәммәт үзенең нәдимнәреннән Әхмәт Мәүләвигә боерды.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Приятель, собеседник, собутыльник. 2) Рассказчик смешных историй. 3) Приближённый.

Нәдрәт ندرت *ис.* Азлык, сирәклек. *Һәрбер хатында һаман талак кылмакны дагый булган мәкрүһ халь табылыр, бәлки нәдрәт салих булганнары да бар.* (К. Нас.) — *сущ.* Редкость, малость, небольшое количество.

Нәзаир نظائر *ис.* Нәзыйрә-нең *к.* — *мн.* от нәзыйрә.

Нәзаиф نظائف Нәзыйф-ның *к.* — *мн.* от нәзыйф.

Нәзакәт* نزاكت *ф. ис.* 1) Нәзакәт, матурлык, әдәплелек, аһәң нәфислеге. 2) Мөгамәләдә әдәплелек, нечкәлек. *Матур гөлләргә бул былбыл, нәзакәт багына сакчы.* (Дәрд.) — *п. сущ.* 1) Изящество, тонкость, грация. 2) Деликатность; такт, вежливость.

Нәзар نظر *ис.* 1) Карау, күз ату, күз салу, игътибар (итү). *Габдел Гафурның хәленә нәзар кылсак...* (З. Биг.). 2) Уйлау, төшенү, фикер йөртү. 3) Караш, уй. — *сущ.* 1) Внимание. 2) Рассуждение, соображение. 3) Взор, взгляд.

Нәзари نظرى *с.* 1) Теоретик. *Музыка хакында гасырлардан бирле саклап* — *прил.* 1) Умозрительный, теоретический. 2) Зрительный, оптический.

килгэн игътикадыннач да нэзари рэвештэ хэбэре юк. (Г. Ибр.) 2) Күз белэн күрү(гэ бэйлэнешле), оптик.

Нэзарият نظريات *ис.* 1) Теоретик мэгълүмат, теория. 2) *мат.* Теорема. — *сущ.* 1) Теория, доктрина. 2) *мат.* Положение, теорема.

Нэзарэн نظراً *р.* Караганда, карап, ... күрэ. — *н.* Смотря, глядя.

Нэзарэт نظارت *ис.* 1) Карау, күзэтү, контроль. 2) Идарэ итү, идарэ (урыны). — *сущ.* 1) Наблюдение, контроль. 2) Управление, заведывание.

Нэзафэт نظافت *ис.* Арулык, пакьлек. *Нэзафэткэ ригаять юк имеш бездэ, нэ бөһтандыр.* (Г. Тук.) — *сущ.* Чистота.

Нэзаһэт نزاهة *м. I.* 1) Мораль пакьлек, гыйффэтлелек. 2) Намуслылык, арулык, начар нэрсэлэрдэн ераклык. — *м. I.* 1) Чистота (моральная). 2) Честность, неподкупность, беспристрастность.

Нэзгъ نزع *м. I.* 1) Тартып алу, кубару. 2) Җан бирү (газабы). *Аз шат булып, аз көлгэн кеше халэте нэзгъдэ рэхэт табар.* (К. Нас.) — *м. I.* 1) Отнятие, лишение, удаление, устранение. 2) Агония.

Нэзед نزد *ф. бэй.* Ян(ында), каршы(нда), ал(дында). *Ит бэне нэзедеңдэ үлмэклэ сэгадэт наили.* (Г. Тук.) — *п. пред.* Близ, у, около, подле.

Нэзер* نذر *ис.* Ад.рыну, дини караштан чыгып үз өстенэ үзе алган эш, шартлы вэгъдэ. *Хэмидэнең дэ 25 тиен нэзере бар икэн.* (З. Һад.) — *сущ.* Обет, торжественное обещание.

Нэзеф نزف *м. I.* Канау, кан агу. — *м. I.* Кровотечение; истекание.

Нэзир نذير *ис.* Куркытучы, алда куркыныч барлыкны хэбэр итүче. *Бу ике эфэндеиең бэширлек вэ нэзирлек итүгэ хаклары барлыкка сүз эйтэ алмыйм.* (Ш. ж.) — *сущ.* Предвестник.

Нэзлэ نزله *ис.* Томау, суык тию; катар. — *сущ.* Простуда, воспаление, катар.

Нэзыйр نظير *ис.* Охшаш, тиңдэш, иш, үрнэк. *Нэзыйрсыз шагыйрь улдың, афэрин, Пушкин Александр!* (Г. Тук.) — *сущ.* Подобие, копия, образец, пример.

Нэзыйрэ نظيره *ис.* 1) Үрнэк, өлге. 2) Икенче бер шагыйрь шигыренэ охшатып язылган шигырь, пародия. — *сущ.* 1) Образец, образчик. 2) Подражание (в стихах), пародия.

Нәзыйф نظيف *с.* Ару, пакь, пөхтә.	*прил.* Чистый.
Нәзым نظم *ис.* Тезмә, иҗекләре үлчәнгән, рифмалаштырылган сүзләр, шигырь.	*сущ.* 1) Стихотворение. 2) Стихи, поэзия.
Нәзымән نظماً *р.* Тезмә буларак, тезмәчә.	*н.* В рифмованном виде.
Нәй نى *ф. ис.* 1) Камыш. 2) Курай, камыш курай (уен коралы).	*п. сущ.* 1) Камыш, тростник. 2) Камышёвая дудка, свирель.
Нәйзә نيزه *ф. ис.* Сөнге, штык.	*п. сущ.* Копьё, пика, дротик, штык.
Нәййир نيير *с.* Нурлы.	*прил.* Светлый.
Нәййирәен نييرين *ис.* Ике яктырткыч, ике нурлы (ай, кояш).	*сущ.* Два светила (имеется в виду солнце и луна).
Нәйран نيران *ис.* Утлар; җәһәннәм уты. *Ризык чон янмасын кальбеңдә нәйран.* (Г. Тук.)	*сущ.* Огонь, адский огонь.
Нәйшәкәр نيشكر *ф. ис.* Шикәр камышы.	*п. сущ.* Сахарный тростник.
Нәкавәт نقاوت *м. I.* Пакьлек, чисталык, арулык, сафлык.	*м. I.* Чистота, чистоплотность.
Нәкаиз نقايض Нәкыз-ның *к.*	*мн.* от нәкыз.
Нәкәр نقار *ф. ис.* Әрләш, кычкырыш, дошманлык. *Идеп нәкарлек аны тәрвиҗ иттем.* (Ут. Им.)	*п. сущ.* Ссора, вражда.
Нәкарә نقاره *ис.* Уен коралы исеме. *Зарбе нәкар, быргу үкеш чалыныр имди.* (К. Гал.)	*сущ.* Литавры.
Нәкаһәт نقاهة *ис.* 1) Авыру сәбәпле хәлсезлек. 2) Хәлсезлектән терелә башлау.	*сущ.* 1) Недомогание. 2) Выздоравливание.
Нәкъкад نقاد *сф.* 1) Тәнкыйтьче. 2) Саф акчаны ялган акчадан аера белүче.	*пр. д.* 1) Критик. 2) Человек, умеющий отличать фальшивые деньги.
Нәкъкаль نقال *сф.* 1) Күчерүче. 2) Ишеткәнне сөйләүче.	*пр. д.* 1) Переносящий, перевозящий. 2) Переводящий, передающий.
Нәкъкаш نقاش *сф.* Төрле сурәтләр, бизәкләр төшерүче, бизәкче, буяучы. *Меӊ вә миллион афәрин бу сурәтеӊ нәкъкашенә.* (Г. Тук.)	*пр. д.* Гравёр, художник, резчик, красильщик, маляр.

Нәкъли نقلی *с.* 1) Кешедән ишетеп күчереп сөйләнгән. 2) Күчерелмә.
прил. 1) Традиционный, основанный на преданиях. 2) Переписанный, скопированный.

Нәкълия نقليه *с.* 1) Күчүгә бәйле, күчә торган. 2) Транспорт. *Батсачы шунда үзе һәм аләте әкълиясе.* (Г. Тук.)
прил. 1) Передвижной, подвижный. 2) Транспорт.

Нәкълият نقليات *ис. к.* 1) Транспорт белән күчерү, әйберләрне күчерү эшләре. 2) Күчерелмә хәбәрләр, традицияләр.
сущ. мн. 1) Транспорт, перевозки, транспортирование. 2) Традиции, предания.

Нәкълән نقلاً *р.* Кешеләрдән ишетеп, риваятьләр буенча.
н. По преданию, по рассказам.

Нәкыд نقد *ис.* 1) Кулда булган алтын яки көмеш акча, акча байлыгы. 2) Нәкъ. *Нәкыд бүлмәнең уртасында тәхет өстендә бер мәхбүбә ятыр.* (К. Нас.)
сущ. 1) Наличные деньги; звонкая монета. 2) Точно, как раз.

Нәкыдән نقداً *р.* Акчалата, акчасын хәзер биреп.
н. Наличными.

Нәкыз نقض *м. I.* Бозу, бетерү, вату.
м. I. Уничтожение; нарушение; расторжение, разрыв.

Нәкый نقی *с.* Пакь, ару, катнашмасыз.
прил. Чистый, без примеси.

Нәкыйб نقيب *ис.* Сайланган, башкалар тарафыннан хөрмәт ителгән кеше, башлык.
сущ. Старшина, глава, председатель, предводитель.

Нәкыйз نقيض *с.* Каршы, каршылыклы. *Русларның славян булучылыгы „рус" дип аталуга нәкыйз булмаган кебек, безнең дә төрек (төрки) булып татар и емләнүебезгә каршы түгел.* (Г. Ибр.)
прил. Противоречивый, противоположный.

Нәкыйя نقيه *ис.* Нәкый-нең *мнс.*
сущ. жен. от нәкый.

Нәкыль نقل *м. I.* 1) Күчерү, урынын алмаштыру, әйбер күчерү. 2) Сөйләү, телдән телгә сөйләү. *Ростов әхвәлене нәкыль кылгач.* (З. Биг.) 3) Тәрҗемә. 4) Алынма.
м. I. 1) Перенос, перевозка, перевоз, перемещение. 2) Передача. 3) Перевод (с языка). 4) Заимствование.

Нәкыльбәнд نقلبند *гф. ст.* Хикәяләр җыючы.
ар.-п. сс. Собиратель рассказов.

Нәкыс* نقص *ис.* 1) Кимлек, житешмәүчелек. 2) Кимчелек, җитешсезлек.
сущ. 1) Недостача, нехватка. 2) Недостаток, дефект.

Нәкышь نقش *ис.* Бизәк, рәсем, сурәт. *Алтын белән нәкышьләнгән диванда ятыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Рисунок; украшение, резная надпись, резьба.

Нәкышьбәнд نقشبند *гф. ис.* Рәсем ясаучы, бизәк төшерүче, рәссам. — *ар. -п. сущ.* Художник, живописец.

Нәкышьбәнди نقشبندى *гф.* 1) Рәсем ясаучылык, бизәк төшерүчелек. 2) Бәһаэддин Нәкышьбәнд юлын (дини юл) тотучылар. — *ар. -п.* 1) Живопись, художество. 2) Последователи секты Накшбанда.

Нәкәс* نكس *ф. с.* 1) Яраксыз. 2) Тупас. 3) Ялкау, иренчәк, нәкәс. — *п. прил.* 1) Негодный. 2) Грубый. 3) Ленивый.

Нәм نم *ф. ис.* 1) Дым, юешлек. 2) Кырау; чык. — *п. сущ.* 1) Влага, сырость. 2) Роса, иней.

Нәма نما *кара:* нөма. — *см.* Нөма.

Нәмаеш نمايش *кара:* нөмаеш. — *см.* Нөмаеш.

Нәмаэ نماء *ис.* Арту, күбәю, үрчү, үсү. *Малга нәмаэ хасил булган өчен, ягъни малга зиядәлек вә артучылык хасил булып...* (К. Нас.) — *сущ.* Вырастание, произрастание; рост, развитие.

Нәмел نمل *ис.* Кырмыска. — *сущ.* Муравей.

Нәмимә نميمه *ис.* Әләк; яла; сүз йөртүчелек. *Берәү килеп ялганласа яки нәмимә китерсә, аны кабул итү акыл дәрәҗәсен күрсәтеп торадыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Донос, сплетня, клевета.

Нәмм نم *ис.* Сүз йөртү. — *сущ.* Сплетничание.

Нәммам نمام *ис.* Әләкче, яла ягучы; сүз йөртүче, икейөзле, монафикъ. *Нәммамчылык артын ан йөргән кешедән дуслары вә карендәшләре качар.* (К. Нас.) — *сущ.* Доносчик, сплетник, клеветник, лицемер.

Нәмнакь نمناك *ф. с.* Юеш, дымлы. *Күңел пөргамьдер, эмма дидә нәмнакь* (Сайяди). — *п. прил.* Мокрый, влажный, сырой.

Нәмруд نمرود Борынгы Бабил хөкемдарларыннан берсенең исеме. — Имя собственное одного из вавилонских царей.

Нәмунә نمونه *ф. ис.* Үрнәк, өлге. — *п. сущ.* Образец, образчик.

Нәмәк نمك *ф. ис.* Тоз. — *п. сущ.* Соль.

Нәрд نرد *ф. ис.* Бер төр отыш уены (харита дип тә атала). *Бер кемсәнә нәрд, ягъни харита уйнаса, гүяки ул кеше кулын дуңгыз канына батырды ...* (К. Нас.) — *п. сущ.* Нарды (игра), синоним харита.

Нәрдбан نردبان *ф. ис.* Баскыч.	*п. сущ.* Приставная лестница.
Нәрем نرم *ф. с.* Кадерле, купшы, нәфис.	*п. прил.* 1) Мягкий, нежный, изысканный. 2) Мягко, нежно.
Нәрех نرخ *ф. ис.* 1) Бәя, бәһа. 2) Такса. *Халыкка зарар булмаса, ризыкка нәрех бәһа тәгайин иттерегез диделәр.* (К. Нас.)	*п. сущ.* 1) Цена, курс (ценных бумаг). 2) Такса.
Нәргис نرگیس *ф. ис.* 1) Нәргис (сары төстәге матур бер чәчәк). 2) *күч.* Гүзәл кызның күзләре.	*п. сущ.* 1) Нарцисс. 2) *перен.* Глаза красавицы.
Нәрҗис نرجس *кара:* нәргис. *Китап бер бакчадыр, язулары нәрҗисләредер, ягъни гөлләрдер.* (К. Нас.)	*см.* Нәргис.
Нәсаих نصائح *ис.* Нәсыйхәт-нең *к.*	*мн.* от нәсыйхәт.
Нәсара نصارا Нәсрани-нең *к.*	*мн.* от нәсрани.
Нәсегъ نسغ *ис.* Үсемлек суы, сыгынты. *Нәсегъ агачларның яфракларында хәзерләнә.* (Г. Рәф.)	*сущ.* Сок растений.
Нәсел* نسل *ис.* Токым, бер ата-бабадан таралган токым.	*сущ.* Потомство.
Нәсер* نثر *ис.* 1) Чәчү, тарату. 2) Чәчмә әсәр, проза.	*сущ.* 1) Рассыпание, рассеивание. 2) Проза.
Нәсрән نثراً *р.* Чәчмә рәвешендә, проза рәвешендә. *Ушбуны яздырды нәсрән вөҗданымның көчләве.* (Ғ. Тук.)	*н.* Прозой.
Нәсех نسخ *ис.* 1) Алмаштыру, үзгәртү, бозу, бетерү, юкка чыгару. 2) Гарәп хәрефләре белән бер төр язу — каллиграфия исеме.	*сущ.* 1) Отмена, аннулирование, уничтожение. 2) Почерк „насх“.
Нәсеҗ نسج *ис.* 1) Туку, сугу. 2) Тукыма.	*сущ.* 1) Ткание 2) Ткань.
Нәсим نسیم *ис.* Җиңелчә йомшак җил. *Сәламем гөлгә илт, әй таң нәсиме.* (Хорәз.)	*сущ.* Легкий ветерок.
Нәсия نسیه *ис.* Бурыч, көтәчәк.	*сущ.* Долг; кредит.
Нәсиян نسیان *ис.* Онытучанлык.	*сущ.* Забывчивость.
Нәсиҗә نسجه *ис.* Тукыма; тукылган, сугылган нәрсә.	*сущ.* Ткань.
Нәсрани نصرانی *ис.* Гайса диненә иярүче, христиан.	*сущ.* Христианин.

Нәсраният نصرانيت *ис.* Христианлык. — *сущ.* Христианство.

Нәсс نص *ис.* 1) Текст; төгәл мәгънә. 2) Корьән яки хәдистә ачык әйтелгән төп күрсәтмә. *Нәсс килмәстән борын хәмер эчүне ташлаган Габдулла...* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Текст, изложение. 2) Точный смысл; ясное указание (Корана).

Нәссаҗ نساج *ис.* Тукучы. — *сущ.* Ткач.

Нәсух نصوح *с.* 1. Эчкерсез, турылыклы, керсез күңелле. 2. Чын-чынлап, чын күңелдән, турылыклы рәвештә, керсез күңел белән. *Хәзрәт тәүбәи нәсух кылып яңадан якын бармаска тиешлеген бәян итте.* (Г. Ибр.) — *прил.* 1. Искренний, сердечный. 2. Искренне, чистосердечно.

Нәсыб نصب *м. I.* 1) Хезмәткә билгеләнү. *Ибне Синаның атасы Бәлехтән Бохарага күчкәч, шәһәр якынындагы Хәремсин карьясенә мәэмур нәсыб иделде.* (Ш. ж.) 2) Кадап кую. 3) *грам.* Өст (хәрефнең „ә" сузыгы белән укылышы). — *м. I.* 1) Быть назначенным (на должность, пост). 2) Установка, водружение. 3) *грам.* Диакритический знак для звука „ә".

Нәсыйб* نصيب *ис.* 1) Өлеш, пай. 2) Насыйп, язмыш. *Монда ауналган исемнәр үз нәсыйбын алдылар.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Часть, доля, пай. 2) Удел, судьба, доля.

Нәсыйр نصير *ис.* Ярдәмче, ярдәм итүче. — *сущ.* Помощник.

Нәсыйхәт* نصيحت *ис.* Үгет, яхшылыкка өндәү, вәгазьләү. *Бу нәсыйхәтләремне бәс ишетеп һич кеше үкенмәс.* (Г. Канд.) — *сущ.* Совет, наставление.

Нәсыйхәтгир نصيحتگر *гф. ис.* Үгет бирүче. — *ар.-п. сущ.* Советник, наставник.

Нәсыр نصر *ис.* 1) Ярдәм. 2) Җиңү, өстенлек. — *сущ.* 1) Помощь. 2) Победа.

Нәсәб نسب *ис.* Нәсел-ыру, ата-бабалар, чыгыш. *Тәфкилев безнең тарихта чирканыч, мәлгун нәсәб.* (Ш. Баб.) — *сущ.* Родство, свойство.

Нәсәби نسبى *с.* Нәселгә, ыруга караган. — *прил.* Близкий, родственный.

Нәсәбән نسباً *р.* Нәселе буенча, нәсел ягыннан. — *н.* По родству.

Нәтаиҗ نتائج *ис.* Нәтиҗә-нең *к.* — *сущ. мн.* от нәтиҗә.

Нәтиҗә* نتيجه *ис.* Йомгак, сөземтә (эш нәтиҗәсе). — *сущ.* Итог, результат, вывод.

Нәү иҗад نوايجاد *гф. ис.* Оригинал хезмәт, әсәр. — *ар.-п. сущ.* Оригинальный труд, произведение.

Нәүруз نوروز *ф. ис.* Иранлыларның иске календаре буенча ел башы көне, яңа ел бәйрәме (төн белән көннең язгы тигезлек көне 21 март көненә туры килә). *Нәүширван патша нәүруз көнендә үзләренең гадәт.:әренчә зыяфәт ясады.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Ноуруз, первый день иранского нового года (21 марта).

Нәүруз бәйрәме — яңа ел бәйрәме. — Новогодний праздник.

Нәүруз бәете — яңа ел бәете. — Новогодняя песня.

Нәфад نفاد *ис.* Бетү, бетерү, тәмам итү. *Мәкъсудны бу урында кыйлдык нәфад.* (Ак.) — *сущ.* Исчерпание, истощение; завершение, окончание.

Нәфаис نفائس *ис. к.* Матур, гүзәл әйберләр; кыйммәтле әйберләр. — *сущ. мн.* Драгоценности; ценные вещи.

Нәфасәт نفاست *ис.* 1) Кыйммәтле нәрсә. 2) Гүзәллек, нечкәлек. *Фатыймалар, Фатихалар, Фәүзияләр авызына сандугачлар сал, ходаем, керт нәфа:әт хаузына.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Ценность. 2) Изящество, деликатность, тонкость.

Нәфегъ نفع *ис.* 1) Файда. 2) Яхшылык, мал. — *сущ.* 1) Польза, выгода. 2) Благо, добро.

Нәфел نفل *ис.* 1) Бүләк. 2) Яхшы эшләр. — *сущ.* 1) Дар. 2) Благие дела.

Нәфес* نفس *ис.* 1) Рух, җан. 2) Кеше, гәүдә, зат; 3) Үз(е, м, н). 4) Эчке тойгы; күңел. *Ләкин нәфес моның белән генә канәгать кылмас.* (З. Һад.) 5) Бозык уй. 6) Горурлык. — *сущ.* 1) Душа. 2) Человек, тело, лицо. 3) Сам. 4) Внутреннее чувство. 5) Злонамеренность. 6) Гордость.

Нәфеспәрәст نفسپرست *гф. ис.* Эгоизм, үзен-үзе сөючелек. — *ар. -п. сущ.* Эгоизм, себялюбие.

Нәфес-шәйтан نفس شيطان *гыйб.* Азу-тузу, бозыклыкка өндәүче эчке тойгы. *Нәфе -шәйтан кергәч, инсан дөньясы азды-тузды, чыкты чиктән һәммәсе.* (Ш. Баб.) — *фр.* Внутреннее чувство, побуждающее к распутству.

Нәфех نفخ *м. І.* Өрү, сулыш чыгару. — *м. I.* Дуновение, выдох.

Нәфи نفى *ис.* 1) Кире кагылган. 2) Читкә куылган, сөрелгән. 3) *грам.* Юклык (төре). — *сущ.* 1) Отрицаемый. 2) Сосланный, высланный. 3) *грам.* Отрицание.

Нәфи хәшер نفى حشر *гыйб.* *дини* Мәхшәр көнен (үлекләрнең терелеп — *фр. рел.* Отрицание воскресения из мёртвых.

тупланулары көнен) юкка чыгару. *Бу игътикад нәфи хәшерне мөстәлзим була диде.* (Г. Ибр.)

Нәфир نفير *ис.* Җыелган кешеләр, сугышка кергән бер төркем, гаскәр. — *сущ.* Группа, ополчение, войско.

Нәфис* نفيس *с.* 1) Матур, гүзәл, нечкә, нәфис. 2) Сирәк очрый торган. *Бик нәфис алтын еә җәүһәрләр белән мөзәйян китаплары бар иде.* (К. Нас.) — *прил.* 1) Изящный, красивый; прелестный, нежный. 2) Редкостный.

Нәфисә نفيسه *ис.* 1) Матур, гүзәл нәрсә. 2) Гүзәл хатын. — *сущ.* 1) Драгоценная вещь, изящная вещь. 2) Красавица.

Нәфрин نفرين *ф. ис.* 1) Ләгънәт, бәддога. 2) Күрәлмау, яратмау. — *п. сущ.* 1) Проклятие. 2) Ненависть.

Нәфрәт* نفرت *ис.* Җирәнү, күрәлмау. *Дөньяның бу чиктән узган дәһшәте, билгеле, иблискә бойкот-нәфрәте.* (Ш. Баб.) — *сущ.* Отвращение, ненависть, негодование.

Нәфсани نفسانى *с.* Хайвани, хайвани табигатькә караган, бозык эчке тойгыга бәйләнешле. — *прил.* 1) Относящийся к низменным желаниям. 2) Скотский.

Нәфсаниять نفسانيت *ис.* 1) Дошманлык, ачу, кинә. 2) Үзен артык күрү — эгоизм. 3) Түбән хисләргә бирелү. — *сущ.* 1) Ненависть, вражда. 2) Себялюбие, эгоизм. 3) Подчинение низменным страстям.

Нәфсе зати نفس ذاتى *гыйб.* Чыгышы, ясалышы, үзлеге, бөтен торышы. — *фр.* Происхождение, сущность.

Нәфсе әммарә نفس امارا *гыйб.* Яманлыкка (бозыклыкка) тартучы эчке тойгы, тыйнаксызлык; көчле җенси теләк. — *фр.* Похоть, вожделение, распущенность.

Нәфселәмер نفس الامر *гыйб.* Төп, асыл, нигез. *Бу куәт синдә нәфселәмердә булган, ләкин начар тәрбия аркасында ул яшерелгән шикелле була.* (Ш. ж.) — *фр.* Сущность, основа.

Нәфсе ләүвамә نفس لوامه *гыйб.* Вөҗдан газабы. — *фр.* Угрызение совести.

Нәфсе мотмәиннә نفس مطمئنه *гыйб.* Тискәре кичерешләрдән соң тынычлану тойгысы. *Кайт и нәфсе мотмәиннәм, бар, юнәл, кит тәңреңә!* (Г. Тук.) — *фр.* Успокоение, духовное удовлетворение.

Нәфсе натыйка نفس ناطقه *гыйб.* Сөйләү (аңлау, төшенү) көченә ия булган зат. — *фр.* Говорящий, рассуждающий, разумный.

Нәфәка نفقة *ис.* 1) Ятимнәргә (аерылган хатыннарга) бирелгән акча, алимент. 2) Яшәү өчен кирәк булган мал (азык). *Ул кеше әйтте: „Хәҗгә барырга нәфәкам юк минем“, — диде.* (К. Нас.)

сущ. 1) Деньги на содержание сирот, разведённых жён, алименты. 2) Средства на пропитание.

Нәфәр نفر *ис.* 1) Ялгыз кеше. *Биш нәфәр мөфәттиш сайланыр иде.* (Х. Чис.) 2) Гади солдат, рядовой.

сущ. 1) Один человек. 2) Солдат, рядовой.

Нәфәс نفس *ис.* 1) Сулу алу, тын алу, сулыш. *Валлаһи мәнә, ялап бетерә. Кеше нәфәсе авыр бит ул!* (Г. Газиз). 2) Укып өшкерү. 3) Бер сулау озынлыгындагы вакыт.

сущ. 1) Дыхание, вздох. 2) Ворожба. 3) Мгновение, миг.

Нәхафәт نحافت *ис.* Арыклык,ябыклык, зәгыйфьлек.

сущ. Худоба, худощавость; тщедушность, истощённость.

Нәхел I نحل *ис.* Бал корты.

сущ. Пчела.

Нәхел II نخل *ис.* 1) Хөрмә агачы. 2) Яшь килен төшәчәк бүлмәне бизәр өчен, балавыздан ясалып, төрле кыйммәтле ташлар, җимеш рәсемнәре белән бизәлгән агач.

сущ. 1) Пальма, финиковая пальма. 2) Декоративное деревцо (вроде новогодней ёлки), устанавливаемое в комнате, предназначенной для невесты.

Нәхер نحر *м. I.* Кисү, сую, бугазлау.

м. I. Заклание, закалывание.

Нәхес نحس *м. I.* Бәхетсезлек, шомлылык, начарлык, уңышсызлык.

м. I. Злополучие, несчатье, неудача.

Нәхиф نحيف *с.* Ябык, арык. *Гаҗәп син бик нәхиф күренәсең диделәр.* (К. Нас.)

прил. Худой, тощий, измождённый.

Нәхле сәуда نخل سودا *гыйб.* Гыйшык агачы. *Бетеп җир-җир* (бөтен җирдә тишелеп чыгып) *буй атсын нәхле сәуда.* (Дәрд.)

фр. Древо любви.

Нәххас نخاس *ф. ис.* Кол белән сату итүче. *Бер көн беркем ирсә нәххаска керде кол алмак өчен* (Мәхмүд бине Гали).

п. сущ. Торговец рабами.

Нәхәви نحوى *с.* 1) Нәху(гә караган), грамматик. 2) Нәхү белгече.

прил. 1) Грамматический, синтаксический. 2) Грамматик.

Нәхәвиин, нәхәвион نحوين، نحويون *ис.* Нәхәви-нең *к. Нәхәвиинн̣әп бер адәм хәстә булып...* (К. Нас.) — *сущ. мн.* от нәхәви.

Нәхү نحو *ис.* Синтаксис. — *сущ.* Синтаксис.

Нәүниһал نونهال *ф. ис.* Яшь ботак, яшь үсенте. *Бере бер гөл булды, бере нәүниһали* (Сайяди). — *п. сущ.* Молодой побег.

Нәшан نشان *ф. кара:* нишан. — *п. см.* Нишан.

Нәшат نشاط *ис.* Шатлык, сөенеч, кәефлелек, гайрәт, активлык, җанлылык. *Ләкин халыкта кичәге нәшат, кичәге җан калмаган иде.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Бодрость, весёлость, оживление, активность, усердие, энергия.

Нәшер نشر *м. I.* 1) Кеше арасына тарату, белдерү, чәчү, җәю. 2) Матбугатта бастырып тарату. *Мәдрәсәләрнең бәднамыны нәшер идәләр.* (З. Биг.) — *м. I.* 1) Распространение. 2) Опубликование, печатание, издание.

Нәшрият* نشريات *ис.* 1) Бастырып таратучы идарә. 2) Таратылган китаплар, журналлар. — *сущ.* 1) Издательство. 2) Издания.

Нәшьә نشئه *ис.* 1) Барлыкка килү, туу. 2) Кәеф-хәтер хушлыгы... *Чәйне күбрәк сал, нәшьәле булсын диде.* (Ф. Әмир.) — *сущ.* 1) Возникновение, появление. 2) Опьянение, пьяная весёлость.

Нәшьәт نشئت *кара:* нәшъә 1. *Дустының нигъмәтенә хәсәд кылмак, дуслык вә мәхәббәтенең авыруыннан нәшьәт итәр...* (К. Нас.) — *см.* Нәшьә 1.

Нәшү نشو *ис.* 1) Тишелү, үсеп чыгу, борынлау, шыту, барлыкка килү. 2) Яшь буын. — *сущ.* 1) Рост, возникновение, развитие. 2) Подрастающее поколение.

Нәү نو *ф. с.* Яңа, яшь. — *п. прил.* Новый, молодой, юный, свежий.

Нәүбәт* نوبت *ис.* Чират. *Уртага иблис чыга нәүбәт алып.* (Ш. Баб.) — *сущ.* Очередь, ряд.

Нәүбәһар نوبهار *ф. ис.* Яз башы, иртә яз. — *п. сущ.* Весна, ранняя весна.

Нәүваб نواب *ис.* Наиб-ның *к. Һәр вилаяттә нәүваб шәргънең тәхет риясәтендә иганә комиссиясе тәшкил иделәчәк.* (Ш. ж.) — *сущ. мн.* от наиб.

Нәүгъ نوع *ис.* Төр, сорт, җенес. — *сущ.* Вид, разновидность, род, сорт, категория.

Нәүм نوم *кара:* нәвем. — *см.* Нәвем.

Нәүмид, нәүмиз* نومید، نومیز *ф. с.* Өметсез, бернәрсә дә өмет итми торган, өлешсез. *Ля тәйәсү әмерене тот, оныт нәүмизлекне, оныт!* (Г. Тук.) — *п. прил.* Безнадёжный, обескураженный; пришедший в отчаяние, обездоленный.

Нәүхә نوحه *ис.* Кычкырып елау (үлгән кеше артыннан). *Бер хатын җеназа артыннан нәүхә кылып, елап барыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Вопль, вскрик, плач.

Нәүҗәван نوجوان *ф. гыйб.* Яшь кеше, таза егет. *Фәйрүз шаһ ул вакытта егерме өч яшендә нәүҗәван бер зат иде.* (К. Нас.) — *п. фр.* Юноша, юнец.

Нәҗабәт نجابت *ис.* Кадерлелек, хөрмәтлелек, ак сөяклек. — *сущ.* Знатность, благородность, чистопородность.

Нәҗаиб نجائب *ис.* Нәҗиб-нең *к.* — *сущ. мн.* от нәҗиб.

Нәҗасәт نجاست *ис.* Пычраклык, пычрак (әшәке) әйбер. *Фәкать акча җыю белән ләззәтләнмәк нәҗасәт вә үләксә белән ләззәтләнүче эт кебектер.* (К. Нас.) — *сущ.* Осквернённость, загрязнённость.

Нәҗат نجات *ис.* Котылу, исән калу, авырлыктан чыгу. *Юк нәҗат фикрем чөерсәм дә үземнән үзгәгә... тапты нәҗат бер мөнҗидән.* (Г. Тук.) — *сущ.* Спасение, избавление.

Нәҗах نجاح *ис.* Өстен килү, җиңеп чыгу, теләккә ирешү; уныш. *Тәрбия буйлә улдыгы вакыт кына әсаслы улыр, һәм дә нәҗах табар.* (Ш. ж.) — *сущ.* Успех, удача, победа.

Нәҗаши نجاشی *ис.* Элек заманда хәбәш (Эфиопия) патшаларының кушаматы. — *сущ.* Негус (титул абиссинских царей).

Нәҗем نجم *ис.* Йолдыз. — *сущ.* Звёзды (соб.).

Нәҗес* نجس *с.* Әшәке, арусыз, пычрак. *Пакьлеге вә нәҗеслеге беленмәгәнлек сәбәпле...* (З. Һад.) — *прил.* Нечистый, поганый, грязный.

Нәҗиб نجيب *с.* Тәрбияле нәселдән булган кеше, аксөяк. — *прил.* Благородный, родовитый.

Нәҗибә نجيبه Нәҗиб-нең *мнс.* *Гадәтләре аз булган гарәб милләте нәҗибәсе галәмнең ярымына хуҗалык итмеш.* (Г. Ибр.) — *жен.* от нәҗиб.

Нәҗҗар نجار *ис.* Балта остасы, столяр. *Бәс Зөләйха шул дәм кирү дүнде.* — *сущ.* Столяр, плотник.

Нәҗҗарлардан бер сандык хәзерләтте. (К. Гал.)

Нәһани نهانى *ф. с.* Яшерен, астыртын. *Кәлә йөрер якында бер елани, чагарга сахибени ул нәһани.* (Һ. Сал.) — *п. прил.* Тайный, скрытый, затаённый.

Нәһар نهار *ис.* Көн, көндез. *Качан китәр кичең, килер нәһарың.* (Г. Тук.) — *сущ.* День, светлая часть суток.

Нәһари نهارى *с.* Көндез була торган, көндезге, көндез(гә караган). — *прил.* Дневной.

Нәһарән نهاراً *р.* Көндез, көндезен. — *н.* Днём, в светлое время суток.

Нәһеб نهب *м. I.* Баскынлык итү, талау; талап алган мал. — *м. I.* Грабёж, ограбление; награбленное.

Нәһер نهر *ис.* Елга. *Идел нәһереннән озак дәгел бер татар авылы бардыр.* (М. Ак.) — *сущ.* Река.

Нәһеж نهج *ис.* 1) Юл, олы юл. 2) Тәртип, рәвеш, ысул. — *с щ.* 1) Проездная, широкая дорога, путь. 2) Образ, способ.

Нәһи نهى *ис.* Тыю, эшне эшләмәскә кушу. *Мөнкәр эшләрдән нәһи кылыр, — диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Запрещение делать что-либо.

Нәһи хазир نهى حاضر *гыйб. грам.* Юклык төр боерык фигыль. — *фр. грам.* Название глагола в повелительно-запретительной форме.

Нәһрән نهراً *р.* Елга буйлап, су юлы белән. — *н.* По реке, по водному пути.

Нәң ننك *ф. ис.* 1) Оят, хурлык. 2) Оялчанлык. *Кани нәң, кани намус, кани гарь* (Сайяди). — *п. сущ.* Позор, стыд, срам.

Нөбәган نبعان *ис.* Суның җирдән үргылып чыгуы. — *сущ.* Вытекание (воды).

Нөбәһан نبهان *ф. ис. к.* Укымышлылар, зур белемлеләр. *Сайяди сәр нөбәһандыр, догасы дәрткә дәрмандыр* (Сайяди). — *п. сущ. мн.* Интеллигенты, образованные люди.

Нөбүвәт نبوت *ис.* Пигамбәрлек. — *сущ.* Пророческое звание, пророчество.

Нөваз نواز *ф. с.* Юмарт, яхшылык итүче. *Гади кеше гарип нөваз улыр имде.* (К. Гал.) — *п. прил.* Щедрый, добрый.

Нөдрәт ندرت *кара:* нәдрәт. — *см.* Нәдрәт.

Нөдәма ندما *ис.* Нәдим -нең *к.* — *мн.* от нәдим.

Нөзүл نزول *м. I.* 1) Түбән төшү. 2) Юлда берәр йортка вакытлыча туктау (төшү). — *м. I.* 1) Схождение, спуск. 2) Временная остановка на ночлег.

Нөзһәт نزهة *ис.* Шатлык, күңел күтәренкелеге, күңел ачу. — *сущ.* Прогулка, развлечение, увеселение, отрада.

Нөзһәтгяһ نزهتگاه *гф. ис.* Шатлану (күңел ачу) урыны. *Бер кичә ай яктысында нөзһәтгяһенә чыгып...* (К. Нас.) — *ар.-п. сущ.* Увеселительное место.

Нөкабаэ نقباء *ис. к.* Сайланган вәкилләр, аксакаллар, башлыклар. — *сущ. мн.* Старшины, главы; выборные лица.

Нөкаля نقلا Накыйль-нең *к.* — *мн.* от накыйль.

Нөкирә نکره *ис. грам.* Билгесез исем. *Мәгърифәгә, сыйфатка ярап китә, нөк рә бер вәҗһедән тәхсыйс табса.* (Ак.) — *сущ. грам.* Имя в неопределённном состоянии.

Нөктә نکته *ис.* Сүзнең яшерен, үткен мәгънәсе, серле мәгънә. *Сәгъди ләтыйфә сөйләргә яратыр вә әдәби нөктәләргә мәел идәр иде.* (Ш. ж.) — *сущ.* Остроумное слово; замечание, соль, тонкость, пикантность.

Нөкуд نقود *ис. к.* Акчалар; мал, байлыклар. *Нөкудләре беткәнлектән, игътибардан сакыйть булдылар.* (К. Нас.) — *сущ. мн.* Звонкая монета, деньги.

Нөкыз نقض *ис.* Берәр бинаның җимереклеге, җимереклек. *Матдәи нөкыз* — җимерелгән бина калдыгы, җимереклек матдәсе. *Уйлә улса кәндем матдәи нөкыз улмыш улыр идем.* (Ш. ж.) — *сущ.* Развалины, руины, обломки.

Нөма نما *ф. ис.* 1) Фасад. 2) Мода. 3) Дәрәҗә күрсәткече. 4) Экспонат. 5) Компас. — *п. сущ.* 1) Фасад. 2) Мода. 3) Показатель степени. 4) Экспонат. 5) Компас.

Нөмаиш نمایش *ф. ис.* 1) Демонстрация; тышкы күренеш. 2) Тантана. *Зур шәһәргә керде зур шатлык төсе; яңгырады шатлык, нөмаиш алкышы...* (Ш. Баб.) — *п. сущ.* 1) Демонстрация, выставка, показ, внешний вид; наружность. 2) Торжество.

Нөсус نصوص Нәсс-ның *к.* *Мәрҗанигә алышырга кем чыдасын, кувәсенә дәләләт кылса нөсус.* (Ак.) — *мн.* от нәсс.

Нөсхә* نسخه *ис.* Данә, экземпляр. — *сущ.* Экземпляр, штука.

Нөсәх نسخ *ис.* Нөсхә-нең *к.* — *мн.* от нөсхә.

Нөфүз نفوذ *ис. к.* 1) Сүз үтемлелек, игътибарлылык, авторитет. 2) Үтеп — *сущ. мн.* 1) Влияние, авторитет, престиж. 2) Проникновение.

керү. *Фәхретдин хәзрәтнең нөфүзене бетергән иде.* (З. Һад.)

Нөфүз даирә نفوذدائره *гыйб.* 1) Берәүнең авторитет йогынтысы мәйданы. 2) Авторитетлары белән тәэсир итүчеләр төркеме. — *фр.* 1) Сфера влияния. 2) Влиятельные круги.

Нөфүс نفوس *ис. к.* Кешеләр, халык. — *сущ. мн.* Народ, население.

Нөхас نحاس *ис.* 1) Бакыр. 2) Бакыр рудасы. 3) Бакыр акча. — *сущ.* 1) Медь. 2) Медная руда. 3) Медные деньги, медяки.

Нөхаси نحاسى *с.* Бакыр(дан ясалган); бакыр(га караган). — *прил.* Медный.

Нөхбә نخبه *ис.* Иң яхшы, һәр әйбернең иң яхшысы, сайланганы. — *сущ.* Избранное, отборное, самое лучшее.

Нөшүр نشور *ис.* 1) Тарату. 2) *дини* Үлгәннән соң терелү. — *сущ.* 1) Распространение. 2) *рел.* Воскресение (из мёртвых).

Нөҗүм نجوم *ис.* Нәҗем-нең *к.* *Бөтен инсан вә җир, күккә, нөҗүмгә күңел башлый котырган күк* (кебек) *нөҗүмгә.* (Г. Тук.) — *сущ. мн.* от нәҗем.

Нөҗүми نجومى *с.* Йолдызларга һәм йолдызлар гыйлеменә бәйләнешле. — *прил.* Звёздный.

О

О — татар әлифбасында унбишенче хәреф булып, сүз башында гарәп әлифбасының калын әйтелешле өтерле әлифен белдерә. — О — 15-ая буква татарского алфавита. В начале арабских слов означает алиф с даммой.

Окнүм اقنوم *ис.* 1) Төп, нигез. 2) Үзлек. 3) Элемент. — *сущ.* 1) Основа, фундамент. 2) Свойство. 3) Элемент.

Остад, остаз* استاد ،أستاذ *ис.* 1) Укытучы, мөгаллим. 2) Өйрәтүче, оста. — *сущ.* 1) Преподаватель, учитель. 2) Мастер, умелец.

Остазанә أستاذانه *ф. р.* Остазча, осталык белән. — *п. н.* Мастерски.

Осул اصول *ис. к.* 1) Нигезләр, нигез кагыйдәләр. 2) Ысул, метод, алым, өйрәнү рәвеше, өйрәнү юлы. *Тәркиб осуле* — синтез методы, синтетик метод. *Тәхлил осуле* — аналитик метод, анализ методы. *Тәхлил-тәркиб осуле* — аналитик-синтетик метод. — *сущ. мн.* 1) Корень, начало, основное правило. 2) Метод, приём, способ.

Осуле кадим, осуле кадимә اصول قديم، اصول قديمه *гыйб.* 1) Иске нигезләр, иске тәртипләр. 2) (Укытуда) иҗек методы. — *фр.* 1) Старые основы, старые порядки. 2) Старый слоговой метод (обучения).

Осуле мәддия اصول مديه *гыйб.* Аерым иҗекләрне алып өйрәтү методы — силлабик метод. — *фр.* Новый слоговой (силлабический) метод обучения письму.

Осуле саутия اصول صوتيه *гыйб.* Балаларны укырга-язарга өйрәтүдә куллана торган аваз методы. — *фр.* Звуковой (фонетический) метод обучения письму.

Осуле тәгълим اصول تعليم *гыйб.* Методика. — *фр.* Методика.

Осуле тәдрис اصول تدرس *гыйб.* Дәрес бирү, укыту методы һәм алымнары. *Аның осуле тәдрисе җаиз дәгел.* (М. Ак.) — *фр.* Способы преподавания; способы обучения; методы ведения урока.

Осуле тәрбия اصول تربيه *гыйб.* Педагогика. — *фр.* Педагогика.

Осуле җәдид, осуле җәдидә اصول جديد، اصول جديده *гыйб.* Яңа тәртипләр, яңа нигезләр (укытуда). — *фр.* Новые принципы, новые основы (в обучении).

Офык* افق *ис.* Күк чите, горизонт. — *сущ.* Горизонт.

Охра اخرى *с.* Башка, бүтән, икенче. — *прил.* Другой, иной.

Охрави اخروى *с.* 1) *дини* Ахирәт(кә бәйләнешле). 2) Мәңгелек. *Ул һәйкәлгә мәңге, мәңге көлеп торган охрави бер авыз уярсыз.* (Һ. Так.) — *прил.* 1) *рел.* Потусторонний (мир). 2) Вечный.

П

П — پ. Татар әлифбасында уналтынчы, фарси әлифбасында өченче хәреф булып „пи“ исемендә йөртелә. — 16-я буква татарского, третья буква персидского алфавита.

Падиша پادشاه *ф. ис.* Патша, шаһ. — *сущ.* Царь, король, шах.

Пай پاى *ф. ис.* Аяк. *Тәхте паеңда сәнең ауланаем, ауланаем.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Нога.

Пайдар پايدار *ф. ис.* Аягы нык, нык урнашкан; даими. — *п. сущ.* Устойчивый, прочный, крепкий, постоянный.

Паймал پايمال *ф. с.* Аяк астына салып таптала торган, игътибарга алынмый торган, хурлана торган. *Хокуклары паймал ителмәз дигән.* (Ш. ж.) — *п. прил.* Попираемый ногами, растоптанный; попранный.

Пайтәхет پايتخت *ф. ис.* Башкала. — *п. сущ.* Столица, главный город.

Пакизә پاكيزه *ф. с.* Чиста, керсез, пөхтә. *Пакизә бер хатын икәнлеге беленсә дә...* (З. Һад.) — *п. прил.* Чистый, целомудренный.

Пакь* پاك *ф. с.* Таза, ару, саф, чиста. — *п. прил.* Чистый, беспорочный.

Пакьдаман پاكدامان *ф. с.* 1) Бик саф, гыйффәтле. *Хөсен ход пакьдаманлыктан арта.* (Хорәз.) 2) Намуслы. — *п. прил.* 1) Целомудренный, непорочный, невинный, чистый. 2) Честный.

Парса پارسا *ф. с.* Гыйффәтле, динле. *Хәрабәт эчрә* (эчү йортында), *мәсҗиддә йирем бар, кем уш һәм рәндмен, һәм парсамын.* (Хорәз.) — *п. прил.* Благочестивый, набожный.

Парча* پارچه *ф. ис.* 1) Парча (тукыма). 2) Кисәк, бүлем, өлеш, бөртек. *Сүзләмәкдин парча дөрләр сачтылар.* (Мөхм.) — *п. сущ.* 1) Материя, парча. 2) Часть, кусок, доля; отрывок.

Парә پاره *ф. ис.* 1) Кисәк, өлеш. *Парә-парә кисмәсә гыйшкы-мәхәббәт кайчысы.* (Г. Тук.) 2) Төркиядә акча исеме. — *п. сущ.* 1) Кусок, часть. 2) Турецкая монета.

Пасбан پاسبان *ф. ис.* 1) Каравылчы, сакчы, төн каравылчысы. 2) Полицейский. — *п. сущ.* 1) Сторож, караульный, часовой. 2) Полицейский.

Пая پايه *ф. ис.* 1) Дәрәҗә. 2) Баскычның басмасы. 3) Мәртәбә. — *п. сущ.* 1) Степень. 2) Ступенька. 3) Ранг, положение.

Паян پايان *ф. ис.* Оч, ахыр, соң. *Гомер михнәт belә паянә килде.* (Хорәз.) — *п. сущ.* Конец, окончание.

Пинһан پنهان *кара:* пәнһан. — *см.* Пәнһан.

Пир پير *ф. ис.* 1) Карт кеше, күп яшәгән кеше. 2) Берәр дини мәзһәп, дәрвишлек юлын чыгарган кеше. 3) Нигез салучы. — *п. сущ.* 1) Старик, старец. 2) Глава религиозной общины — пир. 3) Основатель.

Пирәзән پیرهزن *ф. ис.* Карчык. — *п. сущ.* Старушка.

Пис (пәст) پیس *ф. с.* Пычрак, начар, әшәке; түбән. *Булса пис эшләргә үч, бирмәскә иблискә көч.* (Ш. Баб.) — *п. прил.* Нечистый, грязный, поганый, низкий, низменный.

Пишдар پیشدار *ф. ис.* Алдынгы, авангард, алда баручы. — *п. сущ.* Авангард.

Пишева پیشوا *ф. ис.* Житәкче. *Җәһаләт кауменең һәм пишевасы.* (Ут. Им.) — *п. сущ.* Вождь.

Пишкадәм پیشقدم *гф. ис.* 1) Укуда башкалардан алда булган шәкерт. 2) Иске мәдрәсәнең тулы уку курсын бетергән хөрмәтле кеше. *Бу Вафа хәзрәтнең иң галим пишкадәмнәреннән Кәбир хәлфә иде.* (Г. Ибр.) — *ар.-п. сущ.* 1) Передовой в учебе, передовик. 2) Уважаемый человек, окончивший полный курс старого медресе.

Пишкяһ پیشگاه *ф. ис.* Алды, каршысы. *Хафа булып торганда, Мәсрүр исемле хас мөгътәбәр хадим пишкяһендә торыр иде.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Место перед кем-либо; перед.

Пишә پیشه *ф. ис.* Эш, шөгыль. *Сабурдин яхшы юктыр пишә кылсам.* (Хорәз.) — *п. сущ.* Постоянное занятие, ремесло.

Пиядә پیاده *ф. ис.* Җәяү, җәяүле. — *п. сущ.* Пеший, пехотинец.

Пияз پیاز *ф. ис.* Суган. — *п. сущ.* Лук.

Поль (пул) پول، پل *ф. ис.* Акча. *Бу иде юксын, бер польгә мохтаҗ.* (Мөхм.) — *п. сущ.* Деньги.

Пот* پت *ф. ис.* 1) Пот, санәм. 2) Табына торган сурәт, икона. 3) Тәре. — *п. сущ.* 1) Идол. 2) Икона, образ. 3) Крест.

Потпәрәст پتپرست *ф. ис.* Потка табынучы. — *п. сущ.* Идолопоклонник.

Потханә پتخانه *ф. ис.* Потка табыну йорты, гыйбадәтханә. *Әлен* (кулын) *алып потханәя керер имде.* (К. Гал.) — *п. сущ.* Храм идолопоклонников.

Пулад پولاد *ф. ис.* Корыч. — *п. сущ.* Сталь.

Пуст پوست *ф. ис.* 1) Тире. 2) Агач кабыгы. — *п. сущ.* 1) Кожа, шкура. 2) Кора, скорлупа.

Пусә (бүсә) بوسه، پوسه *ф. ис.* Үбү, үбеш. *Яшь төрек бәс мөстәбид ядь иснәмәс, пус әйләмәс.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Поцелуй.

Пырак پراق *ф. ис. миф.* Җәннәттә фантастик ат. *Нур тоташты җиргә, күктән иңде нурдан бер пырак.* (Г. Тук.) — *п. сущ. миф.* Фантастический, райский конь.

Пәдәр پدر *ф. ис.* Ата, әти. *Шивәзадә, пәдәр вә мадәренең хозурына барып...* (К. Нас.) — *п. сущ.* Отец.

Пәдәранә پدرانه *ф. р.* Аталарча, ата шикелле. — *п. н.* Отечески, как отец.

Пәйвәстә پیوسته *ф. р.* 1) Тоташтан, өзлексез, даими рәвештә. *Пәйвәстә аны нәфсем эстәр диер имди.* (К. Гал.) 2) Тоташ, кушылган, янәшә. — *п. н.* **1.** Постоянно, беспрерывно. **2.** 1) Постоянный, беспрерывный. 2) Смежный, соединённый.

Пәйгам پیغام *кара:* пәям. *Булып бичаралар ул дәмдә пәйгам* (Сайяди). — *см.* Пәям.

Пәйгамбәр* پیغمبر *ф. ис.* Нинди дә булса бер динне беренче башлап чыгаручы, өйрәтүче, пигамбәр. — *п. сущ.* Пророк; основатель какой-либо религии.

Пәйда پیدا *ф. ис.* Күренү, барлыкка килү, күз алдында күренгән. *Кара ямьсез болытлар булдылар пәйда шул ук хиндә.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Видный, видимый, явный, ясный.

Пәй дәр пәй پیدرپی *гыйб.* Бер-бер артлы, берсе артыннан берсе, әкрен-әкрен. *Ки пәй дәр пәй бәлешләргә йөгермә.* (Г. Тук.) — *фр.* Последовательно, шаг за шагом, непрерывно, один за другим.

Пәйк پیک *ф. ис.* Хат ташучы, хәбәр китерүче, йомыш-юлга йөрүче, курьер. *Пәйк хәзрәти Җәбраил кәлде хазир.* (К. Гал.) — *п. сущ.* 1) Письмоносец. 2) Вестник, гонец, курьер.

Пәйкәр پیکر *ф. ис.* 1) Чырай, йөз. *Күрде ки янында пәри пәйкәр бер адәм торыр.* (К. Нас.) 2) Сурәт, шәкел, тышкы кыяфәт. — *п. сущ.* 1) Лицо, физиономия. 2) Фигура, образ, тело, форма, наружность.

Пәйман پیمان *ф. ис.* 1) Союз, договор. 2) Вәгъдә, сүз бирешү, ант. — *п. сущ.* 1) Договор, пакт. 2) Клятва, обещание.

Пәйрәү پیرو *ф. ис.* Артыннан баручы, ияручe. — *п. сущ.* Последователь, приверженец.

Пәллә پله *ф. ис.* Үлчәү тәлинкәсе. — *п. сущ.* Чаша весов.

Пәләң پلنگ *ф. ис.* Барс, леопард, пантера. *Вә чөн пәләң бәдигъ рәң...* (Мәҗмәгыл хикәять). — *п. сущ.* Барс, леопард, пантера.

Пәнаһ پناه *ф. ис.* **1.** Сыену урыны, саклану урыны. **2.** Саклаучы, яклаучы. *Ике зөлфең күңелләрне пәнаһе.* (Хорәз.) — *п. сущ.* **1.** Укрытие, убежище; прибежище, защита. **2.** Защищающий, укрывающий.

Пәнд پند *ф. ис.* Үгет, вәгазь, нәсыйхәт. *Пәнд вә хикмәт әйтмәгә син кандыргыл.* (К. Гал.) — *п. сущ.* Совет, наставление, нравоучение.

Пәнеҗ پنج *ф. сан* Биш. — *п. ч.* Пять.

Пәнҗәшәнбә* پنجشنبه *ф. ис.* Атна кич. — *п. сущ.* Четверг.

Пәнҗә پنجه *ф. ис.* 1) Кул чугы, биш бармак. 2) Биш тырнаклы хайван аягы, ерткыч хайванның алгы аяклары. *Вакыт кортылмага бу пәнҗәләрдән.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* 1) Кисть руки, пятерня. 2) Лапа, когти.

Пәнҗәрә پنجره *ф. ис.* Тәрәзә. — *п. сущ.* Окно.

Пәнһан پنهان *ф. с.* Яшерен, яшертен, яшеренү. *Якын кәлә, ул кошлар улды пәнһан.* (К. Гал.) — *п. прил.* Скрытый, затаённый, спрятанный.

Пәракәндә پراکنده، پراکنده *ф. с.* 1) Таркаулык, таркау. 2) Җыйнаксыз, тәртипсез. *Күңеле тәшвишләрдән вә пәракәндәлекләрдән хали булмас.* (К. Нас.) — *п. прил.* **1.** Разброд, раскол. **2.** Рассеянный, беспорядочный.

Пәрва پروا *ф. ис.* Курку, тартыну, саклану. — *п. сущ.* 1) Опасение, страх. 2) Забота, спасение.

Пәрвасыз (пәрвайсыз) — игътибарсыз, саксыз. — Невнимательный, беспечный.

Пәрваз پرواز *ф. ис.* Очу, һавага очу. *Ул пәри аннан чыгып һавада пәрваз итеп йөргәндә...* (К. Нас.) — *п. сущ.* Полёт, летание.

Пәрванә پروانه *ф. ис.* 1) Ут әйләнәсендә очып йөри торган күбәләк. *Бер гәдай җан фидаем, гыйшкыңа пәрванәем.* (Г. Тук.) 2) Әйләнеп тора торган көпчәк, канат. — *п. сущ.* 1) Бабочка, летающая вокруг огня. 2) Винт, маховое колесо.

Пәрвәрдикяр پروردکار *ф. ис. дини* Тудыручы, яратучы, алла. — *п. сущ. рел.* Творец, создатель, бог.

Пәрвәриш پرورش *ф. ис.* 1) Тәрбия, тәрбияләү, карау. *Ул угланны... аңа бирдем, пәрвәриш кылгай*. (Мәҗмәгыл хикәять). 2) Үрчетү, асрау. — *п. сущ.* 1) Воспитание, уход. 2) Разведение.

Пәри* پری *ф. ис. миф.* 1) Җен төркеменнән иң матуры. 2) *күч.* Матур, гүзәл, сылу. — *п. сущ. миф.* 1) Фея, пери. 2) *перен.* Красавица.

Пәри пәйкәри پری پیکری *гыйб.* Пәри төсле матур, гүзәл. *Күрде ки янында пәри пәйкәри бер адәм торыр.* (К. Нас.) — *фр.* Красивая, как пери.

Пәри рох پری رخ *гыйб.* Матур, гүзәл, сөекле. — *фр.* Периподобная, феєподобная красавица.

Пәришан (пришан) پریشان *ф. с.* Һәлакәткә төшкән, таркау, таралган, бозылган, харап булган. *Иранлылар Юнанстанга җиткәнче пришан булдылар.* (Х Чис.) — *п. прил.* 1) Рассеянный. 2) Расстроенный, загубленный; разбитый.

Пәрту, пәртәү پرتو *ф. ис.* Яктылык, нур чагылуы. — *п. сущ.* Свет, луч, блеск.

Пәрәнҗ پرنج *ф. ис.* Дөге. — *п. сущ.* Рис.

Пәрәст پرست *ф. ис.* Табынучы, бер нәрсәне артык бирелеп яратучы. — *п. сущ.* Поклоняющийся чему-либо, обожатель.

Пәрәстиш پرستش *ф. ис.* Табынучылык, гыйбадәт итүчелек, бирелгәнлек. — *п. сущ.* Культ, обожание, поклонение.

Пәрһиз پرهیز *ф. ис.* 1) Саклану. 2) Авыр (майлы) аштан саклану. *Ул гаять мохтаҗ була торып заһидлеккеннән вә пәрһизлегеннән сөаль кыйлмады.* (К. Нас.) — *п. сущ.* 1) Опасение, остережение. 2) Пост, воздержание от жирной пищи.

Пәст پست *ф. ис.* Түбән, хурлыклы, пычрак, әшәке. — *п. сущ.* Низкий, подлый, презренный; грязный.

Пәшиман پشیمان *кара:* пөшәйман. — *см.* Пөшәйман.

Пәшкәш پشکش *ф. ис.* Бүләк. — *п. сущ.* Подарок.

Пәштепәнаһ پشتپناه *кара:* пөштипәнаһ. — *см.* Пөштипәнаһ.

Пәям پیام *ф. ис.* Хәбәр, китерелгән мәгълүмат; өндәмә, мөрәҗәгать. *Дили шәбхун идәр һәрбер пәямы.* (Дәрд.) — *п. сущ.* Весть, послание, извещение, воззвание.

Пәһлеван* پهلوان *ф. ис.* 1) Батыр. 2) Көчле, куәтле, көрәшче. *Пәһлеванга бирделәр алтын сәгать.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* 1) Герой, витязь. 2) Чемпион, силач, атлет, борец.

Пө پر *ф. ис.* Тулы. *Пөр нур* — нурга тулы, нурга чумган. *Зыясыннан әһали улды пөр нур.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Полный, заполненный.

Пөргамь پرغم *ф. ст.* Гамьгә (кайгыга) тулы, тулы хәсрәттә. *Күңел пөргамьдер, әмма дидә нәмнакь* (Сайяди). — *п. сс.* Огорчённый.

Пөртәкъсыйр پرتقصیر *гф.* Гаебе, кимчелеге тулы. *Мин фәкыйрь пөртәкъсыйр бу хикаяте гаҗибәне ... ике телгә тәсныйф кылдым.* (Ә. Ү. К.) — *ар.-п.* Отягченный грехами, пороками; недостойный, несовершенный.

Пөхтә* پخته *ф. с.* Төп мәгънәсе: пешкән, җитешкән; бездә: җыйнак, чиста. — *п. прил.* 1) Созревший, спелый. 2) Аккуратный,

Бүлмәнең җиһазлары ма ур, килешле карыйлар, матурлык сөйгән бер колның пөхтәлеген сөйлиләр. (Г. Ибр.) — чистый, опрятный.

Пөшәйман پشيمان *ф. ис.* Үкенүче, үткәнгә кайгыручы. *Һичвакыт булмый пөшәйман садә тордым дип кеше.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Раскаивающийся.

Пөштипәнаһ پشتيپناه *ф. ис.* Арка таянычы, ярдәмче. — *п. сущ.* Покровитель, защитник.

Р

Р — ر. Татар әлифбасында унҗиденче, гарәп алфавитында унынчы хәреф булып, 200 санына йөри. Татар телендә „р“ сүз башында килми. Бу хәреф белән башланган сүзләр бездә һәммәсе алынма сүзләр. — В татарском алфавите 17-я, в арабском алфавите 10-ая буква; цифровое значение 200. Все татарские слова, начинающиеся с „р“, заимствованы из других языков.

Раббе رب *ис.* 1) Хуҗа, ия, тәрбияче. 2) Алла. *Орлыгым сиптем аларның кал бенә каршы килсеннәр өчен раббе әмеренә.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Хозяин, владелец. 2) Господь.

Рабби ربى *ст.* Аллам, тәңрем. *Я рабби* — әй аллам. — *сс.* Боже мой.

Раббәна ربنا *ст.* Аллабыз. *Мискиннәргә мөнаҗәт, дога кирәк, зарланып телдән салмай раббәнасын.* (Ак.) — *сс.* Бог наш.

Рабиган رابعا *р.* Дүртенчеләй, дүртенче булып, дүртенчедән. — *н.* В-четвёртых.

Рабигъ I, рабига رابعه ، رابع *сан* Дүртенче. — *ч.* Четвёртый, четвёртая.

Рабигъ II ربيع *ис.* Яз. — *сущ.* Весна.

Рабигый ربيعى *с.* Язгы, яз(га караган). — *прил.* Весенний.

Рабигылахыр ربيع الاخر *гыйб.* Ай елының дүртенче ае исеме. — *фр.* Название четвёртого месяца лунного календаря.

Рабигыләүвәл ربيع الاول *гыйб.* Ай елының өченче ае исеме. — *фр.* Название третьего месяца лунного календаря.

Рабита رابطه *сф.* 1) Бәйләнеш. 2) Ике нәрсәне бергә бәйләгән җеп. *Адәмнең* — *пр. д.* 1) Связь. 2) Верёвка; нитка.

малы вә йорты-җире зиядә рабита вә галякасыдыр. (К. Нас.)

Рабыйт رابط *сф.* 1) Бәйләүче, кушучы, тоташтыручы. 2) Союз, лига. — *пр. д.* 1) Связывающий, соединяющий. 2) Союз, ассоциация, лига.

Рабыт ربط *м. I.* Бәйләү, ялгау. *Сөякне сөяккә багълар ки, бонлар сөяк арасында рабыт өчен.* (К. Нас.) — *м. I.* Связывание, соединение.

Рави راوى *сф.* Сөйләүче, башка бер кешедән ишетеп сөйләүче. — *пр. д.* Рассказчик, пересказчик.

Равиян راويان *ис.* Рави-нең *к.* — *сущ. мн.* от рави.

Рагый راعى *сф.* Көтүче, хайван багучы, чабан. — *пр. д.* Пастух, чабан.

Рагыйб راعب *сф.* Кызыгучы, кызыксынучы, теләүче. — *пр. д.* Желающий, интересующийся чем-либо.

Раддә رادە *ис.* 1) Дәрәҗә, чик, чама. 2) Чамалы күләм. *Айлык варәдате йөз сум раддәсендәдер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Степень, размер. 2) Обьём, приблизительное количество.

Раз راز *ф. ис.* 1) Сер, яшерен эш. *Разын гизләп айрык сүз һич димәде.* (К. Гал.) 2) Буяу. — *п. сущ.* 1) Тайна, секрет, тайное дело. 2) Краска.

Раз дили رازدلى *ф. из.* Күңел сере. *Ки бер-беригә дип раз дилини...* (Сайяди). — *п. из.* Сокровенная тайна.

Разый* راضى *сф.* Риза булучы, ризалык күрсәтүче. — *пр. д.* Удовлетворенный, довольный, согласный.

Разыйк رازق *сф.* Ашатучы, ризыкландыручы, ризык бирүче, туендыручы. *Ул мөкаддәр ризкын ашаучыдыр, разыйк түгелдер, — диде.* (К. Нас.) — *пр. д.* 1. Дающий средства к жизни, питающий. 2. Кормилец.

Раихә رائحه *ис.* Ис, аромат. — *сущ.* Запах, дух, аромат.

Раихәи кәриһә — начар ис, сасы ис. — Дурной запах, вонь.

Раихәи тайебә — хуш ис. *Бәгъзе адәмнәр раихәи тайебә вә ләззәт хасил итмешләр.* (К. Нас.) — Душистый, приятный запах.

Ракиб راكب *сф.* Атланучы, атланып баручы, җайдак. — *пр. д.* Всадник, ездок.

Ракибән راكبًا *р.* Атланган хәлдә, атланып. — *н.* Верхом.

Ракид راكد *сф.* Хәрәкәтсез торучы, тын. — *пр. д.* Тихий, вялый, стоячая (о воде).

Ракыйб راقب *сф.* Күзәтүче, күзәтеп (көтеп) торучы. — *пр. д.* Наблюдающий, контролирующий.

Ракыйм راقم *сф.* 1) Цифр куючы (цифр сугучы). 2) Язучы. — *пр. д.* 1) Нумерующий. 2) Пишущий.

Рам رام *ф. с.* 1) Буйсынучы, буйсынган. *Хатыннар, ирләрнең морадын җан колагы белән тыңлап, рам булыр.* (К. Нас.) 2) Кулга ияләшкән. — *п. прил.* 1) Смирный, покорный, послушный. 2) Ручной, прирученный.

Рамазан* رمضان *ис.* Ай елының тугызынчы ае исеме. — *сущ.* Девятый месяц лунного календаря.

Рами رامى *сф.* Атучы, ук атучы. *Әгәр атса ялгыш кына бер-бер рами.* (Г. Тук.) — *пр. д.* **1.** Бросающий, мечущий. **2.** Стрелок.

Ран ران *ф. с.* Сөрүче, үтәүче мәгънәсен бирә торган суффикс. *Хөкемран* — хөкем сөрүче. — *п. прил.* Суффикс деятеля.

Расим راسم *сф.* Рәсем төшерүче, художник. — *пр. д.* Рисующий, художник.

Расих راسخ *сф.* 1) Нык, ныкланган, беркетелгән. 2) Оста, тәҗрибәле, тирән белемле. — *пр. д.* 1) Прочный, укреплённый, твёрдый, устойчивый. 2) Опытный, искусный, знающий.

Раст راست *ф. с.* Дөрес, рас, чын. — *п. прил.* Верно, правильно.

Раст килү — очрау, туры килү. *Төрле-төрле манигъләр раст киләләр.* (З. Биг.) — Встречаться с чем-либо.

Растгү راستگو *ф. с.* Туры сөйләүче, дөресен әйтүче. — *п. прил.* Правдивый, говорящий правду.

Расыйд راصد *сф.* Астроном, күзәтүче. — *пр. д.* Наблюдатель (чаще всего астроном).

Ратыб رطب *ис.* Юеш, кипмәгән, дымлы, яшел, яшь. — *сущ.* Сырой, влажный, свежий, сочный, нежный.

Рауза روضه *ис.* 1) Гөл бакчасы, чәчәклек. 2) *миф.* Җәннәт исеме, җәннәт бакчасы. *Торса ул яд иттереп җәннәт сарае раузасын.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Сад, цветник. 2) *миф.* Название рая.

Рах راح *ис.* 1) Шәрап. *Хуш эчкел рахны рәйхан эчендә.* (Хорәз.) 2) Шатлык, хозур. — *сущ.* 1) Вино. 2) Веселье, радость.

Рахилә راحله *ис.* Өстендә йөк йөртә торган хайван. — *сущ.* Вьючное животное.

Рахим راحم *сф.* Мәрхәмәтле, аяучан. — *пр. д.* Милосердный, милостивый.

Рахәт راحت *кара:* рәхәт. — *см.* Рәхәт.

Раши راشى *с.* Ришвәт бирүче. — *прил.* Подкупающий, дающий взятку.

Рашид راشد *сф.* 1) Туры юлда булучы, турылыкта булган кеше. 2) Батыр, кыю, зирәк кеше. *Ике егет, икеләсе ике рашид.* (К. Гал.) — *пр. д.* 1) Правильный, идущий по правильному пути. 2) Храбрый, мужественный, зрелый умом.

Ражи راجى *сф.* Сораучы, үтенүче, өмет итүче, ялваручы. *Сабыр кылгыл, хаиф, ражи улгыл имди.* (К. Гал.) — *пр. д.* Просящий, умоляющий, выпрашивающий.

Ражигъ راجع *сф.* Кайтучы; кайта торган. *Талакы гайр ражига* — икенче бер иргә бармыйча, кайту мөмкин булмаган төстә хатын аеру. — *пр. д.* Возвращающийся, возвратный.

Ражил راجل *сф.* Җәяү йөрүче, җәяүле. — *пр. д.* Пеший, пешеход.

Ражилән راجلا *р.* Җәяүләп, җәяү. — *н.* Пешком.

Ражих راجح *сф.* Иң яхшы, иң өстен, иң алдынгы. *Әдәпнең сәмәрәсе — гакылы ражихтыр.* (К. Нас.) — *пр. д.* Лучший, превосходный, предпочтительный.

Раһ راه *ф. ис.* Юл. *Китәрсә, котлы улсын аңа раһи.* (Һ. Сал.) — *п. сущ.* Дорога, путь.

Раһзән راهزن *ф. ис.* Юл кисүче, юлбасар. — *п. сущ.* Разбойник, бандит, грабитель.

Раһиб راهب *ис.* Монах. — *сущ.* Монах.

Раһибә راهبه *ис.* Хатын монах. — *сущ.* Монахиня.

Риба ربا *ис.* Процент алу. ... *Ришвәт вә риба тарикы илә мал казанып...* (З. Биг.) — *сущ.* Лихоимство, ростовщичество.

Рибахур رباخور *гф. ис.* Зур процент алучы. — *ар.-п. сущ.* Ростовщик.

Рибех ربح *ис.* Табыш, файда. — *сущ.* Доход, прибыль, барыш.

Ривак رواق *ис.* Зиннәтле чатыр; галерея. — *сущ.* Портик, балдахин; галерея, ложа.

Риваять* روايت *ис.* Берәр хәбәр яки сүзне икенче бер кешедән күчереп сөйләү; роман, хикәя. — *сущ.* Рассказ, повесть, легенда, роман, версия.

Ригая, ригаять رعايه ،رعايت *ис.* Кайгырту, карау, игътибар итү, олылау, хөрмәтләү. „... *әгәр дусың өч турыда хифыз вә ригая кыйлмаса*", — *диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Забота, внимание, уход, попечение, покровительство; уважение.

Ригаятән رعايةً *р.* 1) Олыларча. 2) Олылап, хөрмәт итеп; хөрмәт белән. — *н.* 1) Покровительственно. 2) Почтительно, с уважением.

Риза* رضا *ис.* Разыйлык, разый булу; карышмау, буйсыну. — *сущ.* Довольство, удовлетворение; согласие, подчинение.

Ризаг رضاع *м. I.* Сөт иму. — *м. I.* Питание грудью (сосать грудь).

Ризагый رضاعى *с.* Сөт имүдән булган, сөт имүгә бәйләнешле. — *прил.* Молочный.

Ризагый теш — сөт теше. — Молочный зуб.

Ризван رضوان *ис.* 1) Разыйлык, күңел хушлыгы. *Без каршыңда ризванбыз.* (Г. Тук.) 2) *дини* Җәннәт хезмәтчеләреннән берсенең исеме. Җәннәт бакчалары сакчысы. *Бераздан чыкты ризван.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Довольство, удовлетворение, согласие; благожелательность. 2) *рел.* Имя собственное одного из слуг рая. Сторож райского сада.

Рида ردا *ис.* Киң кием, дәрвишләр киеме. — *сущ.* Широкополый плащ, одежда дервишей.

Ризык* رزق *ис.* Ашамлык, азык. — *сущ.* Продукт, пища, пропитание.

Рикъкать رقت *ис.* Нечкәлек, күңел йомшаклыгы. *Ачып укый башлаганда күңеленә рикъкать килеп.* (К. Нас.) — *сущ.* Тонкость, нежность, мягкость, деликатность.

Рикъкыять رقيت *ис.* Коллык, әсирлек. — *сущ.* Рабство, неволя.

Рисалә رساله *ис.* Мәкалә, кечкенә китап, брошюра... *Газета вә рисаләләр чыгып...* (З. Һад.) — *сущ.* Послание, статья, трактат; брошюра.

Рисаләт رسالت *ис.* Илчелек, пәйгамбәрлек. *Нәбүвәт, рисаләт булдачысән.* (К. Гал.) — *сущ.* Пророческая миссия.

Рисвай* رسواى *ф. с.* Хур (мәсхәрә) ителгән, гаепләре ачылып хурлыкка төшкән. — *п. прил.* Опозоренный, обесчещенный, посрамленный.

Ритыл رطل *ис.* Сыек әйберләр үлчәве, пыяла савыт. — *сущ.* Мера жидких тел; кубок, чаша.

Рифгать رفعت *ис.* Күтәрелеш, югарыга ашу. *Татарлар рифгате, шаны чиксез кат күкләргә китсен.* (Г. Тук.) — *сущ.* Поднятие, возвышение, подъём.

Рифык رفق *ис.* Йомшаклык, юашлык, түбәнчелеклелек, мәрхәмәтлелек. *Ушбу бәлагә мөбтәлә булган кешеләргә рифык итмешләр.* (К. Нас.) — *сущ.* Доброта, мягкость, снисхождение, жалость.

Рих ريح *ис.* 1) Җил. 2) Ис. 3) Газ. — *сущ.* 1) Ветер. 2) Запах. 3) Газы.

Рихе сар-сар — бик каты суык җил. *Рихе сар-сар төсле син болгандыручы булмасаң.* (Г. Тук.) — Сильный, холодный ветер.

Рихләт رحلت *ис.* 1) Күчү, урыннан күчеп китү. 2) Үлү (дөньядан күчү.) — *сущ.* 1) Переезд, перемена места. 2) Кончина.

Ришвәт* رشوت *ис.* Үз файдасына эшләсен өчен бирәүгә бирелгән акча, бүләк. — *сущ.* Взятка.

Ришвәт хор رشوت خور *гф. ис.* Ришвәт алучы. — *ар.-п. сущ.* Взяточник.

Риштә رشته *ф. ис.* 1) Җеп, бау. 2) *мед.* Урта Азиядә тәнгә чыга торган бертөрле чир. — *п. сущ.* 1) Нить, верёвка волокна. 2) *мед.* Ришта (болезнь в Средней Азии).

Рия* ريا *ис.* Бер эшне кешегә күрсәтү өчен генә, ялганнан гына эшләү, икейөзлеләк. — *сущ.* Лицемерие, двуличие.

Рияз رياض *ис.* Бакчалар, чәчәклекләр. — *сущ.* Сады, цветники.

Риязият رياضيات *ис.* Математика. — *сущ.* Математика.

Риязый رياضى *с.* 1) Математик, математика белгече. 2) Ябыгу өчен ашаудан тыелып, ашау һәм эчүдә чикләнүче, аз ашаучы. 3) Спортчы. — *прил.* 1) Математик. 2) Воздерживающийся в пище с целью уменьшения веса. 3) Спортсмен.

Риязыйюн رياضيون Риязый- нең *к.* — *мн.* от риязый.

Риязәт رياضت *ис.* Теләкләрне тыеп тору, ашау һәм эчүдә чикләнүчелек. — *сущ.* Воздержание в пище.

Риякяр رياكار *гф. ис.* Эшне кешегә күрсәтү өчен генә, ялганнан гына эшләүче кеше, икейөзлелек итүче. — *ар.- п. сущ.* Лицемер; двуличный, притворный, ханжа.

Риякяранә رياكارانه *гф. ст.* Икейөзлелек белән, рияланып. — *ар.-п. сс.* Двулично, притворно, лицемерно.

Риясәт رياست *ис.* Рәислек итү, башлык булу (сайланып куелган кешенең). *Риясәт әсасы хәсәб вә нәсәб түгелдер, бәлки гакыл вә фазылдыр.* (Г. Фәез.) — *сущ.* Главенствование, председательствование.

Рияx رياح Рих-нең *к.* — *мн.* от рих.

Рияән ريآ *р.* Кешегә күрсәтү өчен генә, ялганнан гына. *Ихлас күңелдән булмаенча, рияән егъламакый дип бел.* (К. Нас.) — *н.* Притворно (что-либо делающий).

Риәт رئة *ис. анат.* Үпкә. *Ике риәт дигәнемез ике олы әгъзадыр, күкрәк куышын тутырып торалар.* (К. Нас.) — *сущ. анат.* Лёгкие.

Рижа رجا *кара:* рәжа. — *сущ. см.* Рәжа.

Рижал رجال *ис.* Рәжел I-нең *к.* — *мн.* от рәжел I.

Рижале могтәбәран — игътибарлы ирләр. — Почтенные мужи.

Рижгать, рәжгать رجعت *ис.* Кайту, чигенү, кире кайту, дүнү. *Сез заты гали бурая рәжгатеңез белән хата япмышсыз.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Возвращение, отступление.

Рижел رجل *ис.* Аяк. — *сущ.* Нога.

Робагый رباعی *с.* 1) Дүртле. 2) *грам.* Тамыры дүрт хәрефле фигыль. 3) Дүрт юллы тезмә. *Әллә нинди робагыйлар укый, синнән башка тора алмыйм, ди* (Г. Газиз). — *прил.* 1) Четверной, состоящий из четырех. 2) *грам.* Четырехбуквенный глагол. 3) Четверостишие.

Робагый мөжәррәд — тамыры дүрт хәрефле фигыль. — Четырехбуквенный глагол.

Робагый мәзид — тамыры дүрт хәрефле фигыльгә хәрефләр арттырып ясалган биш, алты хәрефле фигыль. — Глагол, в котором имеется более четырёх букв.

Робагыйять رباعیت *ис.* Дүрт юллы, ягъни ике бәетле тезмәләр. — *сущ.* Четверостишие.

Робгъ ربع *сан* Дүрттән бер, чирек. — *ч.* Четвертая часть, четверть.

Рокга رقعه *ис.* 1) Записка, язма, кәгазь кисәге. 2) Гарәп язуының каллиграфик бер төре. — *сущ.* 1) Записка, клочок бумаги. 2) Разновидность (арабского) почерка.

Ромман رمان *ис.* Анар җимеше. — *сущ.* Гранат (фрукт).

Ромых رمح *ис.* Сөнге. — *сущ.* Пика, копьё.

Ротубәт رطوبت *ис.* Юешлек, дым. *Күз эчендә өч төрле ротубәт бардыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Сырость, влажность.

Рохсар رخسار *ф. ис.* Йөз, яңак, чырай. *Әя пәри рохсарларның күреккә бае.* (Хорәз.) — *п. сущ.* Обличье, общий вид, лицо.

Рожуг رجوع *ис.* Кайту, кире кайту, элекке хәленә кайту. — *сущ.* Возвращение.

Ру رو *ф. ис.* Йөз, бит. — *п. сущ.* Лицо, физиономия.

Рубәрү روبرو *ф. р.* Кара-каршы, йөзгә йөз.

п. н. Лицом к лицу.

Руи зәмин
Руй зәмин
Руе зәмин } روی زمین *ф. гыйб.* Жир йөзе. *Руи зәминчән, ягъни җир йөзеннән булырмын диде.* (К. Нас.)

п. фр. „Лицо земли“, земля.

Руз روز *ф. ис.* Көн, көндез.

п. сущ. День.

Рузгяр روزگار *ф. ис.* 1) Заман, вакыт. 2) Яшәү. 3) Җил.

п. сущ. 1) Время, эпоха. 2) Жизнь. 3) Ветер.

Рузи روزی *ф. ис.* 1) Ризык, көнлек азык. 2) Язмыш, өлеш. *Рузи кылса мән колыңа хак зәбан...* (Мөхм.)

п. сущ. 1) Хлеб насущный, дневное пропитание. 2) Судьба, удел, доля.

Рузнамә روزنامه *ф. ис.* 1) Газета. 2) Көндәлек дәфтәр, календарь.

п. сущ. 1) Газета. 2) Дневник, календарь.

Рузә روزه *ф. ис.* Ураза.

п. сущ. Ураза (мусульманский пост).

Рум روم *ис.* Грек, византияле.

сущ. Грек, византиец.

Румал, руймал رومال *ф. ис.* Сөлге, йөз сөрткеч, яулык.

п. сущ. Полотенце, платок.

Руми رومی *с.* Рум иленеке, грек иленеке, грекныкы.

прил. Греческий, византийский.

Русияһи, русияһ روسیاه *ф. ст.* Йөз каралыгы, кара йөз. *Иң бөек максат безем хөр мәмләкәт — хөр Русия! из генә кузгалмыйбыз без, и груһе русияһ.* (Г. Тук.)

п. сс. Бесславный, опозоренный.

Рух* روح *ис.* Җан, рух. *Укып рухыңны гали әйләсәң, җибрил булу мөмкин...* (Г. Тук.)

сущ. Дух, душа.

Рухан روحاً *р.* Рухи яктан. *Шулай ук мин рухан үләрменмени.* (Г. Сон.)

н. Духовно.

Рухани* روحانی *с.* 1) Дин башлыгы, рухани. 2) Рухи, җан(га караган), җанныкы, эчке. *Аларны рухани ләззәтләреннән аерырга теләмәдек.* (М. Гаф.) 3) Исеме бар, гәүдәсе юк нәрсә (пәри, җен).

прил. 1) Духовный, представитель духовенства; мулла. 2) Внутренний, духовный. 3) Дух, демон.

Руханиять روحانیت *ис.* Руханилык.

сущ. Духовность.

Рухи روحی *с.* Рух(ка караган).

прил. Духовный, душевный.

Рух рахәт روح راحت *гыйб.* Җан рәхәте, җанга рәхәтлек. *Рух рахәт мөҗдәләрвән диюр имди.* (К. Гал.)

фр. Душевное спокойствие, моральное удовлетворение.

Рух рәван روح روان *гф. гыйб.* Китүче җан, китүче рух. *Елый хан кычкырып: и җаннарым, и каһарманнарым, җаным сөйгән ике шаһзадәм, и рухым рәваннарым.* (Г. Тук.)

ар.-п. фр. Уходящая душа.

Рәббани ربانى *с. дини* Аллага караган, алланыкы, алла тарафыннан булган.

прил. рел. Божественный, божеский.

Рәббания ربانيه Рәббани-нең *мнс.*

жен. от рәббани.

Рәбиб ربيب *ис.* Үги ул, асрап үстергән бала. *Әй бүре, куемны үтердең, хәлбуки син ул куйның рәбибесең.* (К. Нас.)

сущ. Пасынок, воспитанник, питомец.

Рәбибә ربيبه Рәбиб-нең *мнс.*

жен. от рәбиб.

Рәва روا *ф. с.* Яраклы, ятышлы. *Тәҗавез әйләмәк хәддин рәвамы* (чиктән үтеп эш итү ярыймы). (Һ. Сал.)

п. пр. Дозволительный, допустимый, приемлемый, приличествующий.

Рәвабит روابط *ис. к.* Бәйләнешләр, элемтәләр.

сущ. мн. Связи, отношения, союзы.

Рәван روان *ф. ис.* Китүче, агучы, юнәлүче.

п. прил. Идущий, уходящий; текущий.

Рәваих روايح Раихә-нең *к.*

мн. от раихә.

Рәваҗ رواج *ф. ис.* Таралу (сатуда); базарда уңышлы сатылу.

п. сущ. Распространение, обращение (товара).

Рәвеш* روش *ф. ис.* Рәвеш, төс, ысул.

п. сущ. Образ действий, метод, способ, приём.

Рәгаиб رغائب *ис. к.* 1) Хыяллар, теләкләр. 2) Рәҗәб аеның беренче җомгасында дини бәйрәм кичәсе.

сущ. мн. 1) Мечты, желания. 2) Религиозный праздничный вечер в первую пятницу месяца „рәҗәб".

Рәгаяә رعايه *ис. к.* Бер дәүләтнең халыклары.

сущ. мн. Подданные, население.

Рәгъбәт رغبت *ис.* 1) Теләү, омтылыш, кызыксыну, кызыгу. 2) Үрнәк. *Шәһәр әһалисе Гайниҗамал абыстайны рәгъбәттә тоталар иде.* (М. Ак.)

сущ. 1) Желание, стремление, страсть. 2) Образец, пример.

Рәгъмән رغماً *р.* Карышып, беләторып, каршылык итеп. *Бөтен куәтле манигъларга рәгъмән үсә.* (Җ. Вәл.)

н. Несмотря на..., наперекор, назло.

Рәгъна رعنا *ф. ис.* **1.** Гүзәл, матур, күңел тапкыч, ямьле. **2.** Бер гөл (чәчәк) исеме. — *п. сущ.* **1.** Миловидный, красивый, изящный. **2.** Название цветка.

Рәгъшә رعشه *ис.* 1) Сискәнү, куркудан калтырау. 2) Туңудан калтырау. — *сущ.* 1) Дрожь, трепет. 2) Озноб.

Рәгыд رعد *ис.* Күк күкрәү. — *сущ.* Гром.

Рәгый رعى *ис.* Утлату, хайван көтү. — *сущ.* Пастьба, скотоводство.

Рәгыйф رعيف *ис.* Икмәк, кабартма. *Дөньяның эше өч түгәрәк нәрсә өстендә әйләнәдер: динар, дирһәм, рәгыйф.* (К. Нас.) — *сущ.* Лепёшка.

Рәгыйя, рәгыйять رعيه، رعية *кара:* рәгаяэ. *Адәмнең гакылы падиша, ә башка төрле мөгамәләсе вә кыйлмышлары рәгыйять мәнзилендәдер.* (К. Нас.) — *см.* Рәгаяэ.

Рәгым رغم *ис.* 1) Күрәлмау, белә торып бирәүгә начарлык эшләү. 2) Каршы хәрәкәт. — *сущ.* 1) Ненависть, отвращение. 2) Противодействие.

Рәд (рәдд) رد *ис.* Кабул итмәү, кире кайтару, кире кагу ... *баш кодаларның тәклифене рәд итмәеп.* (М. Ак.) — *сущ.* Отвержение, отказ.

Рәддия رديه *ис.* Кире кагу, юкка чыгару, дөрес түгеллеген күрсәтү. — *сущ.* Опровержение.

Рәдиф رديف *ис.* 1) Запаста тора торган гаскәр. 2) Берәүгә ияреп баручы, арттан баручы, иярчен (планета). — *сущ.* 1) Запасные воинские части. 2) Последователь; спутник (планета).

Рәдиэ ردئ *с.* Начар, бозык, бозылган. *Тәнәффес васитасы белән ләтыйф һава эчкә кергәч, филхаль эчнең хәрарәтеннән бер кәйфият рәдиэ кәсеп итәр.* (К. Нас.) — *прил.* Плохой, негодный.

Рәеб ريب *ис.* Шик, шикләнү, шөбһә. — *сущ.* Сомнение, неуверенность.

Рәзаил رذائل Рәзаләт-нең *к.* — *мн.* от рәзаләт.

Рәзаләт رذالت *ис.* Хурлык, түбәнлек, яманлык. — *сущ.* Низость, гнусность, подлость.

Рәзанәт رذانت *ис.* Ныклык, тынычлык, җитдилек, мөһимлек. — *сущ.* Спокойствие, невозмутимость, серьезность, важность.

Рәззак رزاق *ис.* Ризык бирүче, аш бирүче. — *сущ.* Дающий средства к жизни, питающий.

Рәзил رذيل *с.* Түбән, хур, начар. *Күп саташтырдык рәзил шәйтанны чын инсан белән.* (Г. Тук.) — *прил.* Низкий, подлый, порочный.

Рәзилә رذيله Рәзил-нең *мнс.* — *жен.* от рәзил.

Рәзыйг رضيع *с.* 1) Сөт кардәше. 2) Имчәк баласы. — *прил.* 1) Молочный брат. 2) Грудной ребёнок.

Рәи رأى *ис.* Караш, фикер, уй, акыл. *Рәие вә тәдбире зәгыйфь кешенең дошманы куәтле булыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Взгляд, мнение, мысль, разум.

Рәи саиб رأى صائب *гыйб.* Туры фикер, хатасыз фикер, дөрес караш. — *фр.* Правильная мысль, правильный взгляд на что-либо.

Рәис رئيس *ис.* Башлык итүче, рәис, җитәкче. *Сез рәисе золаманы „Йолдыз“ә хибес иттегез.* (Г. Тук.) — *сущ.* Стоящий во главе; глава, председатель, начальник, управляющий.

Рәйхан ريحان *ис.* Зәңгәр чәчәкле хуш исле гөл, рәйхан. — *сущ.* Название цветка базилика.

Рәкабә رقبه *ис.* 1) Муен. 2) Шешә муены. 3) Кол, тоткын. — *сущ.* 1) Шея. 2) Горлышко. 3) Раб, невольник.

Рәкабәт رقابت *ис.* 1) Ярыш, көндәшлек, башкалардан өстен булырга тырышу, конкуренция. 2) Күзәтү. — *сущ.* 1) Соревнование, соперничество, конкуренция. 2) Слежка, наблюдение, контроль.

Рәкез ركز *м. I.* 1) Утырту, кадап кую. 2) Ныклык, тынычлык. — *м. I.* 1) Втыкание, вбивание. 2) Спокойствие, твердость.

Рәкъкас رقاص *ис.* Биюче. — *сущ.* Пляшущий, плясун.

Рәкъкасә رقاصه *ис.* Биюче хатын, балерина ... *рәкъкасә: „Кул һөнәрем юк, аяк һөнәрем бар“, — диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Танцовщица, балерина.

Рәкъсан رقصاً *р.* Биеп, бию белән. — *н.* Пляской, танцем.

Рәкыйб رقيب *ис.* 1) Конкурент, бер эштә башкалардан өстен булырга теләүче, ярышчы. *Рәкыйби Рәкыйб, рәкыйбең булды Рахманкул вафат.* (Ш. Баб.) 2) Саклаучы. — *сущ.* 1) Конкурент. 2) Наблюдатель, стоящий на страже.

Рәкыйк رقيق *ис.* 1. Юка, нечкә, нәзек. 2. Иректән мәхрүм ителгән, кол. — *сущ.* 1. Тонкий, мягкий, нежный. 2. Невольник, раб.

Рәкым رقم *ис.* Цифр, сан сүзләрен күрсәтә торгаң билгеләр, саннар (1, 2, 3). — *сущ.* Цифра, номер, число.

Рәкыс رقص *ис.* Бию. *Сәнең әшгаренә, бәнчә, агач, даш билә рәкъсандыр. Агач рәкыс итмәмәк шагыйрь улан инсанә ноксандыр.* (Г. Тук.) — *сущ.* Пляска, танец.

Рәкәгать ركعت *ис.* Намазның аягүрә тору, иелү һәм башны җиргә куюны эченә алган бер өлеше. — *сущ.* Коленопреклонение, поклон (во время молитвы).

Рәмад رماد *ис.* Көл. — *сущ.* Пепел, зола.

Рәмез رمز *ис.* Символ, берәр сүзне аңлата торган галәмәт, ишарә. — *сущ.* Знак, символ.

Рәмел رمل *ис.* 1) Ком. 2) Ком, вак таш белән күрәзәлек итү. 3) Һәр юлы дүрт „фагыйлатен"нән торган шигырь үлчәве – бәхре рәмел. — *сущ.* 1) Песок. 2) Гадание на песке, мелких камнях. 3) „Рамль" — размер стиха.

Рәмех رمح *ис.* Сөнге. *Гарәпчә вәрак рәмхи — очлы яфрактыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Копьё, пика.

Рәми رمى *ис.* Ату, ук ату. *Мин димен: „дус, бу рәмиең һич ярамый".* (Г. Тук.) — *сущ.* Бросание, швыряние, стрельба.

Рәммаль رمال *ис.* Комга сызыклар сызу юлы белән киләчәк турында хәбәр бирүче, фалчы. — *сущ.* Гадатель на песке, предсказатель.

Рәмәд رمد *ис. мед.* Күз авыруы. — *сущ. мед.* Афтальмия, воспаление глаз.

Рәмәкъ رمق *ис.* 1) Соңгы сулыш, үлем алдында актык сулышлар. 2) Тереклекнең соңгы калдыгы. *Хәятыннан рәмәкъ калмыш, су бирәем.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Последний вздох. 2) Остаток, искра жизни в теле.

Рәнд رند *ф. ис.* 1) Тотнаксыз, типтерүче. 2) Юлдан чыккан кеше, азгын кеше. *Хәрабәт эчрә, мәсҗиддә йирем бар кем, уш һәм рәндмен, һәм парса.* (Хорәз.) — *п. сущ.* 1) Кутила, беспутный, гуляка. 2) Плут, проказник.

Рәнек, рәң رنك ، رنگ *ф. ис.* 1) Төс. *Сачы коңгыр рәңдә улып...* (М. Ак.) 2) Хәйлә. 3) Икейөзлелек. — *п. сущ.* 1) Цвет, окраска, краска. 2) Хитрость, обман. 3) Лицемерие, двуличие.

Рәнеж رنج *ис.* Авыру, җәфа, мәшәкать, кайгы, ачыну. *Рәнеҗ хәтәр булганын әлнең суыктан белде яз.* (Дәрд.) — *сущ.* Мучение, обида, огорчение, гнев.

Рәнкин, рәңгин رنكين ، رنگين *ф. с.* Төсле, матур, зиннәтле, гүзәл. — *п. прил.* Цветной, густо окрашенный, красочный, красивый.

Рәнкявәр, рәңгявәр رنكاور، رنگاور *ф. с.* Хәйләкәр, икейөзле. — *п. прил.* Хитрый, двуличный.

Рәнкярәнк, рәңгярәң رنكارنك *ф. с.* Төрле-төрле төстәге. — *п. прил.* Разноцветный, разнообразный.

Рәнҗур رنجور *ф. ис.* Авыру, хаста, чирле, рәнҗү. — *п. сущ.* Больной, немощный.

Рәсад رصد *ис.* Нечкәләп күзәтү, телескоп аркылы кояш, ай, йолдызларны карау. — *сущ.* Наблюдение (в телескоп), высматривание.

Рәсад ханә رصدخانه *ф. ис.* Обсерватория. — *п. сущ.* Обсерватория, наблюдательный пункт.

Рәсаил رسائل Рисалә-нең *к.* — *мн.* от рисалә.

Рәсас رصاص *ис.* Кургашын, кара кургаш. — *сущ.* Свинец.

Рәсем* رسم *ис.* 1) Сурәт, рәсем; сызу, язу. 2) Гадәт. — *сущ.* 1) Портрет, чертеж, план, рисунок. 2) Обычай, правило.

Рәсидә رسيده *ф. с.* Ирешкән, житешкән, өлгергән. — *п. прил.* Созревший, спелый; достигший, дошедший; совершеннолетний.

Рәсме хат رسم خط *гыйб.* Язу — почерк. *Зөләйханың рәсме хатын белә иде.* (З. Биг.) — *фр.* Почерк.

Рәсми* رسمی *с.* Официаль, рәсми. — *прил.* Официальный, законный, форменный.

Рәсмиять رسميت *ис.* Рәсмилек. — *сущ.* Официальность.

Рәсмә رسمه *р.* Көенчә. *Мәху итәрмисән бу рәсмә, дилбәрем, бу шагыйри.* (Г. Тук.) — *н.* Таким образом, таким путем.

Рәсмән رسماً *р.* Рәсми рәвештә. — *н.* Официально, по форме.

Рәссам* رسّام *ис.* Рәсем ясаучы, художник. *Художниклар вә рәссамнар да бардыр, юк дия алмаслар.* (Г. Тук.) — *сущ.* Рисовальщик, художник, иллюстратор.

Рәсүл رسول *ис.* 1) Илче. 2) Пәйгамбәр. — *сущ.* 1) Посланец, посол, посланник, эмиссар. 2) Апостол, пророк.

Рәтыйб رطيب *с.* Юеш, дымлы; яшел, яшь. — *прил.* Влажный, волглый, свежий.

Рәфәкать رفاقت *ис.* Иптәшлек, юлдашлык. — *сущ.* Сопровождение.

Рәфаһ رفاه *ис.* Киң (иркен) тереклек, муллык. *Будыр чын милләтнең раһе рәфаһи.* (Г. Тук.)
сущ. Процветание, благосостояние, удобства жизни.

Рәфаһиять, рәфаһәт رفاهيت، رفاهت *ис.* Муллык, иркен (киң) тереклек. *Һәрбер милләтнең тәрәкъкый вә тәгали кылып, рәфаһәт, сәгадәт үзәренә хәят сөрә белүе иттифак, иттихад, гайрәт вә сөбат аркасындадыр.* (Г. Ибр.)
сущ. Благосостояние, достаток, изобилие.

Рәфгать رفعت *ис.* Югарылык, бөеклек; зур дәрәҗә. *Тәмам морадыңча рәфгатьдәдер, дәүләт ияседер, вәлидер, диде.* (К. Нас.)
сущ. Возвышение; высокое положение.

Рәфгъ, рәфыг رفع *м. I.* 1) Күтәрү, югары мендерү, күтәреп алу. *Рәфгъ улсын җөмлә хәсрәт, фәкъре, хәкъре, мәскәнәт.* (Г. Тук.) 2) Тавышны күтәрү.
м. I. 1) Подъём, возвышение. 2) Повышение голоса.

Рәфигъ رفيع *с.* 1) Күтәрелгән, күтәренке. 2) Югары, биек. 3) Бөек.
прил. 1) Поднятый, приподнятый. 2) Высокий, знатный. 3) Великий.

Рәфика رفيقه *ис.* 1) Иптәш хатын. 2) Кәләш, хатын. *Хәсән мулланың гомерлек рәфикасе улган иде.* (З. Һад.) 3) Йомшак күңелле.
сущ. 1) Подруга. 2) Спутница, жена. 3) Мягкая, добрая.

Рәфикъ رفيق *ис.* Иптәш, юлдаш, дус. *Зәгыйфьләргә рәфикъ, сагларга каид.* (Г. Тук.)
сущ. Товарищ, друг, спутник.

Рәфтар رفتار *ф. ис.* Мөгамәлә, эш итү, үз-үзен тоту, йөреш-торыш. *Кәрәктер ир углыга нәфәр рәфтар.* (Мөхм.)
п. сущ. Обращение, поведение, обхождение.

Рәха رخا *ис.* Муллык, иркенлек.
сущ. Изобилие, благосостояние, благоденствие, благополучие.

Рәхавәт رخاوت *кара*: рәха.
см. Рәха.

Рәхем رحم *м. I.* Аяу, жәлләү, кызгану, шәфкатьлелек күрсәтү.
м. I. Милосердие, сострадание, помилование.

Рәхим * رحيم *с.* Аяучан, кеше өчен ачынучы, рәхимле. *Аның үзенең ихтыярында, ходай кадир, рәхим.* (Ш. Кам.)
прил. Милосердный, милостивый.

Рәхман رحمان *ис. дини* Аяучы, мәрхәмәт итүче (алла эпитеты).
сущ. Милосердный, милостивый (эпитет аллаха).

Рәхмани رحمانى *с.* Алланыкы, алладан булган, алла тарафыннан булган.
прил. Божеский, божественный.

Рәхмәт * رحمت *ис.* 1) Аяу, кичерү, мәрхәмәт итү. *Бәлки рәхмәт яңгырыдыр, яшьнәсен ул, яшьнәсен.* (Г. Тук.) 2) Яхшылыкка җавап итеп әйтелә торган сүз.

сущ. 1) Милосердие, сострадание, милость. 2) Благодарность. 3) Спасибо.

Рәхшан رخشان *ф. с.* Якты, ялтыраучы.

п. прил. Блестящий, сияющий.

Рәхәт * راحت *ис.* Тынычлык, җан тынычлыгы, ял, унайлык, кинәнү, ләззәтләнү, зәвыклану.

сущ. Спокойствие, покой, отдых, удобство, блаженство; наслаждение, удовольствие.

Рәшад رشاد *ис.* Туры юл тоту, туры юлга керү.

сущ. Вступление на путь истинный.

Рәшадәт رشادت *ис.* 1) Туры юлга күндерүчелек. 2) Батырлык, егетлек.

сущ. 1) Наставление на путь истинный. 2) Мужество, храбрость.

Рәшек رشك *ф. ис.* Көнчелек, көндәшлек, көнләп (кызыгып) ярышу. *Җамалига ай-көн рәшек илтәр ирделәр* (Мәҗмәгыл хикәять).

сущ. Зависть, ревность, соперничество.

Рәшид رشيد *с. кара:* рашид.

прил. см. Рашид.

Рәэс رأس *ис.* 1) Баш. 2) Башлангыч. 3) *геогр.* Борын.

сущ. 1) Голова, глава. 2) Начало. 3) *геогр.* Мыс.

Рәэселмал رأس المال *гыйб.* Төп капитал, мая.

фр. Капитал, основной капитал.

Рәэсән رأساً *р.* Үзлегеннән, иярмичә.

н. Прямо, непосредственно, самолично.

Рәэфәт رأفت *ис.* Ачыну, күңел әрнү, кызгану, шәфкать.

сущ. Сострадание, жалость.

Рәяхин رياحين *ис.* Рәйхан-ның *к.*

сущ. мн. от рэйхан.

Рәүза روضه *ис. кара:* рауза.

см. Рауза.

Рәүнәкъ رونق *ис.* Бизәк, гүзәллек, яктылык, ачыклык. *Кәлер рәүнәкъ колубә, сүзләреннән җанә сайкалләр.* (Г. Тук.)

сущ. 1) Блеск, сияние. 2) Красота.

Рәүф رؤف *ис.* Бик мәрхәмәтле, шәфкатьле, кайгыны уртаклашучы.

сущ. Милосердный, добрый, сострадательный.

Рәушан, рушан روشن، روشان *ф. с.* Яктыртучы, нурлы, ачык.

п. прил. Светлый, ясный, сияющий, лучезарный, лучистый.

Рәушани روشانى *ф. ис.* Нурлылык, ачыклык.

п. сущ. Сияние, освещение.

Рәҗа, риҗа رجا *ис.* Сорау, үтенү, теләү, өмет итү. *Бәйнәлхәуф вә риҗа булмага тәнбиһдер.* (К. Нас.) — *сущ.* Просьба, мольба; желание; надежда, ожидание.

Рәҗел I رجل *ис.* Ир кеше, ир — *сущ.* Муж, мужчина.

Рәҗел II رجل *ис. к.* Җәяүлеләр. — *сущ. мн.* Пешие.

Рәҗем رجم *ис.* Кешене билгә кадәр җиргә күмеп ташлар атып үтерү. (Борынгы гарәпләрдә үлем җәзасының бер төре булган.) — *сущ.* Избиение камнями человека, по пояс зарытого в землю (один из видов религиозного наказания у древних арабов).

Рәҗим رجيم *с.* Таш атып куылган (сөрелгән) шәйтан. *Рәҗим шәйтан аздырмага узаныптыр.* (К. Гал.) — *прил.* Побиваемый камнями, проклятый (эпитет дьявола).

Рәҗәб رجب *ис.* Ай елының җиденче ае исеме. — *сущ.* Седьмой месяц лунного календаря.

Рәҗәз رجز *ис.* Шигырь үлчәвенең бер төре. — *сущ.* Раджаз (стихотворный размер).

Рәҗүләт, рәҗүлият رجولت ، رجوليت *ис.* 1) Ирлек, егетлек. 2) Ир булып җиткәнлек. 3) Ирдарлык. — *сущ.* 1) Мужское достоинство. 2) Возмужалость. 3) Мужественность, мужество.

Рәң رنگ *ф. ис. кара:* рәнек. — *п. сущ. см.* Рәнек.

Рәһ ره *кара:* раһ. — *см.* Раһ.

Рәһбан رهبان *ис.* Монах. — *сущ.* Монах.

Рәһбанияпь رهبانيت *ис.* Монахлык. *Исламда хәрам булган рәһбанияпь — дәрвишлек каплады, диде.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Монашество, аскетизм.

Рәһбәр رهبر *ф. ис.* 1) Юл күрсәтүче. 2) Житәкче, юлбашчы. 3) Башлаучы, күрсәтүче. — *п. сущ.* 1) Путеводитель, проводник. 2) Руководитель, вождь. 3) Начинающий, показывающий.

Рәһеб رهب *ис.* Курку. — *сущ.* Боязнь, страх.

Рәһен رهن *ис.* Заклад, закладка салу. *Бу кәмәрләр сездә рәһен кебек торсын.* (К. Нас.) — *сущ.* Залог, заклад; заложник.

Рәһин رهين *ис.* Закладка салынган әйбер. — *сущ.* Заложенная вещь.

Рәһнәма رهنما *ф. ис.* Белешмәлек. — *п. сущ.* Справочник.

Рәһнәмүн رهنمون *ф. ис.* Юлбашчы, юл күрсәтүче. *Әгәр кәнеҗ галәм арзуың булса, аңа рәһбәр вә рәһнәмүн булаем* (Мәҗмәгыл хикәять). — *п. сущ.* Путеводитель, проводник.

Рөбубиять ربوبيت *ис.* 1) Аллалык, тәңрелек, ходалык. 2) Хуҗалык, хөкем йөртүчелек. — *сущ.* 1) Божество́. 2) Господство, власть.

Рөбыг ربع *ис.* Дүрттән бер өлеш, чирек. — *сущ.* Четверть, четвертая часть.

Рөкеб ركب *ис.* Тез; тез буыны. — *сущ.* Колено; коленный сустав.

Рөкен ركن *ис.* 1) Багана, терәк. *Милләтнең иң мөһим рөкене — әдәбият.* (Ж. Вәл). 2) Почмак. 3) Әйбернең төп өлеше. 4) Нигез. — *сущ.* 1) Колонна, столб. 2) Угол. 3) Главная составная часть. 4) Основа.

Рөкүб ركوب *ис.* Менү (атлану, арбага утыру). — *сущ.* Посадка (на что-либо, чтобы ехать).

Рөкүгъ ركوع *ис.* Иелеп тору, намазда тезләргә таяну. — *сущ.* Поклон в пояс, коленопреклонение.

Рөмүз رموز Рәмез-нең *к.* — *мн.* от рәмез.

Рөсвай رسواى *кара:* рисвай. — *см.* Рисвай.

Рөсел رسل Рәсүл-нең *к.* — *мн.* от рәсүл.

Рөсуб رسوب *ис.* Дуен, юшкын. — *сущ.* Осадок, отстой.

Рөсүм رسوم *ис.* 1) Рәсем-нең *к.* 2) Пошлина, салым, базар җыемы. — 1) *мн.* от рәсем. 2) Пошлина, налог, сборы.

Рөтбә رتبه *ис.* Мәртәбә, дәрәҗә. *Җәлалетдин Сабитовка имам хатыйп вә мөдәррис рөтбәсе игъта кылынды.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Степень, достоинство, звание, ранг, чин.

Рөтубәт رطوبت *ис.* Юешлек, дым. *Тәбәнәк җирдә рөтубәт күп буладыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Влага, сырость.

Рөтәб رتب *ис.* Рөтбә-нең *к.* — *мн.* от рөтбә.

Рөфәкаә رفقاٴ *ис.* Рәфикъ-нең *к.* — *мн.* от рәфикъ.

Рөхем رحم *ис.* 1) *анат.* Бала капчыгы (корсакта бала ята торган урын). 2) Кардәшлек. 3) Эч як. — *сущ.* 1) *анат.* Матка. 2) Родство. 3) Внутренность чего-либо.

Рөхсәт* رخصت *ис.* 1) Ризалык. 2) Ирек, ихтыяр. 3) Рөхсәт, изен. — *сущ.* 1) Согласие. 2) Воля, выбор. 3) Разрешение, позволение.

Рөхсәтнамә رخصتنامه *гф. ис.* Рөхсәт язуы. — *ар.-п. сущ.* 1) Письменное разрешение. 2) Отпускное свидетельство.

Рөшди, рөшдия رشدى، رشديه *ис.* Башлангычтан югары (урта) мәктәп. — *сущ.* Школа средней ступени.

Рөшед رشد *м. I.* 1) Туры юлга китү, туры юл табу, туры юлда булу. 2) Дөрес төшенү, акыл иясе булу. 3) Житешү, балалыктан чыгу. *Ошбу вакыт инсан да рөшед вә бөлуг дәрәҗәсенә ирешкән хисаб иделәдер.* (Ш. ж.) — *м. I.* 1) Быть на правильном пути. 2) Зрелость (ума). 3) Достижение совершеннолетия.

Рөштә رشته *ф. ис.* Җеп. *Рөштә әфкяр* — уй җебе. *Мәңа тикмәс олуглар рөштәсигә катыйлмага (катышырга, кушылырга).* (Мөхм.) — *п. сущ.* Нить, волокно.

Рөэя رؤيا *ис.* Төш (йокыда). — *сущ.* Сновидение.

Рөэять رؤيت *ис.* 1) Күрү, төш күрү. 2) Яңа айны күрү. *Һилал турында күп ызгышканнар: „Рөэятьме, әллә башканымы игътибар итәргә кирәк?“* (Г. Газиз). — *сущ.* 1) Видение, сновидение. 2) Видение новой луны.

Рөэүс رؤس *ис.* Рәэс-нең *к.* — *сущ. мн.* от рәэс.

Рөэүса روسا *ис.* Рәис-нең *к.* — *сущ. мн.* от рәис.

Рөҗүгъ رجوع *м. I. кара:* рожуг. — *м. I. см.* Рожуг.

Рөҗхан رجحان *ис.* Өстенлек, артыклык. *Берсеннән берсе артыклыгына хөкем итә алмадым, зирә беренең рөҗханына хөкем итмәкче булдым, икенчесе хөҗҗәд белән килде.* (К. Нас.) — *сущ.* Превосходство; превышение.

С

С — татар әлифбасында унсигезенче хәреф булып, гарәп әлифбасындагы дүртенче хәреф „ث“ (сакау әйтелешле „с“), уникенче хәреф „س“ (нечкә әйтелешле „с“), ундүртенче хәреф „ص“ (калын әйтелешле „с“) хәрефләре урынына йөри. Әбҗәд хисабында ث — 500, س — 60, ص 90 га йөри. — В татарском алфавите восемнадцатая буква, отображает три арабских буквы: а) междузубное „с“ (ث); б) мягкое „с“ (س) и в) твердое „с“ (ص). Цифровое значение ث — 500, س — 60, ص — 90.

Са ثا *кара:* си. — *см.* Си.

Саба صبا *ис.* Көнчыгыштан искән йомшак җил. — *сущ.* 1) Восточный ветер. 2) Ветерок, зефир.

Сабавәт صباوت *ис.* Сабыйлык, балалык. *Очып төш тә сабавәт бимегеннән.* (Г. Тук.) — *сущ.* Детство, Молодость, ребячество.

Сабак * سبق *ис.* Дәрес.	*сущ.* Урок.
Сабах صباح *ис.* Иртә, таң. *Сабахка ирешкәч, хатынны куып җибәрделәр.* (К. Нас.)	*сущ.* Утро, рассвет.
Сабах-шам صباح - شام *ф. р.* Иртәкич. *Бәнем ядымда бу ахшам сабахшам.* (Г. Тук.)	*п. н.* Утром и вечером.
Саббаг صباغ *ис.* Буяучы, маляр.	*сущ.* Красильщик, маляр.
Сабигань سابعاً *р.* Җиденчедән, җиденчеләй.	*н.* В-седьмых, седьмым.
Сабигъ سابع *сан* Җиденче.	*ч.* Седьмой.
Сабика سابقه *ис.* 1) Үткәндәге эш. 2) Начар вакыйга, җинаять.	*сущ.* 1) Прецедент. 2) Рецидив, повторное преступление.
Сабикан سابقاً *р.* Моннан элек, электә.	*н.* Раньше, прежде.
Сабикъ سابق *сф.* 1) Узучы, үтүче. 2) Алда булган. 3) Әүвәлге, үткәндәге.	*пр. д.* 1) Обгоняющий. 2) Предшествующий, предыдущий. 3) Бывший, прежний.
Сабир صابر *сф.* Түземлек күрсәтүче, түзүче, чыдаучы, сабыр итүче. *Сабир ул, чөн дөшмәмештер эшләрең сәһле сәңа.* (Г. Тук.)	*пр. д.* Терпеливый, выносливый, стойкий.
Сабиранә صابرانه *гф. р.* Түземлелек белән, чыдамлылык белән.	*ар.-п. н.* Терпеливо.
Сабит ثابت *сф.* 1) Үз уенда (үз сүзендә) нык торучы. 2) Кузгалмаучы. 3) Бер урында торучы, даими. *Әйлә шагыйрьлектә сабит, тәңрем, бәни.* (Г. Тук.) 4) Шиксез, ачык. *Анлардан гөнаһ сабит булса да... сиясәтне анларга рәва күрмиләр.* (Г. Фәез.)	*пр. д.* 1) Твердый, стойкий, непоколебимый. 2) Неподвижный. 3) Постоянный. 4) Очевидный, ясный.
Сабих I صبيح *с.* Гүзәл, матур чырайлы, матур йөзле.	*прил.* Красивый, прелестный.
Сабих II سابح *сф.* Суда йөри ала торган, суда батмый торган, йөзүче.	*пр. д.* Плавающий, плавучий.
Сабиэ, сабиун صابى، صابئون *ис.* 1) Кояш, ай, йолдызларга табынучылар. 2) Шуларның мәзһәбе.	*сущ.* 1) Поклоняющийся звездам. 2) Сабий (секта поклоняющихся солнцу, луне).
Сабун صابون *ис.* Сабын.	*сущ.* Мыло.
Сабый * صبى *ис.* Кечкенә ир бала.	*сущ.* Мальчик, младенец.
Сабыя صبيه *ис.* Сабый-ның *мнс.*	*сущ. жен.* от сабый.

Сабур صبور *с.* Сабыр итүче, сабырлы. *Сабурдин яхшы юктыр пишә кылсам.* (Хорәз.) — *прил.* Терпеливый, стойкий.

Сабух صبوح *ис.* Иртән эчелә торган шәраб, макмырга эчелгән аракы. *Кил, әй сакый, китергел хуш сабухи.* (Хорәз.). — *сущ.* Утреннее питьё.

Сабыр* صبر *ис.* 1) Чыдамлык, түземлек. 2) Көтеп тору. 3) Бер төрле дару үләне исеме. — *сущ.* 1) Терпение, выносливость, стойкость. 2) Ожидание. 3) Название лекарственного растения.

Саваб صواب *ис.* 1) Турылык, дөреслек, хатасызлык; дөрес. *Бу кәлячы анларга савап кәлде...* (К. Гал.) 2) Туры фикер. — *сущ.* 1) Правильность. 2) Здравый смысл, благоразумие.

Савым صوم *ис.* Ураза. — *сущ.* Пост, соблюдение поста.

Савын صون *м. I.* Саклау. — *м. I.* Оберегание, сохранение, охрана.

Сагаид صعائد *ис. к.* Биек урыннар, тау түбәләре. — *сущ. мн.* Холмистая, гористая местность, возвышенности.

Сагаир صعائر Сагыйрь II-нең *к.* — *мн.* от сагыйрь II.

Сагалик صعالك *ис. к.* 1) Ярлылар, хәерчеләр. 2) Йолкышлар, сукбайлар. 3) Юлбасарлар, караклар. — *сущ. мн.* 1) Бедные, нищие. 2) Оборванцы, бродяги, босяки. 3) Разбойники, воры.

Сагый ساعی *сф.* **1.** Тырышучы. **2.** 1) Курьер, йомышка йөрүче. 2) Гайбәтче, әләкче. — *пр. д.* **1.** Старающийся. **2.** 1) Курьер, посланец. 2) Доносчик, сплетник.

Сагыйд I صاعد *сф.* Югары менүче, югары ашучы. — *пр. д.* Поднимающийся, восходящий.

Сагыйд II ساعد *ис.* Кулның терсәктән югары өлеше, беләк. *Ике сагыйдләре вә беләкләре очында сөякләре йомшак вә мөлаем бармаклары.* (К. Нас.) — *сущ.* Рука, предплечье.

Сагыйка صاعقة *ис.* 1) Яшен сугу. 2) Яшен, елдырым. 3) Үлем, үлем газабы. — *сущ.* 1) Удар грома. 2) Молния. 3) Смерть, предсмертная мука.

Сагыйрь I ساغر *ф. ис.* Эчә торган савыт, рюмка, бокал. — *п. сущ.* Чаша; рюмка; кубок для вина.

Сагыйрь II صغير *с.* Кече, кечкенә. *Кешенең гөнаһсы сагыйрә булса да,* — *прил.* 1) Маленький, малый, небольшой. 2) Мелкий.

тәүбәне кичектерү сәбәпле, кәбирәгә әүрелер. (К. Нас.)

Сагыйрә صغيره Сагыйрь II-нең *мнс.* — *жен.* от сагыйрь II.

Сад صاد *кара*: сат. — *см.* Сат.

Сада* صدا *ис.* Аваз, тавыш. *Назлы вә нәзек сада илә сорады.* (М. Ак.) — *сущ.* Эхо, отголосок. 2) Отклик, голос.

Садака* صدقه *ис.* Садака, әҗер өчен бирелгән ярдәм, хәер. — *сущ.* Милостыня, пожертвование (с религиозной целью).

Садакаи җария صدقه جاريه *гыйб. дини* Савабы дәвамлы садака. *Гыйлем өйрәнс', кое казыса, елга казып су йөртсә, савабы киселмәс, боларны садакаи җария диерләр.* (К. Нас.) — *фр. рел.* Добровольный вид пожертвования.

Садат سادات *ис.* Сәед-нең *к.* — *сущ. мн.* от сәед.

Садир صادر *сф.* 1) Башланучы, чыгучы. 2) Барлыкка килүче, булучы, барлыкка килгән. *Садир улды ушбу көн хактан әмере көн фәкян.* (Г. Тук.) — *пр. д.* 1) Выходящий, исходящий. 2) Рождающийся, осуществляющийся.

Садис, садисә سادس، سادسه *сан* Алтынчы. *Кичмәде шул хәлдә саль вә садисә.* (Г. Тук.) — *ч.* Шестой, шестая.

Садисән سادساً *р.* Алтынчыдан, алтынчылай, алтынчы булып. — *н.* Шестым, в-шестых.

Сад чәндан صدچندان *ф. р.* Йөз тапкыр, йөз кат артык. *Сине хөсен эчрә сад чәндан яратты.* (Хорэз.) — *п. н.* Во сто раз больше.

Садыйк صادق *сф.* Туры, дөрес, чын, эчкерсез. *Вә һәр әбхаре садыйк, гайре кязиб.* (Г. Тук.) — *пр. д.* 1) Правдивый, искренний. 2) Истинный.

Садыйкана صادقانه *гф. р.* Турылык белән, дөрес итеп, эчкерсез. — *ар.-п. н.* Верно, правдиво, искренне.

Садыр صدر *ис.* 1) Күкрәк, түш, йөрәк. 2) Түр. 3) Һәр нәрсәнең алды. — *сущ.* 1) Грудь; сердце. 2) Перёд; почётное место.

Садыр нишин صدرنشين *гф. ст.* Берәр оешманың башында торучы, рәислек итүче. *Оренбург Мөхәммәдия казый ханәсендә садыр нишин мөфти Габдессәлам Габдеррәхим углыннан.* (Ш. ж.) — *ар.-п. сс.* Возглавляющий организацию, учреждение; председательствующий.

Садыре әгъзам صدراعظم *ст.* Элекке Төркия хөкүмәтендә баш вәзир, баш министр. — *сс.* Премьер-министр в правительстве султанской Турции.

Садә* سادە *ф. с.* Гади, катлаусыз. — *п. прил.* Простой, несложный.

Садәдил سادەدل *ф. с.* Туры күңелле, эчкерсез, саф күңелле. — *п. прил.* Простая душа, простой.

Саебан سايبان *ф. ис.* Күләгәлек, чатыр. — *п. сущ.* Навес, тент, шатёр.

Саед صيد *ис.* 1) Аулау, ау. 2) Ауланган әйбер. *Һәрбер саедны тоткач үтерсә, бер алтын садака бирер иде.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Охота, ловля. 2) Дичь.

Саедгяһ صيدگاه *гф. ис.* Ау урыны, аулый торган җир. — *ар.-п. сущ.* Место охоты.

Саеф صيف *ис.* Җәй; җәйге көн. — *сущ.* Лето; летний день.

Саз I ساز *ф.* Татар телендә **-дыр** аффиксы алып, *итә, ителә, иткән, ителгән* мәгънәләрендә кулланыла, мәсәлән: *...ватып шәһри тәләф саздыр.* (Г. Чок.) — *п.* Принимая аффиксы **-дыр**, в татарском языке употребляется в значении вспомогательных глаголов *итә* (делает), *ителә* (делается).

Саз II ساز *ф. ис.* 1) Оста, ясаучы; төзәтүче. 2) Музыка коралы. 3) ыллы уен коралы. 4) *шигъ.* Лира. *Әй мөкаддәс моңлы сазым, уйнадың син ник бик аз.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* 1) Мастер, умелец. 2) Музыкальный инструмент. 3) Струнный инструмент. 4) *поэт.* Лира.

Сазәндә سازندە *ф. ис.* Саз уйнаучы музыкант. *Бер галим сазәндә бер галимә наихәгә никяхланды.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Играющий на сазе, музыкант.

Саиб صائب *сф.* Туры, хатасыз. *Зиһенендә бурыч фикере булса, ул кешедән рәи саиб өмет ителмәс.* (К. Нас.) — *пр. д.* Правильный, безошибочный.

Саикъ سائق *сф.* 1) Этәрүче. 2) Юнәлтүче. — *пр. д.* 1) Подгоняющий. 2) Ведущий.

Саика سائقە Саикъ-ның *мнс.* *Иң бөек өмид саикасе илә вәзыйфәи инсания ифасенә мөбашәрәт итмеш.* (Ш. ж.) — *жен.* от саикъ.

Саил سائل *сф.* **1.** 1) Сораучы. *Бонларның һәрберсе мәмнүн әйләр бу саили.* (Г. Тук.) 2) Теләнче, хәерче. **2.** Агучы, ага торган, сыек. — *пр. д.* **1.** 1) Спрашивающий. 2) Нищий, попрошайка. **2.** Текучий, жидкий.

Саиланә سائلانە *гф. р.* Сорау биргән кыяфәт белән, сорап, сорагансыман. — *ар.-п. н.* Спрашивая, как будто спрашивая.

Саилият سائليت *ис.* 1) Теләнүчелек, хәерчелек. 2) Агучанлык. — *сущ.* 1) Попрошайничество, нищенствование. 2) Текучесть.

Саим صائم *сф.* Ураза тотучы. — *пр. д.* Постящийся, соблюдающий пост.

Саир سائر *сф.* 1) Башка, үзгә. *Әкъвәме саирә хезмәтче улырмыз.* (М. Ак.). 2) Тамаша итеп (карап) йөрүче, юлчы, сәяхәтче. — *пр. д.* 1) Другой. 2) Путешественник; путник.

Саис سائس *сф.* Бер илнең хакиме. *Кыйсас йөртер өчен саис вә иҗраи әхкямга моктәдир булу лязимдыр.* (Ш. ж.) — *пр. д.* Правитель, управитель, администратор.

Сайкал صيقل *ис.* Ялтырату, шомарту. *Күбрәк адәмнәрнең мизаҗында бер сайкал бирүче нәрсәгә мохтаҗ...* (К. Нас.) — *сущ.* Полировка, шлифование.

Сайфи صيفى *с.* Җәйге, җәйнеке. — *прил.* Летний.

Сайфия صيفيه *ис.* Дача, җәен тора торган урын, өй. *Юргалый ул шунда тиз-тиз: кайда бай сайфиясе.* (Г. Тук.) — *сущ.* Дача, дачный домик.

Сайяд صياد *ис.* Аучы, сонарчы. *Әллә кем аткан тирәк бер ярадан, билгеле бер сайяд мәлгунанәдән.* (Г. Тук.) — *сущ.* Охотник.

Сайә سايه *ф. ис.* Күләгә. — *сущ.* Тень.

Сак ساق *ис.* 1) Балтыр, тез белән тубык арасы, аяк. 2) Сабак; кәүсә. — *сущ.* 1) Голень, нога. 2) Стебель; ствол растения.

Сакин ساكن *сф.* 1) Билгеле бер урында яшәүче; торучы. *Монда сакин бөҗи фирка җания, табигыйннәр мәзһәбе Гайнания.* (Г. Тук.) 2) Кузгалмаучы, туктаучы. — *пр. д.* 1. Житель, обитатель. 2. 1) Живущий, проживающий. 2) Неподвижный.

Сакит ساكت *сф.* 1) Сүздән туктаучы, сөйләмәүче. 2) Тик торучы, тыныч. — *пр. д.* 1) Молчащий, молчаливый. 2) Тихий, спокойный.

Сакитанә ساكتانه *гф. р.* Сүзсез генә, дәшмичә, эндәшмичә. *...тиз, кызу һәм сакитанә теге .калдым ны нык кына кыйнап ташладылар.* (Г. Ибр.) — *ар.-п. н.* Молча, молчаливо, тихо, спокойно.

Сакый ساقى *сф.* 1) Аракы коеп биреп торучы. *Дусты өстеннән эчүдә булса сакый ул әгәр.* (Г. Тук.) 2) Эчерүче, сугаручы, коеп торучы. — *пр. д.* 1) Виночерпий. 2) Поящий; поливающий.

Сакыйб ثاقب *сф.* Үтәли чыгучы. — *пр. д.* Пробивающий, пронизывающий.

Сакыйль ثاقل *сф.* Авыр. — *пр. д.* Тяжелый.

Сакыйт ساقط *сф.* Төшүче; юкка чыгучы. *Берәү берәүгә иткән ихсачын вә изгелеген миннәт кылса, аның шөкере сакыйт булыр, яки сәвабы сакыйт булыр.* (К. Нас.) — *пр. д.* Падающий, опускающийся, исчезающий.

Сакь صك *ис.* Юристның дәлиле, хөкем нигезенә алынган дәлил, факт. — *сущ.* Аргумент, довод юриста, основополагающий факт.

Салабәт صلابت *ис.* Катылык, ныклык. — *сущ.* 1) Твёрдость, прочность, крепость. 2) Упорство.

Салават صلوات *ис.* Мактаулы догалар, намазлар. — *сущ.* Хвалебные молитвы, славословия.

Салаваты нафилә صلوات نافله *гыйб. дини* Нәфел намазлар, мәҗбүри булмаган намазлар. *Сиңа мәгълүм, намаз ике төрле була инде: фарыз һәм салаваты нафилә...* (Г. Газиз). — *фр. рел.* Необязательные молитвы.

Салат صلاة *ис. дини* Намаз, дога. — *сущ. рел.* Молитва.

Салеб صلب *ис.* Тәрегә кадаклап үтерү. — *сущ.* Распятие на кресте

Салиб I سالب *сф.* Инкарь итүче, юк итүче, кире кагучы. — *пр. д.* Отрицающий.

Салиб II صليب *ис.* Хач, тәре. *Әһле салиб* — тәре сугышын оештыручылар. — *сущ.* Крест.

Салиби صليبى *с.* Тәрече, тәре изге дип караучы, тәре(гә бәйләнешле). — *прил.* Крестовый.

Салибиюн صليبيون *с.* 1) Салиб-нең *к.* 2) Христианнар. 3) Тәре походына катнашучылар. — *прил.* 1) *мн.* от салиби. 2) Христиане. 3) Крестоносцы.

Салик سالك *сф.* 1) Баручы, юлга чыгучы. 2) Бер мәзһәбкә ияручә. *Моның саликлары үлгәнче ялганнарга алданмай.* (Г. Тук.) — *пр. д.* 1) Идущий; выходящий в путь. 2) Последователь секты.

Салим سالم *сф.* Сәламәт, исән-сау торучы. *Зилзилә күпләрне һәм күп биналарны харап итсә дә, без җөмләмез саг вә салим* (К. Юлдаш). — *пр. д.* Целый; невредимый, здоровый.

Салимән سالماً *р.* Исән хәлдә, исәнлек белән. — *н.* Благополучно, в сохранности.

Салис ثالث *сан.* Өченче. — *ч.* Третий.

Салисә ثالثه *ис.* Секундның 60 тан бер өлеше, бик аз вакыт. — *сущ.* Доля секунды, мгновение.

Салисән ثالثا *р.* Өченчедән, өченчеләй. *Салисән, ул дару үләннәрен җыйгач та, ничек сакларга тиеш, аны белмәк.* (К. Нас.)	*н.* В-третьих.
Салиф سالف *сф.* Үткәндәге, электәге, алда булган.	*пр. д.* Предшествующий, предыдущий, прежний.
Салифел бәян — алда сөйләнгән, бәян ителгән.	Вышесказанный, вышеприведённый.
Салих صالح *сф.* 1) Яхшы, изге. *Гамәле салихка тәргыйб урынында әйтеләр.* (К. Нас.) 2) Изге эш эшләүче ир.	*пр. д.* 1) Хороший, благой, добрый. 2) Праведный, благочестивый.
Салихат صالحات *ис. к.* Изге (яхшы) эшләр.	*сущ. мн.* Добрые дела.
Салихә صالحه *ис.* Салих-ның *мнс.*	*сущ. жен.* от салих.
Салнамә سال نامه *ф. ис.* Календарь.	*п. сущ.* Календарь.
Салсал صلصل *ис.* 1) Сутлы балчык, чүлмәк ясый торган балчык. 2) Суккач тавыш чыгара торган нәрсәләр (тимер кебек). 3) Әкиятләрдә бер батырның исеме.	*сущ.* 1) Глина, пригодная для гончарного дела. 2) Звон (ножей). 3) Имя собственное сказочного богатыря.
Салус سالوس *ф. ис.* 1) Мөнафыйк. 2) Тәмле сүзле алдакчы, хәйләкәр.	*п. сущ.* 1) Лицемер, притворщик. 2) Хитрец, обманщик.
Саль سال *ф. ис.* Ел. *Габәс үткәрмәялем маһ вә сали.* (Г. Тук.)	*п. сущ.* Год.
Саль вә садисә سال و سادسه *гыйб.* Алты ел. *Кичмәде шул хәлдә саль вә садисә.* (Г. Тук.)	*фр.* Шесть лет.
Салә ساله *ф. с.* Еллык, яшь(лек). *Сиһ салә* — утыз еллык, утыз яшьлек.	*прил.* Годовой.
Саман سامان *ф. ис.* 1) Байлык, муллык. 2) Туену, азык. 3) Кодрәт, көч. 4) Тәртип, тынычлык. *Кешенең булса фәрзәнде, аның э ләре самандыр* (Сайяди). 5) Саманилар дәүләтен төзүченең исеме.	*п. сущ.* 1) Богатство, благосостояние. 2) Питание. 3) Могущество. 4) Порядок, спокойствие. 5) Имя соб. одного из основателей Саманидского государства.
Самани سامانی *с.* Саман дәүләтенә бәйле, саманилар заманына караган.	*прил.* Саманидский.
Сами سامی *сф.* 1) Югары дәрәҗәле, бөек. *Каләм гали, каләм сами каләмдер.* (Г. Тук.) 2) Сам нәселенә караган. 3) Семит.	*пр. д.* 1) Высокий, превосходный, превосходящий. 2) Относящийся к роду Сама. 3) Семит.

Самига سامعه *сф.* 1) Ишетү куәте. 2) Самигъ-нең *мнс.*	*пр. д.* 1) Слух. 2) *жен.* от самигъ.
Самигъ سامع *сф.* Тыңлаучы, ишетүче. *Самигълар хикәяне сөрешеннән үзләре хыял кылсыннар.* (К. Нас.)	*пр. д.* 1. Слушающий. 2. Слушатель.
Самим صميم *ис.* 1) Чын, саф. 2) (Һәр нәрсәнең) эче, үзәге.	*сущ.* 1) Чистый, настоящий. 2) Сердцевина.
Самими * صميمى *с.* Бик чын, чын күңелдән.	*прил.* Чистосердечный.
Самимиять صميميت *ис.* Бик чынлык, чын күңеллелек. *Без мәхәббәт илаһисенә самими гыйбадәтебезне вакытында самимиять белән үтәдек.* (Г. Ибр.)	*сущ.* Чистосердечность, правдивость.
Самин ثامن *сан* Сигезенче.	*ч.* Восьмой.
Саминән ثامنا *р.* Сигезенчедән, сигезенче булып.	*н.* В-восьмых.
Самир ثامر *сф.* Җимеш бирүче.	*пр. д.* Дающий плоды, плодоносный.
Самит صامت *с.* 1) Телсез, тавышсыз. 2) „Тавыш чыгармый торган" мал (алтын-көмеш шикелле).	*прил.* 1) Молчащий, бессловесный, безгласный, безмолвный, молчаливый. 2) „Молчащая" собственность (имеется в виду золото и серебро).
Самих سامح *сф.* 1) Юмарт. 2) Рөхсәт бирүче.	*пр. д.* 1) Щедрый, благожелательный. 2) Позволяющий, разрешающий.
Сам(м) سام *с.* Агулы, зәһәрле.	*прил.* Ядовитый, заразный, губительный.
Саммә سامه *ис.* Зәһәрле (агулы) хайваннар, үсемлекләр.	*сущ.* Ядовитые животные или растения.
Самыт صمت *ис.* Дәшми тору, сөйләми тору. *Тәмам самыт белән ярым сәгать алларына карап тордылар.* (К. Нас.)	*сущ.* Молчание.
Самәд صمد *ис.* 1) Мәңге бетмәс, мәңгелек. 2) Алла исеме. *Илтимас итмеш әбәдкем, чөн будыр хөкме самәд.* (Дәрд.)	*сущ.* 1) Неизменный, вечный. 2) Вечносущий, повелитель (эпитет аллаха).
Сан سان *ф. ис.* Охшаш, төсле, кебек.	*п. сущ.* Подобие, сходство.
Сандалия صنداليه *ф. ис.* Тумбочкасыман бер өстәл. *Ул хәвызның әтра-*	*п. сущ.* Вид стола.

фында ун гадәд сандалия бар иде. (К. Нас.)

Санагать صناعت *ис.* 1) Сәнгать. 2) Һөнәрчелек; тормыш өчен кирәк-ярак әйберләрен ясау. 3) Промышленность, индустрия. — *сущ.* 1) Искусство. 2) Ремесло, занятие, профессия. 3) Промышленность, индустрия.

Сан игъ صنائع Санагать һәм сангатьнең *к.* — *мн.* от санагать и сангать.

Санаигы нәфисә صنائع نفيسه *ст.* гыйб. Матур сәнгать. — *сс.* Изящное искусство.

Сангать صنعة *ис.* 1) Эш, һөнәр. 2) Сәнгать, искусство, матур әдәбият әсәре. — *сущ.* 1) Занятие, ремесло. 2) Художество, искусство.

Сангатькяр صنعتكار *гф. ис.* Сәнгатьче, сәнгать белән көн күрүче, һөнәрче. — *ар.-п. сущ.* Ремесленник.

Сандук صندوق *ис.* Сандык. — *сущ.* Ящик, сундук.

Сани ثانى *сан* Икенче. — *ч.* Второй.

Санигъ صانع *сф.* 1) Ясаучы, эшләүче, эшләп чыгаручы. *Хатын әйдер санигъләр хәзир кәлсен.* (К. Гал.) 2) Хезмәтче. — *пр. д.* 1) Делающий, производящий. 2) Работник, слуга.

Сания ثانيه *ис.* Секунд. *Бер саниядә күңел мәшрикъ илә мәгъриб арасында йөреп кайтыр.* (Г. Габ.) — *сущ.* Секунда.

Сaniян ثانياً *р.* Икенче тапкыр, икенчедән, икенчеләй. *Саниян, һәрбер үләннең кайсы вакытта хасияте күбрәк буладыр, аны белмәк кирәк.* (К. Нас.) — *н.* Во-вторых, вторым, вторично.

Санәм صنم *ис.* Сурәт, пот. *Сафланыр кальбем санәмнәрдән, ачар идеал йөзен.* (З. Гыйф.) — *сущ.* Идол, истукан, кумир.

Санәүбәр صنوبر Нарат, көньяк нараты. *Буең сәрве санәүбәр тик, билең кыл.* (Хорәз.) — *сущ.* Сосна, ель.

Сар ثار *ис.* Үч. — *сущ.* Месть.

Саратан سرطان *ис.* 1) Июнь ае. 2) Кысла. 3) *мед.* Рак авыруы. — *сущ.* 1) Июнь. 2) Рак, краб. 3) *мед.* Рак.

Сарикъ سارق *сф.* Урлаучы, карак. „*Я сарикъ, я хаин, башмак белән башыңны ярырмын*",— *диде.* (К. Нас.) — *пр. д.* Вор, жулик.

Сарим صارم *сф.* 1) Үткен, үткер, кискен. 2) Каты. — *пр. д.* 1) Режущий, острый. 2) Жесткий, строгий.

Сариф صارف *сф.* 1) Акча түгүче (тотучы). 2) Акча ваклаучы, акча алмаштыручы. — *пр. д.* 1) Расходующий, тратящий. 2) Меняющий, меняла.

Сарих صريح *с.* Ачык, ап-ачык. *Көчләү сине сарих золым иман белән.* (Г. Тук.) — *прил.* Ясный, явный, определенный.

Сарраф صراف *ис.* 1) Процент белән акча ваклаучы. *Хатын энҗене саррафка илтеп йөз егерме дирһәмгә сатты.* (К. Нас.) 2) Налог җыючы. — *сущ.* 1) Меняла. 2) Сборщик налогов.

Сарсар صرصر *ис.* Давыл, каты җил. *Рихы сарсар төсле син болгандыручы булмасаң.* (Г. Тук.) — *сущ.* Ураган, буря.

Сарфи صرفى *с.* Морфологик, сарыф(ка караган). — *прил.* Морфологический, относящийся к морфологии.

Сарфиюн صرفيون *ис.* Грамматика галимнәре. — *сущ.* Грамматисты.

Сарфият صرفيات *ис. к.* Тотылган акча, чыгымнар, расходлар. — *сущ. мн.* Расходы.

Сарыф* صرف *ис.* 1) Морфология. 2) Тоту, куллану, түгү, чыгым, расход. *Бар фикерне сарыф итеп дүрт күз белән карап тормакта иде.* (З. Һад.) 3) *грам.* Төрләндерү. — *сущ.* 1) Морфология. 2) Расходование, уплата, трата. 3) *грам.* Склонение, спряжение.

Сарыф нәзар صرف نظر *гыйб.* Күз салмау, күз чөерү, ваз кичү. *Тәфсыйлаттан сарыф нәзар идеп бу мөхтәлиф фикерләрне иҗмал әйләгәнбез.* (Ш. ж.) — *фр.* Отказываться, не обращать внимания.

Сарә ساره *сф.* Сөендерүче, шатландыручы. — *пр. д.* Радующая.

Сат (сад) صد *ис.* Калын „с" хәрефенең исеме. — *сущ.* Название буквы ص.

Сатир ساتير *сф.* 1) Каплаучы, ябучы, өретүче. 2) Ярлыкаучы (алла). — *пр. д.* 1) Скрывающий, прячущий. 2) Прощающий (эпитет аллаха).

Сатрәнеж سطرنج *кара*: шәтрәнеж. — *см.* Шәтрәнеж.

Сатхи سطحى *с.* Беркатлы, сай, өстән генә булган. *Калебтә вөҗүде сатхи гына булса, шик юк, үз-үзенә заил булачак.* (Г. Ибр.) — *прил.* Поверхностный, неглубокий.

Сатхы арыз سطح ارض *гыйб.* Җир йөзе. — *фр.* Поверхность земли.

Сатыйг ساطع *сф.* Ялтырап күзгә чагылучы, ялтыраучы. — *пр. д.* Яркий, ослепительный, бросающийся в глаза.

Сатых سطح *ис.* Әйбернең йөзе, өсте, яссылык. — *сущ.* Поверхность, плоскость.

Саулэт صولت *ис.* 1) Егәр, көч, куәт; власть, олылык, мәһабәтлек, батырлык. 2) Омтылышлы һөҗүм, ашкынулы һөҗүм. *Кылт итеп искә төшәдер намнары, дәүләтләре, карт бабайларның, моны күргәч, бөтен саулэтләре.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Мощь, сила; власть; величие. 2) Стремительность, натиск.

Саумэга صومعه *кара:* соумэга. — *см.* Соумэга.

Саунэн صوناً *р.* Саклау теләге белән, саклау өчен. — *п.* Оберегая, охраняя.

Саут صوت *ис.* 1) Тавыш. 2) Аваз. 3) Өн. — *сущ.* 1) Голос. 2) Звук 3) Крик.

Саутия صوتيه *с.* Аваз(га), тавыш(ка бәйләнешле). *Осулы саутия* — авазга бәйләнешле метод, аваз методы. — *прил.* Звуковой.

Саф* I صاف *сф.* Таза, ару, катнашмаган. — *пр. д.* Чистый, прозрачный, свежий.

Саф* II صف *ис.* Рәт, тезелеп торган күренеш. *Саф, саф булып утырасыз бер рәттән.* (М. Гаф.) — *сущ.* Ряд, строй, шеренга.

Сафа صفا *ис.* 1) Рәхәтлек, кәеф, хозурлык, кайгысызлык. *Эшлә, эшлә! дәвәле җәфа, соңра сафа.* (М. Ак.) 2) Сафлык, тазалык. — *сущ.* 1) Спокойствие, безмятежность, беспечность, покой, отдых, блаженство. 2) Чистота, непорочность.

Сафвэт صفوت *ис.* Тазалык, сафлык, арулык. *Зөбәрҗәтнең яхшысы яшел буладыр, күзгә куәт вә зиһенгә сафвэт бирәдер.* (К. Нас.) — *сущ.* Чистота, прозрачность.

Сафдил صافدل *гф. ст.* Саф күңелле, эчкерсез, беркатлы. — *ар.-п. сс.* Искренний, чистосердечный, простодушный.

Сафдэрун صافدرون *гф. кара:* сафдил. *„Казаклар бетәчәк, анлардан өмид юк“ димәк минемчә гаять сафдәрунлекдер.* (Ш. ж.) — *см.* Сафдил.

Сафи صفى، صافى *с.*- 1) Таза, катышсыз, саф. *Диһкан адәмнең хәләфедер,* — *прил.* 1) Чистый, ясный. 2) Человек.

ризык ашаучылар аңа угыллардыр, ул адәм сафидыр. (К. Нас.) 2) Адәм, кеше.

Сафсата* سفسطه *ис.* Буш сүз. — *сущ.* Болтавня, вздор, пустые рассуждения; демагогия.

Сахен صحن *ис.* 1) Ачык җир, мәйдан. 2) Сәхнә. — *сущ.* 1) Открытое место, площадь. 2) Сцена.

Сахиб صاحب *сф.* 1) Ия, хуҗа. 2) Юлдаш, дус. *Алга сәвекъ ит сахибеңне, бул чыдауда таш кеби.* (Г. Тук.) — *пр. д.* 1) Хозяин, владелец. 2) Спутник, друг.

Сахибессәрвәт صاحب‌الثروت *гыйб.* Байлык иясе, мал иясе, бай кеше. — *фр.* Владеющий богатством, богач.

Сахибессәмахә صاحب السماحه *гыйб.* Юмартлык иясе, юмарт кеше. — *фр.* Щедрый, добрый, великодушный.

Сахиб кыйран صاحب قران 1) Падиша эпитеты. 2) Җиңүче, бәхетле (Юпитер белән Зөһрә йолдызы икесе бер йолдызлыкта вакытта туган кеше. Русча: рожденный в рубашке). *Дя сахиб кыйрани кем, узарлар кылычыңдин гадулар кан эчендә.* (Хорәз.) — 1) Титул Тимура (обладатель счастливого сочетания звезд). 2) Счастливый, победоносный.

Сахил ساحل *ис.* Диңгез (елга) кырые. *Унике көндә Басра сахиленә барып, ләнгәр салдылар.* (К. Нас.) — *сущ.* Побережье, берег, прибрежная полоса.

Сахир ساحر *сф.* Сихырчы, сихырлаучы. — *пр. д.* Чародей, колдун, волшебник.

Сахирә ساحره *сф.* Сахир-нең *мнс.* — *жен.* от сахир.

Сахра* صحراء *ис.* Дала, кыр, япан; ком чүле. *Ишанлык арбасына утырып, наданлык сахрасында гизеп...* (З. Һад.) — *сущ.* Степь; песчаная пустыня, безводная, голая степь.

Сахрави صحراوى *с.* 1. Сахраныкы. 2. 1) Сахра кешесе. 2) Культурасыз кеше, надан кеше. — *прил.* 1. Пустынный. 2. 1) Кочевник. 2) Неуч.

Сахраи صحرائى *с.* Сахраныкы, сахрадагы, даланыкы, даладагы. — *прил.* Пустынный, степной.

Сахраи кәбир صحراء کبیر *гыйб.* 1) Зур чүл. 2) Төньяк Африкада Нил елгасы белән Атлантик океан арасындагы ком чүле. Сахара. — *фр.* 1) Большая пустыня. 2) Пустыня Сахара.

Сахра нишин صحرانشین *гф. ис.* Чүлдә яшәүче (бәдәви, күчмә халык). — *ар.-п. сущ.* Кочевник пустыни, бедуин.

Сахрә صخره *ис.* Һаты таш, кыя. — *сущ.* Твердый камень, скала.

Сахтә ساخته *ф. с.* Ялган, ясалма, алдап ясалган. — *п. прил.* Поддельный, фальшивый.

Сахтән ساختن *ф. фиг.* Ясау, эшләү, төзү, барлыкка китерү, эшләп чыгару. *Тәмами раст әйләде саз вә сахтән.* (К. Гал.) — *п. глаг.* Делать, строить, изготовлять, конструировать, вырабатывать.

Сахә ساحه *ис.* Ачык урын, буш урын, ачык мәйдан. — *сущ.* Площадь, открытое пространство.

Сая سايه *ф. ис.* Күләгә, ышык. *Баягы хатын артыннан килеп, сая шикелле алдына тө . те.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Тень, сень.

Саябан سايه‌بان *ф. ис.* Күләгәлек, салаш. — *п. сущ.* Тент, навес, шалаш.

Саҗидә ساجده *ис.* Сәҗдә кылучы, башын җиргә куеп олылаучы хатын. — *сущ.* Молящаяся, поклоняющаяся.

Саһир ساهر *сф.* Уяу торучы, йокламаучы. — *пр. д.* Бодрствующий.

Саһирә ساهره *ис.* 1) Җир йөзе. 2) Чыганак. 3) Саһир-нең *мнс.* — 1) Поверхность земли. 2) Неисчерпаемый источник. 3) *жен.* от саһир.

Си I ث *ис.* Гарәп әлифбасында дүртенче хәреф — „с“ хәрефе исеме (сакау әйтелгән „с“). — *сущ.* Арабская буква „ث“ (междузубный звук).

Си II سى *ф. сан* Утыз. — *п. ч.* Тридцать.

Сива سوا *кис.* Башка, бүтән. — *част.* Кроме, иной.

Сига سعه *ис.* 1) Киңлек. 2) Муллык, иркенлек. — *сущ.* 1) Обширность; простор. 2) Достаток, состоятельность, богатство.

Сигар صغار *ис. к.* Кечкенәләр, бәләкәйләр, ваклар. — *сущ. мн.* Маленькие, мелкие, ничтожные.

Сигыр صغر *ис.* Кечкенәлек, яшьлек. — *сущ.* Малолетство, детство.

Сидрәтелмөнтәһа سدرة المنتهى *гыйб. миф.* Имештер, җиденче кат күктә урын исеме. — *фр. миф.* Название места, имеющегося якобы на седьмом небе.

Сиккин سكين *ис.* Пычак. *Ачигыннан эленә алды сиккин.* (Һ. Сал.) — *сущ.* Нож.

Сиккә سكه *ис.* 1) Сугылган акча, алтын (яки көмеш) тәңкә. 2) Акчадагы билгеләр, язулар. — *сущ.* 1) Монета (золотая и серебряная). 2) Знаки, надписи на монете.

Сикъләт ثقلت *ис.* Авырлык, салмаклык, читенлек. *Бәлгам күбәйсә бәдәндә бер төрле сикъләт пәйда буладыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Тяжесть, трудность.

Сикыт سقط *ис.* Үле туган бала, төшерелгән бала. — *сущ.* Выкидыш, мертворождённый ребёнок.

Сил سيل *ис.* Ташу. *Сил шаулый, сулар чорлый болакларда.* (Дәрд.) — *сущ.* Поток.

Силах سلاح *ис.* Сугыш коралы. — *сущ.* Оружие.

Силк سلك *ис.* 1) Рәт, тезмә. 2) Тәсбих тезмәсе җебе. 3) Юл. — *сущ.* 1) Ряды, нанизанные камешками. 2) Нить для чёток. 3) Путь.

Силсилә سلسله *ис.* 1) Чылбыр. 2) Берберенә бәйләнешле булып килгән әйберләрнең барлыгы. — *сущ.* 1) Цепь, цепочка. 2) Ряд, серия.

Силсилә намә سلسله نامه *гф. ст.* Тәртипле рәвештә ата-бабалар исеме язылган язма, шәҗәрә. — *ар.-п. сс.* Родословная книга.

Сим سيم *ф. ис.* Көмеш, көмеш акча. *Кулым сим алмаңызга йитмәзди һич.* (Хорәз.) — *п. сущ.* Серебро, серебряная монета.

Сима سيما *ис.* Төс, чырай. — *сущ.* Физиономия, выражение лица; лицо.

Симаб سماب *ф. ис.* Теркөмеш, күнә суы. — *п. сущ.* Ртуть.

Симия سيميا *ис.* Алхимиклар идеясе нигезендә туган фантастик бер „гыйлем“. — *сущ.* Магия, лженаука, основанная на вымыслах алхимиков.

Симсар سمسار *ис.* Уртаклык итүче, комиссионер. — *сущ.* Маклер, агент, комиссионер.

Син I سن *ис.* Нечкә „с“ хәрефенең исеме („сен“). — *сущ.* Название буквы „с — س“.

Син II سن *ис.* 1) Яшь, гомер. 2) Теш. — *сущ.* 1) Возраст. 2) Зуб.

Сина (сена) سنا *ис. бот.* Эч җибәрү өчен кулланыла торган бер төрле яфрак („сәнәймәккә“). — *сущ. бот.* Александрийский лист (слабительное).

Синә سينه *ф. ис.* Күкрәк. *Синәсен аңа куйды; орды бер аһ* (Сайяди). — *п. сущ.* Грудь.

Сипариш سپارش *ф ис.* Заказ бирү, бер эшне эшләргә кушу, тапшыру. — *п. сущ.* Наказ, заказ, поручение, вручение.

Сипас سپاس *ф. ис.* Шөкер итү, рәхмәт уку, (алланы) мактау. *Я, Йосыф, шөкер вә сипас кылгыл инде.* (К. Гал.) — *п. сущ.* Благодарение, признательность, хвала, восхваление (бога).

Сипаһ سپاه *ф. ис.* Гаскәр, армия. — *п. сущ.* Войско, армия.

Сипаһи سپاهى *ф. с.* Гаскәри, гаскәр (гә караган). — *п. прил.* Военный, войсковой, армейский.

Сираять سرايت *ис.* Йогу, бер нәрсәдән икенчегә күчү, йогынты ясау; таралу. *Бармагыңны кистермәсәң, авыру бөтен бәдәнеңә сираять кылыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Проникновение, заражение; распространение.

Сираҗ سراج *ис.* Шәм, яктырткыч, лампа, кандил. — *сущ.* Свеча, светильник, лампа; канделябр.

Сирка (сиркать) سرقه *ис.* Урлау. *Хадимнәрдән берә*ү *бер нәфис вә кыйммәтле җәүһәрне сиркаләб күп акчага сатмыш.* (К. Нас.) — *сущ.* Воровство, кража.

Сирр (сир) سر *ис.* Сер, яшерен эш. *Нинди эш бар соң, аның астында бер сир булмасын.* (М. Гаф.) — *сущ.* Секрет; тайное дело.

Сирра (сиррән) سرا *р.* Яшеренеп, кешегә күренмичә. *Утырмыштым ки бер пивнойда сирра.* (Г. Тук.) — *н.* Секретно, скрытно, тайно.

Сирри سرى *ис.* Серле. *Бу вакыт Зиа хыяли, сирри бер ләззәт эченә чумып китә.* (Г. Ибр.) — *прил.* Секретный, тайный, скрытный.

Сиррият سريت *ис.* Серлелек, яшеренлек. — *сущ.* Скрытность, таинственность.

Сиррән вә җәһрән سرآوجهرآ *гыйб.* Яшерен һәм ачык. — *фр.* Явно и тайно.

Ситаеш ستايش *ф. ис.* Мактау; хуплау; яхшы сыйфат белән сыйфатлау. — *п. сущ.* Хвала, похвала, славословие, одобрение.

Ситтин, ситтун ستين،ستون *сан* Алтмыш. — *ч.* Шестьдесят.

Ситтә, сит ستة *сан* Алты. — *ч.* Шесть.

Ситәм ستم *ф. ис.* Җәбер, золым, көчләү. — *п. сущ.* Тиранство, угнетение, насилие, притеснение.

Ситәмкяр ستمكار *ф. ис.* Җәбер итүче, залим. — *п. сущ.* Угнетатель, притеснитель, тиран.

Сихри* سحرى *с.* Сихырлы. *Сихри, күздән сихри уклар атылсыннар.* (Ш. Баб.) — *прил.* Волшебный, магический.

Сиххи صحى *с.* 1) Сәламәтлеккә бәйле. 2) Сәламәтлек саклау турында булган. — *прил.* 1) Относящийся к здоровью. 2) Санитарный, гигиенический.

Сиххия, сыйххия صحيه *ис.* Сәламәтлек саклау. — *сущ.* Здравоохранение.

Сихыр سحر *ис.* Бозу, күз бәйләү, сихыр. — *сущ.* 1) Очарование. 2) Волшебство, колдовство.

Сихырбаз سحرباز *гф. ис.* Сихырлаучы, сихырчы. — *ар.-п. сущ.* 1) Волшебник, чародей. 2) Колдун.

Сияб ثیاب *ис. к.* Киемнәр. — *сущ. мн.* Одежда.

Сиядәт سیادت *ис.* 1) Хуҗалык, иялек, өстенлек. 2) Аһаклы нәселдән булу, аксөяклелек, олылык. *Нәселеңдә шәрафәт юк, йөзеңдә күркәмлек юк, сиядәтне ни белән таптың, диде.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Господство, главенство, гегемония; 2) Наследственность, благородное происхождение.

Сиякъ سیاق *ис.* 1) (Сүз) унае, сөреше. *Габдулла бине Зәбир шикаять халь сиякында бу назымны әйтте.* (К. Нас.) 2) Контекст. — *сущ.* 1) Ход, течение (рассказа). 2) Контекст.

Сиякъ кәлям سیاق کلام *ст.* Сүз унае, сүз сөреше... *Тәфсиреннән ба ка, бары ниндәен сиякъ кәлямдә зарбы мәсәл кылыныр.* (К. Нас.) — *сс.* Ход рассказа.

Сиреннәби سیرالنبی *ис. дини* Мөхәммәт пәйгамбәрнең холыклары, гадәтләре, тормышы турында язылган китап. — *сущ. рел.* Жизнеописание Мухаммеда.

Сиярәт (сирәт) سیرت *ис.* 1) Көнкүрештә тирә-юньгә мөнәсәбәт үзенчәлеге. 2) Берәүнең гадәт, әхлак һәм мораль яклары. *Карагруһлы татар мулласының кыланышын, сиярәтен күрергә зарыгып торалар иде.* (Ф. Әмир.) — *сущ.* 1) Образ жизни, отношение к окружающему. 2) Чьи-либо нравы, обычаи, чья-либо мораль.

Сияһ سیاه *ф. с.* **1.** Кара (төс). *Нә сәбәбтән килде безгә буйлә бер бәхете сияһ.* (Г. Тук.) **2.** Кара, язу карасы. — *п. прил.* **1.** Черный, черного цвета. **2.** Чернила.

Сиҗгы سجع *ис. кара:* сәҗгы. *Сиҗгылы вә кафияле кәлимәләр белән мөкәлләфләнмә.* (К. Нас.) — *см.* Сәҗгы.

Сиҗен سجن *ис.* Төрмә, зиндан. *Сәзавырдыр уя угланә сиҗен, зиндан.* (К. Гал.) — *сущ.* Тюрьма, темница, место заточения.

Сиҗҗил سجیل *ис.* 1) Яндырылмаган кирпеч. 2) *дини* Җәһәннәм утында яндырылган таш (газап ителергә тиешле кешеләрнең исемнәре шушы ташка язылган имеш). *Әхҗары мин сиҗҗил дә бардыр.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Кирпичи из необожженной глины. 2) *рел.* Камни, обожженные адским огнем, на них якобы написаны имена тех людей, которые должны быть поражены ими.

Сиһ (сеһ) سه *ф. сан* Өч. — *п. ч.* Три.

Сиһшәнбе سهشنبه *ф. ис.* Сишәмбе, атнаның өченче көне, буш көн. — *п. сущ.* Вторник.

Сиһам سهام *ис.* Сәһем-нең *к.* — *сущ. мн.* от сәһем.

Собых صبح *ис.* Иртә, таң шәфәгы. — *сущ.* Утро, рассвет.

Совәр صور Сурәт-нең *к.* — *мн.* от сурәт.

Согубәт صعوبت *ис.* Авырлык, кыенлык, мәшәкать. — *сущ.* Трудность, тяжесть.

Согуд صعود *ис.* Югары менү, ашу. — *сущ.* Восхождение, подъём.

Содаг صداع *ис.* Баш авыруы. — *сущ.* Головная боль.

Содг صدغ *ис.* Чигә. *Йөзенең кыяфәте шуйлә иде ки, ике содгы ике нун* („н" хәрефе) *кебек.* (К. Нас.) — *сущ.* Висок.

Содур صدور *ис.* 1) Садыр-ның *к.* 2) Бер эшнең башланып китүе, дөньяга килүе. *Әхадис рәсүлдән содур иткән факиһәләрдер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) *мн.* от садыр. 2) Начало, возникновение, появление.

Сокүк صكوك *ис.* Сакь-нең *к.* — *сущ. мн.* от сакь.

Солби صلبى *ис.* Үз улы (үги түгел). — *сущ.* Родной сын.

Солбия صلبيه *ис.* Үз кызы (үги түгел). — *сущ.* Родная дочь.

Солбиять صلبيت *ис.* Катылык. — *сущ.* Твердость.

Солеб صلب *ис.* Каты җисем. — *сущ.* Твердое тело.

Солга صلعه *ис.* Башның чәч коелган урыны, пләш. — *сущ.* Лысина, плешь.

Солтан سلطان *ис.* Патша, хөкемдар. — *сущ.* Султан, правитель, государь.

Солтанәт سلطنت *ис.* 1) Патшалык. 2) Мәһабәтлек, олылык, зурлык. *Күрер күзгә мөлласыман солтанәтбез.* (Акм). — *сущ.* 1) Султанат, королевство. 2) Величественность.

Солых* صلح *ис.* Килешү, ризалашу, тынычлык. *Анда солых, монда җәнҗал керер.* (Г. Гаф.) — *сущ.* Мир, примирение, перемирие.

Солыхнамә صلحنامه *гф. ис.* Солых договоры. — *ар.-п. сущ.* Мирный договор.

Солхән صلحا *р.* Килешеп, ярашып, татулык белән. — *н.* Мирно.

Соләха صلحا Салих-нең *к.* — *мн.* от салих.

Сом صم *с.* Саңгырау, чукрак. — *прил.* Глухой.

Соммен вә бөкмен — саңрау һәм телсез. *Яхшырактыр булмакый соммен вә бөкмен.* (Мөхм.) — Глухонемой.

Соммиять صمية *ис.* Саңгыраулык, чукраклык. — *сущ.* Глухота.

Сонгый صنعى *с.* Ясалма, алдап ясалган. *Сонгати әрсез адәм, сонгый шигырьләр башлыгы.* (Ш. Баб.) — *прил.* Искусственный, поддельный, фальшивый.

Сонгыять صنعيت *ис.* Ясалмалык, ясалмалылык. — *сущ.* Искусственность, подделка.

Сонуф صنوف *ис.* Сыйныф-ның *к.* — *сущ. мн.* от сыйныф.

Сорахи صراحى *ис.* Шешә, бутылка. *Сорахи тулса күп, агзын ачалиң.* (Хорәз.) — *сущ.* Бутылка.

Сотух سطوح *ис.* Сатых-ның *к.* — *сущ. мн.* от сатых.

Софраэ صفراء *ис.* 1) Үт сыекчасы. *Софраэ әхлаты әрбәганең берседер, софраэның урыны адәмдә үттер.* (К. Нас.) 2) Сару кайнау. 3) Сары авыруы. — *сущ.* 1) Жёлчь. 2) Изжога. 3) Желтуха.

Софрәт صفرت *ис.* 1) Сарылык, сары төслелек. 2) Сары авыруы. — *сущ.* 1) Желтизна, желтый цвет. 2) *мед.* Желтуха.

Софуф صفوف Саф II-нең *к.* — *мн.* от саф II.

Соффә صفه *ис.* Өйнең түрендә таштан, кирпечтән ясалган сәке. — *сущ.* Каменный выступ, настил в переднем углу комнаты.

Сохбәт صحبة *ис.* 1) Утырышу, берәү белән сөйләшеп утыру. 2) Иптәшлек, юлдашлык. *Нәфес бер гүзәл белән дә сохбәт итүне теләр* (З. Һади). — *сущ.* 1) Сообщество. 2) Общение, дружба.

Соумәга صومعه *ис.* 1) Монастырь. 2) Гыйбадәт бүлмәсе, хөҗрә. *Озак заман үз соумәгасында үзенең микъдарынча миңа мөнәҗәт кыйлыр.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Монастырь. 2) Келья, хижина отшельника.

Соһәраэ صهراء *ис. к.* Өйләнешү буенча булган якыннар (каената, каенана, балдыз, каенсеңел, каене, каенага һ. б.). — *сущ. мн.* Вступившие в родственные отношения по причине брачного союза (тесть, теща, деверь, шурин и т. п.)

Стан ستان *ф.* Урынны (җирне) күрсәтүче кушымча. *Гөлстан* — гөл җире, гөллек. *Дагстан* — тау җире, таулык. *Төркстан* — төркиләр җире, төркиләр яшәгән җир. — *п.* Суффикс, обозначающий место. *Гөлстан* – место, где много цветов, цветник. *Дагстан* — горная местность. *Төркстан* — место, земля, где живут тюрки.

Суари (совари) سوارى *ф. ис.* Җайдак, атлы, атка атланган, атлы гаскәр. — *п. сущ.* Всадник, наездник, верховой.

Сур صور *ис.* Быргы, сигнал. *Синең шигырең безгә сур мәнсур.* (М. Фәй.) — *сущ.* Рог, труба; сигнал.

Сурәт* صورت *ис.* 1) Портрет, рәсем. 2) Күренеш; кыяфәт. 3) Сын, килеш, килбәт. — *сущ.* 1) Картина, снимок, портрет; рисунок. 2) Вид, образ, подобие. 3) Статуя, форма, фигура.

Сурәтән صورةً *р.* Күренешендә, сурәтенә караганда, тышына караганда. — *н.* В форме, в образе, наподобие, по форме.

Суф صوف *ис.* Йон, ябага. — *сущ.* Шерсть, волос.

Суфи* صوفى *ис.* 1) Бик динле, изге булып күренергә тырышучы, яхшы эштә генә булып, начарлыктан тыелган кеше. *Суфи суган сөймәс, кәрсә кабыгын да куймас* (мәкаль). 2) Мистик. — *сущ.* 1) Набожный, благочестивый, воздерживающийся от дурных поступков. 2) Суфи, мистик.

Суфия صوفيه *ис.* Начар эшләрдән сакланган, гыйбадәт белән генә мәшгуль булган хатын. *Мәрьям абыстай суфия хатын иде.* (З. Биг.) — *сущ.* Воздерживающаяся, благочестивая, постоянно молящаяся женщина.

Сухтә سوخته *ф. с.* Янган, көйгән. — *п. прил.* 1) Сожжённый. 2) Обожжённый, пригорелый.

Сыйбиян صبيان Сабый-ның *к.* — *мн.* от сабый.

Сыйбгать صبغة *ис.* 1) Буяу. 2) Төс. 3) Яратылыш. 4) *дини* Мәзһәб. — *сущ.* 1) Краска. 2) Цвет, окраска, оттенок. 3) Происхождение; зарождение. 4) *рел.* Исповедание, направление; секта.

Сыйга صيغه *ис. грам.* 1) Сүз формасы. 2) Фигыль төрләнеше. *Сыйгаи истимрария* — мәгънәсендә эшнең дәвамлылыгы аңлашылган фигыльләр: барарак, киләрәк кебек. — *сущ. грам.* 1) Форма слова. 2) Спряжение.

Сыйдак صداق *ис.* 1) Калым, мәһәр, кияү бүләге. 2) Бирнә, кызның кияүгә биргән бүләге. — *сущ.* 1) Калым, брачный дар, получаемый невестой от жениха. 2) Дар невесты жениху, приданое.

Сыйддикъ صديق *с.* Бик туры сүзле, һәрвакыт чын сүзле. *Аннан соңра ул сыйддикъ сахиб бар.* (К. Гал.) — *прил.* Всегда говорящий правду, правдивейший.

Сыйдык صدق *ис.* 1) Турылык, чынлык, раслык. *Аның сыйдыкы камулардан артык имди.* (К. Гал.) 2) Дөреслек. — *сущ.* 1) Правдивость, честность, искренность. 2) Правда.

Сыйлә صله *ис.* 1) Бәйләнеш, кушылу, кавышу. 2) Туганлык бәйләнеше. *Ата-анаңны рәнҗетмә, рәхимеңә* (карындашыңа) *сыйлә кыйл.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Связь, соединение. 2) Родственная связь.

Сыйләи рәхем (рөхем) صلهٔ رحم *ст.* Туганлык бәйләнеше. *Анларда тәхәммел садыр, сыйләи рәхем вә фәкыйрьләргә мәрхәмәт хәддән зиядәдер.* (Ш. ж.) — *сс.* Узы родства, родственная связь.

Сыймах صماخ *ис. анат.* Колак тишеге. — *сущ. анат.* Слуховой канал.

Сыйн صين *ис.* Кытай. — *сущ.* Китай.

Сыйныф* صنف *ис.* Бүлем, бүлек, класс, төр, төркем. — *сущ.* Род, сорт, класс, вид, категория.

Сыйрат صراط *ис.* 1) Юл. *Ни була тугмак сыйратын кичмәсәм.* (Г. Тук.) 2) *дини* Мөселманнар ышануы буенча җәһәннәм өстенә корылган һәм үтүе бик кыен булган күпер. — *сущ.* 1) Путь, дорога. 2) *рел.* Труднопроходимый мост над адским огнем.

Сыйрфиян صرفاً *р.* Тулысынча, бөтенләе белән. *Болар а сыйрфиян ышану читенрәк булса да, мондый эшләрнең барлыгын бөтенләй инкяр кылып булмый.* (Г. Ибр.) — *н.* Полностью.

Сыйрыф صرف *с.* 1) Таза, саф, катнашсыз. 2) Тулысынча, фәкать, тик. *Вакыты илә сыйрыф тарихи бер мәсьәлә улмак сыйфаты илә „без татармы, дәгелме" мәсьәләсе кузгатылган иде.* (Г. Ибр.) — *прил.* 1) Чистый, без примеси. 2) Полностью; только, лишь.

Сыйфат* صفت *ис.* 1) Сыйфат, билге, үзенчәлек, характер. 2) *грам.* Сүз төркеме — сыйфат. — *сущ.* 1) Качество, свойство, характер, особенность. 2) *грам.* Имя прилагательное.

Сыйфр صفر *ис.* Буш; нуль. — *сущ.* Нуль.

Сыйххәт صحة *ис.* 1) Исәнлек, саулык, сәламәтлек. *Сыйххәт кәсеп иту иде бер морадым.* (М. Гаф.) 2) Дөреслек, турылык. — *сущ.* 1) Здоровье. 2) Истинность, правильность, достоверность, правдивость.

Сыйһер صهر *ис.* Кодалык буенча якынлык, кодалык белән булган якыннар (кияү, кодача, балдыз һ. б.). — *сущ.* 1) Свойство́, сваты. 2) Зять, шурин, деверь.

Сыйһрият صهريت *ис.* Кияүлек, кодалык, каенаталык һәм башка шуның — *сущ.* Родственные отношения, основанные на брачном союзе.

кебек кыз алу, өйләнү буенча булган кардәшлек.

Сыям صيام *кара*: савым. — *см.* Савым.

Сыянәт صيانت *ис.* Саклау, яклау, кул астына алу. *Йөз күркәмлеге белән сыянәт юк, сүз күркәмлеге белән әманәт юк.* (К. Нас.) — *сущ.* Сохранение, охрана, защита.

Сыйят (сыйт) صيت *ис.* Дан, шөһрәт. — *сущ.* Слава, известность.

Сәб سب *ис.* Сүгү, начар сүзләр әйтү. *Анларның һәр сәбләре бер-бер вирер фәхри сәңа.* (Г. Тук.) — *сущ.* Ругань, брань, оскорбление, поношение.

Сәбат ثبات *ис.* 1) Фикердә, эштә нык торучанлык, тотнаклылык. 2) Чыдамлылык, какшамаслылык, ныклык. 3) Үзгәрмәүчелек, даимилек. — *сущ.* 1) Твердость, непоколебимость. 2) Неподвижность, стойкость. 3) Устойчивость, стабильность, неизменность, постоянство.

Сәбакать سبقت *ис.* Беренчелек, беренче урын. — *сущ.* Первенство, первое место.

Сәббабә سبابه *ис.* Имән бармак. — *сущ.* Указательный палец.

Сәббах سباح *ис.* Суда йөзүче. — *сущ.* Пловец.

Сәбгун سبعون *сан* Җитмеш. — *ч.* Семьдесят.

Сәбгъ سبع *ис.* 1) Хайван, ерткыч. 2) Арслан. — *сущ.* 1) Животное, зверь. 2) Лев.

Сәбгыйн سبعين *сан* Җитмеш. *Дыңлады исә сәбгыйн дәюр имди.* (К. Гал.) — *ч.* Семьдесят (косвен. падеж).

Сәбгә سبع *сан* Җиде. — *ч.* Семь.

Сәбгы сәмәват سبع سموات *гыйб.* Җиде кат күк. *Дулу сәбгы сәмават һәп сәнең атәшле әхзаның.* (Г. Тук.) — *фр.* Седьмое небо.

Сәбгый سبعى *с.* Ерткычлык(ка караган). *Нәфес сәбгыйдер. Ерткыч хайван нәфесле кеше, дип тәгъбир мөмкин.* (К. Нас.) — *прил.* Звериный, зверский.

Сәбекъ سبق *ис.* Узу, алга үтү. — *сущ.* Опережение.

Сәбз سبز *ф. с.* Яшел; яшь. — *п. прил.* Зелёный; свежий.

Сәбзә سبزه *ф. ис.* Яшел үлән, яшелчә; йөземнең бер төре. — *п. сущ.* Зелёная трава, зелень; один из видов изюма.

Сәбзәват سبزوات *ф. ис.* Яшелләкләр, яшелчәләр. — *п. сущ.* Овощи.

Сәбил سبیل *ис.* Юл, олы юл. *Парау иленә бардым мән елап-сыктап сәбилләрдә.* (Г. Канд.) — *сущ.* Путь, дорога.

Сәбилгяһ سبیل گاه *ф. ст.* Йөри торган урын. *Бар ирде шаһның бер сәбилгяһы* (Сайяди). — *п. сс.* Место прогулки.

Сәбәб* سبب *ис.* Сылтау, сәбәп. — *сущ.* Причина, повод, мотив.

Сәбәбият سببیت *ис.* Сылтаулылык, сәбәплелек. — *сущ.* Причинность.

Сәбәкъ سبق *ис.* Йөгерү ярышында бирелә торган приз. — *сущ.* Приз (в состязании в беге).

Сәбәт I سبت *ис.* Шимбә көн. — *сущ.* Суббота.

Сәбәт II ثبت *ис.* Беркетү; язып беркетү. — *сущ.* Упрочение, фиксирование (мысли в письме).

Сәбү سبو *ф. ис.* Су савыты, чүлмәк, җам... *Биргәнең бер болганык су, салганың ватык сәбү!* (Дәрд.) — *п. сущ.* Кувшин, горшок.

Сәваб ثواب *ис.* 1) Савап, әҗер (яхшы эш өчен бирелгән бүләк). 2) Яхшы (изге) эш. *Хәлаль кәсепне билгәкес сәвабдан хисап идәр.* (М. Ак.) — *сущ.* 1) Вознаграждение, награда. 2) Доброе дело.

Сәвабикъ سوابق *ис.* 1) Сабика-нең *к.* 2) *грам.* Префикс. — *сущ.* 1) *мн.* от сабика. 2) *грам.* Префикс, приставка.

Сәвагыйк صواعق Сагыйка-нын *к.* — *мн.* от сагыйка.

Сәвад سواد *ис.* 1) Каралык, кара төслелек. 2) Укый-яза белү. — *сущ.* 1) Чернота, черновик. 2) Грамотность, уменье писать.

Сәваделгайн سوادالعین *гыйб.* Күз карасы, күз бәбәге. — *фр.* Зрачок.

Сәвахил سواحل Сахил-нең *к.* — *мн.* от сахил.

Сәвеб ثوب *ис.* Кием. — *сущ.* Одежда.

Сәвекъ سوق *м. I.* Алга этәрү, куу, сөрү, юнәлтү. *Без өсараи, көсәлаи дә сәвекъ ит һиммәтә.* (Г. Тук.) — *м. I.* Направление, подталкивание.

Сәвер ثور *ис.* 1) Апрель ае. 2) Үгез. — *сущ.* 1) Апрель. 2) Бык.

Сәви سوی *с.* 1) Төз, туры. 2) Дөрес. — *прил.* 1) Ровный, прямой. 2) Правильный.

Сәвикъ سويق *ис.* Талкан. *Сәвикъ он белән судан корылмыш бер тәгамдер, бәдәви гарәпләрнең вә татарларның юл азыгыдыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Толокно.

Сәвия سويه *ис.* Тигезлек, турылык. — *сущ.* Равенство.

Сәвияи гыйльмия سويهٔ علميه *гыйб.* Белемдә тигезлек, белем дәрәҗәсе. — *фр.* Степень знания.

Сәвияи фикрия سويهٔ فكريه *гыйб.* Фикер (уй йөртү) дәрәҗәсе. — *фр.* Степень суждения.

Сәвиян سويًا *р.* 1) Тигезлек белән. 2) Өзлексез. — *н.* 1) Ровно. 2) Беспрерывно.

Сәг سگ *ф. ис. кара:* сәк. — *п. сущ. см.* Сәк.

Сәгадәт سعادت *ис.* Бәхет, рәхәтлек, рәхәт яшәү, уңыш. *Сәгадәттән исәпләнде үлеп ятмак.* (М. Гаф.) — *сущ.* Счастье, благополучие, преуспеяние, успех.

Сәгадәте әбәдия سعادت ابديه *гыйб.* Мәңгелек бәхет. — *фр.* Вечное счастье.

Сәгадәтмәнд سعادتمند *гф. с.* Бәхетле, сәгадәтле. — *ар.-п. прил.* Счастливый, удачливый.

Сәгат ساعات *ис.* Сәгать-нең *к.* — *сущ. мн.* от сәгать.

Сәгать* ساعت *ис.* 1) Сәгать. 2) Вакыт. — *сущ.* 1) Час, часы. 2) Время.

Сәгыд سعد *ис.* Бәхетлелек. — *сущ.* Счастье, успех, удача.

Сәгъләб ثعلب *ис.* Төлке. — *сущ.* Лиса.

Сәгыб صعب *с.* Авыр, кыен, мәшәкатьле. — *прил.* Тяжелый, трудный; хлопотливый.

Сәгый سعى *м. I.* 1) Тырышу, тырышлык. 2) Бирелеп эш артыннан йөрү. *Сәгыең бушка китмәсен.* (К. Нас.) — *м. I.* 1) Стремление, старание. 2) Хлопоты.

Сәгыйд سعيد *с.* Бәхетле, уңышлы; рәхәт. *Кем ул андый, сәгыйд иткән мине һәм урнымы, белмим.* (С. Рәми.) — *прил.* Счастливый, удачный; благополучный.

Сәгыйр سعير *ис. дини* 1) Газап уты. 2) Җәһәннәм. — *сущ. рел.* 1) Адский огонь. 2) Ад.

Сәдад سداد *ис.* Турылык, инсаф, дөреслек, туры эш. — *сущ.* Правильность, здравость, здравый смысл.

Сәдакать صداقت *ис.* Турылык; дуслык, туры сүзлелек. *Сәдакать юк имеш бездә, булмаса, ялганымыз бардыр.* (Г. Тук.) — *сущ.* Прямота; дружба, правдивость.

Сәдд, сәд سد *ис.* 1) Киртә, койма. 2) Буа, бикләү. *Корылыр юлыңа һәртөрле сәдләр.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Заграждение, плотина. 2) Преграда, барьер.

Сәдъ صد *ф. сан* Йөз (100). — *п. ч.* Сто.

Сәдъ һәзаран صدهزاران *ф. ст.* Йөз меңнәр. — *п. сс.* Сотни тысяч.

Сәди ثدی *ис.* 1) Хатын-кыз күкрәге. 2) Имчәк. 3) Хатын-кызның сөт бизе. — *сущ.* 1) Грудь (женская). 2) Сосок. 3) Молочная железа.

Сәдид سدید *с.* 1) Туры, дөрес, хак. 2) Лаеклы. — *прил.* 1) Правильный, здравый, благоразумный. 2) Достойный.

Сәдиян, седиян ثدیان *ис.* Сәдинең икелек саны. — *дв. ч.* от сәди.

Сәдыйк صدیق *ис.* Чын дус, иң турылыклы. — *сущ.* Лучший друг; правдивейший.

Сәдәд صدد *ис.* Ният, теләк, максат, арзу. *Гүя бән сезләрне кудырту сәдәдендә йөрдем.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Желание, цель, намерение.

Сәдәмә صدمه *ис.* 1) Бәрелү, сугылу. 2) Аңсыздан килгән афәт. — *сущ.* 1) Удар, сотрясение; столкновение, стычка. 2) Внезапное бедствие.

Сәдәф صدف *ис.* Сәдәп, чын сәдәп, энҗе кабыгы. — *сущ.* Раковина; перламутр.

Сәед (сәйид) سید *ис.* 1) Патша, хөкемдар. 2) Ия, зур нәселле, аксөяк. *Сәед бине Әнәс: „Сез сәед, мин Әнәс улы“,— диде.* (К. Нас.) 3) Мөхәммәт пәйгамбәр нәселеннән булган кеше. — *сущ.* 1) Государь, господин. 2) Хозяин; аристократ. 3) Сейид (ведущий свое происхождение от Мухаммеда).

Сәел, сил سیل *ис.* Каты яңгыр ташкыны. — *сущ.* Поток, ручей.

Сәер سیر *ис.* 1) Йөрү, гизеп йөрү, китү. 2) Кыланыш. 3) Ерактан, бер читтән карап тору. *Табигатьнең матур күренешләрен сәер вә тамаша итәргә мөмкин була иде.* (Ф. Әмир.) — *сущ.* 1) Движение, хождение, ход. 2) Поведение, образ действий. 3) Наблюдение издалека.

Сәеф سیف *ис.* Кылыч. *Мостафа Сәефелмөлек, сәефең — белек, юк һич хафа.* (Ш. Баб.) — *сущ.* Сабля, шашка.

Сәза سزا *ф. с.* Килешле, яраклы, урынлы, туры килеп тора торган. *Каршыларга иң сәза чак, иң матур чак җәйге таң.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Подобающий, подходящий, достойный.

Сэзавар سزاوار *ф. ис.* Ярау, туры килү, урынлы (лаеклы, тиешле) булу. *Сэзавардыр ул үгланә сиҗен, зиндан.* (К. Гал.) — *п. сущ.* 1) Достойный, заслуживающий (наказания, награды). 2) Приличествующий, подобающий.

Сэйеат سيئات *ис.* Сэйеә-нең *к.* *Бу ялганчылыгы дәхи сэйеат дәфтәренә язылыр.* (К. Нас.) — *сущ. мн.* от сэйеә.

Сэйеә سيئه *ис.* Начарлык, явызлык, бозыклык. *Әхлак сэйеә иясенә изге холыкларыңны күрсәтмәк белән мәслихәт кыйл.* (К. Нас.) — *сущ.* Плохой поступок; распущенность, разврат.

Сэйиб ثيب *ис.* Тол хатын. — *сущ.* Вдова.

Сэйибә ثيبه *кара:* сэйиб. *Ихтимал ки ул хатын үзе сэйибә булмак белән гайрәткә килеп гүзәл җавап бирмештер.* (К. Нас.) — *см.* Сэйиб.

Сэйран سيران *м. I.* 1) Күңел ачып йөрү; гизеп, тамаша итеп йөрү. *Голумең бакчасында дулашалым* (йөрик), *идәлем сэйран.* (Г. Тук.) 2) Пикник. — *м. I.* 1) Увеселительная прогулка; прогуливание. 2) Пикник.

Сэйрангяһ سيرانگاه *гф. ис.* Күңел ачу урыны. *Сэйрангяһ җирләргә чыгып йөри торган булмасын,— дип яучыга тапшырды.* (К. Нас.) — *ар.-п. сущ.* Место развлечений.

Сэйхун سيحون *ис.* Сыр-Дарья елгасының борынгы исеме. — *сущ.* Старое название реки Сыр-Дарья.

Сэйял سيال *ис.* 1) Агучы, ага торган, сыек. 2) Сыекча. — *сущ.* 1) Жидкий, текучий. 2) Жидкость.

Сэйяр* سيار *сф.* 1) Йөрүче, гизүче, хәрәкәт итүче. 2) Күчмә. — *пр. д.* 1) Постоянно двигающийся. 2) Передвижной.

Сэйярат سيرات *ис.* Сэйярә-нең *к.* — *сущ. мн.* от сэйярә.

Сэйярә سياره *ис.* 1) Планета. 2) Йөрүче, хәрәкәт итүче. — *сущ.* 1) Планета. 2) Двигающаяся.

Сэйях سياح *сф.* Турист, дөнья гизүче, сәяхәтче, илгизәр. — *пр. д.* Турист, путешественник.

Сәк سك *ф. ис.* Эт. — *п. сущ.* Собака.

Сәкакин سكاكين Сиккин-ның *к.* — *мн.* от сиккин.

Сәкам, сәкым سقام، سقم *ис.* 1) Авыру, чир, хәстәлек. 2) Хата, ялгыш. — *сущ.* 1) Болезнь, нездоровье; боль. 2) Ошибка.

Сәкамә سقامه *ис.* Авыру, кәефсезлек, хәлсезлек. — *сущ.* Болезнь, недомогание, слабость, худоба.

Сәкарь سقر *ис. дини* Тәмуг исеме. *Ялкының бар, яндырыйм дип уйлаганда, туңдырсаң да, үз кулыңда сәкарең бар.* (Ш. Баб.)

сущ. рел. Ад, преисподняя.

Сәкат سقط *ис.* 1. Бозык, эшкә яраксыз. 2. Китап һәм хисаптагы хата.

сущ. 1. Дефективный, негодный, недостаточный. 2. 1) Брак. 2) Ошибка в тексте, в счете.

Сәкинә سكينه *ис.* Күңел тынычлыгы, тыну. *Сәкинә вә тәфәккер белән сәламәтлек табылыр.* (К. Нас.)

сущ. Спокойствие, тишина.

Сәкран سكران *ис.* Исерек кеше, исергән. *Хәмере гафләттән башым сәкран икәндер белмәдем.* (Һ. Сал.)

сущ. Пьяный.

Сәктә سكته *ис.* Тукталыш, киселеш (пауза).

сущ. Молчание, пауза.

Сәкъка سقا *ис.* Су ташучы, су сатучы, сугаручы.

сущ. Водонос, продавец воды.

Сәкый سقى *ис.* Эчерү, сугару, кою.

сущ. Орошение, поливка.

Сәкыйль ثقيل *с.* 1) Авыр, салмак. 2) Кыен.

прил. 1) Тяжелый, увесистый. 2) Обременительный.

Сәкыйм سقيم *с.* Авыру, бозык, начар. *Берәү моң ишетеп күңеле кузгалмаса, ул кешенең я хиссе юкдыр, я нәфсе сәкыймдер.* (К. Нас.)

прил. Больной, нездоровый, слабый; худой.

Сәкыф سقف *ис.* 1) Өй түшәме. *Сәкыфы кызыл алтыннан улсын имди.* (К. Гал.) 2) Күк, күк йөзе.

сущ. 1) Потолок. 2) Небо, небосвод.

Сәкыфелхәлкый سقف الحلق *гыйб.* Аңкау.

фр. Нёбо.

Сәкәнат سكنات *ис. к.* Тик тору, хәрәкәтләнмәү. *Хәрәкәт вә сәкәнатын тәфтиш кылып, гафил булмаска кирәк, диде.* (Г. Фәез.)

сущ. мн. Покой, спокойствие, неподвижность.

Сәкәнә سكنه Сакин-ның *к.* *Мәзкүр кыйтганың сәкәнәсе һөләнүс исеме белән аталды.* (Х. Чис.)

мн. от сакин.

Сәкәрат سكرات *ис. к.* Исереклек.

сущ. мн. Состояние опьянения.

Сәкәрателмәвет — үлем исереклеге.

Состояние смертельного опьянения.

Сәл (селл) سل *ис.* Туберкулёз авыруы. *Бу үләнне сәл зәхмәтенә һәм истигъмаль кылалар.* (К. Нас.) — *сущ.* Туберкулёз.

Сәлби سلبى *с.* Кире, инкарь ителгән. — *прил.* Отрицательный.

Сәлеб سلب *ис.* 1) Талау, талап алу. 2) Юк итү, инкарь итү. *Кешенең хатасыны мәгъзур тотмаган кешедән кадер сәлеб кылыныр.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Грабёж. 2) Отрицание; ликвидация.

Сәлика سليقه *ис.* Әдәби зәвыкъ, матурны аңлый белү сәләте. *Һәр лисанның табигый дия тәгъбир иделенергә тиешле кагыйдәләре улыр. Бу исә сәлика илә беленер.* (Ш. ж.) — *сущ.* Вкус (как чувство изящного).

Сәлим سليم *с.* 1) Сәламәт, исән-сау. 2) Туры, төзек; чын, саф. — *прил.* 1) Здоровый, нормальный, целый, невредимый. 2) Настоящий, здравый; неподдельный;

Сәлис سليس *с.* Ачык, җиңел аңлаешлы, сәнгатьле. *Тәрҗемә кыска улдыгы илә ачык вә чыгышлы, гыйбрәтле сәлис вә әсәрле.* (Р. Фәх.) — *прил.* Ясный, понятный, выразительный.

Сәллә سله *ф. ис.* Чалма. — *п. сущ.* Чалма, тюрбан.

Сәлсәбил سلسبيل *ис.* 1) Бик тәмле су. 2) *миф.* Җәннәттә суы бик тәмле бер чишмә. *Сәлсәбил бел инде шул, фирдәүси багыннан чыга.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Очень вкусная вода; нектар. 2) *миф.* Сальсабиль (название источника в раю).

Сәлялә سلاله *ис. кара:* сөлялә. — *см.* Сөлялә.

Сәлям* سلام *ис.* 1) Исәнлек, иминлек, бәлаләрдән исән булу. 2) Исәнләшү, сәлам. — *сущ.* 1) Безопасность, благополучие. 2) Приветствие, привет.

Сәлямнамә سلامنامه *гф. ис.* Сәлам хаты. — *ар.-п. сущ.* Приветственное письмо.

Сәлямәт سلامت *ис.* 1) Сәламәт, аманлык, куркынычсызлык, иминлек. 2) Исәнлек, саулык. — *сущ.* 1) Безопасность, целость, благополучие. 2) Здравость.

Сәлясил سلاسل Силсилә-нең *к.* — *мн.* от силсилә.

Сәлясин, сәлясун ثلاثين، ثلاثون *сан* Утыз. — *ч.* Тридцать.

Сәлясә ثلاثه *сан* Өч. — *ч.* Три.

Сәлясәт سلاست *ис.* Сүзгә осталык, сөйләүдә тоткарсызлык һәм ягымлылык. — *сущ.* Плавность речи; красноречие.

Сәлятыйн سلاطين Солтан-ның *к.* — *мн.* от солтан.

Сэлях صلاح *ис.* 1) Төзеклек, яхшылык. 2) Намуслылык, турылык. 3) Яраклылык, яраклы булу. *Сэлях вэ кэмал иясе булган адэмнэргэ рэгъбэт итмэенчэ акчасын һава вэ һэвэскэ сарыф итэдер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Благо, добро. 2) Благочестие, праведность. 3) Пригодность (к чему-либо).

Сэляхиять صلاحيت *ис.* Сэлэт, осталык. — *сущ.* Способность, мастерство.

Сэлэм سلم *ис.* Килэчэктэ бирелэчэк малга алдан акча биреп куюю төсендэге сэүдэ. — *сущ.* Торговля в кредит; торговля под залог.

Сэлэф سلف *ис.* Борынгы (үткэн замандагы) кеше. *Фэлян сэлэф фэлян иткэн, фэлян бул дип, җаһил мулла эмер биреп торган чакта.* (Г. Тук.) — *сущ.* Предки, предшественники.

Сэлэфе салихин — үткэн замандагы изге кешелэр. — Святые предки.

Сэлҗ ثلج *ис.* Кар. — *сущ.* Снег.

Сэма سما *ис.* Күк, күк йөзе. *Аптырау алды шаятыйн мэхшэрен, бар да юнэлткэн сэмага башларын.* (Ш. Баб.) — *сущ.* Небо.

Сэмават سموات Сэма-нең *к.* — *мн.* от сэма.

Сэмави سماوى *с.* Күкнеке, күк(кэ караган). *Сэмави сүз халык аңлармы икэн соң.* (Г. Тук.) — *прил.* Небесный.

Сэмаг سماع *ис.* Ишетү, тыңлау. — *сущ.* Слушание; слух.

Сэмагань سماعاً *р.* Ишетеп, ишетү буенча. — *н.* На слух, понаслышке.

Сэмагый سماعى *с.* Ишетү буенча булган. — *прил.* 1) Слуховой. 2) Разговорный.

Сэмаи سمائى *кара:* сэмави. — *см.* Сэмави.

Сэман, сэмания ثمان،ثمانيه *сан* Сигез. — *ч.* Восемь.

Сэманин, сэманүн ثمانون ، ثمانين *сан* Сиксэн. — *ч.* Восемьдесят.

Сэманэт سمانت *ис.* Симезлек. — *сущ.* Тучность, полнота, жирность.

Сэмахэт سماحت *кара:* сэхавэт. — *см.* Сэхавэт.

Сэмган سمعاً 1) *кара:* сэмагань. 2) Тыңлап, буйсынып. — 1) *см.* Сэмагань. 2) Слушаясь, повинуясь.

Сэмган вэ таган سمعاً و طاعاً *гыйб.* Баш өсте, лэббэйкэ. *Патшалыкка ка-* — *фр.* Слушаюсь и повинуюсь.

бул итегез, аңа каршылык итмәгез дигәч, һәммәсе бердән сәмган вә таган, диделәр. (К. Нас.)

Сәмгъ سمع *ис.* Ишетү, тыңлау. — *сущ.* Слух, подслушивание.

Сәмигъ سميع *с.* 1) Ишетүче, ишетү куәтенә ия булган. 2) Тыңлаучы. *Берең укы, берең улың сәмига.* (Г. Тук.) — *прил.* 1) Слушающий. 2) Слушатель.

Сәмин I سمين *с.* Симез, майлы, көр. *Бер юаш гыйфриткә атланган ләгыйнь, Гыйфрите айяй юан, айяй сәмин.* (Ш. Баб.) — *прил.* Жирный, тучный.

Сәмин II ثمين *с.* Кыйммәтле, бәяле. — *прил.* Драгоценный, дорогой.

Сәминә سمينه *ис.* Сәмин I-нең *мнс.* — *жен.* от сәмин I.

Сәмир ثمير *с.* Җимеш бирүче, җимеш бирә торган. — *прил.* Приносящий плоды, плодородный.

Сәм سم *ис.* Агу, зәһәр. — *сущ.* Яд, отрава.

Сәмыг صمغ *ис.* Агач чәере, сәмих. — *сущ.* Камедь, гумми, клей (выделяемый деревом.)

Сәмәк سمك *ис.* Балык. — *сущ.* Рыба.

Сәмән I ثمن *ис.* 1) Акча. *Җарияне вә сәмәнне сиңа һиба кылдым, диде.* (К. Нас.) 2) Бәя, хак. — *сущ.* 1) Деньги. 2) Цена, стоимость.

Сәмән II سمن *ф. ис.* Ясмин чәчәге. — *п. сущ.* Жасмин.

Сәмәрә ثمره *ис.* 1) Җимеш. 2) Нәтиҗә. *Һәр кеше өчен ниятенең сәмәрәсе хасилдер...* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Плод, фрукт. 2) Результат.

Сәмүд ثمود *ис.* Борынгы бер халык исеме. — *сущ.* Самуд (название одного из народов, якобы истребленного аллахом за беззакония).

Сәмүм سموم *ис.* Эссе вакытларда чүлдә исә торган җил. — *сущ.* Самум (горячий ветер).

Сәна ثنا *ис.* Мактау, мактап әйтелгән сүз. *Булмаса сайраулары мәдхе сәнасында моның.* (Г. Тук.) — *сущ.* Хвала, восхваление.

Сәнабил سنابل Сөнбел-нең *к.* — *мн.* от сөнбел (колос).

Сәнагый (сыйнагый) صناعى *с.* 1) Ясалма. 2) Кул белән эшләнгән, һөнәр(гә бәйләнешле). 3) Индустриаль. — *прил.* 1) Искусственный. 2) Ручной, ремесленный. 3) Промышленный, индустриальный.

Сэнаигъ صنائع *кара:* санагать. — *см.* Санагать.

Сэнаигы бэдига صنائع بديعه *ст.* Сөйләмнең тышкы төзелеш һәм мәгънә ягыннан матурлыгы. *Сөальдә тәләттыф ягъни кешедән хаҗәтеңне сорый белеп сорамак — сәнаигы бәдигадандыр.* (К. Нас.) — *сс.* Красноречие.

Сэнаигы нэфисэ صنائع نفيسه *ст. кара:* санаигы нәфисә. — *сс. см.* Санаигы нәфисә.

Сэнга صنعا *ис.* Йәмәннең башкаласы. *Җиддәсен һәм Мәккәсен, Сәнгасыны.* (Г. Тук.) — *сущ.* Сана (столица Йемена).

Сэнгать* صنعت *ис. кара:* сангать. *Һөнәрләр күп җиһанда, син дә моннан башка сәнгать тап.* (Г. Тук.) — *сущ. см.* Сангать.

Сэнге хара سنك خارا *ф. ис.* Гранит, кремень. *Аның халигә егълар сәнге хара* (Сайяди). — *п. сущ.* Кремень, гранит.

Сэнгы صنع *ис.* Ясау, иҗат итү. *Халикъ сәнгы, Йосыф күркен даңлашдылар.* (К. Гал.) — *сущ.* Изготовление, творение; выделка.

Сэнига صنيعه *с.* 1) Ясалган, иҗат ителгән әйбер. 2) Хәрәкәт, эшләгән эш. — *прил.* 1) Сделанный, изготовленный. 2) Действие, поступок.

Сэнк سنك *ф. ис.* 1) Таш. 2) Авырлык. — *п. сущ.* 1) Камень. 2) Тяжесть.

Сэнкдил سنكدل *ф. с.* Таш йөрәкле, таш күңелле, каты күңелле. — *п. прил.* Ожесточённый, жестокосердный, бессердечный.

Сэнкин سنكين *ф. с.* Таштан гыйбарәт, таштан ясалган. — *п. прил.* Каменный, сделанный из камня.

Сэнкистан سنكستان *ф. ис.* Ташлык, кыялык. — *п. сущ.* Каменистое, скалистое место.

Сэнэ سنه *ис.* Ел. *Бу сәнә ачлык еланы чын халык бәгърен ашый. Кит, китап! Сабыр ит, дип әйтмә, ул халык көчен ашый.* (Г. Тук). — *сущ.* Год.

Сэнэви سنوى *с.* Еллык, бер еллык. — *прил.* Годовой, годичный, годовалый.

Сэнэд سند *ис.* 1) Ышандыргыч дәлил. 2) Документ. — *сущ.* 1) Убедительный довод; аргумент. 2) Документ.

Сэнэи камэрия سنهٔ قمريه *гыйб.* Ай яңаруы буенча хисапланган ел. — *фр.* Лунный год (лунный календарь).

Сәнәи миладия سنهٔ میلادیه *гыйб.* Христиан ел исәбе (Гайсә туган дип йөртелгән вакыттан башлап санала торган ел хисабы). — *фр.* Христианское летоисчисление.

Сәнәи шәмсия سنهٔ شمسیه *гыйб.* Җирнең кояш тирәсендә әйләнеп чыгуы буенча хисапланган ел. — *фр.* Солнечный год.

Сәнәи һиҗрия سنهٔ هجریه *гыйб.* Мөселманнарда ел исәбе (Мөхәммәтнең Мәккәдән Мәдинә шәһәренә күчкән вакыттан башлап санала). — *фр.* Мусульманское летоисчисление (мусульманский календарь Хиджра).

Сәнҗак سنجاق *ис.* Байрак, әләм. *Гаскәр алдында туг вә сәнҗак.* (К. Нас.) — *сущ.* Знамя, флаг.

Сәр سر *ф. ис.* 1) Баш. 2) Башлык (кеше). — *п. сущ.* 1) Голова. 2) Глава, главарь.

Сәра ثری *ис.* Туфрак, җир; бер бөртек туфрак. *Санки бән тәхтес сөррая-да бер сәраемниләем.* (Г. Тук.) — *сущ.* Почва, земля.

Сәраб سراب *ф. ис.* Рәшә. *Ул кемсәнә сахрадагы сәгабтан вә тәммуздәге болыттан ялганчырак димәктер.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Мираж.

Сәравил سراویل *ис. к.* Чалбар, ыштан. — *сущ. мн.* Шаровары, штаны.

Сәраир سرائر *ис. к.* 1) Яшерен уй. 2) Серләр, билгеле булмаган нәрсәләр. *Бер мөхтәрәм зат бардыр ки, голүме сәраиргә маликтер, ягъни яшерен гыйлемнәрне белгүчедер.* (К. Нас.) — *сущ. мн.* 1) Сокровенная мысль. 2) Таинства,

Сәрапа سراپا *ф. ис.* 1) Баштанаяк, бөтенләй. *...вә дөнья җәһәтеннән сәрапа изгерәк булган нәрсәләргә иршадтан гыйбарәттер.* (К. Нас.) 2) Кадер (хөрмәт) киеме. — *п. сущ.* 1) С ног до головы, полностью. 2) Почётная одежда.

Сәрасимә سراسیمه *ф. ис.* Башы әйләнгән, хәйран (аптырашта) калган, шашкан. — *п. сущ.* Смущённый, поражённый, изумлённый.

Сәрасәр سراسر *ф. р.* Баштан башка, баштан ахырга кадәр. — *п. н.* С начала до конца из конца в конец.

Сәрахәт صراحت *ис.* 1) Ачыклык, турыдан-турылык. 2) Ачыктан-ачык сөйләү. *Җилкуарлар... итарәт һәм сәрахәт үзәрендә дә әзиять бирделәр.* (Р. Фәх.) — *сущ.* 1) Ясность, явность. 2) Откровенность.

Сәрахәтән صراحةً *р.* Ачыктан-ачык, аермачык булу белән, анык, шөбһәсезлек белән. *„Заманның шәрреннән сакласын" кебек догалар сәрахәтән гайбәттән яманрактыр.* (К. Нас.) — *н.* Откровенно, открыто, явно, ясно.

Сәрбаз سرباز *ф. с.* 1. Гаскәри, солдат. 2. Батыр, куркусыз, кыю. — *п. прил.* 1. Солдат, рядовой. 2. Храбрый, мужественный, отважный.

Сәрбәст سربست *ф. с.* 1) Ирекле, ихтыярлы, азат. 2) Читен хәлгә төшкән. *Һәм алып сәрбәст нәфесләрне дә тайран итмәле.* (Г. Тук.) — *п. прил.* 1) Свободный, вольный. 2) Затруднительный, неясный.

Сәрбәсәр سربسر *ф. р.* 1) Баштан башка. 2) Бөтенләй. — *п. н.* 1) Из конца в конец, от края до края. 2) Всецело, совсем, окончательно.

Сәрбәжд سربجد *ф. с.* Ирекле, бәйсез. — *п. прил.* Свободный, независимый.

Сәрве, сәрви سرو،سروى *ис.* 1. Кипарис. 2. Төз, зифа буйлы. — *сущ.* 1. Кипарис. 2. Стройный, прямой.

Сәрвәр سرور *ф. ис.* Халык башлыгы, халыкның дәрәҗәле кешесе. *Андин соңра дин сәрвәре иранләрә.* (К. Гал.) — *п. сущ.* Глава, руководитель, выдающаяся личность.

Сәрвәт ثروت *ис.* Байлык, мал, хәзинә, муллык. *Жир-судан болай аз файдалануларына табигый сәрвәтнең артык күплеге сәбәп булган.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Богатство, изобилие.

Сәргаскәр سرعسكر *гф. ис.* Гаскәр башлыгы. — *ар.-п. сущ.* Главнокомандующий.

Сәргезәшт سرگذشت *ф. ис.* 1) Баштан үткән хәл, вакыйгалар, маҗаралар. 2) Тәрҗемәи хәл. — *п. сущ.* 1) События, приключения. 2) Биография.

Сәргәрдан سرگردان *ф. ис.* Аптыраган, башы әйләнгән. *Алтын сарай эчендә зар сәргәрдан йөримен.* (Ә. Ү. К.) — *п. сущ.* Расстроенный, растерянный.

Сәрд I سرد *ф. ис.* Суык, салкын. — *п. прил.* Холодный, студеный.

Сәрд II سرد *ис.* Сүзне бәйләнешле итеп төзү; килешле, йомшак һәм тыңлаучыны үзенә тарта торган итеп сөйләү. — *сущ.* Логическое построение речи; умение увлекательно рассказывать.

Сәрдар سردار *ф. ис.* Башлык, гаскәр башлыгы, командир, башта торучы. — *п. прил.* Главнокомандующий, военачальник, командир, полководец.

Сәриган سريعاً *р.* Тизлек белән. *Башым һавага күтәреп сәриган мәхбүбәм та. афына очар идем.* (Н. Нас.) — *н.* Быстро, скоро.

Сәригъ سريع *с.* Ашыгыч, тиз. *Икъбальнең хәрәкәте бәтыйэ, идбарның хәрәкәте сәригъдыр.* (К. Нас.) — *прил.* Быстрый, скорый, поспешный.

Сәригыззәваль سريع الزوال *гыйб.* Ахыры (бетүе) тиз. *Дөньяны сәригыззәваль күрдем.* (З. Биһ.) — *фр.* Быстро кончающийся, исчезающий.

Сәригылфәһем سريع الفهم *гыйб.* Тиз аңлап алучы, тиз төшенүче, зирәк. — *фр.* Быстро понимающий, быстро схватывающий (мысль).

Сәрир سرير *ис.* 1) Тәхет. 2) Кровать, сәке. — *сущ.* 1) Престол. 2) Кровать, лежанка.

Сәркяр سركار *ф. ис.* 1) Эш башындагы кеше, мөдир. 2) Әфәнде. — *п. сущ.* 1) Смотритель, начальник. 2) Господин.

Сәркәтиб سركاتب *гф. ис.* Секретарь. — *ар.-п. сущ.* Секретарь.

Сәркәрдә سركرده *ф. ис.* Бер халыкның баш кешесе, атаман, командир, офицер. *Жен вә гыйфритләргә Шәмхаилне хаким иттем, җөмлә сәркәрдәләр кабул итсеннәр.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Атаман, главарь, вожак, командир, офицер.

Сәркәш سركش *ф. ис.* Карышучы, баш тартучы, буйсынмаучы. *Сүземне тотмасаң, сәркәшлегеңне аңа хәбәр итәрмен.* (Г. Фәез.) — *п. прил.* 1) Непокорный, непослушный. 2) Вызывающий, заносчивый.

Сәрләүхә سرلوحه *гф. ис.* 1) Мәкалә (шигырь) исеме. *Бер шагыйрь күрсәтте шатлык ләүхәне, шигыре аның „нәүхәсез" сәрләүхәле.* (Ш. Баб.) 2) Эпиграф. — *ар.-п. сущ.* 1) Заголовок, заглавие. 2) Эпиграф.

Сәрмая سرمايه *ф. ис.* 1) Төп капитал, төп сума; акча. 2) Бәя. *Бер угъри күлмәк угырлап, угылын базарга сатарга җибәрде, угылы күлмәкне угырлатып кайтты, атасы кыйммәт саттыңмы дигәч, сәрмаясенә саттым диде.* (Н. Нас.) — *п. сущ.* 1) Капитал, основная сумма; деньги. 2) Цена.

Сәрмаядар سرمايه دار *ф. ис.* Сумалы кеше, акчалы кеше, капиталист. — *п. сущ.* Богач, капиталист.

Сәрмәд سرمد *ис.* Озакка сузылган; һәрвакыт (мәңге) дәвамлы, бетмәс, бетми торган. — *сущ.* 1) Вечность, бесконечность. 2) Вечный, бесконечный.

Сәрмәди سرمدی *с.* Мәңгелек, бетми торган, үлмәс. — *прил.* Вечный, бессмертный, бесконечный.

Сәрмәст سرمست *ф. ис.* Бик исерек, исерек баш. — *п. сущ.* Опьянённый, пьяный, хмельной.

Сәрнамә سرنامه *ф. ис.* 1) Язу башы, язуның башына куелган сүз. 2) Адрес. — *п. сущ.* 1) Заголовок, заглавие. 2) Адрес.

•**Сәрпа** سرپا *кара:* сәрапа. — *см.* Сәрапа.

Сәрраҗ سراج *ис.* 1) Ияр һәм ат сбруйлары ясаучы. 2) Ефәк белән бизәп сәхтияннан төрле нәрсәләр ясаучы. *Бу китаплар арасында, юан тиреләр илә сәрраҗлап тышланганнар да бар.* (Г. Ибр.) — *сущ.* 1) Кожевник, седельник, шорник. 2) Тиснение (узоров на коже).

Сәрсам, сәрсәм سرسام *ф. ис.* 1) Баш-күз әйләнү, акыл жыя алмау, саташу. *Сөләйман кямале гыйшк ннан сәрсәм булып.* (К. Нас.) 2) *мед.* Менингит. — *п. сущ.* 1) Бред, горячка; головокружение. 2) *мед.* Менингит.

Сәрсәр سرسر *ф. с.* 1) Дикъкатьсез. 2) Дивана, тиле. — *п. прил.* 1) Неосмотрительный, опрометчивый, легкомысленный. 2) Глупый, безрассудный.

Сәртапа سرتاپا *ф. с.* Баштан аякка кадәр, баштанаяк, бөтенләй. — *п. сс.* Из конца в конец, с начала до конца; целиком.

Сәрхуш سرخوش *ф. с.* Исерек, исереп кәефләнгән. — *п. прил.* Подвыпивший, хмельной, навеселе.

Сәрхау سرآو *ф. ис.* Авыру, чир, сырхау. — *п. сущ.* Хворь, болезнь, недомогание.

Сәрхәбад سرخه‌باد *кара:* сәрхау. *Сәрхәбадлы кешеләргә бик килеште, булдылар аяк-куллы сызланмастан.* (Ак.) — *см.* Сәрхау.

Сәрхәд سرحد *гф. ис.* Ике дәүләт чиге; чик, межа. — *ар-п. сущ.* Граница, предел, рубеж, межа.

Сәрыг صرع *ис.* Бума, зияндаш авыруы. *Мөһере Сөләйман үләнен, сәрыг зәхмәтенә файдасын әйтәләр.* (К. Нас.) — *сущ.* Эпилепсия.

Сәрәнҗам سرانجام *ф. ис.* Ахыр, ахырына житү, очлап чыгу. *Ашыккан кешенең эше сәрәнҗам тапмаганы шунда торсын, ул арада һичбер уйламаган икенче бер бәлагә дучар булыр.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Конец, исход, завершение.

Сәрәф سرف *ис.* Исраф итү, әрәм-шәрәм итү. *Халыкка ярдәм бирмәк* — *сущ.* Расточительство, безмерная трата.

шәрәфтер, батыйллыкка ярдәм бирмәк тәләф вә сәрәфтер. (К. Нас.)

Сәрәфраз سرافراز *ф. ис.* 1) Башкалардан өстен, артык булган, игътибарлы кеше. 2) Бәхетле булган. 3) Горур. *Патшалар надаңнарның кадерләрен күтәреп, илтифатлары белән сәрәфраз итмәсеннәр.* (Г. Фәез.) — *п. сущ.* 1) Возвышенный, превосходящий; заслуженный. 2) Счастливый, осчастливленный. 3) Гордый, горделивый.

Сәрәхчә (сөрехчә) سرخچه *ф. ис.* Кызамык. — *п. сущ.* Корь.

Сәрһәң سرهنك *ф. ис.* 1) Полицейский. 2) Сарай хезмәтендәге ясакчы. *Падиша бер сәрһәңне чакырып боерды.* (К. Нас.) — *п. сущ.* 1) Полицейский. 2) Дворцовый сборщик налогов.

Сәтер ستر *ис.* 1) Каплау, ябу, өретү. *Әдәпнең күркәмлеге нәселнең кабахәтен сәтер кылыр.* (К. Нас.) 2) Пәрдә, чаршау. — *сущ.* 1) Покрывало, занавес. 2) Прикрытие, ширма.

Сәттар ستار *ис.* 1) Яшерүче, ябучы, өретүче. 2) *дини* Кичерүче. — *сущ.* 1) Прикрывающий; скрывающий. 2) Прощающий (эпитет аллаха).

Сәттарелгоюб ستارالعيوب *гыйб.* Гаепләрне яшерүче, гаепләрне ябучы. — *фр.* Скрывающий недостатки.

Сәтыр سطر *ис.* 1) Юл, язу юлы. *39 нчы сәтырдан башлап, бер сәтърә улан сабакны укып тәмам итте.* (З. Биг.) 2) Буй, рәт. — *сущ.* 1) Строка, строчка. 2) Линия, ряд.

Сәтъвәт سطوت *ис.* 1) Гайрәт, көч, батырлык, сугышчанлык. 2) Һөҗүм. 3) Власть. — *сущ.* 1) Сила, неустрашимость, храбрость. 2) Нападение. 3) Власть.

Сәтърә سطره *ис.* Бер юл (язуда). — *сущ.* Одна строка.

Сәтърә бә сәтърә سطره‌بسطره *гф. ст.* Китап юллары буйлап, юл артыннан юл. *Күзләре сәтърә бә сәтърә сәхифәе йөгереп кәчәрләр.* (М. Ак.) — *ар.-п. сс.* Строчка за строчкой, по строкам.

Сәфа صفا *кара:* сафа. — *см.* Сафа.

Сәфаин سفائن *ис.* Сәфинә-нең *к.* — *мн.* от сәфинә.

Сәфаләт سفالت *ис.* Хурлык, түбәнлек. *Иҗек илә башыбызны катырдыгыз, җәһаләткә, сәфаләткә батырдыгыз.* (М. Ук.) — *сущ.* Низость, подлость, безнравственность.

Сәфарәт سفارت *ис.* Илчелек. *Кирман шаһи Әшгаскә васыйл булып сәфарәтне әда кылганда.* (К. Нас.) — *сущ.* Посольство.

Сәфарәтханә سفارتخانه *гф. ис.* Илче тора торган йорт, илчелек бинасы. — *ар.-п. сущ.* Здание посольства.

Сәфаһәт سفاهت *ис.* 1) Кирәкмәскә мал сарыф итү, әрәм-шәрәм итү. 2) Бозыклык, начарлык. 3) Ахмаклык. *Таһирҗан хәлфә яшь вакытларында сәфаһәт галәмендә булды.* (З. Һад.) — *сущ.* 1) Расточительство, мотовство. 2) Наглость, бесстыдство, распутство. 3) Слабоумие, глупость.

Сәфван صفوان *ис.* Сафлык, пакьлек, арулык, чисталык. — *сущ.* Чистота, ясность, прозрачность.

Сәфид سفيد *ф. с.* 1) Ак, ак төс. 2) Якты, ачык. *Бәхре сәфид* — Ак диңгез, Урта диңгез. — *п. прил.* 1) Белый. 2) Светлый, ясный.

Сәфил سفيل *с.* Түбән кеше, хур кеше. *Шулай янсам, ни булды, төшми җиргә якынлашмыйча һәр мәгърур сәфилгә.* (Г. Тук.) — *прил.* Низкий, подлый, грязный, безнравственный.

Сәфилә سفيله *с.* Сәфил-нең *мнс.* — *жен.* от сәфил.

Сәфинә سفينه *ис.* Зур көймә, кораб, пароход. — *сущ.* Корабль, пароход.

Сәфир سفير *ис.* Илче, тулы хокуклы вәкил. — *сущ.* Посол, полномочный представитель.

Сәфиһ سفيه *с.* 1) Ахмак, тиле, юләр, дивана. 2) Типтерүче, әрәм-шәрәм итүче. — *прил.* Глупый, неразумный. 2) Наглый, безрассудный; распутный, расточительный.

Сәфк سفك *ис.* Түгү, агызу (кан түгү). — *сущ.* Пролитие (напр., крови).

Сәфуф سفوف *ис.* Порошок дару (төйгән дару). — *сущ.* Порошки (лекарство).

Сәффакь سفاك *ис.* Кан түгүче, кеше үтерүче. — *сущ.* Кровопийца, убийца.

Сәфәр* I سفر *ис.* 1) Юл йөрү, юлга чыгу. 2) Юл, рейс. — *сущ.* 1) Путешествие, поездка. 2) Проезд, рейс.

Сәфәр II صفر *ис.* Ай елының икенче аенның исеме. — *сущ.* Название второго месяца лунного календаря.

Сәфәра صفراٴ *ис. кара:* софраэ. — *сущ. см.* Софраэ.

Сәфәрҗәл سفرجل *ис.* Айва. *Алма калепкә, сәфәрҗәл мигъдәгә куәттер.* (К. Нас.) — *сущ. бот.* Айва.

Сәха سخا *ис.* Юмартлык. — *сущ.* Щедрость, великодушие.

Сәхаб سحاب *ис.* Болыт. — *сущ. соб.* Облака, тучи.

Сәхабә, сахабә صحابه *ис. дини* Мөхәммәт пәйгамбәрнең замандашы булып, аны күргән кешеләр. — *сущ. рел.* Сподвижники, современники Мухаммеда.

Сәхавәт سخاوت *ис.* Юмартлык. *Дөньяның кыямы галимнәрнең гыйльме, юмартларның сәхавәте белән димешләр.* (К. Нас.) — *сущ.* Щедрость, великодушие.

Сәхаиф (сахаиф) صحائف Сәхифәнең *к.* — *мн.* от сәхифә.

Сәхафәт سخافة *м. III.* 1) Сүлпәнлек. 2) Юләрлек, җиңел акыллылык, ахмаклык. *Сәхафәт гакылларына бинаән һәзел тарикы белән касдан ялгыш әйтсәләр кирәк.* (К. Нас.) — *м. III.* 1) Вялость, инертность; неповоротливость. 2) Глупость, ничтожность.

Сәхи سخى *с.* Юмарт. — *прил.* Щедрый, великодушный.

Сәхин سخين *с.* Кызган, эссе, кызу. — *прил.* Горячий, жаркий, раскалённый.

Сәхифә* (сахифә) صحيفه *ис.* Китап бите, язу языла торган кәгазь һәм башка нәрсәләр йөзе. — *сущ.* Страница, листы писчей бумаги.

Сәхих, сахих صحيح *ис.* 1) Сәламәт, исән. 2) Чын, дөрес, туры. *Гаклым сәхих, телем фәсыйх кылгыл имде.* (К. Гал.) — *прил.* 1) Здоровый. 2) Истинный, правильный, верный, соответствующий действительности.

Сәхихән صحيحاً *р.* Дөреслек белән, чыннан. — *н.* Правильно, верно, истинно.

Сәхнә* صحنه *ис.* Театрда уен бара торган урын, сәхнә. — *сущ.* Сцена.

Сәхтиян* سختيان *ис.* Сафьян, нәфис күн. — *сущ.* Сафьян.

Сәххаф صحاف *ис.* 1) Китап (газета) белән сату итүче. 2) Китапчы, букинист. — *сущ.* 1) Газетчик, продавец газет. 2) Букинист.

Сәхәр* سحر *ис.* 1) Таң ату. 2) Сәхәр, ураза тотучы мөселманнарның таң алдындагы ашы. — *сущ.* 1) Заря, рассвет. 2) Завтрак на заре (во время поста у мусульман).

Сәхәргяһ سحرگاه *ис.* Сәхәр вакыты, таң алды. — *сущ.* Предрассветная пора.

Сәялян سيلان *м. I.* 1. Агу, агып китү. *Күзләренең яше... сәялян итәр* (К. Нас.) 2. *мед.* Гонорея, триппер. — *м. I.* 1. Течение, истечение, протекание. 2. *мед.* Гонорея, триппер.

Сәяси, сияси سياسى *с.* 1) Политик. 2) Сәясәт эшен алып баручы. 3) Дипломат. — *прил.* 1) Политический. 2) Политический деятель, политик. 3) Дипломат.

Сәясион سياسيون Сәяси 2-нең *к.* — *мн.* от сәяси-2.

Сәясәт, сиясәт سياست *ис.* 1) Политика. 2) Җинаятьчегә җәза. *Хәлиф аңа: „Бу җинаятьне ни йөзең белән эшләдең, сәясәтемнән курыкмадыңмы?“ — диде.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Политика. 2) Наказание преступника.

Сәяхә صيحه *ис.* Чакыру, өндәү, көчле тавыш. *Сәяхәи ислах сәнең һәрбер сөтурыңнан чыгып фырлады* (Ж. Юм.) — *сущ.* Крик, зов, призыв.

Сәяхәт* سياحت *ис.* Дөнья гизү, төрле җирләргә бару. — *сущ.* Путешествие, странствование.

Сәяхәтнамә سياحتنامه *гф. ис.* Юл хатирәсе, юл истәлекләре. — *ар.-п. сущ.* Дневник путешествия, путевые заметки.

Сәүдаи سودائى *ис.* 1) Кайгы (гыйшык) аркасында акылдан язган кеше, дивана. 2) Меланхолик. 3) Дәртле. — *сущ.* 1) Помешанный от любви, от горя. 2) Меланхолик. 3) Страстный.

Сәүдаэ سوداء *ис.* 1) Үт. 2) Меланхолия. 3) Һәвәс, омтылыш, теләк, мәел. 4) Гыйшык аркасында акылын җую. *Аракы эчү сәбәпле йөрәкнең куәте бетә, кан бозыла, сәүдаэ галиб була, кеше хыяллана.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Жёлчь. 2) Меланхолия. 3) Желание, склонность; пучина страстей. 4) Помешательство на почве любви.

Сәүдә* سودا *ф. ис.* Сату-алу. — *п. сущ.* Торговля, мена, сделка (торговая).

Сәүдәгәр* سوداگر *ф. ис.* Сату-алу итүче. — *п. сущ.* Торговец, купец, коммерсант.

Сәүдәханә سوداخانه *ф. ис.* Сату-алу йорты. — *п. сущ.* Торговый дом.

Сәҗгы سجع *ис.* Рифмалаштырган чәчмә сүз. — *сущ.* Рифмованная проза.

Сәҗдә سجده *ис. дини* Сәҗдә. *Шулай сәҗдә кылып ятсам иде һаман да алдыңда.* (М. Гаф.) — *сущ. рел.* Поклон, поклонение.

Сәҗия سجيه *ис.* Тумыштан булган холык (табигать, характер). *Сәҗиянең миллияттә тоткан урыны... кат-кат өстендер.* (Ж. Вәл.) — *сущ.* Врождённое свойство, качество, характер.

Сәҗән سجن *м. I.* Төрмәгә ябу. — *м. I.* Заключение в тюрьму.

Сәһвият سهويات *ис. к.* Ялгышлар, хаталар. — *сущ. мн.* Ошибки, промахи.

Сәһвән سهواً *р.* Ялгышып, ялгышлык белән, хаталык белән. — *н.* Ошибочно, ненароком.

Сәһел سهل *с.* Җиңел, асат, уңай, кулай. *Алмазны ватарга касд кыйлганда, бер камыш эченә куеп суксалар сәһел ватыла имеш.* (К. Нас.) — *прил.* Легкий, нетрудный; удобный.

Сәһем سهم *ис.* 1) Ук. *Ук яфрак димез, гарәпчә вәрәкъ сәһеми аталыр; ук рәвешле яфрактыр.* (К. Нас.) 2) Өлеш. — *сущ.* 1) Стрела, дротик. 2) Доля.

Сәһер سهر *ис.* 1) Йокламый уяу тору. 2) Йокысызлык авыруы. — *сущ.* 1) Бодрствование. 2) Бессонница.

Сәһлелхосул سهل الحصول *гыйб.* Җиңел керем, җиңел юл белән акча табу, җиңел файда. — *фр.* Лёгкая добыча.

Сәһлән سهلاً *р.* Җиңеллек белән. — *н.* Легко, ровно.

Сәһү سهو *м. I.* Ялгышлык, хаталык, ялгышу. *Хәтеремдән сәһү, мәлял сачу виргел.* (К. Гал.) — *м. I.* Недосмотр, ошибка.

Сөале мөкаддәр سؤال مقدر *гыйб.* Алдан билгеле булган сорау, әйтми торып ук беленгән сорау. — *фр.* Заранее известный вопрос.

Сөаль سؤال *ис.* Сорау, сораштыру. — *сущ.* Вопрос; расспрос.

Сөалят سؤالات *ис.* Сөаль-нең *к.* — *мн.* от сөаль.

Сөбагый سباعى *с.* 1. Җиделе. 2. Җиде хәрефле сүз. 3. Шигырь үлчәве. — *прил.* 1. Семерной, семикратный. 2. Семибуквенное слово. 3. Стихотворный размер.

Сөбел سبل *ис.* Сэбил-нең *к.* — *мн.* от сэбил.

Сөбеле җәвәлан سبل جولان *ф. из.* Әйләнеп йөреп ял итүләр. *Кылырлар ирде анда сөбеле җәвәлан.* — *п. из.* Прогулки.

Сөбхан سبحان *ис.* Дан, мактау. — *сущ.* Слава, хвала.

Сөбхан алла* سبحان الله *гыйб. дини* Гаҗәпләнгәндә, сокланганда әйтелә. *Сөбхан алла, күз тимәсен, бик сокланып карыймын* (Җыр). — *фр. рел.* Формула восхваления, произносимая при удивлении, испуге и т. д.

Сөбыг سبع *сан* Җидедән бер. — *ч.* Одна седьмая.

Сөбүт ثبوت *ис.* 1) Чынлык, тотнаклылык, ышанычлылык, ышанычлы булу. 2) Шиксез барлыкка килгән булу. *Соңра шул гөнаһның сөбутенә гуаһлык биргән адәмнәрдән сорарга тотынды.* (Г. Ибр.) — *сущ.* 1) Твёрдость, непоколебимость. 2) Устойчивость. 3) Достоверность.

Сөгаль سعال *ис.* Йөткерү, ютәл. — *сущ.* Кашель.

Сөгале кәлби سعال كلبى *гыйб.* Бума ютәл. — *фр.* Удушливый кашель, коклюш.

Сөгъбан ثعبان *ис.* 1) Зур елан. 2) Аждаһа. — *сущ.* 1) Змея, гадюка. 2) Змей, дракон.

Сөгъда سعدا Әсгад-нең *мнс.* — *жен.* от Әсгад.

Сөдаси سداسى *ис.* 1. Алтылы, алтыдан торган. 2. Алты хәрефле сүз. — *сущ.* 1. Шестерной, шестикратный. 2. Шестибуквенное слово.

Сөдес سدس *сан* Алтыдан бер. — *ч.* Одна шестая.

Сөддәт, сөддә سدة *ис.* 1) Ишек, капка. 2) Бусага. 3) Эчке органнар чүпләнү, эч кату; борын тыгылу. *Кавын сөддәләрне ачар, истискага һәм файдасы бар...* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Дверь, ворота. 2) Порог. 3) Засорение внутренностей; закупорка носа.

Сөккян سكان *ис. к.* Торучылар, бер шәһәр яки авыл халкы. — *сущ. мн.* Жители, проживающие.

Сөккәр سكر *ис.* Шикәр. — *сущ.* Сахар.

Сөкна سكنى *ис.* Тора торган урын, өй. *Төркстандагы тәзәлзелат әрзиядән йөзләрчә инсаннар мәхү вә биңләрчә әһали нәфака вә сөкнасыз улмыш.* (Ш. ж.) — *сущ.* 1) Жильё, жилище, квартира. 2) Жительство.

С кут سقوط *ис.* 1) Төшү, түбәнгә төшү. *Габиднең риясы сөкут мөнзиленә багыйс булды.* (К. Нас.) 2) Аерылып төшү. — *сущ.* 1) Падение. 2) Отпадение.

Сөкяра سكارى *ис.* Сәкран-ның *к.* — *мн.* от сәкран.

Сөкүн سكون *ис.* 1) Тынычлану, тынлык, тукталу. 2) *грам.* Сәкен (тартыктан соң, сузык авазның булмавын күрсәтә торган билге). — *сущ.* 1) Покой, спокойствие, тишина; остановка. 2) *грам.* Сукун (диакритический знак).

Сөкүнәт سكونت *ис.* 1) Тукталу, кузгалмау, хәрәкәтсезлек, онытылып оеп калу. 2) Тынлык, тынычлык. *Агачларның яфраклары бу сөкүнәтне бозмас өчен...* (М. Гаф.) — *сущ.* 1) Остановка; стояние без движений, шевелений. 2) Тишина, покой, спокойствие.

Сөкүт سكوت *ис.* Дәшми тору, тын тору, сүздән тукталу, сөйләшми тору. *Ул үзенең беренче җөмләсе белән иң зур митингларда да сөкүт кылынып үтелә торган мәсьәләгә кагылды.* (Г. Ибр.) — *сущ.* 1) Молчание. 2) Молчаливость.

Сөлес ثلث *сан* Өчтән бер. *Сөлесе сиңа булыр, диде.* (К. Нас.) — *ч.* Одна треть.

Сөлләм سلم *ис.* 1) Баскыч. 2) Китап исеме. *Сөлләм хан* — сөлләм укучы. — *сущ.* 1) Лестница, ступени. 2) Название книги.

Сөлсан ثلثان *сан* Өчтән ике. *Әгәр гатыя бирсә, сөлсаны миңа... булыр, диде.* (К. Нас.) — *ч.* Две трети.

Сөлялә سلاله *ис.* 1) Ыру; нәсел-нәсәп. 2) Балалар. 3) Кавым. 4) Нәсел, токым. 5) Династия. — *сущ.* 1) Отпрыск, потомок. 2) Потомство, дети. 3) Род. 4) Порода. 5) Династия.

Сөляси ثلاثى *сан* 1) Өчле, өчтән тора торган. 2) Өч хәрефле сүз. 3) Шигырь, тезмә үлчәве. — *ч.* 1) Тройной, трёхкратный. 2) Трёхбуквенное слово. 3) Стихотворный размер.

Сәләса ثلثا *ис.* Сишәмбе көн. — *сущ.* Вторник.

Сөлүк سلوك *ис.* 1) Керү, керешү, бер эшкә керешү. 2) Кыланыш; үзен-үзе тота белү. *Бу сөлүкеңә ни сәбәп булды дип сөаль кылдым.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Приступление к чему-либо. 2) Образ действия, поведение. 3) Манера держаться.

Сөммә ثم *кис.* Тагы, янә, соңра. *Шаһзадә әйтте: „Хаша, сөммә хаша“.* (К. Нас.) — *част.* Затем, после, потом.

Сөмрә سمره *с.* Коңгырт төс. — *прил.* Тёмный цвет, смуглость.

Сөмән ثمن *сан* Сигездән бер, әчмуха. — *ч.* Одна восьмая.

Сөнбел* سنبل *ис.* 1) Башак, ашлык башагы. 2) Чәчәк исеме (гиацинт). *Ал гөлләрне, сөнбелләрне өзми куймыйсың.* (Дәрд.) — *сущ.* 1) Колосья. 2) Гиацинт.

Сөнбелә سنبله *ис.* 1) Август ае. 2) Ашлык башагы. — *сущ.* 1) Название августа месяца. 2) Колос.

Сөндес سندس *ис.* 1) Тафта, атлас. 2) Юка ефәк тукыма. *Сөндес истибрактан ирде хөлләсе.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Тафта, атлас. 2) Тонкая шелковая ткань.

Сөнни سنى *ис. дини* Ислам диненең „сөннәт“ мәзһәбендәге кеше. — *сущ. рел.* Суннит (последователь суннитского толка, секты в исламе).

Сөннәт سنت *ис.* 1) Гадәт. 2) Мөхәммәтнең сүзләре, эшләре. — *сущ.* 1) Обычай. 2) Предание (совокупность хадисов о высказываниях и деятельности Мухаммеда).

Сөргать سرعت *ис.* Тизлек, ашыгычлык. *Кан гадәти хәленнән артыграк сөргать белән сәер кыла...* (К. Нас.) — *сущ.* Скорость, быстрота.

Сөрмә* سرمه *ф. ис.* Сөрмә. — *п. сущ.* Сурьма.

Сөрмәдан سرمه دان *ф. ис.* Сөрмә савыты. — *п. сущ.* Посуда для сурьмы.

Сөрнай, сөрна سرنای *ф. ис.* Сорнай, тынлы музыка коралы (зурна, шорнай дип тә йөртелә). — *п. сущ.* Духовой музыкальный инструмент, зурна.

Сөррә سره *ис.* Кендек. — *сущ.* Пупок, пуп.

Сөрых سرخ *ф. ис.* 1) Кызыл. 2) Кызыл алтын. — *п. сущ.* 1) Красный. 2)Червонное золото.

Сөрьяни سریانی *с.* Борынгы Сурия халкына караган, сурияле. — *прил.* 1. Сирийский. 2. Ассириец.

Сөрәйя ثریا *ис.* 1) Люстра. 2) Җидегән йолдыз. — *сущ.* 1) Люстра. 2) Семизвездье, созвездье Большой Медведицы.

Сөрүр سرور *ис.* Шатлык, куаныч, сөенеч. *Калыр мәнса бәнем арзы сөрүрем.* (Г. Тук.) — *сущ.* Радость, ликование, удовольствие.

Сөст سست *ф. с.* 1) Куәтсез, зәгыйфь. 2) Ялкау. — *п. прил.* 1) Слабый, немощный, вялый, рыхлый, дряблый. 2) Ленивый.

Сөтрә ستره *ис.* Бит пәрдәсе, пәрәнҗә, вуаль. — *сущ.* Паранджа, чадра; вуаль.

Сөтур سطور *ис.* Сәтърә-нең *к.* — *сущ. мн.* от сәтърә.

Сөтүдә ستوده *ф. с.* Макталган. — *п. прил.* Хвалёный.

Сөтүн ستون *ис.* 1) Багана, колонна. 2) Газета баганасы. 3) Мачта (корабльдә). — *сущ.* 1) Колонна, столб. 2) Столбец (газетный). 3) Мачта (корабля).

Сөфараэ سفراء *ис.* Сәфир-нең *к.* — *сущ. мн.* от сәфир.

Сөфен سفن Сәфинә-нең *к.* — *мн.* от сәфинә.

Сөфли سفلی *с.* 1) Түбәнге. 2) Түбән, түбән дәрәҗәле. 3) Игътибары булмаган кеше. — *прил.* 1) Нижний. 2) Низкий, подлый. 3) Недостойный.

Сөфлия سفلیه *ис.* 1) Түбәнлек. 2) Игътибарга лаексыз нәрсә, әһәмиятсезлек. — *сущ.* 1) Низость, подлость. 2) Незначительность.

Сөфлият سفليات *ис.* Сөфлия-нең *к.* — *сущ. мн.* от сөфлия.

Сөфрә سفره *ис.* 1) Аш өстәле, табын. 2) Ашъяулык, дәстәрхан. *Хәзер генә пешмеш тәгамнар, төрле мивә вә шәраплар белән сөфрә корылмыш.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Обеденный стол. 2) Скатерть.

Сөфәля سفلا Сәфил-нең *к.* — *мн.* от сәфил.

Сөфәһа سفها Сәфиһ-нең *к.* *Сөфәһа вә ахмакларның истиһза итеп әза кылмакларына тәхәммел кылмаган адәмгә әйтелер.* (К. Нас.) — *мн.* от сәфиһ.

Сөхбәт صحبت *ис. кара:* сохбәт. *Адәмдә һава* (мин миннлек) *китмәс гариб булмай, фокара сөхбәтенә кариб булмай.* (Ак.) — *сущ. см.* Сохбәт.

Сөхән سخن *ф. ис.* Сүз, сөйләм, әйтем. — *п. сущ.* Слово, речь, выражение.

Сөхәндан سخن دان *ф. ис.* **1.** 1) Язучы, әдип, шагыйрь. 2) Оратор. **2.** Оста телле, матур сөйләүчән, сүз остасы. *Ишет сән бер хикәять, и сөхәндан.* (Мөхм.) — *п. сущ.* **1.** 1) Писатель, поэт. 2) Оратор. **2.** Красноречивый.

Сөхән пәрвәр سخنپرور *ф. ст.* Сүз остасы. — *п. сс.* Краснобай, красноречивый оратор.

Сөхүнәт سخونت *ис.* 1) Эсселек, җылылык. 2) Кызулык. — *сущ.* 1) Теплота. 2) Жар, лихорадка.

Сөәр سؤر *ис.* Калдык, калдык-постык, аш-су калдыгы. — *сущ.* Объедки.

Сөюл سيول *ис.* Сил-нең *к.* — *мн.* от сил.

Сөюледдәкаикъ سيول الدقائق *гыйб.* 1) Аңлату өчен бирелгән сораулар ташкыны. 2) Исәпсез сорашулар. *Агызган һәр тарафка сөюледдәкаикътан гыйрфан ташып.* (Ак.) — *фр.* 1) Поток наводящих вопросов. 2) Бесконечные расспросы.

Сөюф سيوف Сәеф-нең *к.* — *мн.* от сәеф.

Сөҗуд سجود *м. I. кара:* сәҗдә. *Юкса бән сөҗүд эчрә кыйлам зари.* (К. Гал). — *м. I. см.* Сәҗдә.

Сөһүләт سهولت *ис.* Җиңеллек, уңайлык. *Һәрни вакыт теләсә, сөһүләт илә китәчәгене ифадә кылды.* (К. Нас.) — *сущ.* Лёгкость, удобство.

Суд سود *ф. ис.* Файда, казаныш. *Сәүдәсенең суде юк.* (М. Кол.) — *п. сущ.* Польза, барыш прибыль.

Сүзан سوزان *ф. с.* 1) Яндыручы, пешерүче, көйдерүче. 2) Яна торган; яккан. *Атәш сүзан*—яккан ут. *Тәҗрибә ияләре: „Корбессолтан* (солтанга якын булу) *атәше сүзан" дип әйткәннәр.* (Г. Фәез).

п. прил. 1) Жгучий, едкий. 2) Горящий; горячий.

Сүрә* سوره *ис.* Коръәннең төрле исемнәр белән бүленгән аерым бүлеге. *Ул иҗек өгрәтмәс, турыдан-туры сүрә укытыр.* (К. Нас.)

сущ. Сура (название главы в Коране).

Сүи әдәб سوءادب *ст.* Әдәпсезлек, тәрбиясезлек, әдәпкә каршылык. *Дустың белән мөсахәбә кылганда, уңгасулга карап сүзенә колак салмамак сүи әдәбдер.* (К. Нас.)

сс. Невоспитанность; неэтичность.

Сүи зан سوءظن *ст.* Начар уй, явыз фикер. *Житмәсә тагы чукынган дип кешегә сүи зан кыласың,— диде.* (М. Гал.)

сс. Дурная мысль, недоброе намерение.

Сүи зикер سوءذكر *ст.* Яманлау, начар яктан телгә алу. *Дошманлыкның башы — сүи зикердер.* (К. Нас.)

сс. Хула, поношение.

Сүи истигъмаль سوء استعمال *ст.* Урынсыз куллану, явыз ният белән куллану. *Рәсме хатны сүи истигъмаль кыйлудан син саклан!* (Ш. Баб.)

сс. Злоупотребление.

Сүэ سوء *ис.* 1) Явызлык, явыз, начар. 2) Рәнҗү. 3) Бәхетсезлек.

сущ. 1) Зло. 2) Огорчение. 3) Беда, несчастье.

Сүэ тәсарруф سوءتصرف *ст.* Явыз ният белән куллану (көчне, властьны).

сс. Злоупотребление (силой, властью).

Т

Т — ت، ط . Татар әлифбасында унтугызынчы хәреф булып, гарәп әлифбасында өченче хәреф булган йомшак әйтелешле "ت", "ة" хәрефләрен һәм уналтынчы хәреф булган калын әйтелешле "ط" хәрефен белдерә. Сан урынында кулланганда "ت" 400 гә, "ط" 9 га йөри.

В татарском алфавите 19-ая буква, соответствует 3-й букве арабского алфавита (ت) и 16-ой букве (ط); цифровое значение ت— 400, а ط— 9.

Та تا *ф. бәйл.* 1) Алдагы чикне белдергәндә: хәтле, чаклы, кадәр сүзләре

п. пред. До.

Сүзан سوزان *ф. с.* 1) Яндыручы, пешерүче, көйдерүче. 2) Яна торган; яккан. *Атәш сузан*—яккан ут. *Тәҗрибә ияләре: „Корбессолтан* (солтанга якын булу) *атәше сузан" дип әйткәннәр.* (Г. Фәез). — *п. прил.* 1) Жгучий, едкий. 2) Горящий; горячий.

Сүрә* سوره *ис.* Коръәннең төрле исемнәр белән бүленгән аерым бүлеге. *Ул иҗек өгрәтмәс, турыдан-туры сүрә укытыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Сура (название главы в Коране).

Сүи әдәб سوءادب *ст.* Әдәпсезлек, тәрбиясезлек, әдәпкә каршылык. *Дусның белән мөсахәбә кылганда, уңгасулга карап сүзенә колак салмамак сүи әдәбдер.* (К. Нас.) — *сс.* Невоспитанность; неэтичность.

Сүи зан سوءظن *ст.* Начар уй, явыз фикер. *Житмәсә тагы чукынган дип кешегә сүи зан кыласың,— диде.* (М. Гал.) — *сс.* Дурная мысль, недоброе намерение.

Сүи зикер سوءذکر *ст.* Яманлау, начар яктан телгә алу. *Дошманлыкның башы — сүи зикердер.* (К. Нас.) — *сс.* Хула, поношение.

Сүи истигъмаль سوء استعمال *ст.* Урынсыз куллану, явыз ният белән куллану. *Рәсме хатны сүи истигъмаль кыйлудан син оял!* (Ш. Баб.) — *сс.* Злоупотребление.

Сүэ سوء *ис.* 1) Явызлык, явыз, начар. 2) Рәнжү. 3) Бәхетсезлек. — *сущ.* 1) Зло. 2) Огорчение. 3) Беда, несчастье.

Сүэ тәсарруф سوءتصرف *ст.* Явыз ният белән куллану (көчне, властьны). — *сс.* Злоупотребление (силой, властью).

Т

Т — طا، ت. Татар әлифбасында унтугызынчы хәреф булып, гарәп әлифбасында өченче хәреф булган йомшак әйтелешле „ت", „ة" хәрефләрен һәм уналтынчы хәреф булган калын әйтелешле „ط" хәрефен белдерә. Сан урынында кулланганда „ت" 400 гә, „ط" 9 га йөри. — В татарском алфавите 19-ая буква, соответствует 3-й букве арабского алфавита (ت) и 16-ой букве (ط); цифровое значение ت — 400, а ط — 9.

Та تا *ф. бәйл.* 1) Алдагы чикне белдергәндә: хәтле, чаклы, кадәр сүзләре — *п. пред.* До.

өлбәттә. *Табигый, мин ишекне ача алмыйм.* (Г. Тук.)

Табигыйн تابيعين *ис. к.* 1) Иярүчеләр. *Монда сакин божи фирка җания, табигыйннәр мәзһәбе—гайнания.* (Г. Тук.) 2) Сәхабәләрне күргән кешеләр. — *сущ. мн.* 1) Последователи. 2) Люди, близко знавшие современников пророка.

Табигыюн طبيعيون *ис. к.* Табигать галимнәре. — *сущ. мн.* Естествоиспытатели.

Табигыят طبيعيات *ис. к.* 1) Табигать күренешләре. 2) Табигать турындагы фән, белем. — *сущ. мн.* 1) Явления природы. 2) Естественные, физические науки.

Табут تابوت *ис.* Табут. — *сущ.* Гроб.

Табәка طبقه *ис.* 1) Катлау. 2) Кат. 3) Дәрәҗә. *Болар адәмгә карaганда түбән табәкадә тора торган нәрсәләр.* (Ф. Әмир) — *сущ.* 1) Слой, пласт. 2) Ряд, этаж. 3) Ступень, разряд.

Табәкаи галия طبقهٔ عاليه *гыйб.* Югары катлау, иң өске катлау. — *фр.* Верхние слои; высшая сфера.

Табәкат طبقات *ис.* Табәка-ның *к.* — *сущ. мн.* от табәка.

Табәкателарз طبقات الارض *гыйб.* 1) Җир катлаулары. 2) Геология. — 1) *фр.* Пласты земли. 2) Геология.

Табәндә تابنده *ф.* Яктыртучы, балкучы, нурлы, якты. *Кояш тик дәүләтең табәндә булсын.* (Хорәз.) — *п.* Блестящий, сияющий, сверкающий.

Таваиф طوائف *ис.* Таифә-нең *к.* — *мн.* от таифә.

Тавил طويل *с.* Озын. *Озынча яфрак гарәпчә вәрәкъ тавил аталыр, тал яфрагы кебек озын булыр.* (К. Нас.) — *прил.* Длинный, долгий.

Тавус طاوس *ис.* Тавис кошы. — *сущ.* Павлин.

Тагать طاعت *ис.* 1) Сүз тыңлау, буйсыну. 2) *дини* Аллага гыйбадәт кылу, буйсыну. *Я булалар имамәтче, гыйбадәтче, я тагатьче...* (Г. Кан.) — *сущ.* 1) Послушание, покорность. 2) *рел.* Поклонение аллаху, послушание.

Тагнә طعنه *кара*: тагын. — *см.* Тагын.

Тагун طاعون *ис. мед.* Чума авыруы. — *сущ. мед.* Чума.

Тагый طاغى *сф.* 1) Кыерсытучы; җәберләүче. 2) Азгын, азгынлык итүче. *Адәм ни сәбәпле тагый вә гасый була? дип сорадылар.* (К. Нас.) — *пр. д.* 1) Совершающий беззаконие, притеснитель. 2) Развратник.

Тагын طعن *ис.* 1) Сүгү, хурлау. 2) Йөз суын түгү. — *сущ.* 1) Ругань, хула, поношение. 2) Унижение.

Таер طير *ис.* Кошлар. — *сущ. соб.* Птицы.

Таериюн طيريون *ис. к.* Кошлар галиме, кошлар белгече. — *сущ. мн.* Учёные, занимающиеся изучением пернатых.

Таеф طيف *ис.* Йокыда яки караңгылыкта күзгә күренгән хыял. — *сущ.* Призрак, видение.

Тази تازى *ф. ис.* 1) Ау эте, бурзай. 2) Йөгерек. *Йосыфның бер тази аты улыр иде.* (К. Гал.) 3) Гарәп халкы, гарәп җенесенә караган. — *п. сущ.* 1) Охотничья собака, борзая, гончая. 2) Скакун. 3) Араб; арабский.

Тазиянә تازيانه *ф. ис.* Камчы, чыбыркы. *Икенче хатынны тазиянә орып, куып чыгар, ди.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Плеть, хлыст, кнут.

Тазә تازه *ф. с.* **1.** Яшь, яңа. **2.** Яңалык. **3.** Яңа гына. — *п. прил.* **1.** Новый, свежий. **2.** Новость. **3.** Только что, недавно.

Таиб تائب *сф.* Тәүбә итүче. *Таибә хак вәгъдәсе гофран икәндер белмәдем.* (Һ. Сал.) — *пр. д.* Кающийся, раскаивающийся.

Таикъ تائق *сф.* 1) Авырудан яңа терелгән кеше. 2) Бик теләүче. — *пр. д.* 1) Выздоравливающий. 2) Страстно желающий.

Таир طائر *сф.* 1) Очучы, очкыч. 2) Кош. — *пр. д.* 1) Летающий. 2) Птица.

Таи тәэнис تاتأنث *гыйб.* Женский родны белдерә торган „т" (ة) бетеме. Мәсәлән: طبيب табиб — врач; طبيبة табибә – хатын врач („т" укылмый, „ә" укыла.) — *фр.* Название буквы „та — марбуты", обозначающей имена женского рода. Например, طبيب табиб — врач, طبيبة табибә — женщина-врач.

Таифә طائفه *ис.* 1) Төркем, җәмәгать. 2) Бер диндә булган бер төркем халык, кабилә. *Бәс бу таифә ушбу сөаль догъаны шәрех иттеләр.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Группа, некоторое количество. 2) Религиозная община; группа людей, исповедующих одну религию.

Таифәи нисаэ — хатын-кыз таифәсе, хатын-кыз җәмәгате... *бөтен таифәи нисаэне тәхкыйрь иткән икәнчелеге бик ачык бәян ителеп...* (Ф. Әмир.) — Женский пол.

Тайиб, тайибә طيب،طيبه *с.* Яхшы, хуш, әйбәт. *Беренче аятьнең беренче сүзе икъраэ кәлимәи тайибәседер: укы, бел, гыйлем ал димәктер, диде.* (Г. Ибр.) — *прил.* 1. Хороший, приятный; добрый. 2. Хорошо.

Тайибат طيبات *ис. к.* 1) Яхшы, пакь эшләр. 2) Күңел хуш күргән әйберләр. — *сущ. мн.* 1) Добрые дела. 2) Добротные вещи.

Тайран طيران *ис.* Очу, һавага күтәрелү, югары күтәрелү, очыш. *Мәгариф бакчасында әйлә тайран.* (Г. Тук.) — *сущ.* Летание, воздухоплавание.

Тайяр I طيار *сф.* 1) Очучы. 2) Һавага күтәрелә торган (бу, пар). — *пр. д.* 1) Летающий. 2) Улетучивающийся, летучий.

Тайяр* II تيار *ф. с.* Хәзер, әзер, әзерләнгән. *Ашлыгың үсте исә, бир, тайярдыр аның гашире.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Готовый.

Так طاق *ф. ис.* 1) Гөмбәз, көймә (капка түбәсе, мич көймәсе). 2) Ялгыз, так. — *п. сущ.* 1) Арка, свод, купол. 2) Одинокий, нечётный.

Такать* طاقت *ис.* 1) Көч, куәт, көч житү. *Нәфесеңә куәте, такате җитмәгән эшне йөкләп, зиядә мәшәкать чиктермә.* (К. Нас.) 2) Чыдамлык. — *сущ.* 1) Сила, мощь. 2) Способность, выносливость, терпение.

Таки تاكه *ф.* Өчен, дип, теләге белән ...-га кадәр. *Сүз рәте килгәч, итим әзрәк бәян, таки яшерен күл төбе булсын гаян.* (Г. Тук.) — *п.* Чтобы; до.

Такыя* طاقيه *ф. ис.* Такыя, түбәтәй. *Башындагы бәрхет такыясының көмеш ае...* (М. Ак.) — *п. сущ.* Шапочка, ермолка; тюбетейка.

Так, җөфет طاق جفت *ф. ст.* Так, җөп (такмы, җөпме). — *п. сс.* Чёт-нечёт.

Талавәт طلاوت *ис.* Гүзәллек, күркәмлек. — *сущ.* Плавность, изящество, красота.

Талак طلاق *ис.* Хатын аеру. *Шул сәбәптән итә алмыйдыр талак.* (Г. Тук.) — *сущ.* Развод (супругов).

Талаки гайре раҗига — хатынны кире кайта алмый торган итеп аеру. — Развод, при котором муж не имеет права вернуть жену прежде, чем она не будет замужем за другим.

Талакать طلاقت *ис.* 1) Ягымлы йөзлелек, ягымлылык. 2) Сүз сөйләүдә, фикерне әйтеп бирүдә ачыклык, җиңеллек, уйгынлык. *Гомәр Хәйям фәүкыльгадә гали вә галиҗәнаб улдыгы өстенә талакать лисанга да малик иде.* (Ш. ж.) — *сущ.* 1) Любезность, приветливость. 2) Лёгкость, ясность в выражении мысли.

Талгать طلعت *ис.* 1) Тышкы кыяфәт. 2) Йөз, чырай; күркәмлек. — *сущ.* 1) Внешность; вид, лик. 2) Лицо; красота.

Талига طليعه *ис.* Алдынгы, алда булучы отряд. — *сущ.* Передовой отряд, авангард.

Талиб طالب *сф.* 1. Эзләүче, таләп итүче. 2. Шәкерт, укучы. *Күрәм бер талибе тәхсилә варыр.* (Г. Тук.) — *пр. д.* 1. Ищущий, требующий. 2. Студент.

Талибелхак طالب الحق *гыйб.* Турылыкны, хаклыкны таләп итүче, эстәүче. *Талибелхак максатыннан бәр тараф күз әйләмәз.* (Г. Тук.) — *фр.* Требующий, добивающийся правды, истины.

Талибелгыйлем طالب العلم *гыйб.* Укучы, шәкерт. *Карт: без талибелгыйлемнәр фатихасы белән торабыз, диде.* (Г. Ибр.) — *фр.* Учащийся, изучающий.

Талигъ طالع *сф.* 1) Бәхет, яхшы киләчәк, өлеш *Талигымдыр, та әзәлдән, һәр эшем бозгын төшәр.* (Дәрд.) 2) Туучы, туган (кояш, ай, йолдызларның офыктан күк йөзенә чыгуы). *Бу гәз төньяктан улды шәмсе талигъ.* (Г. Тук.) — *пр. д.* 1) Счастливая судьба, доля; счастливая звезда. 2) Появление, восход (солнца, луны, звезд на горизонте).

Талика طالقة *ис.* Иреннән аерылган хатын. — *сущ.* Разведённая женщина.

Таләб* طلب *ис.* Эстәү, теләү, таләп. — *сущ.* Просьба, требование.

Таләбдар طلبدار *гф. ис.* Эстәүче, сораучы, таләп итүче. *Һәр таләбдар бәндәсенең фәйзе хактан хәззы бар.* (Ак.) — *ар. -п. сущ.* Просящий, требующий.

Таләбкяр طلبكار *гф. ис. кара:* талиб. — *ар. -п. сущ. см.* Талиб.

Таләбә طلبه *ис.* Гыйлем эстәүчеләр, укучылар, шәкертләр. — *сущ. соб.* Учащиеся; студенты.

Таләгомреһү طال عمره *гыйб.* Гомере озын булсын (теләк җөмлә). — *фр.* Да продлится жизнь его! (пожелание).

Там(м) تام *сф.* Тулы, бөтен, төгәл. *Там азатлык* — тулы ирек. *Өметем зур, ниятем там, чыдармын, ди...* (Ш. Баб.) — *пр. д.* Полный, целый, совершенный, законченный.

Тамаша* تماشا *ф. ис.* 1) Кызыксынып карау, күңел ачу өчен карау. *Әүләреннән тамашая чыкмая башладылар.* (М. Ак.) 2) Тамаша, спектакль. — *п. сущ.* 1) Разглядывание зрелища. 2) Зрелище, представление, спектакль.

Тамган طمعاً *р.* Ач күзлелек белән, комсызланып. — *н.* Жадно.

Тамгы (тамыг) طمع *ис.* 1) Зур теләк. 2) Ач күзлелек, кешедә булган әйберне үзенә алырга теләү, һаман кешедән өмет итү. *Эшләре алга киткән саен, тамгысы арта барды.* (З. Һад.) — *сущ.* 1) Сильное желание. 2) Жадность, алчность.

Тамгыкяр طمعکار *гф. ис.* Ач күзле, хирыс, комагай. *Ушбу карт көнемдә хирыслыгым, тамгыкярлыгым тәхкыйк мине тотты.* (Г. Фәез.) — *ар. -п. сущ.* Жадный, алчный, своекорыстный.

Тамигъ طامع *сф.* 1) Кешедән өмет итүче. 2) Комагай, ач күзле. *Җиһанда Болгарың вар улдыгына канигъ улсыннар. Безем парлак бәхеткә гыйбтачы һәм тамигъ улсыннар.* (Г. Тук.) — *пр. д.* 1) Надеющийся (на кого-либо). 2) Жадный, алчный.

Таммаг طماع *ис.* 1) Бик теләүче. 2) Комсыз кеше, ач күзле кеше. *Бер таммаг әйтте: бу мәет миңа бирәр нәрсә калдыргандыр...* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Проявляющий сильное желание. 2) Алчный, корыстный.

Танбур طنبور *ис.* Гитара; уен коралы. — *сущ.* Гитара, лютня музыкальный инструмент.

Танин طنين *ис.* 1) Чаң, гөрелтек, яңгыравык. 2) Резонанс. — *сущ.* 1) Звон. 2) Жужжание; гудение. 3) Резонанс.

Тантанә* طنطنه *ис.* Тантана, шәплек, шау-гөр килүчелек. — *сущ.* Звон, трезвон, шум; торжество.

Таравәт طراوت *ис.* Яңа өлгергәнлек; яңа, яшь, яшел. — *сущ.* Свежесть.

Тараикъ طرائق *ис.* Тарикать-нең *к.* — *мн.* от тарикать.

Тараф* طرف *ис.* Як. — *сущ.* Бок, сторона.

Тарафгир طرفگير *гф. ис. кара:* тарафдар. — *ар. -п. сущ. см.* Тарафдар.

Тарафдар* طرفدار *гф. ис.* Яклаучы, бирәү яклы булучы. — *ар. -п. сущ.* Сторонник, приверженец.

Тарафәен طرفين *ис.* Һәр ике як, ике тараф. *Тарафәен бу икенең мөсавәтенә разый булышканнан соң...* (К. Нас.) — *сущ.* Две стороны.

Тараш, тәраш تراش *ф. ис.* 1) Кыру. 2) Юну, кырку. *Сач тараш* — чәч кыручы, чәч алучы. *Тотса баштан сач тараш, шалтыр да шолтыр йон ага.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* 1) Бритьё. 2) Рубка, теска, тесание.

Таред طرد *ис.* Сөрү, куып җибәрү. — *сущ.* Изгнание, преследование.

Тарик I تارك *ф. ис.* 1) Оч, түбә. 2) Баш түбәсе. — *п. сущ.* 1) Верхушка, вершина. 2) Темя.

Тарик II تارك *сф.* 1) Ташлаучы, куючы. 2) Ваз кичүче. *Католикларда тарике дөнья тарикатьләре бар иде.* (Ш. ж.) — *пр. д.* 1) Оставляющий, покидающий. 2) Отвергающий, аскет.

Тарика طريقه *ис.* 1) Юл. 2) Метод, алым, ысул. *Нә тарика бер-берене белмешләр.* (З. Биг.)	*сущ.* 1) Путь, дорога. 2) Способ, метод, средство.
Тарикать طريقت *ис.* 1) *кара:* тарика. 2) Ишанлык юлы, дини юнәлеш.	*сущ.* 1) *см.* Тарика. 2) Религиозное направление.
Тарикъ طريق *ис.* 1) Юл, тоткан юл. 2) Ысул, метод. *Мәсхәрә тарикынча биргән сөальләре...* (Ф. Әмир.)	*сущ.* 1) Путь, дорога. 2) Способ, метод.
Тарих* تاريخ *ис.* 1) Тарих. 2) Дата.	*сущ.* 1) История. 2) Дата, число.
Тарихи تاريخى *с.* Тарихи, тарихка караган, тарихка керә торган.	*прил.* Исторический.
Тармар تارمار *ф. с.* Чуалган, туздырылган, телгәләнгән, таралган, тар-мар ителгән.	*п. прил.* Разбитый, разгромленный, разбросанный, раскиданный; запутанный.
Тарфә طرفه *ис.* 1) Күз кысу. 2) Күз ачып йомган ара, бик кыска вакыт.	*сущ.* 1) Подмигивание. 2) Мгновение, миг.
Тарыз طرز *ис.* 1) Рәвеш, сурәт, тәртип, ысул. 2) Тип, үрнәк, система. *Бу хикәянең мәүзугысы әүвәл „Матур хатын" исемле пьеса тарызында языла башлаган иде, соңыннан хикәя тарызына әйләндерелергә тиеш булды.* (Ф. Әмир.) 3) Модель.	*сущ.* 1) Манера, способ. 2) Образец, марка, тип, система. 3) Модель.
Тарыз мигъмари — бина төзү стиле, архитектура стиле.	Архитектурный стиль.
Тарых طرح *м. I.* 1) Алып ташлау. 2) *мат.* Алу гамәле (хисапта).	*м. I.* 1) Выбрасывание, отбрасывание, выкидывание. 2) *мат.* Вычитание.
Тарәб طرب *ис.* Сөенеч, шатлык, сөенечтән яки кайгыдан шашканлык.	*сущ.* Возбуждение, радость, веселье.
Тасвир* تصوير *м. II.* 1) Ясалган сурәт. *Сандалия ун булып, тасвир тукыз булмакында ни сәбәптер яки бер тасвирны берәүгә бүләк иттегезме? — диде.* (К. Нас.) 2) Сурәт ясау, рәсем ясау, берәр эшне, хәлне, күренешне сурәтләп бирү.	*м. II.* 1) Картина, изображение, рисунок, иллюстрация. 2) Рисование, иллюстрирование.
Тасвират تصويرات *ис.* Тасвир-ның *к.*	*мн.* от тасвир.
Тасгыйб تصعيب *м. II.* Авырлаштыру, читенләштерү, авыр (читен) итү.	*м. II.* Причинение затруднений, добавление трудностей.

Тасгыйр تصغير *м. II.* Кечерәйтү. — *м. II.* Уменьшение.

Тасдигъ تصديع *м. II.* 1) Баш авырту. 2) Унайсызлау, йөдәтү. — *м. II.* 1) Головная боль. 2) Надоедание.

Тасдир تصدير *м. II.* 1) Түргә чыгару. 2) Баш итеп кую, рәис итеп сайлау. — *м. II.* 1) Предоставление первого места. 2) Избрание председателем.

Тасдыйк تصديق *м. II.* Раслау, дөрес дип әйтү, дөреслеген тану. *Мәлик Риян Йосыфның хәлен белде, Йосыфы тасдыйк итеп мөэмин улды.* (К. Гал.) — *м. II.* Подтверждение, удостоверение.

Тасиган تاسعاً *сан* Тугызынчы булып, тугызынчы буларак, тугызынчылай. — *ч.* В -девятых, девятым.

Тасигъ تاسع *сан* Тугызынчы. — *ч.* Девятый.

Таслиб تصليب *м. II.* 1) Катылаштыру, катылату. 2) Чукындыру. — *м. II.* 1) Делание твёрдым, укрепление. 2) Крещение.

Тасмим تصميم *м. II.* Кискен рәвештә карар бирү. — *м. II.* Окончательное решение.

Тасмә* تاسمه *ф. ис.* Лента, тасма. — *п. сущ.* Лента.

Таснигъ تصنيع *м. II.* Ясап чыгару, эшләп кую, эшкәртү. — *м. II.* Выделка, выработка, обработка.

Тасниф تصنيف *м. II.* 1) Бүлекләргә аеру, сортлау. 2) Китап язу. *Олуг галимнәр ничә китаплар тасниф кылмышлардыр.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Подбор, сортировка, классификация. 2) Сочинение, сочинительство.

Тасриф تصريف *м. II.* 1) Сарыф итү. 2) Үзгәртү. 3) *грам.* Сүз төрләндерү. — *м. II.* 1) Расходование. 2) Изменение. 3) *грам.* Спряжение, склонение.

Тасрих تصريح *м. II.* Ачыклау, аңларлык итеп әйтү, аңлату. *Әмма касдән килеп зиярәт кыйлган кадәр имәстер дип тасрих итмештер...* (К. Нас.) — *м. II.* Разъяснение, пояснение.

Тасфир تصفير *м. II.* Сарыга буяу, саргайту. — *м. II.* Окрашивание в жёлтый цвет.

Тасфиф تصفيف *м. II.* Тезү, сафка тезү, саф-саф итү. — *м. II.* Расположение рядами.

Тасфих تصفيح *м. II.* Юкарту, яссы итү. — *м. II.* 1) Делание плоским. 2) Разбивание на пластинки.

Тасфия تصفيه *м. II.* Сафлау, тазарту, пакьләү. *Әмиргә ригаясе булмаган кешенең тасфияи батинына игътибар юктыр.* (К. Нас.) — *м. II.* Очищение, фильтрование.

Тасхиф تصحيف *м. II.* Язманың сүз һәм мәгънәләрен үзгәртү; ялгыш, хата итү.

м. II. Ошибка; описка; оговорка.

Тасхих تصحيح *м. II.* 1) Төзәтү, дөресләү. 2) Редакцияләү; корректура.

м. II. 1) Исправление, поправка. 2) Редактирование, корректура.

Татбикан تطبيقاً *р.* Шуңа турылап, шуңа яраштырып, туры китереп, шуның буенча.

н. Соответственно, применительно (к чему-либо).

Татбикъ تطبيق *м. II.* 1) Яраштыру, килештерү, яраклаштыру. *Тарихның хәзерге бөек кузгалышлар дәвере фәнне яңа әмәлләргә татбикъ кылучы галимнәр, техниклар тудырды.* (Г. Ибр.) 2) Чагыштырып карау.

м. II. 1) Приспособление. 2) Сличение, сопоставление, приравнивание. 3) Координация.

Татбикый تطبيقى *с.* 1) Яраштыруга, туры китерүгә бәйләнешле. 2) Практик, гамәли.

прил. 1) Сопоставительный. 2) Практический, прикладной.

Татвил تطويل *м. II.* Озайту, сузу.

м. II. Удлинение, растягивание.

Татйиб تطييب *м. II.* Хуш итү, гүзәл итү, яхшы итү.

м. II. Делание хорошим, приятным.

Татликъ تطليق *м. II.* (Хатын) аеру, ташлау.

м. II. Развод (даваемый мужем жене).

Татхин تطحين *м. II.* Он тарттыру.

м. II. Размалывание, превращение в муку.

Татһир تطهير *м. II.* Тазарту, сафлау, пакьләү, арулау. *Татһир җәрәхәт бабында файдалы үләндер.* (К. Нас.)

м. II. Очищение.

Тауг طوع *ис.* 1) Буйсыну. 2) Тыңлау.

сущ. 1) Послушность. 2) Повиновение, подчинение.

Тауган طوعاً *р.* Күңеле теләп, ризалык белән.

н. Добровольно.

Тауган вә кәриһән طوعاً و كرهاً *гыйб.* Теләр-теләмәс, теләсәң-теләмәсәң. *Мондый бер хакыйкатькә тауган вә кәриһән итагать итми булмыйдыр.* (Ш. ж.)

фр. Волей-неволей.

Таук طوق *ис.* 1) Муенса. 2) Муенчак. 3) Яка.

сущ. 1) Ожерелье, бусы. 2) Ошейник. 3) Воротник.

Таур طور *ис.* 1) Килеш, күренеш, торыш. 2) Кыланыш.

сущ. 1) Состояние, положение. 2) Вид, категория. 3) Манера, поведение.

Таэ 'طا،'تا *ис.* Гарәпчә әйтелешле „ت“ һәм „ط“ хәрефләренең исемнәре. — *сущ.* Название арабских букв „ت“ и „ط“.

Таюр, тоюр طیور *ис.* Таер-ның *к.* — *сущ. мн.* от таер.

Таәбәд تاأبد *ст.* Мәңгелеккә кадәр, мәңге. *Әйлә шагыйрьлектә сабит таәбәд, тәңрем, бәни.* (Г. Тук.) — *сс.* Навечно, навсегда.

Таәзәл تاازل *ст.* Башланышы, әүвәле булмаган үткән заман, чиге булмаган үткән заман. *Башсыз идек таәзәлдән бирле без.* (Ш. Баб.) — *сс.* В далеком прошлом, издавна.

Таҗ* تاج *ф. ис.* 1) Таҗ (патшалар кия торган баш киеме). 2) Кош кикриге. — *п. сущ.* 1) Корона, венец. 2) Гребешок (у птиц).

Таҗдар تاجدار *ф. ис.* Таҗ иясе, таҗ кигән кеше, патша, хөкемдар. — *п. сущ.* Венценосец, коронованная особа.

Таҗир تاجر *ис.* Сәүдәгәр, сатучы. *Таҗирләрне талап вә гасыйблап, малларын алалар, дип хәлифәгә хәбәр бирделәр.* (К. Нас.) — *сущ.* Купец, торговец, торговый человек.

Таһарәт* طهارت *ф. ис.* 1) Тазалык, пакьлек. 2) *дини* Таһарәт. — *сущ.* 1) Чистота, непорочность. 2) *рел.* Очищение, омовение.

Таһир طاهر *с.* 1) Таза, ару, пакь. *Моның икенче нәүгысе таһир, ягъни ару була* (Г. Газиз). 2) Гаепсез. — *пр. д.* 1) Чистый, непорочный. 2) Невиновный.

Таһур طهور *с.* Бик таза, бик пакь, бик ару. *Маи таһур, ягъни арулый торган су* (Г. Газиз). — *прил.* Очень чистый.

Тигъ تیغ *ф. ис.* 1) Бритва. 2) Кылыч, йөз (пычак һ. б. үткен әйберләрнең йөзе). 3) Нур. *Ачылмас гончәмен бәндигъ эчендә дисәм ялган, калаен тигъ эчендә* (Сайяди). — *п. сущ.* 1) Бритва. 2) Меч, клинок. 3) Луч.

Тикә تکه *ф. ис.* Бер кабым, локъмә, бер сынык. — *п. сущ.* Кусочек, ломтик; глоток.

Тилавәт تلاوت *ис.* 1) Яхшы тавыш һәм яхшы дикция белән уку. 2) Коръән уку. *Өйләрдә тилавәт үзенең бөтен куәте белән хөкем сөрмәктә иде* (Г. Газиз). — *сущ.* 1) Выразительное чтение, прочтение. 2) Чтение Корана.

Тилмиз تیلمذ *ис.* Шәкерт, укучы. — *сущ.* Ученик, учащийся.

Тимар تیمار *ф. ис.* Тәрбияләү, кайгырту, карау. — *п. сущ.* Уход, забота, попечение.

Тимархана تیمارخانه *ф. ис.* Акылдан язган кешеләрне дәвалау йорты. — *п. сущ.* Психиатрическая лечебница.

Тимсале мөҗәссәм تمثال مجسم *ст.* Гәүдәләндерелгән сурәт, гәүдәләндерелгән охшашлык. — *сс.* Воспроизведённое подобие; памятник, статуя.

Тимсаль تمثال *ис.* 1) Сурәт, образ, охшаш. 2) Һәйкәл, сын. — *сущ.* 1) Подобие, образ. 2) Скульптурное произведение, изваяние, статуя, памятник, монумент.

Тимсах تمساح *ис.* Крокодил. — *сущ.* Крокодил.

Тиръяк تریاق *ф. ис.* 1) Агуланудан кулланыла торган дару. *Гакыйл шулдыр ки, үзенең янында булган тиръякка ышанып агу эчмәс.* (К. Нас.) 2) Әфьюн. — *п. сущ.* 1) Противоядие. 2) Опиум.

Тиръяки تریاکی *ф. ис.* Әфьюн кулланучы. — *п. сущ.* Курильщик опиума.

Тисга تسعه *сан* Тугыз. — *ч.* Девять.

Тисгыйн تسعین *сан* Туксан. — *ч.* Девяносто.

Тиҗарәт تجارت *ис.* Сәүдә, сату, алыш-биреш итү. — *сущ.* Торговля.

Тиҗарәтгәһ تجارتگاه *гф. ис.* Сәүдә күп була торган урын, сәүдә урыны, базар. — *ар.-п. сущ.* Место торговли, торговые ряды, базар.

Тиҗарәтханә تجارتخانه *гф. ис.* Сәүдә йорты, магазин. — *ар.-п. сущ.* Торговый дом, торговая фирма; магазин.

Тогат طغات *ис.* Тагый-ның *к.* — *сущ. мн.* от тагый.

Тогъмә طعمه *ис.* Бер кабым аш, ризык, калҗа. — *сущ.* Пища, корм, глоток пищи.

Тогъян طغیان *м. I.* 1) Азгынлык; баш тарту. *Берәү солтанына тогъян кылса, мәкътүл булыр.* (К. Нас.) 2) Ташу, чиктән үтү. — *м. I.* 1) Беспутство; упрямство. 2) Разлив, наводнение.

Толлаб طلاب *ис.* Талиб-нең *к.* — *сущ. мн.* от талиб.

Толуг طلوع *м. I.* Чыгу, күренү, туу, күк йөзенә килеп чыгу. — *м. I.* Восход; появление.

Толугышшәмес — кояш чыгу. *Толугышшәмес мин мәгърибиһа* (кояшның көнбатыштан чыгуы). (Г. Тук.) — Восход солнца.

Тораб تراب *ис.* Туфрак. — *сущ.* Почва.

Тораби ترابى *с.* Туфракка караган, туфракка бәйләнешле. — *прил.* Почвенный.

Торрә طرا *ис.* Бары бергә, һәммәсе. *Трахтирларның ул гашыйкларыннан тезелде килеп катыма торра.* (Г. Тук.) — *сущ.* Целиком, в совокупности.

Торфә طرفه *ис.* 1) Сирәк очрый торган нәрсә. *Сурәтең гаҗәп торфә, ләфзың йөте.* (К. Гал.) 2) Бүләк. 3) Мәзәк сүз. — *сущ.* 1) Новинка, редкость. 2) Подарок. 3) Остроумное слово.

Торык طرق *ис.* Тарикъ-нең *к.* — *сущ. мн.* от тарикъ.

Тофулиять طفوليت *кара:* тофулэт. *Беренче тофулиять җиде яшькәчә булып, икенче тофулиять җиденче яшьтән башланыр.* (К. Нас.) — *см.* Тофулэт.

Тофулэт طفولت *ис.* Балалык. — *сущ. соб.* Детство.

Тофәйлат طفيلات *ис. к.* Паразитлар (башка бер үсемлек яки хайван хисабына яшәүче үсемлек һәм хайваннар). — *сущ. мн.* Паразиты.

Тофәйли طفيلى *с.* 1) Чакырылмаган кунак, кешедә ашап йөрүче. *Берничә тофәйли бер җәмәгать булып бер туй мәҗлесенә бармак булдылар.* (К. Нас.) 2) Әрәмтамак. 3) Тәлинкә ялаучы. 4) Вак интереслар, тиеннәр өчен кешелеген сатучы. — *прил.* 1) Незваный гость. 2) Паразитический. 3) Приживальщик, дармоед. 4) Мелочный человек.

Тохал طحال *ис.* Талак шешү авыруы. — *сущ.* Воспаление селезёнки.

Тохым تخم *ф. ис.* 1) Орлык, токым. *Күңел, җан серләрен ачып, тохым кум.* (Дәрд.) 2) Йомырка, күкәй. — *п. сущ.* 1) Семя. 2) Яйцо.

Тоһыр طهر *ис.* Арулык, пакьлек. — *сущ.* Чистота, незапятнанность, непорочность.

Туба طوبى *ис.* 1) Дини хорафат буенча җәннәттә булган бер агач исеме. 2) „Ни гүзәл, ни яхшы!" мәгънәсендә ымлык. — *сущ.* 1) По религиозному поверью — название дерева в раю. 2) Междометие — восклицание одобрения.

Тула طولى *с.* Озын. *Йәд тула* — 1) Озын кул. 2) *күч.* Тирән белем. *Ибне Сина, голуме галия тәхсыйлендә керешеп, табигыят, фәлсәфә вә кәлям фәннәрендә йәд тула сахибы улды.* (Ш. ж.) — *прил.* Длинный. *Йәд тула* — 1) Длинная рука. 2) *перен.* Глубокое знание.

Тул طول *ис.* 1) Озынлык. 2) Төшлек сызыгы; җир шарының озынлык сызыгы. — *сущ.* 1) Продолжительность, протяжение. 2) *геогр.* Долгота, длина.

Туле гарби طول عربی *ст.* Көнбатыш озынлыгы. — *сс.* Западная долгота.

Туле шәркый طول شرقی *ст.* Көнчыгыш озынлыгы. — *сс.* Восточная долгота.

Туле әмәл طول امل *ст.* Өметтә комсызлык, мәнге үлмәс кебек дөнья кууы. *Адәмнең туле әмәленнән әҗәл көлә имеш, әгәр әҗәлне күрсәгез, туле әмәлне ташлар идегез.* (К. Нас.) — *сс.* Надежда на вечность, ненасытная жажда жизни.

Тулән طولًا *р.* Буенча, буена, буйга. — *н.* Вдоль.

Тулән вә гарзан طولًا وعرضاً *гыйб.* Озынлык вә киңлеккә, аркылыга һәм буйга. — *фр.* В длину и в ширину вдоль и поперёк.

Туран* توران *ф. ис.* Иранлылар тарафыннан төрки халыклар яшәгән урыннарга бирелгән исем. *Әкъваме турания* — туран халыклары, төрки халыклар. — *п. сущ.* Туран (у иранцев название страны, населённой тюркскими народами).

Тутия توتیا *ис.* 1) Цинк, цинк тузаны. 2) Хыялда гына булган бер кыйммәтле җәүһәр исеме. — *сущ.* 1) Цинк. 2) Название несуществующего драгоценного камня.

Тутый* طوتی *ф. ис.* Тутый кош. — *п. сущ.* Попугай.

Туфан* توفان *ис.* 1) Көчле ташкын. 2) Көчле яуган яңгыр. — *сущ.* 1) Потоп. 2) Продолжительный ливень.

Тыйб طب *ис.* Медицина. *Мәгълүм ула ки тыйб дигәнемез адәмнең җисмендә булган авыруларны белмәктән гыйбарәттер.* (К. Нас.) — *сущ.* Медицина.

Тыйбабәт طبابت *ис.* Табиблык, врачлык. *Тыйбабәтне дәгъва кылса...* (К. Нас.) — *сущ.* Врачевание, врачебная практика.

Тыйбби طبی *с.* Медицина(га бәйләнешле). *Тыйбби ярдәм* — медицина ярдәме. — *прил.* Медицинский.

Тыйббия طبیه Тыйбби-нең *мчс.* — *жен.* от тыйбби.

Тыйбк طبق *ис.* Бер нәрсәнең охшашы, нәкъ үзе шикеллесе. — *сущ.* Соответствие, соответственность, подобие.

Тыйббән طباً *р.* Медицина ягыннан караганда, медицина фәне буенча. — *н.* С точки зрения медицины.

Тыйлля طلاّ *ф. ис.* 1) Өстән сөртелә торган әйбер. 2) Әйберләрне алтынлау өчен булган сыек алтын. 3) Алтын. 4) Алтын чыбык. — *п. сущ.* 1) Покраска, окраска. 2) Жидкое золото (для позолоты). 3) Золото. 4) Золотая проволока.

Тыйн طين *ис.* 1) Ләм, лай. 2) Балчык, дымлы туфрак. — *сущ.* 1) Грязь, тина. 2) Глина.

Тыйнәт (тыйнә) طينة *ис.* Яратылыш, табигать. *Сыйдык вә тогрылык тыйнәсе пакь булган кешегә ярашыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Происхождение, природа.

Тыйраз طراز *ис.* 1) Чигеш, чигеп эшләнгән. 2) Чигүче, бизәкләүче. 3) Нивелир, тигезләгеч. 4) Төзәтүче, тәртипкә китерүче, стильләштерүче. *Нәкәс кешләр буладыр, кеше өендә һәндәсәлек итеп, бу болай, тегесе болай кирәк иде, дип һәзәян тыйраз булалар.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Украшение, убранство, вышивка. 2) Вышивальница; украшатель. 3) Нивелир. 4) Стилизатор.

Тыйрә طيره *ис.* 1) Шомлану. 2) Ачу. 3) Хурлык. — *сущ.* 1) Дурное предзнаменование, дурное предчувствие. 2) Гнев. 3) Позор, срам.

Тыйфел طفل *ис.* Бала, яшь бала, сабый. *Диде: „әй тыйфел, кайда кабре Ләйлә!“* (Дәрд.) — *сущ.* Ребёнок, дитя.

Тыйфелянә طفلانه *гф. р.* Яшьләрчә, балаларча. — *ар.-п. н.* По-детски.

Тыйхал طحال *ис. анат.* Талак. *Корсакның сул ягында тыйхалдыр.* (К. Нас.) — *сущ. анат.* Селезёнка.

Тылсым طلسم *ис.* Тылсым; сихыр. *Шул вакыт абелхәятның яктысы, ямьле тылсым чаткысы, могҗиз төсе.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Талисман. 2) Волшебство.

Тәбабәт طبابت *кара:* тыйбабәт. — *см.* Тыйбабәт.

Тәбаен تباين *м. VI.* 1) Аерым булу, ара ераклыгы. 2) Капма-каршылык. — *м. VI.* 1) Различие, контраст. 2) Противоречие.

Тәбагать طباعت *ис.* Басу (китап басу эше). *Язу, хәреф һәм тәбагать һөнәренең дөньяга чыгуы гыйлем-кәшфият вә һөнәрнең җәелүенә сәбәп булды.* (Ш. ж.) — *сущ.* Печатание, книгопечатание, типографское дело.

Тәбагыд تباعد *м. VI.* Ераклашу. *Әй ана, бездән тәбагыд кыл — ерак утыр димәктер.* (К. Нас.) — *м. VI.* Удаление, отдаление (друг от друга).

Тәбаигъ طبائع Табигать-нең *к. Адәмдә гадәт бишенч*е *табигатьдер, табаигъ инсаннан аерылмаган шикелле, гадәт һәм аерылмас.* (К. Нас.)
мн. от табигать.

Тәбар تبار *ф. ис.* 1) Чыгыш. 2) Раса. 3) Нәсел. *Күреп хиш вә тәбарым, дусты-ярым.* (Ут. Им.)
п. сущ. 1) Происхождение. 2) Раса. 3) Династия.

Тәбашир I تباشر *ис.* Сөенеч (шатлык) хәбәрләре.
сущ. Благоприятные, радостные вести.

Тәбашир II تباشير *ф. ис.* Акбур, бур.
п. сущ. Мел.

Тәбаһ تباه *ф. с.* 1) Бозык, бозылган. 2) Юкка чыккан.
п. прил. 1) Испорченный, гнилой, негодный. 2) Уничтоженный, погибший.

Тәббах طباخ *ис.* Пешекче, пешерүче, повар. *Аштан кыл чыкты, ник карамадың, дип тәббахны орышты һәм җәза бирде.* (К. Нас.)
сущ. Повар.

Тәбган تبعاً *р.* Ияреп, ияручe булып.
н. Следуя за кем-либо.

Тәбгыйд تبعيد *м. II.* Ерагайту, ераклаштыру.
м. II. Удаление, отдаление.

Тәбгы табигыйн تبع تابعين *ст. дини* Иярченнәргә иярченнәр. *Сәхабәләр сөхбәтендә булганнар табигыйн аталдылар, аннан соңгылар тәбгы табигыйн тәсмия кылындылар.* (К. Нас.)
сс. рел. Современники сподвижников Мухаммеда.

Тәбгыять تبعيت *ис.* Иярүчелек, буйсынучылык. *Яздыгы мәкаләсендә гакылдан зиядә хискә тәбгыять итмеш.* (Ш. ж.)
сущ. 1) Подчинённость, вассальность. 2) Подданство.

Тәбдигъ تبديع *м. II.* 1) Яңа нәрсә уйлап чыгару. 2) Иҗат итү.
м. II. 1) Создание, творение, изобретение. 2) Творчество.

Тәбдил تبديل *м. II.* Үзгәртү, алмаштыру, икенче хәлгә кертү. *Аның сурәте мәгыйшәте бераз тәбдил улды.* (М. Ак.)
м. II. Замена, изменение, превращение.

Тәбйиз تبيض *м. II.* 1) Ак төскә буяу. 2) Акка күчереп язу.
м. II. 1) Беление, отбелка; побелка. 2) Переписка набело.

Тәбкир تبكير *м. II.* Иртәләтү, иртәдән үк керешү. *Берәр җиргә гаскәр җибәрсә, көннең әүвәлендә, ягъни иртә белән җибәрә иде; әмере мөгаштә да тәбкир мөстәхәбдер.* (К. Нас.)
м. II. Делать (что-либо) с утра, рано, раньше.

Тәблигъ تبليغ *м. II.* 1) Ирештерү, җитештерү. 2) Хәбәр итү. — *м. II.* 1) Доведение, доставление. 2) Сообщение, уведомление.

Тәблигат تبليغات Тәблигъ-ның *к.* — *мн.* от тәблигъ.

Тәбрид تبريد *м. II.* Суыту, салкынайту. — *м. II.* Охлаждение; рефрежирование.

Тәбрик* تبريك *м. II.* Котлау, тәбрикләү. *Сези ул, шөбһәсез, тәбрик идәрди.* (Г. Тук.) — *м. II.* Поздравление.

Тәбриэ تبرئه *кара:* тәбрия. — *см.* Тәбрия.

Тәбрия (тәбри) تبريه *м. II.* 1) Аклану. 2) Котылу, ераклашу. *Җәмигъ халык наданлыктан тәбри кыйлыр вә качар.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Оправдывание. 2) Избавление, освобождение, удаление.

Тәбсыйрә تبصره *ис.* (Кешедә әйберләрнең үзлекләрен) күрә алу, аңлау сәләте. — *сущ.* Познавательная способность.

Тәбхир تبخير *м. II.* Буга (парга) әйләндерү. — *м. II.* Превращение в пар.

Тәбшир تبشر *м. II.* Шатландыру, сөендерү, куандыру, сөенеч бирү. *„Шура" идарәсе бу хакта булган дәгъваларның дәлилләрен „Шура" кабына* (тышына) *дәреҗ итәчәге белән тәбшир итәдер.* (Ш. ж.) — *м. II.* Добрая, радостная весть.

Тәбширән تبشراً *р.* Сөенеч белән, сөендереп. *Садыйк вә тогъры адәмнәрне мәгъфирәт әҗергә наил булачакларык тәбширән бәян боермыштыр.* (К. Нас.) — *н.* Радуя.

Тәбәга تبعه *ис.* Берәр дәүләтнең гражданнары, берәр дәүләт кул астындагы халык. — *сущ.* Подданные.

Тәбәддел تبدل *м. V.* Алышыну, алмашыну, үзгәрү, икенче хәлгә керү. *Мәйданга бу ел чыгар зур тәбәддел.* (М. Гаф.) — *м. V.* 1) Смена, перемена. 2) Изменение.

Тәбәйен تبين *м. V.* Ачылу, аңлашылу, ачык булу. — *м. V.* Выявление, выяснение.

Тәбйин تبيين *м. II.* Ачык итү, ачыклау. — *м. II.* Разъяснение, пояснение.

Тәбәллер تبلر *м. V.* Бәллүрләшү, кристаллашу. — *м. V.* Кристаллизация.

Тәбәнни تبنى *м. V.* Балалыкка алу, бала итеп тоту. — *м. V.* Усыновление.

Тәбәр تبر *ф. ис.* Балта. — *п. сущ.* Топор.

Тәбәрреган تبرعاً *р.* Үз теләге белән биреп, бүләк итеп. — *н.* Жертвуя, даря.

Тәбәррегъ تبرع *м. V.* Бүләк итү, юмартлык. — *м. V.* Пожертвование, подношение, дар.

Тәбәрред تبرد *м. V.* Салкынаю, суыну. — *м. V.* Охлаждение, остужение.

Тәбәррек تبرك *м. V.* 1) Бәрәкәтле. 2) Мөбарәк дип белү, һәркем өчен хөрмәтле, газиз саналу. *Һәм тәбәррекләп боларны заты пакь, алды бер кодрәт кулы берлә сыйпап.* (Ш. Баб.) — *м. V.* 1) Экономный. 2) Благословенный.

Тәбәррекән تبركاً *р.* Мөбарәк дип белеп, мөбарәк дип. — *н.* Считая что-либо благословенным.

Тәбәсбыс تبصبص *м. I.* 1) Түбәнләнеп ялвару. *Нифак вә тәбәсбыс итмәгә һичбер мәҗбүриятем юктыр.* (Ш. ж.) 2) Күзәтү. — *м. I.* 1) Упрашивание. 2) Наблюдение, слежка.

Тәбәссем تبسم *м. V.* Елмаю, көлемсерәү. *Бер тәбәссем берлә дә тормыш юлым яктырткучы.* (Г. Тук.) — *м. V.* Улыбка.

Тәбәссыр تبصر *м. V.* Ачык күзле булу, алдан күреп эш итү, дикъкатьләп карау. *Тәбәссыр, ягъни гафил булмамак вә һәр эшне алдан күреп эш кылмактыр.* (К. Нас.) — *м. V.* Внимательность, рассудительность, осмотрительность.

Тәбәххер I تبحر *м. V.* Берәр фән буенча диңгез кебек киң һәм тирән белемле булу. — *м. V.* Углубление (во что-либо), подробное изучение (чего-либо).

Тәбәххер II تبخر *м. V.* Парга әйләнеп китү, парга әйләнү. *Кояш үсемлек яфракларының өске катын кыздыргач, эчендәге сулар тәбәххер итә башлый.* (Г. Рәф.) — *м. V.* Испарение, обращение в пар.

Тәбәүвел تبول *м. V.* Кече тәрәт. — *м. V.* Мочеиспускание.

Тәвабигъ توابع Табигъ I-нең *к.* *Бу тәвабигъ җөмлә шарлатан икәндер белмәдем.* (Г. Тук.) — *мн.* от табигъ I.

Тәвагыд تواعد *м. VI.* Вәгъдәләшү, сүз бирешү. — *м. VI.* Взаимное обещание, сговор.

Тәвазен توازن *м. VI.* 1) Тигезләшү, бәрабәрләшү. 2) Үлчәүдә тигезлек. — *м. VI.* 1) Уравновешивание. 2) Равновесие.

Тәвазыг (тәвазыйг) تواضع *м. VI.* 1) Түбәнчелек, түбән дәрәҗәле итеп күрсәтү. 2) Тыйнаклык, әдәплелек. *Габдесамат шаһ шаһзадәдән мең тәзәррыг вә тәвазыйглык белән бу хәзинәне кабул кылмакын рәҗа кылды.* (К. Нас.) — *м. VI.* 1) Принижение, умаление. 2) Скромность, воспитанность.

Тәваиф طوائف *кара:* таваиф. — *см.* Таваиф.

Тәвали توالى *м. VI.* Тоташ, туктаусыз, өзлексез, бер-бер артлы. *Телим булырга мин инсаны гали, тели күңлем тәгали биттәвали.* (Г. Тук.) — *м. VI.* Непрерывно, беспрерывно, беспрестанно.

Тәван توان *ф. ис.* Көч, куәт. — *п. сущ.* Мощь, сила, способность.

Тәвангәр توانگر *ф. ис.* 1) Бай, маллы кеше. 2) Җәмгыятьтә политик яки экономик-көчкә ия булган кеше. — *п. сущ.* 1) Имущий; богач. 2) Имеющий политическое или экономическое влияние в обществе.

Тәварис توارث *м. VI.* Бабалардан мирас итеп алу. *Тәварис үзенең тәэсиреч күрсәтми калмый, Җәләштә бабалары зурлыгы күләгәсе бар.* (Г. Ибр.) — *м. VI.* Переход по наследству, получение наследства.

Тәварих تواريخ 1) Тарих-ның *к. Бу нәвадир рузгар булганлыктан, тәварих вә әхлак китапларына язылырга лаектыр.* (К. Нас.) 2) Елъязмалар. — 1) *мн.* от тарих. 2) Летопись.

Тәватер تواتر *м. VI.* 1) Эзлеклелек. 2) Бер хәбәрнең телдән-телгә күчеп җәелүе. — *м. VI.* 1) Последовательность, непрерывность. 2) Распространение молвы.

Тәваф طواف *ис.* Бер нәрсәнең тирәягын әйләнү. *Әмма анда тәтәйләрне генә тәваф итәргә мөяссәр була алмадык.* (М. Гал.) — *сущ.* Обход, объезд.

Тәвафык توافق *м. VI.* 1) Бер-беренә туры килү, муафыйк булу. 2) Ярашышу. — *м. VI.* 1) Соответствие. 2) Взаимное согласие.

Тәваэм توائم *ис.* Игез, игезәк. — *сущ.* Близнец.

Тәваэман توأمان *ис.* Ике игезәк. *Икесе дә ике күз кебек тәваэман.* (К. Нас.) — *сущ. дв. ч.* Близнецы.

Тәважеһ تواجه *м. VI.* Күзгә-күз карап тору, кара-каршы килү. — *м. VI.* Встреча лицом к лицу, стояние друг против друга.

Тәважеһән تواجهاً *р.* Йөзгә йөз каршы буларак, кара-каршы килеп. — *н.* Лицом к лицу, друг против друга.

Тәвәгъгыл توغل *м. V.* Бер эш белән бик нык булышу, тирән шөгыльләнү. *Каберләрне зиярәт итүдә тәвәгъгыл итмәктән нәһи кылмыштыр.* (Ш. ж.)

м. V. Углубление во что-либо, упорное занятие чем-либо.

Тәвәккел توكل *м. V.* 1) Кыюлык белән эшкә керешү. 2) Булуга (булдырvга) ышану. 3) *дини* Тапшырылу. *Аллага тәвәккел* — аллага тапшырылу, аллага таяну.

м. V. 1) Решимость, отважность. 2) Надежда на осуществление. 3) *рел.* Упование (надежда) на аллаха.

Тәвәккелән توكلا *р.* Тәвәккәлләп, ышанып, таянып.

н. Решаясь, надеясь.

Тәвәккәл* توكل *кара:* тәвәккел.

см. Тәвәккел.

Тәвәкъкый توقى *м. V.* Саклану, тыелу.

м. V. Осмотрительность, предусмотрительность, предосторожность.

Тәвәкъкыгъ توقع *м. V.* 1) Көтеп торү, өмет итү. 2) Үтенү, сорау. *Хөрмәтле „Шура" мәҗәлләсендә ушбуга урын бирмәкеңезне тәвәкъкыгъ идәрем.* (Ш. ж.)

м. V. 1) Ожидание; надежда. 2) Просьба, прошение.

Тәвәкъкыф توقف *м. V.* 1) Тукталыш, туктау. *Итәм дәрхаль тәвәкъкыф мин сабыйлык хатиратында.* (Г. Тук.) 2) Тоткарлык. *...акчадан тәвәкъкыф булмас.* (З. Биг.)

м. V. 1) Остановка. 2) Задержка.

Тәвәллед تولد *м. V.* Туу, дөньяга килү. *Гомәр Хәйям 430 сәнә һиҗри тарихында тәвәллед идеп.* (Ш. ж.)

м. V. Рождение, зарождение, происхождение.

Тәвәррыг تورع *м. V.* Суфилык, дин кушканча гына йөрү, начар эшләрдән саклану.

м. V. Софизм; набожность, богобоязненность, благочестие.

Тәвәссел توسل *м. V.* 1) Бер эш аркылы якынлашу, тоташу. 2) Үтенү, ялвару.

м. V. 1) Сближение, соединение через посредство. 2) Мольба, просьба.

Тәвассыг توسع *м. V.* 1) Киңәю, зур булу. 2) Экспансия.

м. V. 1) Расширение, увеличение размера. 2) Экспансия.

Тәвәссыт توسط *м. V.* 1) Уртада булу. 2) Арага керү; уртага төшү. *Исеме сыйфатның әүвәлге хәрефе җенесеннән бер хәреф арттырылып „б" хәрефенең тәвәссыты белән кыб-кызыл дисәк...* (К. Нас.) 3) Арадашлык, үрталык итү.

м. V. 1) Центральность, срединное положение. 2) Вмешательство. 3) Посредничество.

Тәвәттын توطن *м. V.* 1) Ватан итү, җирләшү. 2) Бер җирдә тору.

м. V. 1) Избрание местом жительства (напр., какую-либо страну). 2) Поселение.

Тәвәххеш توحش *м. V.* Кыргыйлану, вәхшиләнү. — *м. V.* Одичание, озверение.

Тәвәҗҗеһ توجه *м. V.* 1) Бер якка карап китү, йөзне юнәлтү. *Ибраһимгә тәвәҗҗеһ кылып: „Әй Ибраһим, каумеңнең логатен белермесең?“ — диде.* (К. Нас.) 2) Караш, илтифат. — *м. V.* 1) Направление, обращение, ориентирование. 2) Обращение внимания.

Тәвәһһем توهم *м. V.* 1) Уйлану, хыял итү. 2) Шикләнү, шөбһәләнү, нигезсез уйлау. — *м. V.* 1) Воображение, мечта. 2) Предположение, сомнение; домысел.

Тәгаб تعب *ис.* Мәшәкать, азап чигү, авырлык. — *сущ.* Трудность, затруднение.

Тәгаббед تعبد *м. V.* 1) Диндарлык. 2) Коллык, бәндәлек. — *м. V.* 1) Набожность, религиозность. 2) Попадание в рабство; рабство.

Тәгаббес تعبس *м. V.* Йөз чыту, караңгы чырай. *Бу тәгаббес адәмнең табигатенә мохалиф нәрсә.* (К. Нас.) — *м. V.* Хмурое выражение лица.

Тәгаввез تعوذ *м. V. дини* Аллага сыгыну (әгүзе биллаһи дип әйтү). — *м. V. рел.* Произносить слова „Әгузе биллаһи“ — боже упаси.

Тәгавын تعاون *м. VI.* Бер-беренә ярдәм итешү; хезмәттәшлек. — *м. VI.* Сотрудничество, взаимная помощь, взаимодействие.

Тәгади تعادى *м. VI.* Ике якның бер-беренә дошманлык итүе, кара-каршы дошманлык. — *м. VI.* Взаимная вражда.

Тәгаддед تعدد *м. V.* 1) Бердән артык булу, берничә булу, берничә санда булу. 2) Бер эштән икенчесенә күчү. — *м. V.* 1) Многочисленность, множество. 2) Переход от одного (дела) к другому.

Тәгаддеде зәүҗәт تعددزوجات *ст.* Берничә хатынлы булу, күп хатын алу. — *сс.* Многоженство.

Тәгадди تعدى *м. V.* 1) Гаделлек, хаклык чигеннән чыгу, рәнҗетү, җәбер итү, хаксызлык итү. *Бу бер залимның золымына вә тәгаддисенә тәгъризән әйтелер.* (К. Нас.) 2) *грам.* Фигыльнең күчемлелеге. — *м. V.* 1) Совершение несправедливости; насилия (над кем-либо). 2) Нарушение чьих-либо прав. 3) *грам.* Переходность глагола.

Тәгадел تعادل *м. VI.* 1) Тигезлек. 2) Ике якның да гаделлектә булуы. — *м. VI.* 1) Равенство, равновесие. 2) Взаимная справедливость.

Тәгаеб تعايب *м. VI.* Бер-берен гаепләү, гаепләшү. — *м. VI.* Взаимное обвинение, оскорбление.

Тәгаер تغاير *м. VI.* Башкалык, төрлелек.

м. VI. Разнородность, разнообразие.

Тәгазед تعاضد *м. VI.* Үзара ярдәм; бер-беренә булышу.

м. VI. Взаимопомощь, взаимная поддержка.

Тәгаззеб تغضب *м. V.* Ачулану.

м. V. Брань, злость, гнев.

Тәгаззел تغزل *м. V.* Газәл сөйләү, язу (берәр хатынның матурлыгын мактап язган шигырь).

м. V. Чтение, писание газели (стихотворение, воспевающее женскую красоту).

Тәгаззер تعذر *м. V.* 1) Гозер күрсәтү. 2) Көче җитмәвен (мөмкин булмавын) тану.

м. V. 1) Повод просить извинения. 2) Признание невозможности, бессилия.

Тәгаззи تغذی *м. V.* Туклану, азыклану.

м. V. Питание, насыщение.

Тәгаззияи рух تغذيهٔ روح *гыйб.* Рух азыгы, җан азыгы. *Үзенең шул гаять кечкенә вә сай әдәбияты илә тәгаззияи рух итеп канәгатьләнергә мәҗбүр.* (Җ. Вәл.)

фр. Духовная пища.

Тәгаззым تعظم *м. V.* Олы күренү, зур күренү, олылану, шәп булып маташу.

м. V. Самовозвеличивание, восхваление самого себя.

Тәгайен تعين *м. V.* 1) Ачыклык, билгеле булу, ачык беленү. 2) Билгеләү. *Вәкыйгаләр тәгайен иттереп калдырырга кулыннан килмәде.* (З. Һад.)

м. V. 1) Ясность, определённость. 2) Выяснение; определение.

Тәгайер تغير *м. V.* Үзгәрү, башкару, алмашыну. ...*тәгайер әхвалдә изге вә яман әхлаклары мәгълүм булыр димәктер.* (К. Нас.)

м. V. Замена; изменение.

Тәгайеш تعيش *м. V.* Яшәү, тереклек итү, көн күрү. *Һәр айга тәгайеш өчен утыз алтын тәгъйин кылды.* (К. Нас.)

м. V. Добывание средства на жизнь; существование (на что-либо).

Тәгаккес تعكس *м. V.* 1) Кирегә әйләнү, башы ахырына, астьы өскә килү. 2) Чагылу.

м. V. 1) Превращение в противоположность. 2) Отражение.

Тәгаккыл تعقل *м. V.* Акыл йөртү, аңлау, төшенү.

м. V. Понимание, уразумение.

Тәгакыб تعاقب *м. VI.* Нәүбәтләшү, чиратлашу, берсе соңыннан берсе килү. *Заманнар тәгакыбы бәгъдендә череп,*

м. VI. Смена, последовательное прохождение.

өзелеп төшмәсә, һич үз ирадәм белән төшерә алмам. (Г. Ибр.)

Тәгали تعالى *м. VI.* Югарылану, бөекләнү, бөек булу. — *м. VI.* Возвышение, подъём.

Тәгали биттәвали تعالى بالتوالى *гыйб.* Бер-бер артлы тоташтан һәм өзлексез бөекләнү. *Тели күңелем тәгали биттәвали.* (Г. Тук.) — *фр.* Беспрерывно подниматься, возвышаться.

Тәгаллеб تغلب *м. V.* 1) Җиңеп чыгу. 2) Өстен булу, хөкем сөрү. 3) Буйсындыру. *Тәгаллеб газыб куәте белән хасыйл булыр.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Преодоление. 2) Господство. 3) Покорение.

Тәгаллекъ تعلق *м. V.* 1) Бәйләнеш, бер нәрсәнең икенче нәрсәгә бәйләнешле булуы. 2) Мәхәббәт, дуслык. — *м. V.* 1) Связь, зависимость. 2) Приверженность, привязанность, любовь.

Тәгаллел تعلل *м. V.* Сәбәп эзләү, ялган сылтау күрсәтү. — *м. V.* 1) Отговорка. 2) Симуляция.

Тәгаллем تعلم *м. V.* Өйрәнү, белем алу, өйрәтелү. *Яз тәгаллемнәргә тәргыйп, әйлә тәкъдир кадренә.* (Г. Тук.) — *м. V.* Учение, обучение, изучение.

Тәгалә تعالى *фиг.* 1) Бөек булды, югары булды; бөек һәм югары булсын. 2) *дини* Бөек һәм югары булган алла. — *гл.* 1) Стал высоким, возвышенным, поднялся; пусть станет великим, возвышенным. 2) *рел.* Эпитет аллаха — „всевышний“.

Тәгам طعام *ис.* Аш, ашамлык, тагам. *Бер угълы барып тәгам китерде.* (К. Нас.) — *сущ.* Пища, продукты питания, еда.

Тәгамел تعامل *м. VI.* Бер-бере белән мөгамәлә итешү, эш йөртешү. — *м. VI.* Взаимодействие, сотрудничество.

Тәгами تعامى *м. VI.* 1) Сукырлану, күрмәү, ялган сукырлык итү. 2) Күрмәмешкә салышу. — *м. VI.* 1) Притворство в слепоте. 2) Старание не замечать (чего-либо).

Тәгаммед تعمد *м. V.* Ният, касд итү, белеп, теләп эшләү. — *м. V.* Преднамеренность, умысел.

Тәгаммеди تعمدى *с.* Белеп (юри), эшләнгән, касд ителгән. — *прил.* Преднамеренный, умышленный.

Тәгаммедән تعمداً *р.* Юри, белә торып, белеп, теләп, касд итеп. — *н.* Преднамеренно, умышленно.

Тәгаммем تعمم *м. V.* 1) Гомумиләшү. 2) Массалашу, һәммәгә бердәй булу. — *м. V.* 1) Обобщение. 2) Распространение.

Тәганнем تغنم *м. V.* Ганимәт, трофей. — *м. V.* Трофей, добыча.

Тэганнет تعنت *м. V.* Бәйләнү; каныгу; йөдәтү. *Һөнәремез я тәганнет, я истихфаф, үз кыйлган эшемез юк иседәмездә.* (Ак.) — *м. V.* Придирчивость, приставание.

Тэганни تغنى *м. V.* 1) Көйләү, җырлау. *Я алайса тәганни кыл,— диделәр.* (К. Нас.) 2) Бай булу, байлыкка ирешү, баю. — *м. V.* 1) Воспевание (кого-либо). 2) Обогащение.

Тэгареф تعارف *м. VI.* Танышу. — *м. VI.* Знакомство.

Тэгаррыз تعرض *м. V.* 1) Кеше эшенә катнашу (тыкшыну). 2) Басып керү; беренче булып сугыш ачу. *Тәгаррызга мәнем нә микъдарым бар.* (Ак.) — *м. V.* 1) Вмешательство. 2) Вторжение, агрессия.

Тэгарыз تعارض *м. VI.* Бер-беренә каршы булу, каршылык. *Ике мөфсид тәгарыз идәр исә хәфифе ихтыяр кылыныр.* (Ш. ж.) — *м. VI.* Столкновение; противоречие.

Тэгассер تعسر *м. V.* Авыраю, читенәю. — *м. V.* Затруднение.

Тэгассыб تعصب *м. V.* 1) Фанатизм. *Чикмәгез бушка газапны — булмый да, чөнки бер мең пот тәгассыб бу мидә.* (Г. Тук.) 2) Артык омтылу. 3) Үз халкын, милләтен артык сөю. — *м. V.* 1) Фанатизм. 2) Пристрастие, рвение. 3) Чрезмерная любовь к своему роду, нации, ко всему своему.

Тэгаттыр تعطر *м. V.* Хушбуйлану, исле май сөртенү. — *м. V.* от гл. تعطر (тәгаттарә) — душиться (духами).

Тэгаттыф تعطف *м. V.* 1) Шәфкатьле булу, ярдәм итү. 2) Теләктәшлек тойгысын белдерү. — *м. V.* 1) Милосердие; помощь. 2) Проявление сочувствия (к кому-либо).

Тэгатый تعاطى *м. VI.* Бирешү, бер-беренә бирү, кара-каршы бирешү. — *м. IV.* Взаимообмен.

Тэгатыйеләфкяр تعاطى الافكار *гыйб.* Фикер алышу. *Кич булса, тәгатыйеләфкяр итеп, сүз сөйләп, озын таңнар аткан вакыт.* (М. Гаф.) — *фр.* Обмен мнениями.

Тэгатыф تعاطف *м. VI.* Бер-беренә шәфкать итү, бер-берен ярату. — *м. VI.* Отношение друг к другу с симпатией, сочувствие друг к другу.

Тэгафел تغافل *м. VI.* Белмәмешкә салышу, үзен белмәгән итеп күрсәтү. — *м. VI.* Игнорирование, притворство.

Тэгаффел تغفل *м. V.* Белмәгәнлек (ваемсызлык) күрсәтү. — *м. V.* Проявление невнимательности, беспечности.

Тәгаффен تعفن *м. V.* Череп исләнү, начар ис тарату. — *м. V.* Гниение, загнивание.

Тәгаффеф تعفف *м. V.* 1) Начарлык һәм әшәкелектән саклану. 2) Изгелек күрсәтү. 3) Тыйнаклык күрсәтү. *Әмма фәкыйрьләр вә зәгыйфьләр кәмаль хәяларыннан тәгаффеф күрсәтеп сабыр итәрләр.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Воздержание. 2) Добродетельность. 3) Проявление скромности.

Тәгашшык تعشق *м. V.* Гашыйк булу. — *м. V.* от гл. تعشق (тәгашшәка) — влюбляться, становиться влюбленным.

Тәгаҗҗеб تعجب *м. V.* Гаҗәпләнү, ис китү, хәйран булу. *Бу 25 яшьлек егеткә тәгаҗҗебләнерсең.* (М. Ак.) — *м. V.* Удивление, изумление, восхищение.

Тәгаҗҗебән تعجبا *р.* Исе китеп, гаҗәпләнеп, таң калып, хәйран булып. *Халык дәхи ушбу углан хакында тәгаҗҗебән, ни була икән дип хәйран булып торырлар иде.* (К. Нас.) — *н.* С удивлением, изумлением; восхищенно.

Тәгаҗҗел تعجل *м. V.* Ашыгу, ашкыну, үз-үзен ашыктыру. — *м. V.* Спешка, торопливость.

Тәгаһед تعاهد *м. VI.* Бер-беренә сүз бирешү. — *м. VI.* Взаимное соглашение, договор.

Тәгаһһед تعهد *м. V.* Вәгъдә (сүз) бирү, өскә өкләмә алу. *Ризасына мөхаләфәт итмәясез, билә тәгаһһед итегез...* (К. Нас.) — *м. V.* Обязательство, контракт, обет.

Тәгъбир* تعبير *м. II.* 1) Бер мәгънә белдергән фраза. 2) Телдән әйтү, аңлату. *Илаһи димме, ничек тәгъбир итим, бер хис белән...* (Г. Газиз). 3) Төш юрау, төштә күргәннәр буенча киләчәктәге эшләрдән хәбәр бирү. — *м. II.* 1) Фраза; выражение. 2) Устное объяснение. 3) Толкование сна, предсказывание.

Тәгъбирнамә تعبير نامه *ф. ис.* Төш юрау китабы. — *ар.-п. сущ.* Сонник.

Тәгъбия تعبيه *м. II.* Җиренә җиткереп хәзерләү, тәртипкә салу. *Тулан ай тәгъбия сәрве үзрә кылды.* (Хорәз.) — *м. II.* Приготовление, приспособление.

Тәгъвид تعويد *м. II.* Гадәтләндерү, кулга ияләштерү, гадәт иттерү. *Вөҗдан илә гамәл арасында мөхаләфәтә инсани тәгъвид идәр сүзләр.* (Ш. ж.) — *м. II.* Приручение, приобщение (к чему-либо).

Тәгъвиз تعويذ *м. II.* 1) Сихырлау. 2) Бөти, бөтү (күз тимәсен өчен таккан — *м. II.* 1) Заклинание, чары. 2) Амулет.

әйберләр). *Бирәү бер кешенең углына тәгъвиз яза.* (К. Нас.)

Тәгъвикъ تعويق *м. II.* Кичектерү, билгеләнгән срокны озайту. — *м. II.* Замедление, задержание.

Тәгъвиять تعوية *м. II.* Аздыру, юлдан яздыру. — *м. II.* Введение в заблуждение, соблазнение.

Тәгъвыйз تعويض *м. II.* Бер нәрсә урынына икенче бер нәрсә кайтару, бирәр нәрсәнең хакын түләү. — *м. II.* Возмещение, компенсация, вознаграждение.

Тәгъдад تعداد *ис.* 1) Санау, санап чыгу. 2) Сан алу. — *сущ.* 1) Исчисление, перечисление. 2) Перепись (чего-либо).

Тәгъдид تعديد *м. II.* 1) Санап чыгу. 2) Бер төсле нәрсәләрне җыю. — *м. II.* 1) Пересчитывание, подсчёт, счёт. 2) Собирание одинаковых предметов.

Тәгъдил تعديل *м. II.* 1) Гадел хәл итү, гаделлекне кайтару. 2) Йомшарту (хөкемне). — *м. II.* 1) Восстановление справедливости. 2) Смягчение (приговора).

Тәгъдия تعدية *м. II.* 1) Артыкка китү; гаделсезлек, хаксызлык. 2) *грам.* Күчемсез фигыльне күчемле ясау. — *м. II.* 1) Несправедливость; 2) *грам.* Образование переходного глагола от непереходного.

Тәгъзиб تعذيب *м. II.* Газап күрсәтү газаплау. *Ки тәгъзиб әйләде дәһри, булып агзы тулук кына.* (Г. Кан.) — *м. II.* Мучение, пытка.

Тәгъзир I تعذير *м. II.* Ялган сәбәп (ялган гозер) күрсәтү. — *м. II.* Ложная причина.

Тәгъзир II تعزير *м. II.* 1) Суд карары буенча җәзалау. 2) Орышу. *Дилка дәхи Синанны тәгъзир өчен чакырганын фәһемләп хафа булды.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Наказание, взыскание (по приговору суда). 2) Выговор.

Тәгъзия I تغذيه *м. II.* Аш бирү, азыкландыру, туйдыру. — *м. II.* Питание, насыщение, кормление.

Тәгъзия II تعزيه *м. II.* Үлгән кешенең якыннарын юату, күңел юату, кайгырмаска, сабыр итәргә өндәү. — *м. II.* Утешение, выражение соболезнования.

Тәгъзия намә تعزيه‌نامه *гф. ис.* Некролог. — *ар.-п. сущ.* Некролог.

Тәгъзиять تعزيت *кара:* тәгъзия II. *Тәһниягез белән ашый алмадык, ләкин тәгъзиятегез белән ашадык...* (К. Нас.) — *см.* Тәгъзия II.

Тәгъзыйм تعظيم *м. II.* Олылау, хөрмәтләү, хөрмәт итү. *Шаһзадәне җан күңелдән гаять тәгъзыйм вә тәкрим белән зәвык вә сафа иттермәгә мәшгуль булдылар.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Почитание, уважение. 2) Возвеличение, восхваление.

Тәгъзыймат تعظيمات Тәгъзыйм-ның *к.* — *мн.* от тәгъзыйм.

Тәгъзыймән تعظيماً *р.* Олылап, хөрмәтләп, олылау (хөрмәтләү) йөзеннән. *Шаһзадә дәхи биззарур тәгъзыймән вә тәукыйрән „шулай, аначыгым“, — диде.* (К. Нас.) — *н.* Почитая, прославляя, возвеличивая.

Тәгъйиб تعييب *м. II.* Гаепләү, гаепле дип әйтү. *Риякярларның залимның шәрренн'н сакласын дигән кебек догалары адәмне гайне тәнкыйс вә тәгъйибдер.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Обвинение, порицание. 2) Осуждение.

Тәгъйин تعيين *м. II.* Билгеләү, хаслау, ачык күрсәтү. — *м. II.* Назначение, определение.

Тәгъйир تغيير *м. II.* Үзгәртү, башкаландыру, алмаштыру. — *м. II.* Изменение, перемена, замена.

Тәгъкыйб تعقيب *м. II.* 1) Кичегү, соңга калу. 2) Эзәрлекләү. 3) Күзәтү. *Хөсәен язны көтеп ала, аның һәрбер хәятын тәгъкыйб кыла иде* (Г. Газиз). — *м. II.* 1) Опоздание. 2) Преследование. 3) Наблюдение.

Тәгъкыйд تعقيد *м. II.* 1) Төенләү, бәйләү. 2) Аңлаешсыз дәрәҗәгә җиткерү, катлауландыру; буталчыклык. — *м. II.* 1) Связывание. 2) Запутанность, сложность, неясность; усложнение (вопроса).

Тәгълиб تغليب *м. II.* Бер сүзнең мәгънәсенә туры китереп икенче сүз куллану; туры китерү. — *м. II.* Приведение в соответствие, замена одного слова другим.

Тәгълибән تغليباً *р.* Туры китереп. *Мәгънәсе хәрефе җәрләргә мотабикъ булмак җәһәтеннән тәгълибән хәреф тәсмия кылынды.* (К. Нас.) — *н.* Соответственно.

Тәгъликъ I تعليق *м. II.* 1) Аңлату. 2) Тагу, асу. *Җәзгы җәүһәр ташын хамилә хатынга тәгъликъ кылынса. вәләдәте сәһел булыр димешләр.* (К. Нас.) 3) Бер эшкә икенче эшне шарт итеп күрсәтү. 4) Гарәп хәрефе белән языла торган язу төрләреннән берсенең исеме. — *м. II.* 1) Объяснение, толкование, комментарий. 2) Подвешивание. 3) *м. II.* от глагола علق (галләка) – ставить в зависимость (от чего-либо); связывать. 4) Талик (особый вид почерка).

Тәгъликъ II تغليق *м. II.* Бикләү, йозаклау. — *м. II.* Запирание.

Тәгълил تعليل *м. I'.* Сылтау күрсәтү, сәбәп күрсәтү. *„Өчен“ сүзе сәбәп вә тәгълил өчен мөстәгъмәлдер.* (К. Нас.) — *м. II.* Объяснение причин, мотивировка.

Тәгълим تعليم *м. II.* Өйрәтү, белдерү, укыту, дәрес бирү. — *м. II.* Учение, обучение; тренировка.

Тәгълимат* تعليمات *ис.* 1) Тәгълимнең *к. Тәгълиматың ушбу көнгә кадәр сәгадәткә ирештермәде.* (М. Гаф.) 2) Директивалар, инструкцияләр. — *сущ.* 1) *мн.* от тәгълим. 2) Указания, инструкции, директивы.

Тәгълитъ تغليط *м. II.* 1) Ялгыш дип тану. 2) Ялгыштыру. 3) Ялгышлыкта гаепләү. — *м. II.* 1) Признание ошибочным. 2) Введение в заблуждение. 3) Обвинение в ошибке.

Тәгъмикъ تعميق *м. II.* Тирәнәйтү, тирәнләндерү. — *м. II.* Углубление.

Тәгъмим تعميم *м. II.* 1) Массалаштыру, гомумиләштерү. 2) Барлык җиргә кертү, тарату. — *м. II.* 1) Обобщение. 2) Введение повсеместно, распространение.

Тәгъмир تعمير *м. II.* 1) Төзү. 2) Бозылган нәрсәне төзәтү. 3) Яңарту, төзекләндерү. *Ләкин хәлемезне тәгъмир итмәк вә төзәтмәк заманы да кичмештер.* (Г. Габ.) — *м. II.* 1) Застраивание, строительство. 2) Починка, ремонт. 3) Обновление, реконструкция.

Тә ъм, тагым طعم *ис.* 1) Тәм. 2) Ләззәт. *Тәгъмен белгән кеше ашар, белмәгән төкереп ташлар.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Вкус. 2) Приятное ощущение.

Тәгънә طعنه *ис.* 1) Сүгү, тел тидерү, ачулану. *Хатымга итмәгел тәгънә.* (Г. Кан.) 2) Сугу. — *сущ.* 1) Ругательство, порицание, ворчание. 2) Удар.

Тәгърив I تعريب *м. II.* Гарәпчәләштерү, гарәпчәгә тәрҗемә итү. — *м. II.* Арабизация, перевод на арабский язык.

Тәгърив II تغريب *м. II.* Куу, сөрү, сөргенгә җибәрү, читләштерү. — *м. II.* Изгнание, высылка, ссылка.

Тәгъриз تعريض *м. II.* 1) Ризасызлык (протест) белдерү. *Шәһәремне сорама, дип тәгъриз кылды.* (К. Нас.) 2) Читләтеп сөйләү. 3) Каршы тору. — *м. II.* 1) Выражение недовольства, протест. 2) Намёк. 3) Противодействие.

Тәгъризан تعريضاً *р.* Ризасызлык белдереп, каршы әйтеп. *Аңа тәгъризан ул миңа әкәл аятен укып карагыз диде.* (К. Нас.) — *н.* Протестуя, противодействуя.

Тәгърикъ تعريق *м. II.* Тирләтү, тир чыгарту. — *м. II.* Вызывание испарения, потение.

Тәгърим تغريم *м. II.* 1) Үтәлергә тиешле эшне үтәтү. 2) Штраф салу. — *м. II.* 1) Принуждение к выполнению обязательства. 2) Наложение штрафа.

Тәгъриф تعريف *м. II.* 1) Таныту, таныштыру, белдерү, аңлату. 2) Тышкы күренешен сөйләп бирү. *Швейцарның тәгърифенә бинаән* ... (З. Биг.) 3) Билгеләү, — *м. II.* 1) Ознакомление, объяснение. 2) Представление (кого-нибудь). 3) Определение.

Тәгъсир تعسير *м. II.* Авырайту, авырлаштыру, читенәйтү, кыенлаштыру. — *м. II.* Затруднение, препятствование.

Тәгъсыйр تعصير *м. II.* Сыгу, сыгып суын чыгару. — *м. II.* от *гл.* عصر (гассарә)—давить, выжимать (жидкость).

Тәгътыйль تعطيل *м. II.* 1) Каникул. 2) Тик тору, эштән бушап ял итеп тору. *Бушап күңлем, була рухымда тәгътыйль.* (Г. Тук.) — *м. II.* 1) Каникулы. 2) Перерыв в работе, передышка.

Тәгътыйр تعطير *м. II.* Хуш исләндерү, яхшы ис белән исләндерү. — *м. II.* от глагола عطر (гаттарә) — делать благоухающим, душить (духами).

Тәгътыйш تعطيش *м. II.* Сусату, эчәсен китерү. — *м. II.* Вызывание жажды.

Тәгъшир تعشير *м. II.* Унга бүлү, дистәләргә бүлү. — *м. II.* Разбивание на десять частей, деление на десятки.

Тәгъҗиз تعجيز *м. II.* Аптырату, гаҗиз итү. *40 яшьләрендәге бу хатынның Руссоны тәгъҗиз итдекене ишетмеш идем.* (Ш. ж.) — *м. II.* Причинение беспокойства, надоедание.

Тәгъҗил تعجيل *м. II.* Ашыктыру, тизләтү, ашыгу, ашыгычлык. *Тәгъҗил берлә Йосыфә еитә* (житә) *алмаз сән.* (К. Гал.) — *м. II.* Ускорение, поспешность, спешка.

Тәгъҗилән تعجيلاً *р.* Ашыгып, ашыгу белән, ашыктырып. — *н.* Спешно, торопливо.

Тәдабир تدابير *ис.* Тәдбир-нең *к.* — *сущ. мн.* от тәдбир.

Тәдави تداوى *м. VI.* Дарулану, авыруны дәвалау; үз-үзен дәвалау. — *м. VI.* Лечение, самоисцеление.

Тәдавел تداول *м. VI.* 1) Кулдан кулга күчерү. 2) Телдән телгә йөрү. 3) Әйләнеш, күчеш. *Бу тәдавел ширбәтен халыкка эчергән дөньядыр.* (Г. Тук.) — *м. VI.* 1) Обращение, хождение (о монете). 2) Молва. 3) Переход.

Тәдарек تدارك *м. VI.* Хәзерләү, эзләп табу, кулга кертү. *Туй тәдарекен тәмам кылды.* (М. Ак.) — *м. VI.* Снабжение, обеспечение, заготовки.

Тәдафегъ تدافع *м. VI.* 1) Һөҗүмне кире кайтарышу. 2) Үзен саклап дошманга каршы тору. — *м. VI.* 1) Отбрасывание (противника), отражение. 2) Самозащита, самооборона.

Тәдахел تداخل *м. VI.* Бер-береңең эченә керү, бер-берeнең эшенә аралашу, катнашу. — *м. VI.* Вмешательство, интервенция, взаимопроникновение.

Тәдбир تدبير *м. II.* 1) Эшне ахырын уйлап эшләү, алдан күрү. *Һәр эшендә тәдбирле бер зат иде.* (З. Һад.) 2) Тиешле чара. — *м. II.* 1) Предусмотрительность. 2) Мероприятие.

Тәдвин تدوين *м. II.* Җыентык төзү. — *м. II.* Составление (сборника), кодификация.

Тәдкыйк تدقيق *м. II.* 1) Дикъкатьләп, берәм-берәм нечкәләп тикшерү, җентекләү. *Бу китап тәдкыйк соңра нәшер ителде.* (К. Нас.) 2) Аныклык. — *м. II.* 1) Детальное изучение. 2) Точность.

Тәдмир تدمير *м. II.* Тар-мар итү, юкка чыгару, һәлак итү. — *м. II.* Разгром; разрушение, уничтожение.

Тәдрис تدريس *м. II.* Дәрес бирү, укыту, белем бирү. *Тәдрисатта нинди бер осул тәгъкыйб итәргә кирәклекне белмәк өчен, әүвәлән тәдристән максад нә улдыгыны белмәк лязимдер.* (Ш. ж.) — *м. II* Преподавание, обучение; ведение урока.

Тәдриҗ تدريج *м. II.* 1) Эволюция. 2) Акрын-акрын алга бару, дәрәҗәләп үсү. *Тәдриҗгә ригая итмәгән бер мөгаллимнең хәле бер бинаның югары катында булган бер адәмнең югары чыкмак өчен түбәндәге адәмгә кулын сузмак кабиленнәндер.* (Ш. ж.) — *м. II.* 1) Эволюция. 2) Постепенное продвижение, повышение.

Тәдриҗи تدريجى *с.* Акрынлап (эзлекле рәвештә) үсеп барган, эволюцион. — *прил.* Постепенный, последовательный, эволюционный.

Тәдриҗән تدريجاً *р.* Акрынлап, дәрәҗәләп, эзлекле рәвештә. — *н.* Постепенно, последовательно.

Тәдфигъ تدفيع *м. II.* Кире кайтару, ераклаштыру. — *м. II.* Отражение, удаление.

Тәдфин تدفين *м. II.* Мәетне күмү, дәфен итү, җирләү. — *м. II.* Погребение, захоронение.

Тәдәббер تدبر *м. V.* 1) Уйлау, уйлашу. 2) Уйлап эш итү. — *м. V.* 1) Размышление. 2) Осмотрительный поступок.

Тәдәйен تدين *м. V.* 1) Динле булу, диндә нык тору. 2) Берәр динне кабул итү, динләләнү. — *м. V.* 1) Религиозность, благочестие. 2) Принятие веры.

Тәдәнни تدنى *м. V.* Түбән төшү, үсмәү, артта калу, тәрәкъкый итмәү. *Кем җигә безгә тәдәнни арбасы?* (Г. Тук.) — *м. V.* Понижение, падение; регрессирование.

Тәдәррес تدرس *м. V.* Дәрес алу, уку, өйрәнү. — *м. V.* Обучение, получение знаний.

Тәдәррեж تدرج *м. V.* Акрынлап күтәрелү, хәрәкәт итү. — *м. V.* Постепенный подъём, продвижение.

Тәдһиш تدهيش *м. II.* 1) Аптыратып калдыру. 2) Куркуга төшерү. — *м. II.* 1) Поражение, изумление. 2) Испуг.

Тәзагыф تضاعف *м. VI.* 1) Ике өлеш булу, ике мәртәбә арту. 2) Көчәю, өзлегү (авыру турында). — *м. VI.* 1) Удвоение, увеличение. 2) Осложнение.

Тәзадде تضاد *м. VI.* 1) Капма-каршы булу, бер-беренә тискәрелек, каршылык. *Кешенең җан вә табигате илә тормышы арасында ачыктан-ачык тәзадде булса, ирекле йөрәк аны күтәрә алмый.* (Г. Ибр.) 2) *астр.* Каршы торыш. — *м. VI.* 1) Противоположность; противодействие. 2) *астр.* Противостояние.

Тәзаед تذايد *м. VI.* Арту, саны күбәю. — *м. VI.* Увеличение, возрастание.

Тәзайекъ تضيق *м. V.* Тарлану, тыгызлану, тараю, кысылу. — *м. V.* Сужение; притеснение.

Тәзакир تذاكر Тәзкирә-нең *к.* — *мн.* от тәзкирә.

Тәзалем تظالم *м. VI.* Кара-каршы җәберләшү. — *м. VI.* Притеснение, взаимная обида.

Тәзаллел تظلل *м. V.* Күләгәләнү, күләгә астына керү. — *м. V.* Укрытие в тени, затенение.

Тәзаллем تظلم *м. V.* Үзенең хаксыз җәберләнүен белдерү, зарлану. *Дошманың катылык белән сиңа килсә, дәрхаль тәзаллем белән миңа кил,—диде.* (К. Нас.) — *м. V.* Жалоба (на притеснение).

Тәзаррер تضرر *м. V.* Зарарлану, зыянлану, зарар (зыян) күрү. — *м. V.* Получение повреждения, убыток; порча, вред.

Тәзарреф تظرف *м. V.* Оста (үткен) сүзле булып маташу.

Тәзаһер تظاهر *м. VI.* 1) Тышкы кыяфәт. 2) Бер-беренә ярдәм итешү. *Имде тәзаһерне арзу иттекем өчен икенче хакыйкатьтән бәхәс итәчәкмен.* (Ш. ж.)

Тәзбих تذبيح *м. II.* Бугазлау, сую, чалу.

Тәзвир تزوير *м. II.* Алдау, ялганлау, ялган документ төзү. *Кувәи гакылын хәйлә вә тәзвиргә вә мәсхәрәлек эшләрендә гаҗаип нәрсә ихтираг итмәгә сарыф итәр.* (К. Нас.)

Тәзвиҗ تزويج *м. II.* Өйләндерү, никяхландыру. *Шивәзадәне шаһзадәгә тәзвиҗ бәгъдендә...* (К. Нас.)

Тәзгыйф تضعيف *м. II.* 1) Ике кат итү, ике өлеш ясау, бермә-бер итү. 2) Көчсезләндерү.

Тәзйид تزييد *м. II.* Арттыру, күбәйтү.

Тәзйигъ تضييع *м. II.* Әрәм итү, бушка җибәрү. *Фазыйләтле гамәлләр кыла торган вакытны тәзйигъ кыйлгучы кемсәнәләр.* (К. Нас.)

Тәзйикъ تضييق *м. II.* 1) Тыгызландыру. 2) Җәберләү, кысу. *Күрелгән золым вә тәзйикъка каршы берләшергә мәҗбүрият була.* (Җ. Вәл.)

Тәзйил تذييل *м. II.* Китап азагында кушымта бирү.

Тәзйин تزيين *м. II.* Зиннәтләндерү, бизәкләндерү. *Галимнәр әмсаль вә мәкальләр белән сүзләрен тәзйин итеп, адәмнәргә әсәр бирерләр.* (К. Нас.)

Тәзкир تذكير *м. II.* 1) Искә төшерү. 2) *грам.* Ир женес. *Безнең телемездә тәзкир, тәэнис аермасы юк.* (К. Нас.)

Тәзкирә تذكيره *ис.* 1) Истәлек. 2) Рәсми документ. *Фәкыйрь кеше! Кемнәр сиңа иман таккан, тәзкирәңә мөслим диеп игълан таккан.* (Г. Тук.)

Тәзкия تزكيه *м. II.* 1) Тазарту, саф-

м. V. Стремление быть красноречивым.

м. VI. 1) Внешность, видимость. 2) Взаимопомощь.

м. II. Закалывание (животного).

м. II. Подделывание, фабрикация, фальсификация, обман, введение в заблуждение.

м. II. Брак, женитьба.

м. II. 1) Удвоение. 2) Ослабление.

м. II. Увеличение, прибавление.

м. II. 1) Потеря. 2) Пустая трата (денег).

м. II. 1) Суживание. 2) Притеснение.

м. II. Прибавление, добавление, приложение (к книге).

м. II. Украшение, разукрашивание.

м. II. 1) Напоминание. 2) *грам.* Мужской род.

сущ. 1) Памятная вещь. 2) Официальный документ.

м. II. 1) Очищение; очистка. 2) *рел.* Выплата

лау, пакьләү. 2) *дини* Малның зәкятын бирү. — „закята“ (взнос с имущества в пользу бедных мусульман).

Тәзкяр تذكار *ис.* Телгә алу, хәтергә килү, искә төшү. — *сущ.* Напоминание; воспоминание.

Тәзлил تذليل *м. II.* Хур итү, хурлау, түбәнәйтү. — *м. II.* Унижение, оскорбление, хула.

Тәзълил I تضليل *м. II.* Аздыру, туры юлдан чыгару, адаштыру. *Үзләреннән артыкларны тәкфир, тәзълил кылып ихтилаф чыгаралар.* (К. Нас.) — *м. II.* Развращение; введение в заблуждение.

Тәзълил II تظليل *м. II.* Күләгәләндерү, ышыкландыру, күләгә астына алу. — *м. II.* Затенение, осенение, наведение тени.

Тәзъмин تضمين *м. II.* Гарантия бирү, зарарны түләтү. — *м. II.* Гарантирование, ручательство, возмещение убытка.

Тәзъминат تضمينات Тәзъмин-нең *к.* *Бик күп тәзъминате хәрбия биреп, солых итмәгә мәҗбүр булдылар.* (Х. Чис.) — *мн.* от тәзъмин.

Тәзърир تضرير *м. II.* Зарар иттерү, зыян иттерү. — *м. II.* Причинение вреда, ущерба; повреждение.

Тәзәбзәб تذبذب *м. V.* 1) Икеләнү, бер карарга килмәү. 2) Селкенү, чайкалу. — *м. V.* 1) Нерешительность, колебание, неуверенность. 2) Колебание, качание, шатание.

Тәзәйен تزين *м. V.* Зиннәтләнү, матурлану, бизәкләнү. — *м. V.* Украшение самого себя, разукрашивание.

Тәзәйенат تزينات Тәзәйен-нең *к.* *Шәһәрнең шул тәзәйенаты сине тагы үзенә тартыр.* (Г. Ибр.) — *мн.* от тәзәйен.

Тәзәккер تذكر *м. V.* Искә төшерү, хәтерләү, хәтергә китерү. — *м. V.* Воспоминание.

Тәзәккәру تذكرو *фиг.* Искә төшерегез, үткәннәрне искә алыгыз. *Дәлил итә „тәзәккәру“ аятьләрен, рәүшан итә шул аятьнең һәр якларын.* (Г. Тук.) — *гл.* Вспоминайте! Запоминайте!

Тәзәлзел تزلزل *м. V.* Селкенү, тетрәү, кыймылдау. *Бу сүзгә итмәсен кальбең тәзәлзел.* (Г. Тук.) — *м. V.* Трясение, содрогание, дрожание, шатание.

Тәзәлзелат تزلزلات Тәзәлзел-нең *к.* *Төркстанда өһур улмыш тәзәлзелат әр ыйдән йөө ләрчә касабә һәлак улмыш.* (Ш. ж.) — *мн.* от тәзәлзел.

Тәзәллел تذلل *м. V.* Хурлану, хур- — *м. V.* Самоунижение.

лыкка төшү. *Ачлык халыкка тәзәллел вә ялынудан хәерлерәктер.* (К. Нас.)

Тәзәммен تضمن *м. V.* Эченә алу, сөйләмдәге сүзләрнең яшерен мәгънә һәм яшерен максатны эченә алуы. *Сәгъдинең газәлиятында... гарифларның хакыйкатьләре тәзәммен иделмештер.* (Ш. ж.) — *м. V.* Содержание в себе (чего-либо); содержание скрытого смысла в словах.

Тәзәррыг تضرع *м. V.* Түбәнчелек белән ялыну-ялвару. *Мәэюс булмак адәмгә тәзәррыг кылудан хәерлерәктер.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Смирение, покорность. 2) Мольба.

Тәзәүвыкъ تذوق *м. V.* Тәм табу; рәхәтләнү, зәвыклану. — *м. V.* 1) Вкушение. 2) Наслаждение.

Тәзәүвеж تزوج *м. V.* Өйләнү, никяхланышу. *Бу хатынны тәзәүвеж итмәккә ирад кылып ул екеттән сораштым.* (К. Нас.) — *м. V.* Женитьба, бракосочетание.

Тәзәһһед تزهد *м. V.* Тәкъвалану, дин кушканча гына яшәү, аскетлык. — *м. V.* Аскетизм, воздержанность; благочестивость, набожность.

Тәзһиб تذهيب *м. II.* Алтынлау, алтынга ману, алтын йөгертү. — *м. II.* Золочение.

Тәйкыйз تيقيظ *м. II.* 1) Уяту. 2) Ярсыту. — 1) *м. II.* от *гл.* يقظ (якказа) — будить, разбудить. 2) Возбуждение.

Тәкабел تقابل *м. VI.* 1) Кара-каршы килү, бер-берсенә каршы килү. 2) Малга каршы куелган мал, башма баш, бәя бәрабәрлеге. *Шивәзадәне бер хә инә мәһәр тәкабеленә Асыйл шаһзадәгә никяхландырдылар.* (К. Нас.) — *м. VI.* 1) Движение навстречу друг-другу; встреча. 2) Эквивалент, равноценный товар.

Тәкавим تقاويم Тәкъвим-нең *к.* — *мн.* от тәкъвим.

Тәкаддем تقدم *м. V.* Алга бару, прогресс. — *м. V.* Движение вперед, прогресс.

Тәкаддес تقدس *м. V.* Изгелек; диндарлык. — *м. V.* Святость; набожность.

Тәказа تقاضا *м. VI.* Теләү, таләп итү, суд алдында таләп итү, дәгъвалашу. *Нәфсенең тәказасы белән бу эшне эшләсә.* (К. Нас.) — *м. VI.* Взыскивание, требование чего-либо через суд.

Тәкаллеб تقلب *м. V.* 1) Алмашыну, үзгәрү. 2) Дүнү. *Тәкаллеб вә тәгайере әхвалдә изге вә яман холыклары мәгълүм булыр.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Изменение, колебание, переворот. 2) Отречение.

Тәкаллед تقلد *м. V.* Янга тагу, асу, асып йөрү. — *м. V.* Одевание, ношение (ордена, меча и т.д.)

Тәкареб تقارب *м. VI.* Якынлашу, бер-беренә якын килү. — *м. VI.* Сближение.

Тәкарир تقارير Тәкърир-нең *к.* — *мн.* от тәкърир.

Тәкарреб تقرب *м. V.* Якынаю, якын булу. — *м. V.* Сближение.

Тәкаррер تقرر *м. V.* 1) Урынлашу, бер урында ныгу. *Бу индифаг яхшы гына тәрәссеб вә тәкаррер иткән җәмгыяте миллияләрне яңадан астөсткә китерде.* (Җ. Вәл.) 2) Хәл ителү. — *м. V.* 1) Установление. 2) Решение; развязка, завершение.

Тәкасыр تقاصر *м. VI.* 1) Кыскарту. 2) Эшкә кимчелек итү. — *м. VI.* 1) Сокращение. 2) Упущение, нерадение, небрежное выполнение (чего-либо).

Тәкател تقاتل *м. VI.* Үтерешү, сугышу. — *м. VI.* Сражение; драка, резня.

Тәкаттыр تقطر *м. V.* Тамчылану, таму; куылу (кайнату юлы белән). — *м. V.* Перегонка, дистилляция; фильтрация.

Тәкатыг تقاطع *м. VI.* Кисешү, берберсен аркылы үтү (мәс., сызыклар кисешүе). — *м. VI.* Перекрещивание, скрещивание, пересечение.

Тәкатыр تقاطر *м. VI.* 1) Тамчылау, тамчы-тамчы агу. 2) Яңгыр яву. — *м. VI.* 1) Стекание; капание. 2) Дождь.

Тәкаувес تقوس *м. V.* Бөгелү, ук җәясе кебек булу. — *м. V.* от гл. تقوس (тәкаүвәсә) — горбиться, сгибаться (о спине); быть изогнутым как лук.

Тәкауви تقوى *м. V.* Куәтләнү, кувәт килү, көчәю. — *м. V.* Усиление.

Тәкашшыг تقشع *м. V.* 1) Ачылу (күк йөзе). 2) Төкерү, какыру. — *м. V.* 1) Прояснение (неба), рассеивание (облаков). 2) Харканье.

Тәкбир* تکبير *м. II.* Олылау, гарәпчә: „аллаһе әкбәр" („алла иң бөек зат") дигән сүзләрне әйтү. *Көлсә монда тук вә ихлассыз халык тәкбирләре.* (Г. Тук.) — *м. II.* Прославление, произнесение слов: „аллах велик".

Тәкбире тәхримә — намазга керешкәндә кул күтәреп тәкбир әйтү. *Тәкбире тәхримәдә бармакларын үрдәк аягы кебек ера иде.* (Г. Газиз). — Ритуал мусульманской молитвы.

Тәквин تکوين *м. II.* 1) Юктан бар итү, ярату, барлыкка китерү. 2) Шәкел, форма. — *м. II.* 1) Создание, творение. 2) Форма, телосложение.

Тәквиния تكوينيه *с.* Юктан бар итүгә бәйле.
прил. Созданный, сотворённый.

Тәкдир تكدير *м. II.* Шелтәләү, орышу. *Ялкау балага җәза бирмәк вә тәкдир итмәктән мөкаддәм сәбәпләрене тикшерергә вә шуңа карап эш кылырга кирәк.* (Ш. ж.)
м. II. Выговор; нравоучение.

Тәкзиб تكذيب *м. II.* Ялганга чыгару, ялган дип әйтү.
м. II. Обвинение во лжи, опровержение.

Тәкия تكيه *ис.* Мөридләрнең ишан кул астына зекер әйтү өчен җыелып утыра торган урыннары. *Сорадылар: „Тәкиядә утырган риялы суфыйларның хәлләре ни кыяфәттә?“ — диделәр.* (К. Нас.)
сущ. Помещения (шатры) для шиитских религиозных мистерий.

Тәклил تكليل *м. II.* Чәчәк яки яфрактан ясаган таҗ кидерү.
м. II. Венчание цветочным венком.

Тәклиф تكليف *м. II.* 1) Көчләү, көчләп кушу. *Кара й-зләр безне булмас эшкә тәклиф иттеләр.* (Г. Тук.) 2) Боеру, әмер итү.
м. II. 1) Насилие, принуждение. 2) Поручение, возложение (действие).

Тәклифат تكليفات Тәклиф-нең *к.* *Атасының тәклифатына каршы: атай, син көчләмә, мин ахун да, мөдәррис тә булмыйм, диячәк.* (Г. Ибр.)
мн. от тәклиф.

Тәкмил تكميل *м. II.* Тутыру, җитештерү, тәмам итеп бетерү. *Төзәтерсең шуны, тәкмил итәрсең.* (Г. Тук.)
м. II. Дополнение, довершение; завершение.

Тәкмилә تكميله *ис.* Өстәмә.
сущ. Дополнение.

Тәкния تكنيه *м. II.* Кушамат; кушамат бирү.
м. II. Прозвище; дать прозвище.

Тәкрар تكرار *ис.* Кабат, кабатлау. *Хөсәен абзый бу серле көйне ике мәртәбә тәкрар итте дә скрипкәне куеп киң сулады* (Г. Газиз).
сущ. Повторение; многократность.

Тәкрир تكرير *м. II.* Кабатлау, сөйләп тәкрар итү. *Сәнең әүсафыңны тәкрир идәрдек.* (Дәрд.)
м. II. Повторение.

Тәкрим تكريم *м. II.* Хөрмәтләү, олылау, зурлау. *Шаһзадәне җан күңелдән гаять тәгъзыйм вә тәкрим белән...* (К. Нас.)
м. II. 1) Уважение, почтение. 2) Чествование.

Тәксиб تكسب *м. II.* Казану, булдырырга тырышкан әйберен булдыру.
м. II. Добывание, зарабатывание.

Тәксир I تكثير *м. II.* Күбәйтү, күп итү, арттыру. *Тырышып идәлем журналларың әмсалене тәксир.* (Г. Тук.) — *м. II.* Увеличение, умножение.

Тәксир II تكسير *м. II.* Сындыру, ваклау. *Җәһаләт вә надалык ардусыны идәлем тәксир.* (Г. Тук.) — *м. II.* Разбивание, разламывание.

Тәксиф تكثيف *м. II.* Куерту, тупасландыру; юанайту. — *м. II.* Сгущение, уплотнение; утолщение.

Тәкфил تكفيل *м. II.* Бирәү өчен җаваплылыкны өскә йөкләтү. — *м. II.* Возложение ответственности, отдача на поруки.

Тәкфин تكفين *м. II.* Кәфенләү, кәфен сару. — *м. II.* Обёртывание саваном.

Тәкфир تكفير *м. II. дини* 1) Динсез, дәһри санау. 2) Кяфер дип атау, кяфер ясау. *Әһле тәкфир бер гаҗәпләнсен күреп актык сүзем.* (Г. Тук.) — *м. II. рел.* 1) Обличение в ереси, в неверии в аллаха. 2) Превращение в неверующего.

Тәкшиф تكشيف *м. II.* Ачу, яшеренлектән чыгару, фаш итү, ачык итү. — *м. II.* Раскрытие, разоблачение, выявление.

Тәкъбил تقبيل *м. II.* Үбү; үпмәк. *Һәркайсы килеп Шаһзадәне тәкъбил иттеләр.* (К. Нас.) — *м. II.* Целование; поцелуй.

Тәкъбих تقبيح *м. II.* 1) Начар (кабахәт) санау. 2) Кабахәт итү. 3) Сүгү, кабахәт сүзләр әйтү. — *м. II.* от гл. قبح (каббәхә)—1) Делать безобразным. 2) Считать безобразным. 3) Ругать, оскорблять.

Тәкъва* تقوى *ис.* Дин кушканны гына эшләү, диндар булу. *„Гөлҗәмал түткәй, дигән, син булма аңкау, бул уяу! Зөлҗәлаләңнән сора төнлә торып тәкъва кияү.* (Ш. Баб.) — *сущ.* Благочестие, богобоязненность, религиозность.

Тәкъвим تقويم *м. II.* 1) Турылату, төзәйтү. 2) Географик координатларны, шулай ук йолдызларның хәрәкәт юлларын күрсәтә торган таблица. — *м. II.* 1) Поправка, исправление. 2) Таблица, показывающая географические координаты, а также пути движения небесных тел.

Тәкъвис تقويس *м. II.* Бөгү, ук җәясе кебек итү. — *м. II.* Сгибание.

Тәкъвия تقويه *м. II.* 1) Ныгыту, куәтләндерү. 2) Яклап куәтләү. — *м. II.* 1) Укрепление, усиление. 2) Поддержка, помощь.

Тәкъвият تقويت *кара*: тәкъвия. — *см.* Тәкъвия.

Тәкъдим* تقديم *м. II.* 1) Берәүнең алдына кую, сону. 2) Мәсьәлә кую. 3) Берәүне икенче бер кеше алдына китереп таныштыру, — *м. II.* 1) Предложение 2) Выдвижение (напр., вопроса). 3) Представление.

Тәкъдир* تقدير *м. II.* 1) Язмыш. *Ары барма, жаный, кил бире. Барча эшләр — ходай тәкъдире* (Жыр). 2) Берәүнең эшләгән эшен тану, бәя бирү. *Бездә мөхәррирләрнең хезмәте тәкъдир ителмәгәне һәркайсыбызга мәгълүм.* (Г. Газиз). 3) Очрак, ихтимал. *Бу тәкъдирдә мәсәлдәге миннән морад нәфестер.* (К. Нас.) 4) Бәя бирү, бәя билгеләү. *Нәрсәгә нәрех тәкъдир итүче улдыр.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Судьба (рок), предопределение. 2) Оценка. 3) Случай. 4) Установить цену.

Тәкъдири تقديرى *с.* Тәкъдир(гә бәйләнешле), тәкъдир(гә караган). — *прил.* от тәкъдир.

Тәкъдирән تقديرًا *р.* Танып, бәя бирәрәк, кадерен белеп. — *н.* Признавая, оценивая.

Тәкъдис تقديس *м. II.* 1) Мөкатдәс итү. 2) Изге дип ышану. — *м. II.* 1) Освящение, канонизация. 2) Посвящение. 3) Почитание.

Тәкъйид تقييد *м. II.* 1) Чикләү. 2) Беркетү. 3) Ныгыту. — *м. II.* 1) Ограничение. 2) Записывание, регистрирование. 3) Упрочение.

Тәкълиб تقليب *м. II.* 1) Эчен тышына әйләндерү, астын-өскә әйләндерү. 2) Әйбернең калыбын (формасын) үзгәртү. — *м. II.* 1) от гл. قلب (калләбә) — вертеть, ворошить, ворочать. 2) Изменение формы.

Тәкълид تقليد *м. II.* 1) Ияртү, башкалар эшләгәнне эшләү. *Дөньяда һәрнәрсә тәкълиддән гыйбарәттер дидем, хәтта тәкълид без „габед“ләргә гыйбадәттер, дидем.* (Ш. Баб.) 2) Охшатып эшләү. 3) Гореф-гадәт, традиция. — *м. II.* 1) Подражание. 2) Имитация, подделка, фабрикация. 3) Обычай; традиция.

Тәкълиди تقليدى *с.* Ияргән, ияртелгән, иярүгә бәйле. — *прил.* Традиционный, обычный.

Тәкълидән تقليدًا *р.* Охшатып, ияреп. *Искеләргә тәкълидән исмен „Китабеннас“ куеп.* (Ш. Баб.) — *н.* Как обычно, традиционно; подражая.

Тәкълил تقليل *м. II.* Азайту, киметү. — *м. II.* Уменьшение.

Тәкъриб تقريب *м. II.* Якынлаштыру, янәшәләштерү. — *м. II.* Приближение, сближение.

Тәкърибн تقريبى *с.* Якынча гына (чамалап кына) әйтелгән, алынган. — *прил.* Приблизительный.

Тәкърибән تقريبا *р.* Чамалап әйткәндә, якынча алганда, якынча. — *н.* Приблизительно.

Тәкъриз I تقريض *м. II.* 1) Язылган әсәр һәм хезмәткә мактап бәя бирү. 2) Китап азагында библиография. — *м. II.* 1) Похвальная рецензия, отзыв о книге. 2) Библиография (в конце книги).

Тәкъриз II تقريظ *кара:* тәкъриз I. — *см.* Тәкъриз I.

Тәкърир تقرير *м. II.* 1) Сөйләү, аңлатып сөйләү. *Залимә коллык фәкать тәкъриреңез, тәхриреңез.* (Г. Тук). 2) Урнаштыру, бер урында тора торган итү. — *м. II.* 1) Доклад; объяснение. 2) Определение, установление (места и т. п.)

Тәкъсим تقسيم *м. II.* 1) Бүлү, кисәкләргә аеру. 2) Агым суның тармаклану, бүленү урыны. 3) *мат.* Бүлү гамәле. — *м. II.* 1) Деление, разделение, распределение, раздел. 2) Дельта реки. 3) *мат.* Деление.

Тәкъсыйр تقصير *м. II.* 1) Кыскарту. *„Нур"да тәнвиренә тәкъсыйр итмәсен иде һәр заман.* (Г. Тук.) 2) Җиренә житкереп эшләмәү, игътибарсыз эшләү. 3) Гаеп. 4) Руханиларны олылап эндәшү. *Яхшы, тәкъсыйр, дип шәкерт юлына китмәкче булды* (Г. Газиз). — *м. II.* 1) Сокращение. 2) Упущение, небрежное выполнение. 3) Вина. 4) Вежливое обращение к духовным лицам.

Тәкътир تقتير *м. II.* 1) Үтә сакчыллыктан саранлану, чамадан тыш кысып тоту (акчаны, әйберне). 2) Фәкыйрьлек. — *м. II.* 1) Скопидомство, чрезмерная экономия, скупость. 2) Бедность, скудность.

Тәкътыйг تقطيع *м. II.* Кисәкләргә бүлү, бүлгәләү. — *м. II.* Разрезание, деление на части.

Тәкътыйр تقطير *м. II.* Тамчылап агызу, тамызу, кайнату юлы белән кудыру. — *м. II.* Перегонка, дистиллирование.

Тәкъфил تقفيل *м. II.* Йозаклау, йозаклап бикләү. — *м. II.* Запирание на замок.

Тәкъфия تقفيه *м. II.* Рифмалау, рифмалаштыру. — *м. II.* Рифмование.

Тәкъшир تقشير *м. II.* 1) Кабыгын төшерү. 2) Кабыгын әрчү. — *м. II.* 1) Шелушение (риса). 2) Очищение, снятие кожуры (с фруктов).

Тәкый تقى *с.* 1) Диндар. 2) Бозыклыктан сакланучы. — *прил.* 1) Богобоязненный; религиозный. 2) Праведный.

Тәкябер تكابر *м. VI.* Горурлык; масаю; тәкәбберлек, мин-минлек. — *м. VI.* Гордость, высокомерие, тщеславие.

Тәкязеб تكاذب *м. VI.* Бер-беренә ялган сөйләү, үзара ялганлашу. — *м. VI.* Взаимный обман.

Тәкялиф تكاليف Тәклиф-нең *к.* — *мн.* от тәклиф.

Тәкямел تكامل *м. VI.* 1) Житешү. 2) Тулылану, тәгәлләнү. *Куй, табигать хөкмен итсен! Шул тәкямел: шунда ямь!* (Дәрд.) 3) Үсеш. — *м. VI.* 1) Достижение полноты, совершенство. 2) Полнота, совершенство. 3) Развитие, рост.

Тәкясел تكاسل *м. VI.* Ялкаулык, иренчәклек. — *м. VI.* Леность, нерадение.

Тәкясеф تكاثف *м. VI.* 1) Куеру, куелану. 2) Юанаю, тупаслану. — *м. VI.* 1) Сгущение, уплотнение. 2) Огрубение, утолщение.

Тәкясер تكاثر *м. VI.* Үрчү; күбәю, арту́. — *м. VI.* Размножение; увеличение, количественный рост.

Тәкятеб تكاتب *м. VI.* Бер-беренә хат язышу. — *м. VI.* Переписка, корреспонденция.

Тәкәббер* تكبر *м. V.* Үз-үзен эре тоту, олылану, үзен зурга санау, һавалану, борын күтәрү. *Мин дә әрлим кәрлә көйгә бик тәкәбберләнмә дип.* (Ш. Баб.) — *м. V.* Высокомерие, наглость; заносчивость.

Тәкәддер تكدر *м. V.* Көенү, кайгыру, гамьләнү. — *м. V.* Расстройство, печаль, огорчение, досада.

Тәкәллем تكلم *м. V.* Сөйләү. *Моның сөкүте миңа тәкәллеменнән каты килде, дип тәәссеф итәр.* (К. Нас.) — *м. V.* Речь, говорение.

Тәкәллеф* تكلف *м. V.* Көнкүрештә, эштә табигыйлектән үтеп, күрсәтү өчен көчләнеп эшләү, ясалмалык, кылану, тартыну. *Ул бер дә тәкәллефсез генә үзенең хаж җөббәсе белән вокзал идәненә килеп утырды.* (М. Гал.) — *м. V.* Деланность, искусственность, натянутость, стеснение, церемония.

Тәкәллефат تكلفات Тәкәллеф-нең *к.* *Һәрмез гаҗәпләнеп: „кайда хәлифәнең хезмәтчеләре, кайда ишекчеләре?" дип сорады. „Хәлифәнең алай тәкәллефаты юктыр" дип җавап бирделәр.* (К. Нас.) — *мн.* от тәкәллеф.

Тәкәммел تكمل *м. V.* Камилләшү; үсеп җитешү. — *м. V.* Усовершенствование; созревание.

Тәкәррер تكرر *м. V.* Кат-кат булу, кабатлану. — *м. V.* Повторяемость; повторение.

Тәкәссер I تكثر *м. V.* 1) Күбәю, арту, ишәю. 2) Күп сөйләү, артык сөйләү. — *м. V.* 1) Увеличение. 2) Излишняя болтливость, разговорчивость.

Тәкәссер II تكسر *м. V.* Ваклану, сыну. — *м. V.* Дробление, мельчание, измельчание; поломка.

Тәкәффел تكفل *м. V.* Кәфил булу, бирәү өчен җаваплылыкны өскә алу. — *м. V.* Ручательство, поручительство.

Тәкәүвен تكون *м. V.* Бар булу, барлыкка килү, юктан бар булу. — *м. V.* Возникновение.

Тәлбис تلبيس *м. II.* 1) Киендерү. 2) Гаебен яшереп буташтыру, бутау. 3) Хәйлә белән алдау. *Бу турыда тәлбис кылучыларга илтифат итмәй, вакытында кайгыртып калырга тиеш иде.* (Ш. ж.) — *м. II.* 1) Одевание. 2) Введение в заблуждение с целью скрыть свою виновность. 3) Обман, надувательство.

Тәлвин تلوين *м. II.* Төс бирү, төс кертү, буяу. — *м. II.* Крашение, окрашивание, раскрашивание.

Тәлвис تلويث *м. II.* Пычрату, шакшыландыру әшәкеләндерү. *Бер җирдә кунак булып калмыш идем, төнлә хезмәтханәне таба алмагач, нагыйлаҗ такыяма тәлвис кыйлдым, — димеш.* (К. Нас.) — *м. II.* Загрязнение, пачкание.

Тәлгыйн تلعين *м. II.* Ләгънәт әйтү, каргау. — *м. II.* Проклятие, проклинание, заклинание.

Тәлех تلخ *ф. с.* Ачы. — *п. прил.* 1) Горький. 2) Горько.

Тәлйин تليين *м. II.* Йомшату, йомшаклык бирү. — *м. II.* Смягчение, размягчение.

Тәлкыйб تلقيب *м. II.* Кушамат кушу, кушамат тагу. — *м. II.* от гл. لقب (ләккабә) — давать прозвище, титуловать.

Тәлкыйн تلقين *м. II.* 1) Төшендереп сөйләү, аңлату. 2) Инандыру. 3) *Дини* Үлекне күмеп, озатучылар киткәч, руханиның үлекне исенә төшерү өчен иман укуы. 4) Әйтеп тору. — *м. II.* 1) Разъяснение; наставление, инструктирование. 2) Внушение. 3) *рел.* Чтение молитвы духовным лицом после погребения умершего. 4) Подсказывание, суфлирование.

Тәлкыйх تلقيح *м. II.* Серкәләндерү, аталандыру. *Ир җенес чәчәк тузаны хатын җенесе чәчәккә күчеп тәлкыйх ителенәдер.* (Г. Рәф.) — *м. II.* Опыление, оплодотворение, осеменение.

Тәлтыйф تلطيف *м. II.* 1) Хәтер (күңел) табу; яхшы, йомшак мөгамәлә. 2) Дәрәҗә яки орден белән бүләкләп — *м. II.* 1) Задабривание, ласковое обращение. 2) Присвоение звания

хөрмәт итү. *Хезмәтләре өчен „3 нче һәм 2 нче Анна“ ордены илә тәлтыйф иделмештер.* (Ш. ж.) — или награждение орденом, оказание почестей.

Тәлхис تلخيص *м. II.* Сүзне кыскарту, төп кирәклесен генә калдыру, озын язылганны кыскарту. — *м. II.* Краткое, сокращенное изложение, резюмирование; аннотация.

Тәлягыб تلاعب *м. VI.* Уйнашу, шаяру, мәсхәрәләшү, алдашу; уен. — *м. VI.* Шутка, насмешка, обман; игра, забава.

Тәлякый تلاقى *м. VI.* Очрашу, юлыгышу. — *м. VI.* Встреча.

Тәлямиз تلاميذ Тилмиз-нең *к.* — *мн.* от тилмиз.

Тәлясим طلاسم Тылсым-ның *к.* — *мн.* от тылсым.

Тәляфи تلافى *м. VI.* Эшләнгән (яки булган) кимчелекне төзәтү. — *м. VI.* Исправление, улаживание.

Тәляхык تلاحق *м. VI.* Бергә кушылу, тоташу, соңыннан килеп кушылу. — *м. VI.* Соединение, сближение, присоединение.

Тәляш تلاش *ис.* Сабырсызланып, ашкыну, борчылу. — *сущ.* Хлопоты; беспокойство, торопливость, спешка.

Тәләббес تلبس *м. V.* Киенү, өскә кием кию. — *м. V.* Одевание.

Тәләззез تلذذ *м. V.* Тәм табу, ләззәтләнү. *Иланһи бер тәләззездән беренче кәррә тамган яшь.* (Г. Тук.) — *м. V.* Удовольствие, наслаждение.

Тәләкъкый تلقى *м. V.* 1) Юлыгу, юлыгып алу, кабул итеп алу. 2) Алу, өскә алу. *Гомәр Хәйям хакында белдекләремне язмая бер вазифа улмак үзрә тәләкъкый идәрәк, түбәндәге юлларны караламая җәсарәт иттем.* (Ш. ж.) — *м. V.* 1) Встреча; принятие, получение, восприятие. 2) Взятие на себя (обязательств).

Тәләттыф تلطف *м. V.* Йомшак (яхшы) мөгамәлә итү, ягымлылык күрсәтү. *Сөальдә тәләттыф, ягъни кешедән хаҗәтеңне сорый белеп сорамак — сәнаигъ бәдигадәндер.* (К. Нас.) — *м. V.* Обходительность, благосклонность, ласка, любезность.

Тәләф تلف *ис.* 1) Әрәм-шәрәм итү, бетерү, бозу. *„Мин арслан!“ — ди, синең малны тәләф иткәндә ул...* (Г. Тук.) 2) Һәлак итү, үтерү. — *сущ.* 1) Ущерб, потеря, повреждение, порча. 2) Гибель, смерть.

Тәләффыз تلفظ *м. V.* Сүзне әйтү, сөйләү, әйтелеш. — *м. V.* Произношение.

Тәләүвен تلون *м. V.* Төрле төскә керү, төс үзгәртү. — *м. V.* Изменение цвета

Тәләһһеб تلهب *м. V.* Ялкынлану, ялкын күтәрелү. — *м. V.* Горение, воспламенение.

Тәләһһеф تلهف *м. V.* 1) Кайгыру, хәсрәтләнү. 2) Аһ-ваһ итү, аһ ору. 3) Борчылу. — *м. V.* 1) Вздыхание (по чем-либо, по ком-либо). 2) Скорбь. 3) Тревога, волнение.

Тәмам* تمام *ис.* **1.** Тулы, кимчелексез. **2.** Бөтенләй бетү, азагына ирешү. — *сущ.* **1.** Полный, совершенный. **2.** Окончание, завершение, конец.

Тәмамиять تماميت *ис.* Беткәнлек; бөтенлек, тулылык. — *сущ.* Полнота; законченность, завершённость.

Тәмамән تماما *р.* Бөтенләй, тулысынча. *Ләим кешенең хаҗәтен тәмамән әда кыйлсаң да, сиңа явызлыгын тидерер.* (К. Нас.) — *н.* Полностью, сполна.

Тәмарыз تمارض *м. VI.* Үзен авыру итеп күрсәтү. — *м. VI.* Симуляция болезни.

Тәмасел تماثل *м. VI.* Охшашлык, бертөслелек, тиңдәшлек. — *м. VI.* Сходство, подобие.

Тәмасил تماثيل *ис.* Тимсаль-ның *к.* — *сущ. мн.* от тимсаль.

Тәмаша* تماشا *ф. ис.* 1) Тамаша, күренеш. 2) Карап йөрү, карау. — *п. сущ.* 1) Зрелище, представление, спектакль. 2) Разглядывание зрелища.

Тәмашагир تماشاگیر *ф. ис.* Карап, күңел ачып йөрүче. — *п. сущ.* Посещающий зрелищные места, зритель.

Тәмашагяһ تماشاگاه *ф. ис.* Карап, күңел ачып йөрү урыны. — *п. сущ.* Зрелищное место.

Тәмдид تمدید *м. II.* 1) Озынайту, киңәйтү. 2) Озакка сузу. — *м. II.* 1) Вытягивание, растягивание. 2) Удлинение (срока).

Тәмдих تمدیح *м. II.* Мактап телгә алу. — *м. II.* Расхваливание.

Тәмиз تمیز *ф. с.* Чиста, пакь, ару, пөхтә. *Булмәгә керү белән җаның эри, ничектер табигый матурлык, зәвык, тәмиз хис кыласың..* (Г. Ибр.) — *п. прил.* Чистый, опрятный, аккуратный.

Тәмйиз تمییز *м. II.* Бер-берсеннән аеру, аерып белү, аралап алу. *Хәкаикъны идракь итмәктән вә мәгъкулатны тәмйиз итмәктән гаҗиз булып...* (К. Нас.) — *м. II.* Выделение, предпочтение; различение.

Тәмлик تمليك *м. II.* 1) Бер нәрсәгә ия итү. 2) Власть бирү (берәүнең кулына). — *м. II.* 1) Передача в чью-либо собственность. 2) Облечение властью.

Тәмлих تمليح *м. II.* Тозлау. — *м. II.* Соление, засаливание.

Тәмлия تمليه *м. II.* Тулы итү, тутыру. — *м. II.* Наполнение.

Тәммуз تموز *ис.* Июль ае. *Ул кемсә сахрадагы сәрабтан тәммуздәге болыттан ялганчырак димәктер.* (К. Нас.) — *сущ.* Июль.

Тәммә تم *фиг.* Бетте, тәмам булды. — *гл.* Кончилось, закончилось.

Тәммәт тәмам* تمت تمام *ст.* Тәмам булды, бөтенләй бетте. — *сс.* Полностью (совсем) кончилось.

Тәмрин تمرين *м. II.* Күнектерү, күнегү. *Анда балаларны уйларга да сөйләргә, ә монда исә уйларга да язарга тәмрин мәкъсуддыр.* (Ә. Мөс.) — *м. II.* Упражнение, тренировка.

Тәмсил تمثيل *м. II.* 1) Охшату, чагыштыру. *Ничек дисәм дә аз тәмсилгезне.* (Г. Тук.) 2) Мисал итеп китерү. 3) Мәсәл. 4) Охшаштыру, үзедәй итеп ясау, йоту, ассимиляция. *Куманнар, Алтын Урданың иң күп әһалисын тәшкил итеп мангулларны тәмсил иттеләр* (Г. Газиз). — *м. II.* 1) Уподобление, сравнение; сходство. 2) Приведение в пример. 3) Басня. 4) Уподобление, ассимилирование.

Тәмшия تمشيه *м. II.* 1) Хәрәкәткә китерү. 2) Йөртү. — *м. II.* 1) Приведение в движение. 2) Двигание.

Тәмәдден تمدن *м. V.* Мәдәниятле булу, культуралы булу, культуралашу. — *м. V.* от гл. تمدن (тәмәддәнә) — цивилизоваться, становиться культурным.

Тәмәддех تمدح *м. V.* Үз-үзен мактау, мактану. *Буй белән вә кыяфәт белән тәмәддех кыйлганнар хакында әйтелер.* (К. Нас.) — *м. V.* Похвальба, хвастовство, самовосхваление.

Тәмәйегъ تميع *м. V.* Эрү, сыегаю, сыек хәлгә күчү. — *м. V.* Плавление, превращение в жидкость.

Тәмәйез تميز *м. V.* Аерылу, аралану. — *м. V.* Обособление, различение.

Тәмәккен تمكن *м. V.* 1) Урнашу, җирләшү, урын алып тору; урын тоту. 2) Мөмкинлек алу. 3) Көч, куәт. — *м. V.* 1) Расположение, размещение; занятие места. 2) Получение возможности. 3) Сила, мощь.

Тәмәллек تملك *м. V.* Ия булу, хуҗа булу, кулга кертү. — *м. V.* Владение, обладание, овладевание; господство; приобретение (чего-либо).

Тәмәллык تملق *м. V.* Ялыну, ялагайлану, ялынып йөрү. *Безәр Җәмһәр әйтте: „Карга кебек иртә тордым, эт кебек тәммәллыклы булдым, мәче кебек тәзәррыглы булдым, хинзир кебек хирыс булдым да гыйлем хасыйл иттем" димеш.* (К. Нас.) — *м. V.* Лесть, подобострастие, низкопоклонство.

Тәмәнна تمنا *м. V.* 1) Хәрәкәт белән сәлам бирү (мәсәлән, баш ию, честь бирү). 2) Үтенү, сорау, ялвару. — *м. V.* 1) Приветствие (поклоном, жестом). 2) Просьба, мольба.

Тәмәнни تمنى *м. V.* Теләү, өмет итү, үтенү, ялвару. *Кайчылар белән туралсачы дип тәмәнни кылыр имеш.* (К. Нас.) — *м. V.* Желание, выражение надежды; мольба.

Тәмәр تمر *ис.* Киптерелгән хөрмә җимеше. — *сущ. соб.* Сухие финики.

Тәмәркәз تمركز *ис.* Үзәкләшү, туплану, бер ноктага җыелу. *Шуның тирәсендә әйләнергә, шуңа тәмәркәз итәргә кирәк.* (Җ. Вәл.) — *сущ.* Централизация, концентрация, сосредоточение.

Тәмәрред تمرد *м. V.* Үзсүзлелек итү, буйсынмау, тыңламау, каршылык итү, каршы тору. *Изгелек кадрен белмәгәннәргә икрам кыйлсаң, тәмәрред кыйлырлар.* (К. Нас.) — *м. V.* Неповиновение, ослушание, упрямство; сопротивление.

Тәмәррен تمرن *м. V.* Гадәтләнү, гадәт итү. *Мөганид күркәм җиргә күзен салмай, мәкъбулатка тәмәррен гадәменнән.* (Ак.) — *м. V.* Привычка, навык.

Тәмәссек تمسك *м. V.* 1) Бурыч (әҗәт) алганга бирелгән расписка. 2) Бер нәрсәгә ябышу, тотыну. *Мәгълүм ула ки халыкның тәмәссек кылган дәлилләре* ... (К. Нас.) — *м. V.* 1) Вексель, письменное денежное обязательство, расписка. 2) от гл. تمسك (тәмәссәкә) — держаться, цепляться за что-либо.

Тәмәссел تمثل *м. V.* 1) Мәсәл (яки мәкаль) куллану. 2) Икенче бер сурәттә булып күренү, күренеш алмаштыру, билгеле бер сурәткә керү, ияру. — *м. V.* 1) Применение басни или пословицы. 2) Сходство, подобие, уподобление, подражание; перевоплощение.

Тәмәттегат تمتعات Тәмәттегъ-нын *к.* *Тәмәттегат вә ләззәт дөньявия ар-* — *мн.* от тәмәттегъ.

тына төшеп, бушка мал җимагача алышма. (К. Нас.)

Тәмәттегъ تمتع *ис.* 1) Файдаланырга хокук алу, патент. 2) Файдалану, үзенә файда итү. 3) Файда. *Канәгать кылып артык тәмәттегъ вә тәнәгъгым кәсебе өчен мәшәкатьне куйса...* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Право пользования, лицензия, патент. 2) Пользование, использование. 3) Польза, удовлетворение.

Тәмәүвел تمول *м. V.* Баю, маллы булу. *Тиҗарәт илә аз мөддәттә тәмәүвел итте.* (К. Нас.) — *м. V.* Обогащение.

Тәмәүвеҗ تموج *м. V.* Дулкынлану. *Сәраб су кебек тәмәүвеҗ итмәк белән суга биңзәр бер мәүһүм нәрсәдер.* (К. Нас.) — *м. V.* Волнение.

Тәмҗид تمجيد *м. II.* Олылау, хөрмәтләү, зурлау. *Бонларның гыйбадәтләре, шәйтан исеменә тәэсис иделмеш гыйбадәтханәгә җыелып, аны мадех итмәк, тәкъдис вә тәмҗид әйләмәктән гыйбарәттер.* (Ш. ж.) — *м. II.* Прославление, восхваление.

Тән* تن *ф. ис.* Тән, гәүдә. — *п. сущ.* Тело, корпус.

Тәнавел تناول *м. VI.* Авыз итү, татып карау, тату. *Бәс ул җәзирәнең ләззәтле җимешләреннән тәнавел кылып...* (К. Нас.) — *м. VI.* Проба, принятие (пищи, лекарства).

Тәнавем تناوم *м. VI.* Йоклаган булу, йоклаганга салышу. — *м. VI.* от гл. تناوم (тәнавәмә) — притворяться спящим.

Тәназыг تنازع *м. VI.* Бер-бере белән низаглашу, талашу, тартышу. — *м. VI.* Спор; ссора, скандал.

Тәназыг бәка تنازع بقا *ст.* Яшәү өчен көрәш. *Тәназыг бәка низамнарына күрә мәгыйшәт мөхарәбәләрендә мәгълүб улып, матди вә мәгънәви куәтләрене гаиб итәчәкләр.* (Ш. ж.) — *сс.* Борьба за существование.

Тәнакех تناكح *м. VI.* Никяхлану, өйләнешү. — *м. VI.* Женитьба, бракосочетание.

Тәнакыз تناقض *м. VI.* 1) Каршылык, бер-беренә каршы булу. *Бу таифә кәмаль җәһәтләре белән тәнакыз итүчеләрдер.* (К. Нас.) 2) Сүзләрнең бер-берен бозуы, ике сүзнең бер-беренә кире мәгънәдә булуы. — *м. VI.* 1) Противоречие, несогласие. 2) Контраст. 3) Слова с противоположным значением.

Тәнакыс تناقص *м. VI.* Кимү, азая бару. — *м. VI.* Постепенное уменьшение, убывание.

Тәнакыш تناقش *м. VI.* Бәхәс, диспут. *Тәнакыш юк мисалда, и мохатәб!* (Г. Тук.) — *м. VI.* Спор, обсуждение, диспут.

Тәнасеб تناسب *м. VI.* 1) Бер-беренә охшашу, туры килү. 2) Симметрия, пропорция. — *м. VI.* 1) Сходство, соответствие. 2) Симметрия, пропорция, равномерность.

Тәнасел تناسل *м. VI.* Нәсел арту, нәсел таралу, үрчү. — *м. VI.* Размножение, произведение потомства.

Тәнасер تناثر *м. VI.* Чәчелү, сибелү, таралу. — *м. VI.* от гл. تناثر (тәнасәрә) — рассыпаться, быть рассеянным, разбросанным (о семенах).

Тәнасыр تناصر *м. VI.* Бер-беренә ярдәм итү, яклау. — *м. VI.* Взаимопомощь, защита.

Тәнафер تنافر *м. VI.* 1) Каршылык. 2) Яратышмау, бер-береннән нәфрәтләнү, җирәнешү. — *м. VI.* 1) Разногласие, расхождение, взаимные противоречия. 2) Взаимное отвращение.

Тәнафи تنافى *м. VI.* Бер-беренә каршы булу. — *м. VI.* Противоречие, взаимное несогласие.

Тәнбиһ تنبه *м. II.* 1) Уяту. 2) Кисәтү, искәртү, зиһененә салу. *Бу мәсәл нәфес явызлыгыннан сакланмага тәнбиһдер.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Пробуждение. 2) Напоминание; предупреждение.

Тәнбиһән تنبهاً *р.* Кисәтеп, искәртеп. *Мөнәсәбәтсез сөаль кылганда, мөнәсәбәтсез булмакына тәнбиһән, секүт кылыныр.* (К. Нас.) — *н.* Предупредительно, предупреждая.

Тәнбәл تنبل *ф. с.* Ялкау; иренчәк; үшән. — *п. прил.* Ленивый; вялый.

Тәнвигъ تنويع *м. II.* Төрле-төрле итү, төрлеләндерү. — *м. II.* Делание разнообразным, разнородным.

Тәнвин تنوين *ис. грам.* Гарәп сүзләрендә соңгы аваздан соң ән, ин, өн иҗекләре кушып укырга тиешлекне күрсәтә торган диакритик билгеләр. — *сущ. грам.* Танвин — диактрические знаки.

Тәнвим تنويم *м. II.* Йоклату. — *м. II.* Укладывание спать, усыпление.

Тәнвир تنوير *м. II.* Яктырту; нурландыру, ялтырату. *„Нур“ да тәнвирендә тәкъсыйр итмәсен иде һәр заман.* (Г. Тук.) — *м. II.* 1) Освещение. 2) Излучение, облучение.

Тәнг تنگ *ф. с.* 1) Тар (киң түгел), кысан; җинел, зәгыйфь, нечкә, сирәк. 2) Изелгән, хәсрәтләнгән.

п. прил. 1) Узкий, тесный, слабый; редкий, недостаточный. 2) Угнетённый, удручённый.

Тәнгдил — тар күңел, тар күңелле; рухы төшкән, хәсрәтле.

Огорчённый, павший духом.

Тәнгыйм تنعيم *м. II.* 1) Нигъмәт бирү, нигъмәтләндерү, ашату. 2) Иркәләү, назлау; назлылыкка өйрәтү. 3) Төю, ваклап бетерү.

м. II. 1) Пропитание, кормление. 2) от гл. نعم (нәгъгәмә) —нежить, холить. 3) Дробление, измельчание.

Тәндәрест تندرست *ф. с.* Таза, сәламәт, сау (кеше).

п. прил. Здоровый, крепкий (о человеке).

Тәнзил تنزيل *м. II.* 1) Түбәнгә төшерү, индерү. 2) Ташлама, скидка.

м. II. 1) Снижение, спускание; понижение. 2) Вычет, скидка.

Тәнзиә تنزيه *м. II.* 1) Аклау, гаепсез дип тану. 2) Үзен начарлыктан ерак тоту.

м. II. 1) Оправдание. 2) Нравственная чистота, непорочность; порядочность.

Тәнзыйм تنظيم *м. II.* Тәртипкә салу, тәртипләндерү.

м. II. Приведение в порядок, упорядочение, устройство, организация.

Тәнзыйф تنضيف *м. II.* Тазарту, аруландыру, пакьләү.

м. II. Очищение, чистка.

Тәнких تنكيح *м. II.* Никяхлау.

м. II. Бракосочетание, женитьба.

Тәнкыйл تنقيل *м. II.* Күчерү, бер урыннан икенче урынга күчерү. *Китабәт әйләюбән тәнкыйл идеп.* (Ут. Им.)

м. II. Перенесение с места на место, передача, перемещение, перенос.

Тәнкыйд* تنقيد *ис.* Тәнкыйть, кимчелекләрне күрсәтү. *Бәгъзы хаска гам булыбрак төшмәгән тәнкыйдләрем.* (Ш. Баб.)

сущ. Критика.

Тәнкыйди تنقيدى *с.* Критик.

прил. Критический.

Тәнкыйдән تنقيداً *р.* Тәнкыйть йөзеннән. *Яңгыларны тәнкыйдән язмый чыдап булмас диеп.* (Ш. Баб.)

н. Критически, критикуя.

Тәнкыйс تنقيص *м. II.* 1) Киметү, азайту. 2) Түбәнәйтү, кимсетү, ким күрү. *Зали инең шәрреннән сакласын кебек догалар адәмне тәнкыйс вә тәгъйибдер.* (К. Нас.)

м. II. 1) Уменьшение, сокращение. 2) Унижение, пренебрежительное отношение.

Тәнкыйт تنقيط *м. II.* 1) Хәрефкә нокта (төртке) кую. 2) Тыныш билгеләре куллану.

м. II. 1) Употребление точек (диакритических знаков). 2) Употребление знаков препинания.

Тәнкыйх تنقيح *м. II.* 1) Яңадан карау, төзәтү. 2) Киметү, кыскарту.

м. II. 1) Пересмотр, исправление. 2) Сокращение.

Тәнмия تنميه *м. II.* Үстерү, күтәрү, арттыру. *Рәсем дәресендә балаларны ялыктырмыйча, тәмле бер сурәттә күзләрне дә кәсәби куәтендә тәнмия иттермәк.* (Ш. ж.)

м. II. Развитие.

Тәннур تنور *ф. ис.* Мич, учак (икмәк пешерү өчен).

п. сущ. Печь для выпечки хлебов; очаг.

Тәнсиб تنسيب *м. II.* Яраклы күрү, муафыйк күрү. *Намөнасиб шәйләре тәнсиб идәнләр сезсеңез.* (Г. Тук.)

м. II. Соответствие с чем-либо, пригодность.

Тәнсыйк تنسيق *м. II.* 1) Тәртипкә салу, билгеле бер тәртипкә кую. *Гамәл вә тәҗрибәнең кавагыйд гыйльмияне тәртип вә тәнсыйк һәрхәлдә әлек улулары лязимдер.* (Ш. ж.) 2) Штат кыскарту.

м. II. 1) Приведение в порядок, устройство, организация. 2) Сокращение (штатов).

Тәнсыйр تنصير *м. II. дини* 1) Чукындыру. 2) Христиан динен кабул иттерү.

м. II 1) *рел.* Крещение. 2) Обращение в христианство.

Тәнсыйф تنصيف *м. II.* Урталай бүлү.

м. II. Деление на две равные части.

Тәнфиз تنفيذ *м. II.* Өстенә йөкләнгән вазифаны үтәү. *Я бер шаһ хезмәтен тәнфиз итәргә.* (Һ. Сал.)

м. II. Исполнение своих обязанностей.

Тәнфир تنفير *м. II.* Җирәндерү, чиркандыру, нәфрәтләндерү.

м. II. Вызвать отвращение, антипатию.

Тәншыйт تنشيط *м. II.* 1) Сөендерү, куандыру, кәефләндерү, күңелен күтәрү. 2) Рухландыру.

м. II. 1) Приведение в хорошее расположение духа; оживление, ободрение, развлечение. 2) Поощрение, побуждение.

Тәнәббет تنبت *м. V.* Тишелеп чыгу, шыту.

м. V. Произрастание (растения).

Тәнәббеһ تنبه *м. V.* 1) Уяну. 2) Белемсезлектән котылу, зиһене ачылу.

м. V. 1) Пробуждение ото сна. 2) Прояснение, просветление мысли.

Тәнәгъгым I تنغم *м. V.* Җырлау, көйләү.

м. V. Пение, напев.

Тәнәгъгым II تنعم *м. V.* Нигъмәтләнү, нигъмәт эчендә яшәү, нигъмәттә булу. — *м. V.* Благоденствие, наслаждение, пребывание в довольстве.

Тәнәззел تنزل *м. V.* 1) Түбән төшү, түбәнәю. *Әмма татар газеталары укырга тәнәззел итми иде* (Г. Газиз). 2) Түбәнчелек итү, кече күңеллелек күрсәтү, үз-үзен кимсетү. *Юк! Кабул итмәс тәнәззелне боларга изге җан!* (З. Гыйф.) — *м. V.* 1) Схождение; снисхождение. 2) Самоунижение; преклонение.

Тәнәззеһ تنزه *м. V.* 1) Бозыклыктан саклану. 2) Күңел юату өчен йөрү, күңел ачу, күңел ачарга чыгу. *Шул паркка тәнәззеһгә чыгалар, шунда йөриләр икән.* (Г. Ибр.) — *м. V.* 1) Воздержание (от чего-либо). 2) Прогулка, гулянье.

Тәнәззыф تنظف *м. V.* Чиста булу, чисталык күрсәтү; арулану. — *м. V.* Чистота, опрятность.

Тәнәссыр تنصر *м. V.* 1) Христианнар динен кабул итү. 2) Чукыну. — *м. V.* 1) Принятие христианства. 2) Крещение.

Тәнәффер تنفر *м. V.* Нәфрәтләнү, җирәнү, чиркану. — *м. V.* Отвращение, омерзение.

Тәнәффес* تنفس *м. V.* 1) Сулау, тын алу. *Бакчачылар үләннәр, чәчәкләр арасында йөреп саф һава тәнәффес иттекләреннән сәламәт булалар.* (Г. Раф.) 2) Эшне (укуны) туктатып ял итү, хәл җыю. — *м. V.* 1) Дыхание. 2) Передышка, перерыв (во время занятий).

Тәнәхнех تنحنح *ис.* Тамак кыру, йөткерү. — *сущ.* Откашливание, прочищение горла.

Тәнәүвыг تنوع *м. V.* Төрле-төрле булу, төрлеләнү, төрлелек. — *м. V.* Разнородность, разнообразие.

Тәнәүвем تنوم *м. V.* 1) Йоклау, төш күрү. 2) Төшләнү. — *м. V.* 1) Сон, сновидение. 2) Ночные поллюции.

Тәнәүвер تنور *м. V.* Нурлану, яктыру, ялтырау. — *м. V.* Блеск, сияние.

Тәнәҗҗес تنجس *м. V.* Пычрану, нәҗесләнү. — *м. V.* Испачканность, загрязнённость.

Тәнҗис تنجيس *м. II.* Пычрату, нәҗесләү. *Шул сәбәптән итә алмыйдыр талак, гомерене тәнҗис итә, итә һәляк.* (Г. Тук.) — *м. II.* Пачкание, загрязнение.

Тәнһа تنها *ф. ис.* 1) Ялгыз, бер генә, бер үзе. 2) Ялгыз буларак. 3) Буш (урын, җир). *Булынып мәскәндә бер тәнһа мәкяни.* (Дәрд.) — *п. сущ.* 1) Один, одинокий, единственный. 2) Одиноко, в одиночестве. 3) Свободное (место).

Тәравих* تراويح *ис. к.* Уразада кич белән укыла торган намаз. *Дүртәр, бишәр сәгать дәвам иткән хәтем вә тәравихлар да аңа бу газапны китерми калмыйлар.* (Г. Ибр.) — *сущ. мн.* Дополнительная молитва у мусульман во время поста, совершаемая вечером.

Тәрадеф ترادف *м. VI.* 1) Бер-бере артыннан китү, бер эздән китү. 2) *грам.* Сүзләрнең бер мәгънәдә килүе. — *м. VI.* 1) Последовательность; следование друг за другом. 2) *грам.* Однозначность слов, синонимика.

Тәраз تراز *ф. ис.* Тигезләмә, үлчәгеч (уровень). *Остаза ит хезмәт гомер тәраз.* (Ут. Им.) — *п. сущ.* Уровень.

Тәраз аби — нивелир. — Нивелир.

Тәраз һаваи — ватерпас. — Ватерпас.

Тәразу ترازو *ф. ис.* Үлчәү, бизмән. — *п. сущ.* Весы, безмен.

Тәразый تراضى *м. VI.* Үзара ризалашу. — *м. VI.* Взаимное удовлетворение.

Тәракеб تراكب *м. VI.* 1) Берсе өстендә берсе булу, катлаулы булу. 2) Катлаулану. — *м. VI.* 1) от гл. تراكب (тәракәбә) — быть нагромождённым друг на друга. 2) Усложнение.

Тәракем تراكم *м. VI.* Берегү, туплану, җыелу, төркемләнү. — *м. VI.* Скопление, нагромождение, накопление, сгущение, концентрация.

Тәракиб تراكيب Тәркиб-нең *к.* — *мн.* от тәркиб.

Тәранә ترانه *ф. ис.* Моң, көй, аһәң. — *п. сущ.* Мотив, мелодия, напев, интонация.

Тәрассыд ترصد *м. V.* Көтеп тору, дикъкать белән карау (күзәтү); сагалап тору. — *м. V.* Наблюдение, высматривание, слежка.

Тәрасел تراسل *м. VI.* Хәбәрләшү, язышып тору. — *м. VI.* Переписка, обмен посланиями.

Тәрафегъ ترافع *м. VI.* Ике якның бер-беренә карата дәгъвасе; судка мөрәҗәгать итүе. — *м. VI.* 1) Тяжба, встречный иск. 2) Обращение в суд.

Тәрафык ترافق *м. VI.* Бер-беренә иптәш (юлдаш) булу. — *м. VI.* Сопутствие; сопровождение.

Тәрахи تراخى *м. VI.* 1) Йомшаклык күрсәтү. 2) Ашыкмау. 3) Ялкаулык. 4) Көчсезләнү, өшәнү. — *м. VI.* 1) Слабость; расслабленность, изнеможение. 2) Неторопливость. 3) Лень. 4) Усталость; бессилие, вялость.

Тәраш تراش *кара*: тараш. — *см.* Тараш.

Тәраҗегъ تراجع *м. VI.* Кире китү, кире кайту, чигенү. — *м. VI.* Возвращение; отступление, отход.

Тәраҗим تراجم *ис.* Тәрҗемә-нең *к.* — *сущ. мн.* от тәрҗемә.

Тәрбигъ تربيع *м. II.* 1) *мат.* Дүрт кат итү, дүрт өлеш итү; дүрт почмаклы итү. 2) Бер атналык, яки өч атналык ай, чирек ай. — *м. II.* 1) *мат.* Увеличение в четыре раза; возведение в квадрат, умножение на четыре. 2) Недельная или трёхнедельная луна, четверть луны.

Тәрбия* تربيه *ис.* Карау, карап үстерү. — *сущ.* Воспитание, образование.

Тәрвия ترويه *ис. дини* Бәйрәм исеме. *Тәрвия көнендә профессор Мөслимовның 42 сәнә моннан мөкаддәм вафат булган хәзрәтне тергезәчәге белдерелгән иде.* (Ф. Әмир.) — *сущ.* Название религиозного праздника.

Тәрвиҗ ترويج *м. II.* 1) Тарату, алга җибәрү. *Бу — тәрвиҗе бәлягать һәм фәсахәт.* (Г. Тук.) 2) Уңышка, игътибарга ирешү. — *м. II.* 1) Распространение. 2) Достижение успеха.

Тәргыйб ترغيب *м. II.* Кызыктыру, кызыксындыру, кызыксын ырып өндәү. *Хәзергә мал сарыф кыйлмага тәргыйб мәкамендә әйтелер.* (К. Нас.) — *м. II.* Возбуждение желания, побуждение, соблазн.

Тәрзил ترذيل *м. II.* 1) Орышу, шелтәләү. 2) Хур итү. — *м. II.* 1) Порицание, брань. 2) Позор, бесчестье.

Тәрзыйк ترزيق *м. II.* Ашату-эчертү, ризык бирү. — *м. II.* Питание, кормление.

Тәрзыйя ترضيه *м. II.* Ризалату, риза итү. — *м. II.* Удовлетворение.

Тәрикә تركه *ис.* Үлгән кешедән калган мал, мирас. — *сущ.* Наследство.

Тәрк ترك *м. I.* 1) Ташлау, кую. *Атам аз гына вакыт авырып тәрке дөнья итмештер.* (Г. Тук.) 2) Эш (яки хәлнен) дәвамын туктату. — *м. I.* 1) Оставление, покидание, бросание. 2) Приостановка.

Тәркиб تركيب *м. II.* 1) Кушу, җыйнау. 2) *грам.* Сүз тезмәсе. *Максадың гәр хәзер исә, куй, тимә тел тәркибенә.* (Дәрд.) 3) Кушымта, состав. — *м. II.* 1) Составление, соединение. 2) *грам.* Словосочетание, сложное предложение. 3) Смесь, состав.

Тәркыйг ترقيع *м. II.* Ямау, ямау салу. — *м. II.* Починка, латание.

Тәркыйк ترقيق *м. II.* 1) Йомшарту. 2) Нечкәртү, нечкәләндерү. *Ма бәгъдендә булучы хәрефнең мәхрәҗенә карап тәркыйк тәләффыз кыйлыныр.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Смягчение. 2) Утончение, прокатывание.

Тәркыйм ترقيم *м. II.* 1) Нокталаркую. 2) Цифр язу, цифрлау. — *м. II.* 1) Пунктуация. 2) Нумерация, исчисление.

Тәркыйс ترقيص *м. II.* Биетү. — *м. II.* от гл. رقص (рәкъкасә) — заставить танцевать, плясать.

Тәрмим ترميم *м. II.* Төзәтү, сипләү, янарту. *Бер вакыт сәд зәгыйфьләнде, тәрмим итәргә тиешле булды.* (Ш. ж.) — *м. II.* Исправление, починка, ремонт.

Тәррар طرار *ис.* 1) Кесә карагы, басып алучы, талаучы. 2) Алдакчы; хәйләкәр. — *сущ.* 1) Карманный вор, жулик; грабитель. 2) Обманщик; мошенник.

Тәрса ترسا *ф. ис.* Христиан. *Сине күрсә, кичәр тәрса санәмдин.* (Хорәз.) — *п. сущ.* Христианин.

Тәрсан, тәрсу ترسان *ф. ис.* Куркак, куркуга төшкән, куркучы. — *п. сущ.* 1) Боязливый, трусливый. 2) Трус.

Тәрсим ترسيم *м. II.* Рәсемен (сурәтен, формасын) ясау; сызу. *Хыялның шулардагы тормышны үзендә тәрсим иттереп...* (Ф. Әмир.) — *м. II.* Рисование, черчение, изображение.

Тәрсыйн ترصين *м. II.* Ныгыту, тазарту. — *м. II.* Укрепление, упрочение.

Тәрсыйг ترصيع *м. II.* Алтын-көмеш һәм кыйммәтле ташлар белән бизәү, зиннәтләү. — *м. II.* Украшение золотом, серебром и драгоценными камнями.

Тәрсыйс ترصيص *м. II.* Кургашын йөгертү. — *м. II.* Покрытие свинцом.

Тәртиб* ترتيب *м. II.* 1) Рәтләү, рәткә салу. 2) Тәртип, дисциплина. — *м. II.* 1) Упорядочение. 2) Порядок, расположение, дисциплина.

Тәртыйб ترطيب *м. II.* Юешләү, дымландыру. — *м. II.* Увлажнение.

Тәрфигъ ترفيع *м. II.* Күтәрү, дәрәҗәсен үстерү. — *м. II.* Повышение (в чине); возвышение, возвеличивание.

Тәрфиган ترفيعاً *р.* Күтәреп, дәрәҗәсен үстереп. — *н.* Повышая, возвеличивая.

Тәрфикъ ترفيق *м. II.* Юлдаш итү; озату. — *м. II.* Сопровождение.

Тәрфиһ ترفيه *м. II.* 1) Тормышта җайлы шартлар тудыру. 2) Тынычлык. 3) Тормыш шартларын җиңеләйтү. — *м. II.* 1) Предоставление удобств. 2) Покой, спокойствие. 3) Облегчение, улучшение условий жизни.

Тәрхиб ترحيب *м. II.* Хуш килдегез, мәрхаба! дип әйтү, сәламләп шатлык белдерү. *Талибел гыйлемнәрне күрсә „мәрхаба наданлык караңгылыгының якты кандилләре“ дип тәрхиб кылыр иде.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Приветствие. 2) Радушие.

Тәрхим I ترحيم *м. II.* 1) Рәхмәт әйтү. 2) Кайгысына, хәленә керү, кайгысын уртаклашу; кызгану, аяу. — *м. II.* 1) Благодарение. 2) Сострадание, сочувствие, соболезнование.

Тәрхим II ترخيم *м. II.* 1) Сүзне кыскартып җиңеләйтү. 2) Тавышны йомшарту. — *м. II.* 1) Сокращение (слова). 2) Смягчение (голоса).

Тәрхыйс ترخيص *м. II.* Рөхсәт биру. — *м. II.* Разрешение, позволение.

Тәршиш ترشيش *ис.* Тапас (асылташ). *Тапас бик кадимнән мәгълүм бер җәүһәрдер, тәршиш һәм тәсмия кылыныр.* (К. Нас.) — *сущ.* Топаз (драгоценный камень).

Тәрәддед تردد *м. V.* Икеләнү, бер карарга килми тору. — *м. V.* Колебание, сомнение, нерешительность.

Тәрәккеб تركب *м. V.* Җыелу, кушылу, берничә нәрсәнең берегүе. — *м. V.* Составление, нагромождение.

Тәрәккебат تركبات *ис. к.* 1) Җыела (кушыла) торган аерым кисәкләр. 2) Төзелеш, кушылыш. — *сущ. мн.* 1) Сборные части, детали. 2) Строение, сложение, конструкция.

Тәрәкъкый* ترقى *м. V.* Алга китү, югарыга ашу, прогресс. *Тәрәкъкый вә тәгали юлларына улалым кадим.* (Г. Тук.) — *м. V.* Движение вперёд, прогресс.

Тәрәкъкый пәрвәр ترقى پرور *гф. ст.* Алга китү яклы, прогресс яклы кеше. *Тәрәкъкый пәрвәрләнеп хатынын ирләрдән качырмады* (Г. Газиз). — *ар.-п. сс.* Сторонник прогресса, прогрессивный деятель.

Тәрәкъкыят ترقيات *ис.* Тәрәкъкыйның *к.* — *сущ. мн.* от тәрәкъкый.

Тәрәннем ترنم *м. V.* 1) Көйләү, әкрен тавыш белән көйләү. *Ишектән колак салып тыңлап торды, нәгъмә вә тәрәнчем авазы ишеткәнгә күрә,* — *м. V.* 1) Пение, напев. 2) Трель.

огрыйләр түгеллеген белде. (К. Нас.) 2) Сайрау.

Тәрәссеб ترسب *м. V.* Юшкын, утырма. *Бу тәхәллел вә тәрәссеб дәвере тавышсыз, тынсыз гына үтмәде.* (Җ. Вәл.) — *м. V.* Осадок, отстой (на дне сосуда).

Тәрәссел ترسل *м. V.* Ашыкмый гына, әкрен-әкрен эшләү. — *м. V.* Осторожное, спокойное действие.

Тәрәттеб ترتب *м. V.* Рәтләнү, рәткә керү, тәртипләнү. — *м. V.* Порядок; упорядочение.

Тәрәффыг ترفع *м. V.* Олылану, эреләнү, югарыга күтәрелү, тәкәбберләнү. — *м. V.* 1) Высокомерие, заносчивость. 2) Пренебрежение.

Тәрәх ترح *ис.* Кайгы, көенеч, хәсрәт. — *сущ.* Печаль, скорбь.

Тәрәххем ترحم *м. V.* 1) Ачыну, аяу, кызгану. 2) Мәрхәмәт итү. *Бу кыйссамне ишеткәннәрдән миңа тәрәххем итмәкләре рәҗа кылыныр.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Страдание, жалость; сожаление. 2) Снисхождение.

Тәрәххемән ترحماً *р.* Мәрхәмәт йөзеннән, аяп, кызганып. — *н.* Жалостливо; милосердно; снисходительно.

Тәрәҗҗи ترجی *м. V.* 1) Үтенү, ялвару. 2) Өмет итү. — *м. V.* 1) Просьба, мольба (о чем-либо). 2) Надежда.

Тәрҗеман ترجمان *ис.* Тәрҗемәче, тылмач. — *сущ.* Переводчик, драгоман.

Тәрҗемә* ترجمه *ис.* Бер телдән икенче телгә күчерү. — *сущ.* Перевод с одного языка на другой.

Тәрҗемәи халь* ترجمهٔ حال *гыйб.* Биография. — *фр.* Биография.

Тәрҗигъ ترجیع *м. II.* 1) Кире кайтару, кире дүндерү. 2) Кире кайтып ишетелгән тавыш, кайтаваз. — *м. II.* 1) Возвращение. 2) Эхо.

Тәрҗих ترجیح *м. II.* Өстен күрү, башкадан артык күрү. *Итмә тәрҗих бән кеби мәфтүнеңә бер җаһили.* (Г. Тук.) — *м. II.* Предпочтение, отличие.

Тәрҗия ترجیه *кара:* тәрәҗҗи. — *см.* Тәрәҗҗи.

Тәрһиб ترهیب *м. II.* Куркыту, күңелгә курку салу. — *м. II.* Запугивание, устрашение.

Тәрһибән ترهیباً *р.* Куркытып, курку салып. *Игътизары кабул булмаган нәрсәдән тәрһибән зикер кылыныр.* (К. Нас.) — *н.* Устрашая, запугивая.

Тәсаббер تصبر *м. V.* Сабыр итү, чыдамлык (түземлек) күрсәтү. — *м. V.* Проявление терпения, терпеливость.

Тәсави تساوى *м. VI.* Тигезләнү, бертигез булу, бәрабәр һәм бер дәрәҗәдә булу. — *м. VI.* Равенство, одинаковость; подравнивание.

Тәсавиэ ләйл вә нәһар — көн һәм төн озынлыгы бертигез булу. — Равноденствие.

Тәсавир تصاوير Тасвир-ның *к.* — *мн.* от тасвир.

Тәсаггыб تصعب *м. V.* Читенәю, авыраю. — *м. V.* Затруднение, трудность.

Тәсаггыд تصعد *м. V.* Калку, күтәрелү (җирдән чыгып күтәрелү), пар булып күтәрелү. — *м. V.* Подъём; испарение.

Тәсадди تصدى *м. V.* 1) Башлау, эшкә керешү, инициатива. 2) Кешенекенә кул салу. *Бер галимнән бераү бер мәсьәлә сораса, син никадәр галим булсаң да, ул галим тарафыннан җавапка тәсадди кылма.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Начинание, инициатива. 2) Посягание.

Тәсаддык تصدق *м. V.* Садака бирү, хәер бирү. *Биреп даим тәсаддык, әйлә ихсан.* (М. Кол.) — *м. V.* Подаяние, пожертвование.

Тәсаддыр تصدر *м. V.* 1) Башта тору, баш булу. 2) Алдынгы булу. — *м. V.* 1) Председательствование. 2) Первенство.

Тәсадем تصادم *м. VI.* Бәрелешү, бер-берсенә бәрелү. — *м. VI.* Столкновение.

Тәсадеф تصادف *м. VI.* 1) Очрашу. 2) Туры килү, көтмәгәндә очрау. *„Шәкерт яхут бер тәсадеф“.* (Г. Тук.) 3) Бәрелү (кара-каршы). 4) Авария. — *м. VI.* 1) Встреча. 2) Совпадение. 3) Столкновение. 4) Авария.

Тәсадефи تصادفى *с.* Очраклы, туры килеп кенә булган. — *прил.* 1) Встречный. 2) Случайный.

Тәсадефән تصادفاً *р.* Очраклы рәвештә; көтмәгәндә; кинәт кенә. *Симез ләкин авыруга мөбтәля кешеләрнең, төрмәгә ябылып күп ашаудан мәхрүм ителгәч, тәсадефән тазардыклары күрелмешдер.* (Ш. ж.) — *н.* Случайно; внезапно; сразу.

Тәсайеф تصيف *м. V.* Җәй фасылы. — *м. V.* Летний сезон.

Тәсаллеб تصلب *м. V.* Кату, катылану, каты булу. — *м. V.* Отвердение, затвердение.

Тәсамех تسامح *м. VI.* 1) Бер-бере- — *м. VI.* 1) Взаимная снисходительность, про-

нең кимчелеклəрен күрмəү. 2) Игътибар итмəү, əһəмият бирмəү. — шение. 2) Небрежность, беспечность, попустительство, пренебрежение.

Тəсаниф تصانيف *ис. к.* Китаплар; (əдəби, фəнни һ. б.) əсəрлəр. *Тəсанифе ачык борһан, бəсыйрəтне ачык кылган.* (Ак.) — *сущ. мн.* Книги; научные, художественные произведения.

Тəсанныг تصنع *м. V.* Ясалмалану, көчлəнеп кылану, риялану. *Анда тəсанныгның əсəре дə юк, — диде.* (К. Нас.) — *м. V.* Искусственность, деланность.

Тəсаррыф تصرف *м. V.* 1) Ия, хуҗа булу. 2) Кулга керү, кулда тоту. 3) Эшне идарə итү. *Риза, рəнҗеш, гафу биззат калеб тəсаррыфында булганга, һич үз ирадəм белəн калебдəн төшерə алмам.* (Г. Ибр.) — *м. V.* 1) Хозяйничание, обладание. 2) Руководство, управление делами.

Тəсаувыр تصور *м. V.* Сурəтлəп күз алдына китерү, гəүдəлəндерү. *Телемə бер сүз вə күңелемə башка бер тəсаувыр килмəйдер иде.* (Г. Габ.) — *м. V.* Предположение, воображение, представление.

Тəсаувыф تصوف *м. V.* 1) Дин өйрəтмəлəрен серле һəм үзлəренə генə билгеле бер рəвештə аңлау. 2) Дини бер юнəлеш, суфилык, ишанлык. *Хəсəн Сəүри əйтте: „Тəсаувыф элгəре халь иде, аннан соң каль булды, хəзер каль дə китте, халь дə китте, хəйлə калды“, — диде.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Мистицизм, суфизм, суфийство. 2) Религиозность; религиозное течение.

Тəсбигъ تسبيع *м. II.* Җиделəштерү, җидегə җиткерү. — *м. II.* Усемерение.

Тəсбих* تسبيح *м. II. дини* Дисбе, тəсбих. *Тəсбихын шылтыратып аргач...* (З. Һади). — *м. II. рел.* Чётки.

Тəсбит تثبيت *м. II.* Нык тоту, ныгыту, селкендермəү. — *м. II.* Стабилизация, упрочение, укрепление, утверждение.

Тəсвиб تصويب *м. II.* Турылау, дөреслəү, төзəтү, дөрес дип санау. — *м. II.* Исправление; подтверждение, одобрение.

Тəсвид تسويد *м. II.* 1) Каралау, карага буяу. 2) Каралама язу. — *м. II.* 1) Зачернение. 2) Писание начерно.

Тəсвил تسويل *м. II.* 1) Ышандыру. 2) Кызыктырып алдалау. 3) Ялгыш юлга кертү, саташтыру. — *м. II.* 1) Внушение. 2) Искушение, соблазнение. 3) Введение в заблуждение.

Тәсвия تسويه *м. II.* Тигезләү, бердәй итү. — *м. II.* 1) Уравнение. 2) Сглаживание, улаживание.

Тәсвиф تسويف *м. II.* Кичектерү, соңга калдыру. *Бурычны әда кылмага кадир икән, тәсвиф хәрам бәлки гөнаһдыр.* (К. Нас.) — *м. II.* Откладывание; отсрочивание; отсрочка.

Тәсгыйр تسعير *м. II.* Бәһа кую, бәя билгеләү; такса, тариф. *Имам Малик исә кыйхыт елында тәсгыйр важиб димештер.* (К. Нас.) — *м. II.* Назначение цены; тариф, расценка, такса.

Тәсдид تسديد *м. II.* 1) Турайту, турылыкка, дөреслеккә юнәлтү. 2) Түләү. — *м. II.* 1) Нацеливание, направление на правильный путь. 2) Уплата, погашение.

Тәсдис تسديس *м. II.* 1) Алтылаштыру, алтыга бүлү, алты почмаклы итү. 2) Шигырьнең аерым бәетләреннән соң алты юллы кушымта бирү. — *м. II.* 1) Ушестерение. 2) Шестистрочные дополнения к стихам.

Тәсйир تسيير *м. II.* Йөртү, җибәрү, ходка җибәрү. — *м. II.* Пуск в ход, приведение в движение.

Тәскит تسكيت *м. II.* Туктату, сүздән туктату, дәштермәү. — *м. II.* Принуждение (кого-либо) к молчанию.

Тәскин تسكين *м. II.* 1) Тындыру, тынычландыру. *Сусамыш кеше белән тәскин хәрарәт итмәенчә мөшавәрәт итмә.* (К. Нас.) 2) *грам.* Сүзнең хәрефен сәкен белән (кисеп) уку. — *м. II.* 1) Успокоение. 2) *грам.* Постановка сукуна над согласной.

Тәскыйя تسقيه *м. II.* Су бирү, сугару. — *м. II.* Орошение, напоение.

Тәскыйл تثقيل *м. II.* Авырлаштыру, авырайту, авырлыкны арттыру. — *м. II.* Отяжеление, отягчение, обременение.

Тәслим تسليم *м. II.* 1) Кулдан кулга тапшыру, бирү. *Әлен алып Зөләйхая тәслим кылды.* (К. Гал.) 2) Бирелү, тапшырылу. 3) Тану, каршылыксыз тану, игътираф итү. 4) Сәламләү. — *м. II.* 1) Вручение; передача. 2) Сдача, капитуляция, уступка. 3) Признание. 4) Приветствие.

Тәслимият تسليميت *ис.* Тапшырылу, бирелү. — *сущ.* Сдача, капитуляция.

Тәслих تسليح *м. II.* Кораллaндыру, корал бирү. — *м. II.* Вооружение (кого-либо).

Тәслитъ تسليط *м. II.* Берәүгә власть, хакимлек бирү. — *м. II.* Предоставление власти, облечение властью.

Тәслия تسليه *м. II.* Кайгылы кешене юату. *Мәгъсыятькә грифтар булган кемсәнәләргә тәслия мәкамында әйтеләр.* (К. Нас.) — *м. II.* Успокаивание (кого-либо).

Тәслиять تسليت *кара:* тәслия. *Чиккән зәхмәтләрем бәрабәренә тәслиять таба алдым.* (З. Биг.) — *см.* Тәслия.

Тәсмим تسميم *м. II.* Агулау, зәһәрләү, агу бирү. *Үз-үзен тәсмим итмеш.* (Х. Чис.) — *м. II.* Отравление.

Тәсмин I تسمين *м. II.* Симертү, көрәйтү. — *м. II.* Откармливание.

Тәсмин II تثمين *м. II.* 1) Сигез тапкыр арттыру. 2) Сигезгә бүлү. — *м. II.* 1) Увеличение в восемь раз. 2) Деление на восемь.

Тәсмия تسميه *м. II.* Ат кушу, исем бирү, исемләү, атау. *„Кырык бакча" тәсмия кыйлынмыш рисаләм.* (К. Нас.) — *м. II.* Наименование, называние.

Тәсния تثنيه *м. II.* *грам.* Сүзнең икелек санында килүе, икелек саны. — *м. II. грам.* Двойственное число, постановка в двойственном числе.

Тәсриб تسريب *м. II.* Юллау, күндерү, җибәрү. — *м. II.* Посылание, отпускание; направление.

Тәсригъ تسريع *м. II.* Ашыктыру. — *м. II.* Ускорение, форсирование.

Тәсрир تسرير *м. II.* Сөендерү, шатландыру. — *м. II.* Радование, доставление удовольствия.

Тәсрих تسريح *м. II.* 1) Бушату, коткару. 2) Аеру. *Кыз аңа: никях беләң миңа малик булдың, лотыф вә кәрәм беләң мине тот яки тәсрих кыл, ихтыярың, диде.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Увольнение; освобождение. 2) Отделение, разведение, развод.

Тәстир تستير *м. II.* Пәрдәләндерү; бөркәндерү; каплау. — *м. II.* 1) Занавешивание. 2) Покрытие, закрытие, прикрытие.

Тәстыйх تسطيح *м. II.* Яссылау, яссыландыру; төзәйтү, тигезләү (өстен). — *м. II.* Уравнивание (улицы, дороги, площади); нивелировка.

Тәсхин تسخين *м. II.* Кыздыру, эсселәндерү, кайнар итү. — *м. II.* Нагревание, согревание.

Тәсхир I تسحير *м. II.* Сихырлау, сихырлаган кебек башын-күзен әйләндерү. — *м. II.* Колдовство, очарование.

Тәсхир II تسخير *м. II.* Яулап алу, биләү. *Сәгъдинең сүзләре гайре ихтыяри уларак күңелләрне тәсхир вә мәелләрче җәзеб әйләр.* (Р. Фах.) — *м. II.* Завоевание, завладение, покорение.

Тәсәббәт تثبت *м. V.* Нык тору, селкенмәү. — *м. V.* Стабилизация, упрочение, укрепление.

Тәсәлла تسلی *м. V.* Юату; күңел юану. *Хисаметдин эчендә бер тәсәлла тапты.* (М. Ак.) — *м. V.* Утешение, успокоение.

Тәсәллем تسلم *м. V.* Алу, бирелә торган әйберне алу, кабул итү. — *м. V.* Получение, принятие.

Тәсәллыт تسلط *м. V.* Берәүне үз биләвенә алып, аның өстеннән үзе теләгәнчә хөкем йөртү. — *м. V.* Господство, властвование; самоуправство.

Тәсәлсел تسلسل *м. V.* Чылбырланып бер-берсенә тоташып китү, бер-бер артлы тезелеш. — *м. V.* Сцепление, связь.

Тәсәммем تسمم *м. V.* Агулану. — *м. V.* Отравление.

Тәсәттер تستر *м. V.* Пәрдәләнү, бөркәнү, ябыну, каплану. — *м. V.* 1) Скрывание. 2) Скрытность.

Тәсәэел تسأل *м. V.* Теләнү, хәер сорашу. — *м. V.* Попрошайничество, нищенство.

Тәсҗигъ تسجيع *м. II.* 1) Тезмә сүз сөйләү. 2) Рифмалаштыру. 3) Үлчәүгә салынган (рифмалы) сүз. — *м. II.* 1) от гл. سجع (сәҗҗәга) — говорить рифмованной прозой. 2) Рифмование. 3) Рифмованное слово.

Тәсҗил تسجيل *м. II.* Дәгъваны рәсмиләштерү өчен хөкем дәфтәренә беркетү, рәсмилек бирү өчен регистрация ясау. — *м. II.* Введение, занесение в реестр, регистрация.

Тәсһил تسهيل *м. II.* Җиңеләйтү, асатлаштыру, уңайлаштыру, җиңел итү. *Хруфатымызны җиңеләйтү мәгарифнең тәсһил интишаренә сәбәб улачактыр* (М. Бөдәйли). — *м. II.* Облегчение, упрощение, льгота.

Тәтаббеб تطبب *м. V.* 1) Дәвалау эшен үтәү, врачлык эше белән шөгыльләнү. 2) Дәвалану. — *м. V.* 1) Занятие врачеванием. 2) Лечение, прохождение курса лечения.

Тәтабегъ تتابع *м. VI.* Бер-беренә ияреп килү, бер-бер артлы килү, тоташ булу. — *м. VI.* Следование (друг за другом); последовательность, непрерывность.

Тәтабыкъ تطابق *м. VI.* Бер-беренә туры килү, араларында аерымлык булмау, ярашканлык. — *м. VI.* Совпадение, соответствие, согласованность.

Тәтавел تطاول *м. VI.* 1) Озынаю, озаю. 2) Явыз ният белән куллану. — *м. VI.* 1) Удлинение. 2) Злоупотребление.

Тәтаер تطاير *м. VI.* 1) Очышу, очу. 2) Каты һәм сыек җисемнәрнең газ хәленә күчүе. — *м. VI.* 1) Летание. 2) Улетучивание, превращение в газообразное состояние.

Тәтайеб تطيب *м. V.* Үзенә ислемай сөртү, хушбуй сөртенү. — *м. V.* от гл تطيب (тәтайябә)—душиться (духами).

Тәтайер تطير *м. V.* Шомлану, начарлыкка юрау. — *м. V.* Принятие за плохое предзнаменование.

Тәтарек تارك *м. VI.* Ташлану. — *м. VI.* Бросание (самого себя).

Тәтаффел تطفل *м. V.* 1) Чакырылмый кунакка килү. 2) Комсызлык. 3) Түбәнләнү, тәлинкә ялау. — *м. V.* 1) Неожиданный приход (без приглашения). 2) Алчность. 3) Назойливость, самоунижение.

Тәтаһһер تطهر *м. V.* Тазару, пакьләнү, сафлану, арулану. — *м. V.* Очищение, обмывание, дезинфицирование.

Тәтвиҗ تتويج *м. II.* Таҗ кидерү. — *м. II.* Коронование.

Тәтиммә تتمه *ис.* 1) Тәмамлау өчен кушылган нәрсә, кушымта. 2) Тулылау өчен кирәк булган нәрсә. *Инде моның тәтиммәсен „Чәмәнлек вә чәчәклек" рисаләсеннән кара.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Завершение; окончание. 2) Дополнение, продолжение.

Тәтмим تتميم *м. II.* Тәмамлау, бетерү, тулыландыру. — *м. II.* Окончание, довершение.

Тәтәббыг تتبع *м. V.* 1) Тикшерү, эзләү, казыну. *Адәмнәрнең гаебенә тәтәббыг кылган кеше олуглыкка ирешмәде.* (К. Нас.) 2) Өйрәнү, эзләнү. — *м. V.* 1) Прослеживание. 2) Исследование, изучение.

Тәтәүвеҗ تتوج *м. V.* Таҗ кию, үз башына таҗ кую. — *м. V.* Коронование, надевание короны.

Тәәүвеһ تأوه *м. V.* Аһ итү, аһ ору. *Сырхау булса, я бәла-каза килсә, аслан тәәүвеһ кылмас иде.* (К. Нас.) — *м. V.* Охание, вздыхание.

Тәфавет تفاوت *м. VI.* Аерма, төрле-төрле булу; аерымлык. — *м. VI.* Различие, отличие, расхождение; разность.

Тәфагыйл تفاعيل *ис. к.* 1) Шигырь үлчәве. 2) Шигырьнең һәр юлы мәфагыйл үлчәве белән билгеләнүе. — *сущ. мн.* 1) Стихотворный размер. 2) Стихосложение размером „мәфагыйл".

Тәфазыл تفاضل *м. VI.* Өстенлек итү; өстенлек дәгъвасы кылу. — *м. VI.* Превосходство, преимущество.

Тәфарикъ تفاريق Тәфрикъ-нең *к.* — *мн.* от тәфрикъ.

Тәфарык تفارق *м. VI.* Бер-береннән аерылу, аерылышу. — *м. VI.* Расхождение, разлучение, разъединение.

Тәфасир تفاسير Тәфсир-нең *к.* — *мн.* от тәфсир.

Тәфасыйл تفاصيل Тәфсыйл-нең *к.* — *мн.* от тәфсыйл.

Тәфахир تفاخر *м. VI.* Үз-үзен мактау; бер-беренә мактанышу. *Нәселе белән тәфахир кылган кемсәнә.* (К. Нас.) — *м. VI.* 1) Самовосхваление; хвастание. 2) Взаимное бахвальство.

Тәфвизъ تفويض *м. II.* Тапшыру, өскә йөкләү, йөкләтү. — *м. II.* Вверение, препоручение, передача; обязывание.

Тәфгале تفعل *фиг.* Эшли (ул хатын). *Сафи булмыш Фатыйма апайга мөрид, шул сәбәптән тәфгале һәп ма төрид.* (Г. Тук.) — *гл. жен. р.* Делает.

Тәфгыйл تفعيل *м. II.* 1) Эш. 2) *грам.* Икенче баб масдар үлчәве. — *м. II.* 1) Работа. 2) *грам.* Формула масдара второй породы арабского глагола.

Тәфзыйз تفضيض *м. II.* Көмеш йөгертү, көмеш белән каплау. — *м. II.* Покрытие серебром.

Тәфзыйл تفضيل *м. II.* 1) Артыклык. 2) Артык күрү, артыграк, яхшырак дип белү. 3) *грам.* Сыйфатның артыклык дәрәҗәсе. *Исеме сыйфатның ушбу тәфзыйл дәрәҗәсендә итеп истигъмале.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Превосходство. 2) Предпочтение, предрасположение. 3) *грам.* Превосходная степень прилагательного.

Тәфзыйх تفضيح *м. II.* 1) Хур итү, хурлыкка (рисвайлыкка) төшерү. 2) Фаш итү. — *м. II.* 1) Опозоривание, посрамление. 2) Разоблачение.

Тәфкир تفكير *м. II.* 1) Фикерләтү, уйлату. *Милләте һәр фикери тәфкирә муасигъ „Фикер"емез* („Фикер" — газета исеме). (Г. Тук.) 2) Хәтерләтү. — *м. II.* 1) Обдумывание, наведение на размышление. 2) Напоминание.

Тәфрид تفريد *м. II.* 1) Ялгызлану, аерымлану. 2) *дини* Дөнья рәхәтеннән — *м. II.* 1) Обособление, уединение. 2) *рел.* От-

ваз кичеп, ялгыз „алла белән", „теге дөнья белән" мәшгуль булу. — шельничество; отказ от земных радостей.

Тәфрика تفریقه *ис.* Аермалык, бер фикердә булмаучылык. ... *аслан араларында тәфрика юк иде.* (К. Нас.) — *сущ.* Различие, отсутствие единомыслия.

Тәфрикъ تفریق *м. II.* Аеру; бер-береннән аерым итү. *Адәмне хайваннан тәфрикъ кылып...* (Ш. ж.) — *м. II.* 1) Разделение. 2) Различение.

Тәфрих تفریح *м. II.* Шатландыру, сөендерү. — *м. II.* Радость, веселье.

Тәфриш تفریش *м. II.* Түшәү, җәю. — *м. II.* Расстилание, устилание; мощение.

Тәфрыйт تفریط *м. II.* 1) Чиктән тыш түбәнәйтү, киметү. 2) Кадерен белмәү, бәя биреп бетермәү. 3) Эшнең очына чыкмау. — *м. II.* 1) Занижение. 2) Недооценка; недостаточно серьёзное отношение к делу. 3) Недоделывание.

Тәфсир تفسیر *м. II.* 1) Аңлатып сөйләп бирү, сүзләрнең мәгънәләрен ачыклап аңлату. 2) Коръән сүзләренә аңлатма. — *м. II.* 1) Толкование, объяснение, комментарий. 2) Комментарий к Корану.

Тәфсыйл تفصیل *м. II.* Җентекләү, аерып-аерып аңлату. *Зөләйха абыстай куркыныч хәлнең ни рәвешле булуы турында тәфсыйл бирергә тотынды.* (Г. Ибр.) — *м. II.* Подробность, подробное изложение.

Тәфсыйлат تفصیلات Тәфсыйл-ның *к.* — *мн.* от тәфсыйл.

Тәфсыйлән تفصیلاً *р.* Аерып, җентекләп. *Моны тәфсыйлән язылса, үзе бер бөтен китап булачактыр.* (К. Нас.) — *н.* Подробно, детально.

Тәфтин تفتین *м. II.* Фетнә куптару, бозыклык тудыру. — *м. II.* Поднятие бунта, мятежа; смутьянство.

Тәфтиш تفتیش *м. II.* 1) Тикшерү, эзләү, ревизия. *Ишеткән белән гамәл кылмаенча элек тәфтиш итмәгә тәнбиһ.* (К. Нас.) 2) Тентү. — *м. II.* 1) Расследование, инспектирование, ревизия, досмотр. 2) Обыск.

Тәфхим تفخیم *м. II.* 1) Күтәрү, зурлау. 2) Авазны калынайту, тутырып әйтү. *Ма бәгъдендә булучы хәрефнең мәхрәҗенә карап тәфхим тәләффыз ителер.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Оказывание почёта; прославление. 2) Полнозвучное произношение.

Тәфәүвеһ تفوه *м. V.* Телгә алу, сөйләү. — *м. V.* от гл. تفوه (тәфәүвәһә) — говорить, произносить (что-либо).

Тәфәйыз تفيض *м. V.* 1) Алга китү, тәрәкъкый итү. 2) Бәхетле булу, бәхеткә ирешү. — *м. V.* 1) Прогрессирование. 2) Достижение счастья.

Тәфәккер تفكر *м. V.* Фикерләү, уйлау, фикер итү. *Маһруй бер микъдар тәфәккердән соң...* (З. Биг.) — *м. V.* Размышление, мышление.

Тәфәккәрү تفكرو *фиг.* Фикерләгез, уйлагыз, уй йөртегез. *Тәфәккәрү аятьләрен таяк итә, тик белүче муллаларга тамакларын.* (Г. Тук.) — *гл.* Думайте, размышляйте, мыслите.

Тәфәкъкыд تفقد *м. V.* Сорау, сораштыру, белешү, белешмә алу. — *м. V.* Наведение справок, расспросы, осведомление.

Тәфәннен تفنن *м. V.* Бик күп төрле фәннәрне киң һәм тирән белү. — *м. V.* Глубокое изучение наук, разносторонняя образованность.

Тәфәрред تفرد *м. V.* 1) Башкалардан үзен өстен кую. *Тәфәрред дәгъвасында булганнарга нәсыйхәт йөзеннән әйтелер.* (К. Нас.) 2) Ялгызлану, аерымлану. — *м. V.* 1) Исключительность, бесподобность. 2) Обособление.

Тәфәрреҗ تفرج *м. V.* 1) Күңел ачу, күңел ачарга чыгу, шатлану. 2) Өйдән чыгып ял итеп йөрү. *Бер йорт сычканы, сахрага чыгып тәфәрреҗ кылып йөргәндә, сахра сычканына очрады.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Развлечение, веселье. 2) Прогулка.

Тәфәрреҗгяһ تفرجگاه *гф. ис.* Күңел ачу урыны. — *ар.-п. сущ.* Место прогулок, развлечений.

Тәфәррыг I تفرغ *м. V.* Бушану, эштән бушану. — *м. V.* Освобождение от работы, получение досуга.

Тәфәррыг II تفرع *м. V.* Ботаклану, тармаклану. — *м. V.* Разветвление.

Тәфәррыгат تفرعات Тәфәррыг II-ның *к. Хаятта нәрсәләрне тәфәррыгаты белән күрә белмәк никадәр мөһим.* (Ш. ж.) — *мн.* от тәфәррыг II.

Тәфәррык تفرق *м. V.* 1) Аерылу; бүленү; аерым булу. *Кар яуганны күрдем, китапларның тәфәррыкын исемә төшердем, диде.* (К. Нас.) 2) Сибелү. — *м. V.* 1) Разделение. 2) Расхождение; разлучение. 3) Рассеивание.

Тәфәррес تفرس *м. V.* 1) Күзәтү, дикъкать белән карап тору. 2) Аңлау, — *м. V.* 1) Наблюдение, внимательное рассматри-

сизү, төшенү. *Моның ахмак вә наданлыгын бу кәйфиятеннән тәфәррес итеп.* (К. Нас.) — вание. 2) Понимание, чувство, уразумение.

Тәфәххем I تفحم *м. V.* Күмерләнү. — *м. V.* Обугливание.

Тәфәххем II تفخم *м. V.* Зураю, бүртү, күбенү. — *м. V.* Разбухание, увеличение.

Тәфәххер تفخر *м. V.* Мактану, кәпрәю. — *м. V.* Хвастание, похвальба; важничание.

Тәфәххыс تفحص *м. V.* 1) Нечкәләп тикшерү. 2) Эзләү, эзләнү. — *м. V.* 1) Обследование, детальная проверка. 2) Разыскивание, розыск.

Тәфәәәл تفاءل *м. V.* 1) Юрау, фал ачу. 2) Яхшыга санау. *Шаһзадәне күргәч әфәндемезгә алла бирде дип тәфәәәл кылдым.* (К. Нас.) — *м. V.* Доброе предзнаменование.

Тәфәәәлән تفاءلا *р.* Яхшыга юрап, яхшыга санап. — *н.* Предзнаменуя.

Тәфәүвык تفوق *м. V.* Өстен булу, башкалардан югары булу. — *м. V.* Превосходство, преимущество.

Тәфәҗҗегъ تفجع *м. V.* Ачыну, кайгыру, үкенү. *„Ах“ сүзе тәфәҗҗегъ вә нәдамәт мәгънәсен ифадә кылыр.* (К. Нас.) — *м. V.* Страдание, боль, скорбь, переживание.

Тәфәһһем تفهم *и. V.* 1) Уйлау, фикер йөртү, аңларга тырышу. 2) Төшенү, аңлау. *Тәфәһһем кыйлганның гыйльме зиядә булыр.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Размышление. 2) Понимание, уразумение.

Тәфһим تفهيم *м. II.* Белдерү, төшендерү, аңлатү. *Һәркемә үз дилилә тәфһим итәр.* (Г. Тук.) — *м. II.* Объяснение, доведение до понимания.

Тәхадес تحادث *м. VI.* Бер-беренә сөйләү, әңгәмә. — *м. VI.* Рассказывание, беседа.

Тәхаиф تحائف Төхфәт-нең *к.* — *мн.* от төхфәт.

Тәхакем تحاكم *м. V.* Дәгъвалашу. *Тәхакем кылаекъ дисәң, синең белән минем арада хаким хайван була ала.* (К. Нас.) — *м. VI.* Тяжба.

Тәхалеф تخالف *м. VI.* Бер-беренә каршы булу, бер-беренә буйсынмау. — *м. VI.* Противоречие, взаимное неповиновение.

Тәхассыс تخصص *м. V.* Бер нәрсәгә генә караганлык, белгечлек. — *м. V.* Специализация, специальность.

Тәхаттыр تخطر *м. V.* Хәтерләү, үткәнне искә төшерү. *Моңаеп тибрәнә тик бер тәхаттырдан гына инде.* (Г. Тук.) — *м. V.* Воспоминание.

Тәхаши تحاشى *м. VI.* Саклану, сак булу. — *м. VI.* Избегание, воздерживание (от чего-либо), осторожность.

Тәхвил تحويل *м. II.* 1) Күчерү, әйләндерү. *Болытны габид өстеннән бу кеше өстенә тәхвил кылды.* (К. Нас.) 2) Алыштыру, үзгәртү. — *м. II.* 1) Перемещение; передача. 2) Замена, изменение.

Тәхвиф تخويف *м. II.* Куркыту, өркетү, хәвефләндерү. „*Тогрылыкка тәргыйб вә хыянәттән тәхвиф мәкамендә китерелер.* (К. Нас.) — *м. II.* Запугивание, угроза.

Тәхдид تحديد *м. II.* Чикләү, чик билгеләү. *Әдипләремез үзләренең илһамларыны соңгы кавагыйд илә тәхдид итсәләр, бервакытта да татар әдәбиятын вөҗүдкә китерә алмаслар.* (Ш. ж.) — *м. II.* Ограничение, установление границ, предела.

Тәхдир تخدير *м. II.* 1) Качыру, өретү, йөзне каплау. 2) *мед.* Йоклату (дару биреп). — *м. II.* 1) Прятание лица девушки. 2) *мед.* Анестезия, усыпление.

Тәхдис تحديث *м. II.* 1) Сөйләү, хәбәр итү, күчереп сөйләү. 2) Мактау. *Нигъмәтләрне сөйләш вә зикер ит, зирә ки тәхдисе нигъмәт аның шөкередер.* (К. Нас.) — *м. II.* Рассказывание, повествование. 2) Расхваливание.

Тәхдиш تخديش *м. II.* (Тырнак белән) тырнау. — *м. II.* Царапание (когтями или ногтями).

Тәхет I تحت *ис.* Ас (өснең киресе), түбән. *Истибдадыңыз тәхетендә тәрбияя чалышмалисез* (эш күрәсез). (Г. Ибр.) — *Пред.* Под.

Тәхет* II تخت *ф. ис.* Тәхет. — *п. сущ.* Трон, престол.

Тәхетгяһ تختگاه *ф. ис.* Башкала, патша тора торган шәһәр. — *п. сущ.* Столица, стольный город.

Тәхзин تحزين *м. II.* Кайгыга төшерү. — *м. II.* Причинение горя, огорчение.

Тәхзир تحذير *м. II.* Куркыту, куркытып сакландыру, искәртү. *Тәрбиясез йорттан кыз алмакны тәхзир өчендер.* (К. Нас.) — *м. II.* Предостережение, предупреждение.

Тәхия تحيه *ис.* 1) Сәлам; яхшы теләк. *Бәйзави тәхиядән морат сәламдыр димештер.* (К. Нас.) 2) Бүләк. — *сущ.* 1) Приветствие; привет, поклон; доброе пожелание. 2) Подарок.

Тәхият تحيات Тәхия-нең *к.* — *мн.* от тәхия.

Тәхйир تخيير *м. II.* Сайлату; ихтыярына кую, ирек бирү. — *м. II.* Предоставление свободы выбора.

Тәхким تحكيم *м. II.* Ныгыту. — *м. II.* Укрепление, закрепление.

Тәхким халь تحكيم حال *ст.* Бер әйбернең элекке хәлен саклавы. *5 нче кагыйдә тәхким халь кагыйдәсе улмаса кирәк.* (Ш. ж.) — *сс.* Сохранение прежнего положения.

Тәхкыйк تحقيق *м. II.* 1) Бер нәрсә, яки мәсьәләнең дөреслеген, тулылыгын тикшереп табу, хәкыйкатен эзләү; хәкыйкатькә чыгару. *Ителми берни дә тәхкыйк вә тәхлил* (Г. Тук.) 2) Шиксез, һичшиксез мәгънәләрендә дә йөри. — *м. II.* 1) Проверка, расследование, исследование, изучение, нахождение истины, подтверждение правильности. 2) Встречается в значении без сомнения, бесспорно.

Тәхкыйкат تحقيقات Тәхкыйк-ның *к.* *Тарих гыйльме тәхкыйкат белән шөгыльләнүчеләрне утка ягу белән тулы.* (Г. Ибр.) — *мн.* от тәхкыйк.

Тәхкыйрь تحقير *м. II.* Хурлау, хур итү, мыскыл итү, әһәмият бирмичә түбән күрү. *Нинди шәп булсам да мин, тәхкыйрь итепсең пешмәгән.* (Ш. Баб.) — *м. II.* Презрение, унижение, пренебрежение.

Тәхлил I تحليل *м. II.* Чишү, аеру, анализ. *Бушап күңлем, була рухымда тәгътыйль; ителми берни дә тәхкыйк вә тәхлил.* (Г. Тук.) — *м. II.* Анализ, разложение.

Тәхлил ысулы — аналитик метод. — Аналитический метод.

Тәхлил-тәркиб ысулы — аналитик-синтетик метод. — Аналитико-синтетический метод.

Тәхлил II تخليل *м. II.* 1) Зарар китерү, бозу. 2) Әчетү, серкәгә әйләндерү. — *м. II.* 1) Порча, повреждение, приведение в негодность. 2) Окисление, брожение.

Тәхлисъ تخليص *м. II.* 1) Коткару, котылдыру. 2) Йомгак ясау. — *м. II.* 1) Освобождение, избавление, спасение. 2) Подведение итогов.

Тәхлитъ تخليط *м. II.* 1) Катыштыру, кушу, аралаштыру. 2) Чуалчыклык; гайбәт, буш сүзләлек. — *м. II.* 1) Смешивание, соединение. 2) Путаница; злословие.

Тәхлиф I تخليف *м. II.* 1) Берсе артыннан икенчесен булдыру; берсе урынына икенчене булдыру. 2) Берәр нәрсәне үзеңнән соң калдыру. — *м. II.* 1) Последовательное создание (чего-либо). 2) Оставление после себя (какого-либо предмета).

Тәхлиф II تحليف *м. II.* Ант иттерү. — *м. II.* Приведение к присяге.

Тәхлия I تحليه *м. II.* Бизәү, зиннәтләү. — *м. II.* Украшение драгоценностями.

Тәхлия II تخليه *м. II.* Бушату. *Урынны тәхлия кылганнан соң, кызның янына бардым.* (К. Нас.) — *м. II.* Опоражнивание; разрядка, разгрузка.

Тәхмид تحميد *м. II.* 1) „Әлхамдулиллаһи" дип алланы мактау. 2) Шөкер итү. — *м. II.* 1) Произнесение формулы „әл-хамду-лиллаһи" („слава богу"). 2) Хвала, благодарение.

Тәхмил تحميل *м. II.* 1) Йөкләтү, күтәртү. *Бу эшкә сине нәрсә тәхмил кыйлды?— диде.* (К. Нас.) 2) Сылтау. — *м. II.* 1) Обременение, нагрузка. 2) Приписывание, сваливание вины на кого-либо.

Тәхмин تخمين *м. II.* Чамалау, якынча гына билгеләү. *Шул рәхмәт кояшының никадәр көчле буласын тәхмин итәр өчен...* (Ф. Әмир.) — *м. II.* Приблизительное определение, предположение.

Тәхмини تخمينى *с.* Чама(га караган), чамалау(га бәйләнешле). — *прил.* Приблизительный, предположительный.

Тәхминән تخميناً *р.* Чама белән, чама буенча, якынча. — *н.* Приблизительно, предположительно.

Тәхмир تخمير *м. II.* Әчетү, шәрап әчетү. — *м. II.* 1) Закваска. 2) Брожение (вина).

Тәхмис تخميس *м. II.* 1) Бишкә бүлү. 2) Бишәрләү. — *м. II.* 1) Деление на пять. 2) Упятерение.

Тәхриб تخريب *м. II.* Хәрап итү, бозу, жимерү, вәйран итү. *Хәрефләр тәбдил итеп, чит ләһҗәдән алма әдат, бел мөсавидер бинаи рухыбыз тәхрибенә.* (Дәрд.) — *м. II.* Разрушение, уничтожение, опустошение.

Тәхризъ تحرض *м. II.* Кызыктыру, күцел куйдыру. *Гарип вә мөсафирләргә... моктәзый булган ригаягә тәхризъ мәкамында китерелер.* (К. Нас.) — *м. II.* Воодушевление, поощрение.

Тәхрик تحريك *м. II.* 1) Хәрәкәтләндерү, кузгату, кыймылдату. *Кулларыны күтәрмәя вә тәхрик кылмая такате калмады.* (З. Биг.) 2) *грам.* Тартык хәрефләргә өс, ас, өтер кую. — *м. II.* 1) Приведение в движение. 2) *грам.* Огласовка арабских согласных.

Тэхрикъ تحريق *м. II.* 1) Кабызу, яндыру. 2) Бик нык сусату. — *м. II.* 1) Зажигание, сжигание. 2) Вызывание сильной жажды.

Тэхрикят تحريكات Тэхрик-нең *к. Аның сәбәпле тәхрикят бәдәния садир булыр.* (К. Нас.) — *мн.* от тэхрик.

Тэхрим تحريم *м. II.* Хәрамга чыгару, хәрам итү, тыю. — *м. II.* Запрещение, наложение запрета.

Тэхрими تحريمى *с.* Хәрам итү(гә караган), хәрам итү(гә), тыю(га бәйләнешле). — *прил.* Запрещённый (религией); незаконный.

Тэхрир تحرير *м. II.* 1) Әсәр язу. *Һәрбер байны тәхриреңбелән аулаcаң, тәкъриреңдә тик майласаң да балласаң.* (Г. Тук.) 2) Хат, рәсми кәгазь. 3) Азат итү. — *м. II.* 1) Написание произведения. 2) Письмо, официальная бумага. 3) Освобождение.

Тэхрират تحريرات Тэхрир-нең *к.* — *мн.* от тэхрир.

Тэхрирэн تحريرا *р.* Язма рәвештә. — *н.* Письменно.

Тэхрисъ تحريص *м. II.* 1) Комсызландыру, комсызлык уяту, хирысландыру. *Укучыларны тәргыйб вә тәхрисъ кылу эшендә мөгаллимнәремезгә хезмәт йөкләтү мөмкин.* (Ш. ж.) 2) Котырту. — *м. II.* 1) Возбуждение жадности. 2) Подстрекание, провокация.

Тэхриф تحريف *м. II.* 1) *грам.* Язылган сүзләрне үзгәртү. 2) Сүзнең хәрефләрен үзгәртү. — *м. II.* 1) *грам.* Изменение форм слова. 2) Перестановка букв в слове, анаграмма.

Тэхриҗ تخريج *м. II.* Чыгару, тышка чыгару. — *м. II.* Выведение, удаление, исключение.

Тэхсил تحصيل *м. II.* 2) Гыйлем алу. *Күрәм бер талиби тәхсилә варыр.* (Г. Тук.) 2) Казану, булдыру, кулга төшерүгә омтылу. 3) Хасил итү. — *м. II.* 1) Приобретение знаний. 2) Добывание, получение. 3) Создание.

Тэхсиле хасил تحصيل حاصل *ст.* 1) Эстәгәненә (эзләгәненә, теләгәненә) ирешү. 2) Барлыкка килү. — *сс.* 1) Нахождение желанного, искомого. 2) Возникновение.

Тэхсилдар تحصيلدار *гф. ис.* Налог җыючы. — *ар.-п. сущ.* Сборщик налогов.

Тэхсин تحسين *м. II.* 1) Яхшы күрү; мактап яхшы дип әйтү. *Әфгале тәхсин кылынып мәкабәләсендә ихсанга мөстәхикъ адәм хакында әйтелер* (К. Нас.) 2) Мәктәптә яхшы өлгергән укучыга бирелә торган мактау язуы. — *м. II.* 1) Похвала, одобрение. 2) Школьная похвальная грамота.

Тәхсир تحسير *м. II.* Хәсрәтләндерү, хәсрәткә төшерү. — *м. II.* Причинение горя.

Тәхсыйс تخصيص *м. II.* Бер нәрсәгә хаслау, билгеләү. *Сезсеңез вар гомерең езне милләтә тәхсыйс идән.* (Г. Тук.) — *м. II.* Назначение, посвящение.

Тәхтани تحتانى *с.* 1) Аскы, астагы. 2) *астр.* Зөһрә йолдызы (планета). — *прил.* 1) Нижний, исподний. 2) *астр.* Венера.

Тәхте пай تحت پاى *гф. ст.* Аяк асты, аяк баскан җир. *Габдесамат шаһның тәхте пайына йөз орып...* (К. Нас.) — *ар.-п. сс. дословно* под ногами.

Тәхтессөрра تحت الثرا *ст.* Җир асты. *Санки бән тәхтессөррада бер сөраем (туфракмын)ниләем.* (Г. Тук.) — *сс.* Подземелье.

Тәхте тәсаррыф تحت تصرف *ст.* (Берәүнең) җитәкчелеге астында, кулы астында. *Якыннарыгызның, тәхте тәсаррыфыгызда булганнарның вә дуслары гызның ханәләрендә булган тәгамны ашамакыгыз җаиздер.* (К. Нас.) — *сс.* Находиться под чьим-либо руководством (во власти), в распоряжении кого-либо.

Тәхтә تخته *ф. ис.* Такта. — *п. сущ.* Доска, щит.

Тәхтим تختيم *м. II.* Печать басу. — *м. II.* Наложение печати, штемпеля.

Тәхтыйэә تخطئه *м. II.* Хатага чыгару, ялгышлыгын ачу, ялгышлыкта гаепләү. — *м. II.* Обвинение в заблуждении, осуждение.

Тәхфиф تخفيف *м. II.* 1) Җиңеләйтү, җиңелгә санау. 2) Кимсетү. *Шәехләрдән көләргә ярамый, тәхфиф голяма була...* (З. Һад.) 3) Сүзнең кайбер авазын төшерү, сүз кыскарту. — *м. II.* 1) Облегчение; преуменьшение. 2) Насмешка. 3) Сокращение слова.

Тәхфифән تخفيفاً *р.* 1) Җиңеләйтеп; җиңелгә санап, җиңел итеп. 2) Кыскартып. — *н.* 1) Облегчённо; преуменьшенно. 2) Сокращённо.

Тәхшид تحشيد *м. II.* Туплау, җыю, беректерү. — *м. II.* Сосредоточение, концентрирование.

Тәхшия تحشيه *м. II.* Китап бите читенә язу; китапка кирәксез, артык сүзләр кертү. — *м. II.* Вписывание в текст лишних слов; надписывание на полях книги.

Тәхәддер تخدر *м. V.* Йөзен каплау, каплану, өртенү. — *м. V.* Прятание лица, укрывание.

Тәхәддес تحدث *м. V.* Барлыкка килү, пәйда булу, килеп чыгу. — *м. V.* Появление, рождение, возникновение, происхождение.

Тәхәззен تحزن *м. V.* Кайгыру, кайгыга төшү. — *м. V.* от гл. تحزن (тәхәззәнә) — печалиться.

Тәхәззер تحذر *м. V.* Куркып саклану. — *м. V.* Предостережение.

Тәхәйел تخيل *м.V.* Хыял итү, хыял белән уйлау, хыялда сурәтләнү. *Хыялымда синең җәмалатең тәхәйел улыныр.* (М. Ак.) — *м. V.* Воображение, представление.

Тәхәйер تحير *м. V.* Ис китү, хәйраң булу, таң калу. *Бу тәхәйер вә тәэссеф улан шәйдер.* (Ш. ж.) — *м. V.* Изумление, удивление.

Тәхәккем تحكم *м. V.* Хөкем сөрү. — *м. V.* Властвование, правление.

Тәхәкъкыкъ تحقق *м. V.* Дөресләнү, чынлыгы, дөреслеге мәйданга чыгу. *Шикаятьнең бөтен әсасы тәхәкъкыкъ итте.* (Г. Ибр.) — *м. V.* Удостоверение, подтверждение правильности.

Тәхәллекъ تخلق *м. V.* Холык үзгәрүе, яхшы гадәтләргә өйрәнү. — *м. V.* Изменение характера, перенятие манеры, нрава.

Тәхәллел I تحلل *м. V.* 1) Аерылу, таркалу, төп матдәләренә аерылу. 2) Котылу, ирек алу. — *м. V.* 1) Растворение, разложение. 2) Освобождение (от чего-либо); избежание.

Тәхәллел II تخلل *м. V.* 1) Бозылу, зарарлану. *Тәгамга өргән нәфәс эчтән чыккан бозык һава булмак үзә эчкә кереп бәдәнгә тәхәллел киләчәк.* (К. Нас.) 2) Аралашу, үтеп керү. — *м. V.* 1) Порча, повреждение. 2) Проникновение, пронизывание.

Тәхәллеф تخلف *м. V.* 1) Соңга калу, кичегү, артта калу. 2) Каршы булу, үтәмәү, буйсынмау. *Ни сәбәпле син безнең бигатемезгә тәхәллеф кыйласың? — дип сорады.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Отставание, опаздывание. 2) Нарушение, неисполнение, неповиновение.

Тәхәллыс تخلص *м. V.* Котылу, арыну. — *м. V.* Избежание, избавление, освобождение.

Тәхәллыт تخلط *м. V.* 1) Катышу, кушылу, аралашу. 2) Буташтыру. — *м. V.* 1) Смешение, перепутывание. 2) Внесение путаницы.

Тәхәммел تحمل *м. V.* Күтәрә алу; түзү, чыдау. — *м. V.* Терпение, перенесение тягостей.

Тәхәммер تخمر *м. V.* Әчү, хәмергә әйләнү. — *м. V.* Брожение (вина), окисление.

Тәхәррез تحرز *м. V.* Саклану. — *м. V.* Остережение, опасение.

Тәхәррек تحرك *м.* V. 1) Хәрәкәтләнү, кузгалу, кыймылдау. *Тәхәррек итмәлиез, күрсәтеп хасләт вә саулатләр.* (Г. Тук.) 2) *грам.* Тартык аваз хәрефләрен кыска сузыклар (ас, өс, өтер) белән әйтү. — *м.* V. 1) Движение; подвижность. 2) *грам.* Огласовка согласных букв арабского алфавита.

Тәхәрри تحرى *м.* V. Эзләү, табарга тырышу, караштыру, төпчену, тикшерү. *Күп сәбәпләрнең кайсысы вөкугыга сәбәптер, әсбабын тәхәрри кылу лязимдер.* (К. Нас.) — *м.* V. 1) Поиск, высматривание, выслеживание. 2) Расследование; дознание.

Тәхәррият تحريات Тәхәрри-нең *к.* — *мн.* от тәхәрри.

Тәхәссер تحسر *м.* V. Хәсрәтләнү, кайгыру. *Минем кулымда тәхәссер вә иштиактан гайре нәрсә калмады.* (К. Нас.) — *м.* V. Печаль, горе, скорбь, меланхолия.

Тәхәссерән تحسراً *р.* Кайгырып, хәсрәтләнеп. *Җария тәхәссерән бу бәетне укыды.* (К. Нас.) — *н.* Печально, скорбно.

Тәхәссес تحسس *м.* V. 1) Тою, сизү, хис итү. 2) Белешү. — *м.* V. 1) от гл. تحسس (тәхәссәсә) — проникаться чувством (симпатии, любви). 2) Осведомление, разузнавание.

Тәхәссыл تحصل *м.* V. 1) Алу, казану. 2) Барлыкка килү, хасил булу. — *м.* V. 1) Добывание, получение. 2) Возникновение.

Тәхәссын تحصن *м.* V. Ныгытылган яки ышанычлы урынга кереп бикләнү, саклану. — *м.* V. Укрепление, пользование укрытием, самозащита.

Тәхәссыс تخصص *м.* V. 1) Үзлек, үзенчәлек. *Кенәриләрнең тәхәссысларын да сөйләп аладыр иде* (Г. Газиз). 2) Белгечлек. — *м.* V. 1) Свойство, особенность. 2) Специальность.

Тәхәффыз تحفظ *м.* V. Саклану, үзүзен саклау; саклык. *Тәхәффыз, ягъни һәр эштә сакланып эш кылмак...* (К. Нас.) — *м.* V. Сохранение, самосохранение; осторожность.

Тәхәшшед تحشد *м.* V. Туплану, җыелу, берегү. — *м.* V. Сбор, концентрация, сосредоточение.

Тәхәшшегъ تخشع *м.* V. Үз-үзен горурсыз (түбән) тоту, кече күңелле булу; зураюдан (масаюдан) саклану. — *м.* V. Самоунижение, смирение; скромность, воздержанность.

Тәхәүвел تحول *м.* V. 1) Әйләнү, әверелү, үзгәрү, эволюция. 2) Башкага әверелү. *Голум вә мәгарифың дәлалә-* — *м.* V. 1) Эволюция, изменение. 2) Перелом, переход, преобразование.

тенә күрә, табигатьтә фәна юк, я инхилял, я тәхәүвел вардыр. (Ш. ж.)

Тәхәүвеф تخوف *м. V.* Курку, куркыну. — *м. V.* Испуг; боязнь, опасение.

Тәхәҗҗер تحجر *м. V.* Ташка әйләнү; катып калу. *Комнар, балчыклар кушылып ниһаять... тәхәҗҗер итәчәк.* (Ж. Вәл.) — *м. V.* Окаменение, оцепенение.

Тәхҗил تخجيل *м. II.* Оялту, кызарту. — *м. II.* от гл. خجل (хәжҗәлә) — вызывать чувство стыда, заставить покраснеть.

Тәшабеһ تشابه *м. VI.* Бер-беренә охшату. — *м. VI.* Подобие, сходство.

Тәшавер تشاور *м. VI.* Киңәшләшү. — *м. VI.* Совещание, совет.

Тәшагырь تشاعر *м. VI.* Үзен шагыйрь дип уйлау, үзен шагыйрь итеп күрсәтергә азаплану. *Тәшагырь итмә, кермә былбыл читлегенә син.* (Г. Тук.) — *м. VI.* от гл. تشاعر (тәшагарә) — мнить себя поэтом.

Тәшакел تشاكل *м. VI.* Үзара охшашлык. — *м. VI.* Взаимное сходство.

Тәшаки تشاكى *м. VI.* Бер-береннән зарланышу, шикаять итешү. — *м. VI.* Жалоба друг на друга.

Тәшарек تشارك *м. VI.* Уртак булу, уртак итү. — *м. VI.* Сотрудничество, товарищество.

Тәшаҗер تشاجر *м. VI.* Агачлар (күсәкләр) белән сугышу. — *м. VI.* Драка с применением палок, дубинок.

Тәшбиһ تشبيه *м. II.* Охшату, чагыштыру. *„Мәнди анасы да белә“ мәкалендә мәнди нә мөнәсәбәт белән тәшбиһгә алынды икән?* (Ш. ж.) — *м. II.* Сравнение, аллегория, аналогия.

Тәшвикъ تشويق *м. II.* Кызыксындыру, өндәү, кызыктыру. *Сези тәшвикъ идәр, тәхрик идәрди.* (Г. Тук.) — *м. II.* Поощрение, побуждение.

Тәшвиш* تشويش *м. II.* 1) Каршылыклы буталу, катыштыру, буталдыру; тәртип бозу. 2) Котырту, шикләндерү, тәшвиш. *Туланың үзендә генә түгел, тирә-ягында да тәшвишле хәл хөкем сөрә иде.* (Ш. Кам.) 3) Кешеләрнең куркуга төшүе. — *м. II.* 1) Расстройство, беспорядок, смешение, дезорганизация. 2) Подстрекание, науськивание. 3) Паника, тревога.

Тәшгыйб تشعيب *м. II.* Бүлек-бүлек итү, тармакландыру, бүлекләндерү, бүлгәләү. — *м. II.* Разветвление; дивергенция, деление, подразделение.

Тәшгыйл تشعيل *м. II.* 1) Ялкынландыру. 2) Яктырту. — *м. II.* 1) Зажигание, воспламенение. 2) Освещение.

Тәшдид تشديد *м. II.* 1) Көчәйтү, куәтле итү; ныгыту. 2) *грам.* Хәрефне кушарлы итеп укуны күрсәтә торган билге. *Иннә (انّ) кәлимәсе тәшдид белән әйтелер.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Усиление, укрепление. 2) *грам.* Диакритический знак, показывающий удвоение согласного.

Тәшйигъ تشييع *м. II.* Ияреп артыннан бару, озата бару, озату. — *м. II.* Проводы, сопровождение.

Тәшкил* تشكيل *м. II.* Оештыру, төзү; бер формага кертү, формалаштыру. — *м. II.* Организация, образование, составление, построение; формирование.

Тәшкыйк تشقيق *м. II.* Яру, яргалау; вату. — *м. II.* Раскалывание, рассекание; пробивание, проламывание.

Тәшмигъ تشميع *м. II.* Балавызлау, балавызга батыру. — *м. II.* Покрытие воском, вощение.

Тәшмир تشمير *м. II.* Сызгану, җиң сызгану, балак сызгану. — *м. II.* Засучивание, подбирание (рукава).

Тәшмис تشميس *м. II.* Кояшта тоту, кояшка кую. — *м. II.* Выставление на солнцепёк, подвержение действию солнца.

Тәшнигъ تشنيع *м. II.* Гаепләү, хурлау; яла ягу. *Мөтәгассыйбләрне тәшнигъ мәкаменда әйтелер.* (К. Нас.) — *м. II.* Поношение, хула, порицание; клевета.

Тәшнә تشنه *ф. с.* Сусаучы. *Тәшнә үлмәс кемсәгә су нә кәрәк.* (Ут. Им.) — *п. прил.* Жаждущий.

Тәшригъ تشريع *м. II.* 1) *дини* Законнар чыгару. 2) Суд (хөкем) эшләрен ислам кануннары нигезендә алып бару. — *м. II.* 1) *рел.* Законодательство. 2) Ведение дела на основе мусульманского религиозного закона (шариата).

Тәшрик تشريك *м. II.* 1) Иптәш итү, шәрик итү. 2) *дини* Күп аллага ышану. — *м. II.* 1) Содружество, делать кого-либо другом, соучастником. 2) *рел.* Признание многобожия.

Тәшрикъ تشريق *м. II.* 1) Көнчыгышка юнәлү. 2) Каклау, итне кояшта киптерү. — *м. II.* 1) Направление на восток. 2) Сушение мяса на солнце.

Тәшрине сани تشرين ثانى *ст.* Ноябрь ае. — *сс.* Ноябрь.

Тәшрине әүвәл تشرين اول *ст.* Октябрь ае. — *сс.* Октябрь.

Тәшриф تشريف *м. II.* 1) Хөрмәтләү, олылау. 2) Бару, килү. *Шивәзадәнең тәшриф вә тәшвикы белән падишаһ дәхи шаһзадәгә килеп* ... (К. Нас.) — *м. II.* 1) Почтение, оказание чести, возвеличивание. 2) Приход, прибытие.

Тәшрих تشريح *м. II.* 1) Ачыклау, шәрехләү. 2) *мед.* Тәннең төзелешен тикшерү. — *м. II.* 1) Разъяснение, комментирование. 2) *мед.* Анатомирование.

Тәшрихеләбдан تشريح الابدان *гыйб.* Анатомия. *Минә тәшрихеләбдан, „хәятелхайван" да аларның файдалары* (Г. Газиз). — *фр.* Анатомия.

Тәшрих ханә تشريح خانه *гф. ст.* Анатомия театры. — *сс.* Анатомический театр (помещение для вскрытия трупов).

Тәштит تشتيت *м. II.* Бүлү; бүлекләргә аеру, тарату. — *м. II.* Разделение; рассеивание, разбрасывание.

Тәшфия تشفيه *м. II.* Шифа бирү, авыртуны бетерү. — *м. II.* Излечение, исцеление.

Тәшхиз تشحيذ *м. II.* Үткенләндерү; үткенләү, кайрау. — *м. II.* Заострение, точение.

Тәшхыйс تشخيص *м. II.* 1) Шәхесләндерү, гәүдәләндерү. 2) Аеру, билгеләү, тану. — *м. II.* 1) Олицетворение. 2) Распознавание, различение, отличие.

Тәшхыйс эмраз تشخيص الامراض *ст.* Авыруны ачык билгеләү, диагноз кую. — *сс.* Определение болезни, диагноз.

Тәшәббес تشبث *м. V.* 1) Бер эшкә тотыну, керешү. *Фәннең иң садә тәшәббесе булган бу эшкә каршы дини голяма тарафыннан нинди гаугалар, тәкфирләр күтәрелүен уйлагыз.* (Г. Ибр.) 2) Тапкырлык. 3) Инициатива күрсәтү. — *м. V.* 1) Приступление к работе. 2) Находчивость. 3) Проявление инициативы.

Тәшәббеһ تشبه *м. V.* 1) Охшату. 2) Охшарга тырышу. — *м. V.* 1) Уподобление, ассимиляция. 2) Старание уподобить себя чему-либо (кому-либо).

Тәшәгъгыб تشعب *м. V.* Бүлекләргә аерылу, тармаклану, ботаклану. — *м. V.* Разделение, разветвление.

Тәшәддед تشدد *м. V.* 1) Көчәю, куәтләнү. 2) Катылык, кырыслык (характер турында). — *м. V.* 1) Усиление. 2) Твёрдость, строгость (в характере).

Тәшәйегъ تشيع *м. V. дини* 1) Шига мәзһәбе. 2) Шигый мәзһәбенә ияру. — *м. V. рел.* 1) Секта шиитов. 2) Стать шиитом.

Тәшәккел تشكل *м. V.* Бер рәвешкә керү, формалашу. — *м. V.* Принятие формы, образа; формирование.

Тәшәккер تشكر *м. V.* Яхшылыкка каршы рәхмәт белдерү. *Сөйләде иблис тәшәккер хотбәсен.* (Ш. Баб.) — *м. V.* Благодарение.

Тәшәккерән تشكراً *р.* Яхшылыкны танып, рәхмәт әйтеп. *Малын кайтарып алгач, тәшәккерән казыйга барып хәбәр бирде.* (К. Нас.) — *н.* С благодарностью, благодарно.

Тәшәкки تشكى *м. V.* Зарлану, шикаять итү. — *м. V.* Жалоба.

Тәшәммес تشمس *м. V.* Кояшта (кояш астында) тору. — *м. V.* Нахождение под солнцем.

Тәшәннеҗ تشنج *м. V.* Сеңер тартышу, күзән җыеру; тамыр кысылу. — *м. V.* Конвульсия, судорога; спазма.

Тәшәттет تشتت *м. V.* Бүлену, бүлекләргә аерылу, таркалу. — *м. V.* Рассеивание, расчленение, разложение.

Тәшәххыс تشخص *м. V.* Гәүдәләндерү. *Таләбәнең фикерене мәүзуг дәрес даирәсендә тәхрик вә тәшәххыс идеп, юлсыз тәәссөраттан сакламак тиешдер.* (К. Нас.) — *м. V.* Воплощение.

Тәшәәм تشأم *м. V.* Төшенкелек; начарга юрау, шомлану. — *м. V.* Пессимизм; дурное предчувствие.

Тәшәүвык تشوق *м. V.* Кызыксыну; теләк күрсәтү. — *м. V.* Заинтересованность; страстное желание.

Тәшәүвеш تشوش *м. V.* 1) Уйда каршылык. 2) Шикләнүчәнлек. — *м. V.* 1) Противоречивость в мыслях, взглядах. 2) Сомнительность.

Тәшҗигъ تشجيع *м. II.* Батырландыру, дәртләндерү. — *м. II.* Поощрение, одобрение, подбадривание.

Тәшһир تشهير *м. II.* 1) Халык арасына исемен җәю, шөһрәтләндерү, мәшһүр итү. 2) Яман атын тарату, начар хәбәрләр тарату (берәр кеше турында). — *м. II.* 1) Прославление, обнародование. 2) Распускание дурных слухов (о ком-либо).

Тәэвил تأويل *м. II.* 1) Әйтелгән сүз яки фикернең эчтәлеген ялгыш аңлату. 2) Юрау, аңлату, тәфсир итү (төшне). *Беркөн бер гаҗәп дөш Йосыф күрде, тәэвилене атасыннан сорар имде.* (К. Гал.) — *м. II.* 1) Неверное истолкование значения слова или мысли. 2) Толкование, объяснение.

Тәэддеб تأدب *м.* *V.* **1.** Әдәпләнү, әдәпле булу, әдәп өйрәнү. **2.** Әдәплелек, инсафлылык. — *м.* *V.* **1.** Становиться воспитанным, вежливым. **2.** Воспитанность, вежливость.

Тәэдди تأدى *м.* *V.* Үтәү, йөкләнгән бурычны башкару. — *м.* *V.* Совершение, выполнение, исполнение обязательства.

Тәэдиб تأديب *м.* *II.* Әдәпкә кертү, әдәпле итү, әдәп өйрәтү. *Үзеңне тәрбия кылмак адәмне тәгълим вә тәэдиб кылмактан әүлядыр.* (К. Нас.) — *м.* *II.* Воспитание; обучение хорошим манерам.

Тәэдиби تأديبى *с.* Әдәпле итүгә караган. — *прил.* Исправительный, воспитательный.

Тәэдибән تأديباً *р.* Әдәп-тәрбиягә өйрәтү теләге белән. — *н.* В целях воспитания.

Тәэдия تأديه *м.* *II.* 1) Үтәү, тапшыру, урынына ирештерү. 2) Бурычны түләү. *Халкың әйләмәзләр тәэдия.* (Г. Тук.) — *м.* *II.* 1) Выполнение, исполнение. 2) Уплата, платёж долга.

Тәэзин تأذين *м.* *II.* 1) *дини* Азан әйтү. 2) Кычкырып чакыру, белдерү. — *м.* *II.* 1) *рел.* Возвещение времени молитвы, призыв на молитву. 2) Зов, призыв (для объявления чего-либо).

Тәэйид تأييد *м.* *II.* Куәтләндерү, ныгыту, беркетү, раслау. *Болар минем фикеремнең дөреслеген тәҗрибәләр белән тәэйид итәләр.* (Ш. ж.) — *м.* *II.* Подкрепление, усиление; подтверждение, поддержка.

Тәэкид تأكيد *м.* *II.* 1) Раслау, куәтләү, ныгыту. *Вәгъдәмне тәэкид юлында ушбуны тәхрир әйләдем.* (Г. Тук.) 2) *грам.* Логик басым ясау. 3) Кабатлау. 4) Ышандыру. — *м.* *II.* 1) Подтверждение, утверждение, укрепление. 2) *грам.* Логическое ударение. 3) Повторение. 4) Уверение, заверение.

Тәэкидән تأكيداً *р.* Раслап, ныгытып, куәтләп. — *н.* Утвердительно.

Тәэкыйт تأقيت، توقيت *м.* *II.* Вакыт билгеләү, вакыт кую (берәр нәрсәгә). — *м.* *II.* Назначение срока, определение времени (встречи, свидания).

Тәэлиф تأليف *м.* *II.* Җыйнау, төзү, китап (әсәр) язу. ... *бәлигානә тәэлиф кылынмыш „Кәлилә вә Димнә" дигән нәфис китап...* (К. Нас.) — *м.* *II.* Сочинение, составление, написание произведения.

Тәэлифат تأليفات *ис.* Тәэлиф-нең *к.* — *мн.* от тәэлиф.

Тәэлифкәрдә تأليفكرده *гф. ст.* Төзелгән (яки язылган) китап, әсәр.

ар.-п. сс. Написанное произведение, книга.

Тәэмин* تأمين *м. II.* 1) Булдыру, житештерү. 2) Тынычландыру, куркусызландыру, иминлек бирү.

м. II. 1) Обеспечение. 2) Успокоение, охранение.

Тәэминат تأمينات Тәэмин-нең *к.*

мн. от тәэмин.

Тәэнис I تأنيث *м. II. грам.* Сүзне хатынлык женесен күрсәтә торган формага күчерү.

м. II. грам. Обращение слова в женский род.

Тәэнис II تأنيس *м. II.* Иптәш итү, кулга иялэндерү.

м. II. Приручение.

Тәэсир* تأثير *м. II.* 1) Йогынты ясау; эз калдыру. *Юк дәгел, пәк чук дорор бу милләтә тәэсиреңез.* (Г. Тук.) 2) Йогынты.

м. II. 1) Воздействие, влияние. 2) Впечатление.

Тәэсират تأثيرات Тәэсир-нең *к. Яман хатынның тәэсиратын бәян итмештер.* (К. Нас.)

мн. от тәэсир.

Тәэсис تأسيس *м. II.* 1) Төзү, оештыру. 2) Төзү, кору. *Мәсләге халыкка хезмәт итмәктән гыйбарәт булган журналлар, җәридәләр тәэсис кылдылар.* (Ш. ж.)

м. II. 1) Основание, учреждение. 2) Основание, создание.

Тәэсия تأسيه *м. II.* Кайгы-хәсрәтгән тынычландырып, сабыр юлына төшерү.

м. II. Утешение, успокаивание.

Тәэхир تأخير *м. II.* Кичектерү, соңга калдыру.

м. II. Задержка, опоздание, замедление.

Тәэҗил تأجيل *м. II.* Соңга калдыру, кичектерү, читкә куеп тору.

м. II. Задержка, замедление; откладывание.

Тәякъкыз تيقظ *м. V.* Уяулык, игътибарлылык, дикъкатьлелек. *Хәҗҗаҗ ушбу тәякъкыз белән хәйлә тапмыштыр.* (К. Нас.)

м. V. Бдительность, внимательность.

Тәякъкын تيقن *м. V.* Анык белү, нык белү, бөтенләй белү.

м. V. Убеждённость, достоверное знание.

Тәяммем تيمم *м. V. дини* Су булмаганда кулларны туфракка сугып „тәһарәт" алу. *Вөзуэ һәм тәяммем мөмкин* (Г. Газиз).

м. V. рел. Совершение омовения песком (при отсутствии воды).

Тәэззи تأذى *м. V.* 1) Иза чигү, җәфалану. 2) Бозылу, ватылу, эштән чыгу.

м. V. 1) Страдание, чувство боли, обиды, недовольства. 2) Повреждение, ломка, порча.

Тәәйед تأيد *м. V*. Куәтләнү, ныгу. — *м. V*. Усиление, подкрепление.

Тәәккед تأكد *м. V*. 1) Ныгу, куәтләнү. 2) Ышану, хуплау. — *м. V*. 1) Подкрепление, усиление, подтверждение. 2) Убеждение, удостоверение.

Тәәллем تألم *м. V*. 1) Сызлану, рәнжү. 2) Газап чигү. — *м. V*. 1) Перенесение боли. 2) Мучение, страдание.

Тәәммел تأمل *м. V*. 1) Тирән уйлау, уйлап карау, фикергә чуму, фикер йөртү. 2) Уйлап кара, фикер йөрт. *Сабый күләгәсенә баса алмый кире кайткан-да күрде күләгәсе артыннан килер. Дөнья эстәгүчеләр һәм биләдер, тәәммел!* (К. Нас.) — *м. V*. 1) Глубокое размышление, тщательное обдумывание. 2) Подумай, поразмысли, заметь.

Тәәнни تأنى *м. V*. 1) Ашыкмау; әкрен эш итү. 2) Уйлап эш итү. — *м. V*. 1) Неторопливость, медлительность; выжидание. 2) Осмотрительность, обдуманность.

Тәәссер تأثر *м. V*. Сизем, сиземләү (бер әйбернең йогынты ясавын сизү). *Боларның рухлары мәңге матурлык һәм тәәссер эзли.* (Г. Ибр.) — *м. V*. Впечатлительность, чувствительность.

Тәәссерат تأثرات Тәәссер-нең *к*. — *мн*. от тәәссер.

Тәәссеф تأسف *м. V*. Кайгыга төшү, үкенү, кайгыру; ачыну. — *м. V*. Скорбь, печаль, сожаление.

Тәәссефән تأسفاً *р*. Кайгырып. *Гаҗизләр хакында тәәссефән әйтелер.* (К. Нас.) — *н*. С сожалением, прискорбно, печально.

Тәәххер تأخر *м. V*. Кичегү, соңга калу. — *м. V*. Опоздание; задержка.

Тәәһһел تأهل *м. V*. Өйләнү, җәмәгатьле булу, кияүгә чыгу. *Тәәһһел эшендә кызларга тәмам ихтыяр бирелде.* (М. Ак.) — *м. V*. Женитьба, бракосочетание.

Тәүбих توبيخ *м. II*. Шелтәләү, орышу, хурлау, азарлау. *Бичара үз-үзенә тәүбих кылып, ни булганын белмичә аһ итеп* ... (К. Нас.) — *м. II*. Выговор, упрёк, порицание, укоризна.

Тәүбә* توبه *ис*. Яраксыз эшне эшләмәскә сүз бирү; тәүбә итү. — *сущ*. 1) Раскаяние. 2) Обет, зарок.

Тәүбәи нәсух توبهٔ نصوح *ст*. Чынчынлап үтәлгән, үтәлмәве мөмкин бул- — *сс*. Обязательно выполняемый обет, зарок.

магаи чын күңелдән тәүбә. *Хәзрәт тәүбәи нәсух кылып, яңадан якын бармаска тиешлеген бәян итте.* (Г. Ибр.)

Тәүваб تواب *ис.* 1) Тәүбә итүче. 2) *дини* Тәүбәне кабул итүче, алла. *Тәүбәмезе тәүваб кабул кыйла имде.* (К. Гал.) — *сущ.* 1) Кающийся. 2) *рел.* Прощающий (эпитет аллаха).

Тәүгыйд توعيد *м. II.* Булачак җәза белән куркыту. — *м. II.* Угроза предстоящим наказанием.

Тәүзигъ توزيع *м. II.* Тарату, бүлеп бирү, өләшү. *Фигыльләрне бабларга тәүзыйг кылмас ...* (К. Нас.) — *м. II.* Распределение, раздача.

Тәүзигы мөкяфәт توزيع مكافت *ст.* Бүләк өләшү. — *сс.* Раздача подарков.

Тәүзыйх توضيح *м. II.* 1) Ачык аңлату, мәсьәләне аңлаешлы итеп яктырту. 2) Иске мәдрәсә программасында зур урын тоткан бер китап исеме. *Тәүзыйх хан* – тәүзыйх укучы. *Сәедгәрәй Вәли хәзрәт мәдрәсәсендә тәүзыйх хан иде инде* (Г. Газиз). — *м. II.* 1) Пояснение, разъяснение, объяснение. 2) Название одной из книг, рекомендованных для изучения по программе старых медресе.

Тәүкил توكيل *м. II.* 1) Депутат итеп сайлау. 2) Вәкил итү; тапшыру, ышану. 3) Урынбасар итү. — *м. II.* 1) Избрание депутатом. 2) Назначение представителем; поручение, доверие. 3) Назначение заместителем.

Тәүкыйр توقير *м. II.* Олылау, хөрмәтләү. — *м. II.* Уважение, почтение.

Тәүкыйрән توقيرًا *р.* Олылап, хөрмәтләп. *Шаһзадә дәхи тәүкыйрән шулай, аначыгым, анам урычына анам була күр, диде.* (К. Нас.) — *н.* Почтительно, с уважением.

Тәүкыйф توقيف *м. II.* Тоткын итү, кулга алу; конфисковать итү. *Әмма шуны эшләргә риза булмасагыз; мин сезне тәүкыйф итәргә мәҗбүр булам* (Г. Газиз). — *м. II.* Арест, задержание; конфискация.

Тәүкыйт توقيت *кара*: тәэкыйт. — *см.* Тәэкыйт.

Тәүлид توليد *м. II.* 1) Тудыру, бала таптыру, дөньяга китерү. 2) Житештерү. — *м. II.* 1) Порождение. 2) Производство.

Тәүрат* تورات *ис. дини* Яһудиләрдә Муса пигамбәр китабы. — *сущ. рел.* Тора, пятикнижие Моисея.

Тәүрия توريه *ис.* 1) Яшерү, каплау, өретү. 2) Киная. *Хәлифә бу сүздән* — *сущ.* 1) Скрывание, прятание. 2) Иносказа-

тәүрия барлыгын фәһемләмәенчә ... (К. Нас.) — ние, аллегория, парабола.

Тәүсигъ توسيع *м. II.* Киңәйтү, арттыру, җәелдерү, тарату. — *м. II.* Расширение, распространение.

Тәүсим توسيم *м. II.* 1) Тамга салу, хайванны тамгалау. 2) Исем бирү, ат кушу. 3) Мәккәдә хаҗилар бәйрәме. — *м. II.* 1) Наложение клейма на тело животного. 2) Называние, наименование. 3) Празднование паломников в Мекке.

Тәүсыйл توصيل *м. II.* 1) Җитештерү, илтеп тапшыру. 2) Кавыштыру. — *м. II.* 1) Доставка, вручение. 2) Связывание, соединение.

Тәүсыйт توسيط *м. II.* 1) Арага кертү. 2) Арадашчы итү (берәүне берәр эшкә). 3) Урталай бүлү. — *м. II.* 1) Вклинивание. 2) Назначение кого-либо посредником. 3) Деление на две равные части.

Тәүсыйф توصيف *м. II.* Сыйфатлау, төсләрен, сыйфатларын бәян итү. *Сыйфатыңны тәүсыйф итәм, Өммегөлсем!* (Ш. Баб.) — *м. II.* Характеристика, описание, определение качества.

Тәүсыя توصيه *м. II.* Васыять итү, бер эшне тапшыру; киңәш бирү. — *м. II.* Завещание, препоручение, рекомендация.

Тәүтыйн توطين *м. II.* 1) Торыр урын итү. 2) Күчереп җибәрү (бүтән җиргә). — *м. II.* 1) Избрание местом жительства. 2) Переселение (кого-либо).

Тәүфикъ* توفيق *м. II.* 1) Туры китерү. 2) Тәүфыйк, тыйнак (әдәпле) булу. *Мәгълүмат тәүфикъ белән берләшмәгәч, вөҗданы гакылы белән серләшмәгәч.* (Ш. Баб.) 3) Уныш, бәхет. 4) Ярдәм. — *м. II.* 1) Приведение в соответствие. 2) Воспитанность, скромность. 3) Удача, счастье. 4) Помощь, содействие.

Тәүфир توفير *м. II.* 1) Күбәйтү, арттыру. 2) Файда, табыш. — *м. II.* 1) Размножение. 2) Прибыль, выгода.

Тәүхид توحيد *м. II.* 1) Берләштерү. 2) Унификацияләү. 3) *дини* Бер генә аллага ышану. — *м. II.* 1) Единение, объединение. 2) Унификация. 3) *рел.* Исповедание единства божия, монотеизм.

Тәүхиде мәхрәҗ توحيدمحرج *ст. мат.* Вакланмаларның ваклаучыларын берләштерү. *Кәсерләрне тәүхиде мәхрәҗ кыйлмак лязим килсә* ... (К. Нас.) — *сс. мат.* Приведение к общему знаменателю.

Тәүҗиһ توجيه *м. II.* 1) Юнәлү, мө- — *м. II.* 1) Направление, ориентирование, обра-

рәҗәгать итү. 2) Йөзен бер якка әйләндерү. — щение. 2) Обращение лицом в какую-либо сторону.

Тәҗавез تجاوز *м. VI.* 1) Гаепне (хатаны) кичерү, гафу итү. 2) Узу, чиктән үтү. *Юмарт кешене гөнаһсы белән мөахәзә кыйлмагыз, тәҗавез вә гафу боерыгыз.* (К. Нас.) 3) Басып керү. — *м. VI.* 1) Прощение (вины), извинение. 2) Крайность. 3) Нарушение пределов, вторжение, агрессия, переход за пределы.

Тәҗавези تجاوزی *с.* 1) Гафу итү(гә караган). 2) Чиктән чыгу(га бәйләнешле). 3) Һөҗүм(гә), басып алу(га бәйләнешле). — *прил.* 1) Простительный. 2) Чрезмерный. 3) Наступательный, агрессивный.

Тәҗавеб تجاوب *м. VI.* 1) Бер-беренә җавап бирү, җавап бирешү. 2) Туры килү. — *м. VI.* 1) Разговор, собеседование. 2) Соответствие.

Тәҗалес تجالس *м. VI.* Мәҗлестә утырышу, утырыш. — *м. VI.* Совместное заседание.

Тәҗанес تجانس *м. VI.* Бер җенестән булу. — *м. VI.* Однородность; сродство.

Тәҗариб تجارب Тәҗрибә-нең *к.* — *мн.* от тәҗрибә.

Тәҗасер تجاسر *м. VI.* Батырлану. — *м. VI.* Смелость, дерзость.

Тәҗаһел تجاهل *м. VI.* Белмәүгә салышу, белмәгән булып күренү, белмәмешкә салыну. *Әманәтен сорагач, ул кеше тәҗаһел кылып инкяр тарикына барды.* (К. Нас.) — *м. VI.* Игнорирование, притворство, притворное непонимание.

Тәҗаһелән تجاهلاً *р.* Белмәгән булып. — *н.* Притворно.

Тәҗвид تجوید *м. II.* Коръәнне дөрес итеп уку турындагы кагыйдәләр (авазларның артикуляциясе ничек булуын өйрәтү). *Тәҗвид диңгезе ташып Идел буе мөселманнарын баскан иде* (Г. Газиз). — *м. II.* Правила орфоэпического чтения Корана.

Тәҗвиз تجویز *м. II.* Дөрес күрү, яраклы табу, хуплау. *Яһуди халкына ләгънәт белән хитаб кылмакны тәҗвиз боермады.* (К. Нас.) — *м. II.* Санкционирование, одобрение, позволение.

Тәҗвиф تجویف *м. II.* Эчен куыш итү, эчен ую, куышлау. — *м. II.* Выдалбливание; углубление.

Тәҗвифессадыр تجویف الصدر *гыйб. анат.* Күкрәк куышы. — *фр. анат.* Грудная полость.

Тәждид تجديد *м. II.* Яңарту, яңа итү. *Тәждид никях кылдырмак тиеш улдыгыны сөйләделәр.* (З. Һад.) — *м. II.* Обновление, возобновление, реставрация.

Тәҗзир تجذير *м. II. мат.* Санның тамырын табу. — *м. II. мат.* Извлечение корня.

Тәҗзиә تجزيه *м. II.* 1) Турау, вак кисәкләргә бүлү. 2) Анализ, тикшеренү. — *м. II.* 1) Разложение (на части). 2) Анализ, исследование.

Тәҗлид تجليد *м. II.* Китапка тыш ясау, китап төпләү. — *м. II.* Переплетение (книги).

Тәҗнис تجنس *м. II.* 1) Авазлаш сүзләр (омонимнар). 2) Сүз уйнату. 3) Ике мәгънә аңлата торган сүзләрдән төзелгән шигырь. — *м. II.* 1) Омонимы. 2) Игра слов, каламбур. 3) Четверостишие из двусмысленных слов.

Тәҗриби تجربى *с.* Тәҗрибә(гә бәйләнешле), тәҗрибә аркасында булган. *Гакыл ике төрле: гакыл табигый һәм гакыл тәҗриби.* (К. Нас.) — *прил.* Опытный, практический, результат практики.

Тәҗрибә* تجربه *ис.* 1) Сынау, сынап карау. 2) Бер-бер эшкә күнегү, гадәтләнү. 3) Практика. — *сущ.* 1) Опыт, испытание. 2) Опытность, навык. 3) Практика.

Тәҗрид تجريد *м. II.* 1) Ялангачландыру. 2) Бер якта тоту. 3) Дөньядан ваз кичү, дәрвишлек, аскитлык. 4) Абстракцияләү. *Бу сөлүк вә тәҗридеңә ни сәбәп булды,— дидем.* (К. Нас.) — *м. II.* 1) Оголение. 2) Отделение, уединение. 3) Отрешение от мира, отшельничество. 4) Абстракция.

Тәҗрим تجريم *м. II.* 1) Җинаятьтә гаепләү, җинаятьче итеп табу. 2) Җәза бирү. 3) Штраф салу. — *м. II.* 1) Обвинение в преступлении, объявление преступником. 2) Наказание. 3) Наложение штрафа.

Тәҗфия تجفيه *м. II.* Җәфалау, җәфа чиктерү. — *м. II.* Подвержение мучению.

Тәҗәббер تجبر *м. V.* 1) Олылану, масаю. 2) Кансызлык, аяусызлык. *Атаманның тәкәбберлеге вә тәҗәбберлеге сәбәпле ...* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Высокомерность, надменность. 2) Жестокость.

Тәҗәддед تجدد *м. V.* Яңа булу, яңару, яңалану. *Вөҗданнар сүнде, һәрбер тәҗәддед вә тәфәккер капулары бикләнде.* (Г. Ибр.) — *м. V.* Обновление, новаторство, новшество.

Тәҗәззеэ تجزؤ *м. V.* Вак кисәкләргә бүленү, туралу. — *м. V.* Расчленение, дробление.

Тәҗәлла, тәҗәлли تجلى ، تجلا *ис.* 1) Нурланып күренү (чагылу, пәйда бу- — *сущ.* 1) Появление во всём блеске и великолепии. 2) *рел.* Представле-

лу). 2) *дини* Иляһи көчләрнең күңелдә чагылышы. *Тәҗәлли иткәли кайчакта утлы мәхәббәт таңресе.* (З. Гыйф.) — ние о сверхъестественных силах, отражение его в чувствах.

Тәҗәллед تجلد *м. V.* 1) Ялган батырлык күрсәтү. 2) Чыдамлык күрсәтү. — *м. V.* 1) Лжемужество. 2) Выносливость, терпение.

Тәҗәммегъ تجمع *м. V.* Туплану, җыелу. — *м. V.* Скопление, собрание, сбор.

Тәҗәммел تجمل *м. V.* 1) Купшылык; көязлек. 2) Матурлану, бизәнү. *Госман хәлифә тәҗәммел вә гыймарәт эшләрен сөюче бер зат иде.* (Ш. ж.) — *м. V.* 1) Щегольство; франтовство. 2) Украшение, наряжение.

Тәҗәммелат تجملات Тәҗәммел-нең *к.* *Күзләрең гайре хатыннарның тәҗәммелатына карамактан мәнгы кыл.* (К. Нас.) — *мн.* от тәҗәммел.

Тәҗәннен تجنن *м. V.* Җенләнү, тилерү, акылдан язу. — *м. V.* Сумасшествие, помешательство.

Тәҗәрред تجرد *м. V.* 1) Ялангачлану, киемсез булу. 2) Башкалар белән бәйләнешне өзеп, ялгыз яшәү. 3) Өйләнми тору, ялгыз яшәү. *Падиша тәҗәрреде беләң риязәтенә ихлас куеп, аны үзенә чакыртып җибәрде.* (Г. Фәез.) — *м. V.* 1) Оголение. 2) Уединённость, отрешение от всего мирского. 3) Холостая жизнь, безбрачие; одиночество.

Тәҗәссед تجسد *м. V.* Гәүдәләнү. — *м. V.* Воплощение.

Тәҗәссем تجسم *м. V.* 1) Гәүдәләнү, гәүдәләнеп күз алдына килү. 2) Күләме белән зураю. — *м. V.* 1) Воплощение, олицетворение. 2) Увеличение в объёме.

Тәҗәссес تجسس *м. V.* 1) Кеше гаебен тикшерү. 2) Эзләнү, серләрне белергә тырышу. *Мөхбүбәнең әхвале заһирәсен тәҗәссес кыла белерлек... бер бүлмә иҗарәгә алып тәҗәссес кыла башладым.* (К. Нас.) — *м. V.* 1) Расследование виновности. 2) Поиски, следствие, попытка раскрыть секреты.

Тәҗәүвегъ تجوع *м. V.* Ач тору (берәр теләк белән). — *м. V.* Проведение голодовки.

Тәҗәһһез تجهز *м. V.* Җиһазлану, хәзерләнү. — *м. V.* Подготовление, подготовка, снаряжение.

Тәҗһиз تجهیز *м. II.* 1) Җиһазландыру, хәзерләү, кирәк нәрсәләрне житкерү. 2) Үлекне күмәргә хәзерләү. *Әүляд, ихван дирелеп (җыелып) нәүхә кылды. Тәҗһизен тәмам идеп нияз кылды.* (К. Гал.) — *м. II.* 1) Подготовка, снаряжение, экипировка. 2) Подготовка покойника к погребению.

Тәҗһил تجهيل *м. II.* Наданга чыгару, наданлыгын йөзенә бәрү. — *м. II.* Обвинение (кого-либо) в невежестве.

Тәһавен تهاون *м. VI.* Хурлау, кимсетү, әһәмият бирмәү. *Мин алардан артык икәнмен диер, бу сәбәпле адәмнәрне тәһавен вә тәхфиф кыйлыр.* (К. Нас.) — *м. VI.* Пренебрежение, небрежность, невнимание.

Тәһафет تهافت *м. VI.* 1) Бер-бере өстенә ташлану, һөҗүм итү. 2) Хурлашу. *Рәддендә тәһафетләр язырсыз сез, бу бичара хакгүй димәссез сез.* (Ак.) — *м. VI.* 1) Нападение друг на друга. 2) Перебранка.

Тәһаҗем تهاجم *м. VI.* 1) Атакага бару, һөҗүм итү. 2) Бәреп керү. — *м. VI.* 1) Атака, наступление. 2) Вторжение.

Тәһдид تهديد *м. II.* Куркыту, янау, куркытып кисәтү. *Мәннән ризалык эстәр, кабул итмәгәч тәһдид кылып янә калдырып китәр.* (К. Нас.) — *м. II.* Угроза, устрашение.

Тәһзиб تهذيب *м. II.* 1) Төзәтү, тазарту, пакьләү. 2) Тәрбияләү. — *м. II.* 1) Исправление, улучшение. 2) Воспитание, образование.

Тәһзиз تهزيز *м. II.* Бик әкрен тетрәтү, селкетү. — *м. II.* Трясение, покачивание.

Тәһиэә تهيئه *м. II.* Хәзерләү. — *м. II.* Подготовка, заготовка.

Тәһлекә (тәһликә) تهلكه *ис.* һәлакәт, куркыныч хәл. *Бондан соңгы хәлләре бөек тәһликәдәдер.* (Ш. ж.) — *сущ.* Гибель, опасность.

Тәһлил تهليل *м. II. дини* Гарәпчә „бер алладан башка алла юк" дигән җөмләне әйтү. *Соң бер мең тәһлил әйттем.* (З. Һад.) — *м. II. рел.* Произнесение формулы „ля илаһә иллә аллаһы" (нет бога кроме аллаха).

Тәһния تهنيه *м. II.* Тәбрик итү, котлау. *Тәһнияңез белән ашый алмадык. Ләкин тәгъзиятегез белән ашадык,— диде.* (К. Нас.) — *м. II.* Поздравление.

Тәһәззез تهزز *м. V.* Тетрәү, селкенү, калтырау, дерелдәү. — *м. V.* Тряска, качка, колебание.

Тәһәййеж تهيج *м. V.* Кузгалу, кубу. — *м. V.* Возбуждение, волнение.

Тәһәүвед تهود *м. V.* Яһудиләшү, яһуди динен кабул итү. — *м. V.* Принятие иудейства.

Тәһәүвер تهور *м. V.* 1) Дуамаллану, юкка кызу, шау-шу күтәрү. *Шаһзадә ачу вә тәһәүвер изһар итеп, кайда* — *м. V.* 1) Безрассудство, необдуманность, опрометчивость. 2) Невоздержанность.

йөрдең, хәсис, — диде. (К. Нас.) 2) Тыйнаксызлык.

Тәһәҗҗед تهجد *м. V. дини* Төнлә укыла торган намаз. — *м. V. рел.* Ночная молитва.

Төвани توانى *ф. с.* Тәкъдиргә (язмышка) ышанып торучы. *Төвани диерләр — иренчәклек, ялкаулык белән, сәбәпкә вә һөнәргә тотынмыйча, тәкъдиргә хәүлә кылмактыр.* (К. Нас.) — *п. прил.* Надеющийся только на „судьбу".

Төрбә تربه *ис.* 1) Туфрак. 2) Кабер, үлекне зурлап кабер өстенә корылган бина. — *сущ.* 1) Земля, почва. 2) Могила; склеп.

Төреш ترش *ф. с.* 1) Ачы, әчкелтем. 2) Сытык (йөз). — *п. прил.* 1) Кислый. 2) Хмурый.

Төрешрү ترشرو *ф. ис.* Сытык чырайлы (кеше). — *п. сущ.* Сердитый, угрюмый, суровый (о человеке).

Төррәһат ترهات Төррәһәт-нең *к.* — *мн.* от төррәһәт.

Төррәһәт (төррәһә) ترهة *ис.* Буш сүз, файдасыз сүз, ялган сүз, эш юктан сөйләнү, ләчтит сату. — *сущ.* Фальшь, вздор, чепуха, нелепость, глупость, болтовня.

Төрши ترشى *ф. ис.* Тозланган яшелчә (җимеш). — *п. сущ.* Соленья, маринад.

Төрәнеҗ ترنج *ф. ис.* Әче әфлисун, әфлисунсыман сары кабыклы җимеш. *Бер сәяхәтем заманында диңгездә бер таш өстендә күрдем, гүяки, агачтан хәзер өзелеп төшкән төрәнеҗ гаять күп иде.* (К. Нас.) — *п. сущ. бот.* Цитрон (вид цитрусовых).

Төсегъ تسع *сан* Тугыздан бер. — *ч.* Одна девятая.

Төффах تفاح *ис.* Алма. — *сущ.* Яблоко.

Төфәнг, төфәң تفنگ *ф. ис.* Мылтык. — *п. сущ.* Ружьё, винтовка.

Төхфә (төхфәт) تحفه *ис.* Бүләк. *Тереләй күмелгән татар кызларына төхфәи мәхәббәтем.* (Ф. Әмир.) — *сущ.* Дар, подарок, награда.

Төҗҗар تجار Таҗир-нең *к.* *Төҗҗардан Шакир Шәмсетдин улы дип язылган* (Г. Газиз). — *мн.* от таҗир.

Төҗҗари تجارى *с.* Сәүдә(гә), сәүдәгәрләр(гә бәйләнешле). — *прил.* Купеческий, торговый.

Төһмәт تهمت *ис.* 1) Яла ягу. 2) Кешегә гаеп тагу, гаепләү. 3) Шик асты- — *сущ.* 1) Клевета. 2) Обвинение. 3) Подозрение.

на алу. *Бай фәкыйрьлеккә калса, аңа никадәр ышанган кешесе булса да төһмәт итәр.* (К. Нас.)

Түдә توده *ф. ис.* 1) Халык, масса. 2) Өем. *Тәнигә ут төшеп көл түдә булды* (Сайяди).

п. сущ. 1) Масса, народ. 2) Куча.

Ф

Ф — ف. Татар әлифбасында егерме беренче, гарәп әлифбасында егерменче хәреф. Сан урынына кулланганда 80 гә йөри.

21-ая буква татарского, 20-я буква арабского алфавита „фа", цифровое значение — 80.

Фа فا *ис.* „Ф" хәрефенең исеме.

сущ. Название буквы „ф".

Фагыйлият فاعليت *ис.* 1) Эшчәнлек, эшлеклелек. 2) Эш (хәрәкәт) көче.

сущ. 1) Деятельность. 2) Действие, сила действия.

Фагыйль فاعل *сф.* 1) Эшләүче, ясаучы. *Бән үләрсәм, шөбһәсез, сәнсең җинаять фагыйле.* (Г. Тук.) 2) *грам.* Ия. 3) Эшче, хезмәтче.

пр. д. 1) Действующий, работающий, действительный; делающий. 2) *грам.* Подлежащее. 3) Рабочий, работник.

Фагыйль мохтар — үз теләге белән эшләүче.

Делающий (что-либо) добровольно, по своему усмотрению.

Фагыйль мөстәкыйль — үзлегеннән эшләүче, аерым эшләүче.

Делающий (что-либо) самостоятельно.

Фагыйль мөштәрәк — бергәләп эшләүче, кумәк эшләүче.

Делающий (что-либо) вместе, коллективно.

Фазлә فضله *ис.* 1) Артык; артып калган әйбер. 2) Калдык, утиль.

сущ. 1) Остаток, излишек 2) Отбросы, утиль.

Фазлән فضلاً *р.* 1) Артыгы белән, арттырып. 2) Намуслы (өстен) зат буларак. *Аштыгызмы юкса фазлән хәзрәте Гайсая сез.* (Г. Тук.)

н. 1) Излишне, помимо того, что. 2) Благородно.

Фазыйль فاضل *сф.* 1) Өстен, яхшы холыклы, инсафлы, намуслы, кешелекле. 2) Галим кешегә карата кулланыла торган эпитет. *Әхмәт-Сафа әфәнде, галим фазыйльдер кәнде.* (Г. Тук.)

пр. д. 1) Превосходный, благонравный, честный, справедливый, человечный. 2) Достойный, превосходный (эпитет учёного).

Фазыйлэт فضيلت *ис.* Артыклык, өстенлек; яхшы холыклылык; яхшы сыйфатлылык, яхшы эш. — *сущ.* Добродетель, высокое качество, достоинство; превосходство; хорошее качество, хороший поступок.

Фазыйләткяр فضيلتكار *гф. ис.* 1) Яхшылыклар эшләүче, юмарт. 2) Белемле, аңлы, талантлы, мәгърифәтле. 3) Өстен булучы, лаеклы. — *ар.-п. сущ.* 1) Милостивый, щедрый. 2) Талантливый, учёный, образованный. 3) Достойный, превосходный.

Фазыл فضل *ис.* 1) Өстенлек, артыклык, камиллек. 2) Белемлелек. 3) Кешелеклелек, намуслылык. *Җаным ул, фазыл ит бәңа сән, улма җани җаныма. (Г. Тук.)* — *сущ.* 1) Превосходство, достоинство, совершенство (в знании, работе). 2) Учёность, эрудация. 3) Честность, человечность.

Фаидә (файда)* فائده *ис.* Файда, табыш, казаныш. — *сущ.* Польза; выгода, приобретение, барыш.

Файдәмәнд — файдалы, табышлы. — Полезный, выгодный.

Фаиз I فائز *сф.* Теләгәненә (үз дигәненә) ирешүче. — *пр. д.* Преуспевающий; достигающий успеха.

Фаиз II فائض *сф.* 1) Тулып ташучы. 2) Процент. — *пр. д.* 1) Обильный; переливающийся. 2) Проценты на капитал.

Фаиз бәсыйт — гади процент. — Обычный процент.

Фаиз мөрәккәп — катлаулы процент (төп капиталга үскән процентның үзенә дә процент хисаплап үстерү). — Сложный процент (начисление процента на проценты с основного капитала).

Фаикъ فائق *сф.* Өстен тора торган, башкалардан алда торучы; югары, гадәттән тыш. *Фикердә фаикъ, кавелдә садыйк.* (К. Нас.) — *пр. д.* Превосходящий, превосходный; отличный, необыкновенный.

Фаикыять فائقيت *ис.* Өстенлек, артыклык. — *сущ.* Превосходство.

Фак فاق *ис.* Тозак, кыл тозак. — *сущ.* Силки, волосяные силки.

Фака فاقه *ис.* Фәкыйрьлек, ярлылык. — *сущ.* Нужда, бедность; лишения.

Факиһә فا كهه *ис.* Җимеш. *Болар голяма вә хәкимнәрдән калмыш факиһәләрдер.* (К. Нас.) — *сущ.* Фрукты.

Факиһатешшита — кыш җимеше, ягъни яккан ут. — *букв.* „Фрукты зимы", т. е. огонь, пламя.

Фал* فال *ис.* 1) Бәхет, яхшы киләчәк, хәерлелек. 2) Күрәзәлек; яхшыга юрау. *Язып ялган догаларны вә яхуд ачтыгыз сез фал.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Счастье, светлое будущее. 2) Предсказание.

Фалиҗ فالج *ис.* Паралич. *Ач карынлай бал эчмәк фалиҗдан әмандыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Паралич.

Фалузәҗ فالوزج *ф. ис.* Дөгегә бал-май катыштырып хәзерләнгән аш. — *п. сущ.* Пища, приготовленная из риса с мёдом и маслом.

Фам فام *ис.* Төс, кыяфәт, рәвеш. — *сущ.* Внешний вид, облик.

Фани* فانى *сф.* 1) Бетә торган, үзгәрә торган, тиз яраксыз була торган. *Һич яратмыйм аның шулай саташуын, фани дөнья сүзе берлә маташуын.* (Г. Тук.) 2) Яраксызланган, беткән. 3) Картайган, бетерешкән, искергән. — *пр. д.* 1) Тленный, преходящий, бренный, непрочный, негодный. 2) Ветхий. 3) Старый.

Фанус فانوس *ис.* Фонарь, маяк. — *сущ.* Фонарь, маяк.

Фараз فرض *ис.* 1) Уй, фикер. *Сәнең фәкъреӊ дорыр фәхреӊ онытма, моның дик юк фаразлә кайгы йотма.* (Г. Тук.) 2) Исәпләү, чамалап карау. — *сущ.* 1) Мысль. 2) Предположение; гипотеза.

Фаразан* فرضاً *р.* Уйлап караганда; мисал итеп алганда. *Фаразан, әхваль һәм шәраит мөсагыйд була икән, ул вакыт* ... (Ш. Кам.) — *н.* Предположительно, предположим, допустим.

Фаразый فرضى *с.* 1) Фараз итүгә (уйлауга) корылган. 2) Булуы шикле булган, уйда гына булган. — *прил.* 1) Предполагаемый, предположительный, гипотетичный. 2) Сомнительный, утопичный.

Фаразыят فرضيات Фаразый-ның *к.* — *мн.* от фаразый.

Фаригъ فارغ *сф.* 1) Буш, бушанган. *Үлмәдекчә фаригъ улмазмы бу дәрдеӊ шагыйле.* (Г. Тук.) 2) Эштән бушаган, буш. 3) Кирәксез, файдасыз. — *пр. д.* 1) Пустой. 2) Незанятый, вакантный, свободный. 3) Бесполезный, напрасный, ненужный.

Фаригылбаль — рәхәткә ирешкән, күңеле борчулардан бушаган. — Успокоенный, удовлетворённый.

Фарикъ فارق *сф.* 1. Аеручы, аерма табучы. 2. Аерма. — *пр. д.* 1. Разделяющий, отличающий. 2. Различие, отличие.

Фарис فارس *сф.* 1) Атка менеп йөрүче, җайдак, сыбай. 2) Фарсылар. — *пр. д.* 1) Всадник, наездник. 2) *собир.* Персы.

Фарси* فارسى *с.* 1. Иран(га караган). 2. Иранлы. — *прил.* 1. Персидский. 2. Перс.

Фарраш (фәрраш) فراش *ис.* 1) Җыештыручы, өй хезмәтчесе. 2) Сакчы, каравылчы. *Әстерханның зур мәчетләреннән берсендә фәрраш булып торганлыгын сөйләде.* (Г. Ибр.) — *сущ.* 1) Слуга, камердинер, служитель, уборщик. 2) Сторож, охранник.

Фарук فاروق *ис.* Дөрес белән ялганны бик нечкәләп аера белүче. — *сущ.* Тот, кто хорошо различает, распознает (добро и зло).

Фарыз* فرض *ис.* 1) *дини* Үтәлүе тиешле булган бурыч. 2) Эшләнми калмаска тиешле эш. *Шул көенчә күктә торса бөҗрабыз, һәр ничек безгә аны урлау фарыз.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Обязательное религиозное предписание. 2) Дело, обязательное к выполнению.

Фасид فاسد *сф.* 1) Бозылган, бозык, черегән. 2) Фикере (уе) бозык кеше, азгын кеше. ...*Гакыллары вәһем белән катыш фасидлар.* (Ф. Әмир.) — *пр. д.* 1) Испортившийся, порченый, испорченный, разложившийся. 2) Порочный, дурной (о человеке).

Фасика فاسقه *кара:* фасикъ. — *см.* Фасикъ.

Фасикъ فاسق *сф.* 1) Әхлагы бозык кеше; начар юлда йөрүче, азгын. 2) *дини* Алласыз, имансыз. 3) Зиначы. *Җанашым дип сөя белмәс, барырсың шундый фасикъка.* (Г. Кан.) — *пр. д.* 1) Развратный, беспутный, порочный. 2) *рел.* Безбожный; нечестивый, неверующий. 3) Прелюбодей.

Фаслән فصلاً *р.* 1) Аерым рәвештә. 2) Ваклап, җентекләп, ачык аңлатып. *Я бер хат язубән фаслән.* (Г. Кан.) — *н.* 1) Отдельно, раздельно. 2) Окончательно. 3) Подробно, детально.

Фассал فصال *ис.* Начар телле, гайбәт таратучы, гайбәтче. — *сущ.* Сплетник, злоязычный человек.

Фасыйл فاصل *сф.* Аеручы, бүлүче. — *пр. д.* Отделяющий, разделяющий.

Фасыл فصل *ис.* 1) Бүлем, бүлек. 2) Китапның аерым бүлеге. 3) Ел фасылы, сезон. *Ки җәй фаслында бер ирне һава суңса хәрарәттән.* (Чәй. бәй.) — *сущ.* 1) Отдел, раздел. 2) Глава (книги). 3) Время года, сезон.

Фасыйлә فاصله *ис.* 1) Аеручы, бүлүче әйбер. 2) Бүлмә, бүлмә тактасы. 3) Киселү, өзелү, тукталу. *Мәҗлескә фасыйлә бирелә.* (М. Гаф.) — *сущ.* 1) Делящий, разделяющий. 2) Отделение, стенка между двумя комнатами, перегородка. 3) Прекращение, приостановка.

Фатих فاتح *сф.* 1) Ачучы. 2) Башлап — *пр. д.* 1) Открывающий. 2) Начинающий. 3) По-

жибәрүче. 3) Яулап алучы, үз кулы астына кертүче. — коряющий; завоёвывающий.

Фатиха فاتحه *ис.* 1) Коръәннең беренче сурәсе. 2) Кул күтәреп дога кылу. *Ашка фатиха кылдылар.* (М. Гаф.) 3) Дога бирү. *Һәрбер һөнәрдә бер остадтан фатиха алмак лязим.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Первая сура Корана. 2) Молитва (ритуал). 3) Благословение.

Фатыйн فاطن *сф.* Үткен, зирәк, тиз төшенүче. — *пр. д.* Понимающий, сметливый, понятливый.

Фатыйр فاطر *сф.* 1) Яратучы, юктан бар итүче, барлыкка китерүче. 2) Уразасын бозучы, ураза тотмаучы. — *пр. д.* 1) Творец, создатель. 2) Несоблюдающий поста, нарушающий пост.

Фахир فاخر *сф.* 1) Мактанучы; мактанчык. 2) Шәп, әйбәт. — *пр. д.* 1) Хвастливый. 2) Превосходный, великолепный.

Фахиранә فاخرانه *гф. р.* Мактангансыман, мактангандай. *Ялгызы алдан бара иблис пәри мәгърурана, фахиранә төсләре.* (Ш. Баб.) — *ар.-п. н.* Горделиво, хвастливо.

Фахиш* فاحش *сф.* 1) Начар, бозык, оят, әдәптән тыш, әшәке. 2) Чиктән чыккан. — *пр. д.* 1) Грубый, неприличный, непристойный. 2) Чрезмерный, непомерный, чудовищный.

Фахишә* فاحشه *ис.* Уйнашчы хатын. — *сущ.* Бесстыдная женщина, проститутка.

Фаш* فاش *ф. с.* Ачылган, мәйданга чыккан, халыкка беленгән. *Кемгәдер ул иске серне итте фаш.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Явный, гласный; публичный, разглашённый, обнародованный.

Фаэрә فأره *ис.* Тычкан; күсе. — *сущ.* Мышь; крыса.

Фаҗига* فاجعه *ис.* 1) Зур кайгы, бәхетсезлек. *Куркынычлы фаҗига баштан кичә.* (М. Гаф.) 2) Фаҗига, аянычлы вакыйга, трагедия. — *сущ.* 1) Великое горе, бедствие, несчастье, скорбь. 2) Трагедия, трагический случай, происшествие.

Фаҗигъ فاجع *сф.* Ачындыра торган, аяныч китерә торган; кайгы сала (йөрәкне әрнетә) торган, кызганычлы. — *пр. д.* Причиняющий боль, страдания; тяжёлый, мучительный; трагический.

Фаҗигый فاجعی *с.* Аянычлы, фаҗигале. *Әнинең фаҗигый матур хәятын зиһендә беркадәр сурәтли ала торган булуым.* (Г. Ибр.) — *прил.* Ужасный, страшный, трагический.

җибәрүче. 3) Яулап алучы, үз кулы астына кертүче. — коряющий; завоёвывающий.

Фатиха فاتحه *ис.* 1) Коръәннең беренче сурәсе. 2) Кул күтәреп дога кылу. *Ашка фатиха кылдылар.* (М. Гаф.) 3) Дога бирү. *Һәрбер һөнәрдә бер остадтан фатиха алмак лязим.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Первая сура Корана. 2) Молитва (ритуал). 3) Благословение.

Фатыйн فاطن *сф.* Үткен, зирәк, тиз төшенүче. — *пр. д.* Понимающий, сметливый, понятливый.

Фатыйр فاطر *сф.* 1) Яратучы, юктан бар итүче, барлыкка китерүче. 2) Уразасын бозучы, ураза тотмаучы. — *пр. д.* 1) Творец, создатель. 2) Несоблюдающий поста, нарушающий пост.

Фахир فاخر *сф.* 1) Мактанучы; мактанчык. 2) Шәп, әйбәт. — *пр. д.* 1) Хвастливый. 2) Превосходный, великолепный.

Фахиранә فاخرانه *гф. р.* Мактангансыман, мактангандай. *Ялгызы алдан бара иблис пәри мәгъруранә, фахиранә төсләре.* (Ш. Баб.) — *ар.-п. н.* Горделиво, хвастливо.

Фахиш* فاحش *сф.* 1) Начар, бозык, оят, әдәптән тыш, әшәке. 2) Чиктән чыккан. — *пр. д.* 1) Грубый, неприличный, непристойный. 2) Чрезмерный, непомерный, чудовищный.

Фахишә* فاحشه *ис.* Уйнашчы хатын. — *сущ.* Бесстыдная женщина, проститутка.

Фаш* فاش *ф. с.* Ачылган, мәйданга чыккан, халыкка беленгән. *Кемгәдер ул иске серне итте фаш.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Явный, гласный; публичный, разглашённый, обнародованный.

Фаэрә فأره *ис.* Тычкан; күсе. — *сущ.* Мышь; крыса.

Фаҗига* فاجعه *ис.* 1) Зур кайгы, бәхетсезлек. *Куркыныч фаҗига баштан кичә.* (М. Гаф.) 2) Фаҗига, аянычлы вакыйга, трагедия. — *сущ.* 1) Великое горе, бедствие, несчастье, скорбь. 2) Трагедия, трагический случай, происшествие.

Фаҗигъ فاجع *сф.* Ачындыра торган, аяныч китерә торган; кайгы сала (йөрәкне әрнетә) торган, кызганычлы. — *пр. д.* Причиняющий боль, страдания; тяжёлый, мучительный; трагический.

Фаҗигый فاجعی *с.* Аяныч, фаҗигале. *Әнинең фаҗигый матур хәятын зиһендә беркадәр сурәтли ала торган булуым.* (Г. Ибр.) — *прил.* Ужасный, страшный, трагический.

Фигыль мотәгадди — күчемле фигыль. Переходный глагол.

Фигыль лязим — күчемсез фигыль. Непереходный глагол.

Фида* فداء *ис.* 1) Корбан итү, берәр нәрсәгә ирешү өчен иң кадерле нәрсәсен дә кызганмау.

Атам-анам йорты өчен
Булса мең җаным фида,
Туган-үскән җирем өчен
Соң тамчы каным фида. (Дәрд.)

2) Коткару, йолып алу. 3) Йолым өчен түләнгән мал, фидия. *сущ.* 1) Жертва; принесение в жертву. 2) Избавление, спасание. 3) Ценности, уплачиваемые за выкуп.

Фидаи فدائی *с.* Фидакарь: 1) Үз-үзен аямыйча чын күңелдән эшләүче. 2) Берәр максатка ирешү өчен үзен корбан итүче. *Фидаиләр исеме белән бер җәмгыять тә төзегәннәр.* (Г. Ибр.) *прил.* 1) Самоотверженно делающий что-либо. 2) Жертвующий своей жизнью (ради достижения цели).

Фидакяр* فداکار *гф. с. кара:* фидаи. *Агай-эне бу кадәр эшләгән фидакярлегеннән арган иде* (Г. Газиз). *ар.-п. прил. см.* Фидаи.

Фидакяранә فداکارانه *гф. р.* Үз-үзен кызганмыйча, үз-үзен аямастан, фидакарь рәвештә. *ар.-п. н.* Беззаветно, самоотверженно.

Фидаән فداً *кара:* фидакяранә. *см.* Фидакяранә.

Фиддарәйн فی‌الدارین *ст. дини* Ике йортта да, ягъни дөньяда һәм ахирәттә. *Без фиддарәйн сөенечле була алырбыз* (Г. Газиз). *сс.* На том и на этом свете (религиозное выражение).

Фидия فدیه *ис.* 1) Йолым. 2) *дини* Үлгән кешенең гөнаһсын йолып алу (коткару) өчен бирелгән мал, йолым. *сущ.* 1) Выкуп, искупительная жертва. 2) *рел.* Дары для искупления грехов покойника.

Физза فضه *ис.* Көмеш. *сущ.* Серебро.

Фикер* فکر *ис.* 1) Уй, фикер, караш. *Сиңа сөйләмимен уйнап, инан, бик фикер итеп, уйлап.* (Г. Канд.) 2) Исәп, нияте. 3) Аң. *сущ.* 1) Мысль, помысел, дума. 2) Намерение, расчёт. 3) Сознание.

Фикри فکری *с.* Фикер(гә бәйләнешле), уйлап белепә торган. *прил.* Мысленный.

Фикрән فکراً *р.* Уйлап, фикер итеп, уй-фикер буенча. *Нигә фикрән алга бармыйбыз — артмыйбыз, искелек чапаннарын ник атмыйбыз.* (М. Моз.) *н.* 1) Мысленно. 2) Идейно.

Фикъдан فقدان *ис.* 1) Юклык, җитешмәү, булмау. 2) Югалту. — *сущ.* 1) Отсутствие, недостача. 2) Потеря.

Фикърә فقره *ис.* 1) Умыртка сөяге. 2) Параграф, аерым бүлек, абзац; пункт. 3) Кечкенәрәк әкият, хикәя, өзек, өземтә. — *сущ.* 1) Позвонок. 2) Параграф, абзац; пункт. 3) Литературный отрывок, фрагмент.

Фикъһе فقهه *ис.* 1) Аңлау, төшенү. 2) Ислам дине мәсьәләләре турындагы белем. — *сущ.* 1) Понимание, знание. 2) Мусульманское право; мусульманское законоведение, юриспруденция.

Фикяр فكار *ф. с.* Яралы. — *п. прил.* Раненый.

Филахир فى الاخر *ст.* Ахырда, ахыр чиктә; соңыннан. — *сс.* Наконец; напоследок.

Филвакыйг فى الواقع *ст.* Нигездә, асылда, чын-чыннан, дөрестән дә. *Бер бәхет ачылса, ачыла дигән иде, филвакыйг шулай туры килде.* (Ш. ж.) — *сс.* В действительности, фактически.

Филхаль فى الحال *ст.* Шундук, бик тиз. *Микадо дәргяһенә тиз варыңыз филхаль* (Г. Тук.) — *сс.* Тотчас, немедленно.

Филхәкыйкать فى الحقيقت *ст.* Чынлап әйткәндә, чынлыкта, дөреслектә, чыннан да. *Филхәкыйкать шөйләдер ки дәүләт иясе бай адәмнәр сәхихелбәдән булырлар.* (К. Нас.) — *сс.* Истинно, в действительности, по правде говоря, на самом деле.

Финәфсиһи فى نفسه *ст.* Нигездә, асылда. — *сс.* В основе, в себе, в сущности.

Фираз فراز *ф. ис.* Калкулык, түбә җир, биеклек, үр. *Сәр фираз* — башын югары күтәргән, башы югары булган. — *п. сущ.* Возвышенность, возвышение, подъём.

Фирак فراق *м. III.* 1) Аерылу, аерылышу. *Фирак хәлен-әхвален сорашаен.* (К. Гал.) 2) Китеп бару. — *м. III.* 1) Разлука, расставание. 2) Оставление, уход, отъезд.

Фирар فرار *ис.* Качу, качып китү. — *сущ.* Бегство, побег.

Фирасәт فراست *ис.* Сизгерлек, зиһенлелек; тирән мәгънәне, эчке серләрне тиз аңлый алу. *Фирасәт дигән нәрсә кәсеби түгел, тәҗрибә һәм түгел, фирасәт тәҗрибәдән башка нәрсәдер.* (К. Нас.) — *сущ.* Проникновение; проницательность, сообразительность, тонкий ум.

Фираш فراش *ис.* Ятак, түшәк, урынҗир. *Сахибе фираш* — авыру, урын өстендә ятучы. — *сущ.* Кровать, ложе, постель.

Фиргавен* فرعون *ис.* 1) Борынгы Мисыр патшалары исеме. 2) Каты күңелле, усал кеше. *Фиргавеннәр, каруннар йөрәк маен сыздылар.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Фараон. 2) Тиран; жестокий; угнетатель.

Фирдәвес فردوس *ф. ис.* 1) Бакча. 2) Җәннәт, оҗмах. *Сыйрат кичеп фирдәвестә утыргандай.* (М. Гаф.) — *п. сущ.* 1) Сад. 2) Рай, райский сад.

Фириб فريب *ф. ис.* Алдау, хәйлә. — *п. сущ.* Обман, хитрость.

Фирка فرقه *ис.* 1) Төркем, груһ, партия. 2) *дини* Мәзһәп. — *сущ.* 1) Партия, группа, команда. 2) *рел.* Секта.

Фиркать فرقت *ис.* Аерылу, аерым булу, аерылышу. *Пәрдәи фиркатьлә өртелмеш безем ма бәйнемез.* (Г. Тук.) — *сущ.* Расставание, разлучение.

Фируз فيروز *ф. с.* 1) Бәхетле. 2) Өстенлек табучы. — *п. прил.* 1) Счастливый. 2) Победоносный, успешный; победивший.

Фирузә فيروزه *ф. ис.* Фирәзә (яшел төстә кыйммәтле таш). *Ул кара бер күгеңә, бу фирузә бит бик зуры.* (С. Рәм.) — *п. сущ.* Бирюза.

Фисаль فصال *ис.* Имүдән аеру. — *сущ.* Отнятие от груди (ребёнка).

Фисык فسق *ис.* Начар (бозык) юлга керү; начар эшләрдән чиркәнмәү, азу. *Нәфес арзусына әсир улып, фисык вә фәсад атына атланыр.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Разврат, беспутство. 2) Порочный поступок.

Фитам فطام *ис.* Имүдән аеру. — *сущ.* Прекращение кормления грудью (ребёнка).

Фитнә (фетнә)* فتنه *ис.* 1) Фетнә, чуалыш, гауга, башбаштаклык, җәнҗал. 2) Бозыклык китерүче, ара бозучы, ара бозуга сәбәпче. 3) Котырык. — *сущ.* 1) Восстание, смута, мятеж, бунт; беспорядок. 2) Беспокойство, причинение горя, неприятности. 3) Очарование, искушение.

Фитнәи гошшак — гашыйкларны котыртучы. *Күзләрең фитнәи гошшак икән.* (Г. Кан.) — „Искуситель" влюблённых.

Фитънәт فطنت *ис.* Зиһен ачыклыгы, зирәклек, үткенлек, уяулык. — *сущ.* Понятливость, смекалистость, догадливость, проницательность.

Фитърый فطرى *с.* Тумыштан булган, табигый. — *прил.* Природный, врождённый.

Фитърәт فطرت *ис.* 1) Яратылыштан (тумыштан) булган үзенчәлек. 2) Кул тимәгән табигать. — *сущ.* 1) Природа, врождённое свойство, качество, характер. 2) Первобытность, „нетронутая" природа.

Фитыр فطر *ис. дини* 1) Авыз ачу, ураза тотуны бетереп ашый башлау. 2) Авыз ачу сәдакасы. — *сущ.* 1) *рел.* Прекращение поста, разговенье. 2) Подаяние в честь поста.

Фитән فتن Фитнә-нең *к.* — *мн.* от фитнә.

Фи хәддизатиһи فى حدذاته *гыйб.* Нигезендә, төп-төбендә, асылында. *Нөҗүм гыйльме фи хәддизатиһи яхшы нәрсәдер.* (К. Нас.) — *фр.* По существу своему, в основе своей.

Фиюзъ فيوض *ис.* Фәйзъ-ның *к.* — *мн.* от фәйзъ.

Фиһрист فهرست *ис.* 1) Эчтәлек. 2) Китаплар исемлеге, каталог. *Өстәл өстендә бүлмәдәге китапларның фиһристе тора иде.* (Ф. Әмир.) — *сущ.* 1) Указатель, оглавление (книги, журнала и т. п.). 2) Каталог.

Фоад فؤاد *ис.* Йөрәк, күңел. — *сущ.* Сердце, душа.

Фозала فضلا Фазыйл-нын *к.* — *мн.* от фазыйл.

Фозуль فضول *ис.* 1) Артык әйбер яки сүз. 2) Хаксыз хәрәкәт итү. 3) Үз белдеге белән арттырып җибәрү. 4) Үзенә карамаган эшкә кысылу, тыкшыну. *Бу табигать хакына кыйлма фозуль.* (Мөхм.) — *сущ.* 1) Излишек, чрезмерность. 2) Навязчивость. 3) Выскочка. 4) Вмешательство, назойливость.

Фозулән فضولًا *р.* 1) Үз белдеге буенча, законнан тыш. 2) Көчләп, прексезләп, бәйләнчекләнеп. — *н.* 1) Самовольно, без спроса. 2) Навязчиво; назойливо.

Форсат* فرصت *ис.* Уңайлы вакыт. *Тагы да кузгал, тагы да талпын! Әле дә форсат үтмәгән.* (М. Гаф.) — *сущ.* Удобный случай, момент.

Фосул فصول Фасыл-нын *к.* *Һәр фосуле әрбагаң: язың, көзең, җәй, кыш көнең.* (Г. Тук.) — *мн.* от фасыл.

Фәбиһа вә нигамә فبهاونعم *гыйб.* Ни гүзәл! Бик яхшы, бик шәп, бик ярый, бик хуш. *Әгәр ул әхлакы хәмидәдән булса, фәбиһа вә нигамә.* (К. Нас.) — *фр.* Хорошо, прекрасно, отлично.

Фәвакиһелҗөләса فواكه الجلسا *ст.* 1) Утырыш җимешләре. 2) Каюм Насыйри китабының исеме. — *сс.* 1) Плоды собеседований (*букв.* „фрукты, плоды заседавших"). 2) Название книги Каюма Насыри.

Фəваид فوائد Фаидə-нең *к.* — *мн.* от фаидə.

Фəвахиш فواحش Фахишə-нең *к.* — *мн.* от фахишə.

Фəвəран فوران *ис.* Кайнап ташу. — *сущ.* Кипение, бурление.

Фəгалиять فعاليت *ис.* Эшлеклелек, эш күрсəтүчəнлек, эшчəнлек. — *сущ.* Исполнительность, деловитость.

Фəгъгал فعّال *ис.* Бик эшчəн, күп эшлəүче, һаман хəрəкəт итүче. *Рухымны авыр, тын, лəкин бик фəгъгал бер изтираб ала.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Действующий, постоянно делающий, исполняющий.

Фəза (фəзаэ) فضاء *ис.* Күктəге (һавадагы) бушлык; ачык урын, ачыклык. *Мин күрəмен киң фəзаның ай белəн йолдызларын.* (М. Гаф.) — *сущ.* Пустое пространство; воздушное пространство.

Фəзаи فضائى *с.* Фəза(га бəйлəнешле). — *прил.* Пространственный.

Фəзаил فضائل Фəзыйлəт-нең *к.* *Ишеткəйлəр боны əһле фəзаил* (Ут. Им.) — *мн.* от фəзыйлəт.

Фəзахəт فضاحت *ис.* Оят, хурлык, рисвайлык. — *сущ.* Позор, стыд, срам.

Фəзгъ فزع *ис.* Курку, өркү, кот чыгу. *Əгəр хəйлə белəн дə мөмкин түгел икəн, җəзəгъ, фəзгъ кыйлма.* (К. Нас.) — *сущ.* Испуг, страх, ужас.

Фəзух فضوح *ис.* Хурлыкка төшерə торган, оятка калдыра торган. — *сущ.* Позорящий.

Фəзыйлəт فضيلت *кара:* фазыйлəт. — *см.* Фазыйлəт.

Фəзыйх فضيح *с.* 1) Хур (рисвай) ителгəн. 2) Түбəн, чирканыч, кабахəт. — *прил.* 1) Опозоренный, посрамлённый, позорный. 2) Низкий, грязный.

Фəзыйхə فضيحه *ис.* 1) Хурлык, рисвайлык. 2) Сүгенү, сүгенү сүзе; кабахəт эш. — *сущ.* 1) Позор, срам; позорный факт; скандал. 2) Похабное слово; непристойный поступок.

Фəзыл فضل *кара:* фазыл. — *см.* Фазыл.

Фəзһəб فذهب *фиг.* Шулай бар, шул юлдан кит. *Бу мəзһəб бер зəһəб мəзһəб, фəляхи эстəсəң, фəзһəб!* (Г. Тук.) — *гл.* И иди, и ступай.

Фəйзъ (фəезъ) فيض *ис.* 1) Белем. 2) Муллык. 3) Нигъмəт, юмартлык, шəфкать, рəхимлелек, бəрəкəт. *Бездəн дə фəезъ бабы биклəнгəн юк.* (Ак.) 4) Файда. — *сущ.* 1) Знание. 2) Изобилие. 3) Щедрость, милость; благодать. 4) Польза.

Фәйат فيات *ис.* Әйбернең бәясе, хакы. — *сущ.* Цена, стоимость (вещи).

Фәйләсуф فيلسوف *ис.* Философ. — *сущ.* Философ.

Фәйрүзә فيروزه *ф. ис.* Фәйрүзә (асылташ). — *п. сущ.* Бирюза.

Фәйсал فيصل *ис.* 1) Карар; хөкем. 2) Судья. 3) Хөкемдар. — *сущ.* 1) Решение; приговор. 2) Судья. 3) Правитель.

Фәйяз فياض *ис.* 1) Бәрәкәт бирүче, нигъмәтне мул итүче. 2) Юмарт. — *сущ.* 1) Милостивый, великодушный. 2) Щедрый.

Фәкать* فقط *р.* Ялгыз, тик, бары тик. — *н.* Только, и только, единственно.

Фәкаһәт فقاهت *ис.* Фикъһедән белемле булу. — *сущ.* Понимание, знание (мусульманского) права, законов.

Фәк فك *ис.* 1. 1) Аеру. 2) Чишү. 3) Куптару. 4) Коткару, азат итү. 2. Теш урты, яңак сөяге, теш казнасы. — *сущ.* 1. 1) Разделение. 2) Развязывание. 3) Освобождение. 2. Скула; челюсть.

Фәкки әгъла فك اعلى *ст.* Югары теш казнасы, казналык; яңак сөяге. — *сс.* Верхняя челюсть; скула.

Фәкки әсфәл فك اسفل *ст.* Түбәнге теш казнасы. — *сс.* Нижняя челюсть.

Фәкыйранә فقيرانه *р.* 1) Ярлыларча, ярлылар кебек, ярлылар рәвешендә. 2) Түбәнчелек белән, баш иеп. — *н.* 1) Бедно, скудно, нищенски. 2) Униженно.

Фәкыйрь* فقير *с.* Ярлы, ярлы кеше. — *прил.* 1. Бедный, нуждающийся. 2. Бедняк.

Фәкыйрь-фокара* فقير - فقرا *ст.* Ярлылар, фәкыйрьләр, мохтаҗлар, ярлыябагай. — *сс.* Беднота, бедняки.

Фәкыйһ فقيه *ис.* 1) *дини* Шәригать законнарын яхшы белүче. 2) Юрист. — *сущ.* 1) *рел.* Знаток мусульманского права. 2) Юрист, законовед.

Фәкыр فقر *ис.* Ярлылык, фәкыйрьлек, азлык, кимлек. *Синең фәкыреңдорыр фәхрең онытма, моның дик юк фаразлә кайгы йотма.* (Г. Тук.) — *сущ.* Бедность, нужда, недостаток.

Фәлеҗ فلج *кара:* фалиҗ. — *см.* Фалиҗ.

Фәлиһаза فلهذا *ст.* Бәс, шуның өчен, шуңа күрә, шунлыктан. — *сс.* И поэтому.

Фәллях فلاح *ис.* Игенче, сабанчы, крестьян. — *сущ.* Феллах, пахарь, крестьянин.

Фәлсәфи* فلسفى *с.* Фәлсәфә(гә бәйләнешле), философик, фәлсәфи. — *прил.* Философский.

Фәлсәфә* فلسفه *ис.* Философия. — *сущ.* Философия.

Фәлакәт فلاكت *ис.* Бәла, бәхетсезлек; кайгы, афәт. *Бер туктап, бер йөзеп йөртмәке фәлакәттән буш булмас.* (Г. Фәез.) — *сущ.* Бедствие, несчастье, катастрофа.

Фәлакәтзадә فلاكتزاده *гф. ис.* Бәхетсезлеккә очраган кеше; афәткә дучар булган кеше. — *ар.-п. сущ.* Несчастный, попавший в беду.

Фәлясәфә فلاسفه Фәйләсуф-ның *к.* — *мн.* от фәйләсуф.

Фәлях فلاح *ис.* 1) Бәхет, уңыш. 2) Котылу, исән калу. *Бу мәзһәб бер зәһәб мәзһәб, фәляхи эстәсәң, фәзһәб!* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Удача, счастье; успех. 2) Спасение; благоденствие, блаженство.

Фәляхәт فلاحت *ис.* Игенчелек, авыл хуҗалыгы белән шөгыльләнү. — *сущ.* Обработка земли; земледелие; хлебопашество.

Фәләк فلك *ис.* 1) Күк йөзе, күк гөмбәзе. 2) Бәхет, язмыш, тәкъдир. *Көтмәгәндә кайгы салды безгә бу каһәр фәләк.* (М. Гаф.) — *сущ.* 1) Небесный свод, небо. 2) Судьба, рок, фортуна; счастье.

Фәләкиюн فلكيون *ис. к.* Күк гыйлеме белгечләре; астрономнар. — *сущ. мн.* Астрономы.

Фәләкият فلكيات *ис. к.* Күк турындагы белем. — *сущ. мн.* Наука о небе, астрономия.

Фәм فم *ис.* Авыз. — *сущ.* Рот, уста.

Фәна فنا *ис.* 1) Юкка чыгу, һәлакәт, бетү. 2) Югалу, юк булу. *Урлыйбыз ди, җан фида ди барсы да, юкса шунсыз эш фәна, тормыш җөда.* (Ш. Баб.) 3) Фанилык. — *сущ.* 1) Умирание, угасание, гибель. 2) Небытие, исчезновение. 3) Тленность.

Фән* فن *ис.* 1) Өйрәнү юлы белән барлыкка килгән гыйлем, белем, акыл. 2) Аерым фән. — *сущ.* 1) Наука, знание, разум. 2) Отрасль наук.

Фәнни* فنى *с.* 1) Фән(гә бәйләнешле). 2) Техник, техника(га караган). — *прил.* 1) Научный. 2) Технический.

Фәраван فراوان *ф. с.* Күп, мул. *Һәр никадәр күп вә фәраван булса да, малга игътимад кыйлма.* (К. Нас.) — *п. прил.* Обильный, многочисленный.

Фәраг فراغ *ис.* 1) Бушану, эштән бушану. 2) Ял итү, эшсез торып калу. 3) Бушлык. — *сущ.* 1) Досуг, свободное время. 2) Отдых, покой. 3) Пустота, вакуум.

Фәрагать فراغت *кара:* фәраг. *Кичәләрдә өмур мәгаштән фәрагать белән истирахәт кылган вакытта.* (К. Нас.) — *см.* Фәраг.

Фәраиз فرائض *ис.* 1) Фарыз-нын *к.* 2) Варисларга мирасның күпме тиюен билгели торган кагыйдәләр. *Әсхабы фәраиз* — мирас ияләре, мирастан өлеш алырга тиешле кешеләр. — 1) *мн.* от фариза (фарыз). 2) Правила распределения наследства.

Фәрамуш فراموش *ф. ис.* Оныту, исгән чыгару. *Ничә ел тоткан гыйшык җәфасын фәрамуш итәр идем.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Забвение.

Фәрасәт فراست *ис.* 1) Атта йөрергә өйрәнү һөнәре. 2) Атчылык, ат асраучылык. — *сущ.* 1) Искусство верховой езды, объездка лошади. 2) Коневодство.

Фәрах فراخ *ф. с.* 1) Киң, иркен, зур күләмле, күп сыйдырышлы. 2) Мул. *Бер кавым фәрах вә киңлек үзрә тереклектә икән, алардан хозур вә рәхәтнең заил булмакы үзләреннәндер.* (К. Нас.) — *п. прил.* 1) Широкий, просторный, вместительный. 2) Обильный.

Фәргъ فرع *ис.* 1) Ботак, тармак; бүлек, бүлем, кисәк. *Берәүләрнең асыллары пакь булып, фәргъләре пычрак.* (К. Нас.) 2) Берәр әйбернең әһәмиятсезрәк өлеше. — *сущ.* 1) Ветвь, ответвление; рукав (реки). 2) Отрасль. 3) Второстепенная часть чего-либо.

Фәргый فرعي *с.* 1) Өлешчә. 2) Тармакка карый торган. 3) Икенче дәрәҗәдәге; өстәмә рәвештә булган. — *прил.* 1) Частичный. 2) Производный. 3) Второстепенный; дополнительный.

Фәрд فرد *ис.* 1) Бер, бер бөртек; ялгыз, аерым. 2) Аерым зат, шәхес, берәү. 3) Берәмлек. 4) *грам.* Берлек. — *сущ.* 1) Один, одинокий, единственный. 2) Человек, индивидуум, особа, отдельное лицо. 3) Единица. 4) *грам.* Единственное число.

Гадәде фәрд — икегә бүленми торган сан. — Число, не делящееся на два.

Фәрда فردا *ф. ис.* **1.** Иртәгә. **2.** 1) Иртәгесе көн. 2) Киләсе, киләчәк, киләчәк заман. — *п. сущ.* **1.** Завтра. **2.** 1) Завтрашний день; завтрашний. 2) Будущее, будущее время.

Фәрдан فردآ *р.* Берәм-берәм, берәмләп. — *н.* По-одному, по одиночке.

Фәрекъ فرق *ис.* 1) Аерма, башкалык; үзгәлек, башка төрле булучылык. 2) Аеру. *Шул сәбәпле дусны дошманнан дөрес фәрекъ итмичә.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Различие, отличие, разница. 2) Разделение; разлука.

Фәрех فرح *ис.* Шатлык, сөенеч, күңел күтәренкелеге. *Минем күңелем фәрехлек илә тулмыш иде.* (М. Ак.) — *сущ.* Радость, ликование, веселье.

Фәрехбәхеш فرحبخش *гф. с.* Шатлыклы, шатландыра торган. — *ар.-п. прил.* Отрадный, радостный.

Фәрехняк فرحناك *гф. с.* Сөенечле, шатланган, күңеле шат. — *ар.-п. прил.* Радостный, весёлый.

Фәреш فرش *ис.* 1) Түшәү, җәю. 2) Аяк астына түшәү. 3) Түшәлгән әйбер. 4) Җир, түбән җир. *Ни өчен безне төшерден фәрше әдная кадәр.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Расстилание. 2) Тюфяк, подстилка. 3) Низ, самый низ.

Фәрештә* فرشته *ф. ис.* Фәрештә. — *п. сущ.* Ангел.

Фәреж فرج *ис.* 1) Тишек; ике ара, ярык. 2) Хатын-кызларның җенес әгъзасы. — *сущ.* 1) Промежуток. 2) Щель. 3) Женские половые органы.

Фәрзанә فرزانه *ф. ис.* 1) Галим, белемле, укымышлы кеше. 2) Акыллы. — *п. сущ.* 1) Образованный, учёный. 2) Разумный, рассудительный.

Фәрзанги فرزانگی *ф. ис.* 1) Зур акыллылык, гыйлемлелек. 2) Фикер йөртүчелек, уйлап эш итүчелек. — *п. сущ.* 1) Мудрость, учёность. 2) Рассудительность.

Фәрзәнд فرزند *ф. ис.* 1) Ир бала, сабый бала. 2) Нәсел. *Гаҗәп, хәйран булыр фәрзәнде адәм, якын бармыйк аның асты җәһәннәм.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* 1) Сын, дитя. 2) Потомок.

Фәрид فريد *с.* Тиңдәшсез, бердәнбер, үзенә аерым, охшашсыз. — *прил.* Единственный, не имеющий себе равного, бесподобный, редкостный, ценнейший.

Фәриделгасыр—заманасында бердәнбер танылган кеше. — Выдающийся человек эпохи.

Фәридә فريده *ис.* 1) Тиңдәшсез, бердәнбер, охшашсыз; сирәк очрый торган, кыйммәтле. 2) Энҗе бөртеге. — *сущ.* 1) Редкостная, драгоценная, бесподобная вещь, уникум. 2) Жемчужина.

Фәриза فريضه *кара:* фарыз. — *см.* Фарыз.

Фәрман* فرمان *ф. ис.* Боерык, кушу, указ. *Хәзер анда йөрми бай фәрманы.* (М. Гаф.) — *п. сущ.* Приказ, повеление, указ.

Фәрманбәр فرمانبر *ф. с.* Боерыкны үтәүче, җиренә җиткерүче; курьер. — *п. прил.* Исполняющий, посыльный; курьер.

Фәрманбәрдар فرمانبردار *ф. гыйб.* Буйсынучы, карусыз, күндәм. *Сән бәңа фәрманбәрдар улырмусән.* (К. Гал.) — *п. фр.* Повинующийся, подчиняющийся, покорный.

Фәрмандар فرماندار *ф. ис.* Губернатор. — *п. сущ.* Губернатор.

Фәрмандәһ فرمانده *ф. с.* Боерык бирүче, кушучы, командир. — *п. прил.* Командующий, командир.

Фәрсудә فرسوده *ф. с.* Тузган, искергән, таушалган, ышкылып тузып беткән, киелгән (кием). — *п. прил.* Изношенный, истёртый; устарелый, старый, ветхий.

Фәрсәх فرسخ *ис.* Ераклык үлчәве (6—7 километр чамасында). *Утынлык урман шәһәрдән бер фәрсәх читтә иде.* (Г. Фәез.) — *сущ.* Мера длины, путевая мера (6—7 *км*).

Фәртъ فرط *ис.* Чамадан тыш булу, артыклык. — *сущ.* Излишество, чрезмерность.

Фәрух فروح *с.* Шат, сөенечле. — *прил.* Радостный, довольный, весёлый.

Фәрхендә فرخنده *ф. с.* Хәерле, бәхетле, мөбарәк. — *п. прил.* Счастливый, благоприятный, блаженный.

Фәрьяд (фөрьяд) فرياد *ф. ис.* 1) Акыру, ярдәм сорап кычкыру; кычкырып елау. 2) Зарлану. *Язмышына аһ вә фәрьяд әйләгәч* ... (Ш. Баб.) — *п. сущ.* 1) Крик, вопль, крик помощи. 2) Жалоба.

Фәрьядхан فريادخوان *ф. с.* Ярдәм сорап чакыручы. — *п. прил.* 1) Ищущий помощи. 2) Жалобщик, истец.

Фәрәс فرس *ис.* Ат (хайван). — *сущ.* Конь, лошадь.

Фәрәҗ فرج *ис.* Юаныч, сөенеч, хәсрәттән соң килгән шатлык. — *сущ.* 1) Облегчение. 2) Утешение. 3) Радость, удовольствие.

Фәрҗам فرجام *ф. ис.* 1) Соңы, нәтиҗә, эшнең ахыры. 2) Файда. — *п. сущ.* 1) Конец, завершение, результат. 2) Польза.

Фәрҗә فرجه *ис.* 1) Ярык, ачыклык, ара. 2) Керү урыны. — *сущ.* 1) Промежуток, щель. 2) Проход, пролёт.

Фәрһәнг فرهنك *ф. ис.* 1) Мәгърифәт, мәдәният; белем, гыйлем. 2) Сүзлек, лөгать. — *п. сущ.* 1) Просвещение, образование, культура; наука, знание. 2) Словарь, лексикон.

Фәсад فساد *ис.* 1) Бозык, бозыклык; азу. *Тәкъва, суфи байларның чиктән узды фәсады.* (Г. Тук.) 2) Әшәке эш, — *сущ.* 1) Развратность; развращённость. 2) Непристойные поступки,

җәмгыять каршында начар күрелгән эшләр. 3) Фетнә. — порочное поведение. 3) Беспорядок, смута.

Фәсадангир فسادآنگیر *гф. ис.* 1) Азгын. 2) Коткы тарататучы, фетнәче. — *ар. п. сущ.* 1) Порочный; развратный. 2) Сеющий смуту.

Фәсанә فسانه *ф. ис.* Миф, хорафи әкият. *Бу дәм күрендегем, бу бер фәсанә.* (Дәрд.) — *п. сущ.* Миф, сказка.

Фәсахәт فصاحت *ис.* Матур (тәмле) теллелек, телдә үткенлек, ягымлылык, ятышлылык. *Фәсахәт әһелләрс булды сакау.* (М. Гаф.) — *сущ.* Красноречие, правильность речи, умение красиво и увлекательно рассказывать.

Фәсер فسر *ис.* Сүзнең мәгънәсен ачып бирү. — *сущ.* Разъяснение непонятных слов.

Фәсех فسخ *ис.* Бозу, юкка чыгару, элекке көчен бетерү. *Әүвәлге сурәтләрен фәсех кылып.* (М. Гаф.) — *сущ.* Отмена, расторжение; разрыв.

Фәссад فصاد *ис.* Кан алучы. — *сущ.* Пускающий кровь.

Фәсыйлә فصيله *ис.* 1) Төркем, класс. 2) Семьялык (атама). *Үләннәрне кем белеп бетерер: кайсы фәсыйлә, кайсы җәмәгатьтә белмибез.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Отряд, группа. 2) *зоол.* Порода, семейство.

Фәсыйх فصيح *с.* 1) Матур һәм килешле итеп сөйләүче, әдәби тел кагыйдәләренә буйсындырып сөйли белүче. *Баягыдан теле дәхи фәсыйх улды.* (К. Гал.) 2) Матур һәм килешле итеп сөйләнгән сүз, фәсахәтле сүз. 3) Әдәби. — *прил.* 1) Красноречивый; говорящий ясно, правильно. 2) Классический (о красивом выражении). 3) Литературный.

Фәсыйханә فصيحانه *р.* Матур итеп сөйләп. — *н.* Красноречиво.

Фәтанәт فطانت *ис.* Үткенлек, зиһенлелек, зирәклек, тиз төшенүчәнлек. — *сущ.* Сообразительность; понятливость; разум, понимание.

Фәтва فتوا،فتوى *ис.* Нинди дә булса бер эшне эшләү, дини яктан дөресмә-түгелме икәнен күрсәтеп бирү. *Иртәгә фәтва сорау өчен дәмелля Котбетдингә барырга ният итте* (Г. Газиз). — *сущ.* Фетва; решение по какому-либо юридическому вопросу (вынесенное мусульманским духовным лицом — муфтием, шейхуль-исламом, казыем), приговор по шариату.

Фәтех فتح *ис.* 1) Ачу. 2) Керешү, башлау. *Фәтех итеп Фатих Кәрими файдалы эшләр гатыф итә.* (Ш. Баб.) 3) Яулап алу (берәр шәһәрне яки дәү- — *сущ.* 1) Открытие. 2) Начинание, начало. 3) Завоевание (города, государства). 4) Исправление

ләтне). 4) Берәүнең яттан укыганда ялгышуын төзәтеп җибәрү. — ошибки читающего наизусть.

Фәтил فتيل *ис.* Филтә. — *сущ.* Фитиль.

Фәткъ فتق *ис.* 1) Ярылу, ертылу. 2) Бүсер авыруы. — *сущ.* 1) Раскол, разрыв. 2) Грыжа.

Фәтрәт (фитрәт) فترت *ис.* 1) Ике чор (ике вакыйга) арасында үткән вакыт. 2) Хәрәкәтсезлек, төшенкелек. — *сущ.* 1) Период времени, промежуток, перерыв. 2) Вялость, слабость, упадок.

Фәттан فتان *ис.* 1) Аздыручы, күңелне аздыра (котырта) торган. 2) Аралы бозучы, кызыктырып котыртучы. 3) Күңелне үзенә тарта (дучар итә) торган. — *сущ.* 1) Соблазняющий, испытывающий. 2) Ввергающий в заблуждение. 3) Искуситель, соблазнитель.

Фәттах فتاح *с.* 1) Ачучы, юл ачучы, ачык итүче. 2) Яулап алучы. — *прил.* 1) Открывающий. 2) Завоеватель.

Фәтташ فتاش *с.* Тикшерүче, ревизор, инспектор, контролёр. — *прил.* Проверяющий; ревизор, инспектор; контролёр.

Фәтхә فتحه *ис. грам.* Өс (гарәп язуында тартык аваздан соң „ә" сузыгы укырга кирәклеген күрсәтә торган диакритик билге). — *сущ. грам.* Фатха (диакритический значок; ставится над той согласной, за которой идет гласный звук „ә").

Фәтыйм فطيم *ис.* Имүдән аерылган бала. — *сущ.* Отнятый от груди (ребёнок).

Фәтыйн فطين *с.* Акыллы, үткен зиһенле, бик тиз төшенә торган, зирәк. — *прил.* Умный, понятливый, догадливый, мудрый.

Фәтәэммәл فتأمل *фиг.* Шуңа карап үзең аңла, үзең бел. — *гл.* Вот и поразмысли, отсюда и пойми.

Фәфһәм ففهم *фиг.* Аңла, уйлап бел. — *гл.* И пойми; подумай и пойми.

Фәхамәт فخامت *ис.* Олылык, бөеклек, зур дәрәҗәлелек, затлылык. — *сущ.* Величественность, степенность, знатность.

Фәхва فحوا *ис.* Мәгънә, төшенчә, эчтәлек. „*Эттавиле ахмакын*" *фәхвасынча озын кеше дәхи хәфифелгакыл булыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Смысл, значение, содержание.

Фәхел فحل *ис.* 1) Ата хайван. 2) Алдынгы, башкалардан өстен (кеше). — *сущ.* 1) Самец. 2) Выдающийся, великий, превосходный (о человеке).

Фәхем فحم *ис.* Күмер. — *сущ.* Уголь.

Фəхер فخر *ис.* Горурлык, дан, һамус. *Фəхринең фəхре түгел язмышы белəн монтабыйк.* (Ш. Баб.)

сущ. Гордость, слава, честь.

Фəхеш* فحش *ис.* Бозыклык, бозык эш, уйнаш, зина.

сущ. Разврат, беспутство, непристойность, неприличие; прелюбодеяние.

Фəхри فخرى *с.* Мактаулы, хөрмəтле. *Мондый хəрəкəтлəрнең һəммəсенə махсус фəхри исемнəр бирелгəнен бəян итте.* (Ф. Əмир.)

прил. Почётный, знатный, славный.

Фəхрия فخريه *с.* 1) *кара:* фəхри. 2) Шагыйрьнең үз талантын мактап язган шигыре.

прил. 1) *см.* Фəхри. 2) Стихотворение, в котором восхваляется талант самого автора.

Фəхур فخور *ис.* Мактанчык, үз-үзен мактаучы, эреленүче, тəкəбберлəнүче.

сущ. Гордящийся (чем-либо); горделивый, гордый, хвастливый.

Фəхуранə فخورانه *гф. р.* 1) Мактанып, үзен үзе ма тап. 2) Борын күтəреп, тəкəбберлəнеп.

ар.-п. н. Горделиво; хвастливо; заносчиво.

Фəхшият فحشيات *кара:* фəхеш.

см. Фəхеш.

Фəязан فيضان *ис.* Ташу, ярдан ташып чыгу, чиктəн ашып ташу.

сущ. Наводнение, половодье, разлив (реки).

Фəəкəлəһе əззиэбе فأكله الذئب *гыйб.* Аны бүре ашады. *Фəəкəлəһе əззиэбе аңа дилəр имди.* (К. Гал.)

фр. Его съел волк.

Фəүварə فواره *ис.* Фонтан.

сущ. Фонтан.

Фəүз فوز *ис.* 1) Җиңеп чыгу; эшнең уңышлы булып чыгуы. 2) Бəладəн котылып исəн калу.

сущ. 1) Победа, триумф; успех. 2) Спасение.

Фəүкъ فوق *р.* Өст; өстен булу.

н. Над, на, выше, свыше.

Фəүкылгадə — гадəттəн тыш. *Боларның тəрбиясе фəүкылгадə бер эш көткəн.* (М. Гаф.)

Чрезвычайный, необычайный.

Фəүр فور *ис.* Ашыгычлык, тизлек.

сущ. Поспешность, скорость.

Фəүрəн فوراً *р.* Ашыгып, тиз-тиз, дəррəү, хəзер үк.

н. Сейчас же, немедленно.

Фəүт فوت *ис.* 1) Үлү. *Ителде фəүте Лəйлəдəн хəбəрдар.* (Дəрд.) 2) Кулдан ычкындыру, юк итү.

сущ. 1) Смерть, кончина. 2) Потеря. 3) Пропуск, упущение.

Фəүҗ فوج *ис.* Төркем, груһ, группа.

сущ. Группа, толпа.

Фәҗер فجر *ис.* 1) Таң, шәфәкъ. 2) Таң атып, кояш чыгуга кадәр булган вакыт. — *сущ.* 1) Заря, рассвет. 2) Время от рассвета до восхода солнца.

Фәҗигъ فجيع *с.* Аянычлы, күңелне әрнетә торган, фаҗигале. *Фәҗигъ өннәр биреп егълый ләкин ул җирләрнең тормыш сәхнәсе.* (К. Әм.) — *прил.* Трагический, причиняющий боль, страдание.

Фәһем فهم *ис.* Аң, аңлау, төшенү. *Әл Кадиринең кадре төшмәк әлмисактан кадир. Гаклына, фәһменә истибдадлы хиссият мөдир.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Сознание, понимание. 2) Проницательность.

Фәһим فهيم *с.* Тиз төшенүчән, яхшы аңлаучан, үткен, зирәк. — *прил.* Сообразительный, проницательный, быстро уразумевающий.

Фәһми فهمى *с.* Уйлауга (төшенүгә, аңга) бәйләнешле, уйлап беленә торган. — *прил.* Относящийся к пониманию, умению.

Фәһүә فهو *алм.* Бәс ул, улдыр ки. — *мест.* Таким образом это, это есть.

Фәһһам فهام *ис.* Бик аңлаучан, бик зирәк, бик үткен. — *сущ.* Смекалистый, быстро схватывающий (мысль); очень понятливый.

Фөвак فواق *ис.* 1) Очкылык. 2) Сулкылдау. — *сущ.* 1) Икание. 2) Всхлипывание.

Фөвакылмәүт — үлем алды гырылдавы. — Предсмертный хрип.

Фөзун فزون *ф. с.* Күп, мул, артык. — *п. прил.* Обширный, обильный, излишний.

Фөкара فقرا Фәкыйрь-нең *к.* — *мн.* от фәкыйрь.

Фөкаһа فقها Фәкыйһ-нең *к.* *Көннәрдә бер көн голяма, фөкаһа вә заһидләрдән күп адәмнәр...* (К. Нас.) — *мн.* от фәкыйһ.

Фәлән (фәлән) * فلان *ис.* Фәлән (исеме әйтелергә теләнмәгән яки билгеле булмаган нәрсә һәм кешене белдерү өчен кулланыла торган сүз). — *сущ.* Такой-то, некий, имярек.

Фөлфел فلفل *ис.* Кара борыч. — *сущ.* Чёрный перец.

Фөлүс فلوس *ис. к.* Вак акча, бакыр акча. — *сущ.* мн. Мелкая монета, гроши.

Фөнун فنون Фән-нең *к.* — *мн.* от фән.

Фөркан فرقان *ис.* Коръән. *Мөхәррирсез төзелдеме бу фөркан?* (Г. Тук.) — *сущ.* Коран.

Фөруг, фөругат فروع ، فروعات Фәргъ-ның *к.* — *мн.* от фәргъ.

Фөруз فروز *ф. с.* 1) Яктыртучы, шатландыручы. 2) Нур, яктылык. *Дилфөруз*— күңелне яктыртучы. — *п. прил.* 1) Светящий, радующий. 2) Сияние, блеск, свет.

Фөрузан فروزان *ф. с.* Ялтырап тора торган, нур чәчә торган. — *п. прил.* Блестящий, сияющий, пламенеющий.

Фөрумая فرومایه *ф. с.* Нәселсез, түбән нәселдән, түбән кеше. — *п. прил.* Подлый, низкий, неблагородный.

Фөрухәт فروحت *ф. ис.* Сату, сату итү. — *п. сущ.* Продажа, торговля.

Фөруш فروش *ф. ис.* 1) Сату. 2) Сатучы, сату итүче. *Аның юлы хәлвә фөруш, ягъни хәлвә сатучылар урамына туры килде.* (К. Нас.) — *п. сущ.* 1) Продажа. 2) Продавец.

Фөсахаэ فصحاء *ис.* Фәсыйх-ның *к.* *Фөсахаи гарәбтән бер хатынга очрап сәлам бирдем.* (К. Нас.) — *мн.* от фәсыйх.

Фөсхәт فسحت *ис.* Киңлек, иркенлек, ачык җир. — *сущ.* Открытое пространство; простор, обширность.

Фөтур فتور *ис.* Ару, хәлдән таю, йончылу, талу; көчсезлек, сүрәнлек, салпылык; сүлпәнлек. *Гаҗизнең киңәшенә гаҗзе сираять итеп кешенең иҗтиһадына фөтур китерер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Усталость, бессилие. 2) Вялость, ослабление.

Фөтухат فتوحات *ис. к.* Яулап алу, басып алу. *Гаҗәм диарында* (Иран илендә) *булган фөтухатыннан соң Әһвәз кальгасын фәтех кылган...* (К. Нас.) — *сущ. мн.* Завоевания, захват чужих земель.

Фөтувәт فتوت *ис.* 1) Яшьлек, егетлек, үсмерлек. 2) Батырлык, кыюлык, егетлек, ирлек. 3) Юмартлык. 4) Затлылык. — *сущ.* 1) Юность, молодость. 2) Молодечество; доблесть. 3) Шедрость, великодушие. 4) Благородство характера.

Фөхул فحول *ис.* Фәхел-нең *к.* — *мн.* от фәхел.

Фөхуләт فحولت *ис.* Ирдарлык; гайрәт, батырлык. — *сущ.* Мужество, мужественность; храбрость.

Фөюзат فيوضات Фәйзъ-нын *к.* — *мн.* от фәйзъ (фәезъ).

Фөҗаэ فجاء *ис.* Кинәт булу, искәрмәстән булу, аңсыздан булу. — *сущ.* Неожиданность, непредвиденное событие, скоропостижность.

Фөҗьәтән فجائۃً *р.* Кинәт, көтмәгәндә. *н.* Неожиданно, внезапно; скоропостижно.

Фөҗүр فجور *ис.* 1) Начар (әшәке) эшләр эшләү. 2) Уйнаш, чиркәнеч эш, бозыклык. *Үлчәмәз дип кыйлдым ирсә дөньяда фисык, фөҗүр.* (Һ. Сал.) *сущ.* 1) Непристойные поступки, дела. 2) Разврат, распутство, безнравственность.

Х

Х ح. Татар әлифбасында егерме икенче хәреф булып, гарәп әлифбасының алтынчы хәрефе булган йомшак х (ح) һәм җиденче хәрефе булган каты х (خ) урынында йөртелә. Гарәпләр беренчесен **хаи** мөһмәлә, икенчесен хаи могҗәмә дип йөртәләр. Сан урынында беренчесе 8 санына, икенчесе 600 санына йөртелә. 22-я буква татарского алфавита, обозначает шестую (х без точки) и седьмую (х с точкой) буквы арабского алфавита. Шестая буква имеет цифровое значение 8, седьмая — 600.

Хаб خاب، خواب *ф. ис.* Йокы, йоклау. *п. сущ.* Сон, спаньё.

Хабе гафләт خواب غفلت *гф. ст.* Хәбәрсезлек (белемсезлек, гафиллек) йокысы. *Хабе гафләттән күземне ачмадым төнлә торып.* (Һ. Сал.) *ар.-п. сс. букв.* Сон неведения, невежество.

Хабе хурдән خواب خوردن *ф. ст.* Йокы симертүче, йокы капчыгы, йоклаучы, йокы яратучы. *Хабе хурдән ләззәтеннән гомереме кыйлдым тәләф.* (Һ. Сал.) *п. сс.* Сонливый; сонный; соня; заспанный.

Хабыгяһ خوابگاه،خابگاه *ф. ис.* Йокы урыны, йокы бүлмәсе. *п. сущ.* Спальня, спальная комната.

Хави حاوی *сф.* Эченә алган, эченә алучы. *„Нурың“* (газета исеме) *һәр сатры хави төрле мәгънә.* (Г. Тук.) *пр. д.* Содержащий в себе, вмещающий.

Хади гашәр حادی عشر *сан* Унберенче. *ч.* Одиннадцатый.

Хадим خادم *сф.* 1) Хезмәтче, ялчы. 2) Хезмәткәр (ир кеше). *пр. д.* 1) Слуга, лакей, прислуга. 2) Служащий.

Хадимә خادمه Хадим-нең *мнс.* *жен.* от хадим.

Хадис, хадисә حادث، حادثه *сф.* 1) Вакыйга. 2) Күренеш, хәл. 3) Булган эш. *Хәнифә ханым бер хадисәя хәзерләнсен.* (М. Ак.) *пр. д.* 1) Событие. 2) Явление. 3) Обстоятельство.

Хадисәи кәүния حادثهٔ كونيه *ст.* Галәмдә яңа бер үзгәреш, хәл. *Адәм тарафыннан көтелмәгән бер хадисәи кәүния булмаса...* (Җ. Вәл.) — *сс.* Космическое событие.

Хаз حظ *ис.* 1) Өлеш, пай. *Илдә йөрдем, хазлар алдым, уйласам сан алмадым.* (Дәрд.) 2) Ләззәт, тәм. 3) Шатлык. — *сущ.* 1) Доля, удел, счастье, удача, преуспевание, достаток. 2) Удовольствие, наслаждение. 3) Радость.

Хазигъ خاضع *сф.* Түбәнчелек итүче. — *пр. д.* Покорный, послушный.

Хазикана حاذقانه *гф. р.* Осталык белән, осталарча, остадай. — *п. н.* Мастерски, ловко, искусно.

Хазикъ حاذق *сф.* Оста, бик белемле, тәҗрибәле. *Без сине табиб хазикъ дип килдек,— диделәр.* (К. Нас.) — *пр. д.* Искусный, ловкий, знающий, опытный.

Хазим حازم *сф.* Сак, алдан күрүче, тапкыр, югалып калмаучы. *Хазим бәла назил булгач, һич каушамас, вә каударланмый бер юлын табып котылыр.* (Г. Фәез.) — *пр. д.* Осторожный; предвидящий; находчивый; сметливый.

Хазин خازن *сф.* Хәзинәче, хәзинә саклаучы. — *пр. д.* Хранитель, кладовщик, казначей.

Хазир حاضر *сф.* 1) Хәстәрләнеп беткән, әзер. 2) Күз алдында булган, шунда булучы. 3) Хәзер, бу вакыт, шушы вакыт. — *пр. д.* 1) Приготовленный; готовый, наличный. 2) Присутствующий. 3) Настоящий (о моменте).

Хазирун حاضرون Хазир (2)-ның *к.* *Хазирун: „Аһ нинди изге баш",— диләр.* (Г. Тук.) — *пр. д. мн.* от хазир (2).

Хаиз حائز *сф.* 1) Җыйган, эченә алган. 2) Ия. — *пр. д.* 1) Содержащий, вмещающий. 2) Обладатель, владелец.

Хаил حائل *сф.* 1) Пәрдә, чаршау, каплагыч, каплап торучы. *Ирфәгъ, аллаһөммә ганна бу карангу хаили.* (Г. Тук.) 2) Ширма, чыбылдык. — *пр. д.* 1) Препона, преграда. 2) Ширма.

Хаи могҗәмә خاءِ معجمه *ст.* Гарәп әлифбасында җиденче хәреф исеме (нокталы х). — *сс.* Название седьмой буквы арабского алфавита (х с точкой).

Хаи мөһмәлә حاءِ مهمله *ст.* Гарәп әлифбасында алтынчы хәреф исеме (ноктасыз х). — *сс.* Название шестой буквы арабского алфавита (х без точки).

Хаин * خائن *сф.* Хыянәтче, кеше хакына тиючe, вәгъдәсен бозучы, сатлык җан. *Дошман яклы булган хаиннәргә мәрхәмәтсез үлем җәзасы.* (М. Гаф.) — *пр. д.* 1) Изменник, предатель. 2) Вероломный, предательский.

Хаинанә خائنانه *гф. р.* Хыянәтчечә, хыянәтче рәвешендә. *Җанымны ул тартып алды хаинанә.* (Һ. Так.) — *ар.-п. н.* Вероломно, предательски.

Хаит حائط *ис.* Стена, дивар, койма. — *сущ.* Стена, забор.

Хаиф خائف *сф.* Куркучы, курыккан, куркак. *Сабыр кыйлгыл, хаиф, раҗи улгыл, имди.* (К. Гал.) — *пр. д.* Боязливый, пугливый; трус.

Хайван * حیوان *ис.* Хайван, җәнлек, терлек. — *сущ.* Животное, зверь, скотина.

Хайванат حیوانات Хайван-ның *к.* *Хайванат телепнән язылмыш „Кәлилә вә Димнә“ китабы...* (К. Нас.) — *мн.* от хайван.

Хайванат захифә حیوانات زاحفه *ст.* Сөйрәлүче хайваннар. — *сс.* Пресмыкающиеся (животные).

Хайвани * حیوانی *с.* Хайван(га караган), хайванныкы. — *прил.* Животный, скотский.

Хайвания حیوانیه *кара:* хайваниять. — *см.* Хайваниять.

Хайваниять * حیوانیت *ис.* 1) Хайванлык. 2) Тупаслык, культурасызлык. — *сущ.* 1) Животность, скотство. 2) Грубость, бескультурность.

Хайван натыйк حیوان ناطق *ст.* Сөйләшүче хайван (кеше). — *сс. букв.* Говорящее животное, т. е. человек.

Хайран * حیران *кара:* хәйран. — *см.* Хәйран.

Хак * حق *ис.* 1) Туры, чын, дөрес. *Хак сүзгә җавап юк.* (Мәкаль.) 2) Бәя. 3) Катнашлык, өлеш. 4) Алла. *Сәңа иркен* (ирекле) *яратыпдыр хак бәни.* (К. Гал.) 5) Хокук. — *сущ.* 1) Истинный, настоящий, подлинный, правильный. 2) Плата, цена. 3) Доля, пай. 4) Бог. 5) Право.

Хакгүй, хакгү حق گوی ، حق گو *ф. ст.* Туры сүз сөйләүче, туры сүзле. *Бу бичара хакгүй димәссез сез.* (Ак.) — *п. сс.* Правдивый (в речах.)

Хакепай خاکپای *ф. ис.* Аяк туфрагы, аяк асты. *Хакепаеңда сәнең ауналаем.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* 1) Прах под ногами. 2) То, что находится под ногами.

Хаки I حاکی *сф.* Хикәят итүче, ишетеп сөйләүче. — *пр. д.* 1) Говорящий, повествующий. 2) Рассказчик.

Хаки II خاکی *ф. с.* Туфрак(ка караган), туфрак(ка бәйләнешле), туфрак төсле. — *п. прил.* Земляной, земляного цвета, цвета хаки.

Хаким * حاكم *сф.* 1) Хөкем итүче, судья, казый. 2) Өстен. 3) Губернатор, түрә. 4) Хуҗа. *Икмәк хакиме Бәдри бик гадәләт белән.* (М. Гаф.) — *пр. д.* 1) Судья, арбитр. 2) Господствующий. 3) Правитель, губернатор, начальник. 4) Хозяин.

Хакиманә حاكمانه *гф. р.* Хакимнәрчә, хөкем итүчеләрчә. — *ар.-п. н.* Властно, самодержавно.

Хакимият حاكميت *ис.* Хөкем итүчелек, хакимлек. — *сущ.* Господство, власть, суверенитет.

Хаким мотлак حاكم‌مطلق *ст.* Абсолют монарх, хокукы чикләнмәгән хаким. — *сс.* Абсолютный монарх, неограниченный правитель.

Хакимә حاكمه Хаким-нең *мнс.* — *жен.* от **хаким**.

Хаккы фокара حق‌فقرا *ст.* Фәкыйрьләр хакы. — *сс.* Доля бедных.

Хаккылвалидәйн حق‌الوالدين *гыйб.* Ата-ана хакы. — *фр.* Право родителей, родительское право.

Хакь خاك *ф. ис.* Туфрак, тузан, ком. — *п. сущ.* Прах, земля, почва, песок.

Хакьсар خاكسار *ф. ис.* 1) Түбәнлеккә төшкән кеше. 2) Хур. — *п. сущ.* 1) Опустившийся (человек). 2) Презренный.

Халва حلوا *кара:* хәлвә. — *см.* Хәлвә.

Хале хәят حال‌حيات *ст.* Тере булган хәл, терек вакыт, исән чак. — *сс.* Живое состояние, здравость.

Хали خالى *с.* Буш, эчендә бер нәрсәсе булмаган. *Беркем мактаучы дустан вә яманлаучы дошманнан хали булмас.* (К. Нас.) — *прил.* Пустой, порожний.

Халикъ خالق *сф. дини* Яратучы, бар кылучы, алла. *Зиндан әһлен теләр Йосыф халикыннан.* (К. Гал.) — *пр. д. рел.* Творец, создатель, аллах.

Халикыйять خالقيت *ис.* Яратучылык, бар кылучылык. — *сущ.* Творение, создавание.

Халис خالص *сф.* 1) Саф, һичнәрсә катышмаган. 2) Чын. *Өстенә бик әгъла һәм бик килешле халис ефәк җөббә кигән...* (Ф. Әмир.) — *пр. д.* 1) Чистый, неподдельный, искренний. 2) Натуральный, настоящий.

Халисана خالصانه *гф. р.* Чын күңелдән, эчкерсез. — *ар.-п. н.* Искренно, чистосердечно.

Халисыйять خالصيت *ис.* Сафлык, турылык, хәйләсезлек. — *сущ.* Искренность, чистосердечность, неподдельность, чистота.

Халисән خالصاً *р.* Ихлас белән, чын күңелдән, чынлык белән. — *н.* Искренно, чистосердечно.

Халия حاليا *р.* Бу вакытта, хәзерге хәлдә. — *н.* В настоящее время, ныне.

Халиян خاليا *р.* Буш, эчендә бер нәрсәсе булмаган хәлдә; буш көе. — *н.* Пусто, свободно; порожняком.

Халь I* حال *ис.* 1) Хәл, торыш. 2) Көч, куәт. *Кәндем халь кадәре матурландым.* (М. Гаф.) 3) *грам.* Хәзерге заман. — *сущ.* 1) Обстоятельство, случай. 2) Положение, состояние, сила, мощь. 3) *грам.* Настоящее время.

Халь II خال *ф. ис.* Мин. — *п. сущ.* Родинка.

Хальбуки* — Шулай булуга карамастан. — Тогда как.

Халят حالات Халь I-нен *к.* — *мн.* от халь I.

Халә خاله *ис.* Ананың кыз туганы (олы апай). — *сущ.* Тётка (со стороны матери).

Халән حالاً *р.* 1) Хәзердә, хәзерге көндә, бу вакытта. 2) Хәзер үк. *Фәйруз шаһ: „Әфәндем, халән сәфәр мәшакатьледер, яз вакытында барырсыз, сабыр итмәк әүлядыр,— диде.* (К. Нас.) — *н.* 1) Теперь, в настоящее время. 2) Сейчас, немедленно.

Халән вә истикъбалән — хәзер дә, киләчәктә дә. — И теперь, и в будущем.

Халәнки حالاًكه *ф. ст.* Хальбуки, чынлыкта. — *п. сс.* Дело в том, что..., тогда как, между тем... .

Халәт* حالت *ис.* Хәл, рәвеш, күренеш, торыш. *Һәр кеше яшен алдындагы минутка охшаш бер халәт хис итә.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Положение, состояние, ситуация.

Халәте икраһ حالت اكراه *ст.* Көчләү хәле, көчләнү хәле. *Фәтхулла хәзрәт: „Халәте икраһ, халәте икраһ“,— диде.* (Ф. Әмир.) — *сс.* 1) Принуждение. 2) Вынужденное положение.

Халәте нәзыг حالت نزع *ст.* Үлә башлау, җан биру вакыты. *Халәте назыгда рахәт табар.* (К. Нас.) — *сс.* Состояние агонии, предсмертный час.

Халәте рухия حالت روحيه *ст.* Рух халәте, кәеф. — *сс.* Душевное состояние, настроение.

Халәте хәсәнә حالت حسنه *ст.* Гүзәл, яхшы хәл. *Болгарның халәте хәсәнәсен Казан варис улды.* (Ш. Мәр.) — *сс.* Хорошее положение.

Хам I خام *ф. с.* 1) Чи, пешмәгән, өлгермәгән, эшкәртелмәгән. 2) Тупас. *Сине б°р хам тимер зан кылган ул хам.* (Дәрд.)

п. прил. 1) Сырой, недоваренный, незрелый; неопытный. 2) Грубый.

Хам II حام *ис. миф.* Нух пигамбәр балаларыннан берсенең исеме. *Борын заман һәлак булган хамнар батып туфанга.* (Г. Кан.)

сущ. миф. Имя одного из сыновей Ноя.

Хами حامى *сф.* Яклаучы.

пр. д. Защитник, покровитель.

Хамид I حامد *сф.* 1) Мактаучы. 2) Шөкер итүче.

пр. д. 1) Хвалящий, 2) Благодарящий.

Хамид II خامد *сф.* Хәрәкәтсез торучы, кузгалмаучы. *Хәсиснең һиммәте хамид, кулы җамиддыр, диде.* (К. Нас.)

пр. д. Находящийся без движения.

Хамиз حامض *ис.* 1) Әче. 2) *хим.* Кислота.

сущ. 1) Кислый. 2) *хим.* Кислота.

Хамиз карбун — кислород.

Кислород.

Хамиз кибрит — күкерт әчесе.

Серная кислота.

Хамиз хәдид — тимер әчесе.

Окись железа.

Хамил حامل *сф.* 1) Кулында тотучы, ия. 2) Күтәрүче, өстенә йөкләүче. *Әдвия хамил булмас бәгъзы мәризъ.* (Ак.)

пр. д. 1) Владеющий, имеющий на руках. 2) Носящий, переносящий, несущий.

Хамил вәрәка حامل ورق *ст.* 1) Кәгазь (язу) илтүче. 2) Хат тапшыручы. *Бу хамиле вәрәкалә өч сум акча җибәрдем.* (З. Биг.) 3) Гариза бирүче.

сс. 1) Несущий записку (бумагу, пакет). 2) Почтальон. 3) Податель (прошения, жалобы и т. п.).

Хамилә حامله *с.* Йөкле (корсаклы) хатын. *Бер мәшәкатьнең бер рәхәте булыр, нәфсеңне хуш тот, кичә хамиләдер, шаят таңда бәхет тудырыр.* (К. Нас.)

прил. Беременная.

Хамилән حاملاً *р.* Күтәреп, күтәргән хәлдә.

н. Подняв, неся.

Хамис خامس *сан* Бишенче.

ч. Пятый.

Хамисән خامساً *р.* Бишенчеләп, бишенчедән.

н. В-пятых.

Хамуш خاموش *ф. с.* 1) Дәшмәүче. 2) Тик торучы, селкенмәүче. *Тәрәннем кылып хамуш булдылар.* (К. Нас.)

п. прил. 1) Молчаливый; молчащий. 2) Притихший, застывший.

Хамуши خاموشى *ф. ис.* Сүзсезлек, тавыш-тынсызлык. — *п. сущ.* Безмолвие, молчание.

Хамә خامه *ф. ис.* Каләм. — *п. сущ.* Перо.

Хамәрән — Каләм уйнатучы. — Борзописец, писака.

Хан I خوان *ф. ис.* 1) Укучы. 2) Ашъяулык, табын. — *п. сущ.* 1) Читающий; ученик. 2) Накрытая скатерть с кушаньями, сервированный стол.

Хан II خان *ф. ис.* Юлчылар төшә торган бина, кәрван сарай. *Каһирәдә нәсарага мәхсус бер олуг хан бар иде, аны яндырдылар.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Постоялый двор.

Ханадан, ханәдан خاندان *ф. ис.* 1) Семья, династия, дәрәҗәле бер фамилия астындагы кешеләр. 2) Кунакчыл, кунак сөюче. — *п. сущ.* 1) Семейство, семья, династия, род. 2) Гостеприимный, хлебосольный.

Ханис خانث *сф.* Антын бозучы. *Сату турында ялган сөйләшәсез, ант итәсез, ханис буласыз, диде.* (К. Нас.) — *пр. д.* Клятвопреступник, нарушитель клятвы.

Ханә خانه *ф. ис.* [1) Өй, йорт. 2) *грам.* Сүз ясаучы кушымча. *Гыйбадәтханә** — гыйбадәт йорты. *Кярханә* — завод, фабрика. *Әҗзаханә* — аптека. — *п. сущ.* 1) Дом, жилище, помещение. 2) *грам.* Словообразующий элемент (аффикс).

Ханәка خانقا *гф. ис.* Суфиларның, дәрвишләрнең тора торган урыны. — *ар.-п. сущ.* Келья дервишей.

Ханәман خانمان *ф. ис.* 1) Өй җәмәгате; бала-чага, хатын һәм башкалар. 2) Өй һәм өй кирәк-яраклары. — *п. сущ.* 1) Домашние; семья. 2) Дом и домашняя утварь, достояние, имущество.

Хар خار *ф. ис.* 1) Чәнечке, кылчык, тикән, тигәнәк. 2) Кара бөрлегән. — *п. сущ.* 1) Шип, колючка. 2) Ежевика.

Хар вә хәс(с) خاروخس *ф. ис.* Чүпчар, чәнечкеле чытыр-чатыр. *Былбыл телендә хар вә хәс(с) булса, вафаи васләт итмәс гөл.* (Дәрд.) — *п. сущ.* Комочки, колючие кусты.

Харика I حارقه *ис.* Янган ут. — *сущ.* Огонь.

Харика II خارقه *ис.* Гадәттән тыш әйбер; вакыйга. *Хәсән агайның игътикад вә фикере алмашуына гаҗәп идеп бер харика дия хөкем итмәктә идем.* (Г. Габ.) — *сущ.* (Что-либо) необычное, чудесное, чудо; необычное явление (событие).

Харикъ I خارق *сф.* Ертучы, яручы. — *пр. д.* Прорезывающий, разрывающий.

Харикъ II حارق *сф.* 1) Яндыручы, ягучы. 2) Ут төртүче. — *пр. д.* 1) Поджигающий. 2) Поджигатель.

Харикылгадә خارق العاده *гыйб.* Гадәттән тыш. *Скрипкәнең тавышларында бер харикылгадә елаумы, сөенүме, нәрсәдер бар иде* (Г. Газиз). — *фр.* Необычайный, чрезвычайный.

Харис I حارس *сф.* Саклаучы, яклаучы, сакчы. — *пр. д.* Стража, часовой, сторож.

Харис II حارث *сф.* Игенче. — *пр. д.* Землепашец, пахарь.

Харидж خارج *сф.* 1) Чыгучы, әйбер яки эшнең тышында булучы. 2) Тыш, тышкы. *Гадәттән харидж бер яңа хәбәр булса...* (М. Ак.) — *пр. д.* 1) Выходящий. 2) Выступающий. 3) Внешний, наружный.

Хариджи, хариджия خارجى، خارجيه *с.* Тышкы, тышкы эшкә (яки хәлгә) караган (яки бәйләнешле). — *прил.* 1) Внешний, наружный. 2) Иностранный.

Хариджия назараты خارجيه نظارتى *ст.* Тышкы эшләр министрлыгы. — *сс.* Министерство иностранных дел.

Харидж кыйсмәт خارج قسمت *ст.* Санны бүлгәннән соң чыккан өлеш. — *сс. мат.* Частное (от деления).

Хариджән خارجاً *р.* Тышкы яктан, тыштан. — *н.* Вне, снаружи.

Хариджән вә дахилән خارجاً و داخلاً *гыйб.* Тыштан һәм эчтән. — *фр.* Снаружи и изнутри.

Харрә حاره *с.* Әссе, кызу. — *прил.* Горячий, жаркий.

Харчин خارچين *ф. ис.* Борын заманда күзге ясый торган таш, минерал. — *п. сущ.* Минерал, из которого в древние времена изготовляли зеркала.

Хасбә حصبه *ис. мед.* Кызамык. — *сущ. мед.* Корь.

Хасиб حاسب *сф.* Хисапчы, хисаплаучы. — *пр. д.* 1) Считающий, счётчик. 2) Счетовод.

Хасид حاسد *сф.* Көнче, көнләшүче. *Хасидләр мәхсүднең кайгысына сөенер, шатлыгына кайгырыр.* (К. Нас.) — *пр. д.* Завистник; завидующий.

Хасләт خصلت *ис.* Үзендә булган холык, табигать; үзенчәлек, сыйфат. *Ай, кеше тыштан үзендә изге хасләт күрсәтә.* (Г. Тук.) — *сущ.* Качество, свойство; особенность.

Хасс I حاس *сф.* Сизүче, тоючы, тойгылы. — *пр. д.* Чувствующий, ощущающий.

Хасс (хас) II خاص *с.* 1) Бер нәрсәгә (бер генә әшкә) билгеләнгән. 2) Җәмгыятьнең югары катлавы. *Хасс белән гамләр арасын аера торган синмени?* (Ш. Баб.)
прил. 1) Особый, особенный, специальный. 2) „Верхние“ слои общества.

Хасса خاصه *ис.* Үзенчәлек (берәр әйбер яки кешенең үзендә генә табыла торган сыйфат).
сущ. Характерная черта, особенность, свойство.

Хасселхас خاص الخاص *гыйб.* 1) Артык аерылучы. 2) Җәмгыятьнең иң югары катлавы. *Галәм эчрә хасселхас улсын имде.* (К. Гал.)
фр. Самый привелигированный (слой населения, отдельный человек).

Хассиять I خاصيت *кара:* хасыять.
см. Хасыять.

Хассиять II حاسيت *ис.* Сизүчәнлек, тоючанлык.
сущ. Чувствительность, восприимчивость.

Хассә حاسه *ис.* Тойгы, сизү, тою куәте.
сущ. Чувство, ощущение.

Хассәи бәсар حاسهٔ بصر *ст.* Күрү куәсе. *Әгъма күрмәктә хассәи бәсарның куәтеннән хариҗ бер нокта...* (К. Нас.)
сс. Зрение.

Хассәи зәвык حاسهٔ ذوق *ст.* Тәм сизү куәсе, тату тойгысы.
сс. Вкус.

Хассәи ләмес حاسهٔ لمس *ст.* Тотып сизү куәсе.
сс. Осязание.

Хассәи шәм حاسهٔ شم *ст.* Ис сизү.
сс. Обоняние.

Хассәтән خاصةً *р.* Хаслап, аерып, аеруча төбәп.
н. В частности, в особенности.

Хасыйл حاصل *сф.* 1) Нәтиҗә. 2) Керем, табыш, файда. 3) Барлыкка килү, хасил булу. *Хасыйлем гәрчә ничә гыйсьян икәндер белмәдем.* (Һ. Сал.)
пр. д. 1) Результат, следствие. 2) Поступление, польза. 3) Образующийся, появляющийся.

Хасыйлат حاصلات Хасыйл-ның *к.*
мн. от хасыйл.

Хасыйл зарб حاصل ضرب *ст. мат.* Тапкырлангаппан соң чыккан сан.
сс. мат. Произведение (результат умножения).

Хасыйле кәлям حاصل كلام *ст.* 1) Сүзнең кыскасы, нәтиҗәсе. 2) Кыска гына әйткәндә. *Хасыйле кәлям, ризалык телдән генә риза, риза дип әйтүдән генә гыйбарәт булса, мин дә риза, риза диячәкмен.* (Г. Ибр.)
сс. 1) Результат, резюме. 2) Короче говоря, одним словом.

Хасыйле җәмегъ حاصل جمع *ст.* 1) Җыеп әйткәндә. 2) Саннарны җыйгач килеп чыккан нәтиҗә.
сс. 1) Говоря в целом. 2) Сумма.

Хасыять خاصيت *ис.* Үзлек, үзенчәлек; үзенә генә караган сыйфат. *Бу чәй кеби дәва юктыр, гаҗәп хасыяте чуктыр* (Чәй бәете). — *сущ.* Характерная черта, особенность; особое качество, свойство.

Хат* (хатты, хәтты) خط *ис.* 1) Сызык. 2) Язу-сызу. 3) Хат. — *сущ.* 1) Линия. 2) Полоса. 3) Почерк, каллиграфия. 4) Письмо.

Хат гомуди — вертикаль сызык. — Вертикальная линия.

Хат мөтавази — янәшә сызык. — Параллельная линия.

Хат офыкый — ятма сызык. — Горизонтальная линия.

Хата * خطا *ис.* Ялгыш, ялгышлык. — *сущ.* Ошибка, погрешность, промах.

Хатаи фахиш خطاًفاحش *кара:* хәтаи фахиш. — *см.* Хәтаи фахиш.

Хата пуш خطاپوش *кара:* хәта пуш. — *см.* Хәта пуш.

Хатаән خطاً *р.* Ялгышып, ялгыш кына, ялгышлык белән. *Шома тормыш юлында гизләгәндә ялгышып тайсаң, йөзеңнең дәфтәренә син хатаән кер вә тап салсаң.* (Г. Тук.) — *н.* По ошибке, невзначай.

Хатбар خاطبار *гф. ис.* Яучы җибәрүче, кодалаучы. *Хатын әйтте: „Хатбарым ике булды, икесе дә ханәмә килсеннәр, күрәем“,— диде.* (К. Нас.) — *ар.-п. сущ.* Посылающий сватов, сватающийся.

Хатбә خطبه *ис.* Яучылау. *Фәлән кеше кызымызны хатбә кылды, бирәекме,— диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Сватовство.

Хатиб I خطيب *ис.* 1) Вәгазьләүче, вәгазь сөйләүче. 2) *дини* Мәчеттә хотбә укуга хаклы мулла. 3) Яхшы оратор. — *сущ.* 1) Читающий проповедь. 2) Увещевающий; проповедник в мечети, читающий „хутбу“. 3) Хороший оратор.

Хатиб II خاطب *сф.* 1) Сөйләшүче, эндәшүче. 2) Вәгазь сөйләүче. 3) Яучы. *Өйләнмәк касды белән хатыйбына, ягъни яучыга әйтте...* (К. Нас.) — *пр. д.* 1) Говорящий, выступающий. 2) Проповедующий. 3) Сватающий.

Хатибанә خطيبانه *р.* Сүз сөйләгән рәвештә, сөйләнгәнчә, ораторларча. — *н.* Ораторствуя, выступая с речью.

Хатим خاتم *сф.* 1) Мөһер, печать. 2) Мөһерле йөзек. *Тәрәзәдән бер кош кереп, хатим шәрифне шаһзадә Асылның бармагыннан алып китте.* (К. Нас.) 3) Мөһер басучы. 4) Коръәнне баштан ахырынача укып чыгучы. — *пр. д.* 1) Печать. 2) Перстень с печатью. 3) Ставящий печать, запечатывающий. 4) Прочитывающий весь Коран.

Хатимә خاتمه *ис.* 1) Хатим-нең *мнс.* 2) Азак, ахыр; эпилог. *Очланып беткән кибәнне эшкә охшар эш итеп, башына какмак булам бу хатимәмне шеш итеп.* (Ш. Баб.) — 1) *жен.* от хатим. 2) Заключение, окончание, конец, заключительная часть речи; эпилог.

Хатир خاطر *ис.* 1) Хәтер. 2) Күңелгә (зиһенгә) ала алу, истә тота алу. — *сущ.* 1) Память. 2) Способность к запоминанию.

Хатират خاطرات *ис. к.* Хатирәләр, күңелгә килгән, искә төшкән нәрсәләр, күңелдә сакланган эшләр, вакыйгалар, истәлекләр. *Итәм дәрхал тәвәкъкыф мин сабыйлык хатиратендә.* (Г. Тук.) — *сущ. мн.* Памятные события, то, что хранится в памяти, незабываемое.

Хатирмандә خاطرمانده *гф. с.* Хәтере калган, үпкәләгән; күңеле калган. — *ар.-п. прил.* Обиженный; обидевшийся.

Хатир шинас خاطرشناس *гф. ст.* Хәтер саклаучы, кеше күңелен табучы. — *ар.-п. сс.* Корректный, воспитанный, вежливый.

Хатирә* خاطره *ис.* 1) Уй, фикер. 2) Күңелгә килгән, искә төшкән нәрсә, күңелдә калган эш, вакыйга. *Хыялым гарше көрси тирәсендә түгел, җирдә, җирнең дә үткән хатирәләре арасында иде.* (Г. Ибр.) 3) Истәлек, ядкяр. — *сущ.* 1) Мысль, идея. 2) Воспоминание, памятное событие. 3) То, что заставляет вспоминать, памятный подарок, сувенир.

Хаттат خطاط *кара:* хәттат. — *см.* Хәттат.

Хатты фарикъ خطفارق Аеручы сызык. *Тел милләтләр арасында кискен хатты фарикъ.* (Җ. Вәл.) — Отделяющая черта.

Хатәменнәбиин خاتم النبين *гыйб. дини* Иң соңгы пигамбәр (Мөхәммәт пигамбәр). — *фр. рел.* Последний пророк (эпитет Мухаммеда).

Хафа* خفا *кара:* хәфа. — *см.* Хәфа.

Хафи خافى *сф.* 1) Яшерүче. 2) Яшерүле. — *пр. д.* 1) Прячущий. 2) Тайный, скрытый, невидимый.

Хафид, хәфид حافد،حفيد *ис.* Берәүнең баласының баласы, онык. — *сущ.* Внук.

Хафиз حافظ *сф.* 1) Саклаучы. 2) Күңелдән ятлаучы. 3) *дини* Коръәнне күңелдән белүче. *Мә, печән базарында Тимерша хафизның үз кулына бирерсең.* (Ф. Әмир.) — *пр. д.* 1) Оберегающий, хранящий. 2) Помнящий наизусть. 3) *Рел.* Лицо, знающее наизусть Коран.

Хафизә حافظه *сф.* 1) Хафиз-ның *мнс.* 2) Зиһен; хәтер, хәтердә сакланганнар. *Фәтхулла хәзрәт хафизәсендә „очканда укый торган дога“ дигән нәрсә таба алмады.* (Ф. Әмир.) — *пр. д.* 1) *жен.* от хафиз. 2) Память; воспоминания.

Хач خاچ *ф. ис.* Тәре. *Безгә хач сугышларының тарихын сөйли* (Г. Газиз). — *п. сущ.* Крест.

Хаша حاشا *ис.* 1) Һич, беркайчан да. 2) Ризасызлыкны һәм инкарьне аңлатучы ымлык. — *сущ.* 1) Никоим образом, никогда. 2) Отказ, отрицание.

Хаша вә хаша — Һич-һич, беркайчан да. *Шаһзадә: хаша вә хаша, миннән сезгә һичбер җәһәттән зарар ирешмәс,— диде.* (К. Нас.) — Нет-нет, никогда.

Хашиган خاشعا *р.* Түбәнчелек белән. — *н.* Благоговейно.

Хашигъ خاشع *сф.* 1) Хурлыкта булучы. *Мәгез, гашиятегезне алыгыз, аның өчен йөзем хашигъ булмасын!— дип атып чыгып китмеш.* (К. Нас.) 2) Түбәнчелек күрсәтүче. — *пр. д.* 1) Униженный; опозоренный. 2) Покорный, смирный.

Хашир حاشر *сф.* Җыючы; туплаучы. — *пр. д.* Собирающий; соединяющий.

Хашия حاشيه *ис.* 1) Чит, кырый. 2) Китап яки хат читендәге язма. 3) Бер китапның эчтәлеген ачыклаучы икенче бер китап, әсәр. — *сущ.* 1) Край, конец. 2) Примечание; приписка (на полях книги, в письме). 3) Глоссы, комментарий, толкование.

Хаҗ I حاج *кара:* хаҗи. — *см.* **хаҗи.**

Хаҗ II حج *ис.* Елның билгеле бер вакытында гыйбадәт кылыр өчен Мәккә шәһәренә барып кайту. — *сущ.* Паломничество, посещение в определённое время года святых мест (Мекки и Медины).

Хаҗат حاجات Хаҗәт-нең *к.* — *мн.* от Хаҗәт.

Хаҗи * حاجى *сф.* Мәккәгә барып хаҗ кылып кайткан кеше. — *пр. д.* Паломник, хаджи (человек, совершивший паломничество в г. Мекку).

Хаҗиб حاجب *сф.* Капкачы; хан (патша) сарайларындагы хөрмәтле дәрәҗә исеме, чин. — *пр. д.* Привратник, швейцар, камергер, придворный служитель.

Хаҗә خواجه *ф. ис,* 1) Хуҗа; ия. 2) Белемле; өйрәтүче, укытучы. 3) Затлы нәселдән. — *п. сущ.* 1) Господин; хозяин, начальство. 2) Знающий; обучающий. 3) Благородного происхождения.

Хаҗәт * حاجت *ис.* 1) Кирәк, кирәклек, хәҗәт, йомыш, эш. 2) Кирәк нәрсә, әйбер. — *сущ.* 1) Нужда, потребность, желание, дело, надобность. 2) Необходимый предмет, вещь.

Хажәтмәнд حاجتمند *гф. ис.* Мохтаж кеше (кирәкле әйберләре булмаган фәкыйрь). *Әйдер: „Санәм, хажәтмәнд улдым сәңа“.* (К. Гал.) — *ар.-п. сущ.* Нуждающийся, бедный, бедняк.

Хажәтханә* حاجتخانه *гф. ис.* Бәдрәф, әҗәтханә. — *ар.-п. сущ.* Уборная, отхожее место, ватерклозет.

Хаһ خواه *ф. с.* 1) Теләүче; эстәүче. 2) Кирәксә, теләсә. *Хаһ ниндәен гүзәлләр булсын, аның янында күземә чиркин күренерләр.* (К. Нас.) — *п. прил.* 1) Желающий; хотящий. 2) Любой, какой угодно.

Хаһиш خواهش *ф. ис.* Теләк, морад, максат. — *п. сущ.* Желание, цель, воля.

Хаһ-нахаһ خواهناخواه *ф. ст.* Теләсәтеләмәсә, теләр-теләмәс. *Җыйган малларын хаһ-нахаһ монда калдырып, гайреләр тәсаррыф кылырлар.* (К. Нас.) — *п. сс.* Волей-неволей.

Хаһәр خواهر *ф. ис.* Кыз туган, кыз кардәш. — *п. сущ.* Родная сестра.

Хедмәткяр* خدمتكار *гф. ис.* Хезмәткәр, хезмәт итүче. — *ар.-п. сущ.* Служащий; работник умственного труда.

Хиббалә حباله *ис.* (Җептән ясалган) тозак. *Дошманнар хиббаләне салып карый, тургайның тозагына лачын төшмәс.* (Ак.) — *сущ.* Силки.

Хиддәт حدت *ис.* 1) Ачулану, чәпчеп китү, кабарыну. *Нәдән бу хиддәт, и шагыйрь.* (Дәрд.) 2) Катылык, кискенлек. 3) Дәртлелек. — *сущ.* 1) Горячность, вспыльчивость, гнев. 2) Острота, грубость. 3) Рвение, пыл.

Хидмат خدمات *ис.* Хидмәт-нең *к.* — *мн.* от хидмәт.

Хидмәт خدمت *ис.* Эш, хезмәт, йомыш. *Мин сезә бер олуг хидмәт илә кәлдем.* (З. Биг.) — *сущ.* 1) Служба. 2) Услужение. 3) Работа, должность. 4) Услуга.

Хидью خديو *ф. ис.* Патша, әмир (Мисыр мәмләкәтенең хакиме, дәүләт башындагы кешесе, хәдиф). — *п. сущ.* Государь, владыка, повелитель, хедив (правитель Египта).

Хизеб حزب *ис.* 1) Партия (политик). 2) Бер группа, бүлек. 3) Коръәннең алтмыштан бер өлеше. *Бу шәйтан коралын уйнап утырганчы „хизбеләгъзам укысаң, җәннәткә керермең“ дип курка торгансың“,— диде* (Г. Газиз). — *сущ.* 1) Партия (политическая). 2) Группа людей. 3) Шестидесятая часть Корана.

Хизлан خذلان *ис.* 1) Хурлыкка төшү, көлкегә калу. *Тәүбәсез китмәк каты* — *сущ.* 1) Позор, бесчестье. 2) Оставление без помощи.

хизлан икәндер белмәдем. (Һ. Сал.) 2) Ярдәмчесез калдыру.

Хизыр خضر *кара:* хозыр.
см. Хозыр.

Хикая, хикаять* حكايه، حكاية *кара:* хикәя.
см. Хикәя.

Хикмият حكميات Хикмәт-нең *к.*
мн. от хикмәт.

Хикмәт* حكمت *ис.* 1) Хикмәт; фәлсәфә. 2) Мәкаль. 3) Сәер, әкәмәт! *Шулай дисәң генә, юкса шундый хикмәтләр була, мин сиңа әйтим.* (Ш. Кам.) 4) Сер. 5) Белем.
сущ. 1) Мудрость; философия. 2) Мудрое изречение, поговорка, пословица. 3) Странно! Чудно! 4) Тайна, секрет. 5) Знание; просвещение.

Хикмәте гамәлия حكمت عمليه *ст.* Практик белем.
сс. Практическое знание.

Хикмәте гыйльмия حكمت علميه *ст.* Фәнни белем.
сс. Научное знание.

Хикмәте назарыя حكمت نظريه *ст.* Теоретик белем.
сс. Теоретическое знание.

Хикмәте табигыя حكمت طبيعيه *ст.* Физика, гомумән табигать белеме.
сс. Физика, вообще естественные науки.

Хикмәт шинас حكمت شناس *ст.* Белемле, гыйлемле кеше, хикмәт белүче.
сс. Знающий, мудрец, учёный.

Хикыд حقد *ис.* Яшерен ачу тоту, кинә, тыштан дус булып, эчтән дошманлык. *Хикыд, ягъни заһирән дус күрсәтеп эчтән дошманлык белән интикам күзәтеп тормактыр.* (К. Нас.)
сущ. Злоба, ненависть, вражда, скрытое чувство неприязни.

Хикәм حكم Хикмәт-нең *к.*
мн. от хикмәт.

Хикәя* حكايه، حكاية *ис.* 1) Сөйләп бирү, хикәя. 2) *грам.* Туры сөйләм.
сущ. 1) Рассказ, повесть. 2) *грам.* Прямая речь.

Хикәят حكايات Хикәя-нең *к.*
мн. от хикәя.

Хилаф خلاف *ис.* Каршы, ярамаган эш, кире, тискәре. *Бер адәмдә үзенә хилафлык күрсә, ул кешегә ачулана.* (З. Һад.)
сущ. Противоречие, разногласие, конфликт, расхождение.

Хилафе гадәт خلاف عادت *ст.* Гадәткә каршы. *Йосыф хилафе гадәт озын тегелгән тужуркасының кесәсенә кулын тыгып килеп керде* (Г. Газиз).
сс. Против обычая.

Хилафе заһир خلاف ظاهر *ст.* Ачык, билгеле булган күренешкә каршы. *Элек*
сс. Явное расхождение, разногласие.

мактаулы булып та соңра хилафе заһир булды. (З. Биг.)

Хилафе канун خلافقانون *ст.* Законга (тәртипкә) каршы. — *сс.* Противозаконный.

Хилафе кыяс خلافقیاس *ст.* Кагыйдәгә каршы; туры килми торган (берәр кагыйдәгә). *Зөләйханың әнисени хилафе кыяс тапмадыгыннан.* (З. Биг.) — *сс.* Несоразмерность, несоответствие (какому-либо) правилу.

Хилафе фараз خلاف فرض *ст.* Уйлаганның киресе; уйлаганга каршы. — *сс.* Не то, что предполагалось.

Хилафе шәрыг خلاف شرع *ст. дини* Шәригатькә каршы. *Камилә белән „Урыс Пәкри" дигән бер егетнең уйнаш кылу, хилафе шәргъ мөнәсәбәттә булуда төһмәт итеп* ... (Г. Ибр.) — *сс. рел.* Антизаконный (несоответствующий законам шариата).

Хилафән خلافاً *р.* Карышып, каршылык итеп, киресенчә буларак. — *н.* Вопреки тому, что..., в отличие от ..., в противоположность...

Хилафәт خلافت *ис.* 1) Хәлифәлек; хәлифә исемен алу. 2) Хәлифә кул астындагы ил. 3) Хәлифәлек заманы. 4) Урынбасарлык. — *сущ.* 1) Звание халифа. 2) Халифат. 3) Эпоха правления халифа. 4) Заместительство.

Хилгать خلعت *ис.* Югары дәрәҗәле кешеләр тарафыннан бүләк ителгән („кидерелгән") кыйммәтле өс киеме. *Өстенә ятмыш хилгать кидерде.* (К. Нас.) — *сущ.* Жалованная одежда, награда („шуба со своего плеча").

Хилем حلم *ис.* 1) Йомшаклык, юашлык, ачусызлык. *Бер кеше сине явыз холкы белән ачуландырса, син хилмең белән аңа вәгазь кыл.* (К. Нас.) 2) Акыллылык. — *сущ.* 1) Кротость, мягкость, доброта. 2) Благоразумие.

Хили, хәйли خیلی *р.* Байтак, яхшы ук күп. *Хатыны яныннан чыкканына хили заманнар үтте.* (Г. Фәез.) — *н.* Много, часто.

Хилка حلقه *ис.* 1) Балдак, божра, алка. 2) Түгәрәк; утырган кешеләр түгәрәге. *Нәкъ эче азгын мөрит, мәҗнүн ишаннар хилкасы.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Кольцо, серьга. 2) Круг (людей).

Хилкать خلقت *ис.* 1) Табигать. 2) Яратылыш. 3) Тышкы күренеш; буйсын. *Хилкате кебек холкы да гүзәл имеш.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Природа; естество. 2) Сотворение, создание. 3) Внешний вид, наружность; сложение, форма.

Хилкате галәм خلقتعالم *ст.* Дөнья яратылышы. — *сс.* Сотворение мира.

Хилкый خلقى *с.* Тумыштан булган, табигый. — *прил.* Естественный, природный, врождённый.

Химар حمار *ис.* Ишәк. *Син химар дип хурлаганың заты тулпар улмасын.* (Ак.) — *сущ.* Осёл.

Химая, химаять حمايه،حماية *ис.* 1) Яклау, саклау. *Химаять әйләдең пивнойда динне.* (Г. Тук.) 2) Берәүнең кулы астында булып саклану. — *сущ.* 1) Защита, покровительство. 2) Иметь чье-либо покровительство.

Хин حين *ис.* Вакыт, заман, чак. *Кара, ямьсез болытлар булдылар пәйда шул ук хиндә.* (Г. Тук.) — *сущ.* Время, пора; момент.

Хина, хинаэ حنا *ис.* Кына; үләннән ясалган кызыл буяу. — *сущ.* Хенна, хна; растительная краска красного цвета.

Хинзир خنزير *ис.* Дуңгыз, чучка. *Тәгали ит, дисәм сезгә әрәм сүз: Сәмагәр кинәле хинзиргә каршы.* (Г. Тук.) — *сущ.* Свинья.

Хинсыйр خنصر *ис.* Чәнчә бармак. — *сущ.* Мизинец.

Хинта حنط *ис.* Бодай. — *сущ.* Пшеница.

Хирасәт I حراثت *ис.* Игенчелек. *Хирасәт әһеленнән береңең киемен алып кидем.* (К. Нас.) — *сущ.* Земледелие; хлебопашество.

Хирасәт II حراست *ис.* Саклау, саклык. *Этең бик яхшы хирасәт кыладыр, өрмәке белән бөтен шәһәрне яңгыратадыр,— диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Охрана, охранение

Хираҗ (хәраҗ) خراج *ис. тар.* Налог (кайбер ислам дәүләтләрендә мөселман булмаганнарга салына торган салым). *Хираҗ бирмәсәләр, елгалар ташып, хираҗ бирмәгәннәрне гарык итәр иде.* (К. Нас.) — *сущ. ист.* Подать, налагавшаяся на иноверцев в некоторых мусульманских странах.

Хирз حرز *ис.* 1) Төрле куркынычтан саклаучы урын. 2) Бөти, тылсым. — *сущ.* 1) Крепость, твердыня. 2) Талисман, амулет.

Хирзе җан حرزجان *гф. ст. дини* Җан саклый торган тылсым, бөти. *Итәрләр хирзе җан күмгәч сүзеңне.* (Дәрд.) — *ар.-п. сс.* Душеспасительный талисман.

Хирка خرقه *ис.* Дәрвишләрнең өс киеме. — *сущ.* Рубище, отрепье, обычная одежда дервишей.

Хирка пуш خرقه‌پوش *гф. ис.* Дәрвиш, хирка киюче. *Вакыт эчендә бер дәрвиш бар иде, хирка пуш ирде* (Мәхмуд бине Гали). — *ар.-п. сущ.* Дервиш.

Хирман حرمان *ис.* Мәхрумлек, мәхрум булу. *Дөньями, гокбами ектым яэс вә хирманылә бән.* (Г. Тук.) — *сущ.* Лишение, запрещение.

Хирфәт حرفت *ис.* Яшәү чыганагы булган һөнәр, кәсеп. — *сущ.* Источник существования, занятие, ремесло, профессия.

Хирыс * حرص *ис.* 1) Комагайлык, комсызлык. *Вә дәхи бере, нәфсеңең хирыслыгы сәбәпле, гайре кешегә изгүлек ирешмәкен эстәмәячәктер.* (К. Нас.) 2) Бик артык кызыгу, теләү. 3) Саклык. — *сущ.* 1) Алчность, жадность. 2) Сильное желание. 3) Осторожность.

Хирәд خرد *ф. ис.* Акыл, зиһен, хәтер. — *п. сущ.* Ум, разум, память.

Хирәдмәнд خردمند *ф. с.* Акыл иясе, акыллы. — *п. прил.* Умный, разумный; учёный, мудрец.

Хирәф حرف Хирфәт-нең *к.* — *мн.* от хирфәт.

Хис *, **хисс** حس *ис.* Хис, сизү, тою, сизем, тойгы. — *сущ.* Ощущение, восприятие; чувство.

Хисаб حساب *ис.* 1) Исәпләп чыгу. 2) Хисап, исәп. — *сущ.* 1) Исчисление. 2) Счёт, расчёт.

Хисабият حسابيات *ис.* Хисап гыйльме. *Мөхәммәт бине Фазилнең хисабияттан хәбәре юк иде.* (К. Нас.) — *сущ.* Арифметика.

Хисабдан حسابدان *гф. ис.* 1) Хисап гыйльмен белүче. 2) Счетовод, бухгалтер. — *ар.-п. сущ.* 1) Знающий арифметику. 2) Счетовод, бухгалтер.

Хисабәт حسابة *ис.* 1) Хисаплау, санау, хисапка алу. 2) Хисап бирү. — *сущ.* 1) Считание, счёт. 2) Отчитывание (перед кем-либо).

Хисал خصال *ис.* Хаслэт-нең *к.* *Хисалең җөмләсидин яхшыракый.* (Ут. Им.) — *сущ. мн.* от хаслэт.

Хисар حصار *ис.* Курган, ур, ныгытылган җир, ныгытма. — *сущ.* Укрепление, форт, ограждение, крепость.

Хисас حصاص *ис.* Өлешләп тарату, өлеш чыгару. — *сущ.* Раздача, делёж, выделение доли.

Хисне хәсыйн حصن حصين *ст.* Һөҗүмне кире кайтара торган ныгытма, янына барырга да мөмкин булмаган ны- — *сс.* Неприступная крепость.

гытма. *Бу өлфәтлек куәте бер хисне хәсыйндыр ки, аның белән залимнәрнең золымы дәфгы кылыныр.* (К. Нас.)

Хисса حصه *ис.* Өлеш, үзенә тиешле күләм, пай. *Бу тереклектә аз хисса белән калган зәгыйфьләргә каршы син үзеңнең йөрәгеңдә шәфкать, мәрхәмәт тоясың.* (Ф. Әмир.) — *сущ.* Часть, доля, пай; квота.

Хиссагир حصه گير *гф. ис.* Өлеш алучы. — *ар.-п. сущ.* Получающий свою долю.

Хиссадар حصه دار *гф. с.* Өлеш иясе, өлешләнүче, файдаланучы, өлешкә катнашучы. *Мәҗлестәге адәмнәр һәммәсе сүзеңнән хиссадар булсыннар.* (К. Нас.) — *ар.-п. прил.* Участник, пайщик, пользующийся своей долей (чего-нибудь).

Хиссе батыйни حس باطنى *ст.* Эчке сизү, күңел сизүе, эчке тойгы. — *сс.* Внутреннее чувство.

Хиссе заһири حس ظاهرى *ст.* Тышкы сизү, физик сизү, тышкы тойгы. — *сс.* Физическое ощущение.

Хисси حسى *с.* Сизү(гә), тою(га караган). — *прил.* Чувственный, ощутимый.

Хиссият حسيات Хисс-нең *к. Әлкадиринең ... гаклына, фәһменә истибдадлы хиссият мөдир.* (Ш. Баб.) — *мн.* от хисс.

Хиссияте кальбия حسيات قلبيه *ст.* Күңел хисләре. *Шигырьләрнең күбрәге хиссияте кальбиягә караган.* (М. Гаф.) — *сс.* Душевное восприятие, чувственность.

Хиссәт خست *ис.* 1) Саранлык, катылык. 2) Хәсислек, түбәнлек, әшәкелек. — *сущ.* 1) Скупость, скаредность. 2) Низость, подлость.

Хисын حصن *ис.* Крепость, курган, ныгытма. — *сущ.* Крепость, цитадель, твердыня.

Хитаб خطاب *м. III.* Эндәшү, сүзне берәүгә юнәлтеп сөйләү; сүз, мөрәҗәгать. — *м. III.* 1) Обращение (к кому-либо). 2) Речь.

Хитабән خطابًا *р.* Эндәшеп, сүзне юнәлтеп. — *н.* Говоря, обращаясь (кому-либо).

Хитабәт خطابت *м. III.* Ораторлык, сүз сөйләүчелек. — *м. III.* Ораторское искусство.

Хитам I ختام *ис.* Бетү, тәмам булу, азагына ирешү, соң, азак. *Кушмый юләр моназәрәгә хитам буларак...* (Ф. Әмир.) — *сущ.* Конец, заключение, окончание.

Хитам II (хитем) خطم، ختام *ис.* Нукта, тезген. — *сущ.* Недоуздок, повод.

Хитан ختان *ис.* Сөннәткә утырту, кистерү. — *сущ.* Обряд обрезания.

Хифзыссыйхәт حفظالصحت *гыйб.* Сәламәтлекне саклау һәм аның юллары. — *фр.* Сохранение здоровья, гигиена.

Хифыз حفظ *ис.* 1) Саклау, күзәтү. *Дус дус булмас, таки дусын өч турыда хифыз вә ригая кылмаса,— диде.* (К. Нас.) 2) Күңелдән белү, хәтердә тоту. — *сущ.* 1) Сохранение, хранение, защита. 2) Запоминание.

Хиффәт خفت *ис.* 1) Җиңеллек. 2) Акыл җиңеллеге. *Ул, кеше сүзен бетермәс борын, сүз башлар, бу аның хиффәте гакылына вә мөрәввәтенең юклыгына дәлаләт кылыр.* (К. Нас.) 3) Җитезлек. — *сущ.* 1) Лёгкость, легковесность. 2) Легкомыслие. 3) Живость, проворство.

Хиш خويش *ф. ис.* 1. Якын, туган, кардәш. *Күреп хиш вә тәбарым дусты ярым.* (Ут. Им.) 2. Үз, үзенеке. — *п. сущ.* 1. Близкий, родной, родственник. 2. Свой, собственный.

Хишем خشم *ф. ис.* Ачу, ачулану. — *п. сущ.* Гнев, ярость.

Хишман خشمان *ф. ис.* Ачулы кеше, ачучан. — *п. сущ.* Сердитый, гневливый.

Хишемняк خشمناك *ф. с.* Ачулы, бик ачуланган, ачуы кабарган, ачуы чыккан. *Падишазадә бу сүзне ишетте, хишемняк булып ... вәзирне чакырды* (Мәҗмәгыл хикәять). — *п. прил.* Гневный, разгневанный, рассерженный, разъярённый.

Хишт خشت *ф. ис.* Кирпеч. *Бу төрбәнең кайбер хиштләре йирә төшмеш булса да, мәнзарәсе гүзәлдер.* (Ш. ж.) — *п. сущ.* Кирпич.

Хиям خيام Хәймә-нең *к.* — *мн.* от хәймә.

Хиянәт* خيانت *ис.* Алдау, сатылу, хыянәт итү, хаинлек. — *сущ.* Предательство, вероломство, измена, коварство.

Хиянәткяр خيانتكار *гф. ис.* Хыянәт эшләүче, хыянәтче, җансатар. — *ар.-п. сущ.* Изменник, предатель.

Хияр خيار *ис.* 1. Кыяр. 2. Ике нәрсәдән яхшысын сайлау. — *сущ.* 1. Огурец. 2. Отбор, самое лучшее.

Хиҗаб حجاب *ис.* 1) Пәрдә, йөз өрткеч. *Зөһрә кыз ап-ачык хиҗабсыз күренә иде.* (М. Гаф.) 2) Оялу, тартыну. 3) Чаршау. — *сущ.* 2) Покрывало. 2) Стыдливость, скромность. 3) Занавес, ширма.

Хиҗаз حجاز *ис.* Гарәбстанның көнбатышында Кызыл диңгез буендагы бер өлкә (башкаласы Мәккә шәһәре). — *сущ.* Хиджаз — область в Саудовской Аравии.

Хиҗаләт حجالت *ис. кара:* хәҗаләт. *Сезгә бурычлы булганлыктан, каршыгызга килергә хиҗаләт кыйлалар, — диде.* (К. Нас.) — *сущ. см.* Хәҗаләт.

Хиҗарә حجاره Хәҗәр-нең *к.* — *мн.* от хәҗәр.

Хой خوى *ф. ис.* Табигать, холык. *Мин сине хуш хой итим.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Характер, нрав, привычка, наклонность.

Хода* خدا *ф. ис.* Алла, тәңре, ходай. — *п. сущ.* Бог, господь.

Ходавәнд, ходавәндә خداوند،خداونده *кара:* хода. — *см.* Хода.

Ходаи خدائى *ф. с.* 1) Аллалык, ходалык. 2) Алла(га бәйләнешле). 3) Алла бәндәсе (юаш, мескен кеше). — *п. прил.* 1) Божественность. 2) Божественный. 3) Божий человек (смиренный, убогий).

Ходбин خودبين *ф. ис.* Үз-үзен өстен куючы, үзен сөюче. *Ходбин вә гоҗеп ниясе булган риялыларга тәгъриз мәкамендә әйтелер.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Эгоист, себялюбец.

Ходга خدعه *ис.* Алдау, хәйлә. — *сущ.* Обман, трюк.

Ходдам خدام Хадим-нең *к.* — *мн.* от хадим.

Ходфруш خود فروش *ф. ис.* 1) Үз-үзен мактаучы, мактанчык. 2) Сатлык. *Ходфруш булган риякярларга тәгъриз.* (К. Нас.) — *п. сущ.* 1) Хвастливый, тщеславный. 2) Продажный.

Хозрәт خضرت *ис.* 2) Яшеллек, үсемлек. 2) Яшел төс. — *сущ.* 1) Зелень, растительность. 2) Зелёный цвет.

Хозугъ خضوع *ис.* 1) Түбәнчелек, буйсыну. 2) Мөстәкыйль түгеллек, бәйлелек. — *сущ.* 1) Покорность, смирение, подчинение. 2) Зависимость.

Хозузат حضوظات *ис. к.* 1) Өлешләр. 2) Күңелгә ошаган нәрсәләр, тәм табулар, рәхәтлек, ләззәт. — *сущ. мн.* 1) Доля, удел, счастье, удача. 2) Удовольствие, радость, наслаждение, блаженство.

Хозур* حضور *ис.* 1) Күз алды, ал, ян. *Дәгъва кылган хатынны алып солтан хозурына китте.* (К. Нас.) 2) Килү. 3) Рәхәт, кәеф, күңеллелек, шатлык, күңел ачу. *Бик хозур! Рәт-рәт тора гаскәр кеби чыршы, нарат.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Присутствие. 2) Приход, появление. 3) Развлечение; веселье, забава, удовольствие. 4) Весело.

Хозыр (хизыр) خضر *ис.* Исеме бар, гәүдәсе юк бер пигамбәр исеме (дини экиятләрдә ул хәзерге көндә дә исән, авырлыкка төшүчеләргә ярдәм итүчән, кешеләрне сынау өчен ак сакаллы карт кыяфәтенә кергән образ итеп бирелә). *Булса бир, булмас исә, җайлап сөйлә булмаслыгын,— сизми калма ак сакаллы карт Хозыр Ильяслыгын!* (Г. Тук.) — *сущ.* Хозыр (Хизыр) — собственное имя мифического пророка (в религиозных сказках он появляется перед людьми в образе белобородого старика).

Хокук* حقوق 1) Хак-ның *к.* 2) Юридик хокук, политик хокук. — 1) *мн.* от хак. 2) Юридическое, политическое право.

Хокукшинас حقوقشناس *ст.* Юрист. *Ул әхлякың фәкыйрьлек киеме астында мәстүр имеш, хокукшинаслык итмәдең димәктер.* (К. Нас.) — *сс.* Юрист, правовед.

Холд خلد *ис.* 1) Дәвамлылык, мәңгелек. 2) Җәннәт. *Йөзендин гизләнеп торыр холдара хур.* (Хорәз.) — *сущ.* 1) Вечность, бессмертие. 2) Рай.

Холкум حلقوم *ис.* Бугаз; үңәч, жен. — *сущ.* Горло, пищевод.

Холык* خلق *ис.* 1) Кешенең табигый үзенчәлеге, кешенең табигате. 2) Кәеф, рухи хәл. — *сущ.* 1) Характер, натура, нрав. 2) Настроение, расположение духа.

Холкан خلقاً *р.* Холкы буенча. — *н.* Характером, по характеру.

Холәфа خلفا Хәлифә-нең *к.* — *мн.* от хәлифә.

Холүл حلول *ис.* 1) Керү. 2) Килеп житү (вакыт). — *сущ.* 1) Вход, вхождение. 2) Наступление (времени); прибытие.

Холүс خلوص *ис.* *кара:* хөлус. — *сущ.* *см.* Хөлус.

Холүсан خلوصا *р.* *кара:* хөлусан. — *н.* *см.* Хөлусан.

Хомар خمار *ис.* Исереп айныганнан соң баш авырту, макмыр. — *сущ.* Болезненное состояние после выпивки, похмелье.

Хомаси خماسى *с.* 1) Бишле. 2) *грам.* Биш хәрефтән тора торган сүз. — *прил.* 1) Пятерной. 2) *грам.* Слово, состоящее из пяти букв.

Хомес خمس *сан* Биштән бер. — *ч.* Одна пятая.

Хомрә, хомрәт حمره،حمرة *ис.* Кызыллык. — *сущ.* Краснота.

Хомур خمور Хәмер-нең *к.* — *мн.* от хәмер.

Хомык حمق *ис.* Ахмаклык, акылсызлык, тинтәклек, сантыйлык. — *сущ.* Глупость, безрассудство.

Хомуд خمود *ис.* 1) Басылу, тынычлану. 2) Утның ялкыны басылу. — *сущ.* 1) Успокоение. 2) Затихание, угасание (огня).

Хонса* (хонәса) خنثى *ис.* Кыз-тәкә (ике җенесле, ирлек һәм хатынлык билгеләре булган кеше). — *сущ.* Гермафродит.

Хорафат* خرافات *ис. к.* 1) Юк-барга ышану; искелек калдыклары. 2) Нигезсез әкиятләр, легендалар, телдән телгә күчеп йөри торган ялганнар. — *сущ. мн.* 1) Суеверие, предрассудок. 2) Сказка, басня, легенды, небылицы.

Хордә خرده *ф. ис.* Вак нәрсә, кечкенә нәрсә, кисәк, ватык. — *п. сущ.* Мелочь, крошки, обломки.

Хордәбин خردهبين *ф. ис.* 1) Микроскоп. *Хордәбин аркылы карап та көч белән күренә торган хайваннар бар.* (К. Нас.) 2) Вакчыл; нечкәләүче, җентекләүче, төпченүче. — *п. сущ.* 1) Микроскоп. 2) Мелочный; разборчивый, педантичный.

Хоркат حرقة *ис.* 1) Янгын, яну. 2) Кызу, ачулану. — *сущ.* 1) Горение, жар. 2) Сильный гнев, досада.

Хортум خرطوم *ис.* Фил борыны. — *сущ.* Хобот.

Хорурәт حرورت *ис.* 1) Эсселек, кызулык. 2) Җылылык бирәмлеге, калория. — *сущ.* 1) Жара, высокая температура, зной. 2) Единица измерения количества тепла, калория.

Хорус (хоруз) خروس،خروز *ф. ис.* Әтәч. — *п. сущ.* Петух.

Хоруф, хоруфат حروف، حروفات Хәреф -нең *к.* — *мн.* от хәреф.

Хоруфы шәмсия حروف شمسيه *ст.* Гарәб әлифбасында: ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن (т, с, д, з, р, ш, л, н) хәрефләре; болар алдында килгән „әл“ артикленең „л“се йотыла. Болардан башка хәрефләр хоруфы камәрия дип атала. Алар алдында килгән „әл“ артикле йотылмый. — *сс.* „Солнечные буквы“ арабского алфавита, которые ассимилируют „л“ артикля. Остальные буквы арабского алфавита называются лунными, которые „л“ артикля не ассимилируют.

Хоруфы мөнфәсыйлә حروف منفصله *ст.* Үзеннән соңгы хәрефләр белән тоташмый торган хәрефләр. — *сс.* Буквы, которые на письме не соединяются с последующими буквами.

Хоруфы һиҗа حروف هجا *ст.* Әлифба, азбука. — *сс.* Азбука, арабский алфавит.

Хоруж خروج *м. I.* Эчтән тышка таба чыгу. *Өеннән хоружы бәгъдендә...* (З. Биг.) — *м. I.* Выход, выхождение.

Хоршид خورشيد *ф. ис.* Кояш, көн. — *п. сущ.* Солнце, день.

Хосия خصيه *ис. анат.* Йомырка. — *сущ. анат.* Яичко.

Хосран خسران *ис.* 1) Үкенеч, үкенечле. 2) Югалту, зыянга очрау. 3) Саташу; адашу. *Үтте гомерем, барчасы хосран икәндер белмәдем.* (Һ. Сал.) — *сущ.* 1) Раскаяние. 2) Потеря, повреждение. 3) Бред; заблуждение.

Хосрау خسرو *ф. ис.* 1) Патша, хан, солтан. 2) Иран шаһларының титулы. — *п. сущ.* 1) Государь, повелитель, султан. 2) Титул персидского царя.

Хосул حصول *м. I.* Керем, файда, кулга керү; казаныш. *Сүзлә файда хосулә кәлмәз, эш кирәк.* (М. Ак.) — *м. I.* Доход, польза, достижение, получение, приобретение.

Хосум خصوم *ис. к.* Дошманлашучылар, талашучылар, низаглашучы яклар. — *сущ. мн.* Враждебная сторона, противники, оппозиционеры.

Хосумәт خصومت *ис.* Дошманлык, талашу. *Берәү берәүгә: „Мине хосумәткә өйрәтсәнә", — диде. Ул кеше әйтте: „Юкны дәгъва, бирәчәкне инкяр кыл, хосумәткә өйрәнерсең, — диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Вражда, тяжба, ссора.

Хосус خصوص *ис.* 1) Әйбердә булган үзенчәлек. 2) Очрак, мөнәсәбәт. *Хәзрәт бу хосуста Җиһанша берлә киңәште.* (З. Һад.) — *сущ.* 1) Особенность, частность. 2) Отношение, связь.

Хосусый* خصوصى *с.* 1) Аерым, үзенә генә караган, бер нәрсәгә генә бәйләнешле; махсус. 2) Шәхси. — *прил.* 1) Особенный, специальный. 2) Частный, личный.

Хосусыять خصوصيت *ис.* Үзенчәлелек, аерымлылык. — *сущ.* Частность, особенность.

Хосусән* خصوصاً *р.* Бигрәк тә, аеруча. *Хосусән һич ярамас ушбу заман.* (М. Гаф.) — *н.* В особенности, особенно.

Хотабаэ خطباء Хатыйб-ның *к.* — *мн.* от хатыйб.

Хотам حطام *ис.* 1) Кисәк, ватык. 2) Калдык. 3) Фани дөнья малы. *Гараз шулдыр, җәмгы иткәй хотами.* (Ут. Им.) — *сущ.* 1) Осколки, обломки. 2) Остатки. 3) Бренное имущество.

Хотбә خطبه *ис.* 1) Речь, нотык, сөйләнгән сүз. *Җирсезлек-динсезлек җөмләсе белән хотбәсен тәмам итте.* (Г. Ибр.) 2) Вәгазь. — *сущ.* 1) Речь. 2) Проповедь.

Хотур خطور *м. I.* Хэтергэ килү, искэ төшү, зиһенгэ китерү. — *м. I.* Приходить в голову, на ум.

Хотут خطوط Хат -ның *к.* — *мн.* от хат.

Хофия خفيه *ис.* 1) Яшеренлек. 2) Серлелек. — *сущ.* 1) Скрытность. 2) Секретность.

Хофиятэн خفيةً *р.* Яшерен рэвештэ. *Итмэде тээсир, чалыштым хофиятэн, җэһрэн дэ бэн.* (Г. Тук). — *н.* Скрытно, тайно, секретно.

Хоффаз حفاظ Хафиз-ның *к.* — *мн.* от хафиз.

Хоффаш خفاش *ис.* Ярканат. *Нигэ булды зыя сөйгэн азат баш монафикълар караңгысында хоффаш.* (Г. Тук.) — *сущ.* Летучая мышь.

Хофэр حفر Хофрэ -нең *к.* — *мн.* от хофрэ.

Хофрэ حفره *ис.* Казылган чокыр. — *сущ.* Яма, рытвина.

Хошек خشك *ф. с.* 1) Коры, кипкэн, уңыш бирми торган. *Мэхэббэт багына хошек сале иреште.* (Ут. Им.) 2) Каткан, туңган. 3) Кырыс, каты, тупас (характер). — *прил.* 1) Сухой, высохший, бесплодный, неурожайный. 2) Замёрзший. 3) Суровый, жёсткий.

Хошнуд خشنود *ф. с.* Разый, шат, канэгать, риза. *Заманның дуслыгына мин хошнуд түгел идем, елар идем, лэкин үтеп киткэч, фиракы өчен еладым.* (К. Нас.) — *п. прил.* Довольный, радостный, весёлый, удовлетворённый.

Хошуг خشوع *ис.* Түбэнчелек, күнел, белэн түбэнчелек итү. — *сущ.* Покорность, смирение, почтительность, благоговение.

Хошунэт خشونت *ис.* Катылык, кансызлык, тупаслык. — *сущ.* Грубость, жестокость.

Хоют خيوط Хэйт-ның *к.* — *мн.* от хэйт.

Хожэстэ خجسته *ф. с.* Бэхетле, уңышлы, имин, шат. *Кеше таш орса башэ и хожэстэ* (Аллаһъяр). — *п. прил.* Счастливый, благополучный благословенный.

Хруф حروف *кара:* хоруф. — *см.* Хоруф.

Хруфат حروفات *кара:* хоруфат. — *см.* Хоруфат.

Хруфһижа حروفهجا *кара:* хоруфы һижа. — *см.* Хоруфы һижа.

Хуб* خوب *ф. с.* Гүзэл, яхшы; күркэм. *Хаклы дип, безнең телэкне хуб табып, вэгъдэ биргэн иде тэңре күптэн үк.* (Ш. Баб.) — *п. прил.* Хороший, добрый; красивый.

Хубан خوبان Хуб-ның *к. Фарси шагыйрьләренең болгар хубаннары дия мәдех әйләмеш кызлары ушбу кәнизәкләрдер.* (Г. Габ.) — *мн.* от хуб.

Хубру خوبرو *ф. с.* Гүзәл йөзле, матур, чибәр. — *п. прил.* Красивый (лицом).

Хукь خوك *ф. ис.* Дуңгыз. *Сыйфаты охшар аның нәҗес хука.* (М. Кол.) — *п. сущ.* Свинья.

Хун خون *ф. ис.* Кан. — *сущ.* Кровь.

Хунаб, хунабә خوناب *ф. ис.* Канлы су, күз яше. *Таләп юлына кердем янарым юк, ничә хунабә эчсәм канарым юк.* (Ш. ж.) — *п. сущ. букв.* Кровавая вода, т. е. слёзы.

Хунриз خونريز *ф. ис.* Кан коючы, кеше үтерүче. — *п. сущ.* 1) Проливающий кровь. 2) Убийца.

Хунхор خونخور *ф. ис.* 1) Канечкеч, кан эчүче. 2) Изүче, җәберләүче. — *п. сущ.* 1) Кровожадный, лютый. 2) Кровопийца, тиран.

Хур (хар) I خوار *ф. с.* 1) Ашаучы. *Риба хур* — процент ашаучы. 2) Хур, кадерсез, түбән, игътибарсыз. — *п. прил.* 1) Живущий ростовщичеством. 2) Презренный, низкий, ничтожный.

Хур II حور *ис.* 1) Кара күзле, матур күзле гүзәл кыз. 2) Җәннәт кызы, хур кызы (ислам дине буенча җәннәткә кергән кешеләргә вәгъдә ителгән кыз). — *сущ.* 1) Черноглазая красавица. 2) Гурия, райская дева (обещанная по исламу тем, кто попадёт в рай).

Хури حورى *ис.* 1) Җәннәт кызы. *Болар, әлбәттә, җир хатыны булмас, болар я пәриләр, я хуриләр булыр.* (Г. Ибр.) 2) Гүзәл кыз. — *сущ.* 1) Гурия, райская дева. 2) Красавица.

Хурелгаен حورالعين *гыйб.* Кара күзле, матур күзле. *Күбәләк күк хурылгаеннар хөрләшеп, йөрделәр абзаңны мактап ерлашып.* (Ш. Баб.) — *фр.* Черноглазая, черноокая.

Хут حوت *ис.* 1) Диңгездәге бик зур балык. 2) Кит балыгы. 3) Зодиак тамгалары буенча 22 февральдән 22 нче март арасында була торган вакыт. — *сущ.* 1) Большая рыба. 2) Кит. 3) По знаку зодиака время от 22 февраля до 22 марта.

Хуш* **(хош)** خوش *ф. с.* 1) Гүзәл, яхшы, күркәм, шат. *Тау башында дөп-дөп алкышлар куба, хуш киләсез... мәрхаба! Ура... ура!..* (Ш. Баб.) 2) Сау бул. — *п. прил.* 1) Красивый, приятный, весёлый, радостный, милый. 2) Будь здоров.

Хушаб خوشاب *ф. ис.* 1) Татлы су. 2) Җимеш суы, компот. — *п. сущ.* 1) Сладкая вода. 2) Компот.

Хушамәд خوش آمد *ф. ст.* 1) Хуш килдегез. *Вакытында хушамәд орып йөргән иптәшләре, хатыны да ташлап киткән иде.* (Ш. ж.) 2) Мактау сүзе. — *п. сс.* 1) Добро пожаловать. 2) Лесть, комплимент.

Хушбуй* (хушбу) خوشبوی *ф. с.* Яхшы (хуш) исле, ислемай. — *п. прил.* Ароматный, благоуханный, благовонный, духи.

Хушдил خوشدل *ф. с.* Яхшы күңелле, шат. — *п. прил.* Весёлый, довольный, радостный.

Хушмәзә خوشمزه *ф. с.* Татлы, тәмле, ләззәтле. — *п. прил.* Сладкий, вкусный.

Хушнуд خوشنود *кара:* хошнуд. — *см.* Хошнуд.

Хушхой خوش خوی *ф. с.* Яхшы табигатьле, гүзәл холыклы. *Бән сәне хушхой итим.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Добронравный, с хорошим характером, весёлого нрава.

Хуҗа خواجه *кара:* хаҗә. — *см.* Хаҗә.

Хый خى *ис.* Гарәп әлифбасында җиденче хәреф; калын, нокталы „х" хәрефенең татарча исеме. — *сущ.* Татаризованное название седьмой буквы арабского алфавита (х с точкой).

Хыял* خيال *ис.* 1) Хыял, буш уй, нигезсез омтылыш. *Хыял — безнең өчен чит бер нәрсә, һәрбер теләк якын киләчәк.* (Һ. Так.) 2) Шәүлә, өрәк. — *сущ.* 1) Воображение, фантазия, химера, мечта, утопия. 2) Тень, отражение; призрак, привидение.

Хыяле хам خيال خام *ст.* Буш хыял. *Хыяле хамга бирелеп үзен онытыр.* (Г. Фәез.) — *сс.* Пустая фантазия.

Хыялый* خيالى *ис.* 1) Хыял(га бәйләнешле). 2) Һәрвакыт хыял белән шөгыльләнүче. 3) Күп уй, сагыш сәбәпле акылдан язган кеше. — *прил.* 1) Фантастический, воображаемый. 2) Фантазёр, утопист. 3) Помешанный, сумасшедший.

Хыялят خيالات Хыял-ның *к. Тәгърифе мөмкин булмаган хыялят мәмлүә иде.* (К. Нас.) — *мн.* от хыял.

Хәб حب *ис.* 1) Орлык, төш. 2) Пилюля. — *сущ.* 1) Зёрна, семена. 2) Пилюли.

Хәбаис خبائث Хәбисә-нең *к. Өммелхәбаис* — пычраклыклар, бозыклыклар анасы (күбрәк аракы турында әйтелә.) — *мн.* от хәбисә. *Өммелхәбаис — букв.* „Мать нечистоплотности, грязи", в значении верх нечистоплотности, разврата (чаще всего употребляется в разговоре о водке).

Хәбасәт خباثت *ис.* Пычраклык, бозыклык, шакшылык. *Үзенең табигатендә булган хәбасәт вә хыянәт икътизасынча вәгъдәсенә хилаф итеп.* (К. Нас.) — *сущ.* Порочность, нечистоплотность, распущенность.

Хәбб, хәббә حب ، حبه *ис.* 1) Орлык, төш. *Әһле әүлады күп фәкыйрь адәм иде, мәдаре мөгашыннан бер хәббәгә малик түгел иде.* (К. Нас.) 2) Бик кечкенә кисәк. — *сущ.* 1) Семя, зерно. 2) Малость, немножко.

Хәббаз خباز *ис.* 1) Икмәк пешерүче. 2) Икмәк сатучы. *Хәббаз илә сакыйны антлаштырды.* (К. Гал.) — *сущ.* 1) Пекарь. 2) Булочник.

Хәбел حبل *ис.* 1) Бау, аркан, канат. 2) Элемтә. — *сущ.* 1) Верёвка, канат. 2) Связь.

Хәбелелмәдид حبل المديد *ст.* Озын бау. *Бу журналның намы „Гасрелҗәдиддер“. Ябышканнарга һәм хәбелелмәдиддер.* (Г. Тук.) — *сс.* Длинная верёвка, нить.

Хәбелелмәтин حبل المتين *ст.* Ныклы, ышанычлы җеп; элемтә, ныклы бәйләнеш (сәламәтлек белән.) — *сс.* Прочная верёвка; связь; крепкие узы.

Хәбес, хибес حبس *ис.* Кулга алу, бикләп тоту, ябу. *Хәбес, төрмә, богаулар һәм богаулар; кылыч, мылтык, револьверлы кагаулар* (тилгәннәр). (Н. Дум.) — *сущ.* Арест, заключение, заточение.

Хәбесханә حبسخانه *гф. ис.* Төрмә, зиндан. — *ар.-п. сущ.* Тюрьма, место заключения.

Хәбиб حبيب *с.* 1) Сөекле, сөелгән. 2) Дус. — *прил.* 1) Любимый, возлюбленный. 2) Приятель.

Хәбир خبير *с.* Белекле, белүче, хәбәрдар. — *прил.* Сведущий; знающий.

Хәбис خبيث *с.* Пычрак, шакшы, начар, эшәке. *Тау башына җыелышып барсы да, килделәр иблис хәбиснең каршына.* (Ш. Баб.) — *прил.* Дурной, скверный, мерзкий.

Хәбисә خبيثه Хәбис-нең *мнс.* — *жен.* от хәбис.

Хәбәр* خبر *ис.* 1) Бер нәрсә турында башка кешеләргә белдерү. 2) Сөйләнгән, ишетелгән сүз. 3) *грам.* Җөмләдә баш кисәкләрнең икенчесе. — *сущ.* 1) Известие, весть, сообщение. 2) Новость, слух. 3) *грам.* Сказуемое.

Хәбәрдар* خبردار *гф. с.* Белүче, берәр эш (вакыйга) турында ишеткән кеше. *Качан бер көнне Мәҗнүн дил-* — *ар.-п. прил.* Извещённый, осведомлённый, знающий.

фикяр ителде фәүте Ләйләдән хәбәрдар. (Дәрд.)

Хәбәш حبش *ис.* Хәбәшстан (Абиссиния, Эфиопия). — *сущ.* Эфиопия, Абиссиния.

Хәбәши حبشی *ис.* Хәбәшстан (Эфиопия) кешесе. — *сущ.* Эфиоп, абиссинец

Хәвадис حوادث Хадисә-нең *к.* *Бөтен мәмләкәтемездә вакыйг булган бәла вә хәвадисне бәян кылып, хәлифәдән барча халыкка ихсан эстәр идем, — диде.* (К. Нас.) — *мн.* от хадисә.

Хәваиҗ حوائج Хаҗәт-нең *к.* — *мн.* от хаҗәт.

Хәвали حوالی *ис.* 1) Тирә-як, әйләнә-тирә. 2) Чама белән. — *сущ.* 1) Окрестности, округа. 2) Около, приблизительно.

Хәвалә حواله *ис.* Бер эшне икенче берәүгә йөкләү, тапшыру. *...Һәрбер эшне хәвалә кыйлган вакытымда хыянәт итмәскә гаһед кылдырырмын.* (К. Нас.) — *сущ.* Поручение, передача (на чью-либо ответственность).

Хәванин خوانين *ис. к.* Ханнар. *Сәлятыйн вә хәванин әһле дөнья.* (Ут. Им.) — *сущ. мн.* Ханы.

Хәвари حواری *ис.* Ярдәмче, булышучы. — *сущ.* Помогающий, помощник.

Хәварикъ خوارق *ис. к.* Гадәттән тыш эшләр. — *сущ. мн.* Необычное явление, (что-либо) необычное, чудесное, чудо.

Хәвариюн حواريون *ис. к. дини* Хәварилар (Гайса пигамбәрнең унике ярдәмчесе.) — *сущ. мн. рел.* 12 апостолов (учеников Иисуса).

Хәвариҗ خوارج 1) Хариҗи-нең *к.* 2) Аерылып чыгучылар. 3) Сепаратистлар (аерылып торучылар). — 1) *мн.* от хариҗи. 2) Еретики, раскольники. 3) Сепаратисты.

Хәвас I خواص *ис.* 1) Хасс-ның *к.* *Телебезнең хәвасыннандыр ки, бер шигырьне ун-унбиш төрле итеп тәрәннем кылмак мөмкин.* (К. Нас.) 2) Аксөякләр, аристократлар, югары сыйныф. *Тубчыбашов атты элек ташларга аш, ашларга таш. Булды баш, күз өстендә каш, хаслар өстендә хәвас.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) *мн.* от хасс. 2) Аристократия, знать, „голубая кровь“.

Хәвас II حواس Хис-нең *к.* — *мн.* от хис.

Хәвасе хәмсә حواس خمسه *ст.* Биш тойгы (күрү, ишетү, ис сизү, тәм тату, тотып белү). — *сс.* Пять органов чувств (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус).

Хәватин حواتين *ис.* Хатыннар. *Коры тел белән ярамаз, хәватиннар кеби гайрәт кылмаенча...* (З. Биг.) — *сущ.* Женщины.

Хәватир خواطر Хатир-ның *к.* — *мн.* от хатир.

Хәваши حواشى *ис.* Хашия-нең *к.* — *сущ. мн.* от хашия.

Хәваһиш حواهيش *кара:* хаһиш. — *см.* Хаһиш.

Хәваһәр خواهر *кара:* хаһәр. — *см.* Хаһәр.

Хәвел حول *ис.* 1) Көч, кодрәт. 2) Бер хәлдән икенче хәлгә күчү. 3) Тирә-юнь. 4) Ел. — *сущ.* 1) Сила, могущество. 2) Перемена, изменение. 3) Вокруг, около. 4) Год.

Хәвыз حوض *ис.* Ясалма күл, су жыяр өчен ясалган чокыр. *Түгәрәк бер хәвыз, буе-аркылысы унбиш зираг иде.* (К. Нас.) — *сущ.* Водоём, бассейн.

Хәвеф* خوف *кара:* хәүф. — *см.* Хәүф.

Хәд, хәдд I حد *ис.* 1) Чыбык белән сугу жәзасы. *Хәмер эчкәне өчен хәдкә мөстәхикъ иде.* (К. Нас.) 2) Чик, кырый. 3) Үтмәскә тиешле нокта, чик. *Талавыңда белә алмыйсың хәд, чикләрне.* (Г. Тук.) 4) Кешенең дәрәжәсе, кадере, тоткан урыны. — *сущ.* 1) Избиение прутьями — мера наказания. 2) Предел, край, конец. 3) Граница, рубеж. 4) Достоинство, заслуга, занимаемое положение.

Хәд II خد *ис.* Яңак. — *сущ.* Щека.

Хәдаикъ حدائق Хәдика-нең *к.* — *мн.* от хәдика.

Хәддаг خداع *ис. кара:* хөддаг. — *сущ. см.* Хөддаг.

Хәддад حداد *ис.* Тимерче. — *сущ.* Кузнец.

Хәдде белуг حدبلوغ *ст.* Үсеп житү (үсеп өлгерү) чиге, балигъ булу. *Бәгъзе бер кешенең хәдде белугга ирешү белән тавышы юанаеп китә* (Г. Газиз). — *сс.* Предел возмужалости.

Хәдд зат حدذات *ст.* Яратылышы, заты, табигате. — *сс.* Происхождение; природное свойство.

Хәдига خديعه *ис.* Алдашу, хәйлә, хәйләкәрлек. — *сущ.* Обман, хитрость, плутовство.

Хәдид حديد *ис.* **1.** Тимер. **2.** Кискен, үткен; ачучан, кабынучан, кызучан. — *сущ.* **1.** Железо. **2.** Острый; вспыльчивый, горячий.

Хәдиди حديدى *с.* Тимердән ясалган. — *прил.* Железный.

Хәдидә حديده *ис.* Тимер кисәге, тимер корал. — *сущ.* Железное изделие, кусок железа.

Хәдика حديقه *ис.* Өйтүр бакча, агач бакчасы. — *сущ.* Сад, палисадник.

Хәдис حديث *ис.* 1) Имеш Мөхәммәт пигамбәр сөйләгән сүзләр, сөйләмнәр. 2) Сөйләшү, әңгәмә. 3) Яңа чыккан, яңа барлыкка килгән. — *сущ.* 1) Рассказ, предание, хадис (слова, приписываемые пророку Мухаммеду). 2) Разговор, беседа. 3) Новый, новейший, недавний.

Хәдәка حدقه *ис.* Күз карасы, бәбәк. — *сущ.* Зрачок.

Хәдәмә خدمه Хадим-нең *к.* — *мн.* от хадим.

Хәдәс حدث *ис.* 1) Яңалык, вакыйга. 2) Тизәк. — *сущ.* 1) Событие, новость. 2) Экскременты (испражнения).

Хәез حيض *ис.* Күрем. *Думага хәзрәтләр бармасын, анда хәез турында фәтва сорамаслар, дип сөйләде.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Менструация.

Хәер* خير *ис.* 1) Яхшылык, изгелек. *Максадың әгәр хәер исә, куй, тимә тел тәркибенә.* (Дәрд.) 2) Игелек. 3) Садака. 4) Юк, алай түгел. *Якуб Маһруйның карындашымы? Хәер! Якуб вә Маһруй ят кешеләрдер.* (З. Биһ.) — *сущ.* 1) Доброта. 2) Польза, прок; добро, благо. 3) Милостыня, подаяние. 4) Отрицание „не“, „нет“.

Хәереләнам خيرالانام *гыйб.* Адәмнәрнең яхшысы, хәерлесе. — *фр.* Хороший, добрый человек.

Хәер хаһ* خيرخواه *ст.* Теләктәш, яхшы теләктә булу. *Нәсыйхәтне, хәер хаһлыкны белмәгән надангa сарыф кылган кеше ташлык җиргә иген иккән кеше кебектер.* (К. Нас.) — *сс.* 1) Доброжелатель, благожелатель. 2) Доброжелательный.

Хәер хаһанә خيرخواهانه *гф. ст.* Яхшы теләк күрсәтеп, яхшы теләк белән. *Ул хәер хаһанә тон белән: „Сау булыгыз, егетләр!“ — диде.* (Ш. Кам.) — *ар.-п. сс.* Доброжелательно, с добрым намерением.

Хәер әндиш خيرانديش *гф. ст.* Яхшы, изге фикер иясе. *Гомәр Хәйямның робагыйяты аның хәер әндиш улдыкыны исбат итәдер.* (Р. Фәх.) — *ар.-п. сс.* Доброжелательный; правильно мыслящий.

Хәеф حيف *ис.* 1) Аяныч! Үкенеч! Килешсез эш! (Үкену, кайгыру ымлыгы.) *Бала көлде, диде: „Йөз хәеф, вәйла“.* (Дәрд.) 2) Хаксызлык, язык, золым, мәрхәмәтсезлек. *Хәефдер ялкаулык итеп кешедән таләп кыйлмак.* (Г. Фәез.) — *сущ.* 1) Как жаль! Вот неприятность! Вот беда! (восклицание огорчения, сожаления). 2) Несправедливость, притеснение, насилие.

Хәзаин خزائن Хәзинә-нең *к.* — *мн.* от хәзинә.

Хәзакать حذاقت *ис.* Эштә осталык, мастерлык. — *сущ.* Искусство, ловкость, мастерство.

Хәзан خزان *ф. ис.* Көз фасылы, көз. — *п. сущ.* Осень.

Хәзар حضر *ис.* 1) Утрак тормыш, өйгаилә тормышы. *Сәфәрләр дә, хәзарлар да бәрабәр.* (Ут. Им.) 2) Тыныч тормыш, солых. — *сущ.* 1) Оседлый образ жизни, жизнь у домашнего очага. 2) Мир, спокойная жизнь.

Хәзарәт حضارت *ис.* 1) Күз алдында булу, әзер булу. 2) Шәһәр тормышы, утраклык. — *сущ.* 1) Готовность, присутствие. 2) Городская жизнь; оседлость.

Хәзем حزم *ис.* Эшне төпле һәм тиешле рәвештә идарә итү, җиренә җиткереп эшләү. *Гаҗизгә хәземдән башка зыйдд юктыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Добросовестное выполнение, доведение дела до конца.

Хәзеф حذف *ис.* Төшереп калдыру (мәс., сүзнең берәр хәрефен). — *сущ.* Опущение, пропуск (напр., буквы в слове).

Хәзика حذيقه *кара:* хәзакать. — *см.* Хәзакать.

Хәзин حزين *с.* Кайгылы, хәсрәтле, кайгы-хәсрәткә дучар. *Хәзин калбемне вакла – як чыракла.* (Дәрд.) — *прил.* 1) Удручённый горем, печальный, грустный. 2) Жалобный.

Хәзинә* خزينه *ис.* 1) Казна, дәүләт, байлык. *Мәкъсуд хәзинәләре михнәт күпере өстендәдер.* (К. Нас.) 2) Акча һ. б. байлыклар саклану урыны. 3) Хәзинә, җиргә күмелгән акча. — *сущ.* 1) Сокровище, клад. 2) Казна, казначейство. 3) Сокровищница, хранилище, шкатулка.

Хәзинәи муаһәбә خزينهٔ مواهبه *ст.* Бүләк итеп бирелгән мал. — *сс.* Подаренная вещь.

Хәзинәдар خزينه‌دار *гф. ис.* Казначы, хәзинә тотучы. *Хәзинәдар хәзинәя нәзар салса.* (К. Гал.) — *ар.-п. сущ.* Казначей.

Хәзиран حزيران *ис.* Июнь ае. *Хәзиран аенда елга янына килеп, суга керде...* (К. Нас.) — *сущ.* Июнь.

Хәзрәт* حضرت *ис.* 1) Мулла. 2) Әфәнде. 3) Зур кешеләрне хөрмәтләү, олылау сүзе. *Хәзрәте Пушкин авылда язды үз Евгениен.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Мулла. 2) Господин. 3) Величество, высочество, сиятельство.

Хәзән, хөзен حزن *ис.* Кайгы, хәсрәт, көенеч. *Мәхәл бармы борынгыдай хөзен, хәсрәт, әләмнәргә.* (Г. Тук.) — *сущ.* Грусть, печаль тоска.

Хәзәр I حضر *ис.* 1) Утраклык. 2) Тыныч тормыш. — *сущ.* 1) Оседлая, городская жизнь. 2) Мирная жизнь.

Хэзэр II حذر *ис.* Саклану. *Нигъмэтегезнең качмакыннан хэзэр кыйлыгыз. Һэр качкан нэрсэ кире кайтмас, диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Осторожность, бдительность, опаска.

Хэзэр диңгезе — Каспий диңгезе. — Каспийское море.

Хэй I خوى *ф. ис.* Тэннэн чыккан тир; булану, парлану. — *п. сущ.* Пот; испарина.

Хэй II حى *с.* Терек, җанлы. — *прил.* Живой.

Хэйдэр حيدر *ис.* 1) Арслан. 2) Гали хэлифэнең кушаматы. — *сущ.* 1) Лев. 2) Эпитет халифа Али.

Хэйдаранэ حيدرانه *гф. р.* Арсландай, арслан кебек. — *ар.-п. н.* По львиному, как лев.

Хэйли خيلى *кара:* хили. — *см.* Хили.

Хэйлэ* حيله *ис.* Алдау. — *сущ.* Хитрость, уловка, увёртка.

Хэйлэкяр حيله كار *гф. ис.* Хэйлэгэ оста кеше; хэйлэкэр. — *ар.-п. сущ.* 1) Хитрый. 2) Хитрец, каверзник, интриган.

Хэйлэкяранэ حيله كارانه *р.* Хэйлэлэп, хэйлэкэрлэрчэ. — *н.* По-хитрому, каверзно, хитро.

Хэймэ خيمه *ис.* Чатыр, палатка. *Бер гарэп үзенең хэймэсеннэн чыгып сахрада йөргэн вакытта, бер яшь кызга раст килде.* (К. Нас.) — *сущ.* Шатёр, палатка.

Хэйран* حيران *с.* 1) Аптыраучы, исе китүче. 2) Аптырау, гаҗэплэнү. *Хэйран булып тыңлап тордым җырны.* (Г. Тук.) — *прил.* 1) Изумлённый, удивлённый, растерянный. 2) Изумление, удивление.

Хэйрат خيرات *ис.* Изге эшлэр, яхшылыклар, садакалар. *Үткэн замандагы юмартлар шикелле хэйратыннан вэ изге гамэленнэн...* (К. Нас.) — *сущ.* Добрые дела, благотворительность, милостыня.

Хэйрелбэшэр خيرالبشر *гыйб.* Адэмнэрнең яхшысы. *Җенесэн бу зат мишэрдер, димэк хэйрелбэшэрдер.* (Г. Тук.) — *фр.* Очень хороший человек.

Хэйре хэтам خيرختام *ст.* Яхшы тэмамлау, хэер белэн тэмамлану. — *сс.* Благополучный исход, конец.

Хэйрият خيريت *ис.* Яхшылык, изгелек, хэерлелек. *Минем аягым чатыр эчендэ, синең аягың эссе комда тора, хэйрият вэ мэнфэгать минем аягым җанибендэ, диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Благотворительность, доброе дело, благо.

Хәйрият әндиш خیریتاندیش *гф. ст.* Йзгелекне, хәерлелекне төшенгән, яхшылык эшләргә хәзер торган. *Хәйрият әндиш вөзара вә омарага фәрман кыйламыз.* (Ш. ж.) — *ар.-п. сс.* Благожелатель, доброжелатель.

Хәйрәт حیرت *ис.* Аптырау, хәйран булу, акыл җитмәү, гаҗәпләнү, ис китү, аптырашта калу... *нәгяһан аркасыннан бер инсан җитешдекене ишетеп, әйләнеп бакса, хәйрәттә калды.* (М. Ак.) — *сущ.* Изумление, оцепенение, смятение, смущение, недоумение, замешательство, растерянность, затруднительное положение.

Хәйсият حیثیت *ис.* 1) Дәрәҗә, тоткан урын, торыш, хәл. *Хәятның бу балалык кыйланышлары кинәт үзләренең балалыкларыннан чыктылар да кызлар хәйсиятенең иң матур, иң көчле яклары булып киттеләр.* (Ф. Әмир.) 2) Кадер, кыйммәт. 3) Бәйләнеш, мөнәсәбәт. 4) Нигез, сәбәп, сылтау. *Ике зәгыйфьлек бар: сабавәттәге мәраз хәйсиятеннән һәм шөюхиять хәй иятеннән килгән зәгыйфьлек* (Г. Газиз). — *сущ.* 1) Положение, ранг, звание. 2) Достоинство, репутация, престиж. 3) Отношение, связь. 4) Основание, причина, соображение, мотивировка.

Хәйт خیط *ис.* Җеп. — *сущ.* Нить, нитка.

Хәйфа ки حیفا که *гф. ым.* Ай! ваһ! аяныч! үкенеч! *Хәйфа ки! Гадел зәнҗире хак белән батыйлене бәрабәр кылды.* (К. Нас.) — *ар.-п. меж.* О жалость! как жаль!

Хәйя حیه *ис.* Елан. — *сущ.* Змея.

Хәйян حیاً *р.* Терек хәлендә, тере көенчә. — *н.* В живом виде.

Хәйят خیاط *ис.* Кием тегүче, тегүче. — *сущ.* Портной.

Хәкаикъ حقائق Хәкыйкать-нең *к.* — *мн.* от хәкыйкать.

Хәкарәт* حقارت *ис.* Хурлау, кимсетү, сүгү, хур итү; хурлык. *Намус хәкарәт итеү бер, үзен тыю, кызып бер нәрсә белән бәреп ташлаудан саклану — икенче.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Глумление, оскорбление; презренность, низменность, ничтожность.

Хәким حکیم *с.* 1) Бик акыллы һәм белемле кеше. 2) Философ, галим. *Гыйлемлек — бер дәрьядыр, хикмәт бер диңгездер; галимнәр тирәсендә йөриләр, хәкимнәр диңгез уртасында йөзәләр.* (К. Нас.) — *прил.* 1) Мудрый, разумный. 2) Мудрец, философ.

Хәкиманә حکیمانه *гф. р.* Хәкимнәрчә, хәким кешеләргә лаек булган рәвеш- — *ар.-п. н.* По-учёному, по-мудрому.

тә. *Хәкиманә җавап бирде.* (К. Нас.)

Хәкъгүй حق گوى *кара:* хакгүй. — *см.* Хакгүй.

Хакъка حقا *р.* Чынлыкта, хәкыйкатьтә, турысы. *Булыр хәкъка зиадәт дидә нуры.* (Хорәз.) — *н.* По праву, по истине, справедливо.

Хәкъканиять (хакканиять) حقانيت *ис.* Чынлык, дөреслек, турылык. *Я әфәндем, хәкъканиять үзрә бу хосуста сез игътираф боерасыз, – диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Правота, правосудие, справедливость, беспристрастие, законность.

Хәкъпәрәст (хакпәрәст) حقپرست *гф. с.* Чынлык (турылык) сөюче, дөреслек (хаклык) яратучы, турылыклы. — *гф. ар.-п. прил.* Правдивый, справедливый; правдолюб.

Хакъшинас (хакшинас) حق شناس *гф. ис.* Хаклыкны (турылыкны) белгән кеше. — *ар.-п. сущ.* Справедливый, правдивый, честный.

Хәкыйкать* (хакыйкать) حقيقت *ис.* Чынлык, турылык, дөреслек, чынбарлык. *Сатып гокбаи дөньяя, хәкыйкать улдыгыз бәккаль.* (Г. Тук.) — *сущ.* Истина, правда, реальность, действительность, подлинность, сущность.

Хәкыйкатән (хакыйкатән) حقيقتاً *р.* Чыннан да, дөреслектә. — *н.* В действительности, на самом деле.

Хәкыйк (хакыйк) حقيق *с.* 1) Хаклык иясе, хаклыгы танылган. 2) Лаеклы. — *прил.* 1) Правый, признанный, действительный. 2) Достойный, заслуживающий.

Хәкыйкый* (хакыйкый) حقيقى *с.* Чын, ялган булмаган. *Баланың хәкыйкый анасы баласына шәфкатән мәйданга чыкты.* (К. Нас). — *прил.* Истинный, действительный, настоящий, подлинный, реальный.

Хәкыйрь حقير *с.* Хурланылган, мыскылланган, түбән дәрәҗәле, кадерсез. *Аз нәрсәне вә хәкыйрь нәрсәне кунак алдына куюдан оялып, кунакны буш утырткан кеше гөнаһлы булыр.* (К. Нас.) — *прил.* Презренный, подлый, жалкий, ничтожный.

Хәкъ حق *кара:* хак. — *см.* Хак.

Хәлвият حلويات *ис.* 1) Хәлвә-нең *к.* 2) Балланган җимешләр. — *сущ.* 1) *мн.* от хәлвә. 2) Засахаренные фрукты.

Хәлвә* холвә حلوه *ис.* 1) Татлы ашамлык, татлы нәрсә, кондитер әйберләре. 2) Хәлвә. — *сущ.* 1) Сладость, кондитерское изделие. 2) Халва.

Хәлвәт حلوت *ис.* 1) Ялгызлык, ялгыз калу. 2) Аулак, аулак җир. *Үзенең вә-* — *сущ.* 1) Уединение. 2) Место уединения, убежище.

тә. *Хәкиманә җавап бирде.* (К. Нас.)

Хәкъгүй حق گوی *кара:* хакгүй. — *см.* Хакгүй.

Хакъка حقا *р.* Чынлыкта, хәкыйкатьтә, турысы. *Булыр хәкъка зиадәт дидә нуры.* (Хорәз.) — *н.* По праву, по истине, справедливо.

Хәкъканиять (хакканиять) حقانیت *ис.* Чынлык, дөреслек, турылык. *Я әфәндем, хәкъканиять үзрә бу хосуста сез игътираф боерасыз, - диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Правота, правосудие, справедливость, беспристрастие, законность.

Хәкъпәрәст (хакпәрәст) حقپرست *гф. с.* Чынлык (турылык) сөюче, дөреслек (хаклык) яратучы, турылыклы. — *гф. ар.-п. прил.* Правдивый, справедливый; правдолюб.

Хакъшинас (хакшинас) حق شناس *гф. ис.* Хаклыкны (турылыкны) белгән кеше. — *ар.-п. сущ.* Справедливый, правдивый, честный.

Хәкыйкать* (хакыйкать) حقیقت *ис.* Чынлык, турылык, дөреслек, чынбарлык. *Сатып гокбаи дөньяя, хәкыйкать улдыгыз бәккаль.* (Г. Тук.) — *сущ.* Истина, правда, реальность, действительность, подлинность, сущность.

Хәкыйкатән (хакыйкатән) حقیقتاً *р.* Чыннан да, дөреслектә. — *н.* В действительности, на самом деле.

Хәкыйк (хакыйк) حقیق *с.* 1) Хаклык иясе, хаклыгы танылган. 2) Лаеклы. — *прил.* 1) Правый, признанный, действительный. 2) Достойный, заслуживающий.

Хәкыйкый* (хакыйкый) حقیقی *с.* Чын, ялган булмаган. *Баланың хәкыйкый анасы баласына шәфкатән мәйданга чыкты.* (К. Нас). — *прил.* Истинный, действительный, настоящий, подлинный, реальный.

Хәкыйрь حقیر *с.* Хурланылган, мыскылланган, түбән дәрәҗәле, кадерсез. *Аз нәрсәне вә хәкыйрь нәрсәне кунак алдына куюдан оялып, кунакны буш утырткан кеше гөнаһлы булыр.* (К. Нас.) — *прил.* Презренный, подлый, жалкий, ничтожный.

Хәкъ حق *кара:* хак. — *см.* Хак.

Хәлвият حلویات *ис.* 1) Хәлвә-нең *к.* 2) Балланган җимешләр. — *сущ.* 1) *мн.* от хәлвә. 2) Засахаренные фрукты.

Хәлвә* холвә حلوه *ис.* 1) Татлы ашамлык, татлы нәрсә, кондитер әйберләре. 2) Хәлвә. — *сущ.* 1) Сладость, кондитерское изделие. 2) Халва.

Хәлвәт حلوت *ис.* 1) Ялгызлык, ялгыз калу. 2) Аулак, аулак җир. *Үзенең вә-* — *сущ.* 1) Уединение. 2) Место уединения, убежище.

Хәллякъ I حلاق *ис.* Чәч алучы. — *сущ.* Парикмахер, брадобрей.

Хәллякъ II خلاق *ис.* Яратучы, ясаучы, барлыкка китерүче. *Буйлә: и хәллякъ! Халкың әйләмәзләр тәэдия.* (Г. Тук.) — *сущ.* Творец, создатель.

Хәлләдә خلد *фиг.* Дәвамлы итсен, мәңге итсен. *Тәңкәнең бер тарафына „хәлләдә“, дип язылган.* (К. Нас.) — *гл.* Пусть сделает вечным, пусть увековечит.

Хәлфә* خلفه *ис.* Укытучы (иске мәдрәсәдә). — *сущ.* Учитель в дореволюционных медресе.

Хәлык I حلق *ис.* Бугаз, тамак. *Хруфы хәлык* — бугаз авазлары һәм аларны белдерүче хәрефләр *х, гъ, къ, һ.* — *сущ.* Горло, глотка.

Хәлык II خلق *м. I.* 1) Ярату, юктан бар итү, барлыкка китерү, ясау. *Гаҗәбләнди хәлкыни һәм хуш холкыни.* (К. Гал.) 2) Барлык кешеләр, халык. 3) Мәхлуклар. — *м. I.* 1) Творение, создание. 2) Люди, народ. 3) Тварь.

Хәлявәт حلاوت *ис.* Татлылык, ләззәт, тәмлелек. *Хәлявәтледер анларга шикәрдән һәм дә хәлвәдән.* (Г. Тук.) — *сущ.* Сладость, приятность, прелесть, тонкость.

Хәляикъ خلائق *ис. к.* Барлык кешеләр, халыклар. *Хәляикъ кальбе җалиб вә җазиб.* (Г. Тук.) — *сущ. мн.* Люди.

Хәлял* حلال *ис.* 1) Кулланырга яраклы, шәригать тарафыннан тыелмаган, хәләл. *Хәлял малга тәргыйб мәкаменда әйтелер.* (К. Нас.) 2) Берәүнең үз хатыны. — *сущ.* 1) Разрешённый, законный, незапрещённый. 2) Собственная жена.

Хәлял җефет حلال جفت *ст.* Кәләш, никяхлы хатын. *Бер казанлы яшь бәне кәндегенә хәлял җефетлеккә сораган иде.* (Г. Ил.) — *сс.* Брачная жена, законная жена; невеста.

Хәляс خلاص *ис.* Котылу, коткарылу, азат булу. *Катрыжный хезмәттән хәляс булырга һич тә тарикъ таба алмады.* (З. Биг.) — *сущ.* Избавление, освобождение, спасение.

Хәляханә خلاخانه *гф. ис.* Бәдрәф. — *ар.-п. сущ.* Уборная, отхожее место.

Хәляэ خلا *ис.* 1) Бушлык, буш урын. 2) Ачык җир, иркенлек. 3) Авыл; җәйләүдәге өй; дача. — *сущ.* 1) Пустота. 2) Пустое место, открытое, свободное пространство. 3) Дача; деревня.

Хәләл خلل *ис.* Зарар, кимчелек. *Матурлыгына хәләл китерде.* (М. Гаф.) — *сущ.* 1) Порча, повреждение, неисправность. 2) Недостаток, изъян, дефект.

Хәләф خلف *ис.* 1) Урынбасар, алмаштыручы. 2) Калачак яңа буын. *Юмартның савабы хәләф, саранның җәзасы тәләфтер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Преемник. 2) Потомство, позднейшее поколение.

Хәмакать حماقت *ис.* Ахмаклык, акылсызлык, тинтәклек. *Бу — тәрбиҗе бәлягать һәм фәсахәт дәгелдер; бу хәмакать һәм сәфаһәт.* (Г. Тук.) — *сущ.* Глупость, безрассудство.

Хәмамә حمامه *ис.* Күгәрчен. — *сущ.* Голубь.

Хәмасәт حماست *ис.* 1). Батырлык, йөрәклелек. 2) Илһам, энтузиазм. — *сущ.* 1) Храбрость, доблесть. 2) Воодушевление, энтузиазм.

Хәмед حمد *ис.* 1) Мактау, мактап сөйләү. *Хәмед итә былбыл да ай тулганына.* (Г. Тук.) 2) Шөкер итү. — *сущ.* 1) Хвала, прославление. 2) Благодарность

Хәмеде лилляһ حمدلله *гыйб.* *дини* Аллага шөкер. *Хәмед лилляһ, шөйлә булсак та булмадык ким.* (М. Гаф.) — *фр. рел.* Хвала аллаху, слава богу (в смысле всё в порядке, всё хорошо).

Хәмел حمل *ис.* 1) Күтәрү. 2) Йөк. (Иске мәдрәсә шәкертләренең зиратка байлар өчен үлек күтәреп илтүләре дә „хәмел“ дип йөртелә иде.) 3) Көмән. 4) Япсару, юрау. *Нәрсәгә хәмел итәргә бу кайгыны.* (Г. Тук.) 5) Түземлек, сабырлык. — *сущ.* 1) Поднимание, несение, ношение. 2) Тяжесть, поклажа. 3) Зачатие, беременность. 4) Гадание, предсказание. 5) Выносливость, терпение.

Хәмер خمر *ис.* Исерткеч, шәрап. *Ташлагыз илтеп шәрапны шунда сез, күл хәмергә әйләнер һич шөбһәсез.* (Ш. Баб.) — *сущ.* Вино (чаще всего виноградное).

Хәмере гафләт خمرغفلت *ст.* Хәбәрсезлек исерткече. *Хәмере гафләттән башым сәкран икәндер белмәдем.* (Һ. Сал.) — *сс. букв.* Вино неведения.

Хәмес خمس *кара:* хәмсә. — *см.* Хәмсә.

Хәмид حميد *с.* Мактаулы, мактарга яраклы. — *прил.* Похвальный, достойный похвалы.

Хәмидә حميده Хәмид-нең *мнс.* — *жен.* от хәмид.

Хәмир خمير *ис.* Чүпрәле камыр, әче камыр. — *сущ.* Тесто на дрожжах, кислое тесто

Хәмис خميس *ис.* Пәнҗешәнбе көнe. — *сущ.* Четверг.

Хәмиять حميت *ис.* Башкаларның зарар китерүеннән саклау. *Хәзрәтнең дә хәмияте диниясе артык кыйналганлыктан...* (Ф. Әмир.)
сущ. Сохранение, охранение, защита.

Хәмиятьмәнд حميت مند *гф. ис.* 1) Яклаучан кеше. 2) Дәртле, җитез хәрәкәтле.
ар.-п. сущ. 1) Защитник. 2) Энергичный, предприимчивый.

Хәмка حمقا *с.* Акылсыз, ахмак (хатын).
прил. Глупая, дура, дурочка.

Хәмлә حمله *ис.* Һөҗүм итү, өскә атылу. *Эшчеләрнең хәмләсе берлән ватылды таш дивар.* (М. Гаф.)
сущ. Нападение, атака.

Хәммаль حمال *ис.* Күтәреп йөк ташучы. *Диңгез портларына килеп хәммаль булып, пароходлардан йөк ташып...* (М. Гаф.)
сущ. Носильщик, грузчик.

Хәммам حمام *ис.* Мунча.
сущ. Баня, ванна.

Хәмраэ حمراء *с.* Кызыл.
прил. Красная.

Хәмселәүкат خمس الاوقات *гыйб.* Биш вакыт намаз.
фр. Пять обязательных молитв (в сутки).

Хәмсин خمسين *сан* Илле.
ч. Пятьдесят (косвен. падеж).

Хәмсә خمسه *сан* Биш.
с. Пять.

Хәмсүн خمسون *кара:* Хамсин.
ч. Пятьдесят (им. падеж).

Хәмәл حمل *ис.* 1) Сарык бәрәне. 2) Зодиак тамгалары буенча 22 нче марттан 22 нче апрельгә кадәр була торган вакыт арасы.
сущ. 1) Ягнёнок. 2) Название месяца, соответствующего периоду с 22 марта до 22 апреля.

Хәмүлә حموله *ис.* Күтәрелгән (йөкләнгән) әйбер, йөк.
сущ. Груз, то, что переносится.

Хәназир خنازير Хинзир-ның *к.*
мн. от хинзир.

Хәнбәли حنبلى *с.* 1) Динне нык тотучы. 2) Ислам диненең Әхмәт бине Хәнбәл мәзһәбенә караган.
прил. 1) Строго придерживающийся заповедей религии. 2) *рел.* Ханбалит, приверженец мусульманской секты ханбалитов.

Хәндак خندق *ис.* Окоп, траншея, озын итеп казылган чокыр.
сущ. Ров, окоп, траншея, яма.

Хәндан خندان *ф. с.* Шат, көләч.
п. прил. Смеющийся, весёлый.

Хәнек حنك *ис.* Тамак, аңкау.
сущ. Нёбо, пасть.

Хәндә خنده *ф. ис.* Көлү, көлемсерәү. — *п. сущ.* Смех, усмешка.

Хәнис حنيث *ис.* Антын бозган кеше, антына хыянәт итүче. — *сущ.* Нарушитель клятвы, клятвопреступник.

Хәниф حنيف *с.* Туры күңелле кеше. — *прил.* Истинный, настоящий.

Хәннан حنان *ис.* Бик мәрхәмәтле. — *сущ.* Милосердный, сострадательный, жалостливый.

Хәннас خناس *ис.* 1) Аздыручы, кызыктыручы. 2) Шайтан. *„Булмагыл, Хәннан агай, Хәррас бабай, хәннас"*, — *дигән.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Дразнящий, соблазняющий. 2) Эпитет дьявола.

Хәнәфи حنفى *с.* Ислам диненең Әбүхәнифә Ногман бине Сабит мәзһәбендәге кеше. — *прил. рел.* Ханифит (последователь учения Абу-Ханифа).

Хәр خر *ф. ис.* Ишәк. — *п. сущ.* Осёл.

Хәраб* خراب *ис.* Бозу, җимерү, харап итү; һәлакәт. — *сущ.* Разрушение, опустошение, разорение; гибель.

Хәрабә* خرابه *ис.* Җимереклек, җимерелгән төзелеш, йорт калдыклары. *Баязит авып килгән агачлардан котылу өчен ярым хәрабә хәлендәге зур сарайга сыеныргa өлгерә алмады.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Развалины, руины.

Хәрабәзар خرابه‌زار *гф. ис.* Җимерек, ташландык. — *ар.-п. сущ.* Развалина.

Хәрабәт خرابت *ис.* Хәрап булу, җимерелү. — *сущ.* Разрушение, опустошение.

Хәрам* حرام *ис.* 1) Дини яктан тыелган нәрсә, шәригать эшләмәскә кушкан нәрсә. 2) Законсызлык. *Каләм кулда була торып, яшь шагыйрьгә мәгълүмдер ки, курку белән өркү хәрам.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Запрещённый религией, запретный. 2) Незаконный.

Хәрамзадә حرامزاده *гф. ис.* Уйнаштан туган, зинадан туган. — *ар.-п. сущ.* Незаконнорождённый.

Хәрами حرامى *ис.* Урлаучы, карак; кеше талаучы. — *сущ.* Вор, жулик; грабитель.

Хәрарәт حرارات *ис.* Эсселек, кызулык, җылылык. *Тәннең бер җирендә хәрарәт гариз булганлыктан...* (К. Нас.) — *сущ.* Жара, теплота.

Хәрарәт мизаны — градусник, термометр. — Градусник, термометр.

Хәрарәт дәрәҗәсе — температура, градус. — Градус, температура.

Хәратыйн خراطين،خراتين *ф. ис.* Җир корты. *Ашлары туфрак булган хәратыйн исемле кортлар ризыгыбыз бетмәсен дип, туйганчы ашамаслар.* (Г. Фәез.) — *п. сущ.* Земляной червь.

Хәраҗат خراجت *ис. к.* Чыгымнар. — *сущ. мн.* Расход, издержки.

Хәрбгяһ حربگاه *гф. ис.* Сугыш кыры. — *ар.-п. сущ.* Поле битвы.

Хәрби* حربى *с.* Сугыш(ка караган), сугышныкы. — *прил.* Военный, боевой.

Хәрбия حربيه Хәрби-нең *мнс.* *Аләте хәрбия беләң гайре мөкәррәр мөҗәһһәз гаскәр тулы иде.* (К. Нас.) — *жен.* от хәрби.

Хәрвар خروار *ф. ис.* 1) Бер ишәк йөге. 2) Үлчәү берәмлеге — 300 *кг.* *Егерме хәрвар он вә ун хәрвар шәрап... тәгъбия кылды* (Мәҗмәгыл хикәять). — *п. сущ.* 1) Вьюк осла. 2) Мера веса, равная 300 *кг.*

Хәргяһ خرگاه *ф. ис.* Чатыр, палатка. *Текеп хәргяһ хани Хосрәванә* (Сайяди). — *п. сущ.* Шатёр, палатка.

Хәрдәл خردل *ис.* Горчица. *Уалып хәрдәл данәләре кебек, идәнгә коелды.* (К. Нас.) — *сущ.* Горчица.

Хәреб حرب *ис.* Сугыш, орыш. — *сущ.* Война.

Хәреф* حرف *ис.* 1) Авазның язудагы сурәте. 2) *грам.* Кисәкчә. — *сущ.* 1) Буква. 2) *грам.* Частица.

Хәреҗ خرج *ис.* 1) Салым, ясак. 2) Чыгым, расход. — *сущ.* 1) Дань, подать. 2) Расход.

Хәридар خريدار *ф. ис.* Алучы, сатып алучы. — *п. сущ.* Покупатель.

Хәридә خريده *ис.* 1) Тишелмәгән энҗе. 2) Кыз, гыйффәтле кыз. — *сущ.* 1) Непроколотая жемчужина. 2) Девственница.

Хәрикъ حريق *ис.* Янгын. — *сущ.* Пожар.

Хәрим حريم *ис.* 1) Һәркемгә дә керергә ярамый торган изге җир. 2) Өйнең хатын-кызлар бүлеге. 3) Хәрам даирәсе. *Сөт имешкән һәмдәмемдер, кан әнисемдер телем. Җан биреп кунмәм хәрим васылдан тәгърибенә.* (Дәрд.) — *сущ.* 1) Женская половина дома. 2) Гарем.

Хәрир حرير *ис.* Ефәк. *Дүшәкләре хәрир зиба атлас иде.* (К. Гал.) — *сущ.* Шёлк.

Хәрири حريرى *с.* 1) Ефәк(кә караган), ефәктән тегелгән. 2) Ефәк сатучы.
прил. 1) Шёлковый, шелковистый. 2) Продавец шёлка.

Хәрис حريص *с.* Ач күзле кеше, бик комсыз, комагай. *Сезнең әүладың-ыз сездән хәрислык алдылар мирас.* (Г. Тук.)
прил. Алчный, жадный.

Хәрита خريطه *ис.* Географик карта.
сущ. Географическая карта.

Хәриф I حريف *ис.* 1) Иптәш; кәсептәш, һөнәрдәш. 2) Түбән, кадерсез кеше.
сущ. 1) Товарищ; коллега, партнёр. 2) Презренный, ничтожный.

Хәриф II خريف *ис.* Көз.
сущ. Осень.

Хәркать حرقت *м. I.* 1) Яндыру, ягу, яну. 2) Көчле ачу.
м. I. 1) Горение, жар. 2) Сильный гнев, досада.

Хәрман (хирмән) خرمن *ф. ис.* 1) Ындыр, ындыр табагы. 2) Көшел.
п. сущ. 1) Ток, гумно. 2) Куча зерна, ворох.

Хәрр حر *с.* 1) Эссе, кызу. 2) Тозлы, борычлы аш.
прил. 1) Горячий, жаркий, пылкий. 2) Острый (о пище).

Хәррак حراق *ис.* 1) Яндыручы, яндырып торучы. 2) Яндыра торган.
сущ. 1) Сжигающий. 2) Зажигательный.

Хәррас I حراس *ис.* Яклаучы, саклаучы.
сущ. Хранитель, сторож.

Хәррас II حراث *ис.* Игенче.
сущ. 1) Пашущий. 2) Пахарь, хлебопашец, земледелец.

Хәррәм حرم *ф. с.* 1) Яңа, гөрләп чәчәк аткан. *Хәррәм, таза галәфтән төзенеп.* (Мөхм.) 2) Шатлыклы.
п. прил. 1) Свежий, цветущий. 2) Радостный.

Хәрфе җәр حرف جر *ст. грам.* Бәйлек.
сс. грам. Предлог.

Хәрфи حرفى *с.* 1) Хәреф(кә караган). 2) Хәрефкә хәреф (мәс., тәрҗемә ителгән).
прил. 1) Буквенный. 2) Буквальный.

Хәрык I خرق *ис.* Ертык, ярык, тишек.
сущ. Разрыв, щель, дыра, отверстие.

Хәрык II, хәркъ حرق *ис.* Яну; яндыру; көйдерү. *Алды дүрт ягымны ялкын, янмады, хәрык итмәдә.* (Г. Тук.)
сущ. 1) Горение. 2) Сжигание. 3) Ожог.

Хәрәкят حركات Хәрәкә-нең, хәрәкәт-нең *к.*
мн. от хәрәкә и хәрәкәт.

Хәрәкә حركه *ис.* Гарәп язуында су-
сущ. Огласовка, гласная; диакритический знак.

зыклар урынына йөри торган ас, өс, өтер билгеләре.

Хәрәкәт* حركت *ис.* 1) Селкенү, йөрү, кыймылдау, тирбәнү. 2) Кәсеп, эш. 3) Эшчәнлек. 4) Барыш. 5) Ымлау. 6) *грам.* Хәрәкә.

сущ. 1) Движение. 2) Действие. 3) Дело, профессия. 4) Деятельность. 5) Течение, ход. 6) Жест. 7) *грам.* Огласовка, гласная.

Хәрәм حرم *ис.* 1) *кара:* хәрам. 2) Мәккә һәм Мәдинә шәһәрендә чикләре билгеләнгән изге урын.

сущ. 1) *см.* Хәрам. 2) Священная территория в городах Мекке и Медине.

Хәрәм ага — җарияләр сараенда хезмәт итүче печтерелгән ир кеше. *Бер тарафта җарияләр, вә бер тарафта хәрәм агалары җансыз сурәт кебек торырлар иде.* (К. Нас.)

Евнух, сторож гарема.

Хәрәман حرمان *кара:* хәрәмәен.

см. Хәрәмәен.

Хәрәмкяр حرمكار *гф. ис.* Уйнашчы.

ар.-п. сущ. Прелюбодей.

Хәрәмәен حرمين *ис.* Мәккә, Мәдинә шәһәрләре.

сущ. Города Мекка и Медина.

Хәрәс حرث *ис.* 1) Иген игү, сабан сөрү. 2) Басу, кыр.

сущ. 1) Вспахивание; пахота. 2) Обрабатываемая земля, пашня.

Хәс خس *ф. ис.* 1) Әшәке, түбән. 2) Чыбык-чабык, чытыр-чатыр, корысары. 3) Чүп үләне.

п. сущ. 1) Низкий, подлый. 2) Хворост, валежник, сухие травы. 3) Сорняк.

Хәсад حصاد *ис.* 1) Уру. 2) Урак өсте.

сущ. 1) Жатва. 2) Страда.

Хәсадәт حسادت *ис.* Көнчелек.

сущ. Зависть.

Хәсаил خصائل *ис. к.* Характерлар, үзенчәлекле сыйфатлар.

сущ. мн. Качество, свойство, особенность.

Хәсаим خصائم Хосумәт-нең *к.*

мн. от хосумәт.

Хәсаис خصائص Хасыять-нең *к.*

мн. от хасыять.

Хәсар, хәсарәт خسار،خسارت *ис.* Зарар, зыян. *Хәсым морад кыла хәсарәте.* (Ак.)

сущ. Потеря, убыток.

Хәсас حصص Хисса-ның *к.*

мн. от хисса.

Хәсасәт خساست *ис.* Түбәнлек, әшәкелек.

сущ. 1) Унижение. 2) Низость, подлость.

Хәсат حصاة *ис.* 1) Таш. 2) *мед.* Эчке әгъзаларда була торган таш.

сущ. 1) Камень, голыш. 2) *мед.* Конкременты.

Хәсате софрә — үттәге таш.

Камень в желочном пузыре.

Хәсателмәсанә — сидек куыгындагы таш. — Камень в мочевом пузере.

Хәсиб حسيب *с.* Кадер-хөрмәт иясе; кадерле, хөрмәтле, игътибарлы. — *прил.* Принадлежащий к знатному роду; знатный, почтенный, достойный внимания.

Хәсис خسيس *с.* Әшәке, түбән, саран кеше. *Тик тора иблис — хәсис шундан карап.* (Ш. Баб.) — *прил.* Низкий, подлый, низменный, жадный.

Хәсир حسير *с.* 1) Арыган, талган, көчсезләнгән. 2) Хәсрәт чигүче. — *прил.* 1) Усталый, утомлённый. 2) Горюющий.

Хәсрәт* حسرت *ис.* Кайгы, әрнү, хәсрәт. — *сущ.* Горе, боль, томление, тоска.

Хәсрәткәш حسرتكش *гф. ис.* Кайгылы, хәсрәтле. — *ар.-п. сущ.* Горюющий, тоскующий.

Хәссад حصاد *ис.* Уракчы, уручы. — *сущ.* Жнец.

Хәссан (хөссан) حسان *с.* Бик гүзәл, бик күркәм, бик әйбәт, бик яхшы, бик матур. — *прил.* Очень красивый, очень хороший.

Хәссас حساس *ис.* Тиз сизә торган, бик сизүчән, сизгер. *Мөгамәләсендәге табигый нәзакәт, тавышындагы ягымлылык, күзләрендәге ниндидер бер хәсса җан вә хыяли төс тиз арада үзләрен күрсәтәләр иде.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Чувствительный, чуткий.

Хәссәт (хиссәт) خست *ис.* Түбәнлек, түбән табигатьлелек. *Ирләргә нисбәт бирмә хәссәт берлә.* (Ак.) — *сущ.* Низость, подлость.

Хәстә* خسته *ф. с.* 1) Яралы, яраланган. 2) Авыру, чирле (кеше), хаста. — *п. прил.* 1) Раненный. 2) Больной.

Хәстәханә خسته خانه *ф. ис.* Больница, шифаханә. — *п. сущ.* Больница, госпиталь.

Хәсыйн حصين *с.* Ныгытмалы, ныгытылган. — *прил.* Укреплённый, крепкий, неприступный.

Хәсыйр حصير *ис.* Аяк астына җәя торган камыш палас. — *сущ.* Подстилка, циновка.

Хәсыйм خصيم *ис.* Тартышучы, дошман. — *сущ.* Враг, противник, соперник.

Хәсым خصم *ис.* Дошман; каршылык күрсәтүче. *Әгәр бу дәрттән үлсәм, мәхбүбәмнән гайре мәнем хәсымым юктыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Враг; противник, соперник, враждебная сторона.

Хәсыр حصر *ис.* 1) Чолгап алу. 2) Бер генә эшкә (яки бер генә нәрсәгә) бил- — *сущ.* 1) Окружение.

гeләү (багышлау, кайтарып калдыру), чикләү. *Һәр имтизиязны үзләренә хәсыр итәрләр идe.* (Х. Чис.)

2) Нормирование, ограничение.

Хәсәб حسب *ис.* 1) Кешенең үз кыйммәте, кадер, даны. *Дүрт нәрсә дүрт нәрсәгә мохтаҗдыр: хәсәб әдәбкә мохтаҗдыр, шадлык иминлеккә, якынлык мәхәббәткә, гакыл тәҗрибәгә мохтаҗдыр.* (К. Нас.) 2) Кадәр, кадәренчә, күрә. **Бихәсәби тәкать** — көч җиткән кадәр.

сущ. 1) Знатность, слава, достоинство, заслуга. 2) До, по (в роли предлога).

Хәсәд حسد *ис.* Көнчелек, көнләү, күралмау. *Авар өстеңә бөһтаннар, хәсәдләр.* (Г. Тук.)

сущ. Зависть, ревность, ненависть.

Хәсән حسن *с.* 1) Гүзәл, күркәм, матур. 2) Изге, яхшы.

прил. 1) Красивый, прекрасный. 2) Хороший, благой.

Хәсәнат حسنات Хәсән-нең *к.*

мн. от хәсән.

Хәсәнә حسنه Хәсән-нең *мнс.* *Кирәк ир, кирәк хатын булсын әхлак хәсәнә вә әхлак сәйеәсе барлыгы заһирдер.* (К. Нас.)

жен. от хәсән.

Хәсәф خسف *ис.* Упкын, чоңгыл.

сущ. Пропасть, бездна.

Хәсуд حسود *с.* Көнчелек итүче, көнче.

прил. Завистливый, ревнивый.

Хәт خط *ф. ис.* Төк, яңа чыга башлаган мыек. *Хәтың тутыйсы ләгыль үзрә кунып бар.* (Хорәз.)

п. сущ. Пушок, усы.

Хәтаб حطب *ис.* Утын.

сущ. Дрова.

Хәтаи фахиш خطاء فاحش *ст.* Тупас хата.

сс. Грубая ошибка.

Хәта пуш خطاپوش *ф. ст.* Хаталарны (гаепләрне) каплаучы.

п. сс. Укрывающий ошибки, вину.

Хәтвә خطوه *ис.* Атлау, адым *...егерме — утыз хәтвә җир узгач.* (З. Биг.)

сущ. 1) Шаг. 2) Ход.

Хәтем ختم *ис.* 1) Мөһер (печать) сугу. 2) Тәмамлау, тәмам итү. *Тәгамны тоз белән башла, тоз белән хәтем кыл.* (К. Нас.) 3) Коръән уку, коръәнне укып чыгу.

сущ. 1) Приложение печати. 2) Завершение, окончание. 3) Прочтение Корана.

Хәтме кәлям ختم كلام *ст.* Сүзне бетерү, тәмамлау.

сс. Завершение, окончание речи.

Хәтме көтеб ختم كتب *ст.* 1) Укып бетерү. 2) Мәктәпне тәмам итү ∴. *Университетта хәтме көтеп кылмыш адәм улса да.* (З. Биг.)
сс. 1) Завершение чтения. 2) Окончание учёбы, школы.

Хәтта* حتى *кис.* Хәтта.
част. Даже.

Хәттаб حطاب *ис.* Утынчы, утын ташучы, урман кисүче.
сущ. Дровосек, лесоруб.

Хәттат حطاط *ис.* Каллиграф (матур язулар остасы яки өйрәтүчесе). *Бик могтәбәр бер хәттат тарафыннан язылган иде.* (Г. Ибр.)
сущ. Каллиграф, учитель каллиграфии.

Хәттаф (хоттаф) خطاف *ис.* 1) Карлыгач. *Хәҗәре хәттаф, ягъни карлыгач ташы димешләрдер, ки карлыгач оясында булыр.* (К. Нас.) 2) Ыргак, якорь.
сущ. 1) Ласточка. 2) Крюк, якорь.

Хәтты истива خطاستوا *ст.* Экватор.
сс. Экватор.

Хәтты нисфыннәһар خطنصفالنهار *гыйб.* Меридиан.
фр. Меридиан.

Хәтәр* خطر *ис.* Куркыныч, хәвеф, шомлылык.
сущ. Опасность, риск, тревога.

Хәусалә حوصله *ис.* 1) Кош бүксәсе. 2) *күч.* Түземлелек чиге, түземлелек дәрәҗәсе, кәеф күтәренкелеге. *Шаһ Шәмхаил бер дәрәҗә изһаре сөрүр итте ки, хәусаләсенә сыгмак мөшкил иде.* (К. Нас.) 3) Бәвел капчыгы.
сущ. 1) Зоб (птицы). 2) *перен.* Терпенье; расположение духа. 3) Мочевой пузырь.

Хәфа خفا *ис.* 1) Яшеренлек, астыртынлык. 2) Серлелек, сер. 3) Борчу, кайгы, эч пошу, хафа. *Ахыры гомеренлә газета вә рисаләләр чыгып, бераз хәфа кыла башладылар.* (З. Һад.)
сущ. 1) Скрытность. 2) Секретность, тайна. 3) Грусть, тоска, беспокойство.

Хәфи خفى *с.* Яшерен, билгесез. *Нәху белгән адәмгә ләм кәлимәсе нәфи өчен булуы хәфи түгелдер.* (К. Нас.)
прил. Скрытый, тайный, таинственный, невидимый, незаметный.

Хәфид خفيد *кара:* хафид.
см. Хафид.

Хәфийя خفيه *ис.* 1) Яшерен полиция кешесе. 2) Сер.
сущ. 1) Агент тайной полиции. 2) Тайна.

Хәфиф خفيف *с.* 1) Җиңел, ансат, сирәк, куе түгел. *Хәфиф һава йомшак, җип-җиңел.* (М. Фәйз.) 2) Акылга җиңел кеше. 3) Сыек (чәй һ. б.). 4) Җитез. 5) Зәгыйфь.
прил. 1) Легкий, легковесный, редкий, негустой. 2) Легкомысленный. 3) Жидкий. 4) Живой, проворный. 5) Слабый; незначительный.

Хәфиән (**хәфьятән**) حفيه،خفية *р.* Яшерен, яшеренеп, сиздермичә. — *н.* Скрытно, тайно.

Хәфтан خفتان *ф. ис.* Өстән киелә торган кием, чикмән. — *п. сущ.* Куртка, чекмень, кафтан.

Хәфирә حفيره *ис.* 1) Казылган чокыр. 2) Казылма. — *сущ.* 1) Яма, ров. 2) Раскопка.

Хәфирият حفريات Хәфирә-нең *к.* — *мн.* от хәфирә.

Хәшвә (**хәшәү**) حشو *ис.* 1) Тутырган әйбер. 2) Мендәр яки ястык кебек нәрсәләрнең эчендәге йон, мамык һ. б. 3) Сөйләгәндә кыстырылган артык (яки кирәкмәс) сүз. — *сущ.* 1) Начинка, фарш. 2) Материал для набивки. 3) Лишние слова, слова паразиты; засорённость речи.

Хәшер حشر *ис.* 1) Туплау, бер урынга җыю; җыен. 2) *дини* Ислам динендә үлекләрне тергезеп бер җиргә туплау, җыю. *Ул: „Бу игътикад нәфи хәшерне мөстәлзим була", — диде.* (Г. Ибр.) — *сущ.* 1) Собрание, сбор. 2) *рел.* Собрание воскресших покойников в день воскресения.

Хәшин خشين *с.* Тупас, дорфа, каты; кытыршылык. *Йоннан тукылмыш хәшин кием киеп мөҗаләсә кылыр иде.* (К. Нас.) — *прил.* Жёсткий, грубый. шершавый; шероховатость.

Хәшиш حشيش *ис.* 1) Үлән, чүп үлән. 2) Наркотик (хашиш). — *сущ.* 1) Трава, сорная трава. 2) Хашиш (наркотик).

Хәшишәтессәгал حشيشة السعال *гыйб.* Үги ана яфрагы. — *фр. бот.* Мать-и-мачеха.

Хәшхаш خشخاش *ис.* Мәк, әфьюн ясала торган мәк, күкнар. *Кара кыйсме хәшхаше Миср аталыр, әфьюн ш шы кыйсемнең сөтеннән хасил булыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Опийный мак.

Хәшәб حشب *ис.* 1) Агач. 2) *күч.* Аңсыз кеше. *Бу бик аңсыз нәрсә, хәшәбнең хәшәбе.* (Ш. Кам.) — *сущ.* 1) Лес, дерево (как материал). 2) *перен.* Глупый, „дубина", „пень".

Хәшәм I خشم *ис. мед.* Ис тоймау авыруы. — *сущ. мед.* Аносмия, болезнь потери обоняния.

Хәшәм II حشم *ис.* 1) Сакчылар. 2) Югары дәрәҗәдәге кешене озатып йөрүчеләр. 3) Сарайда хезмәт итүчеләр. 4) Олылык, бөеклек. *Иртә хәшәм берлә сәйран кыйлгыл имди.* (К. Гал.) — *сущ.* 1) Конвой; охрана. 2) Свита высокопоставленного лица, эскорт. 3) Придворные. 4) Величие.

Хәшәмкәр حشم كر *ф. ис.* Дошман һөҗүменнән соң үзе һөҗүм итүче. — *п. сущ.* Контратакующий, идущий в контрнаступление.

Хәшәмәт حشمت *кара:* хәшәм II. — *см.* Хәшәм II.

Хәшәрат* حشرات *ис. к.* 1) Бөҗәкләр. 2) Хәшәрәтләр. — *сущ. мн.* 1) Насекомые. 2) Гад, гадина.

Хәюти حیوتی *кара:* хәяти. — *см.* Хәяти.

Хәят حیات *ис.* Тереклек, яшәеш; җанлылык, гомер, тормыш. *Булма мәэюс! Бул хәзер һәр көн хәят сугышында син.* (М. Гаф.) — *сущ.* Жизнь, существование.

Хәят бәхеш حیاتبخش *гф. ст.* Җан кертүче, тереклек бирүче, уятучы, кузгатучы. — *ар.-п. сс.* Оживляющий, вдохновляющий, дарящий жизнь.

Хәятелхайван حیاتالحیوان *гыйб.* 1) Хайваннар тереклеге. 2) Шул исемдәге китап. *Мәнә „Хәятелхайванда“ аларның фәзаиле...* (Г. Газиз.) — *фр.* 1) Жизнь животных. 2) Название книги.

Хәяти حیاتی *с.* Яшәеш(кә), тереклек(кә бәйләнешле). — *прил.* Жизненный.

Хәяә (хәя) حیاء *ис.* Оят, оятлылык; тыйнаклылык. *Бәрәү гыйлем эстәмәктән хәя пәрдәсе белән йөзен өретсә, ягъни оялып торса, наданлык күлмәген кияр.* (К. Нас.) — *сущ.* Стыд, застенчивость; скромность.

Хәуф* خوف *ис.* Хәвеф, курку, куркыныч. *Җиңел йөзмәк бу тормыш диңгезендә, хәуф юк җиллесендә, җилсезендә.* (Г. Тук.) — *сущ.* Страх, боязнь, опасение.

Хәуфе газыйм خوفعظیم *ст.* Зур куркыныч, хәтәр хәл. — *сс.* Большая опасность, большой риск, страх, ужас.

Хәҗаләт حجالت *ис.* Оялу, оялып йөз кызару. — *сущ.* Стыд, робость, застенчивость.

Хәҗамә, хәҗамәт حجامه،حجامت *ис.* Кан алдыру, кан алу. *Кан галәбе кыйлса, хәҗамәт кыйлдырыгыз, димештер.* (К. Нас.) — *сущ.* Искусство пускать кровь, кровопускание.

Хәҗем حجم *ис.* Күләм, нәрсәнең зурлыгы, гәүдә зурлыгы. — *сущ.* Объём, размер, формат.

Хәҗер حجر *ис.* 1) Тыю. 2) Закон нигезендә бурычлының үз малын тотуын тыю. — *сущ.* 1) Запрещение, запрет. 2) Арест на имущество.

Хәҗил خجیل،خجل *с.* Оялып йөзе кызарган кеше. *Хәбәр биргәннән соң гаять хәҗил булып тәүбә кыйлды.* (К. Нас.) — *прил.* Стыдливый, робкий, стыдящийся, сконфуженный.

Хәҗмән حجماً *р.* Күләм ягыннан. — *н.* Объёмом, размером.

Хәҗәр حجر *ис.* Таш. *Исеркәп ушбу хәлне кычкырып еглый хәҗәрләр дә.* (Г. Тук). — *сущ.* Камень.

Хәҗәре мәзаб, хәҗәрәйн حجر مذاب *ис.* Алтын-көмеш. *Алтын-көмеш таш җенесеннән булып, фөкаһа хаҗәрәйн тәсмия кылмыш, яки хәҗәре мәзаб һәм диярләр.* (К. Нас.) — *сущ.* Золото и серебро.

Хәҗәре әсвәд حجراسود *ст.* Кара таш. (Мәккәдә Кәгъбә стенасына куелган бер таш, аны мөселманнар изге саныйлар.) — *сс.* Чёрный камень (мекканский „священный" камень в Каабе).

Хәҗҗам حجام *ис.* Кан алучы. *Хәҗҗам аның тамырына ништәр орса.* (К. Гал.) — *сущ.* Кровопускатель.

Хөб حب *ис.* Сөю, ярату; мәхәббәт, гыйшык. — *сущ.* Любовь; влечение, привязанность.

Хөббе дөнья, хөббеддөнья حب الدنيا *гыйб.* Дөньяны сөю, дөньяны ярату. *Хөббе дөнья илә кальбем мәел итмеш би гөман.* (Һ. Сал.) — *фр.* Любовь к жизни, любовь к „этому" свету, миру.

Хөббелһиррәти минәлиман حب الهرة من الايمان *гыйб.* Мәчене сөю иманнан. *Хөббелһиррәти минәлиман дип әкрен генә ишеткәнен көйли* (Г. Газиз). — *фр. букв.* Любовь к кошке исходит от веры.

Хөббелмал حب المال *гыйб.* Мал ярату, байлык сөю. — *фр.* Любовь к деньгам, богатству.

Хөббеннәфес حب النفس *гыйб.* Үзүзен ярату, мин-минлек. *Яшь байларның хөббеннәфесенә беркадәр тия торган булса...* (Ш. Кам.) — *фр.* Себялюбие, эгоизм.

Хөббе риясәт حب رياست *ст.* Баш булуны сөю. ... *бу күңелемә хөббе риясәт кебек тоеладыр диде.* (К. Нас.) — *сс.* Властолюбие.

Хөбез خبز *ис.* Икмәк, ипи. — *сущ.* Хлеб.

Хөбес خبث *ис.* Пычраклык, шакшылык; бозыклык. — *сущ.* Порочность, низость; развращённость, разврат.

Хөбуб حبوب *ис.* 1) Хәб-нең *к.* 2) Җиләкләр. — *сущ.* 1) *мн.* от хәб. 2) Ягоды.

Хөбубат حبوبات *кара:* хөбуб. — *см.* Хөбуб.

Хөбәсә خبثا Хөбес-нең *к.* — *мн.* от хөбес

Хөддаг خداع *ис.* Хәйләкәр, алдакчы, ялганчы. — *сущ.* 1. Обманывающий; обманчивый. 2. Обманщик.

Хөдүд حدود Хәд I-нең *к.* — *мн.* от хәд I.

Хөдүс حدوث *м. I.* Барлыкка килү. *Өмүре гарибә хөдүсендә әйтелер.* (К. Нас.) — *м. I.* Происхождение, возникновение.

Хөзен (хәзен) حزن *ис.* Көенеч, кайгы, хәсрәт. — *сущ.* Скорбь, печаль, горе.

Хөкем* حكم *ис.* 1) Эш йөртү, уй йөртү. 2) Суд карары; карар. *Бер хөкем яки бер эш вакыйгъ улып...* (К. Нас.) 3) Режим, дәүләт төзелеше. — *сущ.* 1) Суждение, понятие, определение. 2) Постановление, решение; приговор, веление. 3) Режим, строй.

Хөкемдар حكمدار *гф. ис.* Хөкем сөрүче; патша, ил башлыгы. — *ар.-п. сущ.* Повелитель; правитель, государь.

Хөкеме самәд حكم صمد *ст.* 1) *дини* Һичбер нәрсәгә мохтаҗ булмаган зат хөкеме (алла хөкеме). 2) Үзгәрмәс (мәңгелек) хөкем. *Илтимас итмеш әбәд кем чөн будыр хөкме самәд.* (Дәрд.) — *сс.* 1) *рел.* Суд вечного (аллаха). 2) Вечный, неизменный приговор.

Хөкемфәрма حكم فرما *гф. ис.* Хөкем йөртүче, власть башында торучы, өстенлек итүче. *Бохарилар бохары* (бохаралыларның буы-пары) *бонда улсынмы хөкемфәрма?* (Г. Тук.) — *ар.-п. сущ.* Господствующий, властвующий.

Хөкемнамә حكمنامه *гф. ис.* Хөкем язылган кәгазь, суд карары язылган дәфтәр. — *ар.-п. сущ.* Книга приговоров.

Хөккям حكام Хаким-нең *к.* — *мн.* от хаким.

Хөкмеран (хөкемран) حكمران *кара:* хөкемдар. — *см.* Хөкемдар.

Хөкмән حكماً *р.* Хөкем карары, нәтиҗәсе буенча. — *н.* Согласно приговору.

Хөкъка حقه *ис.* Котый, котыйчык, тартма. — *сущ.* Коробка, ящичек, шкатулка.

Хөкәмаэ حكماء Хәким-нең *к.* *Сөләм хан бераз дәһриләнә, мөтәкаддиминнән хөкәмаэ фикерен алда тота.* (Г. Ибр.) — *мн.* от хәким.

Хөкүмәт* حكومت *ис.* 1) Идарә итү; власть. 2) Хөкүмәт, дәүләтне идарә итү органы. — *сущ.* 1) Правление; власть. 2) Правительство, кабинет министров.

Хөласа خلاصه *ис.* 1) Нәтиҗә, йомгак. 2) Сөйләнгәнне җыеп кына әйткәндә („озын сүзнең кыскасы"). *Ибне Сина көтепханәсене тасвирдан соң: „Хөласа, бонда һәр фән өчен аерым бер хөҗрә тәхсис иделмештер", — ди.* (Ш. ж.) 3) Һәр әйбернең иң чын, иң яхшы җире.

сущ. 1) Результат. 2) Краткое содержание, изложение, резюме. 3) Все отборные, самое лучшее.

Хөласаи кәлям خلاصهٔ کلام *ст.* Сүзнең кыскасы, сөйләнгәннең нәтиҗәсе; кыскача әйткәндә.

сс. Короче говоря, одним словом.

Хөллә حله *ис.* Өс киеменең бер төре. *Урыны ирде Фирдәвеснең түр башы. Сөндес, истибрактан ирде хөлләсе.* (Ш. Баб.)

сущ. Одеяние, особый вид верхней одежды.

Хөлү خلو *ис.* Буш булу, бушлык.

сущ. Пустота.

Хөлу-хамиз حلوحامض *ст.* Әчкелтем-төчкелтем. *Хөлу-хамиз нәбаттә булган бер сыйфаттыр.* (К. Нас.)

сс. Кисло-сладкий.

Хөлус خلوص *ис.* Чын күңеллелек, ихласлылык, эчкерсезлек. *Әмергә имтисальдә хөлусем бар, — диде.* (К. Нас.)

сущ. Искренность, чистосердечие, откровенность, преданность.

Хөлусән خلوصاً *р.* Чын күңелдән, ихлас белән, эчкерсезлек белән.

н. Чистосердечно, искренне.

Хөләфа خلفاٴ Хәлифә-нең *к.*

мн. от хәлифә.

Хөләфаи рашидин خلفاٴ راشدين *гыйб.* Мөхәммәт пигамбәрдән соң килгән дүрт хәлифә (Әбүбәкер, Гомәр, Госман, Гали).

фр. Четыре наместника Мухаммеда (Абубекр, Омар, Осман, Али).

Хөлү حلو *с.* Ләззәтле, татлы. *Минем вөҗданым, минем сәгатьләрчә фикерләвем сезнең бу мөгамәләгезне мәңгы хөлү дип әйттерәселәре килә.* (Г. Ибр.)

прил. Сладкий, вкусный, сладостный, приятный.

Хөмрәт حمره *ис.* Кызыллык, кызыл төс. *Оялдыгыннан йөзендә хөмрәт хасил улды.* (З. Биг.)

сущ. 1) Краснота, румянец. 2) Красный цвет.

Хөмес خمس *сан* Биштән бер.

ч. Одна пятая.

Хөмма حما،حمى *ис.* Бизгәк. *Ник болай калын киендегез, әллә хөмма хәстәлегенә бирелдегезме* (Г. Газиз).

сущ. Лихорадка, жар, горячка.

Хөммаэттифудия حماالتفوديه *гыйб.* Корсак тифе.

фр. Брюшной тиф.

Хөммакырмызия حماقرمزيه *ст.* Кызылча.

сс. Скарлатина.

Хөммаэннифасия حماالنفاسيه *гыйб.* Тудыру кызышуы, тулгак. — *фр.* Родильная горячка.

Хөмми حمى *с.* Бизгәкле. — *прил.* Лихорадочный.

Хөр* (хөрр) حر *с.* Ирекле, бәйсез, азат. — *прил.* Свободный, вольный, независимый.

Хөркать حرقت *ис.* Яну, көю. — *сущ.* Горение, жар.

Хөрмәт* حرمت *ис.* 1) Олылау, кадер. 2) Сый. — *сущ.* 1) Уважение, почёт, почтение. 2) Угощение.

Хөррият* حريت *ис.* Иреклелек, азатлык. — *сущ.* Свобода, воля.

Хөррияте кәлямия حريت كلاميه *ст.* Сүз иреге, сүз иркенлеге. — *сс.* Свобода слова.

Хөррияте вөждания حريتوجدانيه *ст.* Вөждан иреге. — *сс.* Свобода совести.

Хөррияте матбугат حريتمطبوعات *ст.* Матбугат иреге. — *сс.* Свобода печати.

Хөррият пәрвәр حريتپرور *гф. с.* Иреклелек сөюче, иреклелек яклы. — *ар.-п. прил.* Свободолюбивый.

Хөррә حره Хөр-нең *мнс. Син закон, статьяләргә баш имисең, хөррә син.* (Г. Тук.) — *жен.* от хөр.

Хөрсәнд خرسند *ф. ис.* Канәгатьләнү. — *п. сущ.* Довольство.

Хөр әндиш حرانديش *гф. с.* Хөр фикерле. *Гомәр Хәйям хөр әндиш, бөек бер шагыйрь иде.* (Р. Фәх.) — *ар.-п. прил.* Свободомыслящий.

Хөсен حسن *ис.* Күркәмлек, матурлык. *Хөсен вә җәмал иясенә күп тәсадеф кыйлдым.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Краса, красота. 2) Хорошее качество.

Хөсне баг حسن باغ *гф. ис.* Матурлык бакчасы. *Ни бәдаигъләрне тезде, тезде хөсне багына.* (Дәрд.) — *ар.-п. сущ.* Сад красоты

Хөсне ният حسن نيت *ст.* Яхшы ният. — *сс.* Благое, доброе намерение.

Хөсне мәгашәрә حسن معاشر *ст.* Дусларча аралашу, тату яшәү. *Хөсне мәгашәрә ияләре булырлык җирдә йорт ал.* (К. Нас.) — *сс.* Хорошая дружба, хорошее знакомство, общение.

Хөсне тәрбия حسن تربيه *ст.* Күркәм тәрбия. — *сс.* Благовоспитанность

Хөсне тәдбир حسن تدبير *ст.* Саклык белән, алдан күреп эш итү, хәстәрлелек. *Бер вакыйга булгач кына,* — *сс.* Мера предосторожности, предусмотрительность.

хәйләгә тотынмак акыллы кеше эше түгел, алдан сакланып хәйләсен карау моны хөсне тәдбир диерләр. (К. Нас.)

Хөсне тәвәҗҗеһ حسن توجه *ст.* Яхшы теләк, яхшы теләклелек. — *сс.* Доброжелательство.

Хөсне хат حسن خط *ст.* Матур язу. *Хөсне хат белән шөгыльләнеп тәрәккыйгә таба барган чаклары* (Г. Газиз). — *сс.* Чистописание, красивый почерк.

Хөсне хатимә حسن خاتمه *ст.* Эшнең яхшы тәмам булуы. — *сс.* Благоприятное завершение (дела).

Хөсне холык حسن خلق *ст.* Яхшы (күркәм) холык. *Күршеләремез хөсне холык вә хилем, сабыр вә тәхәммел илә улдыкларында безләр һәртөрле фәналыкларны кыйлмактамыз.* (Ш. ж.) — *сс.* Добропорядочность, хороший характер.

Хөсне өлфәт حسن الفت *ст.* Матур (яхшы) дуслык. — *сс.* Хорошая дружба.

Хөсне әдәб حسن ادب *ст.* Күркәм әдәб, этика. — *сс.* Этика, благонравие, воспитанность.

Хөсне әхлак حسن اخلاق *ст.* Яхшы холыклар, яхшы традицияләр. — *сс.* Хорошие обычаи (традиции, нравы).

Хөсне зан حسن ظن *ст.* Яхшы уй, яхшы фикер. *Һәркемнең үзенә хөсне заны бар.* (К. Нас.) — *сс.* Хорошее мнение.

Хөсран خسران *ис.* 1) Зарар, зыян. 2) Үкенеч; хәсрәт. *Дуслар вә карендәшләр белән дошман булышмак зыянкярлык вә хөсран галәмәтедер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Убыток, ущерб. 2) Раскаяние; горе, печаль, уныние.

Хөссад حساد Хасид-ның *к.* — *мн.* от хасид.

Хөсуф خسوف *ис.* 1) Ай тотылу. 2) Әйбернең төсен югалту. 3) Җиргә бату, убылу. — *сущ.* 1) Лунное затмение. 2) Обесцвечивание. 3) Опускание, проваливание.

Хөсәен حسين *с.* Гүзәл, яхшы. — *прил.* Хорошенький, симпатичный.

Хөҗрә حجره *ис.* 1) Бүлмә. 2) Мәдрәсәләрдә бер кеше генә торырлык бүлмә. *Бер җар яне пәдәре Һәрмез шаһга күндереп, хөҗрәсенә килмәкне нияз итте.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Комната. 2) Камера, каюта; келья.

Хөҗәйрә حجيره *ис.* Күзәнәк (хайван һәм үсемлекләр тәнендә). — *сущ.* 1) Живая клетка. 2) Ячейка.

Хөҗәҗ حجج Хөҗҗәт-нең *к.* — *мн.* от хөҗҗәт.

Хөжҗәт حجت *ис.* Дәлил, ышандыргыч аргумент; документ. *Беренең рөҗханына хөкем итмәкче булдым, икенчесе хөҗҗәт белән килде, дип икесен дә мактады.* (К. Нас.)

сущ. Довод, доказательство, аргумент; документ.

Ч

Ч — چ. Татар әлифбасында егерме дүртенче, фарси әлифбасында жиденче хәреф, гарәп әлифбасында бу хәреф юк.

24-я буква татарского алфавита, обозначает седьмую букву персидского алфавита. В арабском алфавите нет.

Чабек چابك *ф. с.* Өлгер, житез, жицел (тиз) кыймылдаучан; чапкын, йөгерек.

п. прил. Быстрый, проворный; живой, ловкий, расторопный.

Чабеки چابکی *ф. ис.* Өлгерлек, житезлек, тизлек, елдамлык.

п. сущ. Быстрота, проворство; живость; ловкость, расторопность.

Чадәр нишин چادرنشین *ф. ст.* Күчмә.

п. сс. Кочевник.

Чамә چامه *ф. ис.* Тезмәле сүз, шигырь, кечерәк поэма.

п. сущ. Стихотворение, небольшая поэма.

Чамәгүй چامه گوی *ф. ис.* Шигырь сөйләүче, шагыйрь.

п. сущ. Стихотворец, поэт.

Чар چار *кара:* чәһар.

см. Чәһар.

Чарва چاروا *ф. ис.* Хайван, терлек, мал.

п. сущ. Животное, скот.

Чар-начар چارناچار *ф. р.* Теләр-теләмәс. *Чар-начар шул көе чыгып киттеләр.* (Ф. Әмир.)

п. н. Волей-неволей.

Чарпа (чарпай, чарпая) چارپا، چارپای، چارپه‌یه *кара:* чәһарпа һәм чаһарва.

см. Чәһарпа и чаһарва.

Чарә چاره *ис.* 1) Чара, эшне булдыруга сәбәп, юл. 2) Дәва.

п. сущ. 1) Средство; способ. 2) Лекарство.

Чарә пәзир — төзәлерлек.

Поправимый, исправимый.

Чарә напәзир — төзәлмәслек.

Непоправимый, неисправимый.

Чар якь (чарик) چاریك *ф. сан* Дүрттән бер, чирек.

п. ч. Одна четвёртая, четверть.

Чаһ چاه *ф. ис.* 1) Кое. 2) Чокыр. — *п. сущ.* 1) Колодец. 2) Яма, углубление.

Чираг چراغ *ф. ис.* 1) Бүлмәне яктырта торган ут; лампа, шәм, чырак. 2) Яктылык, ут. — *п. сущ.* 1) Лампа, свеча; светильник, фонарь. 2) Освещение, свет.

Чирек چرك *ф. с.* Пычрак, түбән, чирканыч. — *п. прил.* Грязный, поганый; отвратительный.

Чиһрә چهره *кара:* чәһрә. — *см.* Чәһрә.

Чәмән چمن *ф. ис.* 1) Үсемлек, үлән. 2) Чирәмлек, болын. 3) Чәчәк бакчасы, түтәл. — *п. сущ.* 1) Растение, трава. 2) Луг, лужайка. 3) Грядка, цветник.

Чәмәнзар چمنزار *ф. ис.* Үсемлек үсә торган җир, чирәмлек, болынлык. — *п. сущ.* Местность, изобилующая лужайками, лугами.

Чәнгял چنگال *ф. ис.* 1) Уч; бармаклар. 2) Кош һәм ерткыч хайван тырнагы. — *п. сущ.* 1) Ладонь; пальцы. 2) Когти.

Чәнгәл چنگل *ф. ис.* Урман. — *п. сущ.* Лес.

Чәнгәлзар چنگلزار *ф. ис.* Урманлык, куаклык, әрәмәлек. — *п. сущ.* Лес, роща, кустарник.

Чәнд چند *ф. ис.* Кайбер, берникадәр, берничә. — *п. сущ.* Несколько, некоторое количество.

Чәндан چندان *ф. ис.* Ул чаклы, ул чаклы ук, ул кадәр, ул дәрәҗәдә, чаклы, кадәр, кат. *Һәзар чәндан арзу берлә эстәюрмен.* (К. Гал.) — *п. сущ.* Сколько, настолько, так много, в такой степени.

Чәп چپ *ф. ис.* 1) Сул як. 2) Сулагай. — *п. сущ.* 1) Левая сторона. 2) Левша.

Чәра چرا *ф. ис.* Көтүлек, утлавык. *Хозурда, сөфрәдә* (табында) *куйдыр чәрадә.* (Ут. Им.) — *п. сущ.* Пастбище, выгон, загон.

Чәреб چرب *ф. с.* 1) Симез, майлы. 2) Мул. *Сыйладым җисмемне даим чәреб ширинңәр илә.* (Һ. Сал.) — *п. прил.* 1) Жирный, сальный. 2) Обильный.

Чәрех چرخ *ф. ис.* 1) Тәгәрмәч; чарык. 2) Коршау. 3) Чыгыр. 4) Шестерня. 5) Машина. 6) *күч.* Хәйлә. *Димнә үз тугрысында чәрех корып... диде.* (Г. Фәез.) — *п. сущ.* 1) Колесо. 2) Круг, обод. 3) Ворот. 4) Шестерня. 5) Машина. 6) *перен.* Хитрость.

Чәшем چشم *ф. ис.* Күз. *Сурәтең чәшемемдәдер, өзнемдәдер саутың һәнуз.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Глаз.

Чәшем агыл — кыек карау. — Косой взгляд.

Чәшем бәнди چشم بندی *ф. ис.* 1) Күрәзәлек, сихырчылык. 2) Гипнотизм. — *п. сущ.* 1) Колдовство. 2) Гипнотизм, гипнотическое внушение.

Чәшем биаб چشم بی آب *ф. ст.* Оятсызлык. — *п. сс.* Бесстыдность, бесстыдство.

Чәшмә چشمه *ф. ис.* 1) Чишмә, болак, кизләү. 2) Фонтан. — *п. сущ.* 1) Источник, родник, ключ. 2) Фонтан.

Чәһрә چهره *ф. ис.* Төс, йөз, кыяфәт. — *п. сущ.* Лицо, физиономия.

Чәһар چهار *ф. сан* Дүрт. — *п. ч.* Четыре.

Чәһарпа, чәһарва چهاروا، چهارپا *ф. ис.* Дүрт аяклы хайван. — *п. сущ.* Четвероногое (животное).

Чәһарпая (чарпа) چهارپایه *ф. ис.* 1) Урындык. 2) Өстәл (дүрт аяклы әйбер). 3) Дүрт аяклы хайван. — *п. сущ.* 1) Табурет, скамейка; подставка. 2) Столик с четырьмя ножками. 3) Четвероногое животное.

Чәһаршәнбә* چهارشنبه *ф. ис.* Чәршәмбе (атнаның дүртенче көне). — *п. сущ.* Среда (день недели), *букв.* „четвёртый день".

Ш

Ш — ش. Татар әлифбасында егерме бишенче, гарәп әлифбасында унөченче хәреф. „Шин" дип атала. Сан урынында кулланганда 300 не белдерә. — 25-я буква татарского, тринадцатая буква арабского алфавита „шин". Цифровое значение — 300.

Шаб I شاب *ис.* 1) Ачуташ. 2) Кызыл диңгез. — *сущ.* 1) Квасцы. 2) Красное море.

Шаб II شاب *сф.* Яшь егет. — *пр. д.* Юноша, молодой человек.

Шаббе әмрәд — яшүсмер; сакал, мыек чыкмаган яшь егет. — Безбородый молодой человек (в смысле „безусый", молодой).

Шабаш شاباش *ф. ис.* 1) Бик шәп! Бик әйбәт! 2) Бетте, тәмам булды. *Шабаш шад баш дигән сүздән мөхәффәфтер.* (К. Нас). — *п. сущ.* 1) Браво! Прекрасно! Превосходно! 2) Конец, окончание.

Шагирд شاگرد *ф. ис.* Укучы, шәкерт. — *п. сущ.* Ученик, студент, шакирд (учащийся татарского медресе в дореволюционное время).

Шагый شاعى *сф.* Фаш ителгән. — *пр. д.* Разоблачённый.

Шагыйл شاغل *сф.* Шөгыльләнүче, берәр эш белән мәшгуль. *Ничек диләр, сине шагыйрь диләрме, шигырь язмак белән шагыйл диләрме...* (Г. Тук.) — *пр. д.* Занимающийся (чем-либо).

Шагыйранә شاعرانه *гф. р.* 1) Шагыйрьләрчә. 2) Шигъри, шигырьдәгечә. *Йокы алмый мине никтер шагыйранә җәйге төннәрне.* (И. Баш.) — *ар.-п. н.* 1) Как поэт. 2) Поэтично.

Шагыйрь* شاعر *сф.* Шигырь язучы. — *пр. д.* Поэт.

Шагыйрә* شاعره Шигырь язучы хатын-кыз. — Поэтесса.

Шад* شاد *ф. с.* Шат; шатланучы. — *п. прил.* **1.** Весёлый, радостный. **2.** Весело, радостно.

Шадан شادان *ф. с.* Шатланган, куанган, сөенгән. — *п. прил.* Весёлый, радостный.

Шади شادى *ф. ис.* Шатлык, сөенеч, куаныч. — *п. сущ.* Веселье, радость.

Шадиянә شاديانه *ф. р.* 1) Шат күңел белән, шатланып. 2) Туйча шатлыклы, куанычлы. *Чалып йөз төрле анда шадиянә* (Сайяди). — *п. н.* 1) Весело, радостно. 2) Как на свадьбе.

Шадкям شادكام *ф. с.* Шатлыклы, сөенечле, шат. *Нәфсе ари, күңле шадкям улсын имди.* (К. Гал.) — *п. прил.* Весёлый, радостный.

Шадман شادمان *ф. с.* Шат; сөенгән (шатланган), бәхетле. *Шадман ул мәркадендә без онытмыйбыз сине.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Радостный, ликующий; веселящийся, счастливый.

Шаз شاذ *сф.* Чыгарма, гомуми кагыйдәгә буйсынмаган, кагыйдә тышында. — *пр. д.* Исключение (из правила).

Шаибә شائبه *ис.* 1) Кимчелек, житезсезлек. 2) Тап. — *сущ.* 1) Недостаток, порок. 2) Пятно.

Шаига شايعه *ис.* 1) Таралу, һәркемгә билгеле булу; халык арасына таралу. 2) Халык арасында билгеле булган вакыйга; таралган хәбәр. *Шәһәр шаигаләрени вә сүзләрени тикшереп торыр иде.* (М. Ак.) — *сущ.* 1) Распространение, хождение (слухов в народе). 2) Слух, молва; толки.

Шаигъ شايع *сф.* Халык арасына таралу, һәркемгә билгеле булу. *Күзең белән күргәнне сәтер кылмак, күңлең белән уйлаганны шаигъ кылудан күркәмрәктер.* (К. Нас.) — *пр. д.* 1) Распространяющийся. 2) Распространённый; гласный, получивший известность; ходячий.

Шаистә شايسته *ф. с.* 1) Яраклы. 2) Лаеклы, килешле. *Татар теленә шаистә тәрҗемә вә тәэлиф кылдым.* (К. Нас.) — *п. прил.* 1) Достойный, подобающий, приличествующий. 2) Заслуженный.

Шакир شاكر *сф.* 1) Шөкер итүче, күргән яхшылыкларны онытмаучы. 2) Барына риза булучы. — *пр. д.* 1) Признательный, благодарный. 2) Довольный; удовлетворённый.

Шаки شاكى *сф.* Шикаять итүче, зарланучы, зарын белдерүче, жалоба бирүче. — *пр. д.* Жалующийся; жалобщик.

Шаккъ شاق *сф.* Авыр, мәшәкатьле, кыен, читен. — *пр. д.* Трудный, изнурительный, утомительный.

Шам شام *ф. ис.* 1) Кич. *Ниһаятьсез гүзәл ахшам — бу ахшам, бәнем ядымда бу ахшам — сабах, шам.* (Г. Тук.) 2) Кичке аш. 3) Сүрия. 4) Димәшкъ, Дамаск (шәһәр). — *п. сущ.* 1) Вечер. 2) Ужин. 3) Сирия. 4) Дамаск.

Шамгяһ شامگاه *ф. ис.* Кичке вакыт, эңгер-меңгер вакыт. — *п. сущ.* Вечернее время, вечерняя пора; сумерки.

Шамил شامل *сф.* Эченә алган, чорнап алган, җыйнаган, эченә туплаган. *Кемнең гакылы камил, фазылы шамил булса түбән калмас.* (Г. Фәез.) — *пр. д.* Содержащий в себе, заключающий в себе, состоящий из...

Шамих شامخ *сф.* Биек, югары, күтәренке. — *пр. д.* Высокий, возвышенный.

Шаммә شامه *ис.* Ис тою, ис сизү тойгысы. — *сущ.* Обоняние.

Шан شان *ис.* Дәрәҗә, мәртәбә; игътибар, әһәмият. *Татарлар рифгате, шаны сигез кат күкләрә китсен, әбәд сәрмәд бу милләтне ходаем бәхтияр итсен...* (Г. Тук.) — *сущ.* Достоинство, важность; значение, престиж.

Шариб شارب *сф.* Эчүче. — *пр. д.* Пьющий.

Шаригъ شارع *сф.* 1) Эшкә керешүче. 2) Закон чыгаручы; шәригать төзүче, пигамбәр. — *пр. д.* 1) Предприниматель; начинающий какое-либо дело. 2) Законодатель; установивший законы шариата, пророк.

Шарих شارح *сф.* Рецензент, аңлатма язучы, комментарий язучы. — *пр. д.* Рецензент; комментатор.

Шарт* شرط *ис.* Шарт. — *сущ.* Условие, положение.

Шартый شرطى *с.* Шартлы, шарт(ка бәйләнешле). — *прил.* Условный.

Шатранж شطرنج *ф. ис.* Шахмат. — *п. сущ.* Шахматы.

Шатранжбаз شطرنجباز *ф. ис.* Шахматчы, шахмат уйнаучы. — *п. сущ.* Шахматист.

Шатыр شاطر *ф. с. ис.* **1.** Җитез, өлгер; булдыклы, булган; оста. **2.** Зур кешеләрне озатып һәм юлын чистартып баручы. *Шатыр вә җәлладлары кәлде йитеп.* (Ут. Им.) — *п. сущ. прил.* **1.** Проворный, ловкий. **2.** Скороход (сопровождающий вельможу при выездах и расчищающий ему путь).

Шафи شافى *сф.* 1) Шифа бирүче, авырудан терелтүче, савыктыручы. 2) Канәгатьләндерә торган, канәгатьләндерерлек. *Теш авыртуның сәбәбен төрлечә зан кылалар, ләкин берсенең дә шафи дәлилләре юктыр.* (К. Нас.) — *пр. д.* 1) Целебный, целительный. 2) Убедительный; удовлетворяющий, удовлетворительный.

Шафигъ شافع *сф.* Урталык итүче, яклаучы; арага керүче. — *пр. д.* 1) Ходатайствующий. 2) Заступник; ходатай; посредник.

Шафигый شافعى *с.* Ислам динендә имам Шафигъ мәзһәбенә иярүче. — *прил. рел.* 1) Шафиитский. 2) Последователь религиозной школы (секты) имама Шафии.

Шах شاخ *ф. ис.* Ботак, агач ботагы. — *п. сущ.* Ветви (дерева); отрасль.

Шахдар شاخدار *ф. ис.* Ботаклы агач. — *п. сущ.* Ветвистое дерево.

Шаяд* شايد *ф. р.* Шаять, бәлки, ихтимал (эшнең булуына ышанычны, өметле ихтималны белдерә). — *п. н.* Вероятно, авось; быть может.

Шаян شايان *ф. с.* Лаек, яраклы, тиешле дәрәҗәдә. — *п. прил.* Достойный, заслуживающий; в должной степени.

Шаян дикъкать — тиешле дәрәҗәдә игътибар. — Должное внимание.

Шаһ شاه *ф. ис.* 1) Шаһ, патша (Иран патшасы). 2) Сүзләргә алдан кушылып, иң шәп, иң беренче, иң зур дигән мәгънәләр бирә. — *п. сущ.* 1) Шах (царь Ирана), монарх, государь. 2) В качестве префикса придаёт слову значения: лучший, высший, первый (по занимаемому месту), наибольший.

Шаһбал — кош канатының иң зур каурые. — Самое длинное перо в крыле птицы.

Шаһанә شاهانه *ф. р.* Шаһларча, шаһларга махсус рәвештә, бик шәп. — *п. н.* По-шахски, по-царски.

Шаһбаз شاهباز *ф. ис.* 1) Карчыга, лачын, шункар. 2) Батыр, кыю. *Рабиганың матур тавышы моңлы, назлы; назы белән яулап ала ир шаһбазны.* (Ш. Баб.) — *п. сущ.* 1) Ястреб, сокол. 2) Храбрый, смелый.

Шаһбәлут شاهبلوط *ф. ис.* Кәстәнә агачы, каштан. — *п. сущ.* Каштан (дерево).

Шаһбәет شاهبيت *ф. ис.* 1) Гыйшык-мәхәббәт турында язылган шигырьнең (газәлнең) иң көчле юллары. 2) Шагыйрьнең исеме кергән шигырь юллары. — *п. сущ.* 1) Самые сильные (выразительные) строки любовного стихотворения. 2) Бейт (или строка), в котором (в которой) упоминается имя автора.

Шаһданә شاهدانه *ф. ис.* 1) Эре энҗе бөртеге; эре данә. 2) Тәсбихнең мәрьям анасы. — *п. сущ.* 1) Крупный жемчуг. 2) Основная, самая крупная бусина в чётках.

Шаһдар شاهدار *кара:* шахдар. — *см.* Шахдар.

Шаһзадә شاهزاده *ф. ис.* 1) Шаһ улы, патша улы. 2) Тәхет варисы. — *п. сущ.* 1) Царевич, принц. 2) Наследник трона.

Шаһзадәгян شاهزادهگان Шаһзадәнең *к.* — *мн.* от шаһзадә.

Шаһи شاهى *ф. ис.* 1) Шаһ(ка бәйләнешле). 2) Шаһ хакимияте. 3) Йомырка кушып ясалган бер төр хәлвә. 4) Юка ефәк материя. 5) Вак акча (Иран акчасы). — *п. сущ.* 1) Шахский. 2) Самодержавие. 3) Сорт халвы. 4) Тонкая шёлковая материя, ткань. 5) Мелкая иранская монета.

Шаһид* شاهد *сф.* 1) Шаһит, таныќ, күрүче. 2) Эшнең (яки хәлнең) булуын күреп торучы. — *пр. д.* 1) Свидетель. 2) Наблюдатель.

Шаһидәйн شاهدين *ис.* Ике шаһит, ике таныќ. — *сущ.* Два свидетеля.

Шаһин شاهين *ф. ис.* Аксыл төстәге лачын, шункар (ау лачыны). — *п. сущ.* Белый сокол, сокол-сапсан; ловчий сокол.

Шаһиншаһ شاهنشاه *ф. ис.* Шаһлар шаһы, патшалар патшасы, зур патша. — *п. сущ.* Царь царей (титул государей Ирана), великий государь.

Шаһнамә شاهنامه *ф. ис.* 1) Шаһлар (патшалар) турында язылган әсәр. 2) Фирдәүсинең шул исемдәге поэмасы. — *п. сущ.* 1) Произведение, в котором описывается жизнь шахов (царей). 2) Название поэмы Фирдоуси.

Шаһраһ شاهراه *ф. ис.* 1)Олы юл. 2) Туры (дөрес) юл. — *п. сущ.* 1) Большая дорога, тракт. 2) Прямой (верный) путь.

Шаһсуар شاهسوار *ф. ис.* Ат өстендә бик оста йөрүче. — *п. сущ.* Искусный наездник.

Шибһ (шибеһ) شبه *ис.* Охшашлык, охшашу. — *сущ.* Сходство, подобие.

Шибһе җәзирә شبه‌جزيره *ст.* Ярым атау. — *сс.* Полуостров.

Шивә* شيوه *ф. ис.* 1) Җирле сөйләм, диалект. 2) Язучы иҗатындагы аерымлык; хәрәкәт рәвеше. 3) Назлылык, матур сынлылык, нәзакәтлек; купшылык, көязлек. — *п. сущ.* 1) Местный говор; диалект. 2) Образ действия; метод, манера; отличительная особенность в творчестве писателя. 3) Кокетство, грация; изящество, щегольство.

Шивәи ифадә — сөйләп бирү рәвеше, төшендерү (аңлату) алымы. — Метод толкования, разъяснения.

Шивәкяр شيوه‌كار *ф. с.* Назлы; матур сынлы; нәфис, зифа; көяз, купшы. — *п. прил.* Кокетливый, манерный, жеманный; стройный; щегольский.

Шивән شيون *ф. ис.* Аһ-зар, елау, кайгы тоту. — *п. сущ.* Плач, рыдание, вопль.

Шигар شعار *ис.* 1) Өндәү, лозунг. *Хөрлек, тигезлек аның шигары.* (М. Гаф.) 2) Билге; герб; эмблема. 3) Байрак. 4) Аерымлык билгесе. (Сыйфат рәвешендә кушма сүз составында да кулланыла). *Мәрхәмәт шигар* — мәрхәмәт иясе, мәрхәмәтле. *Шөһрәт шигар* — данлыклы, дан тотучы, мәшһүр. — *сущ.* 1) Девиз, призыв, лозунг. 2) Знак, марка; герб; эмблема. 3) Знамя. 4) Отличительный признак. (В качестве прилагательного встречается в сложных словах).

Шигъри* شعرى *с.* Шигырьгә бәйләнешле, поэтик. — *прил.* Поэтический.

Шигърият شعريت *ис.* Шигърилек; матурлык, нәфислек; художестволылык. *Боны шатлык катыш моңлылык, әллә нинди бер шигърият тәмам изрәткән.* (М. Гаф.) — *сущ.* Поэтичность; художественность; красота, изящество.

Шигърән شعراً *р.* Шигырь итеп, тезмә рәвештә, шигырь үлчәвенә салып. — *н.* Стихом, в стихотворном виде.

Шигый شیعی *ис.* Шига (дүртенче хәлифә Гали һәм аның балаларына тарафдарлык мәзһәбе). 2) Шига мәзһәбе(нә бәйләнешле). — *сущ.* 1) Сторонник секты четвёртого халифа Али и его сыновей, шиит. 2) Шиитский.

Шигырь* شعر *ис.* Тезмәле әсәр, рифмалы шигырь. — *сущ.* Стихотворение; рифмованное произведение.

Шиддәт شدت *ис.* 1) Көч, куәт; көчлелек. *Күңелендә теге серле музыка шиддәтле рәвештә кузгалды* (Г. Газиз). 2) Катылык, кискенлек, гадәттәгедән артык булучылык; кансызлык. 3) Бәла, каза, хәсрәт. — *сущ.* 1) Сила, мощь; интенсивность. 2) Резкость, жестокость, строгость, суровость. 3) Несчастье, горе, беда, бедствие.

Шикакъ شقاق *ис.* Аерылу, бүленү; фикер башкалыгы, үзара килешмәү. — *сущ.* Разногласие, раскол.

Шикаять* شكايت *ис.* Зар, зарлану, жалоба, сукрану. *Пулисая Мохтардан шикаять иттеләр.* (М. Ак.) — *сущ.* Жалоба; стенание.

Шикяр (шигяр) شكار *ф. ис.* 1) Ау аулау, тоту. 3) Аулана торган кош-корт. *Беркөн падишазадә шикярдин кәлеп өйгә барыр ирде* (Мәҗмәгыл хикәять). — *п. сущ.* 1) Охота, ловля. 2) Дичь, предмет охоты.

Шикәм شكم *ф. ис.* Эч, корсак, карын. — *п. сущ.* Живот, брюхо.

Шикәмпәрвәр شكمپرور *ф. с.* 1) Ашаучүне генә белүче, күп ашаучы, ашамсак, бирән, гуж. 2) Тәмле ашарга яратучы, тәмле тамак. — *п. прил.* 1) Прожорливый. 2) Обжора. 3) Лакомка; гурман.

Шикәмпәрәст شكمپرست *кара:* шикәмпәрвәр. — *см.* Шикәмпәрвәр.

Шикәстә شكسته *ф. с.* 1) Сынык, ватык, җимерек, китек, бозык. 2) Җиңелгән. — *п. прил.* 1) Сломанный, разбитый. 2) Побеждённый.

Шикәстә дил — күңеле кырылган, күңеле сынган. — Обиженный.

Шималь شمال *ис.* 1) Сул'як, сул'кул. 2) Төньяк. *Шимальдән гаҗәп куәтле болытлар кузгалып бөтен дөньяны каплап алдылар.* (Г. Ибр.) — *сущ.* 1) Левый, левая сторона; левая рука. 2) Север.

Шимали شمالی *с.* Төньяк(ка караган), төньяк(ка бәйләнешле). — *прил.* Северный.

Шималия شماليه *кара:* шимали. — *см.* Шимали.

Шималән شمالاً *р.* Төньяктан, төньяк тарафыннан. — *н.* С севера, к северу, севернее.

Шимә شيمه *ис.* Холык, характер; үзлек. — *сущ.* Характер, качество; свойство.

Шин شين *ис.* „Ш" хәрефенең исеме. — *сущ.* Название буквы „ш".

Шинас شناس *ф. ис.* Белүче, аңлаучы; оста; белгеч. — *п. сущ.* Знаток, понимающий; мастер, специалист.

Шинбә* (шәнбә) شنبه *ис.* Шимбә. — *сущ.* Суббота.

Шир شير *ф. ис.* Арслан. *Димнә үгезгә килеп: „Падиша шир мине сиңа җибәреп хозурына чакырды", диде.* (Г. Фәез.) — *п. сущ.* Лев.

Ширанә شيرانه *ф. р.* Арсландай, арслан кебек батыр. *Сүзеңдин янмагыл, ширанә булгыл* (Сайяди). — *п. н.* 1. Мужественный как лев, храбрый, отважный. 2. Мужественно, храбро, отважно.

Шираэ شراء *ис.* Сатып алу. — *сущ.* Покупка.

Ширбәт* شربت *ис.* Эчемлек, татлы эчемлек, җимеш сулары. *Дөнья сәүмәк ширбәтешшәйтан икәндер белмәдем.* (Һ. Сал.) — *сущ.* Шербет, лимонад, фруктовая вода; прохладительные напитки.

Ширгир شيرگير *ф. ис.* Арслан белән көрәшерлек гайрәтле батыр. — *п. сущ.* Богатырь, могущий померяться силами со львом.

Ширдил شيردل *ф. с.* Арслан йөрәкле, батыр. — *п. прил.* 1) Отважный, храбрый. 2) Храбрец.

Ширек شرك *ис.* Күп аллага ышану; мәҗүсилек. — *сущ.* Многобожие; язычество.

Ширин* شيرين *ф. с.* Татлы, ләззәтле. *Шикәрдән ширин, балдан татлы, тел тибрәтеп әйткән сүзләрең* (Җыр). — *п. прил.* Сладкий.

Ширкәт* شركت *ис.* 1) Эштә уртаклык, бергәләп эш итү. 2) Җәмгыять, товарищество, компания. — *сущ.* 1) Общее достояние, коллективный труд. 2) Общество, компания, товарищество, агентство.

Ширьян شريان *ис.* Артерия (йөрәктән чыккан кан тамыры). — *сущ.* Артерия.

Шитаб شتاب *ф. ис.* Ашыгу, сабырсызлану; тизләтү. — *п. сущ.* Поспешность, спешка, торопливость; ускорение.

Шита شتاء *ис.* Кыш. — *сущ.* Зима.

Шитаи شتائى *с.* Кышкы, кыш(ка бәйләнешле). — *прил.* Зимний.

Шифа* شفا *ис.* 1) Авырудан терелү, сәламәтләнү. 2) Авырудан коткару (тергезү) көче, савыктыргыч. *Гыйльме белән гамәл кыйлмаган кешенең гыйльме шифасыз дәва кебекдер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Выздоровление, излечение. 2) Лечебное средство; лекарство; снадобье.

Шифабәхеш شفابخش, **Шифарәсан** شفارسان, **Шифасаз** شفاساز *гф. с.* Шифалы, шифасы тия торган, савыктыра торган. — *ар.-п. прил.* Целительный, целебный.

Шифаханә شفاخانه *гф. ис.* Больница, госпиталь. — *ар.-п. сущ.* Больница, лечебное заведение, госпиталь.

Шифаһ شفاه Шифә-нең *к.* — *мн.* от шифә.

Шифаһи شفاهى *с.* Телдән, телдән сөйләнгән (язма түгел). — *прил.* Устный, словесный.

Шифаһия شفاهيه Шифаһи-нең *мнс.* — *жен.* от шифаһи.

Шифаһән شفاهاً *р.* Телдән сөйләп. — *н.* Устно.

Шифә شفه *ис.* Ирен. — *сущ.* Губа.

Шияхәт شياخة *кара:* имамәт. — *см.* Имамәт.

Шиһаб شهاب *ис.* 1) Кисәү. 2) Ут шәүләсе, ялкын, ялкын нуры. 3) Метеор. 4) Метеорит нуры. — *сущ.* 1) Головня. 2) Пламя, отблеск пламени. 3) Падающая звезда, метеор. 4) Свет падающей звезды.

Шом* شوم *ис.* Яман бәхет, шом. *Тоела тәнгә шом кебек.* (Г. Кан.) — *сущ.* Злой рок; злополучие, злосчастье.

Шорта شرطه *ис.* 1) Уңайга искән җил. 2) Сайланма гаскәр, гвардия; полиция. *Мәһди халифә бер кичне йокысыннан уянып, сәхибе шортасене чакырып әйтте...* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Попутный ветер. 2) Отборное войско, гвардия; полиция.

Шорут شروط Шарт-ның *к.* — *мн.* от шарт.

Шур شور *кара:* шүр. — *см.* Шүр.

Шура شورا *ис.* Совет, киңәш. — *сущ.* Совет, совещание.

Шураи дәүләт — дәүләт киңәшмәсе. — Государственный совет.

Шуралар җөмһүрияте — советлар республикасы. — Республика советов.

Шуридә شوريده *ф. с.* 1) Дулкынландырылган, ачуланган, тынычсызланган. 2) Кушылган, катнаштырылган. 3) Баш күтәргән, бунт күтәргән. 4) *күч.* Дучар булган, гашыйк, гыйшык аркасында акылдан язган. *Гүзәл шуридә былбыл* — *п. прил.* 1) Взволнованный, возмущённый. 2) Смешанный. 3) Восставший, взбунтовавшийся. 4) *перен.* Влюблён-

дик фәган әйләр, шаһым, Таһир (Сайяди). — ный, потерявший разум из-за любви.

Шух شوخ *ф. ис.* 1) Шук. 2) Шат, уенчак; җитез. — *п. сущ.* 1) Балагур. 2) Оживлённый; живой; весёлый; шутливый.

Шәамәт شآمت *ис.* Шомлык, шомланучылык, начарга (бәхетсезлеккә) юрау. — *сущ.* Дурное предзнаменование; дурное предчувствие.

Шәбаб شباب *ис.* 1) Яшьлек. 2) Яшьләр. — *сущ.* 1) Юность, молодость. 2) Молодёжь.

Шәбабәт شبابت *ис.* Яшьлек вакыты, яшьлек чоры, яшүсмерчак. — *сущ.* Молодость.

Шәбанруз شبانروز *ф. ис.* Тәүлек. — *п. сущ.* Сутки.

Шәбанә شبانه *ф. с.* 1) Кичке, төнге. 2) Кичәге, төнәгенге. — *п. прил.* 1) Ночной, вечерний. 2) Вчерашний, оставшийся со вчерашнего дня.

Шәбаһәт شباهت *ис.* Охшашлык, бер төслелек. *Һәммәсе кяфиргә охшашлы бу тар чалбарларның нә мөселманлыкка анларда шәбаһәт бар иде.* (Г. Тук.) — *сущ.* Подобие, сходство.

Шәбгир شبگير *ф. ис* **1.** Төнге. **2.** 1) Сандугач. 2) Төнге сәяхәт, яктыргангача сәяхәт. *Гарипнең кабригә шәбгир кылгыл* (Сайяди). — *п. сущ.* **1.** Ночной. **2.** 1) Соловей. 2) Ночное путешествие, путешествие до рассвета.

Шәбиһ شبيه *с.* Охшаш, охшаган. — *прил.* Подобный, похожий.

Шәбхун شبخون *ф. ис.* Төнлә көтмәгәндә һөҗүм итү. *Дили шәбхун идәр һәрбер пәямы.* (Дәрд.) — *п. сущ.* Ночное нападение, ночной набег, внезапная ночная атака.

Шәбнәм شبنم *ф. ис.* 1) Чык. 2) Тамчылы бизәк, асма, брелок. 3) Кисея (тукыма). — *п. сущ.* 1) Роса. 2) Висюлька, подвеска, брелок. 3) Кисея (ткань).

Шәбкә شبكه *ис.* 1) Ятьмә, ау ятьмәсе. *Аучының шәбкәсеннән ычкынган аю баласы иде.* (К. Нас.) 2) Тозак. 3) Рәшәткә. — *сущ.* 1) Сеть, сетка. 2) Тенёта. 3) Решётка.

Шәвагыйрь شواعر Шагыйрә-*нең к.* — *мн.* от шагыйрә.

Шәвагыйль شواغل Шагыйл-нең *к.* — *мн.* от шагыйл.

Шәваиб شوائب *ис. к.* Кимчелекләр, җитешсезлекләр. — *сущ. мн.* Недостатки; порок, изъян.

Шəваһид شواهد *ис.* 1) Шаһид-нын *к.* 2) Цитаталар; дəлилләр; өземтә, өзек. — *сущ.* 1) *мн.* от шаһид. 2) Данные, служащие доказательством, свидетельством. 3) Отрывок из текста, цитата.

Шəгаир شعائر *ис. к.* Йолалар, гореф-гадәтләр. — *сущ. мн.* Обряд, церемония; обычай.

Шəгыб شعب *ис.* Төркем, җәмәгать, кабилә; халык. — *сущ.* Группа, племя; народ.

Шəгъбан شعبان *ис.* Ай елының сигезенче ае исеме. — *сущ.* Шабан — 8-й месяц лунного календаря.

Шəгълә شعله *кара:* шөгълә. — *см.* Шөгълә.

Шəгъри شعرى *ис.* 1) Чәч(кә), кыл(га бәйләнешле). 2) Бик нечкә чәчсыман кан тамыры; капилляр. — *сущ.* 1) Волосяной. 2) Тонкий, как волос, кровеносный сосуд; капилляр.

Шəгъшəга شعشعه *ис.* 1) Ялтыравык. 2) Ялтыравыклы бизәнү әйберләре, купшылык әйберләре. — *сущ.* 1) Сверкание, сияние, блеск. 2) Великолепие. 3) Блестящие вещички, украшения.

Шəгыйр شعير *ис.* Арпа. — *сущ.* Ячмень.

Шəгыр شعر *ис.* Чәч, кыл, төк. — *сущ.* Волосы.

Шəдаид شدائد *ис. к.* Авырлыклар, катылыклар, авыр эшләр. — *сущ. мн.* Беда, несчастье; трудности.

Шəддə شده *ис. грам.* Тәштит (хәрефнең кушарлы икәнен белдерә торган диакритик билге). — *сущ. грам.* Ташдид — диакритический значок, обозначающий удвоенность согласного.

Шəдид شديد *с.* 1) Каты, нык, көчле. 2) Авыр, читен; кискен. 3) Кырыс. 4) Энергияле. — *прил.* 1) Сильный, мощный. 2) Тяжкий; невыносимый; трудный. 3) Строгий, суровый. 4) Энергичный.

Шəзер-мəзер شذرمذر *р.* Таркау, тәртипсезлектә, ничек эләксә шулай. *Мәзһәп низаглары илә мәшгуль уларак, дәүләт вә хөкүмәтләре шәзер-мәзер улдыгыннан...* (Р. Фәх.) — *н.* В беспорядке, как попало, разбросанно.

Шəй* شى *ис.* Әйбер, нәрсә. *Бу аз-аз бер кечек шәйдән башланды.* (З. Биг.) — *сущ.* Вещь; предмет.

Шəйб شيب *ис.* 1) Чал, чал керү; чәч-сакал агару. 2) Картлык. — *сущ.* 1) Седина, седые волосы. 2) Старость.

Шəйда شيدا *ф. с.* 1) Акылсыз. 2) Гыйшыктан акылын җуйган; дивана; — *п. прил.* 1) Безумный. 2) Влюблённый; смущён-

гашыйк. *Түгеп моңнар туган көйләрне көйлә, яныр шәйда күңел көйгәнне сөйлә.* (Дәрд.) — ный; обезумевший от любви.

Шәйн شين *ис.* Кимчелек, гаеп. — *сущ.* Недостаток, дефект.

Шәйтан* شيطان *ис.* 1) Шәйтан. 2) Аздыручы, котыртучы, начарлыкка өстерәүче. — *сущ.* 1) Сатана, дьявол; демон; шайтан. 2) Совратитель, соблазнитель.

Шәйтани شيطانى *с.* 1) Шәйтан(га караган), шәйтанныкы, шәйтан тарафыннан булган. *Шәйтани бер сызгырык булганга бу.* (Ш. Баб.) 2) Дөрес булмаган, ялган. — *прил.* 1) Дьявольский, чертовский, адский. 2) Неверный, обманчивый.

Шәйтанәт شيطنت *ис.* 1) Шәйтанлык, аздыру, котырту. 2) Кыланыш, шаянлык, шуклык. — *сущ.* 1) Дьявольщина, дьявольская проделка. 2) Шалость, проказа, проделка.

Шәйх* شيخ *ис.* 1) Карт, карт кеше. 2) Башлык, юлбашчы, аксакал. 3) Дин эшләрен караучы, дин башлыгы. 4) Ишан. *Шәйхемнең рухы мөбарәкләренә багышлап дога кылдым.* (З. Һад.) — *сущ.* 1) Старик, старец. 2) Шейх, глава племени; предводитель. 3) Духовный вождь. 4) Ишан.

Шәйхе фани شيخ فانى *ст.* Бик картайган кеше. — *сс.* Очень старый, дряхлый человек.

Шәйхухәт شيخوخت *ис.* Картлык, картайганлык. — *сущ.* Старость, престарелость.

Шәк شک *ис.* 1) Шик, шөбһә. 2) Икеләнү, ышанмау. *Мине ишан дигәннәр һәрберсе синдәй ишәк; минем изгелегемә һичберсе китерми шәк.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Сомнение. 2) Неуверенность, подозрительность; недоверчивость.

Шәкавәт شقاوت *ис.* 1) Бәхетсезлек, бәла. 2) Начар, ярамаган эш, ярамый торган. *Гайре шәһәрләрдә йөреп ризык ашамак шәкавәтдер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Тяжёлое положение; беда. 2) Недозволенный поступок, дурное дело.

Шәква شكوى *ис.* Шикаять, жалоба. *Шикаятьтер сәңа бездән; әсәрләнкауле шәквадан.* (Г. Тук.) — *сущ.* Жалоба.

Шәкел شكل *ис.* 1) Форма. 2) Сын, тышкы күренеш. *Сөйлә күрдеңме бәнем шәклемдә һичбер дәрдемәнд?* (Г. Тук.) 3) Сызык, схема, охшатып ясалган фигура. 4) *грам.* Хәрәкә. — *сущ.* 1) Форма, вид. 2) Образ; внешний вид; фигура. 3) Рисунок. 4) *грам.* Огласовка.

Шәкъ شق *ис.* 1) Яру; чатнату. 2) Ерту, аеру. 3) Ярык; тишек. — *сущ.* 1) Раскалывание, рассекание, проламывание, разрыв. 2) Трещина, расщелина; щель, прореха, дыра.

Шәккы шәфә — иреннәрне аеру, ягъни, юк-барны сөйләү. — Осклабиться, *букв.* „растянуть губу“.

Шәкли شكلى *с.* 1) Форма(га), шәкел(гә бәйләнешле). 2) Формаль. — *прил.* 1) Форменный. 2) Формальный.

Шәклән شكلاً *р.* Тышкы күренеше буенча, тышкы күренешенә (формасына) карап. — *н.* По форме, по виду.

Шәкый شقى *с.* 1) Бәхетсез, бәлале. 2) Баш имәс; усал. 3) Юлбасар. 4) Начарлык эшләүче; әшәке кеше. *Сәңа мәхәббәт куйганым шәкыйлегемдер.* (К. Нас.) — *прил.* 1) Бедный, несчастный. 2) Своевольный; злой. 3) Негодяй; преступник. 4) Разбойник; бандит.

Шәкыйк شقيق *ис.* 1) Яртысы (икегә бүленгән берәр әйбернең). 2) Бертуган. 3) Чалма чәчәк, пион. *Чәчәк аз, кызыл, шәкыйк гөлләр юк дип, ни мәгънә умартаны бозу белән.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Любая половина. 2) Родной брат. 3) *бот.* Анемоны, пионы.

Шәкыйка شقيقه *ис.* 1) Бертуган кыз кардәш. 2) Баш авыруы (вакыт-вакыт башның бер өлеше авырту); мигрень авыруы. — *сущ.* 1) Родная сестра. 2) Головная боль, мигрень.

Шәкәр شكر *ф. ис.* Шикәр. — *п. сущ.* Сахар.

Шәкәраб شكراب *ф. ст.* 1) Шикәр белән су. 2) *күч.* Бер-берсенә каршы. *Аның белән мөнәсәбәтемез шәкәрабдыр.* — *п. сс.* 1) Сахарная вода. 2) *перен.* Ссора, охлаждение между друзьями.

Шәкәргөфтар شكرگفتار *ф. ст.* Сүзе шикәр кебек, татлы телле. — *п. сс.* Сладкоречивый сладкогласый.

Шәкәрләб شكرلب *ф. ст.* Шикәр кебек татлы ирен. — *п. сс.* Сахароустый.

Шәкәр риз شكرريز *ф. с.* Татлы күз яше түгүче. *Ки хәлвәт йиридә кылгайлар шәкәр риз* (Сайяди). — *п. с.* Проливающий „сладкие“ слёзы (от радости).

Шәкүр شكور *ис.* 1) Бик шөкер итүче. 2) Алла эпитеты. *Ул Зөләйхәләр вә Ләйләләр кеби булса матур, көнләшәм... (әстәгъфирулла!) Я шәкүр, я гафур!* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Благодарный. 2) Эпитет аллаха.

Шәл شل *ис.* Чулаклык, кул кору. — *сущ.* Паралитик, с вывихнутой или сломанной рукой.

Шәлгам شلغم *ф. ис.* Шалкан. — *п. сущ.* Репа.

Шәлялә شلاله *ис.* Шарлавык, шарлама. — *сущ.* Водопад, водяной каскад.

Шәм شم *ис.* 1) Иснәү, ис сизү. 2) Бер әйбернең исен иснәү, иснәп карау. — *сущ.* 1) Обоняние. 2) Нюханье.

Шәмаил شمائل *ис. к.* 1) Тумыштан килгән табигать (характер), холык, сыйфат. 2) Рам эченә язып куелган дини текстлар, рәсемнәр. *Сыз, Кәмал, рәссам, хариталар, шәмаилләр чыгар. Я илаһем, бездә соң кайчан Рафаилләр чыгар?* (Ш. Баб.) — *сущ. мн.* 1) Качество, достоинство; врождённое свойство; характер. 2) Религиозные тексты или картинки, вставленные в рамку.

Шәматә شماته *ис.* 1) Шау-шу; шаулау. 2) Кеше кайгысына сөенү. 3) Ызгыш, кычкырыш. *Дошман шәматәсеннән куркып...* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Шум, грохот. 2) Злорадство. 3) Ссора, скандал.

Шәматәт شماتت *ис.* Кеше кайгысына шатлану. *Идбар вакытында шәматәт итмәкләре белән, изге вә яман мәгълүм булыр.* (К. Нас.) — *сущ.* Злорадство.

Шәмгъ شمع *ис.* 1) Балавыз. 2) Шәм. *Әрни-әрни ләгънәт әйтәм тискәре бу дөньяга. Мин мәхәббәт уты дим, ул аерылу шәмгын яга.* (С. Рәми.) — *сущ.* 1) Воск. 2) Свеча.

Шәмгыдан شمعدان *ф. ис.* Шәмдәл, кандил, люстра. *Алдында алтын шәмгыданнарда нәфис хуш исле шәмгъләр янып торыр.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Подсвечник, люстра, кандилябр.

Шәмес شمس *ис.* Кояш. *Сөям бигрәк, хосусән садрыңызны. Ни соң ул: шәмсеңезме, бәдреңезме?* (Г. Тук.) — *сущ.* Солнце.

Шәмим شميم *с.* Хуш ис. — *прил.* Приятный запах.

Шәмси, шәмсия شمسيه، شمسى *с.* Кояш(ка бәйләнешле). *Сәнәи шәмсия* — кояш йөреше белән исәпләнә торган ел хисабы; кояш календаре. — *прил.* Солнечный.

Шәмсия شمسيه *ис.* Эсселектән саклау зонтигы. *Бу тупаслыктан көлеп торса кояш күктән карап, нурны каплый „эссе" дип бай кулда бар шәмсиясе.* (Г. Тук.) — *сущ.* Солнечный зонтик.

Шәмсә شمسه *ис.* Язма китапларнын беренче бит башына ясалган орнамент, бизәк. — *сущ.* Разрисовка, орнаментация на первой странице рукописных книг.

Шәмшир شمشير *ф. ис.* Кылыч. *Шәмширен чыкарып кара еланның башын кисте* (Мәҗмәгыл хикәять). — *п. сущ.* Сабля, шашка, меч.

Шәнагать شناعت *ис.* Явызлык, кабахәтлек, начарлык, әшәкелек, шыксызлык. — *сущ.* Гадость, безобразие, мерзость, пакость, низость.

Шәнига (шәнигъ) شنيعه *с.* Әшәке, шакшы, начар, кабахәт. — *прил.* Отвратительный, гнусный, ужасный.

Шәр (р) شر *ис.* 1) Явызлык, яманлык, начарлык; начар эш. *Шәйтан шәрреннән мөхафәзә әйләсен.* (З. Һад.) 2) Явыз, яман, начар. — *сущ.* 1) Зло, злоба, злобность. 2) Плохой, злой; злейший.

Шәраб* شراب *ис.* Эчемлек, исерткеч, шәрап. *Хәмер, шәраб безгә булмас инде...* (М. Җәлил). — *сущ.* Питьё, напиток; вино.

Шәрабдар شرابدار *гф. ис.* Шәрап коеп торучы. *Шәрабдарә изгү тәэвил иту вирде.* (К. Гал.) — *ар.-п. сущ.* Виночерпий.

Шәрабханә شرابخانه *гф. ис.* 1) Шәрап (эчемлек) ясый торган йорт. 2) Эчемлек эчә торган йорт, мәйханә. — *ар.-п. сущ.* 1) Винный завод; помещение, где делают вино. 2) Питейный дом.

Шәрарәт شرارت *ис.* Начар (явыз) эшләр. — *сущ.* Злоба, злодейство.

Шәрафәт شرافت *ис.* 1) Кадерлелек, олы дәрәҗәлелек, хөрмәтлелек. 2) Дан, намус, затлылык. — *сущ.* 1) Почёт, слава, уважение. 2) Слава, честь, благородство.

Шәрган شرعاً *р.* Шәригать буенча, шәригать карашы буенча. — *н.* По шариату (мусульманскому праву); согласно шариату.

Шәргый شرعی *с.* Шәригать(кә бәйләнешле), шәригать ягыннан. *Сафи абзый аңламыйдыр шәргый дә.* (Г. Тук.) — *прил.* 1) Шариатский. 2) Законный; легальный.

Шәргъ شرع *ис.* Ислам шәригате, ислам законы. *Кунмамыш башына шәргың мәргы дә.* (Г. Тук.) — *сущ.* Мусульманский религиозный закон (шариат).

Шәрем شرم *ф. ис.* 1) Оят, хурлык. 2) Оялучанлык; кыюсызлык, базымсызлык. — *п. сущ.* 1) Стыд, срам, позор. 2) Стыдливость; скромность.

Шәремсар شرمسار *ф. с.* 1) Оятлы ителгән, кызартылган. 2) Оятлы. *Хосудлар хезмәтенә килдәчидер, яулак олуг шәремсар улдачидыр.* (К. Гал.) — *п. прил.* 1) Пристыжённый, сконфуженный. 2) Стыдливый, конфузливый.

Шәрех* شرح *ис.* 1) Аңлатма, ачыклап аңлату, төшендерү. 2) Берәр китапның авыр урыннарын ачыклап аңлату. — *сущ.* 1) Объяснение, разъяснение, толкование; описание. 2) Комментарий к трудным местам в тексте книги.

Шәригать* شريعت *ис.* Дини закошнар җыентыгы. — *сущ.* Законоположение шариата.

Шәрик شريك *с.* Иптәш, катнашучы (берәр эштә уртак булган кеше, бер эшне бергәләп алып баручы). — *прил.* Товарищ, компаньон; партнёр, соучастник; сообщник, коллега.

Шәрир شرير *с.* 1) Усал (явыз, яман) кеше. 2) Усаллык эшләүче, бандит, җинаятьче. — *прил.* 1) Злой, зловредный. 2) Злодей, разбойник, бандит.

Шәриф شريف *с.* 1) Кадерле, игътибарлы, кадерләүгә лаек. *Әллә бисмилламны әйтергә оныттым? Нә исә; бер заман коймак шәрифләрдән тәмам җилләр исә...* (Ш. Баб.) 2) Пигамбәр нәселе. — *прил.* 1) Знатный; славный. 2) Шериф (титул потомков пророка).

Шәркан شرقاً *р.* Көнчыгыштан, көнчыгыш ягыннан; көнчыгыш яклап. — *н.* К востоку, восточнее; с востока, с восточной стороны.

Шәркый شرقى *с.* 1) Көнчыгыш(ка бәйләнешле), көнчыгыштагы. 2) Көнчыгышта торучы. — *прил.* 1) Восточный. 2) Житель востока.

Шәркыя شرقيه *кара:* шәркый. — *см.* Шәркый.

Шәркыят شرقيات *ис.* Көнчыгышны өйрәнү. — *сущ.* Востоковедение; наука о востоке.

Шәркъ شرق *ис.* 1) Көнчыгыш. 2) *күч.* Көнчыгыш халкы. *Без Шәркъ булдык Гарбдәй шигъри күлмәк тектереп, охшадык Пушкин, Шекспирга озын чәч җиткереп.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Восток. 2) *перен.* Жители востока.

Шәрмәндә شرمنده *ф. с.* Оятлы, мәсхәрәле, адәм көлкесе, оятлы ителгән. *Атым Габдулла — алла бәндәсемен, җәмигъ колларың шәрмәндәсемен.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Пристыжённый, сконфуженный; опозоренный, осмеянный.

Шәррелбәшәр شرالبشر *гыйб.* Кешеләрнең иң явызы, иң усалы. — *фр.* Самый злой человек, злейший из людей.

Шәрри شرى *с.* Усаллык(ка), явызлык(ка бәйләнешле), усаллык (явызлык) белән. — *прил.* Злобный, злостный, вредный.

Шәррән яра شرآيرا *р.* Ачыктан-ачык, ап-ачык. *Синдиләрне ап-ачык шәррән яра, һич зарар юк, күпме итсәң мәсхәрә.* (Г. Тук.) — *н.* Ясно, совершенно очевидно; голый, обнажённый.

Шәръян شريان *ис.* Кызыл кан тамыры, артерия. — *сущ.* Артерия.

Шәрәф شرف *ис.* 1) Кадер, хөрмәт; дан. 2) Затлылык, аксөяклек. 3) Бәхет. *Мәгъшукасын күрү шәрәфенә наил булды.* (М. Гаф.) — *сущ.* 1) Честь, почёт; слава. 2) Знатное происхождение, знатность, благородство. 3) Счастье.

Шәрәфбәхеш شرفبخش *гф. с.* Шәрәф бирүче; дан бирүче; бәхет багышлаучы. — *ар.-п. прил.* Дающий известность, почёт, счастье.

Шәрәфьяб شرفياب *гф. с.* Кадергә (бәхеткә, дәрәҗәгә) ирешү, олылык табучы. *Тәзәүвеҗ кылды, хәзердә зөфафда шәрәфьяб улды.* (К. Нас.) — *ар.-п. прил.* Удостоившийся чести, нашедший своё счастье.

Шәрәфьяби شرفيابى *гф. ис.* Зур дәрәҗәле кешенең рәсми кабул итүе. — *ар.-п. сущ.* Приём, аудиенция у высокопоставленного лица.

Шәрәфьяр شرفيار *гф. с.* Игътибар иясе, хөрмәткә лаек булган. — *ар.-п. прил.* Достойный, заслуженный.

Шәрәфә شرفه *ис.* 1) Манарадагы балкон яки азан әйтә торган тәрәзә. 2) Крепость стенасының тешләре. — *сущ.* 1) Балкон на минарете или окно для призыва на молитву. 2) Зубец крепостной стены.

Шәст شست،شصت *ф. сан* Алтмыш. — *п. ч.* Шестьдесят.

Шәтарәт شطارت *ис.* Шуклык; житезлек, шаянлык. — *сущ.* Ловкость, проворство, шутливость.

Шәтем شتم *ис.* Сүгү, әрләү, начар сүзләр әйтеп ачулану; хурлау. — *сущ.* Ругань, грубая брань; поношение.

Шәтта شتى *с.* 1) Төрле, төрле-төрле. 2) Газетаның төрле хәбәрләр бүлеге. — *прил.* 1) Различный, разнообразный. 2) Раздел газеты „отовсюду".

Шәфагать شفاعت *ис.* Арадашлык, яклау, арага керү. — *сущ.* Заступничество, ходатайство (за кого-либо).

Шәфигъ شفيع *с.* Арадашлык итүче, яклап арага керүче. — *прил.* Заступник; ходатай; посредник.

Шәфикъ شفيق *с.* Шәфкатьле, рәхимле, аяучан. — *прил.* Сострадательный, милосердный.

Шәфкать* شفقت *ис.* Аяу, мәрхәмәт итү, рәхим-шәфкать. — *сущ.* Жалость, сострадание; снисхождение; сочувствие, милосердие.

Шәфталу شفتالو *ф. ис.* 1) Шәпталы; персик. 2) *куч.* Үбү. — *п. сущ.* 1) Персик. 2) *перен.* Поцелуй.

Шәффаф شفاف *с.* Үтәли күренә торган, үтә күрсәтә торган. *Боҗра нәкъ күк төсле зәңгәр, саф үзе, саф пыяла төсле һәм шәффаф үзе.* (Ш. Баб.) — *прил.* Прозрачный, просвечивающий; тонкий.

Шәфә شفه *ис.* Ирен. — *сущ.* Губа.

Шәфәкъ* شفق *ис.* Кояш батканнан соң офыкта була торган кызыллык. *Шәфәкъ батмый, картлар ятмый; килә белми киләсең* (Җыр). — *сущ.* Вечерняя заря.

Шәхем شحم *ис.* Эч мае, туңмай. — *сущ.* Жир, сало.

Шәхсый* شخصى *с.* Шәхси (аерым кешенең үзенә генә караган, үзенә генә бәйләнешле). — *прил.* 1) Личный, персональный. 2) Субъективный.

Шәхсыя شخصيه Шәхсый-ның *мнс.* — *жен.* от шәхсый.

Шәхсыять شخصيت *ис.* 1) Шәхсилек. 2) Үз файдасын гына кайгыртучанлык. — *сущ.* 1) Личность, индивидуальность. 2) Индивидуализм.

Шәхыс* شخص *ис.* Зат, аерым кеше; кешенең тышкы күренеше үзенчәлеге. — *сущ.* Человек, лицо, особа, персона.

Шәш شش *ф. сан* Алты. — *п. ч.* Шесть.

Шәшем ششم *ф. сан* Алтынчы. — *п. ч.* Шестой.

Шәэн شأن *ис.* 1) Әһәмият; дәрәҗә. 2) Холык, үзенчәлек. *Начар эшләр эшләмәк аның шәэненә муафыйк түгелдер.* (К. Нас.) 3) Эш, үзлек. *Күз бер әгъзадыр, аның шәэне күрмәктер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Достоинство, важность, значение. 2) Свойство, особенность. 3) Дело, занятие.

Шәятыйн شياطين Шәйтан-ның *к.* *Шул сүзеннән бар шәятыйн кузгала, йотлыгып бар да мөһергә күз сала.* (Ш. Баб.) — *мн.* от шәйтан.

Шәүвәл شوال *ис.* Ай елының унынчы ае исеме. — *сущ.* Шавваль — 10-й месяц лунного календаря.

Шәүкъ شوق *ис.* Кызыгу, дәрт, атлыгу; көчле теләк, омтылу. *Сәнең дәрдең вә шәүкыңлә бәнем дәрдем дә якьсандыр.* (Г. Тук.) — *сущ.* Страсть, сильное желание.

Шәүкәт* شوكت *ис.* Көч, куәт, олылык, бөеклек. *Каплап алды дөньяны шәүкәт, даны.* (М. Гаф.) — *сущ.* Сила, мощь, величие, могущество.

Шәүкәтпәнаһ شوكتپناه *гф. ис.* 1) Олылык, бөеклек үзәге. 2) Шаһ. — *ар.-п. сущ.* 1) Основа величия, могущества. 2) Шах.

Шәүһәр شوهر *ф. ис.* Ир (хатынның ире). *Кыз тәхет өстидә хыял кылыр: шәүһәре шаһзадәдер.* (Мәҗмәгыл хикаять). — *п. сущ.* Муж.

Шәҗагать شجاعت *ис.* Батырлык, егетлек, кыюлык, гайрәт. *Шәҗагатьле вә* — *сущ.* Храбрость, отвага, смелость, мужество.

нурлы йөзене бер мәртәбә күрдекем илә... (М. Ак.)

Шәҗигъ شجيع *с.* Йөрәкле, кыю, батыр. — *прил.* Храбрый, отважный, смелый.

Шәҗәр شجر *ис.* Агачлар. *Ир кеше әмалене күңелендә мәкнүз әйләмәс; бер шәҗәрдәй кәндесен бер җирдә мәркүз әйләмәз.* (Г. Тук.) — *сущ. соб.* Деревья.

Шәҗәрә * شجره *ис.* 1) Бер агач. 2) Нәсел-ыруның кемнән башланып ничек тармакланып килүен күрсәткән схема, нәсел агачы. *Бабичның нәсәп шәҗәрәсе атасы ягыннан ушбу рәвешчә.* (Г. Ибр.) — *сущ.* 1) Дерево. 2) Родословное дерево.

Шәһадәт شهادت *ис.* 1) Таныклык, шаһид булу; күрсәтү. 2) Сугышта шәһит булу. *Тәңре гыйшкында шәһадәт итсәләр...* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Свидетельство, показание. 2) Мученическая смерть на войне.

Шәһадәтнамә شهادتنامه *гф. ис.* Таныклык язуы, диплом, аттестат. *„Балам, бар, китер әле миңа шәһадәтнамәңне!“ — диде әни.* (Г. Ибр.) — *ар.-п. сущ.* Свидетельство, диплом, аттестат.

Шәһамәт شهامت *гф. ис.* 1) Үткенлек, батырлык. 2) Югарылык, аксөяклек сыйфаты. 3) Зирәклек. — *ар.-п. сущ.* 1) Доблесть, геройство, неустрашимость, храбрость. 2) Благородность, порядочность. 3) Проницательность.

Шәһбаз شهباز *кара:* шаһбаз. — *см.* Шаһбаз.

Шәһвәт شهوت *ис.* Җенси дәрт, теләк. *Кем һава* (масаю) *вә һәвәсенә табигъ булмаенча шәһвәтенә каһәр кылса, мөрәүвәт вә инсаниятне ихъя кыйла.* (К. Нас.) — *сущ.* Вожделение, похоть, чувственность; страсть.

Шәһер شهر *ис.* Ай (ай елының ае). *Яратмыйм бер дә сезнең җәһелеңезне, караңгы салеңезне, шәһреңезне.* (Г. Тук.) — *сущ.* Месяц (время года).

Шәһед شهد *ф. ис.* Бал. *Ачык сүзе Кырым шәһденә охшар.* (Хорәз.) — *п. сущ.* Мёд, нектар.

Шәһид* شهيد *с.* 1) Хак эш өчен сугышта үлүче. *Буялган аңа шәһидләр каны.* (М. Гаф.) 2) Дин өчен үтерелгән. — *прил.* 1) Погибший в борьбе за правое дело. 2) Погибший за веру.

Шәһир شهير *с.* Бик данлыклы, бик атаклы. — *прил.* Знаменитый, известный, славный.

Шәһика شهيقه *ис.* Сулышны эчкә алып хырылдау. *Җәрәхәте катылык-* — *сущ.* Хрипливый вдох (вздох).

тан бер шәһика итеп һушы китте. (К. Нас.)

Шәһри شهرى *с.* Ай(га бәйләнешле), ай(га караган). — *прил.* Месячный, относящийся к месяцу.

Шәһәр* شهر *ф. ис.* Шәһәр, кала. — *п. сущ.* Город.

Шәһәри شهرى *ф. ис.* 1) Шәһәр(гә караган), шәһәрнеке. 2) Шәһәр кешесе, шәһәрдә торучы. — *п. прил.* 1) Городской. 2) Горожанин, городской житель.

Шәһәрияр شهريار *ф. ис.* Патша, хөкемдар. *Мөхәммәд Әмин хан каберендә, и шәһәрияр.* (Мөхм.) — *п. сущ.* Монарх, царь, государь.

Шөбан شبان *ф. ис.* Көтүче, чабан. — *п. сущ.* Пастух, чабан.

Шөбат شباط *ис.* Февраль ае. — *сущ.* Февраль.

Шөббан شبان Шаб-ның *к.* — *мн.* от шаб.

Шөбһә* شبهه *ис.* Шик, икеләнү. *Бәнем сүзләремә шөбһә идәрләр.* (Ут. Им.) — *сущ.* Сомнение, подозрение.

Шөгагъ شعاع *ис.* Нур; балкыш, ялтырау. — *сущ.* Луч; полоса света, проблеск.

Шөгара شعرا Шагыйрь-нең *к.* — *мн.* от шагыйрь.

Шөгур شعور *ис.* 1) Акыл, акыл белән тою, аң. 2) Аңлау, төшенүчәнлек, төшенү сәләте. *Бер нәүгъ шөгур хасил булганмы?* (Г. Тук.) 3) Сизү, тою. — *сущ.* 1) Разум, понятливость, сообразительность, сознание. 2) Ощущение. 3) Переживание.

Шөгури شعورى *с.* Аңга, зиһенгә, тойгыга карый торган. — *прил.* Относящийся к чувству, сознанию, ощущению.

Шөгъбә شعبه *ис.* 1) Бүлем, бүлек, бүлекчә. 2) Тармак. 3) Бер предприятиенең аерым тармагы. — *сущ.* 1) Отрасль. 2) Ветвь; ответвление. 3) Отделение, филиал.

Шөгълә شعله *ис.* 1) Ялкын. 2) Кисәү. 3) Шәүлә. *Мазлум кеше, ачу утын шөгъләләндер.* (М. Гаф.) — *сущ.* 1) Пламя. 2) Головня; факел. 3) Отблеск.

Шөгъләдар شعله‌دار *гф. с.* Нурлы, шәүләле, ялкынлы. — *ар.-п. прил.* Пламенный; светлый.

Шөгыль* شغل *ис.* 1) Эш, йомыш, хезмәт. 2) Кайгырту; мәшәкать. *Дөнья шөгыле белән „Казый мирза“ бәхәсләре хәтердән китте.* (З. Һад.) — *сущ.* 1) Занятие, дело, работа. 2) Забота.

Шөкер* شكر *ис.* 1) Яхшылыкка каршы үзенең шатлыгын белдерү. 2) Ризалык, канәгатьләнгәнлек күрсәтү. *Югары карап фикер ит, түбән карап шөкер ит* (Мәкаль). — *сущ.* 1) Благодарение; благодарность, признательность. 2) Довольство; удовлетворённость.

Шөкергезар شكرگذار *гф. с.* Шөкер иткәнлеген белдерүче, яхшылыкны белүче. — *ар.-п. прил.* Благодарный, признательный.

Шөкран شكران *ис.* Яхшылыкка каршы яхшылык; рәхмәт белдерү, сөенү күрсәтү. *Шул рәвеш нигъмәткә шөкран итмәгәч, таңрега мәгърурланып баш бөкмәгәч.* (Ш. Баб.) — *сущ.* Благодарность, признательность, поступок, совершённый из благодарности.

Шөкранә* شكرانه *гф. ис.* Күргән яхшылыкка каршы шатлык белдерү билгесе. *Бәгъзе адәмнәрне аяп, үз хәлләренә шөкранәдә булынмаклары.* (З. Һад.) — *ар.-п. сущ.* В знак признательности, благодарности; благодарно.

Шөкүк شكوك Шәк-нең *к.* — *мн.* от шәк.

Шөкүһ شكوه *ф. ис.* Олылык, көчлелек, мәһабәтлек, данлылык, бөек дәрәҗәлелек. — *п. сущ.* Величие, великолепие, величественность, могущество.

Шөмар شمار *ф. ис.* Хисап, сан. — *п. сущ.* Счёт, расчёт, число.

Шөреб شرب *ис.* Эчү. *Сарылып әкәл вә шөребә сез, гомумән улдыгыз әккял.* (Г. Тук.) — *сущ.* Питьё.

Шөруб شروب *ис.* Төнәтмә (җимеш сыгынтысына шикәр кушып ясалган татлы ширбәт). — *сущ.* Настойка на сахаре и фруктовом соке.

Шөругъ شروع *ис.* Керешү, башлап керешү. *Шөругъ итсә нәләр япмас бу милләт шөругъның юклыгы милләткә гыйлләт.* (Г. Тук.) — *сущ.* Начало, начинание.

Шөрәкя شركا Шәрик-нең *к.* — *мн.* от шәрик.

Шөтер شتر *ф. ис.* Тәвә. *Уйку эчендә шөтер улан ул муш кеби.* (Ут. Им.) — *п. сущ.* Верблюд.

Шөтум شتوم Шәтем-нең *к.* — *мн.* от шәтем.

Шөюгъ شيوع *ис.* (Халык арасына) таралган булу, һәркем ишеткән (белгән) булу. — *сущ.* Распространённость; известность, популярность.

Шөюх شيوخ Шәех-нең *к.* — *мн.* от шәех.

Шөюхият شيوخيت *ис.* 1) Картлык. 2) Башлык, аксакаллык. *Шөюхиять ул ике төрле булыр дигәннәр* (Г. Газиз). — *сущ.* 1) Старость, 2) Старшинство.

Шөҗаг شجاع *с.* Батыр, гайрәтле, йөрәкле. — *прил.* Храбрый, отважный, смелый.

Шөһрәт * شهرت *ис.* 1) Дан, атаклылык, данлылык. 2) Репутация. — *сущ.* 1) Известность, слава. 2) Репутация.

Шөһуд شهود Шаһид-нең *к.* — *мн.* от шаһид.

Шөһәда شهدا Шәһид-нең *к.* — *мн.* от шәһид.

Шөһур شهور Шәһер-нең *к.* — *мн.* от шәһер.

Шүр شور *ф. ис.* 1) Гауга, тавыш, талаш. 2) Тозчыл, тозлы. *Шур җиргә иген иккән кебектер.* (К. Нас.) 3) Тоз. — *п. сущ.* 1) Волнение, шум, смятение, суматоха. 2) Соленый, солоноватый. 3) Соль.

Шүрбәхет شوربخت *гф. ис.* 1) „Тоз бәхетле", кара бәхетле, бәхетсез. 2) Намуссыз, бәдбәхет. — *ар.-п. сущ.* 1) Злополучный, несчастный. 2) Бесчестный, гнусный, подлый.

Шүриш شورش *ф. ис.* Чуалыш, баш күтәрү, каршылык күрсәтү, фетнә. — *п. сущ.* Восстание, мятеж, бунт.

Шүриши شورشی *ф. ис.* Баш күтәрүче, бунт ясаучы, фетнәче. — *п. сущ.* Мятежный, восставший; бунтовщик, инсургент.

Я

Я — ی . Татар әлифбасында утыз икенче хәреф, гарәп әлифбасында егерме сигезенче хәреф булган „ی"нең фәтхә яки сузык „а" белән килгән очрагын белдерә. — 32-я буква татарского алфавита, обозначает 28-ю букву арабского алфавита.

Яб یاب *ф. с.* Төбендә, булмак фигыле булып, башка сүзләргә кушылып — булучы, булган, табучы, ирешүче дигән сыйфат мәгънәләрен белдерә. *Форсатъяб* — форсат табучы. — *п. прил.* Основа глагола „быть", употребляется в сложных словах, придавая им значение прилагательного.

Ябис یابس *сф.* Коры, кипкән. *Әсмаре ябисә* — кипкән җимешләр. — *пр. д.* Сухой, высохший.

Ябрух یبروح *ис.* Мандрагора (бер тип көньяк үсемлеге). *Мәгълүмдер ки адәм сурәтендә бер нәбат бардыр, ябрухе санәм диерләр.* (К. Нас.) — *сущ.* Мандрагора (южное растение).

Явер یاور *ф. с.* Булышчы, ярдәмче. — *п. прил.* Помощник, пособник.

Ягыма (ягъма) یغما *ф. ис.* Талау, талау өчен һөҗүм итү, юлбасарлык. — *п. сущ.* Грабёж, разграбление; бандитизм.

Яд* یاد *ф. ис.* Хәтергә китерү, искә төшерү; телгә алу. *Туйса иблис тормышыннан яд итә оҗмахларын. Яд итәм мин дә шулай яшьлек, сабыйлык чакларым.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Память; воспоминание.

Яддар یاددار *ф. с.* Хәтерендә (исендә) тотучы, онытмаучы. — *п. прил.* Помнящий, вспоминающий; незабывающий.

Ядкяр* یادکار *ф. ис.* Истәлек, ядкарь. *Ялач сатучы Хәнифә туташа бер ядкяр чыкара.* (М. Ак.) — *п. сущ.* 1) Память, воспоминание. 2) Сувенир.

Ядь (йәд) ید *ис.* 1) Кул. *Яшь төрек бәс мөстәбид ядь иснәмәс, пус әйләмәз.* (Г. Тук.) 2) *күч.* Көч, куәт, кодрәт. — *сущ.* 1) Рука. 2) *перен.* Сила; мощь, авторитет.

Якут یاقوت *ис.* Якут ташы. — *сущ.* Яхонт, рубин.

Якут мөзаб, якут рәван — кызыл аракы. — Вино красное.

Якыйн یقین *ис.* 1) Анык белү, ачык белү, шиксез белү. 2) Ышану; ышаныч. *Бу нәрсәләрнең ләззәте дөньядан икәнлегенә якыйным бардыр.* (К. Нас.) *Хаккылякыйн* — дөреслегендә һич шик булмаган. — *сущ.* 1) Достоверное знание, глубокое убеждение. 2) Уверенность, точность.

Якыйни یقینی *с.* Шикләнергә урын калмаслык булган, ачык, ачык булган. — *прил.* Достоверный, достоверно известный.

Якыйнән یقیناً *р.* Ачык рәвештә, шикләнмәслек рәвештә, шиксез. *Ул җәрәхәтнең нәдән улдыгыны якыйнән белмәмеш.* (З. Биг.) — *н.* Достоверно; несомненно; конечно.

Якь یك *ф. сан* Бер; берлек. — *п. ч.* Один; единый.

Якьдигәр یكدیگر *ф. ст.* Бер-берсен, бер-берсенә. — *п. сс.* Друг друга, друг другу.

Якьдил یكدل *ф. ис.* **1.** Бердәмлек, берагызда булучылык, бер сүздә (бер фикердә) булучылык. **2.** Бердәм рәвештә, беравыздан. — *п. сущ.* **1.** Единодушие, единогласие, солидарность **2.** Единодушно, единогласно.

Якьдәст یكدست *ф. ст.* 1) Бер куллы. 2) Бөтен, тулы. — *п. сс.* 1) Однорукий. 2) Цельный, выдержанный.

Якьзәбан یكزبان *ф. ст.* Бер сүздә (бер телдә) булу; бердәмлек. — *п. сс.* Единодушие; согласованность.

Якьнәүгъ يكنوع *гф. ст.* Бер төр; бер төрле; бер төрдән, бердәй. — *ар.-п. ıс.* Однородный, одинаковый.

Якьсан يكسان *ф. р.* Бердәй, бер төсле, бер үк. *Сәнең дәрдең вә шәүкыңлә бәнем дәрдем дә якьсандыр.* (Г. Тук.) — *п. н.* Одинаковый; одинаково.

Якьшәнбе * يكشنبه *ф. ис.* Якшәмбе (көн). — *п. сущ.* Воскресенье (день).

Якьчәшем يكچشم *ф. с.* Бер күзле. — *п. прил.* Одноглазый.

Якянә (ягянә) يكانه *ф. с.* 1) Бердәнбер, чагыштырмаслык, тиңдәшсез. *Мең өмидкә чәчкә аткан бер якянә гөл идем.* (М.) 2) Сирәк очрый торган. — *п. прил.* 1) Единственный, один. 2) Несравненный, уникальный.

Якүн يكون *фиг.* Төп мәгънәсе: „булыр" дигән сүз булып, кулланылуы: 1) Җыенысы, барысы, барлыгы, суммасы. 2) Йомгак, нәтиҗә мәгънәсендә. — *гл.* Осн. значение: „будет", употребляется в значении: 1) Совокупность, всё; в сумме. 2) Итог; результат, вывод.

Ялгабун يلعبون *фиг.* Уйныйлар. *Үз хәленчә китмәде тыр-тыр вагон. Таш ата башка малайлар, ялгабун.* (Г. Тук.) — *гл.* Играют.

Яләйтә ياليت *ым.* Булса гына иде, булса иде! — *междом.* О, если бы; хотя бы!

Ямин يمين *ис.* 1) Уң як. 2) Уң кул. 3) Ант, ант итү, каргану. *Валлаһи, сездәй адәмнәр кызганыч дим, бел ямин!* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Правый. 2) Правая рука, десница. 3) Формула клятвы.

Янбуг ينبوع *ис.* Җир астыннан чыккан су; чишмә, кизләү. — *сущ.* Родник, источник, исток.

Яр * يار *ф. ис.* 1) Дус, иптәш. 2) Сөекле, сөйгән кыз яки егет. 3) Ярдәмче. — *п. сущ.* 1) Друг; подруга. 2) Возлюбленный; возлюбленная. 3) Помощник.

Ярабби * ياربى *гыйб.* „И аллам" дигән мәгънәдә булып, пошыну ымлыгы урынында йөри. — *фр. букв.* „О господи", „О боже мой!" Употребляется в значении „как жаль!", как междометие „ах!", „ох!".

Яран ياران *ф. ис.* 1) Иптәшләр, дуслар; якыннар. 2) Гашыйклар. 3) Ярдәмчеләр, булышчылар. *Кушмыратов Ишми хәзрәтнең яраннарыннан иде.* (Ф. Әмир.) — *п. сущ.* 1) Друзья, товарищи; близкие. 2) Влюблённые. 3) Помощники, пособники.

Яранә يارانه *фр.* Дусларча, якын күреп, сөеп. — *п. н.* По-дружески, как друг.

Яргар يارغار *ф. ст.* 1) Тау тишеге дусы, „мәгарә дусы" (тау тишегендә Мөхәммәт белән бергә качып торган Әбүбәкернең кушаматы). 2) Чын дус. — *п. сс.* 1) *букв.* „Друг по пещере" (прозвище Абубекра, укрывавшегося вместе с Мухаммедом в пещере от жителей Мекки). 2) Истинный, искренний друг.

Ясар يسار *ис.* 1) Сул як. 2) Сул кул. 3) Байлык; муллык. 4) Рәхәт тормыш, төзеклек. — *сущ.* 1) Левый. 2) Левая рука. 3) Благосостояние; достояние; богатство.

Ясин* يس *ис.* Коръәндә бер сүрә исеме. *Алданма син, калган акчаң өчен алар укыйлар ич баш очыңда ясин гына.* (Г. Тук.) — *сущ.* Название суры корана.

Ясир يسر *с.* 1) Кечкенә; аз. 2) Җиңел, ансат. — *прил.* 1) Малый; незначительный. 2) Лёгкий.

Ясмин* ياسمين *ф. ис.* Ясмин. — *п. сущ.* Жасмин.

Ятим* يتيم *ис.* Үксез ир бала. — *сущ.* Сирота.

Ятимә يتيمه Ятим кыз. — Сирота (жен. род).

Яхзәнүн يحزنون *фиг.* Кайгыралар, борчылалар. *Әһле ислам шул рәвешчә яхзәнүн.* (Г. Тук.) — *гл.* Беспокоятся, тревожатся.

Яхуд* ياخود *ф. кис.* Яки. — *п. част.* Или.

Я хәсрәта يا حسرتا *ст.* Ни үкенеч, ни хәсрәт! — *сс.* Увы! Какое горе! Как жаль!

Яәс يأس *ис.* Нәүмизлек, өметсезлек. *Дөньями, гокбами ектым яәс вә хирманыңлә бән.* (Г. Тук.) — *сущ.* Отчаяние; безнадёжное положение.

Яәҗүҗ вә мәәҗүҗ يأجوج و مأجوج *гыйб. миф.* Әкияттәге ике халык исеме. *Җидермә кяинати, сакла бу яәҗүҗмәәҗүҗдән.* (Г. Тук.) — *фр.* Яәҗүҗ-мәәҗүҗ—Гог и Магог (два мифических народа).

Яум يوم *ис.* 1) Көн. 2) Тәүлек. *Кылмасагыз сез миңа ярдәм әгәр, сезгә миннән яуме мәхшәр дәгъва бар.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) День. 2) Сутки.

Яуми يومى *с.* 1) Көнлек; көндәлек, һәр көнлек. 2) Көндезге. — *прил.* 1) Ежедневный, каждодневный. 2) Дневной.

Яумән минәләйям يوماً من الايام *гыйб.* Көннәрдән беркөн, көннәрнең берендә. — *фр.* Однажды; в один из дней.

Яһу ياهو *ым.* „И алла, я алла!" дигән мәгънәдәге сыгыну ымлыгы. — *межд.* „О боже! О аллах!" (Возглас отчаяния.)

Яһүд* يهود *ис.* 1) Еврейләр. 2) Еврей.

сущ. 1) Евреи, еврейский народ. 2) Еврей.

Яһүди* يهودى *с.* 1) Еврей. 2) Еврей (халкына бәйләнешле).

прил. 1) Еврей. 2) Еврейский; иудейский.

Ә

Ә — татар әлифбасында утыз дүртенче хәреф булып, гарәп әлифбасының беренче хәрефе фәтхәле „әлиф آ" (сүз башында) һәм фәтхә билгесе (сүз уртасында һәм азагында), шулай ук сүз азагындагы һаи рәсмия (түгәрәк „т" — ة) хәрефе урынында йөртелә.

34-ая буква татарского алфавита. Обозначает алиф (آ) в начале слова (мягкое „а"), фатху в середине и в конце слова, а также нечитаемую „та-марбуту" („ة") в конце слова.

Әб أب *ис.* Ата, әти (көнияләрдә, ягъни кушаматларда әба (آبا), әбү (آبو), әби (آبى) формаларында йөртелә: Әбабәкер, Әбүхәнифә, Әбидәламә.

сущ. Отец (в прозвищах употребляется в форме: *им. п.*— абу, *вин. п.*— аба и *род. п.*— аби).

Әбабил ابابيل *ис.* Көрәшә, яр карлыгачы.

сущ. Стриж, береговая ласточка.

Әбалисә ابالسه Иблис-нең *к.*

мн. от иблис.

Әбатыйл اباطيل Батыйль-нең *к.*

мн. от батыйль.

Әбүваб ابواب Баб-ның *к.*

мн. от баб.

Әбгад I ابعاد Богыд-ның *к.*

мн. от богыд.

Әбгад II ابعد *с.* Ераграк, бик ерак.

прил. ср. от далёкий.

Әбдал ابدال *ис. к.* Тиләләр, ахмаклар; тинтәкләр, тиле-миләләр. *Дөньяның кыямы әбдалләрнең гыйбадәте белән, димешләр.* (К. Нас.)

сущ. мн. Юродивые; глупые, полоумные.

Әбдан ابدان Бәдән-нең *к.*

мн. от бәдән.

Әбъдәст ابدست *ф. ис.* Юыну, пакьләнү; таһарәт алу.

п. сущ. Очищение; омовение.

Әбдәстханә ابدستخانه *ф. ис.* 1) Юыну бүлмәсе. 2) Бәдрәф, әбрәкәй.

п. сущ. 1) Комната для омовения. 2) Туалет, уборная, отхожее место.

Әбкәм ابكم *с.* Телсез; сөйләшмәүче.

прил. Немой; безмолвный.

Әбләһ ابله *с.* Акылсыз, җүләр, ахмак; беркатлы.

прил. Глупый; наивный.

Әбнаэ ابناء Ибен(бен)-нең *к.*

мн. от ибн, бен.

Әбния ابنيه Бина-ның *к.*

мн. от бина.

Әбрар ابرار *ис. к.* Изге (тәкъва, яхшы) кешеләр. *Атарга шәһри Болгарга, ничә әбрар мәкам саздыр.* (Г. Чок.)

сущ. мн. Благонравный; добрый; набожный; честный, правдивый.

Әбрү ابرو *ф. ис.* Каш.

п. сущ. Бровь.

Әбтәр ابتر *с.* 1) Койрыксыз, койрыгы киселгән. 2) Ким, тулы түгел. 3) Нәселе беткән, нәселе киселгән. 4) Макталмаган; начар, телгә алмаслык. *Фәһүә әбтәр, нинди эш кем башлана бисмилласыз, топ-томал мәсҗид салып куйган кебек һич мулласыз.* (Ш. Баб.)

прил. 1) Бесхвостый, куцый. 2) Недостаточный, неполный. 3) Бездетный. 4) Плохой; непохвальный.

Әбхар ابحار Бәхер-нең *к.* *Канигъ улма бу кадәрле, ит тәрәкъкый, алга бар; насыйп итәр әбхаре гыйльмең иң дирән бәхре сәңа.* (Г. Тук.)

мн. от бәхер.

Әбхас ابحاث Бәхәс-нең *к.*

мн. от бәхәс.

Әбхирә ابخره Бохар-ның *к.*

мн. от бохар.

Әбхәл ابخل *с.* Саран, саранның саранны, иң саран.

прил. Очень скупой, самый скупой.

Әбъяз ابيض *с.* Ак (төс).

прил. Белый.

Әбъят ابيات Бәйт-нең *к.* *Гали мескен бу әбъятың качан кем әзкия күрсә.* (Г. Чок.)

мн. от бәйт, бейт.

Әбәвәйн ابوين *ис. и. сан* Ата-ана.

сущ. дв. ч. Родители.

Әбәд ابد *ис.* Мәңге, соңы булмаган, бетми торган заман, мәңгелек. *Мәңгегә калсын азатлык, мин калыйм шунда әбәд.* (М. Гаф.)

сущ. Вечность. бесконечность.

Әбәди ابدى *с.* Мәңгелек, һичбер бетми торган; соңы булмый торган (заманга бәйләнешле).

прил. Вечный, постоянный; бесконечный.

Әбәдия ابديه *кара:* әбәди.

см. Әбәди.

Әбәдиян ابدياً *р.* Мәңгелек буларак, мәңгелек булып.

н. Вечно, бесконечно.

Әбәдият ابديت *ис.* Мәңге булып торучылык, мәңгелек.

сущ. Вечность, бесконечность.

Әбәдән ابداً *р.* Мәңгегә, гомер-гомергә. *Ике нәрсә әбәдән аерылмыйлар: хирыс вә оятсызлык.* (К. Нас.)

н. Вечно, навечно, навсегда.

Әбү ابو *кара:* әб.

см. Әб.

Әбҗәд ابجد *ис.* Борынгы гыйбрани (яһүд) әлифбасындагы хәрефләр тәртибен күрсәтү өчен ясалган мәгънәсез сүзләрнең беренчесе һәм шул сүзләрнең барысының исеме (бу сүзләр: әбҗәд, һәүвәз, хоттый, кәләмән, сәгъфәс, коришәт, сәхоз, зазог. Соңгы икесе гарәпләр тарафыннан өстәлгән). Бу сүзләрдәге тартыклар тәртибе берлеләр, унлылар, йөзлеләрне һәм ахыргы „г" мең санын белдерә.

сущ. Название бессмысленного сочетания слов: әбҗәд, һәүвәз, хоттый, кәләмән, сәгъфәс, коришәт, сәхоз, зазог, указывающих на порядок букв древнееврейского алфавита. Отсюда — әбҗәди — алфавитный; азбучный. Порядок согласных этих слов обозначает единицы, десятки и сотни, а „г" последнего слова — тысячу.

Әбҗәдхан ابجد خوان *гф. ис.* 1) Укырга яңа өйрәнә башлаган. 2) Берәр фәнне өстән генә белүче, түбән белемле, „сай йөзүче".

ар.-п. сущ. 1) Только что научившийся читать. 2) Человек с поверхностными знаниями, верхогляд, невежда.

Әвазә اوازه *ф. ис.* 1) Җыр, көй. 2) Тон. 3) Дан, ат-чап. *Ләкин анлар ул мәһабәтле арсланның әвазәсен ишетеп беләләр иде.* (Г. Фәез.) 4) Имеш-мимеш хәбәр, халык арасына таралган хәбәр.

п. сущ. 1) Песня, мотив. 2) Тон. 3) Слух, молва.

Әваил اوائل Әүвәл-нең *к.* — *мн.* от әүвәл.

Әваиле корун воста — урта гасырның башлары (башларында). — В начале ..., (начало) средних веков.

Әвамир اوامر Әмер II-нең *к.* — *мн.* от әмер II.

Әварә اواره *ф. ис.* 1) Йорт-җиреннән аерылып, читтә сугылып йөрүче. 2) Бер нәрсәгә бирелеп китү. *Та әбәд дәрдең илә әварәем, әварәем.* (Г. Тук.)

п. сущ. 1) Скиталец, бродяга. 2) Увлёкшийся (чем-либо).

Әваситъ اواسط Вәсат-нең *к.* — *мн.* от вәсат.

Әвахир اواخر Ахир-нең *к.* — *мн.* от ахир.

Әгади اعادى *ис. к.* Дошманнар. — *сущ. мн.* Враги.

Әгаззи اعز *с.* Бик кадерле, бик газиз, кадерлерәк. — *прил.* Дорогой, милый.

Әгазим اعاظم Әгъзам-нең *к.* — *мн.* от прил. әгъзам.

Әгали اعالى Әгъла-нең *к.* — *мн.* от әгъла.

Әгарро اغر *с.* 1) Данлы, хөрмәтле,

прил. 1) Славный, благородный. 2) Блестящий,

затлы. 2) Шәп, гүзәл, якты, менә дигән. 3) Йолдыз кашка. — прекрасный, превосходный. 3) С белой звёздочкой (на лбу).

Әгузе اعوذ *фиг.* Сыенам, сакланам, саклауны сорыйм. *Синме Габдулла Мәгази мин әгузе мин шәррикә; безгә хәсрәт иңде исә, сезләр ясыйсыз ярминкә.* (Ш. Баб.) — *гл.* 1) Взываю о помощи (әгузе биллаһи — боже упаси). 2) Спасаюсь; остерегаюсь, опасаюсь.

Әгъбия اغبيا Габи-нең *к.* — *мн.* от габи.

Әгъва اغوا *кара:* игъва. *Абыстайны әгъвалау өчен, ничек дип сөйләп яткан була бит.* (Г. Кам.) — *см.* Игъва.

Әгъвам اعوام Гам I-нең *к.* — *мн.* от гам I.

Әгъван اعوان Гаун-ның *к.* — *мн.* от гаун.

Әгъвәр اعور *с.* 1) Сыңар күзле, бер күзле, бер күзе сукыр. 2) Шикле. — *прил.* 1) Кривой, одноглазый. 2) Сомнительный.

Әгъвәҗ اعوج *с.* Бөкре, кәкре. — *прил.* Кривой, согнутый.

Әгъдаэ اعداء Гадү-нең *к.* *Яр улып әгъярә сән, әгъдая көлдердең бези.* (Г. Тук.) — *мн.* от гадү.

Әгъдад اعداد Гадәд-нең *к.* — *мн.* от гадәд.

Әгъдәл اعدل *с.* Бик гадел, гаделрәк, дөресрәк, турырак. *Вәзене назымыннан әгъдәл.* (К. Нас.) — *пр. ст.* от прил. гадел — справедливый, правосудный.

Әгъза اعضا *ис. к.* 1) Тәннең аерым-аерым кисәкләре (баш, кул, аяк һәм башкалар). 2) Член. **Җәмгыять әгъзасы** — җәмгыять члены. — *сущ. мн.* 1) Части тела (рука, нога, голова и т. п.). 2) Член: член общества, партии и т. п.

Әгъзам اعظم *с.* Бик бөек, бик зур дәрәҗәле, олы, дәү. — *пр. ст.* от прил. газыйм — великий, большой, огромный.

Әгъзия اغذيه Гыйза-ның *к.* — *мн.* от гыйза.

Әгъла اعلى ،اعلا *с.* 1) Иң югары, бик югары. 2) Бик югары дәрәҗәле, бик кадерле, игътибарлы. *Үзеннән әгъла булганнары бакып.* (З. Биг.) 3) Бик яхшы, бик һәйбәт, бик гүзәл. *Өстенә бик әгъла һәм бик килешле халис ефәк җөббә кигән.* (Ф. Әмир.) — *пр. ст. прил.* 1) Самый высокий, высший, верховный. 2) Самый почтенный, самый уважаемый. 3) Лучший, самый лучший; прекраснейший.

Әгълаи галиин اعلى عليين *гыйб.* Югарыларның иң югарысы, бөекләрнең бөеге. — *фр.* Высший из высших (о людях).

Әгълам اعلام 1) Галәм II (әләм II)-нең *к.* 2) Башлыклар, җитәкчеләр. — 1) *мн.* от галәм II (әләм II). 2) Главы, руководители, выдающиеся люди.

Әгъләм اعلم *с.* Иң яхшы белүче. *Җинаятьтә барыннан әгъләмдер.* (З. Биг.) — *пр. ст. прил.* Знающий лучше всех.

Әгъләб اغلب *с.* 1) Иң өстен. 2) Иң көчле, иң куәтле. — *пр. ст. прил.* 1) Преобладающий; наиболее вероятный. 2) Сильнейший, более сильный.

Әгъма اعما *ис. к.* Сукырлар. *Парласын шәмсең синең, күрмәсә, әгъма күрмәсен.* (Г. Тук.) — *сущ. мн.* Слепые.

Әгъмаль اعمال Гамәл-нең *к.* *Итеп мәсҗидләри базар, гавамә саттыгыз әгъмаль.* (Г. Тук.) — *мн.* от гамәл.

Әгъмале кабихә — начар эшләр. — Дурные дела.

Әгъмале салихә — изге (яхшы) эшләр. — Хорошие, добрые дела.

Әгъмале хәсәнә اعمال حسنه *ст.* Яхшы эшләр, күркәм эшләр. — *сс.* Добрые, благие дела.

Әгъмале әрбәга اعمال اربعه *ст. мат.* Дүрт гамәл. — *сс. мат.* Четыре арифметических действия.

Әгъмам اعمام Гамь I-нең *к.* — *мн.* от гамь I.

Әгъми اعمى *с.* Сукыр, сукырайган. *Араларында бер әгъми карт кеше бар иде.* (К. Нас.) — *прил.* Слепой, слепец.

Әгънам اغنام Ганәм-нең *к.* — *мн.* от ганәм.

Әгъния اغنيا Гани-нең *к.* — *мн.* от гани.

Әгъраб اعراب Әгъраби-нең *к.* — *мн.* от әгъраби.

Әгъраби اعرابى *ис.* 1) Далада яшәүче гарәп, бәдәви. 2) Дала гарәбе(нә бәйләнешле). — *сущ.* 1) Кочевой араб, бедуин. 2) Бедуинский.

Әгъраз I اعراض Гарыз I-ның *к.* — *мн.* от гарыз I.

Әгъраз II اغراض Гараз II-нең *к.* — *мн.* от гараз II.

Әгърас I اعراس Гарус-ның *к.* — *мн.* от гарус.

Әгърас II اعراس Гарәс-нең *к.* — *мн.* от гарәс.

Әгъраф اعراف *ис. дини* Җәннәт белән җәһәннәм арасындагы урын. *Диям әстәгъфирулла, анда кермим, китәм* — *сущ. рел.* Чистилище.

эгърафэ тиз, бер ан да тормыйм. (Г. Тук.)

Эгърэф اعرف *с.* Танылганрак, билгелерэк. — *ср. ст. прил.* Более известный, знакомый.

Эгъсаб اعصاب Гасаб-нын *к.* — *мн.* от гасаб.

Эгъсар اعصار Гасыр-нын *к. Һэм дэ кайтсын монда үткэргэн безем эгъсарымыз.* (Г. Тук.) — *мн.* от гасыр.

Эгъшар اعشار Гошер-нен *к.* — *мн.* от гошер.

Эгъшари اعشاری *с.* Унарлы. — *прил.* Десятичный.

Эгъшия اعشیه Гашия-нен *к.* — *мн.* от гашия.

Эгъян اعیان *ис. к.* Аристократлар; югары дэрэҗэле түрэлэр, башлыклар. *Зэкилэр эчрэ эгъянда, һадилар кем безем саздыр.* (Г. Чок.) — *сущ. мн.* Вельможи, знатные люди; аристократия.

Эгъяне мэмлэкэт — илне идарэ итүчелэр. — Государственнные мужи, правители.

Эгъяр اعیار *ис. к.* Читлэр, ятлар, башкалар, чит кешелэр, чит эйберлэр. *Яр улып эгъярэ сэн...* (Г. Тук.) — *сущ. мн.* Иные, другие чужие, незнакомые.

Эгъҗэб اعجب *с.* Бик гаҗэп, гаҗэпнен гаҗэбе. *Көлле бэгъзеннэн эгъҗэб.* (К. Нас.) — *пр. ст. прил.* Самый удивительный, расчудесный.

Эгъҗэз اعجز *с.* Бик гаҗиз. — *пр. ст.* от прил. гаҗиз— слабый, немощный, бессильный.

Эгъҗэм اعجم *ис.* 1) Сүзсез, телсез. 2) Гарэптэн башка кеше; гаҗэмнэр. — *сущ.* 1) Немой, бессловесный. 2) Неараб.

Эгяһ اگاه *кара*: агяһ. — *см.* Агяһ.

Эда اداء *ис.* 1) Үтэү. *Шэкерт бишвакыт намазны мэсҗиддэ эда итэр.* (Ф. Эмир.) 2) Түлэү (бурычны.) — *сущ.* 1) Выполнение. 2) Уплата, платёж (долга).

Эдат ادات *ис. к. грам.* Кисэкчэлэр, тагылмалар, ярдэмлеклэр, кушымчалар. *„Хэреф"лэр тэбдил итеп чит лэһҗэдэн алма эдат.* (Дэрд.) — *сущ. мн. грам.* Частица, аффикс.

Эдвия ادویه Дэва-нын *к.* — *мн.* от дэва.

Эдвэм ادوم *с.* Дэвамлырак, дэвам итэ торган. — *пр. ст. прил.* Более длительный, более постоянный.

Эдвэн ادون *с.* Түбэнрэк, начаррак; түбэн табигатьле. — *прил.* низкий, низший.

Әдвәр ادور Дәвер-нең *к.* — *мн.* от дәвер.

Әдгъя ادعیه Дога-ның *к.* — *мн.* от дога.

Әдиб * ادیب *ис.* 1) Әдип, әдәби әсәрләр язучы. 2) Тәрбияле, әдәпле; укымышлы. — *сущ.* 1) Писатель, литератор. 2) Воспитанный; просвещённый, образованный.

Әдибанә ادیبانه *гф. р.* Әдипләрчә, әдипләргә хас рәвештә. — *ар.-п. н.* По-писательски, как литератор.

Әдиллә ادله Дәлил-нең *к.* — *мн.* от дәлил.

Әдна ادنا،ادنی *с.* 1) Бик түбән, түбәннең түбәне, түбән сыйфатлы. *Ни сәбәптән җөмлә әдна бәндәләрдән бән дәни.* (Г. Тук.) 2) Аз, бик аз. *Әдна мөлахаза илән дә аңлашылыр.* (К. Нас.) — *прил.* 1) Низкий, подлый. 2) Малый, минимальный.

Әдъян ادیان Дин-нең *к.* *Дөньяда ничә төрле әдъян бардыр.* (К. Нас.) — *мн.* от дин.

Әдәб * ادب *ис.* 1) Әдәп, тәрбия, яхшы холык. 2) Үзен тота белүчәнлек, тәрбиялелек, кеше белән аралашу йолаларын җиренә җиткерүчәнлек. *Әгәр бәхәсләшсәгез әдәбчә бәхәсләшегез.* (М. Ак.) 3) Әдәби әсәр. — *сущ.* 1) Хорошее воспитание; вежливость, добрые нравы. 2) Воспитанность, благопристойность, приличие. 3) Литературное произведение.

Әдәби * ادبی *с.* 1) Әдәб(кә бәйләнешле). 2) Әдәбият(ка бәйләнешле). — *прил.* 1) Вежливый, приличный, культурный. 2) Литературный.

Әдәбият * ادبیات *ис.* Әдәбият. — *сущ.* Литература.

Әдәбияте нәфисә ادبیات نفیسه *ст.* Матур әдәбият. — *сс.* Художественная литература.

Әдәват ادوات Әдат-ның *к.* — *мн.* от әдат.

Әждаһа* اژدها *ф. ис.* Аждаһа. — *п. сущ.* Дракон.

Әз از *ф. бәй.* Чыгыш килеше кушымчасы дан-дән, тан-тән, нан-нән мәгънәләрендәге алкушымча. **Әз кадим** — искедән, борынгыдан; **әз нәү** — яңадан. *Алланың хәбеле димәкем иәтиляф, димәк улыр иҗтинаб әз ихтилаф.* (Г. Тук.) — *п. пред.* Из, от, с.

Әзал اضل *с.* Туры юлдан язучы, бик азгын. — *прил.* Глубоко заблуждающийся.

Әзбәр ازبر *ф. ис.* Ятлау, ятка алу, күңелдән өйрәнү. *Кыйраәт әйләдем, әзбәрләдем бән җөмлә асәрең.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Наизусть учить, знать наизусть.

Әзвак اذواق Зәүкъ-ның *к.*
мн. от зәүкъ.

Әзваҗ اذواج Зәүҗ-нең *к.*
мн. от зәүҗ.

Әзгас вә әхлям اضغاث واحلام *гыйб.* Буталчык төшләр; буталчык уйлар. *Ни өчен әзгас вә әхлям булган төшләргә алданып фәләнчә булыр дип әйтәсез.* (Г. Фәез.)
фр. Несвязные сны, смутные мысли.

Әзгаф اضعاف *ис.* Ике өлеш күбәю.
сущ. Увеличение в два раза, удвоение.

Әзгафе мозагафә اضعاف مضاعف *ст.* Күп өлеш (күп тапкыр) артык. *Тиешле җиргә кызганган мал, батыйль җиргә әзгафе мозагафә китәдер.* (К. Нас.)
сс. Сторицей, во много раз больше.

Әздад اضداد *ис. к.* Каршылыклар, капма-каршылыклар, тискәрелекләр.
сущ. мн. Противоречия, противоположности, контрасты.

Әзикка ازقه *ис. к.* Урамнар, тыкрыклар.
сущ. мн. Улицы, переулки.

Әзиммә ازمه Зимам-ның *к.*
мн. от зимам.

Әз ин җаниб ازاين جانب *гф. ст.* Бу яктан. *(Әз ин җаниб!) бу тарафта нишлиләр соң? Алданган һәм агач атларга атланган.* (Г. Тук.)
ар.-п. сс. С этой стороны.

Әзиять اذيت *ис.* 1) Җәфа, азап, рәнҗү. 2) Зыян, зарар.
сущ. 1) Боль, обида, неприятность. 2) Вред, ущерб.

Әзки اذكى *с.* Бик үткен зиһенле, бик зирәк. *А дач соңра әзки Госман шәһиди вар.* (К. Гал.)
пр. ст. от прил. зәки — смышлёный, памятливый; сметливый, проницательный.

Әзкия اذكيا Зәки-нең *к.*
мн. от зәки.

Әзкяр اذكار *ис. к.* 1) Искә төшереп телгә алулар. 2) Дини зикерләр, зикер әйтүләр.
сущ. мн. 1) Упоминание. 2) Зикр (моления).

Әзман ازمان *кара:* әзминә. *Нәдер, шагыйрь, кәчәр һәр анлары налишлә әзманың.* (Г. Тук.)
см. Әзминә.

Әзминә ازمنه Заман-ның *к.*
мн. от заман.

Әзминәи кадимә — борынгы заманнар.
Древние времена.

Әзрак ازرق *с.* Күк, зәңгәр.
прил. Синий, голубой.

Әзраф اظرف *с.* Матуррак, купшырак; үткен (йөгерек) фикерлерәк. *Мәфрукы мәҗмугыннан әзраф.* (К. Нас.)
пр. ст. от зариф — красивый.

Әзха اضحى *ис. к.* Корбаннар. — *сущ. мн.* Жертвы.

Әзъял اذيال Зәйл-нең *к.* — *мн.* от зәйл.

Әзәл اذل *ис.* Мәңгелек; башы булмаган үткән заман. *Кайбер җаннар әзәлдән үк кушылган булалар, ди.* (Г. Ибр.) — *сущ.* Вечность, извечность, далекое прошлое.

Әзәли اذلى *с.* Бик борынгы, бик күптән үткән. — *прил.* Вечный, давнопрошедший.

Әзәлиять اذليت *ис.* Мәңгедән яшәп килүчелек. — *сущ.* Вечность.

Әзәл(л) اذل *с.* 1) Кимсетелгән, хур. 2) Бик түбән, пычрак, начар табигатьле. — *пр. ст.* от зәлил—1) униженный. 2) Низкий; презренный.

Әзһан اذهان Зиһен-нең *к.* — *мн.* от зиһен.

Әзһар ازهار Зөһрә-нең *к.* — *мн.* от зөһрә.

Әзһәр ازهر *с.* Ак йөзле, ак чырайлы; бик матур. — *прил.* Бледнолицый, белолицый; очень красивый.

Әзһәр җәһәт ازهرجهت *гф. гыйб.* Һәр яктан, һәр җәһәттән; бөтен яктан. — *ар.-п. фр.* С каждой стороны; со всех сторон.

Әиммә ائمه Имам-ның *к.* *Мулла Кәшшаф, тәрҗемансыз мәгънәләр кәшшаф түгел, я әиммәтел Казан! ник күңелегез шәффаф түгел.* (Ш. Баб.) — *мн.* от имам.

Әйван (айван) ايوان *ф. ис.* 1) Балкон, ачык галерея, терраса. 2) Сарай, патша сарае. *Бүген ултырмагыл әйван эчендә.* (Хорәз.) — *п. сущ.* 1) Балкон, открытая галерея, терраса, портик. 2) Дворец, царский дворец.

Әйзан ايضاً *тер.* Тагы, тагы да, янә, янәдән. — *част.* Тоже, так же, ещё.

Әйлүл ايلول *ис.* Сентябрь. — *сущ.* Сентябрь.

Әйсәр ايسر *с.* Җиңелрәк, ансатрак, бик ансат. — *пр. ст.* от ясир (йәсир) — лёгкий.

Әйтам ايتام *ис.* Ятим-нең *к.* — *мн.* от йәтим (ятим).

Әйям ايام Яум-ның *к.* — *мн.* от яум.

Әкабир (әкябир) اكابر *ис. к.* Зурлар, олылар, дәрәҗә ягыннан зур булганнар. — *сущ. мн.* Великие люди; вельможи.

Әкавил اقاويل *ис. к.* Сүзләр, хәбәрләр. — *сущ. мн.* Слухи, разговоры.

Әкалль اقل *с.* Азрак, иң аз, аз дигәндә, иң азында. *Әкалль укырга вә язарга үгрәнмәк лязим.* (К. Нас.) — *пр. ст.* от калил — мало.

Әкалим اقاليم Икълим-нең *к.* — *мн.* от икълим.

Әкариб اقارب Кариб-нең *к.* — *мн.* от кариб.

Әкасирә (әкясирә) اکاسيره *ис. к.* Борынгы Иран патшалары, кисриләр. — *сущ. мн.* Цари древнего Ирана.

Әкбәр اکبر *с.* 1) Өлкәнрәк, иң бөек, иң өлкән, иң зур, иң дәү. *Әй Галиәсгар Камал! Әкбәр кәмальне идеал ит!* (Ш. Баб.) 2) Алла эпитеты. — *пр. ст.* от кәбир — 1) самый большой, самый великий. 2) Всевышний (эпитет аллаха).

Әквән اکون *ис. к.* 1) Барлык, бар булган нәрсәләр. 2) Бөтен дөнья, барлык галәм. — *сущ. мн.* 1) Бытие, существование. 2) Мировое пространство, вселенная, космос.

Әкид اکيد *с.* 1) Көчле, куәтле. 2) Нык. 3) Ышанычлы. — *прил.* 1) Сильный. 2) Крепкий, твёрдый. 3) Надёжный, уверенный, верный.

Әккял اکال *с.* Күп ашаучы, туймастамак, бирән, гуҗ. *Сарылып әкәл вә шөребә сез, гомумән улдыңыз әккял.* (Г. Тук.) — *сущ.* Обжора.

Әкмәл اکمل *с.* Иң җитешкән, иң җитлеккән, бик төгәлләнгән. — *пр. ст.* от кямил — самый совершенный, наилучший.

Әкмәлиять اکمليت *ис.* Төгәллек, җитешкәнлек, кямиллек. — *сущ.* Совершенство.

Әкрәм اکرم *с.* Юмартрак, кешене бик хөрмәтләүчән, бик хөрмәтле, бик затлы. — *пр. ст.* от кәрим — щедрый, великодушный, благородный, милостивый, любезный.

Әкрәһ اکره *с.* Бик чиркәнеч, күңел кайтаргыч. — *пр. ст.* от кәриһ — отвратительный, мерзкий; поганый.

Әксәр اکثر *с.* Күбрәк, күпчелек. *Без французча әйтелгән сүзләрнең әксәрен аңламадык.* (З. Биг.) — *пр. ст.* от кәсир—обильный; многочисленный, значительный, частый.

Әксәрия, әксәри اکثريه، اکثرى *с.* 1) Күп вакытта, күп очракта, күп чакта. 2) Иң күп. — *прил.* 1) В большинстве случаев. 2) Наибольший, наибольшая.

Әксәриян اکثرياً *р.* Күбесенчә, күпчелек белән. — *н.* В большинстве случаев, большей частью.

Әксәрият اکثريت *ис.* Күпчелек. — *сущ.* Большинство.

Әксәрият сөлсан — өчтән икесе дәрәҗәсендәге күпчелек. — Большинство в две трети (людей, голосов и т. п.).

Әксәрияь мотлака — абсолют күпчелек. — Абсолютное большинство.

Әксәрияць нисбия — чагыштырмача күпчелек. — Относительное большинство.

Әкъбәх اقبح *с.* 1) Бик әшәке, бик шакшы. 2) Бик оятсыз, бик әдәпсез. — *пр. ст.* от кабих — 1) безобразный, мерзкий, отвратительный, скверный, дурной. 2) Грубый, неприличный.

Әкъбәхел кабих اقبح القبيح *гыйб.* Кабахәтнең дә кабахәтрәге. *Мондый әкъбәхел кабих нәрсәләрне киеп бер адым атлавың бөтен әһле исламга рисвайлык* (Г. Газиз). — *фр.* Самый мерзкий из мерзких; наглейший, отвратительнейший.

Әкъва اقوا،اقوى *с.* Куәтлерәк, көчлерәк, бик куәтле. — *пр. ст.* от кувәт — сила, мощь.

Әкъвас اقوس *ис. к.* Җәяләр. — *сущ. мн.* Дуги; луки (оружие).

Әкъваль اقوال Каул-ның *к.* — *мн.* от каул.

Әкъвам اقوام Каум-ның *к.* — *мн.* от каум.

Әкъват اقوات *ис. к.* Ашамлыклар, ризыклар. — *сущ. мн.* Еда, пища, питание.

Әкъвәм اقوم *с.* Турырак, бик туры. *Мәгънәсе ләфзыннан әкъвәм.* (К. Нас.) — *пр. ст.* от кавим.

Әкъдам اقدام Кадәм-нең *к.* — *мн.* от кадәм.

Әкъдах اقدح Кадәх-нең *к.* — *мн.* от кадәх.

Әкъдәм اقدم *с.* 1) Иң борынгы. 2) Элегрәк. 3) Әһәмиятлерәк. — *пр. ст.* от кадим — 1) самый древний, старый. 2) Ранний по времени. 3) Значительный.

Әкълям اقلام Каләм-нең *к.* — *мн.* от каләм.

Әкъмишә اقمشه Комаш-ның *к.* — *мн.* от комаш.

Әкъран اقران *ис. к.* 1) Яшьтәшләр, кордашлар, тиндәшләр. 2) Замандашлар. *Гыйлем эстә, гамәле салих эстә, әкъраның каршында фәзыйләтең күп булыр, димеш.* (К. Нас.) — *сущ. мн.* 1) Сверстники, ровесники. 2) Современники.

Әкъриба اقربا *ис. к.* 1) Туганнар, кардәшләр, нәселдәшләр. *Безем шәһәрдә әкърибасы вә белгән кешеләре юк.* (З. Биг.) 2) Таныш-белеш, якынлашкан (якын күргән) кешеләр. *Бай адәмнәр арасына кереп, әкърибалык кәсеб идәчәкләренә мәсрур иде.* (М. Ак.) — *сущ. мн.* 1) Родственники, близкие, соплеменники. 2) Знакомые, близкие люди.

Әкърәб اقرب *с.* 1) Якынрак, бик якын. 2) Якын туган. — *пр. ст.* от кариб — 1) близкий, ближний. 2) Близкий родственник.

Әкърәгъ اقرع *с.* 1) Чәче коелган, такыр баш (кеше). 2) Шәрә, ялангач. — *прил.* 1) Лысый, плешивый. 2) Обнажённый, голый.

Әкъса اقصا،اقصى *с.* Ерак, иң ерак. *Кешеләрчә сөюне белмәдем, хис итмәдем асла. Сөю идеалдыр ул, ягъни гарәпчә, макъсади әкъса.* (Г. Тук.) — *пр. ст.* самый — дальний, далёкий.

Әкъсам اقسام Кыйсем-нең *к.* — *мн.* от кыйсем.

Әкъсар اقصر *с.* Кыскарак, иң кыска. — *пр. ст.* от касыйр — 1) короткий. 2) Краткий.

Әкътаб اقطاب Котыб-ның *к.* — *мн.* от котыб.

Әкътаг اقطع *с.* 1) Киселгән. 2) Кисекен рәвештә кире кагылган, тыелган. *Ходая, син тыйган эшләр тәмам әкътаг вә әбтәр дим.* (Г. Тук.) — *пр. ст.* от катгый — 1) отрезанный. 2) Решительно отвергнутый; запрещённый.

Әкътар اقطار Котр-ның *к.* — *мн.* от котр.

Әкътары арыз — җир йөзенең һәр ягы. *Бөтен әкътары арыздан җыелган хаҗилар ...* (Ф. Әмир.) — Весь свет; весь мир.

Әкъфал اقفال Кофел-нең *к.* *Голум әкъфаленең сез ачкычысыз.* (Г. Тук.) — *мн.* от кофел.

Әкьяс اكياس Кис-нең *к.* — *мн.* от кис.

Әкябир اكابر *кара*: әкабир. — *см.* Әкабир.

Әкязиб اكاذيب *ис. к.* Ялганнар; ялган сүзләр. — *сущ. мн.* Ложь, враньё; лживые слова.

Әкярим اكاريم Әкрәм-нең, кәрәмнең *к.* — *мн.* от әкрәм, кәрәм.

Әкәл اكل *ис.* Ашамлык. *Салынып әкәл вә шөребә сез, гомумән улдыгыз әккял.* (Г. Тук.) — *сущ.* Еда.

Әкәлә اكله *ис. к.* Күп ашаучылар, бирәннәр, гуҗлар. — *сущ. мн.* Обжоры.

Әкүл اكول *с.* 1) Күп ашаучы. 2) Яхшы ашарга яратучы. — *прил.* 1) Прожорливый. 2) Любитель хорошо поесть.

Әлбаб الباب *ис. к.* Акыллар. — *сущ. мн.* Ум, разум.

Әлбисә البسه Либас-ның *к.* — *мн.* от либас.

Әлбәт البت *р.* Шиксез, әлбәттә. *Бармыйлармы? Мин барам, әлбәт барам.* (Г. Тук.) — *н.* Непременно, конечно.

Әлбәттә * البته *кара:* әлбәт. — *см.* Әлбәт.

Әлван الوان Ләвен-нең *к. Чәчәк юк, әлван-әлван болыны бар.* (Ш. Баб.) — *мн.* от ләвен.

Әлване нигъмәт — төрле-төрле ашамлыклар. — Различные яства.

Әлвидаг الوداع *ис.* 1) Аерылышу, саубуллашу. 2) Хуш, сау бул! — *сущ.* 1) Прощание, расставание, проводы. 2) До свидания!

Әлвия الویه Лива-ның *к.* — *мн.* от лива.

Әлгаз العاز *ис. к.* Табышмаклар, башваткычлар; серләр. — *сущ. мн.* Загадки, головоломки; тайны, секреты.

Әлгаязе билла العیاذبالله *гыйб. дини* Алла сакласын, аллага сыенамын. — *фр. рел.* Упаси бог.

Әлеф الف *сан* Мең (1000). — *ч.* Тысяча.

Әлзәм الزم *с.* Иң кирәкле, кирәклерәк, кирәкленең кирәклесе. — *пр. ст.* от лязим — нужный, необходимый.

Әлзәмиять الزمیت *ис.* Бик кирәклелек, үтә кирәкле булучылык. — *сущ.* Крайняя необходимость, неизбежность.

Әлим الیم *с.* 1) Бик ачындыра торган, бик азаплы, үзәк өзгеч. 2) Бик каты. — *прил.* 1) Причиняющий сильную боль, мучительный. 2) Жестокий.

Әлиф I الف *ис.* Гарәп әлифбасында беренче хәреф „ا“. Татар телендә *а, ә, э, ө, ы, о* авазларын белдерүе мөмкин. — *сущ.* Алиф (ا) — первая буква арабского алфавита. В татарском языке может обозначать звуки *а, ә, э, ө, ы, о.*

Әлифе мәмдүдә — озын әлиф — (ا). — Долгий алиф (ا).

Әлифе мәкъсура — кыска әлиф — „ی“ рәвешендә язылып, „а“ укыла (сүз азагында). — Укороченный алиф в конце слова (ی).

Әлиф II الیف *с.* **1.** Ияләшкән, кулга ияләшкән. **2.** Дус, иптәш. — *прил.* **1.** Прирученный, ручной, домашний. **2.** Друг, приятель.

Әлифба * الفبا *ис* 1) Алфавит 2) Әлифба китабы. — *сущ.* 1) Азбука, алфавит. 2) Букварь.

Әлкаб القاب Ләкаб-ның *к.* — *мн.* от ләкаб.

Әлкыйсса القصه 1) Бер сүз белән әйткәндә, кыскача гына әйткәндә, озын сүзнең кыскасы. 2) Хикәягә килик. — Одним словом, коротко говоря, итак.

Әллисане яһликәлинсан اللسان یهلك الانسان *гыйб.* Кешене теле һәлак итә. *Гаебене күрдем бу халыкның гайбәтең-* — *фр. букв.* Человека губит его язык.

нән кичмәдем; әллисане яһликәлинсан икәндәр белмәдем. (Һ. Сал.)

Әлләзи الذى *ал.* 1) Шундый, шундыен, кайсы кем. 2) Татар телендә җебегән мәгънәсендә кулланыла. — *мест.* 1) Который, тот кто. 2) В татарском языке употребляется в значении мямля, простофиля, разиня.

Әлмисак * المثاق *ис.* 1) Сөйләшеп вәгъдә алышу. 2) Яралу, яратылу. *Әл Кадиринең кадере төшмәк әлмисактан кадир: гакылына, фәһеменә истибдадлы хиссият мөдир.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Договор, пакт, соглашение. 2) Зарождение, сотворение.

Әлсинә السنه Лисан-ның *к.* — *мн.* от лисан.

Әлсинәи шәркыя — көнчыгыш телләре. — Восточные языки.

Әлтаф I الطاف Лотыф-ның *к.* — *мн.* от лотыф (лөтыф).

Әлтаф II الطف 1) Иң ягымлы, күңелгә бик хуш булып тоела торган. 2) Иң нәзакәтле. 3) Әйбәт, матур, гүзәл. — *пр. ст.* от лятыйф — 1) приветливый, любезный, милый, мягкий, добрый, нежный. 2) Изящный, тонкий. 3) Интересный, прекрасный.

Әлфаз الفاظ Ләфыз-ның *к.* — *мн.* от ләфыз.

Әлфазә мөтәрадифә — мәгънәдәш сүзләр, синонимнар. — Синонимы.

Әлфазе кабихә — төрле начар сүзләр; сүгенү; орышу, хурлау сүзләре. — Нецензурные слова.

Әлфирак الفراق *ис.* Аерылышу. *Нигә мәнфур бу татарларның китап наширләре? Бер тиен китсә елыйлар аглашубән, әлфирак.* (Г. Тук.) — *сущ.* Расставание, прощание.

Әлхаз الحاظ Ләхза-ның *к.* — *мн.* от ләхза.

Әлхакк الحق *р.* Турысы, чыннан да, чынлап әйткәндә, дөресен генә әйткәндә. — *н.* Действительно, несомненно, конечно, воистину.

Әлхаль الحال *р.* Инде, хәзер, хәзерге вакытта. — *н.* Теперь, сейчас, в настоящее время.

Әлхан الحان Ләхен-нең *к.* *Исте җилләр ил эченнән, иртә-кич салдым колак, җил җиләсләрнең моңыннан зәвекы әлхан алмадым.* (Дәрд.) — *мн.* от ләхен.

Әлхәмде лилля الحمدلله *гыйб. дини* Аллага дан булсын, аллага шөкер. — *фр. рел.* Слава аллаху.

Әлхөкме лилля الحكم لله *гыйб. дини* Алланың хөкеме. — *фр. рел.* Все в руках аллаха.

Әлхасыйль الحاصل *р.* Озын сүзнең кыскасы, җыеп әйткәндә, нәтиҗәдә, бер сүз белән әйткәндә. *Кызыктырырга теләдеме, әлхасыйль, ни булса да бер харикылгадә нәрсә теләде.* (Ф. Әмир.) — *н.* Короче говоря, одним словом, в результате.

Әльан الآن *р.* Хәзер, хәзер үк; хәзерге көндә дә, әле дә, бу хәлдә. — *н.* Сейчас, теперь, сию минуту; в настоящее время.

Әльяум اليوم *р.* Бүген, бүгенге көндә. — *н.* Сегодня, ныне.

Әльәман الامان *ис.* Ярдәм итегез! Коткарыгыз! (Бәладән коткаруны үтенеп кычкыру сүзе.) — *сущ.* „Пощадите!“ „На помощь!“ „Караул!“

Әләм I الم *ис.* 1) Авырту, сызлау, әрнү. 2) Кайгы, хәсрәт, пошыну, ачыну, борчылу. 3) Азаплану, газап чигү, җәфа чигү. *Китте хәсрәт, әләмнәр; иреқләнде каләмнәр.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Боль. 2) Страдание, мука, печаль; беспокойство. 3) Мучение.

Әләм II علم *ис.* Байрак. — *сущ.* Флаг, знамя.

Әлҗинсе билҗинси الجنس بالجنس *гыйб.* Иш ише белән, һәркем үз ише белән, иш — ише, куш — кушы белән. — *фр.* Род к роду, сорт к сорту, пара к паре.

Әм ام *тер.* Яки. — *част.* Или (в альтернативном предложении).

Әмакин اماكن Мәкян-ның *к.* — *мн.* от мәкян.

Әман امان *ис.* 1) Куркусызлык, тынычлык, иминлек. 2) Коткарыгыз, гафу итегез. Мәрхәмәтле булыгыз! *Әмач падишаһым, балама тимә, минем баламдыр.* (К. Нас.) 3) Сак бул. *Әман, сереңне халыкка фаш итмә.* (Ф. Әмир.) — *сущ.* 1) Безопасность, спокойствие. 2) Пощада. 3) Пощадите! 4) Осторожно!

Әманиять, эмниять امانيت، امنيت *ис.* Куркусызлык, иминлек, ышану, таяну, ышанып тынычлану. *Анда бер гаҗәп дини әманиять хөкем сөрә иде* (Г. Газиз). — *сущ.* Безопасность, спокойствие.

Әманәт * امانت *ис.* 1) Берәүгә ышанып саклап торырга бирү. 2) *күч.* Бүләк. *Бу әманәтемне улыма тапшыр.* (З. Биг.) 3) Сакларга бирелгән әйбер. — *сущ.* 1) Доверенность, доверие. 2) *перен.* Дар. 3) Вещь, отданная на хранение, заклад.

Әманәтдар امانتدار *гф. ис.* Әманәт саклаучы, әманәткә хыянәт итмәүче, хыянәтсез кеше. *Сәфәрдән кайтканчы сакламак өчен ушбу әманәтдар адәм-* — *ар.-п. сущ.* Надёжный, честный человек (тот, кому можно отдать на хранение.)

гә бер кесә алтын әманәт куеп сәфәргә китте. (К. Нас.)

Әманәтән امانةً *р.* Әманәт итеп. — *н.* 1) Под залог. 2) На хранение.

Әмарә اماره *ис.* Билге, галәмәт, тамга. — *сущ.* Знак, признак; метка, клеймо.

Әмарәт امارت *ис.* 1) Әмирлек, бер әмир кул астында булган дәүләт. 2) Хакимлек. — *сущ.* 1) Эмират, подвластная эмиру территория. 2) Господство.

Әмасил اماثل *ис. к.* Иң лаеклылар; иң шәпләр, иң яхшылар. — *сущ. мн.* Самые достойные, превосходные, отличные, идеальные.

Әмвал اموال Мал-ның *к.* — *мн.* от мал.

Әмвале мәнкулә — күчмә милек. — Движимая собственность, достояние.

Әмвале гайре мәнкулә — күчерелә алмый торган милек. — Недвижимая собственность, достояние.

Әмват اموات Мәет-нең *к.* — *мн.* от мәет.

Әмгаә امعاء *ис. к.* Эчәк. — *сущ. мн.* Кишки, внутренности.

Әмдад امداد *ис.* Ярдәм, гаскәр белән ярдәм. *Ки андин гайре ничә гыйз вә әмдад.* (Ут. Им.) — *сущ.* Помощь, подкрепление.

Әмен вә әман امن وامان *ст.* Куркынычсызлык, куркусызлык, тынычлык. *Аны кайгы, хәсрәт чорнап алыр да әмен вә әманнан мәэюс булыр.* (К. Нас.) — *сс.* Безопасность, спокойствие.

Әмер I امر *ис.* Эш. *Җырлар бик саф, әмерләри назар саздыр.* (Г. Чок.) — *сущ.* Дело.

Әмер II* امر *ис.* 1) Боерык, әмер, фәрман. *Безгә тәкълид уйламаска, төпчемәскә әмер итә.* (Ш. Баб.) 2) *грам.* Боерык фигыль (барлык). — *сущ.* 1) Приказание, распоряжение, приказ. 2) *грам.* Повелительное наклонение глагола.

Әмер гаиб — III зат боерык фигыль. — 3 л. повелительного наклонения.

Әмере билмәгъруф вә нәһи ганилмөнкәр — шәригать кушкан эшне эшләп, тыйганыннан тыелырга боеру. *Әмере билмәгъруф вә нәһи ганилмөнкәрне иҗра итәләр иде* (Г. Газиз). — Веление делать то, что дозволено и не делать того, что запрещено (шариатом).

Әмернамә امرنامه *ис.* Язма боерык. — *сущ.* Письменный приказ, письменное распоряжение.

Әмзиҗә امزجه *ис.* *к.* Табигатьләр, темпераментлар. — *сущ. мн.* Темпераменты, характеры, нравы.

Әмин امين *с.* 1) Тыныч, куркусыз. 2) Ышанычлы, шөбһәләнмәгән. — *прил.* 1) Безопасный, благополучный. 2) Верный, честный, надёжный, достоверный.

Әминиять امنيت *ис.* 1) Тынычлык, куркынычсызлык, хәвеф-хәтәрсезлек. 2) Ышаныч. *Дус күрерсең сән бәни дә, бар боңа әминиятем.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Спокойствие, безопасность. 2) Доверие.

Әминә امينه Әмин-нең *мнс.* — *жен.* от әмин.

Әмир امير *ис.* 1) Боеручы. 2) Берәр өлкә (яки дәүләт) башлыгы. 3) Хан, шаһзадә. — *сущ.* 1) Приказывающий, повелевающий. 2) Правитель. 3) Князь, эмир, принц.

Әмляк املاك Милек-нен *к.* — *мн.* от милек.

Әмма * اما *тер.* 1) Ләкин, шулай да, эмма. 2) Гаҗәпләнү, соклану ымлыгы. — *част.* 1) Однако, однако же, что касается... 2) Возглас удивления, восхищения.

Әмма бәгъдә امابعد *ст.* Шуннан соң. — *сс.* А дальше, затем.

Әммарә اماره *с.* Хөкем сөрүче, боеручы; мәҗбүр итүче. — *прил.* Господствующий, повелевающий; принуждающий.

Әмраз امراض Мәраз-ның *к.* — *мн.* от мәраз.

Әмре һамаюн امرهمايون *гф.* *ст.* Патша боерыгы, патша фәрманы; манифест. — *сс.* Царский указ, приказ; манифест.

Әмрәд امرد *с.* Сакал-мыек чыкмаган. — *прил.* Безбородый.

Әмсал امثال Мисал-ның *к.* *Тырышып идәлем журналларың әмсалене тәксир.* (Г. Тук.) — *мн.* от мисал.

Әмсар امصار Мисыр 2-нең *к.* *Без күчәрбез, иң элек күчсен безем әмсарымыз.* (Г. Тук.) — *мн.* от Мисыр.

Әмәл امل *ис.* Өмет, теләк, ышаныч, таяныч. *Әмәл йолдызлары мәңге янарлар.* (Ш. Фид.) — *сущ.* Надежда, чаяние, опора.

Әмҗәд امجد *с.* 1) Бик бөек, бик кадерле. 2) Данлы, шөһрәтле. — *пр. ст.* от мәҗид—1) великий; знатный. 2) Славный, знаменитый.

Әна انا *алм.* Мин. — *мест.* Я.

Энам انام *ис.* Халыклар, кешеләр. — *сущ.* Люди, род человеческий, смертные.

Энанинять انانيت *ис.* Мин-минлек, үз файдасын гына күзәтү. *Анда бер гаҗәп энаният хөкем сөрә иде* (Г. Газиз). — *сущ.* Эгоизм, себялюбие

Энар انار *ф. ис.* Энар җимеше. — *п. сущ.* Гранат (плод).

Энбия انبيا Нәби-нең *к.* — *мн.* от нәби.

Энваг انواع Нәүгъ-ның *к. Газетның дөрлү энвагы күбәйсен көн бә көн кат-кат.* (Г. Тук.) — *мн.* от нәүгъ.

Энвар انوار Нур-ның *к. Бән дә энварың илә парланаем, парланаем.* (Г. Тук.) — *мн.* от нур.

Энвәр انور *с.* Бик нурлы, бик якты. — *пр. ст.* от нур — лучистый, светлый.

Энгам انعام *ис. к.* Хайваннар. *Безә күстәрдегез һиммәт, йөреп ашларга кәл энгам.* (Г. Тук.) — *сущ. мн.* Скот.

Энгиз انگيز *ф. с.* Куптаручы, чыгаручы. *Фитнә энгиз* — фетнә куптаручы, тавыш-гауга чыгаручы. — *п. прил.* Поднимающий, возбуждающий.

Энгөшт انگشت *ф. ис.* Бармак. — *п. сущ.* Палец.

Энгөштәр انگشتر *ф. ис.* Йөзек, балдак. — *п. сущ.* Перстень, кольцо.

Эндад انداد *ис. к.* Охшашлар, тиңдәшләр, ишләр. — *сущ. мн.* 1) Равные, подобные. 2) Ровня, чета.

Эндазә اندازه *ф. ис.* 1) Чама, үлчәү, дәрәҗә. *Телләре козыг сувига түрт бармак эндазә[се]нчә торыр* (Мәхмуд бине Гали). 2) Симметрия. 3) Пропорция. — *п. сущ.* 1) Мера, размер; количество, степень. 2) Симметрия. 3) Пропорция.

Эндам اندام *ф. ис.* 1) Гәүдә, сын, фигура; буй. *Мәндә нә хәд бар кем, мондаг энгамга лаек вә хур гөл — эндамга муафыйк булгаймын* (Мәҗмәгыл хикәять). 2) Гәүдәнең аерым өлеше, эгъза. — *п. сущ.* 1) Стан, тело, фигура; рост. 2) Член тела.

Эндахтә انداخته *ф. с.* Ташланган, ыргытылган; атылган. — *п. прил.* Выкинутый, заброшенный.

Эндиш انديش *ф. ис.* Уйлаучы, фикер итүче. *Гакыйбәт эндиш* — һәр эшнең — *п. сущ.* Думающий, предполагающий.

ахырын уйлаучы. *Монда гакыйбәт әндиш булган кемсәнә гыйбрәт тапмасмы.* (К. Нас.)

Әндишә اندیشه *ф. ис.* 1) Уй, төшенчә; идея. 2) Шикләнү, тынычсызлану, борчылу, курку, котырык. 3) Кайгы, хәсрәт, гамь, борчылу, мәшәкать. — *п. сущ.* 1) Мысль, понятие; идея. 2) Забота, беспокойство, опасение. 3) Скорбь, печаль, горе.

Әндишәи хәят — тормыш мәшәкате. — Суета жизни.

Әндуз اندوز *ф. с.* Казанучы; туплаучы, жыючы. — *п. прил.* Достигающий; откладывающий, копящий, собирающий.

Әндәр اندر *с.* Бик сирәк. *Надир вә әндәр улан әсәрдән күпләрене кәнде лисаннарына тәрҗемә итеп, асыл нөсхәләрене яндырмышлар.* (Р. Фәх.) — *пр. ст.* от надир — очень редкий.

Әндәрун اندرون *ф. ис.* 1) Эчке як, йортның хатын-кызлар тора торган ягы. 2) *грам.* -да -дә, -та -тә (урын килеше кушымчасы). — *п. сущ.* 1) Женская половина дома. 2) *грам.* Суффикс, указывающий место действия или направление.

Әнеф انف *ис.* Борын. — *сущ.* Нос.

Әнис انیس *ис.* Якын иптәш, якын күргән дус. *Сөт имешкән һәмдәмемдер, кан әнисемдер телем.* (Дәрд.) — *сущ.* Друг, собеседник.

Әнмузәҗ انموزج *ис.* Үрнәк, мисал. — *сущ.* Образец, образчик, модель, пример.

Әнсаб انساب Нәсәб-нең *к.* — *мн.* от нәсәб.

Әнсар انصار *ис. к.* 1) Ярдәм күрсәтүчеләр. *Шәтрәбәнең көче синекеннән унлап артык, әтбаг вә әнсары күп.* (Г. Фәез.) 2) Мөхәммәтнең ярдәмчеләре, сәхабәләре. — *сущ. мн.* 1) Помогающие, помощники, приверженцы, сторонники. 2) *рел.* Сподвижники Мухамеда.

Әнсәб انسب *с.* Иң туры килгән, иң яраклы, иң муафыйк. — *пр. ст. прил.* Очень подходящий, соответствующий; годный, пригодный.

Әнфас انفاس Нәфәс-нең *к.* *Зайгъ итмем форсаты вә гомереме, әнфасымы.* (Һ. Сал.) — *мн.* от нәфәс.

Әнфәгъ انفع *с.* Файдалырак, бик файдалы. — *пр. ст.* от нафигъ — полезный, выгодный.

Әнфәс انفس *с.* Бик матур, бик нәфис. — *пр. ст.* от нәфис — изящный, красивый, прелестный.

Әнҗам انجام *ф. ис.* 1) Ахыр, азак, соң. 2) Йомгак, нәтиҗә. — *п. сущ.* 1) Конец, исход. 2) Результат.

Әнҗемән انجمن *ф. ис.* Җыелыш, җәмгыять, мәҗлес; клуб. — *п. сущ.* Собрание, общество; клуб.

Әнҗемән даныш — академия. — Академия.

Әнҗемән шәһәрдари — шәһәр идарәсе. — Городской муниципалитет, городская управа.

Әнһар انهار Нәһер-нең *к.* — *мн.* от нәһер.

Әразил اراذل *ис. к.* Бик түбәннәр, бик хурлар. — *сущ. мн.* Низкие, подлые.

Әразый اراضى Әрыз-ның *к.* — *мн.* от әрыз.

Әрбаб ارباب Раббе-нең *к.* *Морадымдыр димәктән „дин" — бу диннең җөмлә әрбабы.* (Г. Тук.) — *мн.* от раббе.

Әрбабе каләм — каләм әһелләре, язучылар. — Владельцы пера, т. е. **писатели.**

Әрбәга اربعه *сан* Дүрт. — *ч.* Четыре.

Әрбәга гашәр — *сан* Ундүрт. — *ч.* Четырнадцать.

Әрбәгыйн, әрбәгун اربعين، اربعون *сан* Кырык. — *ч.* Сорок.

Әрбәгы اربع *кара:* әрбәга. — *см.* Әрбәга.

Әрвах* ارواح Рух-ның *к.* *Яңрап чыккан ямьле тавыш коча, коча, баш өстендә әрвах оча нича, нича.* (Ш. Баб.) — *мн.* от рух.

Әргуан ارغون *ф. ис.* 1) Иуда агачы. 2) Кара-кызыл төс. 3) Кызыл аракы. 4) Бер төрле чәчәк исеме. *Көләр чәһраң чәчәк тик әргуанга.* (Хорәз.) — *п. сущ.* 1) Иудино дерево. 2) Багровый цвет. 3) Красное вино. 4) Название цветка.

Әрзак ارزاق Ризык-ның *к.* — *мн.* от ризык.

Әрзани ارزانى *ф.* Арзан, очсыз. — *п.* Дешёвый, недорогой.

Әрзый ارضى *с.* Җир(гә караган), җир(гә бәйләнешле), җирнеке. — *прил.* 1) Земельный, аграрный. 2) Земной.

Әрзәл ارذل *с.* Бик түбән, бик хур. *Сикгән яшендәге кешене әрзәл гомердә диерләр.* (К. Нас.) — *пр. ст.* от рәзил — низкий, подлый.

Әркам ارقام Рәкым-ның *к.* — *мн. от* рәкым.

Әркян اركان Рөкен-нең *к.* *Йиде әркяным, йиде арысланым икәндер белмәдем.* (Һ. Сал.) — *мн. от* рөкен.

Әркъ ارق *ис.* Йокысызлык, йоклый алмау (авыру). — *сущ.* Бессонница.

Әрман ارمان *ф. ис.* 1) Теләк, омтылыш. 2) Үкенү, көенеч, сагыш. 3) Үтәлми торган теләк, татлы хыял. *Минем һәм калмасын күңлемдә әрман* (Сайяди). — *п. сущ.* 1) Желание, стремление, чаяние. 2) Печаль, сожаление, раскаяние 3) Неисполненное желание, заветная мечта, грёза.

Әрмәган ارمغان *ф. ис.* Бүләк. — *п. сущ.* Дар, подарок.

Әрнәб ارنب *ф. ис.* Куян. — *п. сущ.* Заяц.

Әрсад ارصاد Рәсад-ның *к.* — *мн. от* рәсад.

Әрфәгъ ارفع *с.* 1) Бик югары, бик биек. 2) Бик бөек. 3) Бик вак. — *пр. ст.* от рәфиь 1) Высокий. 2) Знатный 3) Мелкий.

Әрхам ارحام Рөхем-нең *к.* — *мн.* от рөхем.

Әрхәм ارحم *с.* Бик рәхимле, бик мәрхәмәтле. — *пр. ст.* от рәхим милосердный.

Әршәд ارشد *с.* Бик турылыклы, иң туры юлга керүче. — *пр. ст.* от рәшид — 1) Правильный. 2) Благоразумный.

Әршәкъ ارشق *с.* Гүзәлрәк, төзегрәк, нәфисрәк. *Шигырьнең ләфзы вәзеннән әршәкъдер.* (К. Нас.) — *пр. ст. прил.* Изящный, стройный, грациозный.

Әрыз ارض *ис.* Җир. *Калыр мәнсә бәнем әрзы сөрүрем.* (Г. Тук.) *Көррәи әрыз* — җир шары. — *сущ.* Земля

Әрҗемәнд ارجمند *ф. с.* Хөрмәтле, кадерле. *Алар фәрзәнд әрҗемәндләрен күреп, шатлыклар кылып шәһәрне... багладылар* (Мәҗмәгыл хикәять). — *п. прил.* Благородный, отличный, превосходный, драгоценный.

Әсабигъ اصابع *ис. к.* Бармаклар. — *сущ. мн.* Пальцы.

Әсагыйр اصاغر Сагыйрь-нең *к.* — *мн. от* сагыйрь.

Әсаит اسائت *ис. к.* Начарлык эшләү, эшәкелек итү. *Берәү үзенең әсаитенә разый булса, ул үзенең аслы начарлыкка гуаһ бирде.* (К. Нас.) — *сущ. мн.* 1) Причинение зла. 2) Оскорбление, обида.

Әсаләт اصالت *ис.* 1) Асыллык, затлылык, ак сөяклек. 2) Ныклык, нигезлелек. — *сущ.* 1) Благородство. 2) Прочность, твёрдость, постоянство.

Әсами اسامی Исем-нең *к.* — *мн.* от исем.

Әсами көтеб اسامی کتب *ст.* Китаплар исемлеге, каталог. — *сс.* Список книг, каталог.

Әсам اصم *с.* Чукрак, саңгырау. — *прил.* Глухой.

Әсанид اسانید Испад-ның *к.* — *мн.* от испад.

Эсарэт اسارت *ис.* Эсирлек, тоткынлык; коллык. — *сущ.* Плен, пленение; рабство, неволя.

Эсас اساس *ис.* Нигез, төп, фундамент; база. *Нилэем аслым, эсасем дэрдэ итмэ и ибтина. Та эзэлдэн дэрде шэүка мөбтэнаем, нилэем.* (Г. Тук.) — *сущ.* Основа, фундамент; принцип; база, базис.

Эсаселбэйт اثاثالبيت *гыйб.* Өй җиһазлары, мебель. — *фр.* Мебель, домашняя обстановка.

Эсаси اساسی *с.* Төп(кэ), нигез(гэ бэйлэнешле). — *прил.* Основной, базовый; фундаментальный.

Эсасия اساسیه *кара:* эсаси. — *см.* Эсаси.

Эсасэн اساسا *р.* Нигез буларак, нигездэ, төптэ. — *н.* В основе, в принципе.

Эсатиз اساتذ Остаз-ның *к.* — *мн.* от остаз.

Эсатыйн اساطين *ис. к.* Баганалар, терэклэр, колонналар. — *сущ. мн.* Столбы, колонны, опоры.

Эсатыйр اساطیر *ис. к.* Борынгылар турында булган мифик экиятлэр, мэсэллэр, легендалар. — *сущ. мн.* Легенды, мифы, предания, басни.

Эсатыйр ирания — иран телендэ язылган мифик экиятлэр. — Иранские мифы.

Эсатыйри اساطیری *с.* Мифлар(га бэйлэнешле), мифик. — *прил.* Мифический, сказочный, легендарный.

Эсафил اسافل *с. к.* Бик түбэннэр, бик начарлар, бик пэслэр, иң түбэн, иң начар эшлэр белэн шөгыльлэнүчелэр. — *мн. пр. ст.* от эсфэл—самый низкий, нижайший, самый подлый.

Эсах اصح *с.* 1) Дөресрэк, турырак, иң дөрес. 2) Иң сэламэт. — *пр. ст.* от сэхих — 1) Верный, правильный, точный. 2) Здоровый.

Эсбаб* اسباب *ис.* 1) Сэбэб-нен *к.* 2) Кирэк-яраклар, җиһазлар. *Эшья вэ эсбабларны номер мосафирханэдэ калдырып...* (З. Биг.) — *сущ.* 1) *мн.* от сэбэб. 2) Предметы, вещи, принадлежности, пособия.

Эсбабе хэрб اسبابحرب *ст.* Сугыш кирэк-яраклары. — *сс.* Доспехи, снаряжение.

Эсбэкъ اسبق *с.* Моннан элегрэк, элеккерэк булган. — *пр. ст.* от сабикъ—предпоследний; прежний.

Эсваб I اثواب *ис. к.* Кием-салымнар. *У мэгъюбдэн алыб эсман вэ эсваб.* (Һ. Сал.) — *сущ. мн.* Одежда.

Эсваб II اصواب Иң дөрес, иң турысы, бик туры. — *пр. ст. прил.* Самый правильный, верный.

Әсвак اسواق *ис. к.* Базарлар.
сущ. мн. Базары, рынки

Әсвар اسوار *ис. к.* Шәһәр тирәли балчыктан өелгән стеналар, валлар.
сущ. мн. Стены, ограды; крепостные валы.

Әсват اصوات Саут-ның *к.*
мн. от саут.

Әсвәд اسود *с.* Кара (төс).
прил. Чёрный.

Әсгаб اصعب *с.* Читенрәк, кыенрак, иң читен, иң кыен; иң авыр.
пр. ст. от сәгыб — трудный; тяжёлый.

Әсгад اسعد *с.* Бик бәхетле, бәхетлерәк.
пр. ст. от сәгыйд—счастливый.

Әсгар اصغر *с.* Бик кечкенә, иң кечкенә, иң бәләкәй.
пр. ст. от сагыйрь — маленький.

Әсим اثیم *с.* **1.** Гаепле, гөнаһлы. **2.** Начар эшләр (гөнаһлы эшләр) эшләүче; җинаятьче.
прил. **1.** Грешный, виновный; преступный. **2.** Грешник; преступник.

Әсир I* اسیر *ис.* 1) Сугышта дошман кулына төшкән кеше. 2) Кол, тоткын. *Бу соңгы елларда дөнья аны әсир әйләмеш иде.* (З. Һад.)
сущ. 1) Пленный. 2) Раб, невольник.

Әсир II اثیر *ис.* **1.** Сайланган. **2.** Эфир.
сущ. **1.** Предпочитаемый, избранный. **2.** Эфир.

Әсиранә اسیرانه *гф. р.* Тоткыннарча, колларча.
ар.-п. н. По-невольничьи, по-рабски.

Әскал I اثقل *с.* Авыррак, бик авыр.
пр. ст. от сәкыйль — тяжёлый.

Әскал II اثقال *ис. к.* Авыр әйберләр; йөк, багаж.
сущ. мн. Тяжёлые вещи; поклажа, багаж.

Әскам اسقام *ис. к.* Авырулар, чирләр.
сущ. мн от сәкам — болезнь.

Әслах اصلح *с.* Яхшырак. *Һәр җәһәттән сәрпа әслах булган нәрсәләргә иршаддан гыйбарәттер.* (К. Нас.)
пр. ст. от салих — хороший, добрый.

Әсляф اسلاف Сәләф-нең *к.* *Сәнең бу вардыгың юл раһе әсляф.* (Г. Тук.)
мн. от. сәләф.

Әслихә اسلحه Силах-ның *к.*
мн. от силах.

Әсләм اسلم *с.* Иң та:а, тазарак; иң дөрес, иң туры; саурак, сәламәтрәк.
пр. ст. от сәлим — здоровый, крепкий; правильный.

Әсма I اسماء Исем-нең *к.*
мн. от исем.

Әсма II اسمی Бик югары, бик күтәренке.
пр. ст. от сами — 1) Высокий, возвышенный. 2) Верховный, высочайший.

Әсмакь اسماك Сәмәк-нең *к.* — *мн.* от сәмәк.

Әсман I اسمان *ф. ис.* Күк, күк йөзе. *Яңрый башлый монда әсманнан мәхәббәт җырлары.* (Ш. Баб.) — *п. сущ.* Небо.

Әсман II اثمان Сәмән-нең *к.* *У мәгъюбдән алар әсман вә әсваб.* (Һ. Сал.) — *мн.* от сәмән.

Әсмар اثمار Сәмәрә-нең *к.* *Керер гөлзарыңа, бән дә тәнавел иттем әсмарың.* (Г. Тук.) — *мн.* от сәмәрә.

Әсмәр اسمر *с.* Кара кучкыл, кызгылт-көрән. *Аларның әсмәр төсе, кара күзләре Халит бине Вәлитне искә төшерә* (Г. Газиз). — *прил.* Смуглый, коричневый.

Әсна اثنا *ис. к.* Ара, вакыт, момент, чак. *530 нчы еллар әснасында зоһур иттмеш.* (К. Нас.) — *сущ. мн.* Промежуток времени, время, момент.

Әснам اصنام Санәм-нең *к.* *Илаһ урынында тотканчар агач, таш төрле әснамны.* (Г. Тук.) — *мн.* от санәм.

Әснан اسنان *ис.* Син II-нең *к.* — *мн.* от син II.

Әснане мөсалләхә — казык тешләр. — Клыки.

Әснанә дахил улан — яше кергән, ягъни гаскәри хезмәткә барырга яше җиткән. — Достигший призывного возраста.

Әснаф اصناف Сыйныф-нын *к.* — *мн.* от сыйныф.

Әсрар اسرار Сир-нең *к.* *Әсрарларына мөтталигъ улды.* (З. Биг.) — *мн.* от сир (сер).

Әсраре хәфийя اسرار خفیه *ст.* Яшерен серләр. *Менә хәзер вакыт җитә инде бөтен әсраре хәфийяне ачарга* (Г. Газиз). — *сс.* Тайные замыслы.

Әсрар әнгиз اسرارانگیز *ф. гыйб.* Яшерен (серле) уйлар уятучы, серләр уята торган. *Әллә аларның әсрар әнгиз шыкырдавы бер-бер нәрсә сөйлиме* (Г. Газиз). — *п. фр.* Возбуждающий таинственность.

Әссәламе галәйкем السلام علیکم *гыйб.* Сезгә тынычлык булсын! (Исәнләшү гыйбарәсе.) *Әссәламе галәйкем асыл затка, мәйданнан узып килгән аргамакка.* (Ак.) — *фр.* „Да будет мир над вами!“ — формула приветствия — здравствуйте!

Әстәгъфируллаһ استغفر الله *гыйб. дини* Әстәгъфирулла („Алланың кичерүен эстим“). *Тфү, әстәгъфирулла! Бәбекәем* — *фр. рел.* „Прости господи!“ — употребляется для выражения чувства не-

Хәбибулла... Печән бирде ходай юлда. (Г. Аф.) — доумения, растерянности, недовольства.

Әстар I استار Сәтер-нең *к.* — *мн.* от сәтер.

Әстар II اسطار Сәтыр-ның *к.* — *мн.* от сәтыр.

Әсфар اصفر *с.* Сары (төс). — *прил.* Жёлтый.

Әсфәл اسفل *с.* Бик түбән, бик начар, бик пәс. *Хәрислек гаять әсфәлдер, сәфилдер.* (Г. Тук.). — *пр. ст. прил.* Самый низкий. нижайший, самый подлый.

Әсфәлессафилин اسفل السافلين *гыйб.* 1) Түбәннәрдән түбән. 2) Җәһәннәм. *Бу ни гаҗәп, ашыгып ибне авыйны әсфәлес сафилингә ташладың.* (Г. Фәез.) — *фр.* 1) Низший из низших. 2) Ад.

Әсхаб اصحاب Сахиб-нең һәм сәхабәнең *к.* — *мн.* от сахиб и сәхабә

Әсхабе кәһәф اصحاب كهف *гыйб.* 1) Бер әкиятнең берничә йөз ел тау тишегендә йоклаган 7 кеше һәм бер эттән гыйбарәт геройлары. 2) Мәгарә (тау тишеге) хуҗалары. — 1) Семь человек и одна собака, пробывшие несколько лет в пещере — герои одной сказки 2) Пещерные жители.

Әсхар اسحار Сәхәр-нең *к.* — *мн.* от сәхәр.

Әсхия اسحيا Сәхи-нен *к.* — *мн.* от сәхи.

Әсәд اسد *ис.* 1) Арслан. *Аны мәдех вә сәнамез та әбәддер, каләм гүя аны мәдхә әсәддер.* (Г. Тук.) 2) Июль ае. — *сущ.* 1) Лев. 2) Июль (по иранскому календарю).

Әсәр* اثر *ис.* 1) Эз, билге, галәмәт. 2) Булып үткәннәрнең калдыгы, эзе; тарихи истәлек. 3) Йогынты, тәэсир. *Дәрьядан әсәр иткән һава беләп июньнең һавасы җиңеләер.* (К. Нас.) 4) Әсәр (китап). — *сущ.* 1) След, остаток, знак. 2) Памятник древности. 3) Влияние. 4) Впечатление, эффект. 5) Произведение (литературное, научное).

Әсәф اسف *ис.* Күңелдән ачыну; көенү, кайгы, хәсрәт. *Ва әсәф, ачлык вә коллыктан бүтән һич нәрсә юк.* (Г. Тук.) — *сущ.* Сожаление; горечь, печаль.

Әсәфа اسفا *ым.* Ни кайгы, ни үкенеч, ни көенеч. — *межд.* Как жаль! О горе!

Әсһәл اسهل *с.* Бик җиңел, иң уңайлы; җиңелрәк. — *пр. ст.* от сәһел — лёгкий, удобный.

Әтбаг اتباع Табигъ-ның *к.* — *мн.* от табигъ.

Әткыя اتقيا Тәкый-нең *к.* — *мн.* от тәкый.

Әтраф اطراف Тараф-ның к. *Әтрафта булынач татар авылларына чыктылар.* (М. Ак.) — *мн.* от тараф.

Әтрибә اتربه Тораб-ның *к.* — *мн.* от тораб.

Әттәхият التحيات *ис. к.* 1) Бүләкләр; сәламнәр. 2) Намазда тезләнеп утырып укый торган дога. *Әттәхиятта аягын бик урә кыстырып утыра белә иде* (Г. Газиз). — *сущ. мн.* 1) Подарки; приветствия. 2) Молитвы, читаемые стоя на коленях.

Әтвар اطوار *ис. к.* Таур-ның *к.* *Бу ни сәбәптән падиша болай әтварын алыштырды.* (Г. Фәез.) — *сущ. мн.* от таур.

Әтъвал اطول *с.* Озынрак, бик озын. — *пр. ст.* от тавил — длинный, долгий.

Әтфаль اطفال Тыйфел-нең *к.* *Максадым тәнвир иде бу милләтең әтфалене.* (Г. Тук.) — *мн.* от тыйфел.

Этыйбба اطبا Табиб-нең *к.* *Һич этыйбба моңа дәрман белмәз имди.* (К. Гал.) — *мн.* от табиб.

Әтәм اتم *с.* Тулырак, бик тулы, бик бөтен, кимчелексез, бик төгәл. — *пр. ст.* Точнее, полнее, законченнее.

Әфазыйл افاضل 1) Әфзаль-нең *к.* 2) Зур дәрәҗәлеләр, кадерлеләр, башкаларга караганда артыграк булганнар. 3) Галимрәкләр. — *мн. пр. ст.* от әфзаль — 1) Лучший, превосходный. 2) Предпочтительный. 3) Учёнейший.

Әфваҗ افواج Фәүҗ-нең *к.* — *мн.* от фәүҗ.

Әфваһ افواه Фәм-нең *к.* — *мн.* от фәм.

Әфваһеннас — кешеләр авызында, халык телендә сөйләнгән. — В устах народа.

Әфгаль افعال Фигыль-нең *к.* *Әфгале хәсәнәңне вә изге холыкларыңны күрсәтмәк белән нәсыйхәт кыл.* (К. Нас.) — *мн.* от фигыль.

Әфган افغان *ф. ис.* Зар елау, ыңгырашып елау, ыңгырашу. — *п. сущ.* Плач, рыдание, стон, стенание.

Әфгый, әфагый افعى، افاعى *ис.* Бик зәһәрле бер төр кечкенә елан (әнгәрәк). *Хәкыйкать сүз ирер зәһре әфагый.* (Ут. Им.) — *сущ.* Эфа (ядовитая змея).

Әфгяр, әфкяр افگار، افکار *ф. с.* 1) Яралы, гариплэнгән. 2) Җәфаланган, интеккән; хәлсез, талган, йончылган. *Аны анда күрермен заре әфгяр* (Сайяди). — *п. прил.* 1) Раненый, увечный. 2) Измученный, утомлённый.

Әфза افزا *ф. с.* Арттыручы, күбәйтүче. — *п. прил.* Увеличивающий, прибавляющий.

Фәрхе әфза — шатлыкны арттыручы. — Увеличивающий радость.

Әфзалиять افضليت *ис.* 1) Артыклык, өстенлек, башкалардан өстен торучылык. 2) Артык күрү, өстен күрү. — *сущ.* 1) Преимущество превосходство. 2) Предпочтение.

Әфзаль افضل *с.* Артыграк, кадерлерәк, яхшырак. *Сөеклерәк нәрсәне үзенең якыннарыннан булган мохтаҗларга бирмәк әфзальдер.* (К. Нас.) — *пр. ст. прил.* 1) Лучший, превосходный. 2) Предпочтительный.

Әфзалеләгъмаль — иң яхшы эшләр. — Самые лучшие (наиболее предпочтительные) дела

Әфзун افزون *ф.* Күп артык, күп тапкыр артык. *Сүзең шикәр, үзең Хосрәүдин әфзун.* (Хорәз.) — *п.* Много раз.

Әфкар افقر *с.* Фәкыйрьрәк, ярлырак, бик ярлы. — *пр. ст.* от фәкыйрь — бедный, нищий.

Әфкяр افكار Фикер-нең *к.* *Язуыңыз әфкярыңыз, улсын мөнәүвәр фикереңез.* (Г. Тук.) — *мн.* от фикер.

Әфкяре гаммә افكارعامه *ст.* Күпчелек уе, масса карашы, җәмәгать фикере. *Татар әфкяре гаммә тарихының коммунизмга таба үсүе...* (Г. Ибр.) — *сс.* Общественное мнение.

Әфләтун* افلاطون *ис.* Платон (борынгы грек философы, Сократның шәкерте, Аристотельнең остазы). — *им. соб.* Платон (древнегреческий философ, ученик Сократа, учитель Аристотеля.)

Әфрад افراد Фәрд-нең *к.* — *мн.* от фәрд.

Әфраден җамигъ, әгъярен маниг افرادجامع،اعيارمانع *гыйб.* Бөртекләрен үзенә җыючы, башкаларга каршы килүче (берәр төшенчәнең төгәл булуы турында әйтелә). — *фр. букв.* „Собирающий зёрна, препятствующий другим" (говорится о точности какого-либо понятия).

Әфраз افراز *ф. с.* Югары, өстен, бөек мәгънәләрендә сүзгә ялганып килә: *сәрәфраз* — башы югары, ягъни башкалардан өстен торучы. — *п. прил.* Со значением высокий, поднятый, возвышенный употребляется в сложных словах, напр. сәрәфраз — с поднятой головой, т. е. превосходящий.

Әфрас افراس Фәрәс-нең *к.* — *мн.* от фәрәс.

Әфруз افروز *ф. с.* Яктыртучы, нурландыручы, нурландыра торган мәгънәләрендә сүзләргә ялганып килә: *дилфруз* — күңел яктыртучы, күңелне нурландыра торган. — *п. прил.* Со значением зажигающий, освещающий, воспламеняющий употребляется в сложных словах, напр. *дилфруз* — „зажигающий сердце", вдохновляющий, радующий.

Әфрәнж افرنج *ис.* Европалы, Европа кешесе (француз сүзеннән). — *сущ.* Европеец; европейского происхождения.

Әфсанә افسانه *ф. ис.* 1) Әкият, фантастик хикәя, мифик мәсәл. 2) Хыял, уйдырма. — *п. сущ.* 1) Басня, сказка; предание, легенда. 2) Мечта, выдумка.

Әфсах افصح *с.* Килешлерәк, матуррак, сүзе килешле. — *пр. ст.* от фәсыйх — красноречивый.

Әфсун* افسون *ф. ис.* Сихыр; им-томчыларның, сихырчыларның имләү, сихырлау сүзләре. *Күзләр тылсым, сүзләр әфсун, йөзе әфлисун, аның кебек оҗмахның да юктыр хуры.* (Ш. Баб.) — *п. сущ.* Колдовство, чары, заклинание, очарование.

Әфсәд افسد *с.* Бик бозык, бик боза торган. — *пр. ст.* от фәсад — испорченный, развращённый, вредный.

Әфшан افشان *ф. с.* Чәчүче, сибүче. *Чәмән фәррашы, ягъни таң нәсиме, гөл әфшанлык кылыр бөстан эчендә.* (Хорәз.) — Распространяющий.

Әх اخ *ис.* Бертуган ир кардәш (ага, эне). — *сущ.* Брат.

Әхадис احادث Хәдис-нең *к.* — *мн.* от хәдис.

Әхак احق *с.* Хаклырак. *Хокукка мөстәхикъ, бәлки әхаксыз.* (Г. Тук.) — *пр. ст.* от хак — право, правый.

Әхас احص *с.* 1) Иң хас, иң үзенчәлекле, хасрак. 2) Берәр нәрсәгә караган, хасланган, аерып алынган. — *пр. ст.* от хас — 1) Особый, особенный, специальный. 2) Касающийся (чего-либо).

Әхбаб احباب Хәбиб-нең *к.* — *мн.* от хәбиб.

Әхбар اخبار Хәбәр-нең *к.* — *мн.* от хәбәр.

Әхбаре дахилия — эчке хәбәрләр. — Сообщения о положении внутри страны.

Әхбаре харижия — чит ил хәбәрләре. — Сообщения из-за границы.

Әхбаре сәхихә — дөрес хәбәрләр. — Правильные новости.

Әхбаре садыйк — чын, дөрес хәбәрләр. *Вә һәр әхбаре садыйк, гайре кязиб.* (Г. Тук.) — Достоверные сообщения.

Әхбаре җәдидә — яңа хәбәрләр. — Новости, новые сообщения.

Әхвале рухия احوال روحيه *ст.* Психик хәлләр, эчке кичерешләр, рухи торышлар. — *сс.* Моральное, психическое состояние.

Әхвале сәясия احوال سیاسیه *ст.* Политик хәлләр. — *сс.* Политическое положение.

Әхваль احوال Халь-нең *к.* — *мн.* от халь.

Әхвалят احوالات Әхваль-нең *к.* — *мн.* от әхваль.

Әхез اخذ *м. I.* Алу, кулга алу, кабул итү. *Дөньяда гыйлем күптер, яхшырагын, файдалырагын әхез кыйл, диде.* (К. Нас.) — *м. I.* Взятие, получение, принятие.

Әхзан احزان Хөзен-нең *к.* *Дулу сәбгы сәмават һәп сәнең атәшле әхзаның.* (Г. Тук.) — *мн.* от хөзен.

Әхзар احضر *с.* Яшел. — *прил.* Зелёный.

Әхзәм احزم *с.* Иң акыллы, иң төпле, алдан күреп эш итүче. *Гакыйл әхзәм бәлане төшмәстән борын тоеп дәфгынә һиммәт сарыф кылыр.* (К. Нас.) — *пр. ст. прил.* Самый благоразумный, предусмотрительный.

Әхи اخی *ис.* Кардәшем, энем, абыем. — *сущ.* Мой брат.

Әхибба احبا Хәбиб-нең *к.* *Хәбәр вирсен бераз хәле әхиббадан вә әгъдаэдан.* (Г. Тук.). — *мн.* от хәбиб.

Әхилля اخلا Хәлил I-нең *к.* — *мн.* от хәлил I.

Әхир اخیر *ис.* Соң, актык, азак, ахыр. — *сущ.* Конец; окончание.

Әхирә اخیره *ис.* Әхир-нең *мнс.* — *жен.* от әхир.

Әхирән اخیراً *р.* 1) Соныннан, иң азакта. 2) Ахыр чиктә. — *н.* 1) В самом конце 2) Наконец.

Әхкар احقر *с.* Бик түбән урын тоткан, хуррак, эшәкерәк. — *пр. ст.* от хәкыйрь — низкий, низменный, презренный, ничтожный.

Әхкям احکام *ис. к.* Хөкемнәр, карарлар, законнар. — *сущ. мн.* Решения, постановления, веления шариата.

Әхля احلی *с.* Бик татлы, татлырак, гәмлерәк. *Сөям кәүсәрдән әхля иренеңне.* (Г. Тук.) — *пр. ст.* от хөлү — сладкий, приятный.

Әхлякъ* اخلاق *ис.* 1) Холык-нын *к.* 2) Әхлак, кешелек сыйфатлары, мораль. *Әхлякъ, вөҗдан, инсафларны сөреп чыгардык истән дә...* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) *мн.* от холык. 2) Нравственные качества, мораль.

Әхлякый* اخلاقی *с.* Холык(ка), әхлак(ка бәйләнешле). — *прил.* Моральный, нравственный, этический.

Әхлякыят اخلاقیات *ис.* Әдәп-әхлак турындагы белемнәр, әдәп-әхлакка караган нәрсәләр. — *сущ.* 1) Мораль, моральные ценности. 2) Учение о морали.

Әхлякыюн اخلاقيون *ис. к.* Әдәп-әхлак белгечләре; әдәп-әхлак белеме белән шөгыльләнүчеләр. — *сущ. мн.* Моралисты; люди, занимающиеся учением о морали.

Әхлям احلام *ис. к.* Бәйләнешсез төшләр; хыяллар. *Әмма төштә күрелгән һәрбер әхлям безгә татлы тоела.* (Ж. Вәл.) — *сущ. мн.* Спутанные, бессвязные сны.

Әхлят اخلاط *ис. к.* Катнашмалар, катнашкан элементлар. — *сущ. мн.* Смеси.

Әхляты әрбәга اخلاط اربعه *ст.* Борынгы медицина карашында тере организмны тәшкил иткән дүрт элемент: кан; үт; кара үт; төкерек-селәгәй. — *сс.* Четыре главных элемента, которые, по представлениям древней медицины, входили в состав живого организма: кровь, жёлчь, чёрная жёлчь и слизь.

Әхләф اخلف Хәләф-нең *к.* — *мн.* от хәләф.

Әхмак* احمق *с.* Ахмак, тинтәк, тиле, сантый. — *прил.* Глупый, дурак.

Әхмәр احمر *с.* Кызыл (төс). — *прил.* Красный.

Әхрар احرار *с. к.* 1) Азатлар, ирек сөючеләр, иреклеләр. *Барча әхраре мәхәббәт миннән уңда зан итәм.* (Г. Тук.) 2) Аксөяк, аристократлар. — *прил. мн.* 1) Свободные, независимые, вольные. 2) Свободолюбивые. 3) Благородные, аристократы.

Әхсән احسن *с.* Бик күркәм, бик гүзәл, бик матур. — *пр. ст.* от хәсән—хороший, красивый.

Әхтар اخطار Хәтәр-нең *к.* — *мн.* от хәтәр.

Әхтәр اختر *ф. ис.* 1) Йолдыз; йолдызлар төркеме. 2) Йолдызлар буенча язмышны билгеләү. — *п. сущ.* 1) Звезда, созвездие. 2) Гадание по звёздам, предзнаменование.

Әхтәри اختری *ис.* 1) „Әхтәри кәбир" дип йөртелә торган гарәпчә-төркичә сүзлек. 2) Татар телендә уен картасы мәгънәсендә дә кулланыла. — *сущ.* 1) „Ахтари кебир"- название арабско-тюркского словаря. 2) В татарском языке употребляется и в значении игральной карты.

Әхфад احفاد Хәфид-нең *к. Синең зиярәтең әхфадең каршында мәҗһүл.* (М. Гаф.) — *мн.* от хәфид.

Әхшаб احشاب Хәшәб-нең *к.* — *мн.* от хәшәб.

Әхъян احيان Хин-нең *к.* — *мн.* от хин.

Əхъянəн احياناً *р.* Вакыт-вакыт, аратирə, кайбер вакыт. — *н.* Временами, время от времени, иногда.

Əхъяр احيار *ис. к.* Яхшы кешелəр, яхшылык (изгелек) кылучылар. *Янə Болгарда күп əхъяр карап торганда егълап зар.* (Г. Чок.) — *сущ. мн.* Добрые люди, доброжелатели, благодетели.

Əхəб احب *с.* Бик сөекле, сөеклерəк. — *пр. ст. прил.* Самый любимый, любимейший.

Əхəват اخوات *ис. к.* Бертуган кыз кардəшлəр; апалар, сеңеллəр. — *сущ. мн.* от өхт (өхет)—сестра.

Əхəд احد *сан* Бер, ялгыз, берəү. — *ч.* Один; единица.

Əхəдиять احديت *ис.* 1) Берлек, ялгызлык. 2) Үзе генə булучылык. — *сущ.* 1) Единичность. 2) Одиночество.

Əхəдə гашрə احدعشر *сан* Унбер. — *ч.* Одиннадцать.

Əхəф احف *с.* Җиңелрəк, җитезрəк, иң җиңел. — *пр. ст.* от хəфиф—лёгкий; прыткий.

Əхҗар احجار Хəҗəр-нең *к.* — *мн.* от хəҗəр.

Əшбаһ اشباه Шибеһ-нең *к.* — *мн.* от шибеһ.

Əшбəһ اشبه *с.* Бик охшашлы, иң охшаган. *Вə ма əшбəһ залик* — моңа охшаганнар, моңа охшашлылар. — *прил.* Похожий, схожий.

Əшвак اشواق Шəүкъ-нең *к.* — *мн.* от шəүкъ.

Əшгал اشغال Шөгыль-нең *к.* — *мн.* от шөгыль.

Əшгар اشعار Шигырь-нең *к.* *Əл Иманкулый Садыйк əшгар язарга башламыш.* (Ш. Баб.) — *мн.* от шигырь.

Əшкар اشقر *с.* 1) Җирəн чəчле. 2) Сары чəчле. — *прил.* 1) Белокурый; русый; рыжий. 2) Блондин.

Əшкбар اشكبار *ф. с.* Елаучы, күз яше түгүче. — *п. прил.* Плачущий, проливающий слёзы.

Əшкыя اشقيا Шəкый-нең *к.* — *мн.* от шəкый.

Əшкял اشكال Шəкел-нең *к.* — *мн.* от шəкел.

Əшкярə اشكاره *ф. с.* 1) Ачык, ачыктан-ачык, яшермəстəн, күз алдында. 2) Кычкырып. *Əшкярə укымая башлады.* (М. Ак.) — *п. прил.* 1) Ясно, открыто, публично. 2) Громко.

Əшнагъ اشنع *с.* Бик җирəнгеч, бик шакшы, хурлыклы, түбəн. — *прил. пр. ст.* Гадкий, позорный, низменный, отвратительный.

Əшрар اشرار Шəрр-нең *к.* — *мн.* от шəрр.

Әшраф اشراف Шәриф-нең *к. Бу юл илә җитешмеш җөмлә әшраф.* (Г. Тук.) — *мн.* от шәриф.

Әшрибә اشربه Шәраб-нең *к.* — *мн.* от шәраб.

Әшрәф اشرف *с.* 1) Кадерлерәк, бик хөрмәтле. 2) Зур дәрәҗәле, затлы, намуслы. — *пр. ст.* от шәриф — 1) Знатный. 2) Благородный, честный.

Әшфак اشفاق Шәфәкъ-нең *к.* — *мн.* от шәфәкъ.

Әшфәкъ اشفق *с.* Бик шәфкатьле, бик рәхимле. — *пр. ст.* от шәфикъ — сострадательный, милосердный.

Әшхас اشخاص Шәхыс-ның *к.* — *мн.* от шәхыс (шәхс).

Әшшәригателгарраэ الشريعه العرا *гыйб. дини* Хөрмәтле шәригать. *Шәригателгарраэ Мөхәммәдия бервакытта да качарга кушмый* (Г. Газиз). — *фр. рел.* Высокочтимый шариат.

Әшья اشيا Шәй-нең *к. Әл-Харис Фәйзи дигәч тә, төште искә „әшья" сы, „әшья" лар чәнчелсен инде, әшьясыз да баш яши.* (Ш. Баб.) *Гыйльме әшья* — физика. — *мн.* от шәй.

Әшәд اشد *с.* 1) Бик каты, катырак. 2) Бик көчле, бик куәтле, бик нык. 3) Кыенрак, яманрак. *Бәнчә үлмәктән әшәд мәнса вә мәтрукиятем.* (Г. Тук.) — *пр. ст.* от шәдид — 1) Жестокий, строгий. 2) Сильный, мощный. 3) Трудный.

Әшәрр اشر *с.* Бик усал, бик явыз, иң усал, иң явыз. — *пр. ст.* от шәрр — плохой, злой.

Әшҗар اشجار Шәҗәр-нең *к.* — *мн.* от шәҗәр.

Әшҗәгъ اشجع *с.* Батыррак. — *пр. ст.* от шәҗигъ — храбрый, отважный, смелый.

Әшһәде اشهد *фиг.* Шәһадәт бирәм, таныклыйм. *Гуаһлыклар бирәсәң син, „әшһәде" дип.* (Г. Тук.) — *гл.* Свидетельствую.

Әшһәр اشهر *с.* Бик атаклы, бик данлы. — *пр. ст.* от шәһир — известный, славный.

Әя ايا *ым.* И, әй. — *межд.* О!

Әяди ايادى *ис.* 1) Ядь-нең *к.* 2) Яклаучылар. — *сущ.* 1) *мн.* от ядь. 2) Покровители.

Әялят ايالات Әяләт-нең *к.* — *мн.* от әяләт.

Әяләт ايالت *ис.* Өлкә, губерна. — *сущ.* Провинция, область.

Әүвәл* اول *сан* 1) Беренче. 2) Башта, элек. — *ч.* 1) Первый. 2) Сначала, сперва.

Әүвәлин اولين *ис. к.* Ата-бабалар, әүвәлгеләр, электә булганнар. — *сущ. мн.* Предки, древние люди.

Әүвәлият اوليات *ис. к.* 1) Башлангычлар. 2) Төп матдә. 3) Вакыйганың барлыкка киләчәген белдерүче билгеләр. — *сущ. мн.* 1) Начала (чего-либо). 2) Основной элемент. 3) Первые признаки (какого-либо события).

Әүвәлән اوّلاً *р.* Иң элек, иң башта, беренче булып, башлап. *Әүвәлән гадәтчә самовар мәйданга чыкты.* (М. Ак.) — *н.* Во-первых, сперва, сначала.

Әүдия اوديه Вади-нең к. — *мн.* от вади.

Әүзаг اوضاع Вазгы-ның *к.* — *мн.* от вазгы.

Әүзан اوزان Вәзен-нең *к.* — *мн.* от вәзен.

Әүзах اوضح *с.* Бик ачык; шикләнүгә, башкача уйларга һич урын калдырмаслык ачык. — *пр. ст.* от вазыйх — 1) Ясный, очевидный. 2) Чёткий, отчётливый.

Әүкат اوقات *ис.* 1) Вакыт-ның *к.* 2) Аш, ризык, мал. *Әүкаты бар кеше теләгән вакытында ашар.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) *мн.* от вакыт. 2) Пища, пропитание; продукты питания.

Әүлия* اوليا *ис. дини* Изге кеше. — *сущ. рел.* Святой угодник.

Әүля اولى ،اولا *с.* Артыграк, өстенрәк, алдынгырак, яхшырак. *Болай сайрау кавышканнан соң булыр әүля.* (М. Гаф.) — *прил.* Лучше, удобнее.

Әүляд اولاد Вәләд-нең *к.* *Иң сөекле эшче әүлядым быел ач калды дип, изге шәфкатьле анамыз, мәрхәмәтле җир җылый.* (Г. Тук.) — *мн.* от вәләд.

Әүләвиять اولويت *ис.* Алдынгылык, артыграк булу, өстен тору, артыграк, яхшырак булу. — *сущ.* Первенство, превосходство, преимущество.

Әүрак اوراق Вәрәкъ-нең *к.* *Сезгә тәслим әйләмеш милләт бөтен әүракыны.* (Г. Тук.) — *мн.* от вәрәкъ.

Әүрам اورام *ис. к.* Шешләр. — *сущ. мн.* Вздутие, опухоль.

Әүридә اورده *ис. к.* Вена (канны йөрәккә китерә торган кан тамырлары). — *сущ. мн.* Вена.

Әүсан اوثان Вәсән I-нең *к.* — *мн.* от вәсән I.

Әүсат I اوساط Вәсат-ның *к.* — *мн.* от вәсат (вәсәт).

Әүсат II اوسط *с.* Урта, урталагы. — *прил.* Средний, срединный.

Әүсаф اوصاف Васыф-ның *к.* *Әүсафы вә әхлакы күркәм булган кешегә якынлык яхшы эштер.* (К. Нас.)
мн. от васыф.

Әүтад اوتاد *ис. к.* Казыклар.
сущ. мн. Колья, столбы.

Әүтан اوطن Ватан-ның *к.*
мн. от ватан.

Әүҗ اوج *ис.* Бер әйбернең иң югары ноктасы, биек урыны, түбәсе.
сущ. Высшая точка, вершина, апогей.

Әүҗгир اوجگیر *ф. с.* Иң югары дәрәҗәгә ирешкән, иң югары чыккан; күтәрелүче.
пр. прил. Набравший высоту, поднявшийся на большую высоту; поднимающийся, возвышающийся.

Әүҗә اوجه *р.* Урынлы, иң уңышлы. *Бу фән китабын рауза дип атамак әүҗәдер.* (К. Нас.)
н. Уместно, более подходяще.

Әүһам اوهام Вәһем-нең *к.*
мн. от вәһем.

Әҗаниб اجانب Әҗнәби-нең *к.*
мн. от әҗнәби.

Әҗвибә اجوبه Җаваб-ның *к.*
мн. от җаваб.

Әҗвәф اجوف *с.* 1) Эче буш, буш эчле. 2) *грам.* Буш фигыль (тамырында икенче хәрефе „و“ яки „ی“ булган фигыль). 3) *күч.* Буш башлы, белемсез, надан; ахмак кеше.
прил. 1) Пустой, полый. 2) Пустой глагол. 3) *перен.* Пустой, тупой, невежественный; глупый.

Әҗдад اجداد Җәд-нең *к*
мн. от җәд.

Әҗер* اجر *ис.* 1) Бер эш өчен бирелгән нәрсә. 2) *дини* Савап. *Унөч яшьлек кызга тисәң, хаҗның әҗере җуела.* (Г. Тук.)
сущ. 1) Награда, вознаграждение, плата. 2) *рел.* Благодеяние.

Әҗза اجزا *ис.* 1) Җөзә-нең *к.* *Бу үләннең һәр әҗзасы дарудыр.* (К. Нас.) 2) Дарулар, медикаментлар.
сущ. 1) *мн.* от җөзә. 2) Медикаменты, лекарства.

Әҗзаи мапя — су элементы.
Элемент воды.

Әҗзаи төрабия — җир, туфрак элементы. *Алтынның әҗзаи маиясенең, әҗзаи торабиясенә шиддәт ихтилатына бинаән әҗзасын тәфрикъ итмәккә утның куәте җитмәс.* (К. Нас.)
Элемент почвы.

Әҗзаханә اجزاخانه *ис.* Аптека
сущ. Аптека.

Әҗиннә اجنه Җәнин-нең *к.*
мн. от җәнин.

Әҗир اجیر *ис.* Көнлекче, көнлек эштә эшләүче. 2) Хезмәтче.
сущ. 1) Подёнщик. 2) Слуга.

Әҗляф اجلاف *ис. к.* Ахмаклар, тупаслар, түбәннәр, әшәкеләр. — *сущ. мн.* Грубые, неотёсанные; невежественные; невоспитанные (люди).

Әҗмәгыйн اجمعين *ис. к.* Барысы бергә, барысы да, һәммәсе. — *сущ. мн.* Все.

Әҗмәл اجمل *с.* Бик матур, бик күркәм, матуррак, күркәмрәк, гүзәлрәк. — *пр. ст.* от **җәмил** — красивый, прекрасный.

Әҗнас اجناس Женес-нең *к.* — *мн.* от женес.

Әҗнихә اجنحه Җәнах-ның *к.* — *мн.* от **җәнах**

Әҗнәби اجنبى *с.* 1) Чит кеше, ят кеше, башка женес кешесе. 2) Чит ил кешесе. — *прил.* 1) Чужеземец, иностранец. 2) Чужой, посторонний.

Әҗнәбиять اجنبيت *ис.* Чит илнеке булучылык, башка женес кешесе булучылык. — *сущ.* Относящийся к чужеземному, иностранному.

Әҗрам اجرام *ис.* 1) Җансыз җисемнәр. 2) Күк җисемнәре (ай, кояш, йолдызлар). *Шул мәләкләрнең күзләрен йолдыз дибез, белмәенчә сез шуны әҗрам дисез.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Неорганические тела. 2) Небесные тела.

Әҗраме голүвия اجرام علويه
Әҗраме сәмавия اجرام سماويه
гыйб. Күк йөзендәге барлык җисемнәр (ай, кояш, йолдыз) һ. б. — *фр.* Небесные тела.

Әҗсад اجساد Җәсәд-нең к. — *мн.* от җәсәд.

Әҗсам اجسام Җисем-нең *к.* — *мн.* от җисем.

Әҗфан اجفان Җәфен-нең *к.* — *мн.* от җәфен.

Әҗәл* اجل *ис.* Үлем, үлем вакыты. *Дәрдемә дәрман бәнем вар: я әҗәлдер, я висаль.* (Г. Тук.) — *сущ.* Смерть, кончина.

Әҗәлл اجل *с.* Иң югары, иң югары дәрәҗәле; иң кадерле, хөрмәтле. — *пр. ст.* от **җәлил** — 1) Большой. 2) Великий, славный, великолепный, важный. 3) Знатный, почтенный, уважаемый.

Әҗһәл اجهل *с.* Иң надан, иң белемсез, бик надан, — *пр. ст.* от **җаһил** — невежда, неграмотный.

Әһали اهالى Әһел-нең *к. Зыясыннан әһали улды пөрнур.* (Г. Тук.) — *мн.* от әһел.

Әһва اهوا Һава II-нең *к.* — *мн.* от һава II.

Әһваль اهوال Һәүл-нең *к.* — *мн.* от һәүл.

Әһвән اهون *с.* 1) Җиңелрәк, уңайрак, зарарсызрак. 2) Очсыз, арзан. — *пр. ст.* от һәүн — 1) Лёгкий, меньший; безвредный. 2) Дешёвый.

Әһвәнияте اهونيت *ис.* Очсызлык, арзанлык. — *сущ.* Дешевизна.

Әһда اهدا *ис кара:* иһда. *Табигыйдер ки йөгмәз бу санәмнәр раһ әһдадән.* (Г. Тук.) — *см.* Иһда.

Әһел* اهل *ис.* 1) Кеше, ия; хужа. 2) Бер җирнең торучысы, халкы. 3) Бер эшкә карата яраклылык, аны башкара алучылык. *Юк, син сөяк кимерә; гә әһел түгел.* (К. Нас.) 4) Ирнең хатыны, хатынның ире. — *сущ.* 1) Человек, люди; хозяин. 2) Население, жители. 3) Способный (к чему-либо) человек. 4) Родственники, супруги.

Әһле вафа اهل وفا *ст.* Ышаныч иясе, ышанычлы, яхшы кеше. *Гаделлек кыйл, ул имде әһле вафа.* (Ут. Им.) — *сс.* Надёжный человек.

Әһле вөждан اهل وجدان *ст.* Вөждан ияләре, вөждан белән эш итүчеләр. — *сс. букв.* „Люди совести", совестливые, честные люди.

Әһле гокул اهل عقول *ст.* Гакыл ияләре. — *сс. букв.* „Люди ума", умные.

Әһле гыйлем اهل علم *ст.* Гыйлем ияләре, укымышлылар. *Сез әһле гыйлемсез, сезгә ярдәм итәргә тиешбез.* (Г. Ибр.) — *сс.* Образованные, люди науки.

Әһле гыяль اهل عيال ст. Өй җәмәгате, гаилә, семья. *Бу атлас туннары төшәр тәнендин, киеп чүпрәк китәр әһле гыяльдин.* (Ут. Им.) — *сс.* Семья, члены семьи, домашние.

Әһле зирагать اهل زراعت *ст.* Игенчеләр. — *сс.* Хлеборобы, землепашцы.

Әһле ислам اهل اسلام *ст.* Мөселманнар. — *сс.* Мусульмане.

Әһле каләм اهل قلم *ст.* Каләм ияләре, язучылар. *Һәртөрле сүз язды бу көн әһле каләм.* (М. Гаф.) — *сс. букв.* „Люди пера", писатели, литераторы.

Әһле карья اهل قريه *ст.* Авыл кешеләре. — *сс.* Деревенские люди.

Әһле китап اهل كتاب *ст.* Дини китапларның берсенә (Тәүрат, Инҗил, Коръәнгә) ияреп дин тотучылар. — *сс. букв.* „Люди писания", т. е. следующие учению, изложенному в Талмуде, Евангелии или Коране.

Әһле кәмаләт اهل كمالت *ст.* Камил кешеләр. — *сс.* Эрудиты.

Әһле салиб اهل صليب *ст.* 1) Христиан динендәге халык. 2) Урта гасырда барган тәре сугышында катнашучылар. — *сс.* 1) Христиане. 2) Крестоносцы, участники крестовых походов в Палестину.

Әһле сәрвәт اهل ثروت *ст.* Мал ияләре, бай кешеләр. — *сс.* Богачи, богатые, состоятельные люди.

Әһле тәкфир اهل تكفير *ст.* Кяфергә чыгаручылар, кяфер диючеләр. *Әһле тәкфир бер гаҗәпләнсен күреп актык сүзем.* (Г. Тук.) — *сс.* Считающие (кого-либо) неверным, гяуром.

Әһле фәсад اهل فساد *ст.* Бозык кешеләр. — *сс.* Возмутители, бунтовщики, развращённые люди.

Әһле һава اهل هوا *ст.* Азгын кешеләр, бозык, әхлаксыз кешеләр. — *сс.* Развратники, безнравственные люди.

Әһле һөнәр اهل هنر *ст.* Һөнәр ияләре, һөнәрле кешеләр. — *сс.* Люди, владеющие ремеслом (вообще); ремесленники.

Әһли اهلى *с.* Кулга ияләшкән. — *прил.* Ручной, прирученный, домашний.

Әһли хайван — йорт хайваны. — Домашнее животное.

Әһлиять اهليت *ис.* Бер нәрсәгә әһел булу; бер эшне белү, аны булдыра алу. — *сущ.* Способность к чему-либо; пригодность.

Әһлән вә мәрхәба اهلاً ومرحبا *гыйб.* Хуш килдегез, рәхим итегез! мәгънәсендә кулланыла. *„Әһлән вә мәрхәба!“ — дип нәфис нигъмәтләр китерде.* (К. Нас.) — *фр.* Добро пожаловать! здравствуйте!

Әһлән вә сәһлән اهلاً وسهلاً *гыйб.* *кара:* әһлән вә мәрхәба. — *фр.* *см.* әһлән вә мәрхәба.

Әһрам اهرام *ис.* Һәрәм II-нең *к.* — *мн. сущ.* от һәрәм.

Әһәм اهم *с.* Бик әһәмиятле, иң мөһим. — *пр. ст.* от мөһим — значительный, важный.

Әһәмият* (әһәммиять) اهميت *ис.* Кирәклелек, әһәмият. — *сущ.* Значение, важность.

Ө

Ө — татар әлифбасында утыз дүртенче хәреф булып, гарәп әлифбасының беренче хәреф булган әлиф (اُ) һәм өтер — 34-я буква татарского алфавита. Обозначает алиф или другую согласную с даммой в арабс-

(замма) билгесе урыннарында кулланыла. — ком письме. Чаще всего бывает в начале слова.

Өбүвәт أبوت *ис.* Аталык, ата булу. — *сущ.* Отцовство.

Өгъҗүбә أعجوبه *ис.* Таң калырлык эшләр, шаккатыргыч эшләр. — *сущ.* Чудо, (что-либо) небывалое.

Өдәба أدبا Әдиб-нең *к.* — *мн.* от әдиб.

Өзен أذن *ис.* Колак. *Сурәтең чәшмемдәдер, өзенемдәдер саутың һәнүз.* (Г. Тук.) — *сущ.* Ухо.

Өлеләлбаб اولوالالباب *гыйб.* Акыл ияләре, акыллылар. — *фр.* Разумные люди.

Өлеләмер اولوالامر *гыйб.* Әмер ияләре, боерык бирүчеләр, зур түрәләр. — *фр.* Власти, начальство.

Өлфәт الفت *ис.* 1) Аралашу, ияләшү, үзләшү, дуслашу. 2) Бердәмлек. *Дуслык вә кардәшлек өлфәткә, вә өлфәт куәткә сәбәбдер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Дружба, симпатия. 2) Согласие, единодушие.

Өлүф الوف *сан* Әлеф-нең *к.* — *ч. мн.* от әлеф — тысяча.

Өлүһиять الوهيت *ис. дини* Тәңрелек, аллалык. — *сущ. рел.* Божественность.

Өмид* اميد *ф. ис.* Өмет, бер нәрсәнең булуын көтеп тору. — *п. сущ.* Надежда.

Өмид бәхеш اميدبخش *ф. с.* Өметләндерүче. — *п. прил.* Обнадёживающий.

Өмидвар اميدوار *ф. с.* Өмет итүче, өметле. — *п. прил.* Надеющийся.

Өмидгяһ اميدگاه *ф. ис.* Өмет ителгән урын, ышаныч. — *п. сущ.* Оплот, надежда.

Өмиддар اُميددار *ф. ис.* Өметле, өмет баглаучы, өмет тотучы, ышанган. *Кичәкөндез өмиддармын сиңа.* (Дәрд). — *п. сущ.* Надеющийся, имеющий надежду.

Өм اُم *ис.* Ана. — *сущ.* Мать.

Өммелхәбаис اُم‌الخبائث *гыйб.* Әшәкелекләрнең анасы, ягъни исерткечләр. — *фр. букв.* „Мать мерзостей, пакостей" — в значении спиртные напитки.

Өмми اُمى *с.* Укый-яза белмәүче. — *прил.* Неграмотный.

Өммәт* امت *ис.* 1) Өммәт, бер пигамбәрнең дингә өндәгән халкы. 2) Милләт. — *сущ.* 1) Последователи (какого-либо) пророка 2) Нация, народ.

Өммәһат اُمهات Өм-нең *к.* — *сущ. мн.* от өм.

Өмур اُمور Әмер I-нең *к.* *Өмуре әһле дөнья бунлара тәслим улынмыштәр.* (Г. Тук.)
мн. от әмер I.

Өмур ашна — эш белүче.
Знающий дело, умеющий.

Өмумәт اُمومت *ис.* Ана булу.
сущ. Материнство.

Өмурдидә اُموردیده *гф.* *ст.* Эш күргән, тәҗрибәле.
ар.-п. *сс.* Практик, имеющий большой опыт работы.

Өмуре зарурия امورضروریه *ст.* Бик кирәкле эшләр.
сс. Необходимые дела.

Өмуре мөлкия امورملکیه *ст.* Дәүләт эшләре.
сс. Государственные дела.

Өмәм امام Өммәт-нең *к.*
мн. от өммәт.

Өмәра امرا Әмир-нең *к.*
мн. от әмир.

Өнес اُنس *ис.* 1) Ияләшү, ияләнү, күнегеп киту. 2) Дуслашу, гадәтләнү.
сущ. 1) Привычка, привязанность. 2) Общительность, дружба.

Өнса انثی،انثا *ис.* Хатын-кыз. *Иел, әй халкы дөнья! Уртада юл бир хатыннарга! Яшә, әй галәме өнса! — Вакыт хакларны аңларга.* (Г. Тук.)
сущ. Женщина.

Өсбуг اسبوع *ис.* Атна.
сущ. Неделя.

Өслүб اسلوب *ис.* Стиль, ысул, рәвеш, кыяфәт.
сущ. Способ, метод, стиль.

Өсреб اسرب *ис.* Кара кургашын.
сущ. Свинец.

Өстад* (**өстаз, остаз**) استاد *ф.* *ис.* 1) Өйрәтүче, укытучы, тәрбияче. 2) Оста. 3) Профессор, остаз.
сущ. 1) Учитель, воспитатель. 2) Мастер. 3) Профессор.

Өстарә اوستره،استره *ф.* *ис.* Бритва. *Сакал-мыек кырырга пәке вә өстарәләр сорады.* (Г. Фәез.)
п. *сущ.* Бритва.

Өстевар استوار *ф.* *с.* Нык, таза, көчле, каты.
п. *прил.* Прочный, устойчивый, жёсткий.

Өстехан استخوان *ф.* *ис.* Сөяк. *Көюбән өстехан буде булды* (Сайяди).
п. *сущ.* Кость.

Өстуванә اسطوانه *ис.* Багана, колонна.
сущ. Колонна, столб.

Өсәра اُسرا Әсир I-нең *к.* *Без өсәраи, көсәляи дә сәвекъ ит һиммәтә, кыйл тәрәххем милләтә, калдырма зинһар зилләтә.* (Г. Тук.)
мн. от әсир I.

Өфык* افق *ис.* Күкнең җиргә тигән кебек булып торган итәге, горизонт. — *сущ.* Горизонт.

Өфкый افقى *с.* Горизонталь, ятма. — *прил.* Горизонтальный.

Өфтадә افتاده *ф. ис.* Төшкән; кешелектән чыккан. — *п. сущ.* Павший, опустившийся (морально).

Өфтан вә хизан افتان وخيزان *ф. р.* Ава-түнә. *Йөкерде кызыйга өфтан вә хизан* (Сайяди). — *п. н.* Падая и вставая.

Өхет اخت *ис.* Кыз туган, кыз кардәш. — *сущ.* Сестра.

Өхуәт اخوت *ис.* Кардәшлек, бертуганлык. — *сущ.* Братство.

Өҗрә اجره *кара:* өҗрәт. — *см.* Өҗрәт.

Өҗрәи кәлямия — язган өчен түләү, гонорар. — Гонорар.

Өҗрәт اجرت *ис.* Эш хакы, хезмәт хакы. — *сущ.* Плата, вознаграждение, заработная плата.

Өҗүр اجور Әҗер-нең *к.* — *мн.* от әҗер.

Җ

Җ — ج. Татар әлифбасында утыз алтынчы, гарәп әлифбасында бишенче хәреф булып, сан урынына кулланганда 3 не белдерә. — 36-я буква татарского алфавита. Обозначает пятую букву арабского алфавита „дж" с цифровым значением 3.

Җаби جابى *сф. дини* Салымнар һәм вәкыф акчаларын җыючы. — *пр. д.* Сборщик оброка и других доходов, причитающихся мечетям.

Җабир جابر *сф.* Җәберләүче; кыерсытучы, урынсыз (хаксыз) каһәрләүче. — *пр. д.* 1) Притеснитель, тиран. 2) Обидчик.

Җабиранә جابرانه *гф. р.* Җәберләүчеләрчә, каһәрләүчеләрчә, тираннарча. — *ар.-п. н.* Тиранически, деспотично.

Җабәҗа جابجا *ф. р.* Анда-монда, анда-санда. — *п. н.* И там и сям.

Җаваб* جواب *ис.* Җавап. — *сущ.* Ответ.

Җавабе мөстәкитә — кешене телсез калдырырлык итә торган җавап; тапкыр җавап. — Ответ, заставляющий собеседника замолчать; быстрый ответ.

Җавабе катгый جواب قطعى *ст.* Кискен җавап. — *сс.* Категорический ответ.

Жавабе рәд جواب‌رد *ст.* Тискәре жавап, кире жавап. — *сс.* Отрицательный ответ.

Жавабе шафи جواب‌شافی *ст.* Канәгатьләндерә торган жавап, сораганны кабул иткән жавап. — *сс.* Положительный, удовлетворительный ответ.

Жавабнамә* جوابنامه *гф. ис.* Жавап хаты, жавап язуы. — *ар.-п. сущ.* Ответное письмо.

Жавабән جوابا *р.* Жавап итеп, жавап йөзеннән. — *н.* В ответ на...

Жавид جاوِد *ф. с.* Мәңге, мәңгелек, үлми (бетми) торган. — *п. прил.* Вечный.

Жавидан جاودان *ф. с.* Мәңге бетмәс, мәңгелек. *Гыйшык җәннәттер, морад итсәң хәят җавидан.* (Дәрд.) — *п. прил.* 1. Вечный. 2. Вечно.

Жавиданә جاودانه *ф. р.* Мәңгегә, мәңгелек булып. *Җиһан калмас кешегә җавиданә.* (Хорәз.) — *п. н.* Вечно.

Жаддә جاده *ис.* Олы юл. — *сущ.* Широкая дорога, путь.

Жаду جادو *ф. ис.* Сихырчы, күрәзәче, күрәзәлек итүче. — *п. сущ.* Чародей, волшебник, колдун, маг.

Жадуанә جادوانه *ф. р.* Күрәзәчеләрчә, сихырчыларча. — *п. н.* Колдовски, магически, как волшебник.

Жае сафа جای‌صفا *гф. ис.* Кәеф-сафа урыны, рәхәтләнү урыны. *Бу дөнья бер такым вәхшиләргә җае сафа улды.* (Г. Тук.) — *ар.-п. сущ.* Увеселительное место.

Жазиб جاذب *сф.* 1) Үзенә тартучы, үзенә каратучы. *Хәлаек кальбе җалиб вә җазиб.* (Г. Тук.) 2) Сөйкемле, сокландыра торган. — *пр. д.* 1) Протягивающий, привлекающий. 2) Привлекательный.

Жазибә جاذبه *ис.* 1) Жазиб-нен *мнс.* 2) Кешенең күңелен үзенә тарта торган көч (сыйфат). *Юкса эченә бер җазибәле нәрсә салдыгызмы.* (З. Һад.) — *сущ.* 1) *жен.* от жазиб. 2) Привлекательность, сила влечения.

Жазим جازم *сф.* 1) Кискен карарга (фикергә) килүче. 2) *грам.* Гарәп синтаксисында киләчәк заман фигылен сәкен белән кисеп әйтелүне тудырган хәл. — *пр. д.* 1) Решающий, решительный. 2) *грам.* Частица, требующая усечённого наклонения (в глаголах будущего времени).

Жаигъ جایع *сф.* Ач, ачыккан. — *пр. д.* Голодный.

Җаиз جائز *сф.* Дөрес, ярый торган, яраклы. *Аның осулы тәдрисе җаиз дәгел.* (М. Ак.) — *пр. д.* 1) Подходящий 2) Позволительный, допустимый, дозволенный

Җай جاى *ф. ис.* Урын. *Парау атлы нәфис җайга.* (Г. Кан.) — *п. сущ.* Место.

Җайгир جايگير *ф. с.* Җирләшкән, урнашкан. — *п. прил.* Занявший место, обосновавшийся.

Җайир جاير،جائر *сф.* 1) Азаплаучы, кысучы, җәберләүче. 2) Гаделсез. — *пр. д.* 1) Притесняющий, жестокий. 2) Несправедливый.

Җалиб جالب *сф.* Үзенә каратучы, күңелне үзенә тартучы, җәлеп итүче. — *пр. д.* Привлекающий, привлекательный.

Җалис جالس *сф.* Утыручы. — *пр. д.* Сидящий.

Җам جام *ф. ис.* Эчә торган бокал, кәсә. *Гафләт җамын илар берлә ярышмышмән.* (М. Кол.) — *п. сущ.* Чаша, кубок.

Җамбаз جامباز *ф. ис.* Бик күп аракы эчүче, эчкече, исерек баш. — *п. сущ.* Пьяница, кутила

Җами җам جامیجام *ф. ис.* Сихырлы бокал (Иран хорафатында хәмерне уйлап табучы Җәмшид бокалы). — *п. сущ.* Волшебный бокал (по древнеиранскому преданию бокал изобретателя вина Джамшида).

Җамигъ جامع *сф.* 1) Җыючы, җыя торган. 2) Җомга укыла торган зур мәчет. — *пр. д.* 1) Собирающий. 2) Объединяющий, соединяющий. 3) Мечеть (соборная).

Җамид جامد *сф.* 1) Туң, туңган, каткан. *Селкенми бик озак торганга, чыпчыклар аны җамид нәрсәгә хисаплар-лар иде.* (К. Нас.) 2) *хим.* Органик булмаган каты әйберләр. 3) *грам.* Тамыр сүз. — *пр. д.* 1) Твёрдый, застывший; замёрзший. 2) *хим.* Неорганическое твёрдое тело, минерал. 3) *грам.* Непроизводный.

Җамә جامه *ф. ис.* Өске күлмәк, кием. *Җамәсе көһнә улана бәдгөмән мәтлуб имәс.* (Ак). — *п. сущ.* Платье, одежда.

Җамәдан جامه‌دان *ф. ис.* 1) Күлмәк (кием) сандыгы, кием шкафы. 2) Чемодан. — *п. сущ.* 1) Сундук для платья, платяной шкаф. 2) Чемодан.

Җамәкән جامه كن،جامكان *ф. ис.* 1) Чишенү бүлмәсе (мунчада). 2) Кием шкафы (гардероб). 3) Пыяла витрина. 4) Пыялалы парник. 5) Өй эчендә пыялалы бүлем. — *п. сущ.* 1) Раздевальня в бане. 2) Гардероб 3) Стеклянная витрина. 4) Стеклянные рамы парника. 5) Стеклянная перегородка.

Жамә хаб جامەخواب *ф. ис.* Йокы күлмәге, йокы киеме. *Әгәр безне җамәи хабдә күрсәң иде, бер төн дип хисап итәр идең.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Ночная, спальная рубашка.

Жан* جَان *ф. ис.* Жан кот. — *п.* сущ. Душа; дух.

Жанан جانان *ф. ис.* Сөекле, сөйгән кыз, җанаш. — *п. сущ.* Возлюбленная, милая.

Жандар جاندار *ф. с.* 1) Жанлы, тере. 2) Дәртле кеше, елдам. — *п. прил.* 1) Живое существо, живая душа. 2) Энергичный человек.

Жани جانى *ис.* Жинаятьче, хыянәтче, закон бозучы. *Жаниләрнең җид·нче ел җеназасын укырбыз, инде вакыт, алар бетсен.* (М. Гаф.) — *сущ.* Преступник, злодей.

Жаниб جانب *ис.* Як, тараф. *Казан Идел елгасының сул җанибендәдер.* (К. Нас.) — *сущ.* Бок, сторона; фланг.

Жанибәйн جانبين *ис.* Һәр ике як, һәр ике тараф. — *сущ. дв. ч.* Две стороны.

Жанишин جانشين *ф. ис.* Урынбасар. — *п. сущ.* 1) Заместитель. 2) Заменитель.

Жания جانيه *кара:* жани. *Монда сакин божи фирка җания, табигыйннар мәзһәбе Гайнания.* (Г. Тук). — *см.* Жани.

Жар جار *ис.* Күрше. — *сущ.* Сосед.

Жари جارى *с.* 1) Агым, ага торган, агымдагы. *„Белмәдем мин" дип хаҗи зари кыла, күзләреннән яшьләрен җари кыла.* (Г. Тук.) 2) Кулланыла торган. 3) Булып торган, дәвам итә торган. *Ике адәм арасында җари булган мохабәрат...* (К. Нас.) — *прил.* 1) Текущий. 2) Употребляемый. 3) Находящийся в употреблении.

Жарих جارح *сф.* Яралаучы, яралый торган, җәрәхәтли торган. *Аләте җарихә* — яралау коралы. — *пр. д.* Ранящий.

Жария* جاريه *сф.* 1) *кара:* жари. 2) Яшь кол хатын, кәнизәк. *Хатыннары өстеннән күп җарияләр алмышлардыр.* (З. Һад.) — *пр. д.* 1) *жен.* от жари. 2) Невольница, молодая рабыня.

Жасус جاسوس *ис.* 1) Шымчы; шпион. *Әнкәм бер җасус иде, әткәй жандар, тәрәзәдән караганны күрсә анлар...* (Г. Тук.) 2) Яшерен полиция агенты. — *сущ.* 1) Шпион, сыщик. 2) Агент тайной полиции.

Бу заманның дуслары гаеб эзләүче җасуслардыр. (К. Нас.)

Җафи جافى *сф.* Азаплаучы, җәфалаучы. — *пр. д.* 1) Мучающий. 2) Мучитель.

Җаһ جاه *ф. ис.* Югары дәрәҗә, чин. *Кил, и Сайяди, җаһ былбыл хуш әлхан* (Сайяди). — *п. сущ.* Высокий ранг, чин, высокое положение, сан.

Җаһид جاهد *сф.* Тырыш, тырышучы, тырышып эшләүче, иҗтиһад итүче. — *пр. д.* Прилежный; старательный, усердный.

Җаһил* جاهل *сф.* Надан, белемсез, укымаган. *Җаһил белән галимнәрне кушып бергә, өйрәтермен һәрбересен берләшергә.* (М. Гаф.) — *пр. д.* 1) Невежественный, неграмотный. 2) Невежа, неуч.

Җаһила (җөһәля) جاهلا *ис. к.* Наданнар, белемсезләр. *Бәнчә сезне җаһиланың сәүмәсе лязим дәгел.* (Г. Тук). — *сущ. мн.* Невежды, тупицы.

Җаһиланә جاهلانه *гф. р.* Наданнарча, белмичә, наданлык белән. — *ар.-п. н.* По неведению, по незнанию; как невежда; невежественно.

Җаһиле мөрәккәб جاهل مركب *ст.* Үзен галим дип санаган надан, икеләтә надан, чеп-чи надан. — *сс. букв.* Невежественный в квадрате, неуч, тупица.

Җаһили جاهلى *с.* 1) Наданнар(га), белемсезләр(гә бәйләнешле), 2) Ислам чорына чаклы булган дәвер(гә караган). — *прил.* 1) Невежественный. 2) Доисламский, живший в доисламскую эпоху.

Җаһилиять جاهليت *ис.* 1) Наданлык, белемсезлек, аңсызлык. 2) Мәҗүсилек; исламгача дәвер. *Гарәп халкы арасында җаһилиять заманында бәгъзы бер гадәтләр бар иде.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Невежество. 2) Язычество; доисламская эпоха.

Җенес* (җинес) جنس *ис.* 1) Хайваннар, үсемлек һәм башкаларның аерым төрләре. 2) Нәсел, раса; кабилә, кавым. 3) Төр, иш, сорт. 4) Ирлек, хатынлык. 5) *грам.* Җенес. — *сущ.* 1) Род. 2) Сорт; класс, разновидность. 3) Порода; племя, раса, народность. 4) Пол. 5) *грам.* Род.

Җенси* (җинси) جنسى *с.* 1)Раса(га караган), раса(га бәйләнешле). 2) Җенес(кә бәйләнешле). — *прил.* 1) Расовый, родовой. 2) Половой.

Җенсиять (җинсиять) جنسيت *ис.* 1) Җенеслек, 2) Бер җенестән булучылык. 3) Җенеслек сыйфаты. — *сущ.* 1) Пол. 2) Одинаковое происхождение. 3) Национальное качество.

Җенсән جنساً *р.* Җенес-нәсел ягыннан. *Җенсән бу зат мишәрдер, димәк хәйрел бәшәрдер.* (Г. Тук.) — *н.* Качеством.

Җефет جفت *ф. ис.* 1) Җөп, пар, так түгел. 2) Икегә бүленә торган сан. 3) Ирнең хатыны. *Булмадың ярым вә булмассың беләм. җефтем минем.* (Г. Тук.) — *п. сущ.* 1) Пара, чета. 2) Парный; чётный 3) Мужняя жена, супруга.

Җибал جبال Җәбәл-нең *к.* — *мн.* от җәбәл.

Җибилли جبلى *с.* Табигый, тумыштан, яратылыштан булган. *Ана сөте белән кермәгән, тана сөте белән кермәс; табигатендә кабилияте җибиллисе булмаса, синең нәсыйхәтең әсәр итмәс — димәктер.* (К. Нас.) — *прил.* Врождённый, природный; прирождённый.

Җибиллиять جبليت *ис.* Тумыштан булган сыйфат, кешенең тумыштан булган холкы (табигате). — *сущ.* Врождённое качество; характер, натура.

Җибрил جبريل *ис. дини* Бер фәрештә исеме. *Хәзрәте Җибрил бәшарәт әйләде дип: „я рәсүл“.* (Г. Тук.) — *сущ. рел.* Архангел Гавриил.

Җибһә جبهه *кара:* җәбһә. *Кипми нык шөбһә тире бу җибһәдән.* (Г. Тук.) — *см.* Җәбһә.

Җивар جيوار *ис.* Күрше; тирә-як, тирә. *Шәһәр җиварында* — шәһәр тирәсендә. — *сущ.* Соседство, близость, окрестность.

Җивә جيوه *ф. ис.* Терекөмеш, күнә суы. — *п. сущ.* Ртуть.

Җигәр (җегәр) جگر *ф. ис.* Бавыр, бәгырь. *Ак җегәр* — үпкә. *Кара җегәр* — талак. — *п. сущ.* Печень, ливер.

Җигәр хун — бавыр каны. *Тотып күңелдә җигәр хун.* (Г. Кан.) — Кровь печени.

Җидаль جدال *м. III.* Кычкырышу, талашу, гауга, низаг чыгару. *Һәм дә җәнҗалдан, җидальдән кыл кадәр ис кермәсен.* (Г. Тук.) — *м. III.* Спор, прения; скандал, ссора.

Җидар جدار *ис.* Койма, дивар, киртә. — *сущ.* Стена, ограда, забор.

Җид جد *ис.* 1) Тырышлык, тырышу, көч кую. 2) Җитдилек. — *сущ.* 1) Усердие, старание, труд. 2) Серьёзность.

Җидди* جدى *с.* Чынлыклы, җитди, уен-көлке түгел. — *прил.* Серьёзный, нешуточный.

Җиддият جديات Җиддиять-нең *к.* — *мн.* от җиддиять.

Жиддиять جدیت *ис.* Житдилек, тырышучанлык, көч куючанлык, игътибар белән эш итүчәнлек. *Ул житдиять вә самимиять белән сөйләп барды* (Г. Газиз). — *сущ.* 1) Серьёзность, усердие, старательность. 2) Внимательное отношение.

Жиддән جدًا *р.* Чынлап, дөрестән, үен-көлкесез. — *н.* Серьёзно, ревностно.

Жизия (жәзия) جزیه *ис. тар.* Ислам дәүләтләрендә мөселман булмаган кешеләр түли торган налог (салым). — *сущ. ист.* Подушная подать, которую платили в мусульманских старанах иноверцы.

Жила (жәлә) جلا *ис.* 1) Ялтыравык. *Күзгә куәт вә жила бирер.* (К. Нас.) 2) Ялтыратылган. — *сущ.* 1) Блеск, лоск. 2) Полированный.

Жилвә جلوه *ис.* 1) Ялтырау, балку. 2) Торышта, хәрәкәттә матурлык. 3) Купшылык, көязлек. 4) Кыланчыклык. 5) Кызның киявенә беренче мәртәбә йөзен күрсәтүе. — *сущ.* 1) Блеск, сияние. 2) Статность, стройность. 3) Щегольство. 4) Кокетство, игривость. 5) Снятие покрывала с лица невесты.

Жилвәгәр جلوگر *гф. с.* 1) Балкучы; ялтыраучы, нурлы, нур чәчеп балкып тора торган. 2) Күренеп үтүче. — *ар.-п. прил.* 1) Сияющий, лучезарный; блестящий. 2) Кажущийся, появляющийся.

Жилвәкяр (жилвә саз) جلوكار *гф. с.* 1) Нурлы, балкулы. 2) Нәзакәтле; сокланырлык матур; купшы, көяз. — *ар.-п. прил.* Лучистый, блестящий. 2) Изящный, прелестный; прекрасный, щегольский.

Жилвә фруш جلوەفروش *гф. ис.* 1) Чытлык, кыланчык. 2) Чытлыклык, кыланчыклык. — *ар.-п. сущ.* 1) Кокетливый, кокетка. 2) Кокетство, щегольство.

Жилд جلد *ис.* 1) Тире. 2) Китапның катыргы тышы. 3) Том (бер китапның аерым-аерым төпләнгән өлешләре). 4) Данә, китап хисабының берәмлеге. — *сущ.* 1) Кожа, шкура. 2) Переплёт (книги). 3) Том, книга. 4) Экземпляр, нумератив при счёте книг.

Жим جیم *ис.* „Ж" хәрефенең исеме. *Мимгә өс, жимгә сәкен һәм нун батыр ну, нун сәкен* (мәжнүн). (Ш. Баб.) — *сущ.* Название буквы „дж".

Жин* جن *ис. миф.* Жен, пәри. — *сущ. собир. миф.* Духи, демон.

Жинан جنان Жәннәт-нең *к.* *Аяк баскан жирем барсы, гөлстан бер жинаннардан.* (С. Рәми.) — *мн.* от жәннәт.

Жинас جناس *м. III.* 1) Сүз уйнату. 2) Мәгънәдәш һәм аваздаш сүзләрне һәр ике мәгънәсен аңларлык итеп куллану. — *м. III.* 1) Игра слов 2) Созвучие двух сходных по произношению слов.

Жинаять* جنايت *ис.* Жинаять, закон бозу. — *сущ.* Преступление, проступок.

Жинаять пәрвәр جنايتپرور *гф. ис.* Жинаятьче. *Кем һөҗүм итте, пәдәр, һанки җинаять пәрвәран?* (Г. Тук.) — *ар.-п. сущ.* Преступник.

Жинни جنى *с.* Жен(гә бәйләнешле), женле. — *прил.* Сумасшедший, дьявольский, чудовищный.

Жиран جيران Жар-ның *к.* — *мн.* от жар.

Жирахи جراحى *с.* **1.** Хирургия(гә бәйләнешле). **2.** Хирург. — *прил.* **1.** Хирургический **2.** Хирург.

Жисем* جسم *ис.* 1) Жисем 2) Гәүдә, тән. *Калса исмең шул җитәр, җисемеңне монда саклама!* (Ш. Баб.) 3) Матдә. — *сущ.* 1) Тело. 2) Корпус. 3) Масса, вещество.

Жисер جسر *ис.* Күпер. — *сущ.* Мост.

Жисмани (жисмания) جسمانى *с.* 1) Гәүдә(гә), тән(гә бәйләнешле). *Язу рухани һәндәсәдер, аләте җисмания беләя зоһур итте.* (К. Нас.) 2) Физик. 3) Матдә(гә караган), матди. — *прил.* 1) Телесный. 2) Физический. 3) Вещественный.

Жисмән جسماً *р.* Гәүдә ягыннан, гәүдә буларак. *Мин хәзер шундый кеше: җисмән дә кол, фикрән дә кол.* (Г. Сонг.) — *н.* Телом

Жифә جيفه *ис.* Үләксә, үле тән. *Ала карга кеби сез җифәләргә улдыгыз дәлләл.* (Г. Тук.) — *сущ.* Падаль, мертвечина, труп.

Жиядәт جيادت *ис.* Бик шәплек, бик яхшылык, сафлык. — *сущ.* Чистота, непорочность

Жиһад جهاد *м. III.* Изге сугыш, сугыш. — *м. III.* Священная война.

Жиһаз* جهاز *ис.* 1) Бер эш өчен кирәк булган әсбаплар, кораллар, әйберләр, берәр эш өчен кирәк-яраклар. 2) Өй кирәк-яраклары, мебель. *Син беләмсең бу биналар, бу җиһазлар кемнеке?* (Ә. Сәгъ.) — *сущ.* 1) Всё необходимое; снаряжение; оборудование. 2) Домашние вещи, мебель.

Җиһан* جهان *ф. ис.* Дөнья, галәм. *Кузгал, эшчеләр, таң калсын җиһан.* (М. Гаф.) — *п. сущ.* Мир, вселенная.

Җиһанара جهان‌ارا *ф. с.* Бөтен дөньяны бизәп (нур биреп) тора торган, дөнья күрке, дөньяга зиннәт бирүче. — *п. прил. букв.* Украшающий вселенную, освещающий своими лучами весь мир.

Җиһанбаз جهانباز *ф. с.* 1) *дини* Дөньяны саклап торучы (алла). 2) Патша. — *п. прил.* 1) *рел.* Миродержец; бог. 2) Хранитель мира; государь.

Җиһангир جهانگير *ф. ис.* Дөньяны үзенә каратучы, дөньяны яулап алучы. — *п. сущ.* Повелитель вселенной, покоритель мира.

Җиһандидә جهانديده *ф. с.* Күпне күргән, күп яшәгән, күп гизгән; тәҗрибәле. — *п. прил.* Много повидавший, поживший; опытный, бывалый.

Җиһандар جهاندار *ф. с.* Дөньяның иясе; хөкемдар, патша. — *п. прил.* Обладатель мира, повелитель.

Җиһанәфруз جهان‌فروز *ф. с.* Дөньяны яктыртып торучы, нурландыручы. — *п. прил. букв.* Украшающий мир своими лучами.

Җиһар جهار *ис.* 1) Кычкырып уку (яки сөйләү). 2) Ачыклык, билгелелек. — *сущ.* 1) Громкое чтение (или громкая речь). 2) Явность, известность, гласность.

Җиһарән جهاراً *кара:* җәһрән. — *см.* Җәһрән.

Җиһат جهات Җиһәт-нең *к.* *Ияртеп гаскәрен саф-саф, тезеп һәр дүрт җиһатенә.* (Г. Тук.) — *мн.* от **җиһәт**.

Җиһәт (җәһәт) جهت *ис.* Як, тараф; җәһәт. *Бер җәһәттән эш сорап, икенче яктан садака соранып, бераз нәрсәләр җыйды.* (М. Гаф.) — *сущ.* Бок, сторона; направление.

Җомга* جمعه *ис.* 1) Җыелып укыла торган намаз. 2) Җыелып намаз укый торган көн, атнаның алтынчы көне исеме. 3) Атна. *Бу маҗаралардан ике җомга мөкаддәм.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Молитва, совершаемая вместе, коллективно. 2) День коллективного совершения молитвы, пятница. 3) Неделя.

Җуг جوع *ис.* Ачлык; ачыгу. — *сущ.* 1) Голод, недоедание. 2) Голодовка.

Җулаһ جولاه *ф. ис.* Тукучы. *Бер вакыт бер җулаһ бер күлмәк тукыды* (Көлкенамә). — *п. сущ.* Ткач.

Җуш جوش *ф. ис.* 1) Кайнау. *Шу дикле гыйшнуш итдем, сафа вә зәүкы* — *п. сущ.* 1) Кипение. 2) Возбуждение.

җуш итдем. (Г. Кан.) 2) Уяту, кузгалу, тудыру, дулкынландыру.

Җәбан جبان *с.* Куркак, өркәк. — *прил.* 1. Трусливый, боязливый. 2. Трус.

Җәбанәт (җибанәт) جبانت *ис.* Куркаклык, курку, өркүчәнлек. *„Мин арслан!“ ди синең малны тәләф иткәндә ул. Син аңар калсаң, „фәкыйрьмен“,— ди, җәбанәт күрсәтә.* (Г. Тук.) — *сущ.* Трусость, боязливость, боязнь, малодушие.

Җәббар جبار *с.* 1) Бик көчле, бик куәтле, зур көч (куәт) иясе. 2) Алла. *Аздырырмын дөньяны, бел җәббарым.* (Ш. Баб.) 3) Бик кысрыклаучы, җәберләүче. *Ире Җәлальне хаксыз рәвештә үзенә хуҗалык итмәктә булган бер залим, бер җәббар кебек тоя.* (Г. Ибр.) 4) *астр.* Орион. — *прил.* 1) Могущественный, могучий. 2) Эпитет аллаха. 3) Жестокий; немилосердный. 4) *астр.* Орион.

Җәбер* جبر *ис.* 1) Золым, җәбер, каһәр; көчләү, ирексезләү, каһәрләү, кыерсыту. *Нишлисең соң, безгә тәкъдирнең зәһәрле җәбере бу.* (Ш. Баб.) 2) Алгебра. — *сущ.* 1) Гнёт, принуждение, насилие; обида. 2) Алгебра.

Җәбин I جبين Куркак, йөрәксез. — *прил.* Трусливый, малодушный.

Җәбин II جبين *кара:* җәбһә. — *см.* Җәбһә.

Җәбирә جبيره *ис. мед.* Яра өстенә ябылган нәрсә, яраны каплап бәйләгән чүпрәк. — *сущ. мед.* Лубок, шина, бандаж.

Җәбраил* جبرائيل *кара:* җибрил. — *см.* Җибрил.

Җәбри جبرى *с.* 1) Ирексездән, көчләнеп эшләнгән. 2) Алгебраик. — *прил.* 1) Принудительный, насильственный, вынужденный. 2) Алгебраический.

Җәбрән جبراً *р.* Ирексезләп, көчләп. *Бармасаң, җәбрән бирермез.* (М. Ак.) — *н.* По принуждению, вынужденно, насильно.

Җәбә جبه *ф. ис.* Корыч кием, күбә (сугыш киеме). — *п. сущ.* Доспехи, броня, латы.

Җәбәл جبل *ис.* Тау. — *сущ.* Гора.

Җәбәли جبلى *с.* Тау(га караган), тау(га бәйләнешле). — *прил.* Горный.

Җәбәрут جبروت ис. Тулы көчлелек, һәммә нәрсәгә көч җитүчелек. — *сущ.* Мощь, сила, могущество.

Җәбһә جبهه *ис.* 1) Маңгай. 2) Йорт һәм өйләрнең ал ягы, фасад. 3) Фронт. — *сущ.* 1) Лоб. 2) Передняя часть здания, фасад. 3) Фронт.

Җәвад جواد *ис.* 1) Юмарт, киң күңелле кеше. 2) Аргамак, нәселле ат; йөгерек ат, тулпар.
сущ. 1) Щедрый, великодушный человек. 2) Аргамак; породистая лошадь; скакун, рысак.

Җәваз جواز *ис.* Дөреслек, дөрес булу, ярау, эшләргә ярау. *Театрга баруның җәвазына бирәр гыйбарә таптыгызмыни соң.* (Ф. Әмир.)
сущ. Допустимость, позволительность; законность, разрешение.

Җәвамиг جوامع Җамигъ-ның *к.*
мн. от җамигъ.

Җәван جوان *ф. ис.* 1) Яшь. 2) Яшь егет. *Шунда бардыр бер мөселман пәһлеван, бик озын, бик көчле, гайрәтле җәван.* (Г. Тук.)
п. сущ. 1) Молодой, юный. 2) Юноша, молодой человек.

Җәванмәрд جوانمرد *ф. с.* Мөхтәрәм кеше; юмарт, шәфкатьле. *Шөкер кыла белмәгән кешегә ихсан кыйлып җәванмәрдлек иткәннең җәзасы ошбудыр.* (К. Нас.)
п. прил. Благородный, великодушный, щедрый.

Җәваниб جوانب Җаниб-нең *к.*
мн. от җаниб.

Җәваһир جواهير Җәүһәр-нең *к.*
мн. от җәүһәр.

Җәвлан جولان *кара:* җәвәлан.
см. Җәвәлан.

Җәвәлан جولان *ис.* Әйләнеш, әйләнеп йөреш, хәрәкәт, эш итү.
сущ. 1) Блуждание; хождение. 2) Вращение; деятельность.

Җәвәләнгяһ جولانگاه *гф. ис.* Әйләнеп йөргән (эш иткән) урын; мәйдан, арена; сугыш кыры. *Иске вакытлардан бирле төрек каумнарының җәвәләнгяһы булган киң сахраларда табылган иске язулар.* (Р. Фәх.)
ар.-п. сущ. Арена, поле деятельности; площадь; поле битвы.

Җәгъли جعلى *ис.* 1) Ясалма, уйдырма. 2) Охшатып эшләнгән, чын түгел. *Сәедгәрәй шул җәгъли чалбар белән эре генә йөрергә чыккан иде* (Г. Газиз).
сущ. 1) Искусственный, надуманный. 2) Поддельный; фальшивый.

Җәгърафи (җогърафи) جغرافى *с.* География(гә бәйләнешле), географик.
прил. Географический.

Җәгърафия (җогърафия) جغرافيه *ис.* География.
сущ. География.

Җәдавил جداول Җәдвәл-нең *к.*
мн. от җәдвәл.

Җәдвәл جدول *ис.* Таблица, расписание, җәдвәл. *Үзләре чөн төзделәр иң әүвәле мәңгелек тәфсыйллы „шәйтан җәдвәле“.* (Ш. Баб.)
сущ. Таблица; парадигма; список; расписание; перечень; диаграмма.

Жәд جد *ис.* Дәү ата, дәү әти, баба, карт ата.
сущ. 1) Дед. 2) Предок.

Жәддә جده *ис.* Дәү ана, дәү әни, әби.
сущ. Бабушка.

Жәди جدى *ис.* 1) Кәҗә бәтие. 2) Зодиак тамгасы буенча егерме икенче декабрьдан егерме икенче январьгача булган вакыт; Иран ел хисабы буенча 10 нчы ай.
сущ. 1) Козлёнок. 2) Козерог (знак зодиака, соответствующий 10-му месяцу иранского солнечного года, от 22 декабря до 22 января).

Жәдид*, жәдидә جديد، جديده *с.* 1) Җәдит, яңа. 2) Яңалык, „җәдитлек" хәрәкәте ягындагы кешеләргә бирелгән исем. *Мин түгел, ди, абзарауны һәм түгелмен, ди, җәдид.* (Г. Тук.)
прил. 1) Новый, новейший; недавний, последний. 2) Последователь „джадидизма" (общественное течение конца XIX и начала XX века среди тюркских народов России).

Жәдир جدير *с.* Ятышлы, лаек.
прил. Достойный, заслуживающий (чего-либо).

Жәдри جدرى *ис. мед.* Чәчәк (авыру).
сущ. мед. Оспа.

Жәдри кязиб جدرى كاذب *ис.* Су чәчәге.
сущ. мед. Ветряная оспа.

Жәдәл جدل *ис.* Бәхәсләшү, сүз көрәштерү, тартышу. *Гыйльме җәдәл* — логика нигезендә сүз көрәштерү гыйлеме, диалектика. *Әбүйосыф гыйльме җәдәлне үгрәнмәк диндә зиндикълык пәйдә кылыр диде.* (К. Нас.)
сущ. Спор, прения, дебаты.
Диалектика.

Жәеб جيب *ис.* 1) Синус. 2) Яка ачыклыгы. 3) Кесә. *Дөрр мәгънә җәебеңә тулмак кирәк.* (Ут. Им.)
сущ. 1) Синус. 2) Выем воротника. 3) Карман.

Жәзаә* (җәза) جزاء *ис.* 1) Җәза. 2) Үч алу.
сущ. 1) Наказание; взыскание. 2) Возмездие.

Жәзаир جزائر Җәзирә-нең *к.*
мн. от җәзирә.

Жәзаән جزاً *р.* Җәза йөзеннән, җәза итеп.
н. Наказывая.

Жәзгъ جذع *ис.* 1) Кәүсә; сабак. 2) Гәүдә, тән.
сущ. 1) Ствол; стебель. 2). Туловище, тело.

Жәзеб جذب *ис.* 1) Үзенә тарту. 2) Тартып алу, суырып тартып китерү. 3) *дини* Гыйбадәттә шашу дәрәҗәсенә җитү.
сущ. 1) Влечение. 2) Привлечение. 2) *рел.* Экстаз, исступление.

Җәзем جزم *ис.* 1) Кисү. 2) Кискен карарга килү; кискен итеп сүз бирү. 3) *грам.* Киләчәк заман фигыленең ахыры киселеп (сәкен белән) укылу. 4) *грам.* Кисү билгесе — сәкен. — *сущ.* 1) Усечение. 2) Решительность; решимость. 3) *грам.* Постановка глагола в усечённом наклонении. 4) *грам.* Значок безгласия — сукун.

Җәзер I جذر *ис.* 1) Тамыр, үсемлек тамыры. 2) *мат.* Тамыр билгесе. — *сущ.* 1) Корень. 2) Основа. 3) *мат.* Корень.

Җәзер II جزر *ис.* Диңгез суының кире кайтуы. — *сущ.* Отлив (морской).

Җәззар جزار *ис.* 1) Сугымчы, итче. 2) *күч.* Кан эчүче, мәрхәмәтсез, кансыз. — 1) Мясник. 2) *перен.* Кровопийца, кровосос; жестокий.

Җәзил جزيل *с.* Күп, мул. *Кәсептә әҗер җәзил булыр.* (Г. Фәез.) — *прил.* Обильный.

Җәзирә جزيره *ис.* Атау, утрау. *Ихлас дәрьясында йөзсен безнең караб, китсен тугры гыйрфан җәзирәсен карап.* (Г. Тук.) — *сущ.* Остров.

Җәзәгъ جزع *ис.* 1) Сабырсызлану. 2) Каушау. 3) Курку. 4) Кайгыру, кайгыга төшү. *Әгәр хәйлә белән дә мөмкин түгел икән, җәзәгъ, фәзгъ кыйлма.* (К. Нас.) 5) Елау, кычкырып елау. — *сущ.* 1) Нетерпение. 2) Встревоженность, озабоченность. 3) Смущение; испуг. 4) Печаль; скорбь. 5) Плач, рыдание.

Җәйед جيد *с.* Бик шәп, бик яхшы. — *прил.* Отличный, превосходный.

Җәйш جيش *ис.* Гаскәр, армия. — *сущ.* Армия, войско.

Җәйхун جيحون *ис.* Аму-Дарья. — *сущ.* Аму-Дарья.

Җәлеб* جلب *ис.* Үзенә таба тарту, үзенә карату, җәлеп итү. *Җәлеб итәрлек тиречеләр дикъкатен.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Привлечение. 2) Навлечение.

Җәлил جليل *с.* 1) Зур. 2) Бөек; олы дәрәҗәле, кадерле, мәртәбәле. 3) Данлы, шөһрәтле. — *прил.* 1) Большой, огромный. 2) Великий, величественный, славный, великолепный, важный. 3) Знатный, уважаемый; почтенный.

Җәлилә جليله Җәлил-нең *мнс.* — *жен.* от җәлил.

Җәлис جليس *с.* Бергә утыручы, утырдаш, мәҗлестәш. — *прил.* Приятель; собеседник, компаньон.

Җәлле جل *с.* Олы, бөек. — *прил.* Большой, великий.

Җәлле вә эгъля جل واعلا *гыйб.* Бик олы мәртәбәле. — *фр.* Очень важный, почтеннейший.

Җәлляд جلاد *ис.* 1) Баш кисүче, палач. *Каенанасын күрә төшләрендә, җәлляд булып килә каршына.* (М. Ук.) 2) Бик кансыз, мәрхәмәтсез кеше. — *сущ.* 1) Палач. 2) Жестокий человек; кровосос.

Җәлсә جلسه *ис.* 1) Утырыш, мәҗлес. 2) Бер утырып алу; утыру кыяфәте... — *сущ.* 1) Заседание, собрание. 2) Посадка, манера сидеть.

Җәлядәт جلادت *ис.* 1) Ныклык, чыдамлык. 2) Егетлек, батырлык, йөрәклелек, кыюлык. — *сущ.* 1) Стойкость, выносливость, терпение. 2) Смелость, мужество; храбрость.

Җәлял جلال *ис.* Бөеклек, олылык. — *сущ.* Величие, блеск, великолепие.

Җәляләт جلالة *ис.* 1) Олылык. 2) Югары дәрәҗәлелек, галиҗәнаблык. — *сущ.* 1) Величие. 2) Превосходительство, величество (титулы).

Җәмагать* جماعت *ис.* 1) Җыелган халык, җыелган кешеләр төркеме. 2) Бер урында бергә яшәүче халык. 3) Берәүнең хатыны. 4) Өй кешеләре. — *сущ.* 1. Группа людей, толпа. 2) Общество, община. 3) Жена. 4) Домашние.

Җәмад جماد *ис.* Җансыз, органик булмаган әйбер. — *сущ.* Минерал, неорганическое вещество.

Җәмадат جمادات Җәмад-ның *к.* — *мн.* от җәмад.

Җәмал جمال *ис.* Матурлык, чибәрлек, йөз матурлыгы, гүзәллек, ягымлылык, ямьлелек. *Гүзәлсең алтын алмадай, җәмалең күңлем аулады.* (Г. Кан.) — *сущ.* Красота, миловидность, привлекательность.

Җәмганъ جمعا *р.* Бергәләп, барысы бергәләшеп, барысы бер булып, җыйнаулашып. — *н.* Вместе, совместно, сообща.

Җәмгъ جمع *ис.* 1) Җыю, туплау. 2) *мат.* Кушу. 3) *грам.* Күплек. 4) Барысы, бөтенесе. *Шунда картлар җәмгъ улып киңәштеләр.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Собирание, сбор. 2) *мат.* Сложение. 3) *грам.* Множественное число. 4) Всё, все.

Җәмгыяте бәшәрия جمعيت بشريه *ст.* Кешелек җәмгыяте. — *сс.* Человеческое общество.

Җәмгыяте хәйрия جمعيت خيريه *ст.* Ярдәм күрсәтү җәмгыяте. — *сс.* Благотворительное общество.

Җәмгыять* جمعيت *ис.* 1) Җәмгыять. 2) Җыен, күп халык. 3) Җәмгыять, берләшмә, оешма, бер максат белән берләшкән халык төркеме. — *сущ.* 1) Общество. 2) Собрание, толпа. 3) Союз, ассоциация.

Жәмигъ جميع *с.* Бөтен, барлык, һәммә. *Жәмигъ авыл аны тәгъзыйм идеп* ... (М. Ак.)

прил. 1) Весь, вся, всё. 2) Совокупность.

Жәмиганъ جميعاً *р.* Барысы бергә, бары да.

н. В совокупности, вместе; целиком.

Жәмил, жәмилә جميل، جميله *с.* Матур, гүзәл, күркәм, яхшы, чибәр. *Әүсафе жәмилә*— күркәм сыйфатлар.

прил. Красивый, прекрасный, миловидный, привлекательный.

Жәммад جماد *кара:* жәмад.

см. Жәмад.

Жәнаб* جناب *ис.* Берәүне олылау йөзеннән әйтелә торган сүз.

сущ. Господин, превосходительство (обращение к высокопоставленным лицам).

Жәнабе мән ләһелфәрман — боеру аның кулында булган зат. *Вирер дәрмани дә шаять, жәнабе мән ләһелфәрман.* (Г. Тук.)

Всемогущее существо (о боге).

Жәнабе гали جناب عالى *ст.* Өстенлек иясе, барыннан да өстен булган зат, бик хөрмәтле.

сс. 1) Превосходительство (титул). 2) Высокопоставленный, почтенный (о личности).

Жәназа* جنازه *ис.* 1) Күмәргә хәзерләнгән мәет. 2) Мәет күмү.

сущ. 1) Покойник, подготовленный для погребения. 2) Похороны, похоронная процессия.

Жәнан جنان *ис.* Йөрәк, күңел.

сущ. Сердце, душа.

Жәнах جناح *ис.* Канат.

сущ. Крыло.

Жәнеб جنب *кара:* жаниб.

см. Жаниб.

Жәнин جنين *ис.* Ана карынындагы яралгы. *Бала жәнин мәшимә эчендә ике кулын тезенә куеп вә күзләрен ике кул аркасына куеп, туп кеби йомарлак булыр.* (К. Нас.)

сущ. Зародыш, эмбрион.

Жәнк جنك *ф. ис.* Сугыш, бәрелеш. *Баһадирларча мөлакый булып жәнк кылдым.* (К. Нас.)

п. сущ. Война, битва, сражение, бой.

Жәннәт* جنت *ис.* 1) Бакча. 2) *дини* Ожмах.

сущ. 1) Сад. 2) *рел.* Рай.

Жәнүб جنوب *ис.* Көньяк. *Аккош китә „һаң" итеп, жәнүб таба юл тотып.* (М. Ук.)

сущ. Юг.

Җәнүби جنوبی *с.* Көньяк(ка бәйләнешле). — *прил.* Южный.

Җәнүбән جنوباً *р.* Көньяктан. — *н.* С юга; южнее.

Җәнҗал* جنجال *ф. ис.* Гауга, шау-шу, ызгыш. — *п. сущ.* Скандал, гвалт, дрязги.

Җәрад جراد *ис.* Саранча. — *сущ. соб.* Саранча.

Җәраид جرائد Җәридә-нең *к.* *Ятар өстәлендә дөрле җәраид.* (Г. Тук.) — *мн.* от җәридә.

Җәрахәт* جراحت *ис.* Яра. — *сущ.* Рана, язва.

Җәрех جرح *ис.* 1) Яралау. 2) Рәнҗетү, хурлау, ялганга чыгару. *Сүз сөйләмәс бәрәүне җәрех кылмай.* (Ак.) — *сущ.* 1) Ранение, порез. 2) Оскорбление, клевета (на кого-либо).

Җәридә جریده *ис.* Газета (төп мәгънәсе борын заман салым җыючыларның салым салырга тиешле җирнең үлчәвен яза торган кәгазь яки дәфтәрләре). *Җәридә файдасы чукча мөҗәррәбдер бу галәмгә.* (Г. Тук.) — *сущ.* Газета.

Җәримә جریمه *ис.* 1) Гаеп, гөнаһ. 2) Штраф. — *сущ.* 1) Преступление, грех. 2) Штраф.

Җәриә جری *с.* Кыю, батыр, куркусыз. — *прил.* Смелый, отважный, неустрашимый.

Җәр جر *ис.* 1) Өстерәү, тарту. 2) *грам.* Исемне кыек килештә кую. 3) Үз ягына тарту. *Хруфе җәр* — исемнәрне „и“ белән укырга тиешле итә торган бәйлекләр. — *сущ.* 1) Волочение. 2) *грам.* Постановка существительного в родительном падеже. 3) Тянущий в свою сторону.

Җәррар جرار *ис.* 1) Сорап йөдәтүче һәм сораганын алмый китми торган теләнче. 2) Баер өчен теләнеп йөрүче теләнче. — *сущ.* 1) Надоедающий просьбами; пристающий; надоедливый. 2) Нищенствование с целью наживы.

Җәрре әскаль جراثقال *ст.* Механика фәне. *Җәрре әскаль фәнендә маһирләр ... агыр ташны бер җирдән икенче җиргә ансатлык белән китерерләр.* (Г. Фәез.) — *сс.* Механика.

Җәрәян جریان *ис.* 1) Агу, агып тору; үтү. 2) Булу, булып узу. *Халык арасында дөрле-дөрле тәфәккерләр җәрәян әйләде.* (М. Ак.) — *сущ.* 1) Течение, ход; движение. 2) Прохождение.

Җәсамәт جسامت *ис.* Эрелек, зурлык, мәһабәтлек. — *сущ.* Большой размер, огромность, солидность.

Җәсарәт جسارت *из.* Батырлык, кыюлык, йөрәклелек. *Һичбер инсан аңа каршы дорырга җәсарәтләнмәс иде.* (М. Ак.) — *сущ.* Смелость, храбрость, мужество, неустрашимость.

Җәсим جسيم *с.* 1) Эре, зур, олы. 2) Гәүдәле, күләмле, тулы гәүдәле. — *прил.* 1) Большой, огромный. 2) Дородный, солидный.

Җәсәд جسد *ис.* Гәүдә. *Без китәбез, сез каласыз дип — җырлармын, җәсәдемне туфрак белән күмгәндә дә.* (Г. Тук.) — *сущ.* Тело, плоть.

Җәсүр جسور *ис.* Батыр, гайрәтле, кыю. *Алар алдарлар, алдансаң, җәсүр мөфти дә юк дирләр.* (Г. Тук.) — *сущ.* Очень смелый, храбрый, дерзкий.

Җәфа* جفا *ис.* 1) Җәфа, азап, авырлык. 2) Иза чигү. — *сущ.* 1) Притеснение, обида. 2) Мучение.

Җәфакяр جفاكار *гф. с.* Җәфалаучы, җәфа чиктерүче. — *ар.-п. прил.* Притеснитель, мучитель.

Җәфакәш جفاكش *гф. ис.* Җәфа чигүче, җәфаланучы. — *ар.-п. сущ.* 1) Притесняемый, угнетаемый. 2) Мученик, страдалец.

Җәфн (җәфен) جفن *ис.* Күз кабагы. — *сущ.* Веко.

Җәффелкаләм جفالقلم *гыйб.* Уйламастан язып (сөйләп) ташлау, уйламыйча хөкем итү. — *фр.* Необдуманно сказать (написать, решить) что-либо.

Җәхед جحد *ис.* 1) Тану, инкарь итү. 2) Ышанмау. 3) *грам.* Киләчәк заман фигыленнән үткән заманның юклыгын ясау формасы. — *сущ.* 1) Отрицание, непризнание. 2) Неверие. 3) *грам.* Постановка глагола в усечённом наклонении (с отрицательной частицей „лям“).

Җәхим جحيم *ис. дини* Тәмуг, җәһәннәм уты. *Мөхәррирләр сәбәб диндә сәбатә, ике дөнья җәхименнән нәҗатә.* (Г. Тук.) — *сущ. рел.* Адский огонь.

Җәхуд جحود *ис.* 1) Кире кагу, инкарь итү; танымау, баш тарту. 2) Ышанмау. *Ишеттекчә сөннәти улма җәхуд.* (Ут. Им.) — *сущ.* 1) Отрицание, непризнание. 2) Неверие.

Җәяф جياف *ис.* Кабер ачып, кәфен талаучы кеше. — *сущ.* Грабящий могилы (снимающий одежду с покойников).

Җәүве جو *ис.* Җирне чолгап алган һава, атмосфера. *сущ.* Воздух, атмосфера.

Җәүдәт جودت *ис.* 1) Яхшылык, һич кимчелексез булу, саф булу. 2) Өстенлек. *сущ.* 1) Доброта, непорочность. 2) Превосходство; высокое качество.

Җәүза جوزا *ис.* Игезәкләр (зодиак тамгасы, май ае тамгасы). *сущ. астр.* Созвездие Близнецов.

Җәүр جور *ис.* Урынсыз азаплау, хаксыз рәнҗетү, золым, җәфалау, кысу, изү. *Нидер бу дәүләт кем, шөкер итмәк чук; минем беркемгә җәүр итәр көчем юк.* (Дәрд.) *сущ.* Притеснение, насилие, жестокость, несправедливость; произвол.

Җәүф جوف *ис.* 1) Эч, эчке як, урта. 2) Куышлык, бушлык. *сущ.* 1) Полость, внутренность, недра. 2) Пустота.

Җәүһәр* (гәүһәр) جوهر *ис.* 1) Кыйммәтле таш (алмаз, якут, зөбәрҗәт, фирүзә кебек ташлар); кыйммәтле әйбер. *Кызны котлап җәүһәр муенсалар, беләзекләр бүләк иттеләр.* (М. Җәл.) 2) Асыл, төп яратылыш, үвенчәлек. *сущ.* 1) Драгоценный камень (алмаз, жемчуг, бриллиант и т. п.), драгоценность. 2) Суть, сущность, существо, основное свойство.

Җәүһәре фәрд جوهرفرد *ст.* Матдәнең артык бүленә алмый торган иң вак кисәге, атом. *сс.* Неделимая часть вещества, атом.

Җәүһәр фруш جوهرفروش *гф. ис.* Асыл ташлар белән сату итүче. *Күрсәткел җәүһәр фрушкә бер йирдә хали.* (Мөхм.) *ар.-п. сущ.* Продавец драгоценных камней.

Җәүһәр шинас جوهرشناس *гф. ис.* Асыл ташлар белгече. *Җәүһәр шинас диде: „Бу сиңа кандин килде“.* (Мөхм.) *ар.-п. сущ.* Специалист по драгоценным камням, ювелир.

Җәһаләт جهالت *ис.* Наданлык, аңбелемсезлек. *Иҗек илә башымызны катырдыгыз, җәһаләткә, сәфаләткә батырдыгыз.* (М. Моз.) *сущ.* Невежество, неведение, неопытность.

Җәһед جهد *ис.* Тырышу, көч кую. *сущ.* Старание, усилие.

Җәһел جهل *ис.* Наданлык, томаналык, белемсезлек, белмәү, белмәүчелек. *Якты көннәр алда әле, җәһел безне алдалый.* (Г. Тук.) *сущ.* Невежество; темнота; неопытность.

Җәһле мөрәккәб جهل مرکب *ст.* 1) Белмәү белән бергә үзенең белмәгәнлеген дә белмәү. 2) Бернәрсә дә белмәүче, чип-чи надан. *сс.* 1) Полное неведение, невежество. 2) Полнейший профан, невежда.

Җәһлән جهلاً *р.* Белмичә, белмәгән хәлдә, наданлык белән. — *н.* Из-за невежества; не зная, не ведая.

Җәһр جهر *ис.* Кычкыру; кычкырып уку (яки сөйләү). — *сущ.* Крик; громкое чтение или громкий разговор.

Җәһрән جهراً *р.* Ачыктан-ачык; кычкырып; тавыш белән. *Итмәде тәэсир, чалыштым хәфьятән, җәһрән дә бән.* (Г. Тук.) — *н.* Явно, открыто; громогласно.

Җәһәлә جهله Җаһил-нең *к.* — *мн.* от җаһил.

Җәһәннәм* جهنم *ис.* Тәмуг. — *сущ.* Ад, преисподняя.

Җәһәннәми جهنمی *с.* Җәһәннәмлек. — *прил.* Адский.

Җәһәт* (җиһәт) جهت *ис.* Як, тараф. *Һәр җәһәттән хөрриятләр ачылганга, бу көндә хәсрәтемнән шатлыгым күп.* (М. Гаф.) — *сущ.* Сторона, бок, направление.

Җәһүл جهول *с.* Бик надан, бик белексез. — *прил.* Крайне невежественный.

Җөббә جبه *ис.* Җөббә (җиләннең бер төре). — *сущ.* Джубба (вид одежды).

Җөбен جبن *ис.* Курку, куркак булу ... *аны җөбен вә йөрәксез дип зәм кыйлырлар.* (К. Нас.) — *сущ.* Трусость, малодушие.

Җөгаль جعل *ис.* Тирес корты, тирес коңгызы (көньякта була). *Җөгальгә на хуш ула буе гөлаб.* (Ут. Им.) — *сущ.* Навозный жук, скарабей.

Җөда جدا *ф. ис.* Аерылган, аерылуга дучар булган. *Барча иркеңнән вә циркыңнан җөда булдың, инде бәс сиңа миннән дога.* (Г. Тук.) — *п. прил.* Разъединённый; расставшийся (с кем-либо).

Җөзам جزام *ис. мед.* Махау авыруы. — *сущ. мед.* Проказа.

Җөзаф جزاف *ис.* 1) Үлчәүсез сөйләү. 2) Үз дәрәҗәсеннән узып ляф ору. *Тел төбендә бер сүзем бар, сүз төбендә бик лаек. Бер җөзаф сүз булса да гәр, бер изахсыз үтмәек.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Необдуманный поступок; необдуманное слово. 2) Хвастовство.

Җөзә جزء ، جزو *ис.* 1) Кисәк, өлеш. 2) Бүлек, бүлекчә, парча. — *сущ.* 1) Часть; часть от целого. 2) Доля, частичка.

Җөзьән ля ятәҗәзза جزءلايتجزى *гыйб.* Тагын да кисәкләргә бүленә алмый торган кисәк, атом. *Җөзьән ля ятәҗәзза кабиленнән хәрдәбин аркы-* — *фр.* Неделимая часть, атом.

лы карап та көч белән күренә торган кечкенә хайваннар бардыр. (К. Нас.)

Җөзэ фәрд جزوٴفرد *ис.* Атом. — *сущ.* Атом.

Җөзьи جزئی *с.* 1) Әйбернең бер өлешенә бәйләнешле, бик аз. 2) Вак, кечкенә; әһәмиятсез. — *прил.* 1) Частичный, частный. 2) Мелкий, незначительный; пустячный.

Җөзьият جزئیات Җөзьи-нең *к.* — *мн.* от җөзьи.

Җөлаб جلاب *ф. ис.* 1) Роза чәчәге суы. 2) *мед.* Йомшаткыч дару. *Шифа җөлаб бар матур күзеңдә.* (Дәрд.) — *п. сущ.* 1) Розовая вода (сок розы). 2) Смягчающее средство.

Җөлүс جلوس *ис.* 1) Утыру. 2) Тәхеткә утыру. — *сущ.* 1) Сидение. 2) Восшествие (на престол).

Җөмадиәлахир جمادی الاخر *гыйб.* Ай елының алтынчы ае исеме. — *фр.* Название шестого месяца лунного календаря.

Җөмадиәләүвәл جمادی الاول *гыйб.* Ай елының бишенче аеның исеме. — *фр.* Название пятого месяца лунного календаря.

Җөмлә* جمله *ис.* 1) *грам.* Җөмлә. 2) Бөтен, барлык, һәммә. *Ни сәбәп соң җөмлә әдна бәндәләрдән бән дәни.* (Г. Тук.) 3) Иш, рәт, исәп. *Ул фөнүне әдәбия җөмләсеннән бер фәндер.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) *грам.* Предложение. 2) Совокупность, всё, сумма, итог. 3) Пара; некоторое количество, одно из ...; счёт.

Җөмләи могтариза جمله‌معترضه *ст.* Кереш җөмлә, җәяләр эченә алынган җөмлә. — *сс.* Предложение, взятое в скобки; вводное предложение.

Җөмләтән جملةً *р.* Бары бергә; һәммәсе дә, берьюлы, барысы да. *Белмәли сән: җөмләтән дустыр голум әһле сәңа.* (Г. Тук.) — *н.* Все сразу, целиком.

Җөмәл جمل Җөмлә-нең *к.* — *мн.* от җөмлә.

Җөмһүр جمهور *ис.* 1) Җәмәгать, халык, гомум халык. 2) Җәмгыять, груһ. — *сущ.* 1) Толпа, масса, публика, народ. 2) Общество, группа.

Җөмһүри جمهوری *с.* 1) Җөмһүр(гә бәйләнешле). 2) Республика(га караган). — *прил.* 1) Общий, народный. 2) Республиканский.

Җөмһүрият جمهوریت *ис.* Республика. — *сущ.* Республика.

Җөмһүрияте мөттәхидә جمهوریت متحده *ст.* Союздаш республика; федератив республика. — *сс.* Союзная республика; федеративная республика.

Җөнд جند *ис.* Гаскәр, армия. — *сущ.* Войско, армия.

Җөнуд جنود Җөнд-нең *к.* — *мн.* от җөнд.

Җөнүн جنون *ис.* 1) Акылдан язучылык. 2) Ярсу. — *сущ.* 1) Безумие, помешательство. 2) Ярость.

Җөрга جرعه *ис.* 1) Бер йотым. *Берике җөрга аракыны эчеп* ... 2) *мед.* Доза. (З. Биг.) — *сущ.* 1) Глоток. 2) *мед.* Доза.

Җөрем جرم *ис.* Гөнаһ, начарлык, закон чигеннән чыгып эшләнгән эш, закон бозу. — *сущ.* Грех, преступление, нарушение законов.

Җөрмук (җәрмук) جرموق *ис.* Ерыклы аяк киеме, шнур белән бәйләп киелә торган аяк киеме. — *сущ.* Шнуровая обувь.

Җөрьәт* جرأت *ис.* Батырлык, йөрәклелек, кыюлык, батырчылык. *Мин дә каршы килергә җөрьәт итә алмадым.* (Ш. Кам.) — *сущ.* 1) Смелость, отвага, дерзание. 2) Дерзость.

Җөссә جثه *ис.* Гәүдә, җисем. *Бер гарәп кулындагы бер динарга карап: „Ни гаҗәб, синең җөссәң бу кадәр кечкенә, әмма һимматең бик зур",— диде.* (К. Нас.) — *сущ.* Туша (животного); туловище, фигура (человека).

Җөсстән جثةً *р.* Гәүдә буларак, гәүдәсе ягыннан. — *н.* Телом, туловищем.

Җөст جست *ф. с.* Житез, тиз. *Анасы җөст, чапык купты анда* (Сайяди). — *п. прил.* Расторопный, быстрый.

Җөфет جفت *кара:* җефет. — *см.* Җефет.

Җөюш جيوش Җәйш-нең *к.* — *мн.* от җәйш.

Җөһәля جهلا Җаһил-нең *к.* — *мн.* от җаһил.

Җөһүд جهود *ф. ис.* Яһүд, еврей кешесе. — *п. сущ.* Еврей.

Җү جو *ф. ис.* Арпа. — *п. сущ.* Ячмень.

Җүд جود *ис.* Юмартлык. *Ул вакытлы ракта җүд иясе Мәһләб диган бер вәли бар иде.* (К. Нас.) — *сущ.* Щедрость, великодушие.

Һ

Һ — ه. Татар әлифбасында утыз сигезенче, гарәп әлифбасында егерме җиденче хәреф булып, сан урынында кулланганда 5 санына йөри. — 38-я в татарском алфавите, 27-я буква арабского алфавита. Цифровое значение 5.

Һабитъ هابط *сф.* Югарыдан түбән төшүче. — *пр. д.* Падающий, спускающийся.

һава* **I** هوا *ис.* 1) Һава; атмосфера. 2) Һава торышы. 3) Берәр җирнең һавасы. — *сущ.* 1) Воздух, атмосфера. 2) Погода. 3) Климат.

һава II هوى *ис.* 1) Күңел теләге, кәеф, һәвәс. 2) Гыйшык. 3) Һавалану, борын чөю, тәкәбберлек. *Адәмдә һава калмас гариб булмай, фокара сөхбәтенә кариб булмай.* (Ак.) — *сущ.* 1) Любовь, страсть, увлечение. 2) Причуда, каприз, прихоть. 3) Зазнайство, кичливость.

һавадар هوادار *гф. с.* 1) Саф һавалы җир. 2) Һәвәсле; гашыйк. 3) Тарафдар, теләктәш. — *ар.-п. сущ.* 1) Местность с хорошим воздухом. 2) Страстный; влюблённый. 3) Сторонник, единомышленник.

һаваи هوائى *с.* 1) Һава(га бәйләнешле). 2) Кәеф китерә торган, кәеф кору(га бәйләнешле). 3) Буш, мәгънәсез; мактанчык, борын чөючән. — *прил.* 1) Атмосферный, воздушный. 2) Вдохновляющий. 3) Пустой, бессмысленный; кичливый.

һавапәрәст هواپرست *гф. с.* Җенси дәрткә (гыйшыкка) бирелгән кеше. — *ар.-п. прил.* Отдавшийся страстям.

һавия هاويه *ис.* 1) Упкын. 2) Тәмуг. *Барчаңызны да йотар, ди, һавия.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Пропасть, бездна. 2) Ад.

һади هادى *сф.* Туры юл күрсәтүче, туры юлга күндерүче. — *пр. д.* Руководитель, предводитель, вожак, указывающий истинный путь.

һадим هادم *сф.* Юкка чыгаручы, җимерүче, харап итүче. — *пр. д.* 1) Разрушитель. 2) Разрушающий, уничтожающий.

һазми هضمى *с.* Аш сеңдерү(гә бәйләнешле), аш сеңдерә торган. — *прил.* Пищеварительный.

һазум هضوم *с.* 1) Күп сеңдерүче. 2) Аш сеңдерүче, аш сеңдерүгә ярдәм итә торган. — *прил.* 1) Пищеварительный. 2) Способствующий пищеварению.

һазыйм هاضم *сф.* Аш сеңдерүче, аш сеңдерә торган, аш сеңдерүгә ярдәм итә торган. — *пр. д.* Переваривающий (пищу), способствующий пищеварению.

һазым هضم *ис.* Аш сеңдерү, аш үтү. *Сеңдерә алмый саф гакыл һазымы сине.* (Г. Тук.) — *сущ.* Пищеварение.

һазә هذا *алм.* Бу. — *мест.* Это.

һаиб هائب *с.* Куркак. — *прил.* Испытывающий страх, боязливый.

һаил هائل *сф.* 1) Куркынычсала торган, коточыргыч. 2) Бик зур, мәһабәт. — *пр. д.* 1) Страшный, ужасный. 2) Огромный, колоссальный.

һаилә هائله *ис.* Коточкыч вакыйга, фаҗига. *һаиләләр ишкенә таба түшәлгән юлмидем.* (М.) — *сущ.* Ужасающее событие, трагедия.

һакәза هكذا *р.* Шулай, шулай ук, болай, моның кебек; һаман шул бер көе. — *н.* Так; таким образом; таким путём, всё также.

Вә һакәза و هكذا *ст.* һәм башкалар. — *сс.* И так далее.

һалик هالك *сф.* һәлак булучы, бетә торган, юкка чыга торган; үлгән; беткән. — *пр. д.* Гибнущий, погибающий; гиблый; умерший.

һалә هاله *ис.* Нур боҗрасы (ай яки кояш тирәсендә була торган). — *сущ.* Световое кольцо вокруг солнца или луны; ореол.

һамиш هامش *ис.* 1) Китап читенә язылган аңлатма — хашия. 2) Хат язылып бетеп кул куелгач, аска өстәп язылган язу, P. S. (постскриптум). — *сущ.* 1) Комментарий, написанный на полях книги. 2) Послесловие, postscriptum (P. S.).

һаммә هامه *ис.* 1) Баш түбәсе. 2) Олылау өчен баш түбәсенә куеп бирелгән хат, гариза. 3) Бөҗәкләр. 4) Сөйрәлүчеләр. — *сущ.* 1) Темень, макушка. 2) Письмо, прошение, подаваемое в знак почтения на голове. 3) Насекомые. 4) Пресмыкающиеся.

һариб هارب *сф.* Качучы; качкын. — *пр. д.* 1) Бегущий, сбежавший. 2) Беглец; беглый.

һатиф هاتف *сф.* 1) Кычкыручы, тавыш бирүче. 2) Яшерен тавыш, вөҗдан тавышы, гаиптән килгән тавыш, сизенү тавышы. *һатифтән килгән төсле: „әйтмә, хәрап итәсең“ дигән тавыш ишетелә иде* (Г. Газиз). — *пр. д.* 1) Кричащий. 2) Тайный голос (совести, предчувствия).

һаә هاء *ис.* „һ“ хәрефенең исеме. — *сущ.* Название буквы „һ“.

һаи рәсмия („ه“) сүз ахырындагы „һ“ хәрефе. — Написание буквы „ه“ в конце слова.

һаяһу (һайһу) هایاهو *ф. ым.* Шатлыкны белдерә торган ымлык. *Кая ул шәп һаяһулар, гөфтегүләр бар иде.* (Дәрд.) — *п. межд.* Восклицание радости.

һибә هبه *ис.* Бүләк (итеп бирү), буш бирү, багышлау. — *сущ.* Дар, подарок, подношение.

һидая, һидаять هدايت ،هدايه *ис.* Туры юлга керү, дөрес юл эзләү теләге. — *сущ.* Вступление на правильный путь, желание найти правильный, истинный путь.

һидая шәрхе — китап исеме. *Харам уен-фәләннәрдән за; ар тимәс, ходай кушса, „һидая шәрхе“ намында чуен калканымыз бардыр.* (Г. Тук.) — Название книги.

һилял هلال *ис.* Яңа туган ай, айның беренче чиреге (7 көне). *Күз тегеп баксам әгәр дә тормышымның күгенә, яшь һилял урынында анда тулган айның яктысы.* (Г. Тук.) — *сущ.* Молодой месяц (семидневный), полумесяц.

һиляле әхмәр هلال‌احمر *ст.* Кызыл ай оешмасы (җәмгыяте). — *сс.* Красный Полумесяц.

һимам همام *ис.* *к.* һиммәт иялəре, Киң күңеллеләр. *һимамга юмартлык хастыр.* (К. Нас.) — *сущ.* *мн.* Достойные, доблестные, великодушные.

һиммәт همت *ис.* 1) Ялкынлы дәрт, теләккә омтылу; эше белән кайгыртучанлык күрсәтү. 2) Тырышлык. — *сущ.* 1) Энергия, пыл, усердие, старание, деятельность. 2) Хлопоты, заботы.

һирас هراس *ф. ис.* Курку, өркү; хәвеф, шомлану. — *п. сущ.* Страх, ужас; тревога.

һирр هر *ис.* Мәче. — *сущ.* Кошка.

һия هى *алм.* Ул (хатын). — *мест.* Она.

һиҗа هجا *кара:* һәҗа. — *см.* һәҗа.

һиҗран هجران *ис.* 1) Сөйгәненнән аерылу, аерылышу. 2) Ачындыру, әрнетү. *Синең мәндин һиҗраның сиңа мәхәббәтемнең пәрдәсен ертты.* (К. Нас.) — *сущ.* 1) Оставление, расставание (с возлюбленным); прекращение отношений. 2) Горечь, душевная боль.

һиҗри* (һиҗрия) هجرى ،هجريه *с.* һиҗрәттән башлап йөртелә торган ел исәбенә бәйләнешле. — *прил.* Относящийся к хиджре (мусульманское летоисчисление).

Сәнәи һиҗрия — Мөхәммәтнең Мәккәдән Мәдинәгә качуыннан башлап исәпләнеп йөртелә торган ел хисабы. — Хиджра, летоисчисление, которое начинается со дня бегства Мухамеда из Мекки в Медину.

һиҗрәт* هجرت *ис.* 1) Күчеп китү, чит илгә китү. *һаҗәр туташ күктән җиргә һиҗрәт иткән, һиҗрәт итеп матурлыкка хезмәт иткән.* (Ш. Баб.) — *сущ.* 1) Переселение; эмиграция. 2) Бегство Мухамеда из Мекки в Медину (16/VII-622 года

2) Мөхәммәтнең Мәккәдән Мәдинәгә качуы. 3) Мөселманнарның ай хисабы белән йөртелә торган елның башы (16/VII-622 ел миляди). — по христианскому летоисчислению). 3) Начало мусульманского летоисчисления по лунному календарю.

һома (һөма) هما *ф. ис.* 1) Бәхет кошы (күләгәсе кемгә төшсә, аңа чиксез бәхет китерә дип йөртелгән мифик кош исеме). 2) „Бәрән карак" бөркет. *һавалар тын ... кисеп очкан һөма юк.* (Дәрд.) — *п. сущ.* 1) Феникс (басословная птица, по поверью приносящая счастье тому, на кого упадёт ее тень). 2) Орёл-ягнятник, бородач.

һуш* هوش *ф. ис.* Акыл, аң. *Зәңгәр тулы күзләреңне бер сирпетсәң, бетте инде ... бөтен адәм һуштан яза.* (Ш. Баб.) — *п. сущ.* 1) Разум, ум, рассудок. 2) Сознание.

һушьяр هوشيار *ф. ис.* 1) Акыллы, аңлы, аек. 2) Уяу. — *п. прил.* 1) Разумный, рассудительный, понятливый, обладающий ясным умом. 2) Бдительный.

һәба هبا *ис.* 1) Тузан; тузан бөртеге. 2) Тузан кебек очып бетү. 3) Буш, файдасыз, нәтиҗәсез. — *сущ.* 1) Мельчайшая пыль; пылинка. 2) Бесследное, как пыль, исчезновение. 3) Пустой, бесполезный, ненужный.

һәбаән мәнсүра هباً منثورا *гыйб.* Һавага очкан тузан, һавага чәчелгән тузан (юкка чыгу, җилгә очу мәгънәсендә). *Карчык әйтте: „Каза ирешеп һәммәсе һәбаән мәнсүра булды",— диде.* (К. Нас.) — *фр.* Рассеявшаяся пыль, употребляется в значении „пойти прахом", сделать (что-либо) понапрасну, без пользы.

һәвам هوام *ис.* Зарарлы бөҗәк һәм сөйрәлүчеләр. *Өй эчендәге һәвам вә хәшарәтне бетерер.* (К. Нас.) — *сущ.* Вредные насекомые и пресмыкающиеся.

һәвәс* هوس *ис.* Теләк, эстәү, арзу, омтылу, күңел кую. *Ул укырга шул кадәр һәвәс кылды ки.* (З. Биг.) — *сущ.* Желание, хотение, охота; страсть, стремление.

һәвәскяр* هوسكار *гф. ис.* Һәвәскәр, теләүче. *Гыйлем вә һөнәр китапларын укымая һәвәскяр улды.* (Ш. ж.) — *ар.-п. сущ.* Любитель, любящий, склонный (к чему-либо).

һәдая هدايه һәдия-нең *к.* — *мн.* от һәдия.

һәдем هدم *ис.* Вату, җимерү, бозу; юкка чыгару, һәлак итү. — *сущ.* Разрушение, слом, снос (здания); гибель, уничтожение.

һәдер هدر *ис.* 1) Канга кан үчен алмый калдыру. 2) Бушка, әрәмгә югалту, әрәм итү. — *сущ.* 1) Неисполнение обета кровной мести. 2) Потеря.

һәдия هديه *ис.* Бүләк. — *сущ.* Подарок, дар.

һәдиятән هديةً *р.* Бүләк итеп, бушлай. — *н.* В качестве подарка, даром.

һәдәф هدف *ис.* Төбәү ноктасы, мишень. „*Ләтаиф риваятьнең*" *әүвәлге җөззәләре халыкларның тәгъриз вә тәгънәләренә һәдәф булды.* (Р. Фәх.) — *сущ.* Мишень.

һәзар هزار *ф. сан* Мең (1000). *Һәзар чәндан арзу берлә эстәюрмен.* (К. Гал.) — *п. ч.* Тысяча.

һәзаран هزاران һәзар-ның *к.* — *мн.* от һәзар.

һәзар дастан هزاردستان *ф. ис.* Сандугач. — *п. сущ.* Соловей.

һәзар фән هزارفن *гф. ис.* Төрле һөнәр белүче, ни тотса шуны башкаручы. — *ар.-п. сущ.* Мастер на все руки.

һәзел هزل *ис.* 1) Шаярту, уен-көлке сүз, мәзәк. 2) Уен-көлке, мәзәк рәвешендә язылган хикәя, шигырь, чәнечкеле җыр. *Күзләдем туй, тамаша, һәзел һәзьян мәҗлесе.* (Һ. Сал.) — *сущ.* 1) Подшучивание; шутка. 2) Рассказ, стихотворение, написанное в шуточном тоне, насмешливая песня.

һәзлият هزليات һәзел-нең *к.* — *мн.* от һәзел.

һәзимәт هزيمت *ис.* Җиңелү, тармар килү; җиңелеп качу. — *сущ.* Поражение, разгром; бегство.

һәзьян (һәзәян) هذيان *ис.* Саташу, мәгънәсез сүз. — *сущ.* Бред, бессмыслица.

һәйбәт هيبت *ис.* 1) Курку һәм олылау, курку катыш хөрмәтләү тойгысы уяндыра торган күренеш, мәһабәтлелек. 2) Авторитет; олысымаклык. *Бу хатынның һәйбәте илә гайрәте, һәр заманда җәлеб итәрди хәйраты.* (Г. Тук.) 3) Әйбәт. — *сущ.* 1) Боязнь, страх (перед кем-либо). 2) Уважение, почтение, уважение из боязни. 3) Достоинство, престиж, авторитет. 4) Хороший, хорошо.

һәйкәл* هيكل *ис.* 1) Сын, тораташ, статуя. 2) Һәйкәл. *Мин гашыйкны сүз аңлый дип уйлый инде, кадап куйган һәйкәл төсле кузгалмагач.* (Г. Тук.) — *сущ.* 1) Статуя, фигура, изваяние. 2) Памятник.

һәйкәлтәраш هيكلتراش *гф. ис.* Һәйкәл ясаучы оста, скульптор. — *ар.-п. сущ.* Ваятель, скульптор.

һәйәт هيئت *ис.* 1) Тышкы күренеш, кыяфәт, сурәт. 2) Хәл. 3) Комиссия, комитет, коллегия, миссия, делегация (гомумән бер юлда, бер максатта җыелган аерым кешеләрнең барысы). 4) Хәрәкәт күренеше буларак күк йөзендә әйләнә торган җир һәм барлык галәм һәм шул турыдагы фән. — *сущ.* 1) Вид, внешность, фигура, осанка. 2) Образ, положение. 3) Комиссия, комитет, коллегия, миссия, делегация, состав, персонал. 4) Наука о движении небесных тел.

һәйәт гыйльме — астрономия, космография. Астрономия, космография.

һәйәте аслия — иң беренче, иң әүвәлге күренеш, төп хәл. Основное положение, первоначальный вид.

һәйәте мәбгусан — депутатлар палатасы. Палата депутатов.

һәйәте сөфара — дипломатик корпус. Дипломатический корпус.

һәйәт шинас هیئتشناس *гф. ис.* Астроном. *ар.-п. сущ.* Астроном.

һәйһат هیهات *ым.* 1) Ерак, бик ерак. 2) Кире кайтаруы мөмкин булмаган бер нәрсә өчен өзәләнгәндә әйтелә торган ымлык. *Һәйһат, яшь чаклар!* *межд.* 1) Как далеко! Какая большая разница! 2) О горе! увы!

һәйһат сөммә һәйһат هیهاتثم هیهات *гыйб.* Үкенеч соңында үкенеч; булмый да булмый инде! *фр. букв.* Разочарование за разочарованием, никак не получается!

һәляк* هلاك *ис.* Һәлак, бетү, үлү. *сущ.* Гибель, смерть.

һәлякәт* هلاكت *ис.* Һәлакәт, үлем; юкка чыгу, бетү, югалу, харап булу. *Акмый тышка мәгънәләр, кипкән күңелнең чишмәсе, калган урынында һәлякәт чокры, баткаклык күрәм.* (Г. Тук.) *сущ.* Смерть; исчезновение, гибель.

һәлөммә җәрра هلمجرا *ст.* 1) Һәм башкалары. 2) Шуның аркасында. *Бу сыйфатлар никадәр гүзәл булсалар да, әчендә берсе-берсе накыйс булса, вә һәлөммә җәрра башкаларына да ноксан килер.* (К. Нас.) *сс.* 1) И так далее. 2) Вследствие этого.

һәм I هم *ис.* 1) Гамь, кайгы, хәсрәт, борчылу. 2) Мәшәкать. *Дирһәмнең ахыры һәмдер.* (К. Нас.) *сущ.* 1) Забота, интерес, тревога, беспокойство, печаль. 2) Хлопоты.

һәм II* هم *ф. терк.* 1) Һәм, янә. 2) Сүз башына ялганып „даш-дәш" кушымчасы кебек уртаклыкны, бергәлекне белдерә: *һәмраһ* — юлдаш; *һәмдәм* — иптәш. *п. част.* 1) Также, тоже, и ещё, и. 2) Соответствует значению русской приставки „со-" (напр., сотрудничество, содружество и т. п.).

һәман* همان *ф. р.* 1) Бик тиз, һич кичекмәстән, шул вакытта ук. *Әхмәд Мәүләви һәман ул кәгазьне солтан кулына бирде.* (К. Нас.) 2) Һәрвакыт, тоташтан, өзлексез, һаман. *п. н.* 1) Очень быстро, без задержки. 2) Непрерывно, всё время, беспрестанно.

һәмгасыр همعصر *гф. ис.* Гасырдаш, замандаш. *ар.-п. сущ.* Современник.

һәмдил همدل *ф.* Фикердәш, бер күңелдән, бер караштан, бер тавыштан, бердәм. — *п.* 1. Единодушный, единогласный. 2. Единодушно, единогласно.

һәмдәм همدم *ф. ис.* Бергә яшәүче иптәш, дус. *Ник бәни шат итмәдең, ник әйләдең гамь һәмдәме?* (Г. Тук.) — *п. сущ.* Искренний друг, товарищ.

һәмдәст همدست *ф. ис.* Хезмәттәш, бер үк эштә катнашучы, шәрик. — *п. сущ.* 1) Сотрудник, компаньон. 2) Соучастник.

һәмзәбан همزبان *ф. ис.* Бер телдә сөйләшүче, телдәш. — *п. сущ.* Говорящий на одном языке (с кем-либо).

һәмишә* هميشه *ф. р.* Һаман, һәркайчан, ялан, һәрвакыт, өзлексез. — *п. н.* Постоянно, всё время, беспрестанно, непрерывно.

һәммәгънә هممعنا *ф. с.* Мәгънәдәш, синонимик. — *п. прил.* Синонимичный, однозначный.

һәмнам همنام *ф. с.* Исемдәш; бер исемдәге; адаш. — *п. прил.* 1) Одноимённый. 2) Омонимичный. 3) Тёзка.

һәмраз همراز *ф. ис.* Сердәш, бер сердә. *Ки былбыл гөл белән һәмраз булды* (Сайяди). — *п. сущ.* Интимный друг.

һәмраһ همراه *ф. ис.* Юлдаш. *Кечек икән атамыз сатун алды; дора-дора безнең илә һәмраһ булды.* (К. Гал.) — *п. сущ.* Спутник.

һәмрәнк همرنك *ф.* с. Бер төсле, бер төстә, төсләре бер. — *п. прил.* Одноцветный, одномастный.

һәмсини همسن *гф. ис.* Яшьтәш. — *ар.-п. сущ.* Ровесник, тёзка.

һәмсохбәт همصحبت *гф. ис.* Утырдаш, мәҗлестәш, бергә сөйләшеп утыручы. — *ар.-п. сущ.* Собеседник.

һәмсәбак همسبق *гф. ис.* Сабакташ, шәрик. — *ар.-п. сущ.* Одноклассник.

һәмта همتا *ф. с.* Тигез, бердәй, охшаш, охшашлы. — *п. прил.* Равный, подобный, сходный.

һәмханә همخانه *ф. ис.* Өйдәш, күрше. *Гамең берлә бу көн һәмханәдермен* (Сайяди). — *п. сущ.* Сожитель(ница), сосед (по дому).

һәмширә همشيره *ф. ис.* Кыз туган, кыз кардәш (сеңел, апа, тута). *Хатын, бала табтым иремнең варисы бар дип, ул мөтәвафаның һәмширәсен мирастан мәхрүм кылды.* (К. Нас.) — *п. сущ.* Сестра.

һәмәҗ همج *ис.* 1) Варварлар. 2) Аннан-моннан җыелган кешеләр төркеме. 3) Черки, озынборын.	*сущ.* 1) *соб.* Варвары. 2) Сброд, скопище. 3) Комар.
һәмхөдуд همحدود *гф. с.* Чиктәш.	*ар.-п. прил.* Смежный, пограничный, граничащий.
һәмҗинес, һәмҗенеси همجنسی همجنس *гф. с.* Женестәш, бер төрдән булган, бер төрле. *Һәмҗенеси булган мәхлукатның гадәвәтләре куй белән бүре гадәвәте кеби булмас.* (Г. Фәез.)	*ар.-п. прил.* Однородный, единообразный; единородный.
һәмһәмә همهمه *ис.* 1) Сукрану, лыгырдау, мыгырдау. 2) Тавыш, шау.	*сущ.* 1) Ворчание, бормотание. 2) Шум.
һәнгям هنگام *ф. ис.* Вакыт, заман, ара. *Бәһәнгям* — үз вакытында, вакытлы.	*п. сущ.* Время, пора.
һәнгямә هنگامه *ф. ис.* 1) Әңгәмә. 2) Тавыш, гаугa, ыгы-зыгы, матавык. *Әйдә һәнгямәләрне вә мәҗараларны тамаша кыйл.* (Г. Фәез.)	*п. сущ.* 1) Беседа. 2) Суматоха; скандал.
һәндәсә هندسه *ис.* 1) Геометрия. 2) Инженерлык эше.	*сущ.* 1) Геометрия. 2) Инженерное дело.
һәндәси, һәндәсия هندسی، هندسیه *с.* Геометрик, геометриягә бәйләнешле.	*прил.* Геометрический.
һәниә هنی *с.* Ягымлы, ямьле, күңелле.	*прил.* Приятный; красивый.
һәнүз* هنوز *ф. р.* Әле дә, һаман, һаман да. *Бу кыз хәзер җиткән кыздыр, һәнүз кияүгә биргәне юк.* (К. Нас.)	*п. н.* Ещё (не), всё, ещё.
һәрайинә هراینه *ф. р.* Һәркайчан, һәрвакыт; һәр очракта; һәр хәлдә; әлбәттә, шиксез, һичшиксез. *Бары өй кызлары һәрайинә йөгерде* (Сайяди).	*п. н.* Всегда, во всякое время; во всяком случае; конечно, несомненно.
һәран هران *гф. р.* Һәрвакыт, һаман. *Бакып торыр идем һәран.* (Г. Кан.)	*ар.-п. н.* Всякий раз, каждый раз, всё время.
һәрасә هراسه *ф. ис.* 1) Курку, кот чыгу. 2) Куркыткыч. *Нә һәрасә бар дошманының.* (Җәвамигъ-ет-тәварих.)	*п. сущ.* 1) Страх, ужас. 2) Пугало.
һәргиз هرگیز *ф. р.* 1) Һәрвакыт, һәр тапкыр. 2) Һич, һичбер вакыт. *Яр җәүр итсә, һәргиз рәнҗемә.* (К. Нас.)	*п. н.* 1) Каждый раз, всегда. 2) Никогда.
һәрдәм هردم *ф. р.* Һәрвакыт, һәр сулыш. *Сезнең вар гомереңез кичте хәсәдләрдә янып һәрдәм.* (Г. Тук.)	*п. н.* Всегда, непрестанно.

һәрзә هرزه *ф. ис.* Буш (юк-бар) сүз, сафсата, лыгырдау; мәгънәсез сүз.	*п. сущ.* Пустословие, болтовня; бессмыслица.
һәрим هرم *с.* Бик картайган, бик бетерешкән, какшаган, тузган (кеше).	*прил.* Очень старый, дряхлый, престарелый.
һәрисә هريسه *ис.* Төйгән бодай белән каклаган иттән хәзерләнгән ашамлык. *Күп вакытны һәрисә ашар иде.* (К. Нас.)	*сущ.* Хариса (блюдо из мяса и толчёной пшеницы).
һәркәс هركس *ф. ис.* Һәр кеше.	*п. сущ.* Каждый человек.
һәрәм I هرم *ис.* Картлык, какшаганлык, бетерешкәнлек.	*сущ.* Дряхлость, старческая слабость.
һәрәм II هرم *ис.* Пирамида, әһрам.	*сущ.* Пирамида (египетская).
һәрҗ هرج *ис.* Хәрәкәткә килү, чуалыш, тавыш, шау-шу.	*сущ.* Возбуждение, волнение, шум, суматоха, гвалт.
һәрҗ вә мәрҗ هرج ومرج *ст.* Буталу, асты-өскә килү.	*сс.* Сильное возбуждение, переполох.
һәст هست *ф. ис.* Бар.	*п. сущ.* Есть, имеется.
һәтек هتك *ис.* 1) Ерту. 2) Хурлык.	*сущ.* 1) Разрывание. 2) Бесчестье, позор.
һәтек гыйрыз — йөз суын түгү, намуска тукыну.	Бесчестье.
һәфт هفت *ф. сан* Җиде.	*п. ч.* Семь.
һәфтад هفتاد *ф. сан* Җитмеш.	*п. ч.* Семьдесят.
һәфтеяк* هفتيك *ф. сан* 1) Җидедән бер. 2) Коръәннең җидедән бер өлешен эченә алган китап. *Кул керәнә былчырангач, һәфтеякнең һәр битен...* (Г. Тук.)	*п. ч.* 1) Одна седьмая. 2) Одна седьмая часть Корана (в виде отдельной книги).
һәфтә هفته *ф. ис.* Атна.	*п. сущ.* Неделя.
һәшт هشت *ф. сан* Сигез.	*п. ч.* Восемь.
һәштад هشتاد *ф. сан* Сиксән.	*п. ч.* Восемьдесят.
һәштемин هشتمين *ф. сан* Сигезенче.	*п. ч.* Восьмой.
һәякил هياكل Һәйкәл-нең *к.*	*мн.* от һәйкәл.
һәяҗан هيجان *ис.* 1) Дулкынлану. 2) Аптырау; эчтән куркуга төшү; ни эшләргә белмәү.	*сущ.* 1) Волнение, возбуждение. 2) Растерянность; испуг.

һәүл هول *ис.* 1) Курку, куркыну, өркү. 2) *дини* Мәет күмелгән көнне кичен укыла торган намаз. — *сущ.* 1) Страх, ужас. 2) *рел.* Молитва, совершаемая вечером, в день погребения умершего.

һәүн هون *ис.* 1) Җиңеллек, ансатлык. 2) Әһәмиятсезлек, илтифатсызлык. — *сущ.* 1) Лёгкость. 2) Невнимательность, пренебрежение.

һәҗа هجا *ис.* Иҗек; сүзнең һәр кисәге. — *сущ.* Слог.

һәҗин هجن *ис.* 1) Саф канлы (саф токымлы) булмаган ат. 2) Гибрид, метис (катнаш токымлы хайван). 3) Тиз йөрешле тәвә. 4) Бер өркәчле тәвә. *Ике нәселдән булса да ярый, кирәк һәҗин, кирәк нар тәвә булсын* (Г. Газиз). — *сущ.* 1) Нечистокровный, непородистый. 2) Помесь, гибрид, метис. 3) Быстроходный верблюд. 4) Одногорбый верблюд.

һәҗәр هجر *ис.* 1) Туктату (эшне). 2) Хатынны ташлау. 3) Берәү белән аерылышу, мөнәсәбәтне өзү, туктату. — *сущ.* 1) Прекращение (занятий). 2) Оставление, покидание (жены). 3) Расставание (с кем-либо), разрыв отношений; прекращение общения.

һәҗү (һөҗү)* هجو *ис.* 1) Көлү. 3) Мәсхәрәләү, сатира. — *сущ.* 1) Высмеивание. 2) Насмешка. 3) Сатира, пасквиль.

һәҗүви هجوى *с.* 1) Көлкеле, мәсхәрәле. 2) Сатирик. — *прил.* 1) Насмешливый, язвительный. 2) Сатирический.

һөбуб هبوب *ис.* Исү (җил), котырыну (җил). — *сущ.* Завывание, бушевание (ветра).

һөбут هبوط *ис.* Түбән инү, югарыдан түбәнгә төшү. — *сущ.* Спуск, снижение, опускание.

һөвә هو *ал.* Ул (ир). — *мест.* Он.

һөвәйда هويد *ф. с.* Ачык, күзгә күренгән, реаль. *Хөсенне та һөвәйда кылды халик, хөс н берлә вафа булмас муафыйк.* (Хорәз.) — *п. прил.* Ясный, видный.

һөдә هدا *ис.* Туры юл, туры юлга күндерү. — *сущ.* 1) Правильный путь. 2) Ведение по правильному пути.

һөдһөд* هدهد *ф. ис.* Һөдһөд кошы. — *п. сущ.* Удод (птица).

һөзал هزال *ис.* Арыклык, ябыклык. — *сущ.* Худоба.

һөмам همام *ис.* *кара:* Һимам. *Һөмам гасрел җәдид, әлхәмде лилла.* (Г. Тук.) — *сущ.* *см.* Һимам.

һөмаюн همايون *гф. ис.* 1) Көчле, бәхетле. 2) Бөек, югары дәрәҗәле. 3) Патшага хас, патша тарафыннан булган. *Татар кызына „ага-эне җәбереннән башкалар көченә сыгынып сакланырга әм-ре һөмаюн булды...“* (Ф. Әмир.) — *ар.-п. прил.* 1) Сильный, счастливый. 2) Высший. 3) Королевский, царский, императорский.

һөрмез, һөрмезд هرمز *ф. ис.* Борынгы Иранда яхшылык алласы. — *п. сущ.* Ормузд (божество добра — в дуалистической религии древнего Ирана).

һөжугъ هجوع *ис.* 1) Йокы. 2) Тынычлану, тыныч булу. — *сущ.* 1) Сон. 2) Успокоение, затишье.

һөҗүм* هجوم *ис.* һөҗүм; өскә ташлану, дошман өстенә ыргытылу; атака. — *сущ.* Набег; наступление, нападение; атака.

М. И. Мәхмутов

ТАТАР ӘДӘБИ ТЕЛЕНӘ КЕРГӘН ГАРӘП-ФАРСЫ ЭЛЕМЕНТЛАРЫ

(ГРАММАТИК БЕЛЕШМӘ)

Мөселман яшьләренең мөрәҗәгате

Кардәш!

Галәмдәге бар нәрсә Аллага буйсына. Җир һәм күк, планета һәм йолдызлар - бар да Ходай кушканча хәрәкәт итә. Тормышның шушы табигый агышына кеше генә каршы төшә.

Без бүген бер яктан фән һәм технологиядә гаҗәеп ачышларны күрәбез. Ләкин, икенче яктан карaганда, адәм баласы көннән-көн үзенең кешелек сыйфатларын югалта, үз-үзен генә яратучыга, теләсә нинди җинаятьне эшли алучыга әйләнә бара. Кешелек бүген кулына куркыныч корал эләккән акылсыз баланы хәтерләтә.

Кеше табигатькә каршы торганга, тормышның табигый агымына каршы барганга күрә газап чигә. Галәм белән бердәмлеккә кире кайтырга, аны Тудыручыга, Бердәнбер, Бөек, Мәңгелек Аллага ышанырга кирәк. Әгәр дә син Ходайга ышанып, ул кушканча, аның кануннары буенча яши башласаң, синең тормышың тамырдан үзгәрер, ягъни ул имин һәм гармонияле булыр.

Бу юлны башлап сайлаучыларның берсе Мөселман Яшьләре Берлеге әгъзалары булды. Безнең максатыбыз - кешегә, җәмгыятькә Аллаһ ризалыгы өчен яшәргә булышу. Без һәркемгә иминлеккә, уңышка ирешергә ярдәм итәргә телибез. Бу олы максатка ирешә өчен Мөселман Яшьләре Берлеге яшьләргә чын инануга ирешергә, Алланы танырга өйрәнергә ярдәм итә, яшьләрне халыкка исламны танырга чакыра, ислам диненә хезмәткә яшьләрнең талантын үстерә, яшьләрне чын туганнар итеп берләштерә, яшьләргә шәхси һәм социаль проблемаларын, хәерчелекне җиңәргә ярдәм итә.

Безнең эшчәнлегебезнең кайбер төрләре:

- атна саен очрашулар уздыру;
- өйрәнү лагерьлары;
- уку курслары;
- әдәбият чыгару һәм тарату;
- экскурсияләр, табигатьтә җыйналулар һәм кичәләр;
- конференция, семинар, бәхәсләр;
- чит илгә сәяхәтләр һ.б...

Әгәр дә синең тамырыңда кайнар кан ага икән, әгәр дә синең йөрәгең куркусыз һәм кыю икән, син бөтен хыялланган нәрсәңә ирешә аласың. Кыю бул, хаклык, ислам ягына бас, явызлык һәм әшәкелеккә каршы көрәш! Һәм син үзеңнең ялгыз түгеллегеңне күрерсең.

Уян, алга чык - Мөселман Яшьләре Берлеге сафларына бас.

Белемеңә, чыгышыңа, милләтеңә, динеңә карамастан, әгәр син мәсләгебезне уртаклашасың икән, безгә кил, тормышыңны чын максат һәм чын шатлык өчен яңадан кора башла.

Безне Коръән Кәрим сүзләре илһамландыра: "Ничә тапкыр кечкенә яу зур чирләрне җиңде Аллаһы рөхсәте буенча! Тәхкыйк, Аллаһ - сабыр итүчеләр белән".

Безнең адрес: 420029, Казан, а/я 63, Мөселман Яшьләре Берлеге.

КЕРЕШ СҮЗ

Татар халкының бай әдәби мирасы бар. Бу мирасны өйрәнү һәм милли мәдәниятне үстерү, яшь буынны милли рухта тәрбияләү өчен аннан файдалану бүгенге көндә иң әһәмиятле мәсьәләләрнең берсе булып тора. Әмма мирасыбызны өйрәнү өчен борынгы татар телен яхшы белү кирәк, ә ул бигрәк катлаулы, кульязмалар, китапларның эчтәлеге ерак заманнар белән бәйләнгән, шул вакытлардагы, бүгенге кеше өчен авыррак аңлаешлы вакыйгаларны чагылдыралар; хәтта язуы да бүгенге түгел, хәрефләре, имласы башка...

Демократиялашу чоры һәм ул ачып җибәргән милли хәрәкәт, тарихи фикерләү һәм тарихи хәтергә таянган шикелле, милли үзаң да халыкның тарихына, аның рухи мирасына таяна. Болар барысы да азатлыкка омтылган халыкларның тормышына көчле тәэсир итә...

Телләрнең бер-беренә үзара ничек тәэсир итүен һәм закончалыкларын ачу өчен, иң элек аерым телнең үсеш-үзгәреш закончалыкларын, аның элекке тарихын һәм нинди үсеш юлы үтүен өйрәнергә кирәк.

Теге яки бу телнең лексикасы берьюлы гына, кинәт кенә барлыкка килмәгән кебек, татар теленең дә сүзлек составы берьюлы һәм кинәт кенә барлыкка килмәгән. Ул — күп гасырлар буена халыкның иҗтимагый тормышы, хезмәте һәм дөньяга карашы, хуҗалык һәм көнкүреше белән бәйләнеп үстерелгән тел иҗаты нәтиҗәсе.

Халык үзенең әдәби тел лексикасын баета бара. Ул моның өчен телдә булган сүзләрдән яңа сүзләр ясый (неологизмнар), җирле телдәге һәм шивәләрдәге сүзләрне үзләштерә (диалектизмнар), башка халыклар телендәге яңа төшенчәләр белән бергә шуларны белдерүче сүзләрне ала.

Сүзлегебез әнә шул әдәби тел лексикасы (сүз байлыгы) чыганакларының соңгысына караганлыктан, бу урында алынма сүзләр һәм, аерым алганда, гарәп һәм фарсы алынмаларына тукталабыз.

Алынмалар — чит телләрдән кергән аерым сүзләр, сүз тезмәләре һәм грамматик элементлар ул. Телдә алынма сүзләрнең булуы төрле халыкларның үзара тыгыз мөнәсәбәтләрдә яшәп килүен, бер-берсенең тәҗрибәсен, казанышларын уртаклашуын күрсәтә. „Һәрбер милләт бүтән милләтләрдән өйрәнә ала һәм өйрәнергә мәҗбүр

дә"[1], — дип яза К. Маркс. Теге яки бу өлкәдә алгарак киткән халыкның теленнән башка халыклар телләренә яңа төшенчәләр һәм шуларны белдерүче яңа сүзләр дә күчәләр.

Шулай итеп, телнең лексикасы үсә бара, кешеләрнең фикерләрен бер-берсенә ныграк һәм ачыграк итеп аңлату өчен аның мөмкинлекләре артканнан-арта.

Югарыда әйтелгәннәр татар теленә дә карый, чөнки бу — барлык телләр өчен дә уртак, объектив закончалык. Башка телләрдәге шикелле үк, хәзерге татар әдәби телендә дә чит телләрдән кергән сүзләр сүзлек составының шактый өлешен тәшкил итәләр.

Татар телендәге алынма сүзләрнең күбесе рус, гарәп, фарсы телләреннән кергән. Рус сүзләре телебезгә нигездә соңгы гасырларда кергән булса, гарәп-фарсы сүзләре исә аннан элегрәк кереп урнашканнар, хәзер аларның күбесенең ят сүзләр икәнлеге сизелми дә.

Гарәп һәм фарсы сүзләре татар теленә төрле заманнарда һәм төрле юллар белән килеп кергәннәр. Унынчы гасырга чаклы ук инде Болгар дәүләтенә гарәп сәүдәгәрләре һәм сәяхәтчеләре килә башлый[2]. Сәүдә итү белән беррәттән, алар монда ислам дине таратып йөргәннәр һәм, шул максат белән мәчетләр һәм мәдрәсәләр ачып, гарәп язуы һәм гарәп теле өйрәткәннәр. Бу хәл, әлбәттә, болгарлар теленә тәэсир итми калмаган. Урта Азия, Иран һәм башка халыклар белән булган сәүдә һәм культура бәйләнешләре аркылы болгар-татар теленә, ә соңыннан исә, Алтын Урда һәм Казан ханлыгы чорларында, татар теленә гарәп-фарсы сүзләре һәм гыйбарәләре килеп кергән.

XIII — XIV гасырларда Алтын Урда белән гарәп илләре һәм, бигрәк тә, Мисыр арасында сәүдә һәм культура бәйләнешләре бик нык көчәеп китә. Сарайда һәм Алтын Урданың бүтән мәдәни учакларында бик күп галимнәр, шагыйрьләр һәм әдипләр яшәгән һәм иҗат иткән. Ул заманда ук чын мәгънәсендә дөньяви эчтәлекле матур әдәбият үсә, төрле фәннәрдән бик күп китаплар языла. Гарәпчә укып белем алган галимнәр һәм шагыйрьләр шул замандагы „төрки" телгә күп гарәп сүзләре кертәләр.

Алтын Урдада һәм шулай ук Мисырда яшәгән төрки телдә сөйләшүче шагыйрьләр фарсы һәм гарәп телләрендәге күп кенә әсәрләрне борынгы татар теленә тәрҗемә иткәннәр. Мәсәлән, Сәгъди тарафыннан язылган һәм бөтендөнья әдәбиятының гүзәл әсәрләреннән саналган „Бөстан" һәм „Гөлстан", Фирдәүсинең „Шаһнамә"се фарсы теленнән татар теленә тәрҗемә ителгәне мәгълүм. Шул ук вакытта гарәп галимнәре, төрки телләрнең грамматикаларын язганда, шул телләргә гарәп грамматикасыннан күп кенә терминнар керткәннәр. Медицина, астрономия, география, тарих, математика һ. б. китапларның да төрле гасырларда безнең телгә гарәп теленнән тәрҗемә ителгән булуларын исәпкә алсак, телебезгә гарәпчәдән кергән сүзләрнең никадәр күп булуын күз алдына китерү кыен түгел.

---

[1] К. Маркс. Капитал, т. I, Предисловие к первому изданию, Госполитиздат, 1955, стр. 7.

[2] Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921—922 гг., Харьков, 1956.

Менә шул чорларда һәм бигрәк тә XVIII—XIX гасырларда татар теленә кергән сүзләр һәм сүз тезмәләренең байтагы күп еллар буена татар әдәби телендә үзләштерелеп, татар теленең закончалыкларына буйсындырылган. XIX йөзнең азагында һәм XX йөзнең башларында татар матбугатында һәм әдәбиятында гарәп сүзләре шулхәтле күп була, хәтта ул татарның алдынгы, демократик әдипләренең телләренә дә зур йогынты ясый. Мәсәлән, татар халкының әдәби теленә нигез салуда күп көч куйган халык шагыйре Габдулла Тукай әсәрләрендә без бик күп кенә гарәп һәм фарсы сүзләре очратабыз. Менә 1905 нче елларда язылган „И каләм!“ исемле шигыреннән берничә юл:

...*Рәфгъ* итеп *Аурупаи* сән *гарше әгъляя кадәр*,
Нә ичен бези дөшерден *фәрше әднәя кадәр?*
*Милләт*ең бу *хале мәктүбме китабы хикмәтә?*
*Мөнхәсыйр*мы *анә гомре хале мәзмүмиятә!*
Яз *тәгаллем*нәргә *тәргыйб*, әйлә *тәкъдир кадр*ене,
Ит *надан*лыкларны *тәгъриф, зәһр*ене яз *гадр*ене...

Мондагы 37 сүзнең бары 5 е генә бүгенге татар әдәби телендә кулланыла торган саф татар сүзе булса, 24 есе исә гарәп теленнән алынган сүз.

Мондый хәл XX гасырның башына кадәр язылган барлык әсәрләрдә дә диярлек күренә. Югарыдагы өзек борынгы татар әдәбиятын махсус сүзлек-белешмәдән башка уку һәм аңлау мөмкин түгеллеген күрсәтә.

XIX йөзнең соңгы чирегендә татар теле һәм әдәбиятының үсеше тарихында яңа чор башлана. Киң хезмәт ияләре массаларына аңлаешлы булсын өчен, әдәби тел халыкка аңлашылмаган гарәп-фарсы сүзләреннән акрынлап арындырыла барыла. Милли әдәби тел булдыруда татарның демократик галимнәре, шагыйрьләре һәм әдипләре аеруча көч куялар. Атаклы галим К. Насыйри халыкны агарту, фәнне һәм әдәбиятны халыкка якынайту юлында зур эшчәнлек күрсәтә; аннан соң бу эшне татарның күренекле шагыйрьләре һәм әдипләре дәвам иттерәләр. Алар әдәбиятта татар теленең үз лексикасын мөмкин кадәр күбрәк кулланырга тырышалар, бу исә әдәбиятны киң халык массаларына мөмкин кадәр якынайту, татар теленең лексик составында неологизмнарны көчәйтү һәм алынмалар куллануны чикләү дигән сүз.

Хезмәт ияләренә аңлашылмаган гарәп-фарсы алынмаларын татар халкының сөйләм телендәге сүзләр белән алыштыру Г. Тукай заманында ук башланды.

Бу — Г. Тукайның үз иҗатында да ачык күренә. Мәсәлән, аның 1905—1907 нче елларда язылган әсәрләрендә гарәп-фарсы элементлары 60—65 процент булса, 1910—1913 нче елларда язылган әсәрләрендә инде бу элементлар нибары 25—30 процент кына тәшкил итә[1].

Әдәбият мәйданына Г. Тукайдан соң килгән язучылар һәм шагыйрьләр дә татар телен гарәп-фарсы сүзләреннән арындыруда күп көч куялар. Мондыйлардан Ш. Камал, Г. Камал, Ш. Бабич, К. Тинчурин һәм Г. Ибраһимовны күрсәтергә мөмкин.

[1] Ш. Рамазанов. Татар теле буенча очерклар, Таткнигоиздат, 1954, 58—77 битләр.

«Гарәпчә — татарча — русча алынмалар сүзлеге»нең сүз башында әйтелгәнчә, белем татар теле байлыгының зур өлешен эченә алган, ул татарларның үзләре ижат иткән хәзинәләр. Халкыбызның шагыйрь-әдипләре, мең елга якын гарәп дөньясыннан үрнәк алалар, аннан фән, әдәбият, дин, китап, мәдрәсәләр килә; татарларның гарәпләр белән киң сәүдә мөнәсәбәтләре дә була, яшьләр гарәп илләренә барып белем алып укып кайталар. Мондый мөнәсәбәтләр нәтиҗәсе буларак, татар теленә бик күп гарәп сүз һәм сүз тезмәләре кереп кала.

ТАТАР ӘДӘБИ ТЕЛЕНДӘ АЛЫНМАЛАРНЫҢ КУЛЛАНЫЛУЫ

Татар әдәби теленә кергән гарәп-фарсы сүзләре сөйләм телендә һәм әдәби әсәрләрдә (иске һәм өлешчә яңа әдәби әсәрләрдә) кулланылалар. Татар телендәге шул гарәп сүзләрен түбәндәге төр, кемчәләргә бүләргә мөмкин булыр иде:[1]

1) Дини эчтәлекле сүзләр, дини терминнар: *алла, илаһи, нәби, дин, иман, гыйбадәт, фарыз, сөннәт, хаҗ, корбан, җәһәннәм, тәсбих* һ. б. сүзләр.

2) Уку-укыту эшләренә караган сүзләр: *кыйраәт, инша* (сочинение, изложение), *имля* (орфография), *дарел-фенүн* (университет), *хөсне-хат* (чистописание), *мөгаллим, мәктәп, мәдрәсә* (училище), *дәрес, имтихан, ысулы тәгълим, ысулы тәдрис* кебек сүзләр һәм сүз тезмәләре.

3) Фән һәм матбугат өлкәсенә караган сүзләр: *һәндәсә* (геометрия, инженерлык эше), *табигать, фикер, мантыйк* (логика), *сарыф, нәху* (синтаксис), *әдәбият, хисап, мәҗмуга, матбугат, мөхәррир* һ. б.

4) Иҗтимагый-политик терминнар: *иҗтимагый, мәмләкәт, икътисади, сәясәт, казый, гавам, дәүләт, идарә, хөкем, җәллад, мәхкүм* һ. б.

5) Тормыш-көнкүреш лексикасы: *шулпа, шикәр, гаилә, нәсел, кабилә, халык, бина, бәет, кәлимә, җөббә, сандык, хат, мәктүб, ләхем, мәхәббәт, гыйшык* һ. б.

6) Хәрби һәм медицина терминнары: *хәрби, баруд* (порох), *хәнҗәр, гаскәр, тыйбб* (медицина), *табиб* (врач), *дәва, шифа* һ. б.

7) Абстракт төшенчәләрне белдерүче сүзләр: *ихтыяр, игътибар, мәгълүм, мөнәсәбәт, мөстәкыйль, мәсьүл, инсаният, нәфасәт, рухият* һ. б. сүзләр.

8) Кеше исемнәре: *Габдулла* (алла колы), *Габдрахман* (шул ук мәгънәдә), *Әхмәт* (ин мактаулы), *Мәхмүт* (макталган), *Кәрим* (вөҗданлы), *Зариф* (матур), *Хәсән* (чибәр), *Зәки* (зирәк), *Газизә* (кадерле), *Әминә* (турылыклы), *Сабира* (түземле, сабыр) һ. б.

Фарсы теленең татар әдәби теленә йогынтысы шулай ук бик күптәннән башланса да, аның тәэсире, гарәп теленә караганда, күп тапкыр кимрәк. Гарәп-фарсы алынмалары арасында фарсы сүзләре һәм гыйбарәләре бары тик 10—12 процент чамасы гына тәшкил итә.

Фарсы теленнән кергән алынмаларны, башлыча, түбәндәгечә төркемләргә мөмкин:

---

[1] Төркемчәләргә бүлү системасы Ш. Рамазановтан алынды.

1) Дини терминнар: *хода, фәрештә, пәйгамбәр, намаз, руза, гөнаһ, дәрвиш, дию, мордар* һ. б. сүзләр.

2) Социаль мөнәсәбәтләр һәм тормыш-көнкүреш лексикасы: *ханә, дивар* (стена), *серкә, чапан, чалбар, тәрәзә, хуҗа, дүшәмбе, сишәмбе, дәрья, амбар, дивана, бәхет, дус, дошман, сәүдә, мая, бичара, җиһан* һ. б. сүзләр.

3) Кеше исемнәре: *Маһруй* (ай йөзле), *Гөлҗиһан* (дөнья чәчәге, гөле), *Бахтияр* (бәхетле) һ. б.

Бөек Октябрь социалистик революциясеннән соң татар теле өчен яңа үсеш чоры башлана. Илебезнең иҗтимагый-политик тормышына эшчеләр сыйныфы вәкилләре тартыла. Хуҗалык һәм культура мәсьәләләрен хезмәт ияләре төрле-төрле җыелышларда тикшерә. Чикләнмәгән иҗат мәйданына чыккан хезмәт халкы тормышта аралашу чарасы булган гомуми әдәби телдән киң файдалана, аны үз интересларына хезмәт иттерергә керешә.

Шулай итеп, әдәби телебезнең сүзлек составында зур гына үзгәрешләр була. Революциядән соң телебез бик күп яңа мәгънәләр белән байый бара, хезмәт ияләре куллана торган сүзләрне әдәби телгә кертергә мөмкинлек туа. Татар теле өчен зарури булмаган гарәп-фарсы, башлыча „китап“ сүзләре сөйләм телендә генә түгел, матур әдәбиятта һәм матбугатта да кулланылмый башлый.

Татар әдәби телен гарәп-фарсы сүзләреннән арындырганда, нигездә түбәндәге төп принциплардан чыгып эш ителде:

а) Теге яки бу төшенчәне аңлатыр өчен татар теленең үзендә булган сүз шул ук мәгънәне аңлаткан гарәп сүзен кысрыклап чыгара. Мәсәлән, *сорау* сүзе *сөаль* сүзен, *елга* сүзе *дәрья, нәһер* сүзләрен кысырыклап чыгардылар, *ел* сүзе *сәнә* сүзен алмаштырды.

б) Заманында әдәбиятыбызда зур урын алган һәм әдәби, фәнни әсәрләрне халыкка аңлашылмаслык хәлгә китерүгә сәбәп булган гарәп-фарсы сүзләре татар, рус яки халыкара терминнар белән алмаштырыла. Мәсәлән, *мөхәррир* — редактор, *мәгаттәәссеф* — кызганычка каршы, *истыйлях* — термин, *һәндәсә* — геометрия, *завия* — почмак һ. б. сүзләр.

в) Дини терминнар бөтенләй төшеп калдылар яки күчерелмә мәгънәдә генә кулланыла башладылар. Мәсәлән, *тәкбир, зәкят, гошер, сәвап, тәхмил, алла, җәһәннәм, оҗмах, гыйбадәт* һ. б.

г) Гарәп теленнән кереп тә халыкның сөйләм телендә киң кулланыла торган һәм әдәбиятка нык кереп урнашкан алынмаларның күпчелеге үз сүзләребез булып әверелде. Мәсәлән, *каләм, кала, ватан, мөрәҗәгать, мөнәсәбәт, идарә, илһам, һава, гади, вакыт, сәлам, ләззәт, китап, мәктәп, рәхмәт, ихтыяр, тәртип, бәла, каза, дөнья, әдәбият, дәрәҗә, фән, хак* һ. б.

Телебездә гасырлар буена яшәп килгән мондый алынмаларны кирәксезгә алыштырып, сүз эзләп маташулар телнең үсүен чикләү, телне ярлыландыру булыр иде. Шуңа күрә *шагыйрь, каләм, мәйдан, дус, дошман, хәрби, фикер, галәм, дәрес, китапханә, мәктәп, китап, җиһаз, акыл, мәхәббәт, гыйшык, хезмәт* кебек гарәп-фарсы алынмаларын һәм *пролетариат, революция, теория, марксизм, коммунизм, машина, геометрия, космос, ракета* кебек рус теле аша башка телләрдән кергән сүзләрне татар теленнән чыгарып ташласак, татар теле җитәрлек үскән милли тел булу сыйфатын

югалтыр иде дисәк хата булмас. Татар әдәби телен кирәкмәгән гарәп-фарсы сүзләреннән арындыру татарлашкан сүзләрне куып чыгару дигән сүз түгел, андый бурыч бервакытта да куелмады һәм куелмый да.

Теге яки бу төшенчәне төгәл чагылдырыр өчен яраклы, күпчелек өчен аңлаешлы алынмалар хәзер дә сөйләмдә дә, язуда да кулланыла. Без ул сүзнең кайсы телдән алынган булуын хәтта уйламыйбыз да.

Менә әдәби әсәрләрдән һәм вакытлы матбугаттан берничә мисал[1]:

„Бер*вакыт* килеп, бу *зиндан* ачылса, берничә минутка *асыл* чәчәк матур кояш *нур*ына юлыкса, — алар *өчен* бу кавышу *сәгатьләре* *дөньяның* *һәммә* *бәхет*ләреннән югары булалар, *җәннәт хыял*ларын бирәләр". (Г. Ибр., „Безнең көннәр".)

„Яшьлекнең бер *дәвер*ендә күп нәрсәгә ышанасың, *алла* диләр, *гадаләт, хакыйкать* диләр, *һәммә* кешеләрнең *сәгадәте хак*ында сөйлиләр, *мәгълүм* бер *шарт*лар буенча төзелсә, *хәят та бәхет* булуын *өмит* итәләр — яшьлек боларга ышана, боларның һәрберен *саф җәүһәр* дип *кабул* итә, һәм шуның белән аның *хәяты* *мәгълүм* бер *дәвер*дә *мәгънә*ле дә, матур да була". (Г. Ибр., „Мәрхүмнең дәфтәреннән".)

„Әйе, идеология эше үз*максат* түгел. Ул коммунистик төзелеш *мәсьәлә*ләрен *хәл* итүдә *нәтиҗә*ле *чара*ларның берсе". („Социалистик Татарстан" газетасы.)

„Мондый *тенденция социалистик милләтләрнең интернациональ асылына җавап* бирә". („Социалистик Татарстан" газетасы.)

Бу соңгы җөмләдә ике генә саф татар сүзе кулланылган, калганнары гарәп һәм Көнбатыш Европа телләреннән алынган, әмма алар татар әдәби теле хәзинәсенә нык кереп урнашкан сүзләр.

Без, дини терминнар татар теленнән төшеп калдылар, дигән идек. Шулай да берәр әдәби типны аныкрак тасвирларга кирәк булса, халык телендә йөргән, әмма әдәбиятта киң кулланылмый торган сүзләрдән дә файдаланалар. Мәсәлән, шагыйрь Г. Афзал, тәкъва бер әбине көлке һәм мәсхәрәле хәлдә күрсәтер өчен, әбиләр телендә булган дини сүзләрдән һәм телебездә киң таралган бүтән гарәп сүзләреннән файдаланып, матур гына бер шигырендә колхоз милкенә кул сузучыны фаш итә, халык алдында мәсхәрәгә калдыра.

Кәҗәбезгә печән беткән,
Колхозныкы *хәләл* икән,
*Тәвәккәл*гә тугыз җирдән
Хак тәгалә бирәм дигән...
Атам! — диде *мәхәббәт*сез,
Әби калды *тәһарәт*сез,
Үкчәсенә китте *җаны*,
Басып калды *хәрәкәт*сез.
Тфү, *әстәгъфирулла!*

(Г. Афзал, „Тәвәккәл әби", 1955.)

---

[1] Курсив белән җыелган сүзләр гарәп яки фарсы теленнән алынганнар.

Шулай итеп, татар теленә кереп урнашкан, халык массасына аңлаешлы булган алынмаларны тел белеменең марксистик теориясенә таянып өйрәнү телнең үсеше һәм үзгәреше юлларын тирәнтен белергә мөмкинлек бирә.

ГАРӘП ГРАММАТИК ЭЛЕМЕНТЛАРЫ

Гарәп теле турында гомуми мәгълүмат

Хәзерге вакытта семитик телләр төркеменнән киң җәелеп киткән бердәнбер тел — гарәп теле.

Гарәп теле тарихын галимнәр өч чорга бүләләр: борынгы гарәп теле, классик тел һәм хәзерге заман гарәп әдәби теле. Гарәп әдәбиятының искиткеч бай мирасының иң зур өлеше гарәп теленең классик чорына керә. Ислам дине барлыкка килгәнче үк язылган күп кенә шигырьләр, дастаннар, бәетләр, VII гасырларда барлыкка килгән „Коръән“, гарәпләр хәлифәлеге чорында төрле фәннәр буенча язылган бик күп әсәрләр, шулай ук дини китаплар һәм матур әдәбият үрнәкләре, шул исәптән „Әлфе ләйлә вә ләйлә“ („Мең дә бер кичә“) әкиятләре дә классик телдә язылганнар.

Бу әдәбиятта гарәп теле җитәрлек үскән, нык грамматик системалы һәм гаять бай сүзлекле тел булып тора. Аның әһәмияте бигрәк тә ислам дине таралуы белән үсеп китә. Ул шул чорда Якын һәм Урта Көнчыгыштагы халыкларның мәдәни тормышларында халыкара тел итеп кулланыла. Ягъни Көнбатыш Европа халыкларының телләрендә латин теле уйнаган рольне уйный. К. Маркс сүзләре белән әйткәндә, гарәп теле Көнчыгышның латины була: шуңа күрә Көнчыгыштагы гарәптән башка мөселман халыклары телендә гарәп сүзләре бик киң кулланыла. Мәсәлән, фарсы телендә ул 50—60 процентка җитә. Төрки телләрнең дә кайсы берсендә гарәп сүзләренең күләме 30—35 процентка җитә.

Классик телнең үсеш нәтиҗәсендә хәзерге заман гарәп әдәби теле киң таралган телләрнең берсе. Гыйракта, Сүриядә, Ливанда, Иорданиядә, Мисырда, Гарәп ярымутравында, Мороккода, Алжирда, Тунисга, Ливиядә, Суданда, Мальта утравында һ. б. җирләрдә яшәүче йөз миллионга якын кеше гарәпчә сөйләшә. Шул ук вакытта гарәп илләрендә бердәм, гомумдәүләт теле булган әдәби тел белән беррәттән күп санда җирле шивәләр дә кулланыла. Аларның иң әһәмиятлеләре: Азиядә — Гыйрак шивәсе, Сүрия шивәсе, Африкада — Мисыр һәм Магриб шивәләре. Гарәп әдәби теленә иң якын булган диалект — Сүрия шивәсе.

Гарәп теле (синтетик) флектив телләр группасына керә. Аның һәрбер грамматик формасының нигезендә өч тартыклы тамыр ята. Сүзләрнең төрле формалары барлыкка килү һәрбер сүзнең эчке структурасы үзгәрүенә бәйләнгән (эчке флексия үзгәреше).

Хәзерге заман гарәп әдәби теленең сүз байлыгын төп гарәп сүзләре һәм бик аз күләмдә чит телләрдән кергән сүзләр тәшкил итә.

Синонимия, омонимия һәм күп мәгънәле сүзләр гарәп телендә киң таралган. Сүз ясалуның төп ысуллары — морфологик, синтаксик һәм семантик ысуллар.

Гарәп әлифбасы

Сүз ахырында	Сүз уртасында	Сүз башында	Исеме	Әйтелеше	Аерым хәреф
ـا	ـا	ا	әлиф	а̄ — ә	ا
ـب	ـبـ	بـ	бә̄	б	ب
ـت	ـتـ	تـ	тә̄	т	ت
ـث	ـثـ	ثـ	с̱ә̄	с̱	ث
ـج	ـجـ	جـ	җӣм	җ	ج
ـح	ـحـ	حـ	ха̄	х	ح
ـخ	ـخـ	خـ	х̣а̄	х̣	خ
ـد	ـد	د	дәл	д	د
ـذ	ـذ	ذ	з̱әл	з̱	ذ
ـر	ـر	ر	ра̄	р	ر
ـز	ـز	ز	зәйн	з̣	ز
ـس	ـسـ	سـ	сӣн	с	س
ـش	ـشـ	شـ	шин	ш	ش
ـص	ـصـ	صـ	с̣а̄д	с̣	ص
ـض	ـضـ	ضـ	д̣а̄д	д̣	ض
ـط	ـطـ	طـ	т̣а̄	т̣	ط
ـظ	ـظـ	ظـ	з̣а̄	з̇	ظ
ـع	ـعـ	عـ	ʻайн	г	ع
ـغ	ـغـ	غـ	г̣айн	г̣	غ
ـف	ـفـ	فـ	фа̄	ф	ف
ـق	ـقـ	قـ	қа̄ф	қ	ق
ـك	ـكـ	كـ	кә̄ф	к	ك
ـل	ـلـ	لـ	лә̄м	л	ل
ـم	ـمـ	مـ	мӣм	м	م
ـن	ـنـ	نـ	нӯн	н	ن
ـه	ـهـ	هـ	һа̄	һ	ه
ـو	ـو	و	waw	w	و
ـی	ـیـ	یـ	йа̄	й	ی
—	—	—	һәмзә	—	ء

Гарәп язуы

Гарәпләр алфавит тәртибендә килгән хәрефләр белән уңнан сулга таба язалар. Хәрефләр дүрт шәкелдә (формада) язылалар: аерым, сүз башында, сүз уртасында һәм сүз ахырында. Гарәп язуында сүзләрнең тартык һәм озын сузык авазлары гына хәрефләр белән билгеләнә. Кыска сузыклар өчен аерым хәрефләр кулланылмый. Сүз дөрес укылсын өчен, тартыклардан соң килгән кыска сузык авазлар кайбер китапларда, мәсәлән, дәреслекләрдә, тартыкның өстенә, астына сызыкчалар һәм өтерләр (хәрәкәләр) куеп белдерелә. Лингвистикада аларны диакритик тамгалар дип йөртәләр. Мәсәлән: м̄ ж̊ л̱ с̊ = مَجْلِسْ мәҗлис (мәҗлес).

Ул хәрәкәләр түбәндәгеләр:

Кыска а (ә) ـَ (фәтхә, татарча „өст“) كَتَبَ кәтәбә.

Кыска и ـِ (кәсрә, татарча „аст“) مَجْلِسْ мәҗлис.

Кыска у[1] ـُ (замма, татарча „өтер“) كُتُبْ кутуб.

Сузык аваз юк ـْ (сәкен) إِلْهَامْ илһам.

Куш тартык ـّ (шәддә) تَكَبُّرْ тәкәббур.

Кайбер гарәп авазларының транскрипциясе

а̄ (ә̄) — озын сузык а (ә)	з̱ — сакау з (ذ)
ӣ — озын сузык и	з̣ — каты әйтелешле з (ظ)
ӯ — озын сузык у	т̣ — каты әйтелешле т (ط)
х̣ — каты әйтелешле х (خ)	д̣ — каты әйтелешле д яки з (ض)
х — йомшак әйтелешле х (ح)	қ — тамак төбе к (ق)
с̱ — сакау с (ث)	г̣ (ғ) — тамак төбе г (غ һәм ع)
с̣ — каты әйтелешле с (ص)	

1 нче искәрмә: гарәп телендә булмаган авазларны белдерер өчен, фарсыча яки татарча язар өчен гарәп әлифбасына түбәндәге хәрефләр өстәлгән: п — پ; ч — چ; ж — ژ; в — ۋ; г — گ; ң — ڭ.

2 нче искәрмә: гарәп әлифбасында алты хәреф (өстәлгәннәр белән санаганда — сигез) язуда сул яктан, ягъни үзеннән соң килгән хәреф белән тоташмый: а ا; в ۋ, w و; ж ژ; з ز; р ر; з ذ; д د.

[1] Татар телендә *ө, о* ны белдерә.

Мәсәлән: ژورنال — журнал; دوام — дәwам; ذات — зат; رئیس — рәис; ۋاگون — вагун һ. б.

Борынгы заманда татарлар гарәпләр алфавитын һәм орфографиясен бик аз үзгәртеп татарча язганнар. Соңыннан татар теле өчен яраклаштырылган алфавит һәм орфографияләр хасил була, соңгы татар-гарәп алфавиты 1923 нче елны кабул ителә һәм ул иң мөкәммәле була.

Гарәп-татар алфавитының соңгы, 1923 нче елны кабул ителгән, варианты

Сүз ахырында	Сүз уртасында	Сүз башында	Әйтелеше	Аерым хәреф	Сүз ахырында	Сүз уртасында	Сүз башында	Әйтелеше	Аерым хәреф
ـع	ـعـ	عـ	г	ع	ـا	ـا	ئا	а	ئا
ـف	ـفـ	فـ	ф	ف	ـه	ـه	ئه	ә	ئه
ـق	ـقـ	قـ	қ	ق	ـب	ـبـ	بـ	б	ب
ـك	ـكـ	كـ	к	ك	ـت	ـتـ	تـ	т	ت
ـگ	ـگـ	گـ	г	گ	ـپ	ـپـ	پـ	п	پ
ـڭ	ـڭـ	ڭـ	ң	ڭ	ـج	ـجـ	جـ	ж	ج
ـل	ـلـ	لـ	л	ل	ـچ	ـچـ	چـ	ч	چ
ـم	ـمـ	مـ	м	م	ـح	ـحـ	حـ	х	ح
ـن	ـنـ	نـ	н	ن	ـد	ـد	د	д	د
ـو	ـو	و	w	و	ـز	ـز	ز	з	ز
ـی	ـیـ	ئیـ	и	ئیـ	ـژ	ـژ	ژ	ж	ژ
ـو	ـو	ئو	у, ү	ئو	ـس	ـسـ	سـ	с	س
ـۇ	ـۇ	ئۇ	о, ө	ئۇ	ـش	ـشـ	شـ	ш	ش
ـئ	ـٔـ	ئـ	ы, е	ئـ					

Бу әлифба нигезендә татар сүзләрендә булган барлык сузык авазларны хәрефләр белән билгеләргә була, ләкин язуны җиңеләйтү өчен түбәндәге искәрмәләр кертелгән.

1 нче искәрмә: *е, ы* хәрефләре беренче иҗектә һәм ябык иҗекләрдә язылмыйлар, мәсәлән: برکتمه (беркетмә), برکتْتْله (беркетелә), سزق (сызык), سزْلا (сызыла).

2 нче искәрмә: сүз эчендә калын әйтелешле ئا, ق, ع хәрефләре булмаса, сүзнең калынлыгын белдерү өчен аның алдына калынлык билгесе (ٖ) куела. Мәсәлән: ئول—үл (нечкә әйтелеш), ئول — ул (калын әйтелеш), ئون — өн (нечкә әйтелеш), ئون — он (калын әйтелеш) һ. б.

Татар теленә кергән гарәп сүзләренең фонетик үзенчәлекләре

Мәгълүм ки, татар теле белән гарәп теле арасында бик зур аерма бар. Бу аерма ике телнең һәр тармагында, шул җөмләдән фонетикаларында да күренеп тора. Ләкин татар теленә кергән гарәп сүзләре һәм гыйбарәләре татар теле закончалыкларына буйсындырылган. Бу буйсындыру, „татарлаштыру", башлыча телнең ике бүлегендә, фонетикада һәм морфологиядә башкарыла.

Татар теленә бик күптәннән кергән гарәп сүзләренең байтагы, гасырлар буенча кулланылып килү аркасында, тәмам татарлашып беткәннәр, һәм гарәп телен белмәүчеләр аларны ана теле сүзләре дип уйлыйлар. Ләкин төрле заманда төрле хәрефләр, төрле әлифба һәм төрле орфография кагыйдәләре нигезендә язылган, шулай ук төрле-төрле үзгәрешләргә дучар ителгән гарәп-татар сүзләренең кайберләре хәзерге заман телебездә орфоэпик һәм орфографик нормаларга салынмаган, төрле кеше тарафыннан төрлечә әйтеләләр һәм хәтта төрлечә язылалар. Бу хәл, үз нәүбәтендә, мәгънәви читенлекләр дә тудыра.

Шул кимчелекләрдән арыну юлын ачу максаты белән, без түбәндәге кайбер фонетик мәсьәләләргә туктыйбыз[1].

Сузык авазлар

1. Татар сүзләрендә сузыклар гармониясе

Хәзерге татар әдәби телендә 10 сузык аваз бар. (Рус теленнән кергән *э* һәм *о* белән санаганда — 12 сузык фонема.)

Телнең торышы буенча сузыкларны классификацияләгәндә, телнең алга һәм артка таба хәрәкәте, ягъни ятма (горизонталь) хәрәкәте буенча, сузык авазлар алгы һәм арткы рәт сузыкларына бүленәләр:

а) алгы рәт сузыклар: *и, ә, ү, е, ө* (нечкә авазлар),

б) арткы рәт сузыклар: *ый, а, у, о, ы* (калын авазлар).

Татар телендә сузыкларны арткы һәм алгыларга бүлүнең зур әһәмияте бар, чөнки сузыклар гармониясе (сингармонизм) законы

---

[1] Татар теле фонетикасы буенча кайбер мәгълүматлар Р. Шакированың „Хәзерге татар теле фонетикасына кереш" исемле китабыннан алынды. Казан. Таткнигоиздат, 1954 ел.

нигезендә, сузыкларның комбинатор үзгәрешләре[1] нинди дә булса бер рәт эчендә генә булырга мөмкин: я арткы рәт, я алгы рәт. Бер сүздә, кагыйдә буларак, арткы һәм алгы рәт сузыклары чиратлашып килә алмыйлар. (Мәсәлән: *бәрүләреннәнмени* — алгы рәт сузыклар гына; *баруларыннанмыный* — арткы рәт сузыклар гына.

Гарәп телендә сингармонизм законы юк, шуна күрә анда татар теле табигатенә капма-каршы рәвештә бер сүздә алгы һәм арткы рәт сузыклары килә ала, мәсәлән: افراط ифрат, كتاب китаб, حساب хисаб, دوام дәвам, تصوير тасвир һ. б. шуның шикелле сүзләр.

Татар теленә кергән гарәп сүзләрендә сузыклар гармониясе я очраклы рәвештә була, мәсәлән: مقصد максад; مكتب мәктәб, مدرسه мәдрәсә һ. б., я гарәп сүзләре татар теленә хас булган сингармонизм законына буйсындырылган булалар, мәсәлән:

مومكن мумкин → мөмкин,

مخبر мухбир → мөхбир,

بلا бәла̄ → бәлә (орф. бәла) һ. б. шуның шикелле сүзләр.

Татар телендә гарәп сүзләрен сузыклар гармониясе закончалыгына буйсындыру, гарәп сүзләренең безгә бик күптәннән кереп калганына карамастан, әле дә дәвам итә. Мәсәлән:

язылa:		укыла:
сәлам	سلام	сәләм,
бәла	بلا	бәлә,
һәлак	هلاك	һәләк

һ. б. шуның шикелле сүзләр.

Гомумән, татар телендә сөйләүчеләрнең сүзне мөмкин кадәр нечкәртебрәк әйтергә омтылышы түбәндәге мисаллардан да күренә. Гарәп телендә калын әйтелешле тартыклардан соң сузыклар да калын әйтелә. Әмма татар теленә кергән гарәп сүзләрендә бер генә нечкә әйтелешле сузык аваз булса да, ул калын әйтелешле тартыктан соң килгән калын сузыкны да нечкәртә.

Мәсәлән:

гарәпчә:	татарча:
قلم каләм →	қәләм (орф. каләм)
صحنه сахнә →	сәхнә
صنعة сан'әт →	сән'әт (орф. сәнгать)
نصرالدين Насру-д-дин →	Насреттин (орф. Насретдин).

---

[1] Авазларның комбинатор үзгәрүләре — тоташ сөйләмдә авазларның кара-каршы тәэсире нәтиҗәсендә барлыкка килгән үзгәрешләр.

2. Сузыкларның озынлыгы-кыскалыгы

Татар телендәге сузыкларны акустик яктан чыгып классификацияләгәндә, аларны озын сузыкларга һәм кыска сузыкларга бүләргә мөмкин:

а) озын (сузылмалы) сузыклар: *ә, а, у, ү, и, ый;*

б) кыска сузыклар: *о, ө, ы, э (е).*

Бу бүленеш сузыкларның тембры (төп сыйфатлары) белән бәйләнгән, шуның өчен татар телендәге сузыкларның күләм ягы аларның даими сыйфаты булып тора. Мәсәлән, *о, ы, э, (е)* авазлары, төрле фонетик чолганышларда килүләренә карамастан, *а, ә, у, ү, и, ый* авазларыннан һәрвакыт кыскараклар.

Әмма татар телендә озын һәм кыска сузыклар бер-берсенә каршы куелып алынмыйлар, ягъни бер үк сузыкның озынлыгы яки кыскалыгы ике төрле фонема хасил итми һәм сүзнең мәгънәсен һич тә үзгәртми.

Ләкин гарәп телендә нәкъ киресенчә. Анда озын һәм кыска сузыклар аерым фонемалар булып торалар һәм сүзнең мәгънәсен бөтенләй үзгәртәләр.

Гарәп телендәге алты сузыкның өчесе озын, өчесе кыска сузыклар дип санала:

а) озын сузыклар: $\bar{а}$, $\bar{и}$, $\bar{у}$;

б) кыска сузыклар: *а, и, у.*

$\bar{а}$, *а* сузыкларның нечкә вариантлары булып $\bar{ә}$, *ә* авазы йөри, ләкин ул фонема түгел, чөнки *а* яки *ә* әйтелүдән сүзнең мәгънәсе үзгәрми, әмма кыска сузык *а* урынына озын сузык $\bar{а}$ (*ә* — $\bar{ә}$) яки, киресенчә, озын сузык $\bar{а}$ урынына кыска *а* әйтелсә, сүзнең мәгънәсе бөтенләй башка була. Мәсәлән: عالم ‚гāләм — дөнья, җир йөзе; علم ‚галәм — әләм, байрак; كاتب кәтәбә — язышты, كتب кәтәбә — язды.

Гарәп теленнән алынган сүзләрдәге озын һәм кыска сузык авазлар (фонемалар) татар телендә озынлык-кыскалык белән аерылмый. Татар теленә кергән гарәп сүзенең озын һәм кыска сузыклары, татарлашканнан соң, калынлык-нечкәлек белән аерылалар. Мәсәлән: кә$\bar{т}$иб ⟶ катип, сә$\bar{л}$әм ⟶ сәлам һ. б.

Татар телендә:

а) кыска сузык *а,* сузыкның хәтта калын әйтелешле тартыктан соң килүенә дә карамастан, *ә* итеп укыла;

б) кыска сузык *и — и* итеп укыла;

в) кыска сузык *у* гарәп фонетикасына бөтенләй ят булган аваз *ө (е)* яки калын тартыклардан соң кайчакларда гына *о (ы)* белән алмаштырыла. Мондый үзгәрешләргә, татар телендәге сузыклар гармониясе законы, татар телендә сузыкның озынлык-кыскалык белән аерылмавы һәм гарәптәге кыска әйтелешле *а, у* авазларының татарның үзендәге *ө, о, ә* авазларына якын янгырашы белән бергә, иске гарәп орфографиясе дә тәэсир иткән, әлбәттә. Мәсәлән: قلم ҡаләм — ҡәләм, كتب ‚кутуб — көтеп (китаплар), قطب ҡутуб — ко-

тып (полюс), مخبر мухбир — мәхбир (хәбәрче), ممكن мумкин — мөмкин һ. б.

Озын сузык авазларны язуда билгеләү өчен, гарәп әлифбасында өч аерым хәреф бар: ا (әлиф), و (waw), ى (йа).

а) Әлиф (ا) озын сузык $\bar{a}$ (яки нечкә әйтелешле сүзләрдә $\bar{a}$ ның вариантын $\bar{ә}$) ны белдерә, мәсәлән: طاهر тāһир — ару, пакь, таза, саф; كاتب кāтиб — язучы, секретарь; معلومات мәгълумāт — хәбәрләр, белешмәләр (сведения).

Сүз башында язылганда әлиф: 1) өстендә фәтхә اَ булса, *ә* не яки *а* ны белдерә; 2) өстендә замма اُ булса, *ө*, *о* ны белдерә; 3) астында кәсрә اِ булса, *и* не белдерә.

Мәсәлән:

1) آمير әмир, آصل асыл; 2) اُمراء өмәра (әмирләр); 3) اِلهام илһам.

Татар теленә кергән гарәп сүзләрендә озын сузык $\bar{a}$ ($\bar{ә}$) не белдерүче әлиф (сүз эчендә яки азагында) күбесенчә *а* итеп укыла. Мәсәлән: معارف мәгариф, ماهر маһир, سلام сәлам, بلا бәла һ. б.

Искәрмә: әлифнең اسماعيل Исмәгил, ساعت сәгәт шикелле сүзләрдә *ә* итеп укылышы сирәк очрый.

б) Waw (و) озын сузык аваз $\bar{у}$ ны белдерә. Мәсәлән: حكومت хук$\bar{у}$мә (хөкүмәт), مرحوم мәрх$\bar{у}$м, معلوم мәгл$\bar{у}$м һ. б.

Waw (و) хәрефе гарәп язуында шулай ук ирен-ирен тартык аваз *w* ны белдерә һәм татар телендә тартык аваз *w* ны белдергәндә рус хәрефе *в* яки сүз азагында *у* (*ү*) белән алмаштырыла, мәсәлән: وطن watан — ватан, ولى wәли — вәли, عضو гадуw, газу, علو гулуw — гөлү һ. б.

Waw (و) озын сузык $\bar{у}$ ны белдерсә, ул, башлыча, гарәп теленә бөтенләй ят аваз *ү* яки сирәк очракларда *у* белән алмаштырыла. Мәсәлән: حكومت хук$\bar{у}$мәт — хөкүмәт, مرحوم мәрх$\bar{у}$м — мәрхүм, مكتوب мәкт$\bar{у}$б — мәктүп һ. б.

в) Йа (ى) озын сузык аваз $\bar{и}$ не яки ярым сузык *й* не белдерә. Татар телендә шул ук *и*, *й* авазлары белән алмаштырыла. Мәсәлән:

آسير әсир, نجيب Нәҗиб, مريم Мәрйәм һ. б. шуның шикелле сүзләр.

Кыска сузык *и* бер иҗекле сүзләрдә *е* гә алмашуы ихтимал, мәсәлән:

سِرّ (сирр) — сер, جِنّ жинн (жен) һ. б. сүзләр.

Тартык авазлар

1) Гарәп телендә татар телендәгечә 25 тартык аваз бар. Сүзнең калын яки нечкә әйтелеше татар телендә сузыкның калын яки нечкә булуына бәйле. Гарәп тартыкларының күбесе я калын гына, я нечкә генә була. Тартыклар язуда аерым хәрефләр белән билгеләнә, һәм сүзнең калын яки нечкә әйтелеше татар телендәге кебек сузык авазга түгел, бәлки тартыкка бәйле була.

Татар теленә кергән гарәп сүзләрендә тартык авазлар түбәндәге татар авазлары (хәрефләре) белән алмаштырылалар:

а) Калын әйтелешле خ (х) һәм нечкә әйтелешле ح (х) бер үк калын тартык *х* белән белдерелә. Мәсәлән: خبر (хабәр) — хәбәр, خط (хатт) — хат, مرحوم (мәрхум) — мәрхүм, حربی (харбий) — хәрби, حیلة (хилә) — хәйлә һ. б. сүзләр.

б) Калын әйтелешле ط (т) һәм нечкә әйтелешле ت (т) бер үк *т* белән бирелә. Мәсәлән, طاهر (Таһир) — Таһир, تاریخ (тәрих) — тарих, مفتوحه (Мәфтуха) — Мәфтүхә һ. б. сүзләр.

в) Калын әйтелешле ض (д), ظ (з), сакау ذ (з) һәм нечкә ز (з) — дүртесе дә бер *з* авазы (хәрефе) белән белдереләләр. Мәсәлән: رمضان (рамадан) — рамазан, ضرر (дарар) — зарар, ظلم (зулм) — золым, زینب (Зәйнәб) — Зәйнәп, ذات (зат) — зат, ذاکر (Закир) — Закир һ. б. сүзләр.

г) Калын әйтелешле ص (с), сакау ث (с) һәм нечкә س (с) бер үк *с* белән бирелә, мәсәлән: صحنه (сахнә) — сәхнә, ساعت (сагат) — сәгать, حساب (хисаб) — хисап, ثانیه (Сәния) — Сания, مثلا (мәсәлән) — мәсәлән һ. б. сүзләр.

д) Калын әйтелешле غ (гайн) белән нечкә әйтелешле ع (айн) татар телендә бер үк *г* авазы белән белдереләләр, мәсәлән: غیر (гайр) — гәйре, عالم (галим) — галим, معارف (мәгариф) — мәгариф һ. б. сүзләр.

е) Калын тартык ق (қ) белән нечкә ك (к) татар телендәге шундый ук тартыкларга туры киләләр. Мәсәлән: قلم (қаләм) — қәләм, قدر (қадәр) — қәдәр, کتاب (китаб) — китап, فداکار (фидакар) — фидакарь һ. б. сүзләр.

ж) Гарәп теленә генә хас булган тавышсыз тартык һ ә м з ә (ء) татар телендә сүзнең башында һәм азагында бөтенләй укылмый, сүз уртасында очраган чакта, хәзерге татар орфографиясендә ул *э* хәрефе белән билгеләнә. Мәсәлән: تأمین (тәэмин) — тәэмин, مؤمین (муэмин) — мөэмин, بلاء (бәлаэ) — бәла һ. б.

2) Татар телендә сүзнең азагында яңгырау тартык аваз һәрвакыт саңгыраулаша. Гарәп теленнән кергән сүзләр шушы кагыйдәгә буйсынып үзгәрәләр. Бу бигрәк тә *б* һәм *д* авазларында ачык күренә, мәсәлән: ایجاد (ижа̄д) — ижат, مکتوب (мәктӯб) — мәктүп, کتاب (кита̄б) — китап һ. б. сүзләр.

Гарәп теленнән кергән кушма сүзләрдә тартыкларның саңгыраулашуы сүз уртасында да очрый, мәсәлән: نصرالدين (Насру-д-дӣн) — Насретдин, زين الدين (Зәйну-д-дӣн) — Зәйнетдин һ. б.

Бу күренеш безнең телебез өчен бик табигый, һәм шушы фонетик үзенчәлекләр орфографиябездә дә чагылырга тиеш, әлбәттә. Хәзерге вакытта мондый гарәп сүзләрендәге икеләшкән *д* хәрефе *тд* рәвешендә языла.

3) ة хәрефе (гарәпчә тә-мәрбута, татарча түгәрәк *т*) гарәп телендә мөәннәс (жен. род) исемнәренең азагында языла. Ялгыз сүзләрдә бу хәреф, кагыйдә буларак, укылмый, ул җөмлә эчендә булганда гына укыла.

Татар теленә кергән сүзләрдә ул я *т* итеп укылып ت хәрефе белән языла, я *ә* итеп укылып ноктасыз ه рәвешендә языла, мәсәлән: ترجمة (тәрҗумәтун) — ترجمه тәрҗемә, ساعة са̄гәтун) — ساعت сәгәт һ. б. сүзләр.

Фарсыча төзелгән гыйбарәдә ه (*ә*) дәп соң фарсы изафәсе *и* укыла (ه өстенә һәмзә хәрефе куела), мәсәлән: ترجمهٔ حال тәрҗемәи-хәл — биография, تربيهٔ بدن тәрбияи-бәдән — физкультура.

4) Гарәп сүзләрендә еш кына икеләшкән (куш) тартыклар очрый. Ул тартыклар сүзнең башында, уртасында яки ахырында булалар.

а) Сүз башында булган куш тартыклар татар телендә сирәк, билгелелек артикле „әл“ (әлифләм) булган сүзләрдә генә очрый һәм гарәп телендә укылган шикелле үк икеләштереп укыла (кара: „Артикль мәсьәләсе“, 843 бит). Мәсәлән: السلام عليكم (әс-сәла̄му гәләйкем) — тынычлык булсын сезгә (исәнмесез мәгънәсендә), بالتشكر (бит-тәшәккер) — рәхмәт белән, بالضرور (биз-зарур) — кирәклектән, кирәк булганга.

б) Сүз уртасында булган куш тартыклар шулай ук сакланалар, мәсәлән: تکبّر тәкәббер — масаю, борын чөю; ترقی тәрәккый — прогресс; بالتشكر бит-тәшәккер — рәхмәт белән.

в) Сүзнең азагында булган куш тартыклар татар теленә кергән сүзләрдә төрле очракта (һәм төрле чорда) төрлечә әйтеләләр. Әгәр дә куш тартыклар булган сүз гарәп сүз тезмәсендә очрый икән, аның куш тартыклары саклана, чөнки алар сүз эчендә калган була, ә мондый күренеш татар теленә үзенә дә хас, мәсәлән: (татарча) *урманнарда*; (гарәпчә) حق الوالدين хаккый-ль-валидәйн — ата-ана хакы.

5) Татарча төзелгән җөмлә эчендә очраганда сүзнең ахырындагы куш тартыклар элегрәк чорда һәрвакыт укыла торган булганнар, мәсәлән: حِسّ (хисс) — хис, тойгы.

Ул таныш кырлар, болыннар тартты әүвәл *хиссеми*...
(Г. Тук., „Туган җиремә".)

حَقّ хакк — хак.

„Һәр кешенең *хаккы* тигез булсын!" дип...
(М. Гафури, „1906 елдан 1907 елга васыять".)

Хәзерге заманда сүз ахырындагы куш тартыкларның, кагыйдә. буларак, берсе генә укыла. Мәсәлән:

Кунак итеп кенә туктаталмыйм
Беркайда да мин үз *хисемне*...
(Ә. Давыдов.)

„Алар милли бәйрәмнең үги балалары түгел, ирләрнең сабан туенда катнашырга никадәр *хаклары* булса, хатын-кызларыбызның да шулкадәр *хаклары* бар". (Ф. Әмир, „Сабан туенда".)

Аерым сүзләрдә татар телендә сүзнең азагында бер генә тартык укыла, мәсәлән: حق хак, حس хис, فن фән, حر хөр, سر сер һ. б. шуның шикелле сүзләр.

Басым мәсьәләсе

Мәгълүм булганча, татар телендә сүз басымы динамик басым (көч басымы) дип санала. Кагыйдә буларак, бүтән төрки телләрдә булган шикелле үк, татар телендә басым сүзнең соңгы иҗегенә төшә. Мәсәлән:

Кешелéк, барырлáр, югарыдá, шәһәр, иптәш, күршé, тәрәзә, сузы́к һ. б. сүзләр.

Гарәп телендә басым:

а) Сүз эчендә озын сузыклы иҗек булса, шушы озын сузыклы иҗеккә төшә, мәсәлән: افتخار ифтихар, كاتب кәтиб شاعر шаґир, معلوم мәгълүм һ. б. сүзләр.

Сүздә озын сузыклы иҗек ике булса, беренче озын сузыклы иҗеккә ярым басым, икенче озын сузыклы иҗеккә тулы басым төшә. Мәсәлән:

بساتين бәсатин — бәстаннар, бакчалар; مساكين мәсакин — мескеннәр һ. б.

б) Сүз эчендә озын сузык булмаса, басым сүзнең азагыннан санаганда өченче иҗеккә төшә, мәсәлән:

مدرسة мәдрәсәт(ун), مكتب мәктәб(ун), منتقد мөнтәкид(ун) сүзләрендәге шикелле.

в) Ике иҗекле генә сүз булса, басым беренче иҗеккә төшә, мәсәлән: درس да́рс — дәрес, مصدر — ма́сдар һ. б. сүзләр.

Татар теленә кергән гарәп сүзләрендә басым үзгәрә, ул, татар фонетикасы закончалыгына буйсынып, сүзнең соңгы иҗегенә күчә, мәсәлән:

мәдрә́сә → мәдрәсә́, шәги́р → шаги́р (орф. шагыйрь), мәктә́б → мәктә́п, мөнтә́қид → мөнтәқи́д (орф. мөнтәкыйть) һ. б. сүзләр.

Гарәп телендә сүз ясалу принциплары

Гарәп телендә сүз ясалу юлларының иң әһәмиятлесе — сүзнең эчке флексиясе үзгәрү юлы. Бу исә яңа сүз төрле кушымчалар ялгап түгел, бәлки төп сүзнең үзенең авазларын (хәрефләрен) алмаштыру яки аларның урыннары алмашу юлы белән ясалу дигән сүз.

Гарәп телендә сүзләрнең күпчелеге өч тартыклы тамырдан тора. Тамыр сүзнең гомуми идеясен генә чагылдыра, ул беркайчан да конкрет мәгънә аңлатмый. Конкрет мәгънә тартыклардан гына торган тамырга сузыклар, ә кайчакта өстәмә тартыклар да өстәгәннән соң гына туа. Өстәмә авазлар (хәрефләр) тамырның алдына (алкушымча—префикс), уртасына (инфикс) һәм азагына (кушымча — суффикс) куелалар. Ләкин алар очраган бер урынга түгел, бәлки телнең билгеле закончалыгы буенча куелалар һәм шуның нәтиҗәсендә төрле мәгънә тудыралар, мәсәлән:

а) **ХКМ** (حكم) тамырын алыйк. Бу өч тартык аваз (хәреф) гомумән хөкем сөрү, өстенлек идеясен чагылдыра. Без **х** белән **к** (ягъни тамырның беренче белән икенче тартыклары) арасына ***а***, к белән **м** (икенче белән өченче тартык) арасына ***и*** авазы өстәсәк, **ХаКиМ** сүзе килеп чыга. Бу сүз, формасы, үлчәве буенча, гарәп телендә сыйфат фигыль төркеменә (причастие действительного залога) керә һәм „хөкем итүче“, „судья“ һ. б. ш. конкрет мәгънәне аңлата. Шул ук тамырны бүтән үлчәүләргә (калыпларга) салып карасак, сүзнең эчке структурасы үзгәрү нәтиҗәсендә, төрле-төрле конкрет мәгънәле яңа сүзләр ясалганын күрәбез. Мәсәлән **ХөКеМ** (масдар) — фикер йөртү, өстенлек итү; **мәХКәМә** (урын исеме) — суд, хөкем итә торган урын; **мәХКүМ** (үтемсез сыйфат фигыль) — хөкем ителгән (осужденный); **мәХКүМийәт** (абстракт исем) — хөкем ителгәнлек (осужденность); **ХөКәМа** (хаким сүзенең күплеге) — хөкем итүчеләр, хөкем сөрүчеләр; **ХөКүМәт** (исем) — хөкүмәт һ. б. бик күп төрле сүзләр.

б) **ЛФТ** (لفت) тамырын алып карыйк. Бу өч тартыклы тамырда конкрет мәгънә юк, бәлки „бору“, „әйләндерү“ дигән гомуми идея генә бар. Тамыр алдына ***и***, тамырның беренче тартыгыннан соң ***ти*** иҗеге, икенче тартыгыннан (***ф*** дан) соң ***а*** куелса, **иЛтиФаТ** дигән сүз ясала. Гарәп телендә бу сүз масдар, ягъни исем фигыль төркеменә керә һәм „әйләнеп карау“ (димәк, берәүгә таба башын борып карау), „игътибар итү“ мәгънәсен белдерә.

КТБ (كتب) тамырын алыйк. Бу тамырның гомуми идеясе „язу". Гарәп телендә берәр эшнең урынын күрсәтүче исемнәр бар. Шул исемнәр тамырының алдына *мә* ижеге, тамырның икенче тартыгыннан (хәрефеннән) соң *ә* сузыгы өстәсәк, **мәКТәБ** (مكتب) сүзе килеп чыга. Бу сүз „язу урыны", „яза торган урын", ягъни „мәктәп" дигән конкрет мәгънә бирә.

Гарәп теленең төрле сүз төркемнәреннән алынган сүзләрнең күбесе татар телендә башлыча исем төркеменә керәләр, ягъни гарәп сыйфатлары, масдарлары, сыйфат фигыльләре, саннары бездә күбесенчә исемләшкән (субстантивлашкан) формада очрыйлар.

Мәсәлән, *тәвәккәл* сүзе гарәп телендә масдар төркемчәсенә керә. Татар телендә бу сүз иң элек сыйфат булып кулланыла — *тәвәккәл кеше.* Шул ук сүзгә *-лек* кушымчасы өстәлә дә, абстракт исем *тәвәкәллек* килеп чыга, яки *-сез* кушымчасы ярдәмендә сыйфатның юклык белдерүче төре ясала — *тәвәккәлсез.* Алыйк *тәнкыйд* сүзен. Бу сүз татар грамматикасы нормаларына бөтенләй буйсынган һәм гарәп телендә икенче бап масдары булганлыгы бер дә сизелми дип әйтеп була. *Тәнкыйд* бездә саф исем (тәнкыйть, тәнкыйтьче) ролендә йөри. Шулай ук гарәптә үтемсез сыйфат фигыль булган *мәхрүм* сүзе дә *-лек* кушымчасы ярдәмендә абстракт төшенчә белдерүче исемгә әверелә — *мәхрүмлек* (житешмәүчәнлек, юклык). Димәк, татар теле морфологиясе кагыйдәләренә буйсынып гарәп сүзләре төрле-төрле формаларга да керәләр.

Әмма бу татар телендә гарәптән алынган саф сыйфатлар, масдарлар, сыйфат фигыльләр үз функцияләрендә бөтенләй кулланылмый дигән сүз түгел. Шунлыктан без монда, гарәп грамматикасы күзлегеннән карап, татар теленә алынган төрле гарәп (һәм өлешчә фарсы) сүзләренең төп грамматик үзенчәлекләренә тукталабыз.

Исем

Грамматик җенес

Гарәп исемнәре, рус исемнәре шикелле, татар исемнәреннән үзләрендә грамматик җенес категориясе булу белән аерылалар.

Гарәп телендә ике грамматик җенес бар: *мөзәккәр* (мужской род) һәм *мөәннәс* (женский род).

Гарәп телендә *мөәннәс* исемнәр формаль яктан *мөзәккәр* исемнәрдән түбәндәге кушымчалары белән аерылалар: $\bar{a}$ (иске язуда — әлиф ا): سماء сәма̄ — күк; صحراء сахра̄ — чүл, дала; دنيا дөнйа̄ — дөнья;

а-ә (иске язуда түгәрәк „*т*" — ة, ه): مدرسة мәдрәсә, معلمة мөгаллимә, قطعة кыйтга;

әт-ат-ят (иске язуда ات ،يات) سياست сиясәт (сәясәт) — политика; سياحت сәяхәт — гизү; محبة мәхәббәт — ярату; تعليمات тәгълимат — өйрәтүләр; معلومات мәгълүмат — хәбәрләр; آدبيات әдәбият — язма әсәрләр; نشريات нәшрият — китап басу һәм тарату.

Гарәпчә яки фарсыча сүз тезмәсендә гарәп сыйфатлары сыйфатланмышлары белән грамматик җенестә ярашалар, мәсәлән: مدرسهٔ جدیده (ф) — мәдрәсән җәдидә — яңа мәдрәсә; المدرسةالجديدة (г) — әл-медрәсәту-л-җәдидә — яңа мәдрәсә.

Татар телендә гарәп сүзләренең җенес аерымлыгын без сизмибез, фәкать хатын-кызларга караган сүзләрдә генә, бигрәк тә хатын-кыз исемнәрендә бу категорияне кулланабыз, мәсәлән: معلم мөгаллим — укытучы, ир кеше; معلمة мөгаллимә — укытучы, хатын кеше, шулай ук *Кәрим—Кәримә, Нәкый—Нәкыя, Шакир—Шакирә, Әмин—Әминә* һ. б. шуның шикелле кеше исемнәре.

Элекке әдәбиятта да гарәп сүзенең мөәннәстә килүе бик сирәк очрый торган хәл. Мәсәлән, Г. Тукайның „Булмаса" шигырендә саф гарәпчә кулланылган мөәннәс исем очрый:

Бирмәде Ләйлә кеби ***мәхбүбәгә*** дөнья бәһа,
Ул болай бер кыз гына, каршында мәҗнүн булмаса.

САН КАТЕГОРИЯСЕ

Гарәп телендә сүзләр берлек, икелек һәм күплек санында килә.

1. Икелек саны

Икелек саны берлеккә ***-ан, -әйен*** (ان، ين) кушымчасы ялгау юлы белән ясала, мәсәлән: نهر нәһер — نهران нәһран яки نهرين нәһрәйен — ике елга; طرف тараф — طرفين тарафәйен — ике як; والد (wалид) — тудыручы, والدين (wалидәйен) — ике тудыручы, ата-ана.

Икелек санындагы гарәп исемнәре бездә бик сирәк очрыйлар.

2. Күплек саны

Татар теленә кергән гарәп исемнәренең күбесе берлектә, әлбәттә. Ләкин кайбер сүзләрнең күплек формалары да кулланыла. Дөрес, элегрәк күплектәге сүз күплек мәгънәсендә кулланылган булса да, гарәп теле белән таныш булмаган татар кешесенә бу гарәп сүзләренең күплектә булганлыгы хәзерге вакытта бер дә сизелми, мәсәлән:

Кыйраәт әйләдем, әзбәрләдем бән җөмлә *асарең*,
Керен гөлзарыңа, бән дә тәнавел иттем *әсмарең*...
(Укып чыктым, ятладым мин бөтен *әсәр*ләреңне,
Кереп гөлбакчаңа, *җимеш*ләреңнән авыз иттем.)

(Г. Тук., „Пушкинга".)

Без хәзер күплек санында килгән гарәп сүзләрен күбрәк семантик яктан аерабыз, мәсәлән:

حق — хаққ (орф. хак) (берлек) һәм حقوق хоқуқ (күплек) сүзләре; хақ — күбесенчә гади (гомуми) хак мәгънәсендә йөри, хоқук — политик хак мәгънәсендә кулланыла.

Без элек чикләндек *хокукта*,
Җигелдек алпавыт эшенә ..
(М. Җәлил.)

...*Хаккым* бармы минем абынырга,
Хаккым бармы арып калырга?..

(М. Җәлил, „Ышанма".)

Бер төркем сүзләр грамматик формалары белән күплек санында килсәләр дә, татар телендә алар берлек булып кулланылалар. Мәсәлән, *мәгълумат, тәгълимат* һ. б. шуның шикелле гарәпчә күплектәге сүзләр.

Күплек саны гарәп телендә ике төрле юл белән ясала:

1) Кушымчалар кушу юлы белән. Бу юл белән ясалган күплек саны „бөтен" күплек саны дип йөртелә.

2) Берлектәге сүзнең сузык авазларын урыннарыннан күчерү, я, бөтенләй төшереп, сүзнең төрле урынына яңа сузыклар өстәү юлы белән. Бу юл белән ясалган күплек саны „ватык" күплек саны дип йөртелә.

„Бөтен" күплек саны

а) Күплек саны ясаучы *-ат* (ات) кушымчасы, мәсәлән:

берлек — күплек

معلوم (мәгълүм) — معلومات (мәгълүмат) — хәбәрләр (сведения);

تعليم (тәгълим) — تعليمات (тәгълимат) — белем, өйрәнү (учение);

معلمه (мөгаллимә) — معلمات (мөгаллимат) — мөгаллимәләр (учительницы).

Югарыдагы мисалдан чыгып, без *-ат* кушымчасы исемләшкән сыйфат фигыльләргә (мәгълүм), исемләшкән масдарларга (тәгълим) һәм мөэннәстә (жен. род) булган исемнәргә (мөгаллимә) ялгана дип әйтә алабыз. Татар телендә мондый гарәпчә күплек санында килгән сүзләргә татарча күплек саны кушымчасы *-ләр-лар* ялгана, мәсәлән: „Мәктәпкә керүемнең икенче елында миңа хәез-нифаслар хакында да бик кыйммәтле *мәгълүматлар* бирделәр". (Ф. Әмир., „Минем тәрҗемәи хәлем".)

б) Күплек саны ясаучы *-ун, -ин* (ون, ين) кушымчасы ир женесенә караган мөзәккәр сүзләрнең азагына ялгана, мәсәлән:

مسلم (муслим) — мөселман, مسلمون (муслимун) — мөселманнар;

مستمع (мустәмиг) — тыңлап торучы, مستمعين (мөстәмигин) — тыңлап торучылар.

„Хикәяләр китереп *мөстәмигин*нәрнең күңелен хуш кылырлар..." (К. Нас., „Фәвакиһелҗөләса".)

в) Күплек саны ясаучы *-ийат (-ият)* يات кушымчасы. Бу кушымча сүзнең күплектә булганлыгыннан бигрәк аңа түбәндәге мәгънәләрнең берсен бирә:
фәннәр исемен (атамасын) белдерү;
идеяләр һәм предметлар (әйберләр) бердәмлеген белдерү;
абстракт төшенчәләрне белдерү.

Мәсәлән: شرق (шәрқ) — көнчыгыш, شرقيات (шәрқийат) шәрқыят — көнчыгышны өйрәнү фәне (востоковедение); مصر (миср) — Мисыр, مصريات (мисрийат) мисрият — Мисырны өйрәнү фәне (египтология); ادب (әдәб) — әдәп, тәрбия, ادبيات (әдәбийат) әдәбият (литература); نظر (назар) — караш, نظريات (назарийат) — теория; نشر (нәшер) — тарату, نشريات (нәшрийат) — издательство (конкретлашкан мәгънәдә); فكر (фикер) — уй, فكريات (фикрийат) — идеология.

„Гомумән, мәҗмуга әдәбиятыбыз белән иштигаль итүчеләрнең җөмләсенең дикъкатьләрен җәлеп итәрлек вә Габдулла Әфәнде *муаффәкыяте* белән шаян тәбриктер". (Ф. Әмир., „Габдулла Тукаев шигырьләре".)

Бу җөмләдә *муаффәкыят* сүзе „уңыш", „казаныш" мәгънәсен аңлата, ягъни берәр предметның күплеген түгел, бәлки абстракт төшенчәне белдерә.

„Ватык" күплек саны

Югарыда әйткәнебезчә, гарәп телендә күплек саны кушымчасыз, сүзне „ватып", аның сузыкларын алмаштыру ярдәмендә дә ясала.

„Ватык" күплекнең төрләре бик күп булганга, без татар әдәбиятында ешрак очрый торган берлекнең алдына *ә* авазы өстәп, беренче сузыкны төшерү һәм икенче сузыкны *а* га алмаштыру юлы белән ясалган күплекләргә берничә мисал гына китереп чикләнәбез, мәсәлән:

берлек саны	күплек саны
فرس (фәрәс) — ат,	افراس (әфрас) — атлар;
شخص (шәхес) — кеше, зат,	اشخاص (әшхас) — шәхесләр;
شعر (шиѓер) — шигырь,	اشعار (әшѓар) — шигырьләр;
خبر (хәбәр) — хәбәр,	اخبار (әхбар) — хәбәрләр;
طرف (тараф) — як,	اطراف (әтраф) — яклар;
عمل (ѓамәл) — эш,	اعمال (әѓмал) — эшләр һ. б.

...Без күчәрбез иң элек күчсен безем *әмсарымыз* (шәһәрләребез),
Һәм дә кайтсын монда үткәргән безем *әгъсарымыз* (гасырларыбыз)...

(Г. Тук., „Китмибез".)

Абстракт исемнәр

Татар телендә *-лык, -лек* кушымчасы ярдәмендә кайбер исемнәрдән кешелек, егетлек, батырлык шикелле абстракт төшенчәләрне белдерүче сүзләр ясала.

Югарыда әйткәнебезчә, гарәп телендә абстракт төшенчәле исемнәр *-ийәт, -ийат (-ият)* кушымчасы ярдәмендә барлыкка килә. Бу кушымча башлыча сыйфат фигыльләргә һәм кайбер исемнәргә генә ялгана. Фигыль, рәвеш һәм асыл сыйфаттан абстракт исемнәр ясалмый. Мәсәлән:

كاتب (ка̄тиб) — язучы,

كاتبيت (ка̄тибийәт) — язучылык;

انسان (инса̄н) — кеше,

انسانيت (инса̄нийәт) — кешелек (человечество), гуманизм;

حيوان (хайва̄н) — хайван, җанвар,

حيوانيت (хайва̄нийәт) — хайванлык, җанварлык;

عصفور (гусфӯр) — чыпчык,

عصفوريت (гусфӯрийәт) — купшылык (пижонство);

مدنى (мәдәни) — әдәпле, культуралы,

مدنيت (мәдәнийәт) — культура, цивилизация (һ. б. шуның шикелле сүзләр).

Масдар (исем фигыль) һәм сыйфат фигыль

Татар теленә кергән гарәп сүзләренең (гарәп грамматикасыннан чыгып караганда) күбесе я масдар, я сыйфат фигыль, я исем була.

Исем белән фигыль арасында торган бер төркемчә сүзләр гарәп телендә масдар дип йөртелә һәм ул татар теленә *-у, -ү* бетемле исем фигыль белән тәрҗемә ителә (русча „отглагольное имя, имя действия").

Сыйфат фигыль дип татар телендә *-че, -гән, -се, -чәк* кушымчалары ярдәмендә ясалган фигыльләргә әйтәләр. Гарәп телендә моңа муафикъ сүз төркемчәсе (اسم الفاعل) исеме-фагыйль белән (اسم المفعول) исеме-мәфгуль була. Беренчесе аның русча „причастие действительного залога", икенчесе „причастие страдательного залога". Татар телендә „сыйфат фигыль" дигән термин бу төркемчәнең грамматик асылын һәм үзенчәлеген булганынча чагылдыра алмаганнан, без аларның беренчесен (үтемле сыйфат фигыльне) „фагыйль", икенчесен (үтемсез сыйфат фигыльне) „мәфгуль" дип алдык. (Фагыйль — эшләүче, эшләгән; мәфгуль — эшләнүче, эшләнгән). Гарәп сыйфат фигыльләрендә заман төшенчәсе юк.

Татар телендә масдарлар һәм сыйфат фигыльләр күбесе исемләшкән һәм саф исем итеп кулланылалар, мәсәлән:

Масдарлар — *тәртип, тәнкыйть, гыйлем* һ. б.;

Фагыйльләр — *шагыйрь, шаһит, мөгаллим* һ. б.;
Мәфгульләр — *мәктүп, мәрхум, мәхрүм* һ. б.

Ләкин аларның саф төрләре дә азмы-күпме очрый. Һәрхәлдә исемләшкән масдар һәм сыйфат фигыльләрнең асылларын белү сүзнең төп мәгънәсенә төшенер өчен бик зарур:

... Милләтең бу хәле *мәктүбме* китабы хикмәтә?

(Г. Тук., „И, каләм".)

(Милләтнең бу хәле хикмәт китабына *язылганмы*?)

Монда *мәктүб* саф мәфгуль „язылган" мәгънәсендә кулланылган.

...Бәнем шәэнемме — *тәфтиш* мәзһәбеңне, дине мәнсүбең?..

(Г. Тук., „Пушкинга".)

(Синең нинди караштa һәм диндә булуыңны *тикшерү* минем эшемме?)

Монда *тәфтиш* масдары үзенең саф мәгънәсендә кулланылган. Тәфтиш сүзе исемләшкән булса, ул татарча *итәргә* дигән ярдәмче фигыль белән кулланылыр иде, мәсәлән, *тәнкыйть итәргә, тәгъбир итәргә, исраф итәргә* дип сөйлибез.

Гарәп телендә фигыльләр 15 бапка (форма, төр) бүленәләр, ләкин татар телендә ун баптан гына ясалган сүзләр очрый. Һәр бапның, ягъни фигыль формасының, үзенә генә хас гомуми мәгънәсе бар. Бу гомуми мәгънә шушы баптагы барлык сүзләргә һәм беренче нәүбәттә масдарга күчә[1].

Һәрбер бапның (беренчедән башка) бер масдары, бер фагыйле һәм бер мәфгуле була. Мәсәлән: тамыр **шкл** (شكل) „чикләү, формага салу" идеясен белдерә. Бу тамырны 2 нче бапның үлчәүләренә салгач, конкрет мәгънәләр хасил була:

фигыль — шәккәлә	شَكَّلَ — ул формалаштырды;
масдар — тәшкил	تشكيل — формалаштыру;
фагыйль — мөтәшәккил	متشكِّل — формалаштыручы;
мәфгуль — мөтәшәккәл	متشكَّل — формалаштырылган.

Түбәндәге җәдвәл (таблица) төрле баптагы сүзләрнең формаларын тиешле тәртиптә күрсәтә. Бу таблица белән танышу гарәпчә сүзләрне өйрәнергә һичшиксез зур ярдәм итәр иде.

Беренче бапның кырыктан артык масдар формалары бар, ләкин без монда иң күп таралган өчесен генә күрсәтәбез.

Сүзләргә үлчәү (форма, үрнәк, калып) итеп кенә мәгънәсез (бу очракта) өч тартык алына **фгл** (فعل). Масдарларның ясалышын күрсәтер өчен, тамырның асыл тартыклары цифрлар белән алмаштырылды.

---

[1] Гарәп филологиясе буенча рус галимнәре масдар фигыльдән ясала, һәм соңыннан аның үзеннән бүтән сүзләр барлыкка киләләр, дип раслыйлар.

Масдарлар ясалу таблицасы [1]

Бап	Масдарның өч тартыклы тамырга (цифр) яңа хәрефләр өстәп ясалуы	Масдарның үлчәве	Мисаллар
1	Ясалу формалары билгеле типта түгел	ф̧гәл — فَعَلْ фәгил — فَعِلْ фигл — فِعْلْ	гамәл кәсеб фикер һ. б.
2	тә -1-2-и-3	тәфгил — تَفْعيل	тәқсим — бүлү
3	мө-1-а-2-ә-3-ә 1-и-2-а-3	мөфагәлә — مفاعله фигал — فِعالْ	мөхарәбә — сугышу китаб — язу
4	и-1-2-а-3	ифгал — افعال	ислах — төзәтү, яхшырту
5	тә-1-ә-2-2-е-3	тәфәггел — تـفعّل	тәшәккер — рәхмәт белдерү; тәкәббер — масаю, зураю
6	тә-1-а-2-е-3	тәфагел — تفاعل	тәҗаһел — белмәмешкә салышу
7	ин-1-и-2-а-3	инфигал — انفعال	инкишаф — ачу, кәшеф итү
8	и-1-ти-2-а-3	ифтигал — افتعال	имтихан — сынау, экзамен
10	исти-1-2-а-3	истифгал — استفعال	истигмал — куллану

Искәрмә: *тәрҗемә, зәлзәлә* һ. б. шуның шикелле дүрт тартыклы (хәрефле) масдарлар безнең телебездә сирәк очраганга, без аларның җәдвәлен күрсәтмибез.

---

[1] Гарәп сүзләрен таблицаларга салып анализлау С. Майзельгә иярәп эшләнде.

Фагыйльнең (үтемле сыйфат фигыль, причастие действительного залога) ясалышы

Бап	Фагыйльнең өч тартыклы тамырдан (цифрдан) ясалышы	Фагыйльләрнең үлчәве	Мисаллар
1	1-а-2-и-3	фаҕил — فاعل	шаһид — күрүче (шһд)
2	мө-1-ә-2-2-и-3	мөфәҕҕил — مفعّل	мөҕаллим — укытучы (ҕлм)
3	мө-1-а-2-и-3	мөфаҕил — مفاعل	мөхатыйб — хөтбә сөйләүче (хтб)
4	мө-1-2-и-3	мөфҕил — مفعل	мөхбир — хәбәрче (хбр)
5	мө-тә-1-ә-2-2-и-3	мөтәфәҕҕил — متفعّل	мөтәккәлим — сөйләүче (клм)
6	мө-тә-1-а-2-и-3	мөтәфаҕил — متفاعل	мөтәҗаһил — белмәмешкә салышучы (җһл)
7	мө-н-1-ә-2-и-3	мөнфәҕил — منفعل	мөнкалиб — революционер (қлб)
8	мө-1-тә-2-и-3	мөфтәҕил — مفتعل	мөнтәқид — тәнкыйтьче (нқд)
10	мө-стә-1-2-и-3	мөстәфҕил — مستفعل	мөстәҕмил — файдаланучы (ҕмл)

Мәфгульнең (үтемсез сыйфат фигыль, причастие страдательного залога) ясалышы 2—10 бапларда икенче асыл тартыктан соң

и урынына *ә* кую белән генә аерыла. Әмма 1 нче бапка килгәндә, ул махсус مفعول мәфг̄ул үлчәве буенча ясала, мәсәлән:

(мә-1-2-у-3) мәктуб مكتوب — язылган (ктб);

мәгълум معلوم — билгеле (глм).

Җәдвәлдә китерелгән сүзләрнең ясалышларын күрдек. Әмма шушы формадагы сүзләрнең эчтәлеген ачар өчен, һәр бапны һәм аңа мөнәсәбәте булган масдар һәм сыйфат фигыльләрне кыскача тикшереп карыйк.

Баплар

Беренче бап

1) Ике яки өч төрле сузык белән төрлечә сузыкландырылган (хәрәкәләнгән) өч тартыклы тамыр беренче бапның масдарын тәшкил итә, мәсәлән:

өч тартык — *ф, г, л*;

ике (өч) сузык — *(ә) а, и, у*.

Фигл — фикер[1], *фагил — сарыф, фәгәл — кәләм, фугл — кутыб, фәгәлә — гәләбә* һ. б. шуның шикелле өч тартыклы беренче бап масдарлары.

Беренче бап масдарлары сүзлекләрдә һәрвакыт күрсәтеләләр, чөнки аларның саны бик күп. Татар телендә беренче бап масдарлары бөтенесе диярлек исемләшкән һәм саф татар исемнәре белән беррәттән йөриләр.

2) Үтемле сыйфат фигыль беренче бапта „фагил“ (فاعل) үлчәвенә салынып түбәндәгечә ясала: тамырның беренче тартыгыннан соң (озын) сузык *а̄-ә̄* (ا — әлиф), икенче тартыктан соң (кыска) сузык *и* (кәсрә, аст) куела, мәсәлән:

тамыр — ГЛМ (علم) „белем“ идеясен чагылдыра,

га̄лим (عالم) — галим, белүче, белгеч;

тамыр — ГШК (عشق) „мәхәббәт“ идеясен чагылдыра,

га̄шик (عاشق) — сөюче, яратучы, гыйшык тотучы.

---

[1] Гарәп сүзендә икенче тартыктан соң сузык булмаса да, татар телендә ул күбесенчә *е (ы)* формасында әйтелә (языла), мәсәлән: *шәкл — шәкел; гилм — гилем; котб — котыб.*

Мондый сүзләр татар телендә зур урын алалар һәм күбесенчә исемләшеп саф исем булып йөриләр (*шағир* (орф. шагыйрь), *шаһит, малик, ғалим* һ. б. шуның шикелле сүзләр).

Үтемсез сыйфат фигыль беренче бапта мәфгуль (مفعول) үлчәвенә салынып түбәндәгечә ясала: тамырның беренче тартыгы алдына ***ма-мә*** алкушымчасы (префикс), икенче тартыктан соң озын сузык **ӯ** (татарчада күбрәк **ү**) куела, мәсәлән:

тамыр — **ЗЛМ** (ظلم) „изү", „карангылык" идеясен чагылдыра,
мазлӯм (مظلوم) — изелгән, җәберләнгән;
тамыр — **ТБҒ** (طبع) „басу" идеясен чагылдыра,
матбӯғ (مطبوع) — басылган, матбугат, пресса.

Татар телендә гарәп мәфгульләре:

а) *булырга, итәргә* шикелле ярдәмче фигыльләр белән бергә кушма фигыль тәшкил итәләр, мәсәлән, *мәҗбур итәргә, мәхрүм ителде, мәлгун булды* һ. б. шуның шикелле сүзләр.

Кич мине, мин башны бөкмим, мин үземчә зур хәзер;
Син дә бер *мәгърүрә* булсаң, мин дә бер *мәгърүр* хәзер.

(Г. Тук., „Алдандым".)

б) саф сыйфат фигыль ролен үтәп, җөмләдә аергыч функциясендә йөриләр, мәсәлән, *мәхрүм кеше* — берәр нәрсәдән коры калдырылған кеше, *мәрхүм кеше* — үлгән кеше.

Мәрхүм бабам утлы октябрьда
Ирек таңы өчен сугышкан...

(М. Хөсәен, „Минем имзам".)

в) исемләшкән мәфгульләр исем ролендә кулланылалар, мәсәлән: *мәҗнүн* („җенләнгән") — тиле, дивана, акылсыз.

Тәбрик итеп милләтемә язам *мәктүп* (хат)...

(М. Гаф., „Шатлык шигыре".)

Икенче бап (تفعيل тәфғил)

1) Икенче бапның масдары тамырның беренче тартыгы алдына ***тә-та*** алкушымчасы (префикс), икенче тартыктан соң озын сузык **ӣ** (ـِيـ) кую белән ясала. Икенче бапның төп мәгънәсе — тамырда булган гомуми идеяне тормышка ашыру (конкрет төшенчәдә тәгъбир итү, русча — понудительность), мәсәлән:

тамыр — **ШКЛ** (شكل) „форма" идеясен чагылдыра,
тәшкил (تشكيل) — формалаштыру, формага салу, оештыру;

тамыр — ГЛМ (علم) „белем“ идеясен чагылдыра,

тәглим (تعليم) — укыту, белем бирү, татарча әйткәндә

„гыйлемләтү“, белемле итү.

Икенче бап масдарлары татар телендә:

а) „саф“ масдар (отглагольное имя, имя действия) ролен үтиләр, мәсәлән:

Фикремез *тәфрикы* өммәт җилләрен истермәсен,
Истереп, *тәүхиде* милләт юлларын кистермәсен.

(Г. Тук., „Фикер“ газетасына гына махсус түгел“.)

Монда *тәфрикъ* — аеру, таркату һәм *тәүхид* — берләштерү, бердәм итү — ике сүз икесе дә грамматик һәм семантик яктан саф масдар булып алынганнар. Татар теле морфологиясе буенча булганда „Милләтне *тәүхид итү* (берләштерү) юлларын“ ...дип язылыр иде. Ул чакта „*тәүхид*“ сүзендә фигыль сыйфаты калмаган була, чөнки „*итәргә*“ сүзе гамәлне белдерә.

б) Масдарларның зур өлеше саф исем төркеменә күчкән һәм исем функциясен үти, мәсәлән: *тәртип, тәнкыйть, тәкъдир* һ. б.

в) *Итәргә* ярдәмче фигыле белән бергә кушма фигыль тәшкил итә, мәсәлән, *тәнкыйть итәргә, тәкъдим итәргә, тәбрик итәргә* һ. б. шуның шикелле фигыльләр.

Кара йөзләр безне булмас эшкә *тәклиф иттеләр*:
— Сезгә монда юк ирек, солтан җиренә кит! — диләр...

(Г. Тук., „Китмибез“.)

г) Масдарларның бер өлеше, татар морфологиясе законнарына буйсынып, фигыль ясаучы кушымча алып гади татар фигыле шикелле төрләнә, мәсәлән: *тәшвиш-лә-нү, тәнкыйть-ләргә, тасвир-ларга* һ. б. фигыльләр.

1 зат — тасвир*ладым* — тасвир*лыйм*
2 зат — тасвир*ладың* — тасвир*лыйсың*
3 зат — тасвир*лады* — тасвир*лый* һ. б. төрләнешләр.

2) Икенче бапның фагыйле (причастие действительного залога) тамырның алдына ***мө-мо*** алкушымчасы (префикс), беренче асыл тартыктан соң ***а*** яки ***ә***, икенче тартыкны икеләштерү һәм аннан соң кыска сузык ***и*** кую юлы белән ясала.

Шул ук баптагы мәфгуль (причастие страдательного залога) фагыйльдән икенче белән өченче асыл тартык арасында ***и*** урынына ***а***, ***ә*** булу белән аерыла [1].

---

[1] Икенче баптан унынчыга кадәр мәфгульнең фагыйльдән аермасы шул ике тартык арасындагы кыска сузык ***и*** урынына кыска ***а***, ***ә*** куелудан гыйбарәт.

Тамыр	2 нче бап масдары	Фагыйль	Мәфгуль
ҒЛМ	тәғлӣм تعليم	мөғәллим مُعلِّم	[мөғәлләм][1] — укытылучы
ДРС	тәдрӣс تدريس	мөдәррис — дәрес бирүче مدرِّس	[мөдәррәс] — дәрес алучы
ҚДС	тәқдис تقديس	[мөқәддис] مقدِّس	мөқәддәс — изге

Татар теленә кергән икенче бап сыйфат фигыльләре башлыча исемләшкәннәр һәм саф исем яки сыйфат булып йөриләр.

И сабыйлар, эшләгез сез, иң *мөкаддәс* нәрсә — эш...

(Г. Тук., „Эшкә өндәү“.)

Өченче бап (مفاعله — فعال **мөфа̄ғәлә — фиға̄л**)

1) Өченче бапның масдары ике төрле. Берсе тамырның алдына ***мө-мо*** алкушымчасы (префикс) кую юлы белән ясала. Масдарның болай башка баплардагы сыйфат фигыльләрчә ясалышы өченче бапта гына очрый.

Тамырның беренче тартыгыннан соң озын сузык ***а̄ (ә̄)***, икенче белән өченче тартыклар арасында кыска[2] сузык ***а (ә)*** куела. Бу масдарның мөәннәс (жен. род) кушымчасы да бар: ***а (ә), ат (әт)***.

Мәсәлән:

тамыр — **РЖГ** (رجع) „кайту“ идеясен чагылдыра,

масдар — мөра̄жәғәт (مراجعة) — берәүгә мохатәбәт итү, сүз кушу, кайту;

тамыр — **НСБ** (نسب) „бәйләнеш“ идеясен чагылдыра,

масдар — мөнә̄сәбәт (مناسبة) — берәр нәрсә белән бәйләнештә булу (иметь отношение к чему-либо).

---

[1] Квадрат җәя эченә алынган сүзләр татар телендә кулланылмыйлар.

[2] Татар авазларына карата әйткәндә „озын“ һәм „кыска“ сузык дигән атамаларның фонематик әһәмияте юк.

Өченче бапның икенче төр масдары беренче тартыктан соң кыска сузык аваз *и*, икенчесеннән соң озын сузык *ā* куелып ясала, мәсәлән:

тамыр — **ФРК** (فرق) „аерылу“ идеясен чагылдыра,

масдар — фирāк (فراق) — аерылышу;

тамыр — **КТБ** (كتب) „язу“ идеясен чагылдыра,

масдар — китāб (كتاب) — язу (конкретлашкан мәгънә „китап“).

Өченче бап башлыча уртаклашу идеясен гәүдәләндерә. Татар телендә аның масдарлары:

а) *Итәргә* (кылырга) ярдәмче фигыле белән бергә кушма фигыль тәшкил итә, мәсәлән:

„... анлар да мөселманнарга начар күз илә карамыйлар иде, чөнки алар төрек офицерлары илә *мөҗаләсә кылалар* икән“. (Ф. Әмир., „Юл истәлеге“.)

б) „Саф“ исем итеп кулланылганнарын еш кына очратып була, мәсәлән:

„Ләкин китап караса, *моталәгадә* булса, кимемәс тә...“

(Г. Ибр., „Яшь йөрәкләр“.)

2) Өченче бапның сыйфат фигыльләре беренче формадагы масдарларыннан мөәннәс (жен. род) кушымчасы булмау белән генә аерылалар.

Тамыр	Өченче бапның масдарлары	Фагыйль	Мәфгуль
НСБ	мөнāсәбәт مناسبت	мөнāсиб مناسِب	[мөнāсәб] مناسَب
СФР	мөсāфәрәт مسافرت	мөсāфир—юлчы مسافِر	[мөсāфәр] مسافَر

Татар телендә өченче бап сыйфат фигыльләре икенче баптагылардан азрак кулланыла, алар: а) тулысынча исемләшкән булып исем ролендә йөриләр, б) төп функцияләрен югалтмыйча җөмләдә аергыч ролен үтиләр, мәсәлән:

а) „... шуннан, *мохатәбенең* өстенә күз салып, аның... чапаннан ... икәнен күрде дә...“ (Г. Ибр., „Яшь йөрәкләр“.)

б) ...Әйләнәндә әйләнеп йөргән *монафикъ* муллалар әйләнеп тә карамаслар, тотса мәскәүләр якаң. (Г. Тук., „Тотса мәскәүләр якаң“.)

Дүртенче бап (افعال ифг̅ал)

1) Дүртенче бапта масдарлар тамырның беренче тартыгы алдына *и* авазы, икенче белән өченче тартыкларның арасына озын сузык *ā (ǝ̄)* кую юлы белән ясала. Дүртенче баптагы масдар башлыча йөкләтү идеясен белдерә. Моның белән ул икенче бапка якын тора. Мәсәлән:

тамыр — **ЗҺР** (ظهر) „күренү“, „күз алдында булу“ идеясен чагылдыра,

масдар — изһāр (اِظهار) — күрсәтү;

тамыр — **ФҺМ** (فهم) „аңлау“, „төшенү“ идеясен белдерә,

масдар — ифһāм (اِفهام) — аңлату, төшендерү.

Дүртенче бап масдарлары татар телендә:

а) Саф исем яки сыйфат булып кулланылалар, мәсәлән: *илһам* — рух күтәренкелеге, кәеф; *ихлас* — чын-чынлык, саф күңеллелек; *ислах* — төзәтү, реформа һ. б.

... *Илһамлы* йөрәктә һәр чакта
Комсомол җылысын сакладым...

(М. Хөсәен.)

б) *Итәргә* (кылырга) ярдәмче фигыле белән бергә кушма фигыль тәшкил итә, мәсәлән: *Инкяр итәргә, иҗат итәргә, исраф итәргә* һ. б. шуның шикелле кушма фигыльләр.

...Ушбу эшне безгә *изһар кылгыл* имди...

(К. Гал., „Кыйссаи Йосыф“.)

2) Дүртенче бапның сыйфат фигыльләре дә шулай ук *мө-мо* алкушымчасы (префикс) ярдәмендә ясалалар.

Фагыйль тамырның икенче тартыгыннан соң кыска сузык *и* куеп, мәфгуль — шул ук урында *и* урынына *а (ә)* куеп ясала, мәсәлән:

тамыр — **ХБР** (خبر) „хәбәр“, „белдерү“ идеясен чагылдыра,

фагыйль — мөхбир (مخبِر) — хәбәр итүче, хәбәрче;

мәфгуль — мөхбәр (مخبَر) — хәбәр ителүче, аның турында мәгълүмат бирелгән.

Тамыр	Дүртенче бап масдары	Фагыйль	Мәфгуль
ХБР	ихбāр (اخبار)	мөхбир (مخبِر) — хәбәрче	[мөхбәр] (مخبَر) — хәбәр ителгән
МКН	имкян (امكان)	мөмкин (ممكِن)	[мөмкән] ممكَن

Татар телендә дүртенче бап сыйфат фигыльләре:

а) Әдәбиятыбызда гарәптәгечә саф фагыйльләр итеп кулланылалар, мәсәлән:

„...Ни дә булса, каяндыр *мөһлик* бер тавыш килде дә...“

(Г. Ибр., „Яшь йөрәкләр.“)

Монда *мөһлик* (**ҺЛК** дән), „куркытучы“, „кот алучы“ мәгънәсендә фагыйль буларак, җөмләдә аергыч функциясендә килә.

б) Тулысынча исемләшкән булып саф исем урынына йөри, мәсәлән:

...Җыелды газета *мөхбир*ләре (хәбәрчеләре)...

(Г. Ибр., „Габдрахман Салихов“.)

Бишенче бап (تفعّل **төфәггел**)

1) Бишенче бап масдарлары татар телендә еш очрый торган форма; иске әдәбиятыбызда гына түгел, хәзерге әдәби телдә дә мондый формадагы сүзләр кулланыла. Бу масдар тамырның алдына ***тә-та*** кушымчасы (префикс) куеп, икенче тартыгын икеләштереп, аның артыннан гарәпчә кыска сузык ***у*** („замма“), татар телендә ***е*** һәм бик сирәк ***ә*** авазы өстәп ясала, мәсәлән:

тамыр — **ФКР** (فكر) — „уй“, „фикер“ мәгънәсен чагылдыра,

маслар — тәфәккер (تفكّر) — уйлану, фикер йөртү;

тамыр — **БСМ** (بسم) „елмаю“ мәгънәсен чагылдыра,

масдар — тәбәссем (تبسّم) — елмаю.

Бишенче бапның гомуми мәгънәсе — икенче баптагы сүзнең (башлыча масдарның) кайтым юнәлешен белдерү, мәсәлән:

икенче бап — тәкбир (تكبير) — олылау, хөрмәт күрсәтү;

бишенче бап — тәкәббер (تكبّر) — үз-үзенә хөрмәт күрсәтү, ягъни олылану, масаю.

Татар телендә бишенче бап масдары:

а) Сирәк булса да, саф масдар булып кулланыла, мәсәлән:

... Юк *тәкәллеф*, юк эрелек, утырышасың син дә мин...

(М. Гаф., „Мин кайда“.)

б) Күбесе, исемләшкән булып, саф исем ролен үтиләр, мәсәлән: *тәрәккый* — алга китү, прогресс; *тәбәссем* — елмаю һ. б.

в) *Итәргә* (кылырга) ярдәмче фигыле белән бергә кушма фигыль тәшкил итә, мәсәлән:

...*иткән тәҗәссем* (гәүдәләндергән) халыкның көчен...

(М. Гаф., „Кызыл байрак“.)

г) Татар грамматикасы закончалыгы буенча:

фигыльгә әверелә, мәсәлән: *тәкәббер*ләнергә — олыланырга, масаерга;

сыйфат була (ягъни аергыч функциясен үти ала), мәсәлән: *тәкәббер* кеше — масаючы кеше, *тәвәккәл*сез — кыюсыз, икеләнүчән;

абстракт мәгънәле исем ясала, мәсәлән: *тәкәббер*лек — масаючылык һ. б. сүзләр.

... *Тәвәккәл*гә тугыз җирдән
Хак тәгалә бирәм дигән...

(Г. Афзал, „Тәвәккәл әби".)

2) Бишенче бапның сыйфат фигыльләре түбәндәгечә ясала: масдарның алдына ***мө-мо*** алкушымчасы, икенче белән өченче тартыклар арасына фагыйль өчен ***и***, мәфгуль өчен ***а***, ***ә (е)*** сузыклары куелалар, мәсәлән:

Тамыр	Бишенче бапның масдары	Фагыйль	Мәфгуль
ХСС	тәхассыс تخصص	мөтәхассыйс متخصّص — специалист	[мөтәхассас] متخصَّص
WКЛ	тәwәккәл توكّل	мөтәwәккил متوكّل	мөтәwәккәл متوكَّل
ҒЛҠ	тәғәллеҡ تعلّق	мөтәғәллиҡ متعلِّق — бәйләүче	мөтәғәлләҡ متعلَّق — бәйләнгән, бәйләнүче

Татар телендә бишенче бап сыйфат фигыльләре:

а) саф исем ролендә йөриләр, мәсәлән:

мөтәхассис (орф. мөтәхассыйс) — специалист, *мөтәгассиб* — (орф. мөтәгассыйп) — фанатик;

б) сыйфат фигыль мәгънәсендә кулланылалар, мәсәлән:

... Кесәсеннән кызыл яулыкның очын тышка салындырып йөри торган көяз вә *мөтәкәллиф* егетләр ... (Г. Ибр., „Яшь йөрәкләр".)

Монда аергыч функциясен үтәүче *мөтәкәллиф* сүзе фагыйльдән гыйбарәт („церемонный", „напускной", „кыланышлы" мәгънәсендә).

Алтынчы бап (تفاعل тәфағел)

1) Алтынчы бапның масдары шулай ук ***тә*** белән башлана, беренче тартыктан соң озын сузык ***ā*** (ә̄) һәм икенче тартыктан соң кыска сузык ***у*** куела, мәсәлән:

тамыр — HWЛ (نول) „алу" идеясен белдерә,

масдар — тәнаwел (تناول) — ашап карау, тәмен тату;
тамыр — **КМЛ** (كمل) „тулылык“ идеясен белдерә,
масдар — тәкамел (تكامل) — тулылык.

Алтынчы бап масдарлары татар телендә сирәк кулланыла, чөнки бу формада булган уртаклык идеясе ешрак кулланыла торган өченче бапта да бар, мәсәлән:

тамыр — **КТБ** (كتب) „язу“ идеясен чагылдыра,
III бап масдары — мөкатәбә (مكاتبة) — язышу;
VI бап масдары — тәкатеб (تكاتب) — язышу.

Тәшагырь итмә, зинһар, кермә шагыйрь битлегенә син,
Кисәрләр койрыгыңны, кермә былбыл читлегенә син.

(Г. Тук., „Мөтәшагыйрьгә“.)

Бездә очрый торган алтынчы бап масдарлары күбесенчә исемләшкәннәр һәм татар теле грамматикасының нормаларына буйсыналар.

2) Алтынчы бапның сыйфат фигыль формалары бишенче бап формаларыннан тамырның икенче тартыгы икеләшмәү һәм беренче асыл тартыктан соң кыска *ә* урынына озын сузык *ā* кую белән аерыла, мәсәлән:

V бапта — мөтәбәддил — алмашынучы,
VI бапта — мөтәбāдил — бирәү белән алмашып торучы.

Татар телендә алтынчы бапның сыйфат фигыльләре:

а) күбесенчә саф исем ролендә йөриләр һәм б) сирәк кенә сыйфат фигыль булып кулланылалар, мәсәлән:

... тик табигатендә булган кылларны аңлап, шуңа *мөтәнасиб* юлы табылсын ... (Г. Ибр., „Яшь йөрәкләр“.)

Җиденче бап (إنفعال инфигал)

1) Җиденче бапның масдарлары тамырның беренче тартыгы алдына ***ин*** алкушымчасы, беренче белән икенче тартык арасына кыска сузык ***и***, икенче белән өченче тартыклар арасына озын сузык ***ā (ә̄)*** куеп ясалалар, мәсәлән:

тамыр — **ҚЛБ** (قلب) „әйләндерү“, „аудару“ идеясен чагылдыра,
масдар — инқилāб (انقلاب) — алмашыну, переворот, революция;
тамыр — **ГКС** (عكس) „әйләндерү“, „чагылдыру“ идеясен белдерә,
масдар — ингикāс (انعكاس) — чагылыш.

Җиденче бапның төп мәгънәсе — беренче баптагы фигыльне төшем юнәлешендә кую, мәсәлән:

I бап — қәсәмә (قسم) — бүлде,

VII бап — инкәсәмә (انقسم) — бүленде. Бу мәгънә масдарга да күчә, мәсәлән: инкисām (انقسام) — бүленү, өлешләнү.

2) Җиденче бапның сыйфат фигыль формалары *мө-мо* алкушымчасы һәм тамырның икенче белән өченче тартыклары арасына *и* (фагыйль) яки *ә* (мәфгуль) сузыгы кую юлы белән ясалалар, мәсәлән:

тамыр — ҒКС (عكس), масдар — инғикāс (انعكاس),

фагыйль — мөнғәкис (منعكِس) — капма-каршы чагылдыручы,

мәфгуль — мөнғәкәс (منعكَس) — чагылдырылучы.

Татар телендә җиденче бап формалары бик сирәк очрый, аның масдарлары да, сыйфат фигыльләре дә күбесенчә исемләшкән булалар.

... Бер-беренә *мөнгакис*[1] (капма-каршы) булыр, бер-беренә каршы куелмыш ике көзгегә охшар... (К. Нас., „Фәвакиһелҗөләса".)

Сигезенче бап (افتعال ифтиғал)

1) Сигезенче бапның масдарлары түбәндәгечә ясалалар: тамырның алдына *и* сузыгы куела, беренче белән икенче тартык арасына *ти* иҗеге (инфикс) кертеп, икенче белән өченче тартык арасына озын сузык *ā (ә)* куела, мәсәлән:

тамыр — **ҖҺД** (جهد) „көч кую" идеясен чагылдыра,

масдар — иҗтиһāд (اجتهاد) — тырышу, үзе көч кую;

тамыр — **ЛФТ** (لفت) — „бору" мәгънәсен белдерә,

масдар — илтифāт (التفات) — игътибар, әйләнеп карау (берәүгә таба башны борып дикъкать белән тыңлау, карау һ. б.).

Сигезенче бапның төп мәгънәсе — беренче баптагы масдарга кайтым юнәлеше („үзе өчен", „үзенә") бирүдән гыйбарәт, мәсәлән:

I бап — җәһед (جهد) — көч кую,

VIII бап — иҗтиһад (اجتهاد) — „үзе өчен көч кую", ягъни „тырышу";

I бап — назар (نظر) — карау,

VIII бап — интизар (انتظار) — „үзе өчен өмет итеп карап тору", ягъни „көтеп тору".

Татар телендә сигезенче бапның масдарлары:

а) Саф масдар булып кулланылалар.
Ник болай бу? — дип гаҗәпләнгән базар.
Әйләмәктә пассажирлар *интизар*.

(Г. Тук., „Печән базары".)

---

[1] Бу җөмләдә *мөнғакис* сүзе рәвеш ролен үти.

б) Күбесе исемләшкән булып саф исем ролен үтиләр, мәсәлән: *истыйлях* — термин, атама.

... Мәдрәсәне дәвам иттерерлек *икътидары* (көче, сәләте) юк иде... (Г. Ибр., „Йөз ел элек".)

в) *Итәргә* (кылырга) ярдәмче фигыле белән бергә кушма фигыль тәшкил итә, мәсәлән: *илтифат итәргә, икътибас итәргә* һ. б.

...тир белән тапсын ашарын, *итсен* әлбәт *иҗтиһад*...

(Г. Тук., „Эшкә өндәү".)

2) Сигезенче бапның сыйфат фигыльләре дә шулай ук ***мө-мо*** алкушымчасы ярдәмендә ясалалар, мәсәлән:

Тамыр	Сигезенче бапның масдары	Фагыйль	Мәфгуль
НКД	интикад انتقاد — тәнкыйть	мөнтәкид منتقد — тәнкыйтьче	[мөнтәкәд] منتقد — тәнкыйтьләнүче
ГБР	игтибар اعتبار	[мөгтәбир] معتبر — игътибар итүче	мөгтәбәр معتبر — игътибарга лаеклы, хөрмәтле

Татар телендә сигезенче бапның сыйфат фигыльләре шул ук баптагы масдарлар шикелле үк бик күп кулланыла.

а) Сыйфат фигыльләрнең күбесе исемләшкән һәм алар саф исем булып йөриләр, мәсәлән:

...Күп сөйләдем, яхшы инде *мөнтәкыйть*ләр сукмаса,
Берсе барлык язганымны читкә сибереп түкмәсә...[1]

(Г. Тук.)

Монда *мөнтәкыйть* сүзе „тәнкыйтьче" мәгънәсендә, саф исем булып кулланылган.

б) *Кылырга* ярдәмче фигыле белән иске әдәбиятта кушма фигыльнең исем өлеше булып йөри, мәсәлән:

...Шимди безгә тиешле
мөхтәсәр кылыб бетәргә...

(Халык иҗаты, „Урта Тигәнәле бәете".)

---

[1] Мисаллар „Татар поэзиясе антологиясе"ннән алынды, гарәп сүзләренең орфографиясе шундагыча.

Унынчы бап[1] (استفعال истифғāл)

1) Унынчы бапның масдарлары түбәндәгечә ясалалар: тамырның алдына *исти* алкушымчасы, икенче белән өченче тартык арасына озын сузык *ā (ә)* куела, мәсәлән:

тамыр — **ХСН** (حسن) „яхшылык“ идеясен чагылдыра,

масдар — истихсāн (استحسان) — хуплау, раслау (яхшы дип күрү, мәгъкуль табу);

тамыр — **ҒМЛ** (عمل) „эш“ идеясен белдерә,

масдар — истиғмāл (استعمال) — эштән үзең өчен нәтиҗә чыгару, ягъни файдалану.

Унынчы бапның төп мәгънәсе — сүзнең тамырында булган гомуми мәгънәне зат файдасына бирү, мәсәлән:

истиғмāл — гамәлдән (эштән) файда күрү, ягъни файдалану;

истиғфāр (استغفار) — гафу үтенү.

Татар телендә унынчы бапның масдарлары:

а) „Саф“ исем булып кулланылалар, мәсәлән: *истикъбаль* — киләчәк, киләчәк заман; *истибдад* — золым (деспотизм, произвол).

> ... *Истикъбаль*ләреннән өмит кискән,
> Ник тудым, дип еглый, анадан...
>
> (Г. Тук.)

б) *Итәргә* (кылырга) ярдәмче фигыле белән бергә кушма фигыль тәшкил итәләр, мәсәлән:

„Менә бу вакыйга әүвәлге думалар вакытында булса, ул думалар моннан назыйрларның мәсьүл булулары кирәклеген *истихраҗ итәрләр* иде“. (Ф. Әмир., „Дума ачылды“.)

2) Унынчы бапның сыйфат фигыльләре шулай ук ***мө-мо*** алкушымчасын масдарның алдына куеп, тамырның икенче белән өченче тартыклары арасына ***и*** (фагыйль) яки ***ә*** (мәфгуль) сузыгы кертү юлы белән ясалалар, мәсәлән:

Тамыр	Унынчы бапның масдары	Фагыйль	Мәфгуль
ҒМЛ	истиғмāл استعمال	мөстәғмил مستعمِل — файдаланучы, кулланучы	мөстәгмәл مستعمَل — кулланылган
ҚЛЛ	истиқлāл — استقلال бәйсезлек	мөстәқилл مستقِل — бәйсез	[мөстәқәлл] مستقَل

[1] Тугызынчы баптагы сүзләр татар телендә юк дәрәҗәдә аз, шуна күрә аларның морфологик шәкелләрен күрсәтү файдасыз булыр дип, тугызынчы бапны төшереп калдырдык.

Татар телендә унынчы бапның сыйфат фигыльләре:

а) Сыйфат фигыль булып кулланылалар (бик сирәк), мәсәлән: ...Халән „Мәҗмәгыль-әдәб“ китабы кулларда *мөстәгъмәл*дер. („Каюм Насыйри“, 1948, 12 бит.)

б) Күбесе исемләшкән булып саф татар исемнәре ролендә йөриләр, мәсәлән:

...Әйдәгез тиз *мөстәбид*ләрне изик!.. (Н. Исәнбәт, „Коммуна тимерлегендә“.)

Масдарлар һәм сыйфат фигыльләрнең ясалышын (819—820 битләрдәге таблицаны кара), аларның нигездә нинди мәгънәдә йөргәннәрен өйрәнү — татарлашкан гарәп сүзләренең этимологиясен тикшерергә, аларны татар телендә семантик һәм стилистик яктан дөрес кулланырга киң мөмкинчелек бирер иде.

Мәсәлән, текстта *истиҗваб* сүзен беренче тапкыр очраткан кеше ***исти*** алкушымчасыннан сүзнең унынчы бап масдары икәнлеген таный. Сүзнең тамырында ***җвб*** тартыклары бар икән, ул татар телендәге *җаваб* сүзен күрсәтә. Унынчы бапның гомуми идеясе — тамырда булган мәгънәне зат файдасына таләп итү, шулай булгач *истиҗваб* сүзенең мәгънәсенә дә тиз төшенә алабыз: „зат өчен җавап таләп итү“, димәк „сорашу“, „җавап алу“ (допрос).

„Авыру“ хәрефле фигыльләр

Гарәп тел галимнәре алфавиттагы (ء) ***һәмзә,*** (ى) ***и*** һәм бездә ***в, у*** хәрефләре белән бирелә торган (و — w) хәрефләрне „авыру“ хәрефләр дип атыйлар. Һәрбер гарәп сүзе асылда өч тартык аваздан (хәрефтән) торганлыгы югарыда әйтелде. Менә шушы өч асыл хәрефләрнең берсе „авыру“ хәрефләрдән булса, фигыль дә „авыру хәрефле фигыль“ дип йөртелә. Язуда андый фигыльләрдән ясалган сүзләрнең төрле үзенчәлекләре була, чөнки „авыру“ хәрефләрнең бүтән хәрефләргә алмашынулары яки бөтенләй төшеп калулары бар. „Авыру“ хәрефле масдарларның һәм сыйфат фигыльләрнең кайсы бапта булганлыкларын аерырга читен булганга, бу мәсьәләгә без монда бераз туктап китәргә тиеш.

1) Тамырның беренче тартыгы — һәмзә яки (و) w. Мондый тамырдан ясалган сигезенче бап масдарында тамырдагы ***w*** (و) өстәмә иҗектәге (инфикстагы) ***т*** га охшаштырыла (башкача әйткәндә ***т*** тарафыннан ассимиляцияләнә), мәсәлән:

тамыр — **WФҚ** (وفق) „килешү“ идеясен чагылдыра,

масдар — и-w-тифа̄қ ⟶ иттифа̄қ (اتفاق) — союз, берләшмә.

Бу кагыйдә масдардан ясалган сыйфат фигыльләргә дә күчә, мәсәлән:

масдар — иттифа̄қ (اِتِّفَاق) — союз, килешү, бердәмлек,

фагыйль — мөттәфиқ (مُتَّفِق) — туры килә торган, охшашлы, разый, килешүчән.

Тамырның беренче тартыгы „авыру“ хәрефле сүздән ясалган һәм сигезенче һәм унынчы баптагы масдарларда „авыру“ хәреф ***w*** (و)

булса, ул элек *и* гә күчә, ى (*и*) булса, шул хәленчә үзеннән элек килгән кәсрәгә кушылып, озын *и* (ـِ) барлыкка килә. Мәсәлән:

тамыр — **WЖД** (وجد) „барлык" идеясен чагылдыра,

IV бап масдары — иwҗа̄д → иҗа̄д (ایجاد) — иҗат, барлыкка китерү;

тамыр — **WЛИ** (ولى) „ия булу" мәгънәсен аңлата,

X бап масдары — истиwла̄ә → истила̄ә (استلاء) — басып алу.

2) Тамырның икенче тартыгы (و) *w* яки (ى) *и*. Мондый тамырдан ясалган кайбер сүзләрдә икенче асыл тартык (*w* яки *и*) бөтенләй төшеп кала, мәсәлән:

тамыр — **ДWМ** (دوم) „дәвам итү" идеясен белдерә,

I бап фагыйль — да̄-w-им (داوِم) → да̄им (دائم) — шуннан нисби сыйфат *даими* ясала.

тамыр — **НИЛ** (نيل) „алу" мәгънәсен чагылдыра,

I бап фагыйль — на̄иил (نايِل) → на̄ил (نائل) — алучы.

Дүртенче һәм унынчы бапта мондый тамырлардан ясалган масдарларга *а* яки *ә* кушымчасы өстәлә, мәсәлән:

тамыр — **ДWР** (دور) „әйләндерү" идеясен чагылдыра,

IV бап масдары — идwа̄р (ادوار) → идар + ә → ида̄рә (ادارة) — башкару, администрация (правление).

тамыр — **ФИД** (فيد) „файда" идеясен белдерә,

X бап масдары — истифиа̄д → истифа̄д + ә → истифа̄дә (استفاذة) — файдалану, файда табу.

Бу масдарлардан ясалган сыйфат фигыльләрдә дә „авыру" тартык төшеп кала, мәсәлән **ДWР** тамырыннан:

IV бап масдар — ида̄рә (ادارة),

фагыйль — мөдӣр (مدير) — идарә итүче;

ФИД тамырыннан:

X бап масдар — истифа̄дә (استفاده),

фагыйль — мөстәфӣд (مستفيد) — файдаланучы.

„...бер төрлесе үзенең тимер кулы, куәтле *ирадәсе* белән әхвальне үзе теләгән якка бора — болар хәятның чыннан иясе, *идарә* кылучысы булалар..." (Г. Ибр., „Уты сүнгән җәһәннәм".)

Бу җөмләдә *ирадә* сүзе („ихтыяр") **РWД** тамырыннан ясалып, *идарә* сүзе белән бер үк формада языла.

3) Тамырның икенче һәм өченче тартыклары бер үк төрле булсалар, алар күп вакытта икеләштерелеп укылалар. Мондый тамырдан ясалган сыйфат фигыльләрнең икенче белән өченче асыл тартыклары арасында булган *и* (фаг̣ил) яки *ә* (мәфгуль) хәрефләре бөтенләй төшеп кала, яки алгарак күчә, мәсәлән:

тамыр — **ҲСС** (خصص) „үзенчәлек“ идеясен чагылдыра,

I бапның фагыйле — х̄асис → х̄асс (خاصّ) → хас (особенный);

тамыр — **РДД** (ردد) „кире кагу“ идеясен белдерә,

VIII бапның фагыйле — мөртәдид → мөртәдд (مرتدّ) → мөртәт — баш тартучы, хыянәтче, ренегат;

тамыр — **ҚЛЛ** (قلل) „азлык“ идеясен чагылдыра,

X бапның масдары — истиқл̄ал (استقلال) — бәйсез булу;

Фагыйль — мөстәқлил → мөстәқилл (مستقل) → мөстәкыйль — бәйсез, ирекле.

Бу соңгы мисалда *и* ике *л* арасыннан *к* белән *л* арасына (алга) күчә.

4) Тамырның өченче тартыгы ی (*и*) яки و (*w*). Мондый тамырдан ясалган икенче бапның масдарына сүз азагындагы хәреф урынына *ә (а)* кушымчасы ялгана, мәсәлән:

тамыр — **РБW** (ربو) „үсү“, „арту“, „үрчү“ идеясен чагылдыра,

II бапның масдары — тәрбиw (تربيو) → тәрби + йа (تربيه) — тәрбия (воспитание).

5) Шундый ук тамырдан ясалган бишенче бап масдары *и* хәрефе (авазы) белән тәмамлана, мәсәлән:

тамыр — **РҚИ** (رقى) „күтәрелү“, „алга бару“ идеясен аңлата,

V бапның масдары — тәрәққи (ترقّى) — прогресс, алга бару.

Шул ук хәл алтынчы бапта да күренә, мәсәлән:

тамыр — **СWИ** (سوى) „тигезләнү“ идеясен бирә,

VI бапның масдары — тәсāwи (تساوى) → тәсави — тигезлек.

Бу ике бапның фагыйльләренең дә азакларында *и* хәрефе (авазы) була, мәсәлән:

V бап масдар — тәрәққи (ترقّى);

фагыйль — мөтәрәққи (مترقى) — алдынгы, алга баручы;

VI бап масдар — тәсаwи (تساوى);

фагыйль — мөтәсаwи (متساوى) — тигез, тигез хокуклы.

Башка төрле сүз төркемнәре

Урын исемнәре

Гарәп телендә „урын-вакыт“ белдерүче исемнәр махсус „урын-вакыт“ үлчәүләренә салынып ясалалар. „Вакыт“ күрсәтүче исемнәр гарәп теленең үзендә дә бик сирәк очрыйлар, татар телендә алар бөтенләй юк. Әмма берәр эшнең урынын күрсәтүче гарәп исемнәре бездә кулланылалар.

Гарәп телендә урын исемнәре өч төрле үлчәүле була: мәфгәл (مفعَل), мәфгәлә (مفعلة) һәм мәфгил (مفعِل).

Алар гарәп теле грамматикасы нигезендә түбәндәгечә ясалалар: тамырның беренче тартыгы алдына *мә-ма* алкушымчасы (префикс), икенче белән өченче асыл тартык арасына (кыска) сузык аваз *и*, *ә* яки *а* куела. Кайбер очракларда сүзнең ахырына *ә* өстәлә.

Мәсәлән:

тамыр — **ҖЛС** (جلس) „утыру" идеясен белдерә,

урын исеме — мә + җлис → мәҗлис (مجلس) — утырыш, мәҗлес, совет, парламент;

тамыр — **КТБ** (كتب) „язу" идеясен чагылдыра,

урын исеме — мәктәб مكتب — яза торган урын, мәктәп;

тамыр — **ГРБ** (غرب) „бату", „кояш баю" идеясен белдерә,

урын исеме — магриб (مغرب) — кояш бата торган як, көнбатыш;

тамыр — **ДРС** (درس) дәрес сүзенең тамыры „сугу" идеясен аңлата,

урын исеме — мәдрәсә (مدرسة) — дәрес бирелә торган урын, мәктәп;

тамыр — **ТБГ** (طبع) „басу" идеясен чагылдыра,

урын исеме — матбага (مطبعة) — баса торган урын, типография.

... ага-энене *мәхкәмә*гә тарттырырга ... бик ихлас булмаса да... (Г. Ибр., „Йөз ел элек".)

Корал исемнәре

Гарәп теленнән кергән „корал" исемнәре татар телендә бик сирәк очрый, аларның күбесе кеше исемнәрендә була, мәсәлән: *Мифтах, Мисбах* кебек.

Корал исеме гарәп телендә — مِفْعَل (мифгәл) яки مِفْعَال (мифгал) үлчәве белән ясала, ягъни тамыр алдына *ми* алкушымчасы, икенче асыл тартыктан соң я кыска сузык *а (ә)*, я озын сузык *а* куела. Мәсәлән:

тамыр — **СБХ** (صبح) „яктылык" мәгънәсен белдерә,

корал исеме — мисбах (مصباح) — яктырткыч, лампа;

тамыр — **ФТХ** (فتح) „ачу" идеясен чагылдыра,

корал исеме — мифтах (مفتاح) — ачкыч, ача торган корал;

тамыр — **НБР** (نبر) „күтәрелү" идеясен чагылдыра,

корал исеме — минбәр (مِنْبَر) — күтәрелү коралы, трибуна.

Һөнәр иясенең исемнәре

Татар телендә кайбер сүзләрнең азагына ***че-чы*** кушымчасы ялганып, һөнәр иясенең исеме аңлатыла, мәсәлән: *сабанчы, язучы, укучы* һ. б.

Гарәп телендә мондый исемнәр я فاعل (фа̄ғил), я فَعَّال (фәғға̄л) үлчәүләре белән ясалалар.

Беренче үлчәү белән ясалганда, тамырның беренче белән икенче тартыклары арасына озын сузык ***а̄***, икенче тартыктан соң кыска ***и*** куела, мәсәлән:

тамыр (исем) — **ЛХМ** (لحم ләхем) — ит,

һөнәр исеме — ла̄хим (لاحِم) — итче.

Бу үлчәү беренче бапның сыйфат фигыленә („фагыйль" — причастие действительного залога) туры килә. Татар телендә һөнәр иясенең исеме мәгънәсендә сирәк очрый. Бездә икенче үлчәү белән ясалган сүзләр ешрак кулланыла. Икенчесе болай ясала: тамырның беренче тартыгыннан соң кыска ***ә*** сузыгы куела, икенче тартык икеләштерелә һәм аннан соң озын сузык ***а̄*** куела.

Мәсәлән:

тамыр — **РСМ** (رسم) „рәсем" идеясен белдерә,

һөнәрче исеме — рәсса̄м (رَسَّام) — рәсем ясаучы, художник;

тамыр — **БҚЛ** (بقل „яшелчә" сүзенең тамыры,

һөнәрче исеме — бәққа̄л (بقّال) — яшелчә сатучы;

тамыр — **ЖЛД** (جلد) „тире" сүзенең тамыры,

һөнәрче исеме — җәлла̄д (جلّاد) — тире тунаучы; палач.

Мең вә мильюн афәрин бу сурәтнең *нәққашына*[1]... (Г. Тук., „Бер рәсем".)

Сыйфатлар

Исем, масдар, сыйфат фигыльләрдән башка татар теленә гарәптән бик күп сыйфатлар да кереп калган.

Татар телендә булган шикелле үк, гарәп телендә дә сыйфатлар асыл һәм нисби сыйфатларга бүленәләр.

1. Асыл сыйфат

Асыл сыйфатлардан татар теленә кергәннәрнең иң зур күпчелеге (فَعِيل) „фәғӣл" үлчәве белән ясалганнар, мәсәлән:

тамыр — **ФҚР** (فقر),

сыйфат — фәқӣр (орф. фәкыйрь) — (فقير) — ярлы;

[1] *Нәққаш* — бизәүче, ягъни **НКШ** тамырыннан ясалган һөнәрче исеме.

тамыр — **НФС** (نفس),

сыйфат — нәфис (نفيس) — ямьле, матур, нәзакәтле;

тамыр — **ЛББ** (لبب),

сыйфат — ләбиб (لبيب) — акыллы һ. б.

Асыл сыйфатлар татар теле грамматикасы законнарына тулысынча буйсындырылганнар һәм саф татар сыйфатлары шикелле үк аергыч функциясендә кулланылалар, мәсәлән: *фәкыйрь*[1] *кеше, нәфис гөлләр* һ. б.

Бер заман, иңмәс борын иблис *ләгыйнь*,
Торды инсан ал да гөл дә, син дә мин...

(Ш. Баб., „Газазил".)

Асыл сыйфатлар татар телендә ялгызлык исем — кеше исеме функциясендә еш очрый, мәсәлән:

Җәлил — лаеклы (достойный),

Кәрим — вөжданлы, намуслы,

Шәриф — вөжданлы, мәрхәмәтле,

Нәҗип — яхшы тумышлы, затлы һ. б. шуның шикелле исемнәр һәм аларның *Кәримә, Шәрифә, Салихә, Әминә* кебек мөәннәс (жен. род.) вариантлары.

2. Нисби сыйфат

а) Нисби сыйфатлар исемнәрнең азагына (ى) ***и*** кушымчасы ялгау ярдәмендә ясалалар.

Алар рус телендәге ***ий*** бетемле сыйфатларга туры киләләр, мәсәлән: *советский — суфийати, казанский — казани* һ. б.

Татар теленә нисби сыйфатлар әзер килеш кереп калганнар, чөнки бездә ***и*** кушымчасы сүз ясагыч кушымчага саналмый. Ләкин элек заманда гарәп телен яхшы белүче татар интеллигенциясе, ***и*** кушымчасыннан файдаланып, аерым сүзләрдән (башлыча ялгызлык исемнәрдән) нисби сыйфатлар тудырганнар. Мәсәлән, Баруд (дары) → Баруди, Казан → Казани, Болгар → Болгари һ. б.

Нисби сыйфатлар үзләре бәйләнгән предметларның урынын, вакытын яки берәр билгесен, үзлеген аңлаталар, мәсәлән: قزان (Казан) + (ى) قزانى (казани) — Казанныкы, Казанга караган (казанский);

مصر (Мисыр) + (ى) مصرى (мисри) — Мисырныкы, Мисырга караган (египетский);

تتار (татар) + (ى) تتارى (татари) — татарныкы, татарга караган (татарский);

---

[1] *Фәкыйрь, Ләбиб, Кәрим* шикелле сүзләр беренче бапның үтемле сыйфат фигыль (فاعل) үлчәве белән ясалган *Камил, Залим, Фатих* кебек сүзләргә охшыйлар, ләкин аларны бутарга ярамый.

خصوص (хосус) + (ی)خصوصی (хосусый) — үзенчәлекле (особенный, характерный) һ. б.

„Анын матурлык вә үзенә бер төрле нәфасәт белән тулы шигырьләре рус милләте тарафыннан гына түгел, бәлки рус телен белә торган милләтләр тарафыннан *хосусый* бер мәхәббәт белән укыладыр". (Ф. Әмир., „Олуг милләтнең олуг шагыйре".)

б) Нисби сыйфат формасына кергән исемнәр башка исемнәрне сыйфатлыйлар (аергыч булып киләләр), мәсәлән: انسان‌قزانی (инсан қазани) — Казан кешесе, کلام‌عربی (кәлам̄ г̦әрәби) — гарәп сүзе һ. б.

„Татардагы *фикри* вә *мәдәни* инкыйлап сабан туенда да тәэсирсез калмады". (Ф. Әмир., „Сабан туенда".)

в) Нисби сыйфат мөәннәс (жен. род.) исеменең аергычы булып килгән вакытта ахырындагы *u* (ی) фәтхәле һәм тәшдидле (икеләшкән) булып түгәрәк *m* (ة) белән языла, ягъни *иййа* кушымчасы ялгана, мәсәлән: کلمهٔ‌عربیه (кәлимә — гарабийййа) — гарәп сүзе; مدرسهٔ‌عالیه (мәдрәсә-галийййа) — гали (югары) мәдрәсә һ. б.

г) „Фәгыйләт" (فعیلت) үлчәвендәге исемнәрдән нисби сыйфат ясалганда ахырларындагы (ت) *әт-ат* төшеп кала, мәсәлән: حقیقت (хәқиқәт) → حقیقی (хәқиқи); طبیعت (табиг̦ат) → طبیعی (т̆абиг̦и), һ. б. сүзләр.

д) Ахырында *a* авазын белдерүче (ا һәм ی) булган сүзләрдән нисби сыйфат ясалганда әлифләре (و) *waw* га алмашына (хәзерге язуда сүз азагындагы *a* га *ви* (*wu*) өстәлә, мәсәлән: دنیا (дөнйа) → دنیوی (дөнйаwи); صحراء (сахра) → صحروی (сахраwи); موسی (муса) → موسوی (мусаwи) һ. б.

е) Ахырында *m* (ت яки ة) булган кыска сүзләрдән нисби сыйфат ясалганда *m* төшеп кала һәм бер و (waw) өстәлә (хәзерге язуда *в*) мәсәлән: سنة (сәнә) → سنوی (сәнәwи)— елга караган, еллык; کرة (көрә) → کروی (көрәwи) — йомры (круглый, шарообразный); لغت (лөг̦әт) → لغوی (лөг̦әwи) — телнеке (языковый).

ж) Кайбер сүзләрдән нисби сыйфат ясалганда *u* хәрефеннән алда *ан* (ان) кушымчасы арттырыла, мәсәлән: روح (рух) — җан, рух; روحانی (рухани) — рухныкы, җанныкы; дин эшлеклесе (духовный; религиозный деятель); جسم (җисем) — гәүдә, тән; جسمانی (җисмани) — гәүдәнеке (телесный) һ. б. шуның шикелле сүзләр.

Искәрмә: *рухани* сүзе тулысынча исемләшкән, сыйфат функциясендә шул ук тамырдан *рухи* сүзе кулланыла.

з) Нисби сыйфатның нигезендә булган исемнең хәзерге татар телендә булмавы да ихтимал, мәсәлән: حربی хәрби → „хәрб“ — сугыш (татар телендә юк), مدنی мәдәни → „мәдинә“ — шәһәр (татар телендә юк).

3. Сыйфатның артыклык дәрәҗәсе

Татар әдәби телендә гарәп сыйфатларының артыклык дәрәҗәләре дә очрый. Күп вакытта артыклык дәрәҗәсе кергән сыйфатның гади дәрәҗәсе безнең телебездә бөтенләй булмый.

Сыйфатның артыклык дәрәҗәсе أَفْعَل (әфгәл [1]) үлчәвенә салына, мәсәлән: کبیر (кәбир) — зур, اکبر (әкбәр) — иң зур, иң бөек; سعید (сәгид) — бәхетле, اسعد (әсгад) (орф. Әсгать) — иң бәхетле; حلوی (хәлwа) — татлы, احلی (әхла) — татлырак; شریف (шәриф) — намуслы, اشرف (әшрәф) — иң намуслы, намуслырак.

Я ходая! Нигә төрле-төрле кылдың бәндәни?
Ни сәбәп соң җөмлә *әднә* бәндәләрдән бән дәни?
(Г. Тук., „Сөальләр“.)

Монда Тукай *„бәндәни“* сүзе белән ифрат төгәл рифмалашкан *„бән дәни“* (түбән) сыйфатның гади дәрәҗәсе белән бергә аның артыклык дәрәҗәсен *„әднә“*не дә кулланган.

Ан-ән кушымчасы белән ясалган гарәп рәвешләре

Бүтән сүз төркемнәре шикелле үк, татар теленә гарәп теленнән рәвеш тә кергән. Телебездә гарәп рәвешләре башлыча рәвеш урынында, өлешчә кереш сүз итеп кулланыла.

Гарәби исемнәргә, сыйфатларга, сыйфат фигыльләргә, саннарга һәм масдарларга ***ан-ән*** кушымчасы (гарәп грамматикасында төшем килеше кушымчасы) ялгау ярдәмендәге төрле рәвешләр ясала [2].

---

[1] Шул ук үлчәүдә төс һәм гариплек белдерүче сыйфатлар да ясала, мәсәлән: *әхмәр* — кызыл, *әгрәҗ* — аксак.

[2] Шундый ук ***ан*** бетемле (масдарлар) исемнәр дә була, аларны форма ягыннан рәвешләрдән аерып булмый, ләкин җөмлә эчендә андый исемнәр рәвеш хәл ролен үтәмиләр. Мәсәлән:

Бер мөкатдәс хис белән һәрбер кеше *хәйран* бүген;
Уйный сазым да минем бәйрәм көен: бәйрәм бүген!
(Г. Тук., „Бәйрәм бүген“.)

Мәсәлән:

а) исем — شرق шәрек — көнчыгыш,

рәвеш — شرقا шәркән — көнчыгыштан;

исем — مثل мәсәл — үрнәк,

рәвеш — مثلا мәсәлән — үрнәк итеп, үрнәк йөзеннән;

б) сыйфат — عموم гумум — барысына да хас (общий),

рәвеш — عموما гумумән — барысына да хас рәвештә (вообще);

в) сыйфат фигыль (мәфгуль) — مظلوم мазлум — җәберләнгән, изелгән,

рәвеш — مظلوما мазлумән — җәберләнеп;

сыйфат фигыль (фагыйль) — ظاهر заһир — күренүче, тыш,

рәвеш — ظاهرا заһирән — күренештә, тыштан (внешне);

г) сан — اول әүүәл — беренче, әүвәл,

рәвеш — اولا әүүәлән — беренчедән, беренче итеп (во-первых);

д) масдар — اجمال иҗмаль — җыю (собирание),

рәвеш — اجمالا иҗмалән — җыеп, туплап (в итоге, в сумме, в совокупности);

масдар — تأديب тәэдиб — әдәп бирү, әдәпкә өйрәтү,

рәвеш — تأديبا тәэдибән — әдәп бирү өчен, әдәпкә өйрәтү өчен (с целью воспитания).

Рәвешләрнең морфология ягыннан классификациясе

Семантик һәм синтаксик яктан караганда, ягъни рәвешләрнең җөмлә эчендә хәл ролендә нинди мәгънәдә кулланылуын тикшергәндә, аларның күбесе түбәндәге төркемчәләргә керә:

а) Рәвеш хәле функциясен үтәүче рәвешләр мәгънәләре буенча күбесенчә татар телендәге ***ып-еп*** кушымчалы хәл фигыльгә (рәвеш фигыльләре) туры киләләр. Җөмләдә фигыль алдында килеп эшнең билгесен белдерүче сүзләр булып киләләр. Татар телендә сирәк кулланылалар. Мәсәлән: Мөгаллим мәсьәләне *иҗмалән* аңлатты (мөгаллим мәсьәләне җыеп аңлатты). Мин бу хәбәрне сезгә *мәмнүнән* (сөенеп, шатланып) сөйлим.

б) Урын рәвешләре, мәсәлән: Русия *шәркан* (көнчыгышта, шәрыкта) Кытай белән чиктәш.

в) Вакыт рәвешләре, мәсәлән: Ул сәгадәт *даимән* булыр мәзид... (Ул бәхет даими рәвештә артып торыр...) (Мөхм., „Нуры сыдур".)

г) Сәбәп рәвешләре, мәсәлән: Ул бу эшне гайбәттән *хәуфән* (гайбәттән куркып) эшләмәде.

д) Төрле рәвешләр төркемчәсенә без максат, охшату-чагыштыру, күләм-чама, нәтиҗә һ. б. рәвешләрне кертәбез. Мәсәлән:

> *Җөмләтән* мәсгут саныйрдым мөслимин әүлядени:
> Кәндеми, әүлядеми, әүлядемең әүлядени...
>
> (Г. Тук., „Тәрбиятель этфаль"гә.)

Балаларны *тәгъзибән* түгел, *тәэдибән* орышалар (ягъни җәза бирү өчен түгел, әдәпкә өйрәтер өчен).

> Бу эш *гадәтән* мәкъбүл түгел (гадәт, йола буенча).
> Мин хәзер шундый кеше, *җисмән* дә кол, *фикрән* дә кол.
>
> (Г. Сөнгати, „Коллыкта".)

Гарәп рәвешләре бездә шулай ук кереш сүз функциясендә бик күп кулланылалар, мәсәлән: Алар, *гомумән*, бу мәсьәлә белән күптән танышканнар.

Алмашлыклар

انا (әнә̄) — мин, نحن (нәхне) — без, انت (әнтә) — син, انتم (әнтөм) — сез, هو (һүwә) — ул, هى (һия) — ул *(мнс)*, هم (һөм) — алар шикелле зат алмашлыклары татар әдәбиятында бик сирәк очрый. Татар теленә кергән гарәп алмашлыкларыннан күбрәк зат кушымчалары (*һи, көм, кем, һа*) кулланыла. Алар барысы да я бәйлекләргә (күбесенчә), я исемнәргә ябышып кергәннәр, мәсәлән:

عليكم — ғаләй-кем (көм) — сез-гә (2 нче зат, күплек) (әс-сәлә̄му *галәйкем*);

عليه — ғәләй-һи (3 нче зат, берлек) (мәкъсүм *галәйһи* — булүче);

فيها — фи-һа — анда (3 нче зат, берлек, жен. род.) (ма *фиһа* — аңарда булган нәрсә);

Гарәп сүз тезмәләрендә еш кына ما (ма) — „нәрсә" алмашлыгы очрый. Пәрдәи фиркатьлә өртелмеш безем *ма* бәйнәмез (арабыз)... (Г. Тук., „Мәхү идәрмисән?")

Билгеләү алмашлыкларыннан هذا (һәзә) — бу, هذه (һәзиһи) — бу (мөәннәс) һәм ذلك (заликә) — „теге" кулланыла.

„Фәлән", „берәү", „мәгълүм бер җан иясе" мәгънәсендә *мән* алмашлыгы очрый, мәсәлән:

> ...Озакламый кәрван илә иблис килә!
> Күп заманнан бирле көткән *мән* килә...
>
> (Ш. Баб., „Газазил".)

Билгелелек артикле („тәгъриф“ яки „әлифләм“)

Билгелелек һәм билгесезлек артикле мәсьәләсе белән безнең татар укучылары немец, инглиз яки француз теле өйрәнү аркасында таныш. Татар телендә дә билгесезлек төшенчәсе бар. Мәсәлән:

„...борынга тоелырлык мәртәбәдә булган *бер тәм* аңкый иде. Бу үзенә башка *бер рәхәтлек* бирә иде...“ (Г. Ибр., „Яз башы“, 51 бит.)

Бу мисалларда *бер* дигән сүз санау максаты белән түгел, бәлки *тәм* һәм *рәхәтлек* сүзләренең формаль *билгесез хәлдә* булганлыкларын күрсәтер өчен кулланылган. Ягъни *бер* билгесезлек артикле функциясен үти.

Гарәп телендә билгесезлек артикле махсус кисәкчә белән күрсәтелми. Әмма сүзнең билгеле хәлдә булганлыгын күрсәтер өчен, сүзнең башына *әл-* (ال әлифләм) кисәкчәсе куела, мәсәлән:

مكتب мәктәб — нindидер бер мәктәп,

المكتب әл-мәктәб — мәгълүм булган мәктәп;

العرب әл-г̣әрәб — гарәпләр (мәгълүм халык).

Билгелелек артикле сөйләүченең дә, тыңлаучының да һәр икесенә мәгълүм булган сүз алдына һәм шулай ук барысына да билгеле төшенчәләрне белдерүче сүзләр алдына куела. Мәсәлән: без кичә *бер мәктәптә* булдык, *ул мәктәп* яңа икән дип әйткәндә, без *ул* мәктәп дибез. Бу урында гарәпчә билгелелек артикле куелыр иде, чөнки сөйләүче һәм тыңлаучы икесе дә нинди мәктәп турысында сүз барганын беләләр: без кичә барган мәктәп.

Әлифләмнең (артикльнең) „ләм“е кайбер хәрефләр алдында укылмый. Ул сүз башында беренче булып килгән хәрефкә охшатып укыла, ягъни ассимиляцияләнә. Андый хәрефләргә „кояшлы хәрефләр“ (хөруф шәмсия) дип әйтәләр.

س (с), ز (з), ر (р), ذ (з̱), د (д), ث (с̱), ت (т), ن (н), ل (л), ظ (з̣), ط (т̣), ضى (з̣—д̣), ص (с̣), ش (ш) хәрефләре һәрвакыт артикльнең „ләм“ен ассимиляцияли, мәсәлән: الشمس әш-шәмс — кояш (әл-шәмс түгел); عبدالناصر Габде-н-насыйр (Габде-л-насыйр түгел) (икенче мисалда артикльнең *ә* се татар теле законлалыгына буйсындырылып *е* итеп укыла).

Телим булырга мин инсане гали,
Тели күңлем тәгали *биттәвали*.

(Г. Тук., „Үз-үземә“.)

Монда „*биттәвали*“ сүзе мондый кисәкләрдән тора: *би* — белән мәгънәсендәге бәйлек; „*әл*“ — әлифләм (артикль) „кояшлы хәреф“ „*т*“ тарафыннан ассимиляцияләнгән һәм „*би-әл-тәвали*“ урынына „*би-әт-тәвали*“ дип укылырга тиешле сүз татарлашканнан соң „*биттәвали*“ итеп укыла. „*Тәвали*“ — „туктаусыз“ мәгънәсендә алынган.

Артикль татар теленә сүзләргә ияреп кенә кергән һәм шул кергән килеш үзгәртелмичә кулланыла да. Ул я сүзнең алдына, я ике сүз арасында булып уртада килә. Әлифләмле сүзләр бездә сирәк очрый. Алар фәкать кеше исемнәре һәм аерым гыйбарәләрдә генә булалар, мәсәлән:

عبدالرحمان — Габд-ер-рахман (мәрхәмәтленең колы),

عبدالقادر — Габд-ел-кадыйр (сәләтленең колы),

دار الفنون — дар-ел-фөнүн (фәннәр йорты, университет),

السلام عليكم — әс-сәлāму галәйкем (тынычлык булсын сезгә),

سيف الملوك — Сәйф-ел-мөлүк (патшалар кылычы).

... Кашың җәя, керфегең ук, *өммел-хайә* (оят анасы)...
(Мөхм., „Төхфәи мәрдән".)

... Гашыйк ярым *әл-фиракъ*, мәгъшук ярым *әл-фиракъ*... (аерылдык, сау бул мәгънәсендә). (Курмаши, „Таһир-Зөһрә".)

Бәйлекләр (предлоги)

Гарәп телендә рус телендәге кебек бәйлекләр бар. Алар татар телендәге килеш кушымчалары белән кайбер теркәгечләрнең рольләрен үтиләр. Гарәп бәйлекләре татар телендә мөстәкыйль рәвештә кулланылмыйлар, алар тик аерым сүзләргә генә ябышып кергәннәр.

Әдәбиятыбызда һәм сөйләм телендә ешрак очрый торган гарәп бәйлекләреннән түбәндәгеләр:

1). Би (بِ) — „белән" (с). Мәсәлән:

بعينه — (*би*гайниһи) — нәкъ, нәкъ үзе, үзе шикелле үк;

به (*би*һ) — аның белән (с ним);

بالواسطه — (*бил*wасита) — бер урталык аркылы (посредством);

بالضرورة — (*би*з-зарурә) — ирексездән, чарасыз, үтә кирәк булганга.

2) Ли (ل) — күбесенчә „өчен", „файдасына" мәгънәсендә йөри (для). Мәсәлән:

له (*лә*һ) — аның өчен, аның файдасына (для него, ему);

لله (*ли*лләһи) — алла өчен (ради аллаха);

ولهذا (wа-*ли*һазә) — шуның өчен (и поэтому).

3) Кә (ک) — „кебек", „шикелле", „охшашлы" (как, вроде). Мәсәлән:

کما فی السابق (*кә*ма фи-с-сабикъ) — әүвәлдәге кебек (как);

کماهو (*кә*ма һуә) — шуның шикелле, аның кебек һ. б.

4) Фи (فی) — дә (в). Мәсәлән:

فی الحال (*фил*-халь) — хәзер үк;

فيه — (фиh) — анда (в нём);

مافى الضمير (ма-*фи*-з-замир) — күңел эчендә булган нәрсә h. б.

5) Илә‌ — иля (الى) — „гә“, „гә кадәр“ (к, до). Мәсәлән:

اليه (*иләйhи* — ана (к нему);

الى الابد (*илә*-л-әбәд) — мәңгегә h. б.

6) Ғәлә (على) — „гә“, „өстенә“, „буенча“, „рәвешенчә“ (на, над, против). Мәсәлән:

السلام عليكم (әс-сәләму *ғаләйкем*) — тынычлык булсын сезгә, „исәнмесез“ мәгънәсендә;

على القول (*ғалә*-л-каwел) — бер сүз буенча;

على هذا (*ғалә* hәзә) — шуна күрә.

7) Мин (من) — „дән“ (из). Мәсәлән:

من بعد (*мин* бәғде) — соңыннан;

منه (*мин*hе) — аннан;

من كل وجه (*мин* көлле wажhе) hәр яктан h. б.

Нәрсәдә ләззәт икән? Чөнки ялан дөньяда кәм —
Мин ләзиз шәйләр, вә *ли* кайсында ләззәт, кайда тәм?

(Г. Тук., „Ләззәт вә тәм нәрсәдә?“)

(*Мин* ләзиз шәйләр — тәмле әйберләр*дән*.)

8) Ғән (عن) - „дән“ (о, от). Мәсәлән:

عنه (*ғән*hе) — аннан;

عن قريب (*ғән* қәриб) — тиз заманнан;

عن اصل (*ғән* аслин) — түбәннән, тамырыннан, асылыннан.

9) Мәғ (مع) — „белән бергә“ (с). Мәсәлән:

مع هذا (*мәғ* hәзә) — шуның белән бергә;

مع ما فيه (*мәғ* ма фиh) — шулай булса да;

مع التأسف (*мәғ*-т-тәәссеф) — кызганычка каршы, кайгы белән әйтәм ки... h. б.

10) Биля (بلا) — „-дән башка“, „-сез“. Мәсәлән:

بلاتفكر (*биля* тәфәккер) — уйламыйча, фикерләмичә;

بلادليل (*биля* дәлил) — дәлилсез.

11) Фәүқә (فوق) — „өстендә“, „тыш“ (над). Мәсәлән:

فوق العادة (*фәүқә*-л-ғадә) — гадәттән тыш (чрезвычайный).

12) Бәйнә (بين) — „арада“ (между). Мәсәлән:

بين الملل (*бәйнә*-л-милəл) — милләтләр арасында, милләтара, интернационал, халыкара.

13) Wараэ (وراء) — „артта“, „артында“, „аръягында“ (за). Мәсәлән:

ماوراءالنهر (ма-*wара*-эн-нәһер) — елга аръягында.

Һөҗүм кирәк ишаннарга — сорыкорт, гөмбә башларга;
Бетер, сындыр, кырып ташла *мәғ*-аль-урра вә *би*-л-банзай.

(Г. Тук., „Сорыкортларга“.)

Бу шигырендә Тукай „*ура*“ һәм „*банзай*“ сүзләрен билгелелек артикле белән ала һәм икесенең дә алдына „белән“ мәгънәле „*мәғ*“ һәм „*би*“ бәйлекләре куя. Бу бәйлекләрне аерым алып гарәп сүзе булмаган исемгә кушу татар шагыйре тарафыннан күрсәтелгән бердәнбер мисал. Югыйсә әдәбиятыбызда очраганнарның барысы да гарәп сүзләре белән бергә кереп калган бәйлекләр.

Сүз тезмәләре

Татар әдәби теленә күп кенә гарәп сүз тезмәләре кергән, ул иске һәм яңа әдәбиятта, халык иҗатында очрый, җанлы сөйләм телендә киң кулланыла. Аларның бер төрләре катып калган сүз тезмәләре, мәкальләр, әйтемнәр төсендә булса, икенчеләре сыйфатлау һәм изафә тәркибе төсендә очрыйлар.

1. Катып калган сүз тезмәләре

Болар төрле алмашлыклар, бәйлекләр һәм исемнәр катнашында тулысынча гарәп синтаксисы нигезендә төзелгәннәр. Мәсәлән: بين الخوف والرجاء — *бәйнә-л-хәүф вә-р-риҗаэ* (курку белән өмет арасында) шикелле әйтемнәр.

على كل حال — *ғәлә көлле халь* (һәрхәлдә дә);

السلام عليكم — *әс-сәлāму-ғәләйкем* (тынычлык булсын сезгә);

بتمامها — *битәмамиһа* (бөтенләе белән);

مابه الافتخار — *ма-биһи-л-ифтихар* (аның белән мактану, горурлану);

لايعدولايحصى — *ля йоғәдде вә ля йохса* (исәпсез-хисапсыз) шикелле катып калган гыйбарәләр.

„... руслар үзләренең Олег, Владимир кебек тарихта мәгълүмрәк кешеләре, хәтта бик соң килгән Бөек Петрлары хакында әллә никадәр экиятләр сөйлиләр: аларны *фәукыльгадә* бер адәм ясыйлар“. (Г. Ибр., „Әдәбият мәсьәләләре“, 40 бит.)

Монда боларга анализ ясау максат түгел, фәкать лексикага якын торган һәм иске әдәбиятыбызда еш кулланылган сыйфатлау һәм изафә тәркипләре (тезмәләре) турында гына сүз алып барыла.

2. Сыйфатлау тәркибе, ягъни сыйфат һәм сыйфатланмыштан тора торган сүз тезмәсе

а) Сыйфатланмыш алда, сыйфат артта (ягъни икенче урында) булып, ике сүз икесе дә артикль (әлифләм) белән булса, *гарәпчә* төзелеш дип санала. Мәсәлән:

الدواءُ الشافي — әд-даwае-ш-шафи (шифалы дәва),

المكتب الجديد — әл-мәктәбе-л-җәдид (яңа мәктәп),

الحق المعلوم — әл-хаққе-л-мәгълүм (билгеле хак) һ. б.

Ләкин андый гарәби тезмәләр кайсы бер вакытта артикльсез (әлифләмсез) дә була. Ул чакта сыйфатланмышның ахырында я *е* авазы (хәрефе) була, я бер нәрсә дә булмый. Мәсәлән:

مكتب جديد — мәктәб*е* җәдид (яңа мәктәп),

مكتب جديد — мәктәб җәдид („).

„... Менә сиңа *хөррияте шәхсия* (шәхес иреге) ...“ (Г. Ибр., „Яшь йөрәкләр“.)

Бу ике төрле тәркип икесе дә: русча „согласованное определение“ дип атала.

б) Сыйфатланмыш алда, сыйфат артта, ике сүзнең арасында *и* авазыннан (хәрефеннән) гыйбарәт „фарси изафә“ булса, *фарсыча* төзелеш дип санала (гәрчә сүзләр гарәпчә булса да). Мәсәлән:

دواءِ شافی — дәва-*и*-шафи (шифалы дару),

مكتب جديد — мәктәб-*и*-җәдид (яңа мәктәп),

حق معلوم — хаққ-*и*-мәгълүм (билгеле хак) һ. б.

3. Изафә тәркибе

Изафә тәркибе дип без иялек килешендә килгән аергыч белән аерылмыштан тора торган сүз тезмәләренә әйтәбез. Татар телендә алар *-нең,-ның* кушымчасы ярдәмендә төзеләләр. Мәсәлән, бүлмә*нең* ишеге, Вәли*нең* китабы. Беренче сүз иялек килешендә куела.

Гарәп телендә изафә тәркибе сүзләрнең нинди тәртиптә килүләре ягыннан рус теле тәркибенә охшый, мәсәлән:

شارع المدينه — шаригъу-л-мәдинә—улица города (шәһәрнең урамы) һ. б. Гарәпчә икенче сүз шулай ук иялек килешендә килә. Изафә тәркибе дә, сыйфатлау тәркибе кебек, гарәпчә һәм фарсыча төзелә.

а) *Гарәпчә* төзелеш дип беренче сүз (аерылмыш) артикльсез (әлифләмсез), икенчесе (аергыч) артикльле булган сүз тезмәсенә әйтелә, мәсәлән: بيت الفقير — бәйте-л-фәкыйр — ярлы*ның* йорты (дом бедняка).

Ләкин татар әдәбиятында гарәпчә төзелешләр (изафә һәм сыйфатлау тәркибе) күбесенчә ялгызлык исемнәрендә генә очрый, мәсәлән: دار المعلمين — даре-л-мөгаллимин — мөгаллимнәр әзерләү йорты, педучилище; العصر الجديد — әл-гасрел-җәдид - яңа гасыр һ. б.

„Казанда гимназия һәм *дарелә́йтам* тәэсис итәргә карар бирдек, Астраханьда *дарелмөгаллимин вә-л-мөгаллимат* ачарга булдык...“ (Ф. Әмир., 2 т., 425 бит.)

Гарәп изафәсе кеше исемнәрендә еш очрый, мәсәлән:

مفتاح الدين — Мифтахе-д-дин (диннең ачкычы),

شمس الدين — Шәмсе-д-дин (диннең кояшы),

عبدالرزاق — Гәбде-р-раззақ (ризык бирүченең колы) һ. б.

б) Татар телендәге гарәп сүзләре күбрәк фарсы изафәсе *и* ярдәмендә бәйләнәләр. (Фарсы изафәсе белән фарсы сыйфатлау тәркибе арасында берниндн дә аерма юк, алар бертөрле итеп әйтеләләр һәм язылалар). Мәсәлән:

بيت فقير — бәйт-*и*-фәқир — ярлы өй һәм ярлының өе.

شربة شيطان — ширбәт-*и*-шайтан — шайтан ширбәте;

ترجمهٔ حال — тәржемә-*и*-халь — биография һ. б.

Хөббе дөнья илә калбем мәел итмеш би гөман,
Дөнья сәүмәк *ширбәти-шайтан* икәндер белмәдем.

(Һ. Сал., „Тәндә җаным“.)

в) Исемнәр изафәсе дип аергыч ролендә килгән сүз ялгызлык исеменнән гыйбарәт булган изафәгә әйтелә, мәсәлән:

مملكت روسيا — мәмләкәт*и*-Русия — Русия дип аталган дәүләт,

بلدهٔ قزان — бәлдә*и*-Казан — Казан шәһәре,

ملت تتار — милләт*и*-татар — татар халкы һ. б. шуның шикелле сүз тезмәләре.

г) Сыйфатлы изафә дип беренче сүз сыйфаттан, икенче сүз артикльле яки артикльсез исемнән гыйбарәт булган кушма сыйфатка әйтелә, мәсәлән:

سوء الحظ — суэ-ел-хаз — начар бәхет (бәхетсезлек);

حسن الخلق — хөсне-л-холық — яхшы холыклы;

فصيح اللسان — фасыйх-ел-лисан — татлы телле һ. б. шуның шикелле сүз тезмәләре.

„...Һәр заманда була килгән кебек, бездә дә "милли" дигән сыйфатны хәзер *суэ истигъмаль* итә башладылар“. (Г. Ибр., „Әдәбият мәсьәләләре“.)

Югарыда күрсәтелгәннәрдән тыш, татар әдәби телендә башка төрле сүз тезмәләре дә очрый. Мәсәлән, бер сүз гарәпчә, икенчесе татарча булган татар сүз тезмәсе: *лаякыл исерек, сафсата сату* шикелле; *кәеф-сафа, исәп-хисап* шикелле парлы сүзләр һ. б.

ФАРСЫ ГРАММАТИК ЭЛЕМЕНТЛАРЫ

Фарсы сүзләре

1) Татар әдәби теленә гарәп сүзләре күләмендә булмаса да фарсы сүзләре дә катнашкан дип алда әйтелгән иде. Аларның да грамматик үзенчәлекләре турында берникадәр әйтеп үтмичә бул-

мас, чөнки фарсы элементлары һәм грамматик, һәм семантик яктан татар теленнән аерылып торалар. Аларда мөзәккәр һәм мөәннәс категориясе юк, сүзнең азагында *ә* (ه) хәрефе булса да, ул гарәптәге шикелле мөәннәс исемгә саналмый. Шул сәбәптән аларның сыйфатлары (аергычлары) мөзәккәр формасында булырга тиеш. Мәсәлән:

خانه (ханә) — өй, خانهٔ جدید *(ханаи-җәдид)* — яңа өй;

نامه (намә) — язу, نامهٔ عجیب *(намәи-ғәҗиб)* — гаҗәп язу;

بنده (бәндә) — кол; кеше, بندهٔ فقیر *(бәндәи-фәкир)* — ярлы кеше һ. б.

خانه (ханә) сүзе татар телендә актив кушымчага әверелгән, аның ярдәмендә яңа сүзләр ясалалар, мәсәлән: *ашханә, чәйханә, китапханә* (элекке *көтепханә* урынына ясалган өр-яңа сүз) һ. б. шуның шикелле сүзләр.

2) Гарәп-татар алфавиты белән язылган әдәбиятыбызда фарсы сүзләрендә (خ) *х* хәрефеннән соң килгән (ا) әлиф күбесенчә (وا) рәвешендә языла (ләкин барыбер *„а“* итеп кенә укыла), мәсәлән خواه (хаһ) — өстә, خوار (хар) — хур, خواجه (хаҗә) — ия һ. б. (خان (хан) — патша, خانه (ханә) — йорт кебек сүзләр бүтән кагыйдә буенча язылалар).

3) که *ки* (кем) һәм тәрҗемә ителми торган модаль кисәкчә چه *чи* (нәрсә) сүзләре, *ә* (ه) белән язылсалар да, *и* итеп укылалар, мәсәлән: یا که — яки, بلکه — бәлки, چونکه — чөнки, گویا که — гүяки һ. б. шуның шикелле сүзләр.

Мин сөям, *хәтта ки* гаклымнан шашам,
Сөйгәнемнән шүрәле төсле ка‹ч›ам.

(Г. Тук., „Кызык гашыйк“.)

4) Җан иясен белдергән фарсы сүзләренең күплекләре (*ан*) ان кушымчасы ярдәмендә ясала, мәсәлән: مرد мәрд — ир, مردان мәрдан — ирләр; شیر шир - арслан, شیران ширан — арсланнар; مسلم мөслим — мөселман, مسلمان мөслиман — мөселманнар; معتبر мөғтәбәр — игътибарлы, معتبران мөғтәбәран — игътибарлылар.

„... Кунакка шактый итеп чакырылган *мөғтәбәран* тарафыннан зур бер мәхәббәт белән каралды“ (Ф. Әмир., „Сәхнәбезнең ун яше мөнәсәбәте белән“.)

5) Җансыз затны белдерүче сүзләрнең күплеге *һа* кушымчасы ярдәмендә ясала, мәсәлән:

آب аб — су; آبها абһа — сулар; دریا дәрья — диңгез, دریاها дәрьяһа — диңгезләр, зур елгалар; خانه ханә — йорт, خانه‌ها ханәһа — йортлар һ. б.

Фарсы теле кушымчалары

1) Татар телендә түбәндәге фарсы алкушымчалары (префикслары) гарәп яки фарсы сүзләренең башында очрый [1].

а) از әз — „-дән", ازقديم *әз*кадим — искедән.

б) در дәр — „үк", درحال *дәр*хәл — хәзер үк, шунда ук, бик тиз.

Күрсә, ул кулларны *дәрхәл* уйгатыр,
Аннары кул күздән утлар уйнатыр!

(Ш. Баб., „Кандала".)

в) بِ бә — „-гә", بحق دوست *бә*хаққи дуст — дуслар хакына.

г) با ба — „белән", باترتيب *ба*тәртиб — тәртип белән.

д) بى би — „-сез", بى حساب *би*хисаб — хисапсыз, بى گناه *би*гөнаһ — гаепсез.

Зур бу урман: читләре күренмидер, диңгез кеби;
Бинићая, бихисабтыр, гаскәри Чыңгыз кеби.

(Г. Тук., „Шүрәле".)

е) نا на — „түгел", ناحق *на*хак — хак түгел, نامعلوم *на*мәгълүм — мәгълүм түгел, ناكس *на*кәс — кеше түгел.

Ушбу тәнбиһләр соңында чар-*на*-чар,
Сафи абзый хатынның гайбен ачар.

(Г. Тук., „Кечкенә генә бер көйле хикәя".)

Монда *чар-на-чар* — ирексездән, теләсә-теләмәсә дә дигән мәгънәдә.

ж) نه нә — „да-да", „дә-дә", نه يازا، نه اوقى нә яза, нә укый — язмый да, укымый да мәгънәсендә.

з) تا та — „хәтле, чаклы" (дә), تاابد *та*әбәд — мәңгегә.

Калыр бакый бу журнал *та кыямәт*,
Идәрмез без химаять һәм сыянәт.
(Бу журнал мәңге яшәр,
Без аны сакларбыз да якларбыз.)

(Г. Тук., „Әлгасрел җәдид"ә матдәтән".)

и) سر сәр — „баш" سرلوحه *сәр*ләүхә — шигырь (мәкалә) исеме (заголовок).

2) Татар телендә түбәндәге кушымчалар ялгау юлы белән ясалган күп төрле фарсы сүзләре очрый:

а) بان бан — „-чы", باغبان баг*бан* — бакчачы.

---

[1] Гарәп язуында кайберәүләре аерым язылса да, безнең хәзерге орфографиябездә кушылып языла.

б) دان дан — „лек-лык“, قلمدان қәләм*дан* — каләм савыты.

в) زار зар — „лек-лык“, گلزار гөл*зар* — гөллек, чәчәклек.

г) ران ран — „-чы“, خامه‌ران хамә*ран* — язучы.

д) ساز саз — „-чы“, خاطرساز хәтер*саз* — хәтер табучы.

е) ستان стан — „лек-лык“, گلستان гөл*истан* — гөллек.

ж) کار кяр — „-чы“, حیله‌کار хәйлә*кяр* — алдаучы.

з) گر гәр — „-чы“ سوده‌گر, сәүдә*гәр* — сатучы.

и) کین кин — „-ле“, غمکین гамь*кин* — кайгылы.

Аһ, бу көннәр *гамькин* күңелләрне кисә,
Үткән гомер бер-бер искә төшә имди.

(Г. Тук., „Яз галәмәтләре“.)

к) گاه гяһ — вакыт һәм урын белдерә торган кушымча.

л) ور wәр — „-лы“, جانور җан*вар* — җанлы;

м) یار йар — „-ле“, بختیار бәхти*йар* — бәхетле.

3) Татар телендә кулланыла торган боерык фигыль кушып ясалган фарси сыйфат фигыльләр:

а) افروز әфруз — яктырт,

دلافروز диләфруз — күңел яктыртучы.

б) پرست пәрәст — табын, ярат,

وطنپرست ватан*пәрәст* — илен яратучы, патриот;

پوتپرست потпәрәст — потка табынучы.

„...Табигатьне катыштырып йөртерлек *хыялпәрәстлек* кирәк булачактыр“. (Ф. Әмир., „Россиядә Советлар власте һәм төрек милләтчелеге“.)

в) پرور пәрвәр — асра, ярат,

ملتپرور милләт*пәрвәр* — үз милләтен сөюче.

„Әсәрләренең һәрбересендә гаять самими *ватанпәрвәрлек*, ягъни *Польшапәрвәрлек* изһар итә иде“. (Ф. Әмир., „Поляк мөхәррире Сенкевич“.)

г) پوش пуш — капла,

کله‌پوش кәллә*пуш* — баш каплаучы, кәләпүш.

д) دار дар — ия бул, тот,

خبردار хәбәр*дар* — хәбәр тотучы, белүче.

Кача күр, кош кеби, мактауларыннан,
Хәбәрдар бул ки шунда ау барыннан.

(Г. Тук,. „Киңәш.“)

е) شناس шинас — бел, таны,

موسيقیشناس мусика*шинас* — музыка белгече, көйләр танучы.

Кадре гөл былбыл *шинас* һәм кадре җәүһәр җәүһәри.
Итмә тәрҗих бән кеби мәфтүнеңә бер җаһили.

(Г. Тук., „Мәхү идәрмисән?")

(Гөлнең кадрен былбыл белер, җәүһәрнең кадрен — җәүһәр, Үзеңне минем кебек сөйгән кешедән бер наданны артык күрмә.)

(Г. Тук., 1 томдагы тәрҗемә алынды.)

ж) كش кәш — тарт,

زحمتكش зәхмәткәш — хезмәт иясе;

دخانكش доханкәш — тәмәке тартучы;

з) گير гир — тот, ал,

جهانگير жиһан*гир* — дөньяны тотучы (властелин).

Абстракт исемнәрнең фарсыча ясалышы

Гарәп телендә сүзнең абстракт мәгънәсен чыгару өчен, аның азагына тәшдидле (икеләшкән) ی (*и*) белән бер ت (*т*) (хәзерге язуда ***ийәт*** кушымчасы) арттырыла, ә фарсы сүзләренең ахырына бер ***и*** генә өстәлә, мәсәлән:

гарәпчә

مسعود (мәсґуд) — бәхетле, مسعوديت (мәсґудийәт) — бәхетлелек,

تاجر (тажир) — сатучы, تاجريت (тажирийәт) — сатучылык;

фарсыча

بختيار (бәхтийар) — бәхетле, بختيارى (бәхтийари) — бәхетлелек,

سوده گر (сәүдәгәр) — сатучы, سوده گرى (сәүдәгәри) — сатучылык һ. б.

Ана-анә кушымчасы белән ясалган сүзләр

Фарсы телендә сүзләрнең охшату формалары бар. Алар ***ана-анә*** кушымчасы белән ясалалар, мәсәлән:

پدر (пәдәр) — ата, پدرانه (пәдәранә) — ата кебек, ата шикелле, аталарча;

عاقل (ґакил) — акыллы, عاقلانه (ґакиланә) — акыллыларча.

Яктылыкка иң элек атлау вә эз салу белән,
Гайбебезгә туп-туры *дустанә* күз салу белән...

(Г. Тук., „Мәрхүм Мөхәммәтзаһир әфәндегә".)

Искәрмә: сүзнең азагында ا (әлиф) яки و (w) булса, *анә* урынына یانه (*йанә*), сүз азагында ه (ә) булса, گانه (*гянә*) кушымчасы ялгана, мәсәлән:

دانا (дана) — галим, دانایانه (данайанә) — галимнәрчә;

ساده (садә) — гади (простой), سادهگانه (садәгянә) — гадиләрчә (по простому).

Татар телендә мондый сүзләр күбесенчә рәвеш төркемчәсендә булып, рәвеш хәле функциясендә кулланылалар, мәсәлән:

ممنون (мәмнүн) — шат, ممنونانه (мәмнүнанә) — шат хәлдә.

Исемдә: курка-курка төрле уйлар уйлаган чаклар,
Гафифанә вә *мәгъсуманә* көлгән, уйнаган чаклар...
(Г. Тук., „Исемдә".)

* * *

Кыскача гына язылган бу мәкаләдә татар әдәби теленә кергән гарәп һәм фарсы алынмаларына тулы гыйльми анализ бирелмәде, әлбәттә. Алай гына да түгел, гарәп-фарсы лексикасы семантик яктан бөтенләй каралмады; хәер, андый максат куелмаган да иде.

Әгәр дә сүзлектәге сүзләр, сүз тезмәләре, гыйбарәләр һәм аерым лексик берәмлекләрнең иң зур күпчелегенә мәкаләдә грамматик аңлатмалар табылса һәм алар укучыны канәгатьләндерсә, автор үзенең вазифасын үтәгән дип санар иде.

КУШЫМТАНЫҢ ЭЧТӘЛЕГЕ

Кереш сүз 795
Татар әдәби телендә алынмаларның кулланылуы . . . 798
Гарәп грамматик элементлары 801
  Гарәп теле турында гомуми мәгълүмат 801
  Гарәп язуы 802
  Татар теленә кергән гарәп сүзләренең фонетик үзенчәлекләре 805
    Сузык авазлар 805
    Тартык авазлар 809
  Басым мәсьәләсе 811
  Гарәп телендә сүз ясалу принциплары 812
  Исем 813
  Масдар (исем фигыль) һәм сыйфат фигыль 817
  Баплар 821
    Беренче бап 821
    Икенче бап 822
    Өченче бап 824
    Дүртенче бап 826
    Бишенче бап 827
    Алтынчы бап 828
    Җиденче бап 829
    Сигезенче бап 830
    Унынчы бап 832
  „Авыру“ хәрефле фигыльләр 833
  Башка төрле сүз төркемнәре 835
    Урын исемнәре 835
    Корал исемнәре 836
    Һөнәр иясенең исемнәре 837
  Сыйфатлар 837
  Ан-ән кушымчасы белән ясалган гарәп рәвешләре . . . 840
  Алмашлыклар 842
  Билгелелек артикле („тәгъриф“ яки „әлифләм“) 843
  Бәйлекләр (предлоги) 844
  Сүз тезмәләре 846
Фарсы грамматик элементлары 848

Сдано в производство 7.09.93 г. Подписано в печать 14.10.93 г. Объем 15 п. л. Тир. 10000. Зак. Я-564. Отпечатано в типографии Татарского газетно-журнального издательства. 420066, г. Казань, ул. Декабристов, 2.